

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
Національний університет цивільного захисту України
Навчально-науковий інститут цивільного захисту
Кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін

ВІСНИК

ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА: НАУКОВІ ПРАЦІ

ВИПУСК 26

ЧЕРКАСИ – 2026

Міністерство освіти і науки України
Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Національний університет цивільного захисту України
Академія праці, соціальних відносин і туризму
Військова академія, м. Одеса
КЗЗСО «Гімназія №29 Хмельницької міської ради»
Державний університет «Київський авіаційний інститут»
Дніпровський державний технічний університет
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Західноукраїнський національний університет
Інститут соціології НАН України
НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Київський національний університет культури і мистецтв
Конгрес літераторів України, м. Львів
Криворізький навчально-науковий інститут
Львівський національний університет імені Івана Франка
Національного університету «Одеська юридична академія»
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»
Національний транспортний університет
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
КЗВО «Рівненська медична академія»
Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова
Український центр культурних досліджень
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
«Фаховий коледж нафтогазових технологій, інженерії та інфраструктури сервісу»
Одеського національного технологічного університету
Херсонський державний аграрно-економічний університет
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Хмельницький національний університет
Центр життєстійкості «Refectio», м. Черкаси
Черкаська міська рада
Черкаський фаховий коледж харчових технологій та бізнесу
Fire University, Warsaw, Republic of Poland
Independent Public Health Care Facility of the Ministry of the Interior and Administration
in Gdańsk, Gdańsk, Poland
KIPP Austin Collegiate, Austin, TX 78754, USA
Sárospatak Reformed College, Sárospatak, Hungary
University Clinical Centre in Gdańsk, Gdańsk, Poland

**ВІСНИК ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА:
НАУКОВІ ПРАЦІ.
ВИПУСК 26**

Черкаси
2026

УДК 009
В53

Рецензенти:

Гуржій О. І., доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, Інститут історії України НАН України;
Лазуренко В. М., доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, Черкаський державний технологічний університет;
Тютюнник О. М., доктор філологічних наук, професор, Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

Головні редактори:

Чубіна Т. Д. – доктор історичних наук, професор;
Grabowska-Lepczak I. – dr hab (Республіка Польща).

Відповідальний секретар:

Кришталь А. О. – кандидат педагогічних наук, доцент.

Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. Випуск 26. – В53 Черкаси: НУЦЗ України, 2026. 700 с.

Збірник наукових праць «Вісник гуманітарного наукового товариства» є періодичним науковим виданням, що висвітлює актуальні питання гуманітарної безпеки та розвитку суспільства в умовах динамічних змін ХХІ століття. Видання акумулює науковий доробок з історії України, психології, педагогіки та державного управління, інтегруючи досвід подій російсько-української війни.

Пріоритетом Вісника є публікація досліджень, що сприяють формуванню національної ідентичності та професійної етики фахівців служби цивільного захисту. Видання адресоване науковій спільноті, практикам, здобувачам вищої освіти та широкому колу читачів, зацікавлених у розвитку гуманітарної думки.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету цивільного захисту України
(протокол № 9 від 27 березня 2026 року)*

*Дозволяється публікація матеріалів збірника у відкритому доступі
комісією з питань роботи із службовою інформацією в
Національному університеті цивільного захисту України
(протокол № 4 від 14 квітня 2026 року)*

ШАНОВНІ НАУКОВЦІ, АСПІРАНТИ, АД'ЮНКТИ, КОЛЕГИ ТА ПАРТНЕРИ!

Щиро вітаю вас із виходом чергового випуску «Вісника гуманітарного наукового товариства: наукові праці» – видання, яке вже стало авторитетним і впливовим майданчиком для осмислення складних процесів сучасності, розвитку гуманітарної думки та формування нових підходів до підготовки фахівців у системі цивільного захисту. Впродовж років свого існування «Вісник» утвердився як простір наукового діалогу, відкритого обміну ідеями та професійної дискусії, що об'єднує науковців різних поколінь і наукових шкіл.

Сьогодні Україна переживає надзвичайно складний історичний період, позначений серйозними випробуваннями, які визначають не лише наше сьогодення, але й формують майбутнє держави. У цих умовах роль гуманітарних наук суттєво зростає, адже саме вони дають змогу глибше зрозуміти сутність суспільних трансформацій, зберегти національну ідентичність, зміцнити моральні орієнтири та духовні цінності. Гуманітарне знання сприяє формуванню світогляду особистості, здатної критично мислити, відповідально діяти та приймати виважені рішення в умовах невизначеності, ризику та високої відповідальності, що особливо важливо для фахівців сфери безпеки та цивільного захисту.

Важливо підкреслити, що «Вісник» об'єднує не лише досвідчених науковців, але й молодих дослідників, аспірантів, ад'юнктів, які роблять свої перші кроки у науці, активно долучаються до наукового пошуку та формують нове покоління української наукової еліти. Така взаємодія створює потужне інтелектуальне середовище для обміну ідеями, сприяє формуванню наукових шкіл, розвитку міждисциплінарного діалогу та забезпечує наступність наукових традицій.

Національний університет цивільного захисту України послідовно підтримує розвиток гуманітарної складової освіти і науки, розуміючи, що саме вона є фундаментом професійної підготовки фахівців, здатних ефективно діяти в умовах сучасних викликів і загроз. Ми переконані, що гармонійне поєднання технічних знань із гуманітарними компетентностями є запорукою виховання висококваліфікованих, відповідальних, свідомих і патріотично налаштованих громадян, які здатні не лише професійно виконувати свої обов'язки, а й усвідомлювати свою роль у суспільстві.

Висловлюю щиро подяку всім авторам, редакційній колегії та організаторам видання за їх наполегливу працю, високий науковий рівень публікацій, принциповість у відборі матеріалів та вагомий внесок у розвиток гуманітарної науки. Ваша діяльність є надзвичайно важливою для формування сучасного наукового простору та підтримки інтелектуального потенціалу нашої держави.

Переконаний, що матеріали цього випуску стануть корисними для науковців, викладачів, здобувачів освіти, а також для всіх, хто цікавиться актуальними проблемами розвитку сучасного суспільства, освіти, державного управління та безпеки. Вони сприятимуть подальшим науковим пошукам, професійному вдосконаленню та впровадженню нових ідей у практичну діяльність.

Бажаю вам нових наукових звершень, творчого натхнення, невичерпної енергії, професійного зростання та реалізації найсміливіших задумів. Миру, злагоди та процвітання нашої державі!

*Ректор Національного університету цивільного захисту України
кандидат педагогічних наук, доцент
лауреат Державної премії України в галузі освіти,
заслужений працівник освіти України
Ігор ТОЛОК*

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

ШАНОВНІ КОЛЕГИ, НАУКОВЦІ, ВИКЛАДАЧІ, ЗДОБУВАЧІ ОСВІТИ, УСІ, ХТО НЕБАЙДУЖИЙ ДО РОЗВИТКУ ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ!

Із глибокою повагою та щирою вдячністю звертаюся до вас із нагоди випуску «Вісника гуманітарного наукового товариства: наукові праці» – видання, яке стало не просто збірником наукових статей, а справжнім інтелектуальним простором, у якому народжуються ідеї, формуються смисли та осмислюється складна й часто драматична реальність нашого часу. Кожен новий випуск «Вісника» є підсумком великої спільної праці, результатом наполегливого пошуку, дискусій, сумнівів та відкриттів.

Україна сьогодні переживає період, який уже без перебільшення можна назвати визначальним для її майбутнього. Війна, що увірвалася у наше життя, змінила не лише геополітичну реальність, але й глибоко трансформувала свідомість суспільства, систему цінностей, уявлення про безпеку, відповідальність, людську гідність. У цих умовах гуманітарна наука набуває особливої місії – не лише фіксувати події, а й осмислювати їх, надавати їм глибшого значення, допомагати людині знайти опору в непростому світі.

Особливу цінність цього випуску становить його тематична структура, що відображає найактуальніші напрями наукових досліджень і суспільного розвитку. Вона не є випадковою, а глибоко продуманою і концептуально цілісною.

Перша секція – «Сьогодення, обпалене війною: реалії, що стають історією» – збрала праці, що фіксують живу тканину сучасності, досвід, який ще не встиг стати минулим, але вже потребує осмислення. Дослідження у сфері суспільних наук, гуманітарної підготовки працівників ДСНС, соціальних комунікацій демонструють, як змінюється роль фахівця в умовах війни, як трансформуються підходи до професійної діяльності, комунікації, взаємодії з суспільством. Ці матеріали є надзвичайно важливими не лише з наукової, а й з практичної точки зору, адже вони формують нову парадигму підготовки фахівців, здатних діяти в екстремальних умовах.

Друга секція присвячена глобальним проблемам сучасності, питанням державного управління, міжнародним відносинам, інтеграційним процесам, а також гендерній політиці у секторі безпеки та оборони України. У цих дослідженнях відчувається прагнення української науки бути частиною світового інтелектуального простору, відповідати на виклики глобалізованого світу, водночас зберігаючи власну ідентичність і національні пріоритети. Проблематика державного управління в умовах кризи, взаємодії з міжнародними партнерами, інтеграційних процесів є надзвичайно актуальною для України сьогодні. Особливої уваги

заслужують дослідження, присвячені гендерній політиці та проблемам гендерного насильства в умовах воєнного стану, що свідчить про зрілість наукової спільноти, її готовність говорити про складні, чутливі, але надзвичайно важливі теми, що аналізу, а й конкретних практичних рішень.

Третя секція зосереджена на ролі соціально-гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти, історичному досвіді розвитку освіти в Україні та психолого-педагогічних аспектах підготовки фахівців. У сучасних умовах освіта стає не просто інструментом передачі знань, а простором формування особистості, її цінностей, світогляду, здатності до саморозвитку та відповідального вибору.

Для закладів вищої освіти системи ДСНС ці питання мають особливе значення. Підготовка майбутніх фахівців цивільного захисту – це не лише навчання професійним навичкам, але й формування психологічної стійкості, моральної відповідальності, готовності діяти в умовах ризику, невизначеності та високого рівня стресу. Саме гуманітарна складова освіти забезпечує цілісність цієї підготовки, надає їй глибини та змісту.

Окремо хочу підкреслити, що «Вісник» є важливою платформою для молодих науковців – аспірантів, ад'юнктів, які лише розпочинають свій науковий шлях. Їх роботи відзначаються свіжістю думки, відкритістю до нових ідей, сміливістю у постановці питань. Саме в такому поєднанні досвіду та новаторства народжується жива, динамічна наука.

Редакційна колегія докладає значних зусиль для забезпечення високого наукового рівня публікацій, дотримання принципів академічної доброчесності, відкритості та об'єктивності. Ми прагнемо, щоб «Вісник» відповідав сучасним вимогам наукових видань, був цікавим і корисним для широкого кола читачів – від досвідчених дослідників до курсантів та студентів. Водночас для нас надзвичайно важливо зберігати людяність, душевність, відчуття відповідальності перед суспільством. Адже за кожною науковою статтею стоїть не лише дослідження, а й особистість автора, його досвід, його переживання, його прагнення зробити світ кращим.

Сьогодні, як ніколи, ми усвідомлюємо цінність науки як інструменту не лише пізнання, а й підтримки, єднання, відновлення. У складні часи ідея здатна стати опорою, допомогти знайти сенс, зберегти віру в майбутнє.

Бажаю всім нам миру, витримки, віри у власні сили та спільне майбутнє. Нехай наука залишається простором свободи думки, джерелом натхнення і дороговказом у складному, але сповненому можливостей світі.

*Завідувач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
навчально-наукового інституту цивільного захисту
Національного університету цивільного захисту України,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
Тетяна Чубіна*

SŁOWO WSTĘPNE REDAKTORA GŁÓWNEGO

SZANOWNI PAŃSTWO, DRODZY KOLEDZY, NAUKOWCY, WYKŁADOWCY I STUDENCI!

Mam wielki zaszczyt zwrócić się do Państwa z okazji wydania numeru «Wiesnika Humanitarnego Towarzystwa Naukowego: prace naukowe» – publikacji, która bez wątpienia stanowi istotny wkład w rozwój współczesnej humanistyki nie tylko w Ukrainie, ale i w szerszej europejskiej przestrzeni badawczej.

Proszę przyjąć najszczerze gratulacje od polskiej społeczności akademickiej, a także wyrazy głębokiego szacunku i solidarności w tym trudnym dla Ukrainy czasie. Dziś, gdy Państwa państwo mężnie stawia czoła wyzwaniom o wymiarze nie tylko narodowym, ale i ogółouropejskim, znaczenie nauki, w tym szczególnie nauk humanistycznych, nabiera szczególnej wagi. Nauka zawsze była i pozostaje pomostem łączącym narody, kultury i tradycje intelektualne. W obecnych warunkach pełni ona jeszcze jedną, niezwykle ważną funkcję – staje się przestrzenią dialogu, wzajemnego zrozumienia i wspólnego poszukiwania odpowiedzi na globalne wyzwania. Właśnie taką przestrzenią jest Państwa «Wiesnik», który jednoczy badaczy różnych pokoleń, szkół naukowych i kierunków tematycznych.

Bezsprzecznie zawartość merytoryczna tego wydania wyróżnia się spójnością, aktualnością oraz głęboką naukową refleksją nad procesami determinującymi rozwój współczesnego społeczeństwa. Materiały zaprezentowane w publikacji przekonująco dowodzą, że współczesna humanistyka nie tylko reaguje na wyzwania czasu, ale także aktywnie współtworzy fundament intelektualny dla ich zrozumienia i przezwyciężenia.

Szczególłą cechą tego numeru jest harmonijne połączenie badań teoretycznych z opracowaniami o charakterze praktycznym. Autorzy koncentrują uwagę na analizie transformacji społecznych zachodzących pod wpływem wyzwań globalnych i krajowych, w tym w warunkach stanu wojennego. W pracach widoczne jest dążenie nie tylko do utrwalenia zachodzących zmian, ale także do ich osadzenia w szerszym kontekście historycznym i socjokulturowym.

Znaczną uwagę poświęcono kwestiom funkcjonowania współczesnego społeczeństwa w warunkach niestabilności, roli instytucji państwowych, efektywności decyzji zarządczych oraz rozwojowi współpracy międzynarodowej. W tym kontekście istotne jest dążenie badaczy do poszukiwania nowych modeli interakcji, które odpowiadałyby współczesnym realiom i sprzyjały umacnianiu wartości demokratycznych.

Równie ważne jest podjęcie problematyki człowieka w obliczu kryzysu – jego odporności psychicznej, adaptacji społecznej, zdolności do komunikacji i współdziałania. W prezentowanych badaniach wymiar humanistyczny jawi się

jako kluczowy czynnik zapewniający efektywność działalności zawodowej, w szczególności w sferze bezpieczeństwa i ochrony ludności.

Osobny blok materiałów poświęcono zagadnieniom edukacji, rozpatrywanej jako strategiczny zasób rozwoju państwa. Autorzy akcentują potrzebę unowocześnienia treści kształcenia, wdrażania innowacyjnych metod nauczania, rozwoju krytycznego myślenia oraz formowania osobowości zdolnej do samorealizacji w warunkach dynamicznych zmian. Jednocześnie podkreśla się wagę zachowania najlepszych tradycji narodowego systemu edukacji. Na szczególną uwagę zasługują doświadczenia uczelni wyższych systemu Państwowej Służby Ukrainy ds. Sytuacji Nadzwyczajnych, które łączą przygotowanie zawodowe z kształtowaniem kompetencji humanistycznych. Takie podejście jest niezwykle aktualne i może być cenne dla innych krajów, w tym dla Polski, gdzie kwestia kształcenia specjalistów w dziedzinie bezpieczeństwa jest również priorytetowa.

Pragnę odrębnie podkreślić ważną rolę Państwa wydawnictwa we wspieraniu młodych naukowców. Umożliwienie publikacji wyników badań doktorantom, adiunktom i młodym badaczom sprzyja rozwojowi potencjału naukowego oraz zapewnia ciągłość tradycji akademickich. To właśnie młode pokolenie naukowców będzie kształtować oblicze nauki przyszłości, dlatego niezwykle ważne jest tworzenie dla nich sprzyjających warunków już dzisiaj.

Należy również zaznaczyć, że «Wiesnik» stanowi przykład udanego połączenia rygoru naukowego z otwartością na dialog interdyscyplinarny. We współczesnym świecie, w którym problemy stają się coraz bardziej złożone i powiązane, to właśnie podejście interdyscyplinarne pozwala na wypracowanie najskuteczniejszych rozwiązań.

W imieniu polskiego środowiska naukowego pragnę zapewnić Państwa o naszej gotowości do dalszej współpracy, rozwoju wspólnych projektów badawczych oraz wymiany doświadczeń i idei. Jestem przekonana, że współdziałanie naszych krajów w sferze nauki przyczyni się nie tylko do rozwoju środowiska akademickiego, ale także do zacieśnienia przyjaznych relacji między naszymi narodami. W tych trudnych chwilach pragnę przekazać słowa szczerego wsparcia dla narodu ukraińskiego. Państwa nieugiętość, odwaga i oddanie ojczyźnie budzą głęboki szacunek. Wierzimy w Państwa zwycięstwo, w przywrócenie pokoju i sprawiedliwości oraz w świetlaną przyszłość Ukrainy jako integralnej części wspólnoty europejskiej.

Składam serdeczne podziękowania autorom, kolegium redakcyjnemu oraz wszystkim osobom zaangażowanym w powstanie tego numeru za ich oddanie nauce, wysoki profesjonalizm i dążenie do rozwoju. Państwa «Wiesnik» stanowi ważny wkład we wspólną sprawę rozwoju wiedzy humanistycznej i wzmacniania międzynarodowej współpracy naukowej.

Życzę Państwu dalszych sukcesów w działalności naukowej, nieustannego strumienia nowych idei, niesłabnącej inspiracji oraz zdrowia i niewyczerpanej energii do realizacji ambitnych celów. Niech każdy etap Pańskiej pracy badawczej przynosi głęboką satysfakcję osobistą, a jej rezultaty cieszą się zasłużonym uznaniem oraz wysokim prestiżem zarówno w środowisku naukowym w Polsce, na Ukrainie, jak i na arenie międzynarodowej. Wierzę, że Państwa wkład w naukę stanie się fundamentem dla przyszłych pokoleń badaczy.

Z głębokim szacunkiem i najlepszymi życzeniami
*st. bryg. dr hab. **Izabella Grabowska-Lepczak***
Akademia Pożarnicza

Редакційна колегія

Сергій БИЧЕНКО – кандидат історичних наук, доцент;
Людмила ВОРОНОВСЬКА – кандидат філософських наук, доцент;
Людмила ГОНТАРЕНКО – кандидат психологічних наук, доцент;
Леся ГОРЕНКО – кандидат історичних наук, доцент;
Марія ДМИТРЕНКО – доктор філософських наук, професор;
Ольга ДУЛГЕРОВА – кандидат історичних наук, доцент;
Наталія ЗЕМЗЮЛІНА – доктор історичних наук, професор;
Василь КОБКО – кандидат історичних наук, професор;
Ірина КОВАЛЕНКО-ЧУКІНА – кандидат історичних наук, доцент;
Світлана КОСЯК – кандидат історичних наук, доцент;
Тетяна КРИШТАЛЬ – доктор економічних наук, професор;
Інна ЛЕВЧЕНКО – доктор історичних наук, професор;
Ірина СТАДНИК – кандидат історичних наук, доцент;
Яніна ФЕДОРЕНКО – доктор історичних наук, професор;
Михайло ХАРЛАМОВ – доктор історичних наук, професор;
Любов ЮРЧЕНКО – доктор філософських наук, професор;
Marcin ŁAPICZ – dr inż. (Республіка Польща);
Sebastian STASZKO – dr inż. (Республіка Польща);
Tetiana SYMONENKO – доктор філологічних наук, професор (Австрійська Республіка);
Barbara SZYKUŁA-PIEC – PhD (Республіка Польща);
Oksana TELAK – dr hab, prof (Республіка Польща);
Vadym VOZDVYZHENSKYI – Ph.D. (Угорщина);

**Секція 1. Сьогодення, обпалене війною: Реалії, що стають історією.
Суспільні науки. Гуманітарна підготовка працівників ДСНС. Соціальні
комунікації: теоретичні та практичні аспекти**

УДК 314.7:159.923:316.4

Андрій БОВА,

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник

ORCID:0000-0003-1588-0250

Олексій БЕЛЕНОК,

науковий співробітник

ORCID:0000-0002-3938-1221

Інститут соціології НАН України,

Київ, Україна

**МІГРАЦІЙНИЙ СТАТУС ТА ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ В
УМОВАХ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВНУТРІШНІХ
ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ, РЕВЕРСНИХ МІГРАНТІВ ТА ІММОБІЛЬНОГО
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

У статті здійснено порівняльний аналіз психологічного благополуччя трьох груп населення: внутрішньо переміщених осіб, реверсних мігрантів та іммобільних громадян в умовах війни. На основі даних моніторингу «Українське суспільство» (2024) досліджено особливості локусу контролю, емоційних станів та страхів респондентів. Виявлено суттєву диференціацію психологічних профілів: від високої екстернальності та розгубленості у ВПО до емоційної амбівалентності реверсних мігрантів та відносної стійкості іммобільного населення. Проаналізовано асиметрію сприйняття особистого та загальнонаціонального майбутнього. Обґрунтовано необхідність розробки диференційованих програм психосоціальної підтримки залежно від міграційного статусу.

Ключові слова: *міграційний статус, внутрішньо переміщені особи, реверсні мігранти, іммобільне населення, локус контролю, психологічне благополуччя, емоційні стани.*

Andrii BOVA,

PhD in Sociology, Senior Researcher, Senior Researcher

ORCID:0000-0003-1588-0250

Oleksii BELENOK,

Researcher

ORCID:0000-0002-3938-1221

Institute of Sociology of the NAS of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

MIGRATION STATUS AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN WAR CONDITIONS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS, REVERSE MIGRANTS, AND THE IMMOBILE POPULATION OF UKRAINE

The article presents a comparative analysis of the psychological well-being of three population groups: internally displaced persons, reverse migrants, and immobile citizens under war conditions. Based on the data from the "Ukrainian Society" monitoring (2024), the peculiarities of the locus of control, emotional states, and fears of respondents are examined. Significant differentiation of psychological profiles is revealed: from high externality and confusion among IDPs to the emotional ambivalence of reverse migrants and relative resilience of the immobile population. The asymmetry in the perception of personal and national future is analyzed. The necessity of developing differentiated psychosocial support programs depending on migration status is substantiated.

Keywords: migration status, internally displaced persons, reverse migrants, immobile population, locus of control, psychological well-being, emotional states.

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, спричинила найбільшу гуманітарну кризу в Європі з часів Другої світової війни. За даними міжнародних організацій, станом на кінець 2025 року кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 4,5 мільйонів. Водночас фіксується феномен зворотної міграції – повернення частини вимушених переселенців до попередніх місць проживання попри збереження воєнних загроз. Паралельно значна частина населення залишається іммобільною, адаптуючись до життя в умовах перманентної небезпеки. Ця ситуація породила три якісно різні міграційні траєкторії, кожна з яких по-своєму позначилася на психологічному стані людей.

Міграційний статус – приналежність до категорії ВПО, реверсних мігрантів чи іммобільного населення – може суттєво диференціювати психологічні наслідки воєнної травми. Якщо переміщення підриває відчуття власної дієспроможності та породжує відчуття безпорадності перед обставинами, то збереження звичного середовища проживання, навіть в умовах небезпеки, потенційно може підтримувати почуття контролю. Водночас досвід повернення після тимчасової евакуації залишається психологічно амбівалентним – між полегшенням від повернення та стресом від зіткнення з наслідками руйнувань.

Попри зростаючий масив досліджень про соціально-економічні наслідки внутрішньої міграції в Україні, психологічний вимір цього феномену залишається недостатньо вивченим, особливо в порівняльній перспективі. Більшість наявних досліджень зосереджується на ВПО як

окремій категорії, залишаючи поза увагою порівняння з іншими міграційними групами та немобільним населенням. Це створює прогалину у розумінні того, чи є вимушене переміщення універсальним чинником психологічної вразливості, чи його наслідки варіюють залежно від завершеності міграційного циклу та специфіки адаптаційних стратегій.

Розуміння психологічних профілів різних міграційних груп має також соціально-політичне значення. Воно є необхідною передумовою для розробки диференційованих програм психосоціальної підтримки та реінтеграції, а також для прогнозування довгострокових соціальних наслідків війни.

Психологічне благополуччя українців та стратегії їхньої адаптації до екстремальних умов воєнного часу висвітлено у працях Н. Соболевої та А. Соболева [1]. Психоемоційний стан населення, зокрема динаміку оцінок свого майбутнього та майбутнього власної країни, ґрунтовно проаналізувала О. Злобіна [2]. Проблематиці стресових станів присвячено монографію С. Дембіцького, Є. Головахи та В. Степаненка. У цій роботі автори підсумовують результати 30-річного досвіду розроблення інструментарію для вимірювання психологічного дистресу, над яким працювали кілька поколінь науковців Інституту соціології НАН України [3]. Питання очікуваного майбутнього та життєвих траєкторій в сучасних реаліях стали об'єктом уваги Л. Бевзенко [4].

Мета дослідження – здійснити порівняльний аналіз психологічного благополуччя трьох груп населення України (ВПО, реверсних мігрантів та імобільних громадян) в умовах повномасштабної війни за трьома вимірами: локусом контролю, емоційними станами щодо майбутнього та спектром актуальних страхів.

Емпіричною базою дослідження слугували дані репрезентативного загальнонаціонального опитування «Сегментація української аудиторії» (n=4101), проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у червні–липні 2024 року в рамках щорічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України. Опитування, профінансоване Проектом USAID «Трансформація комунікацій», охопило всю підконтрольну Україні територію, за винятком тимчасово окупованих районів та зон без українського мобільного зв'язку. Застосовано комбіновану методологію CATI (комп'ютерне телефонне опитування) та CAWI (онлайн-опитування). Дані зважено для забезпечення репрезентативності за ключовими соціально-демографічними параметрами дорослого населення України.

Для аналізу впливу вимушених переміщень на психологічне благополуччя ми вводимо центральне поняття – міграційний статус, визначаючи його як наявність або відсутність у біографії респондентів зміни місця проживання внаслідок повномасштабного вторгнення, а також траєкторію такої зміни. Категоризація ґрунтується на відповідях на пряме запитання: *«Чи переїжджали Ви в інший населений пункт у зв'язку з*

війною (після 24 лютого 2022 року)?». На основі отриманих відповідей виокремлено три ключові групи:

Імобільні громадяни – особи, які не змінювали місце постійного проживання після 24 лютого 2022 року (відповідь «ні»).

Реверсні мігранти – особи, які здійснили тимчасове переміщення з подальшим поверненням (відповідь «переїжджали, але повернулися»).

ВПО – особи, які на момент опитування проживали не за місцем своєї постійної реєстрації (відповідь «переїхали в інше місце»).

Інструментарій дослідження включав стандартизовані блоки запитань для вимірювання ключових компонентів психологічного благополуччя:

Локус контролю – характеристика особистості, що відображає схильність індивіда пояснювати події власного життя переважно внутрішніми чинниками (інтернальний тип) або зовнішніми обставинами (екстернальний тип). Інтернали сприймають себе активними суб'єктами власної біографії; екстернали – залежними від обставин, на які не можуть впливати. Для операціоналізації використано п'ятибальну шкалу самооцінки: *«Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить те, як складається Ваше життя?»* з варіантами від «здебільшого від зовнішніх обставин» до «здебільшого від мене». Відповіді згруповано у три категорії: екстернали (варіанти 1–2), амбівалентні (варіант 3) та інтернали (варіанти 4–5).

Емоційні стани щодо майбутнього вимірювалися через дві окремі групи запитань: *«Які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про своє майбутнє?»* та *«Які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про майбутнє України?»*. Респондентам пропонувався однаковий перелік з 12 емоційних станів (оптимізм, надія, тривога, страх, розгубленість, упевненість, песимізм, безвихідність, радість, задоволеність, байдужість, інтерес) з можливістю множинного вибору. Це дозволило здійснити порівняльний аналіз емоційного сприйняття особистих та національних перспектив.

Додатково аналізувалися спектр страхів та загроз, що найбільше турбують українців в умовах війни – відповіді на запитання *«Як Ви вважаєте, чого люди зараз побоюються найбільше?»* з 20 сумісними альтернативами та відповіддю «по-справжньому нічого не бояться».

Такий комплексний набір показників дозволяє реконструювати у загальних рисах психологічний профіль різних міграційних груп, виявляючи як когнітивні (локус контролю), так і афективні (емоційні стани) виміри психологічного благополуччя в умовах війни.

Локус контролю та міграційний статус. Аналіз локусу контролю виявляє відчутну диференціацію між міграційними групами, що відображає структурний вплив вимушеного переміщення на базове відчуття особистої агентності. Серед ВПО частка екстерналів – осіб, які вважають, що їхнє життя залежить більшою чи деякою мірою від зовнішніх обставин, – становить 57,4%, що перевищує відповідні

показники серед реверсних мігрантів (40,4%) та іммобільних громадян (40,6%) – різниця становить 17 процентних пунктів. Водночас частка інтерналів, тобто тих, хто переконаний, що їхнє життя залежить здебільшого чи деякою мірою від них самих, є найнижчою саме серед переселенців: лише 18,1% порівняно з 31,1% серед реверсних мігрантів та 28,3% серед іммобільного населення.

Виявлена асиметрія локусу контролю є прямим відображенням структурного насильства війни та нерівномірного розподілу її психологічних наслідків серед різних категорій населення. Притаманний ВПО переважно екстернальний локус контролю укорінений у самій природі вимушеного переміщення. По-перше, рішення про евакуацію часто приймалося не як свідомий вибір, а як примусова реакція на безпосередню загрозу життю. По-друге, статус внутрішнього переселенця передбачає залежність від державної допомоги, благодійних програм та рішень приймаючих громад, що об'єктивно обмежує особистісну автономію. По-третє, втрата звичного соціального середовища, професійних зв'язків та майна руйнує ті ресурси, завдяки яким індивід раніше впливав на власне життя. Отже, вимушене переміщення перетворює особу з активного актора власної біографії на об'єкт зовнішніх обставин, що й фіксується у зсуві локусу контролю назовні.

Натомість більш властивий іммобільним респондентам інтернальний тип особистості може базуватися на їхніх уявленнях про збережений контроль над власним життям. Попри об'єктивну небезпеку, сам факт залишення в звичному середовищі дозволяє зберігати форми самоорганізації та самозахисту – від облаштування укриттів до участі в підрозділах територіальної оборони чи волонтерській діяльності. Рішення залишитися в зоні підвищеного ризику може сприйматися як акт особистого вибору, що підтримує відчуття контролю навіть в умовах загрози.

Проміжна позиція реверсних мігрантів – їхній профіль локусу контролю наближається до іммобільного населення – свідчить про відновлювальний потенціал повернення додому. Здійснивши повний міграційний цикл і повернувшись до звичного середовища, ця група частково реконструює відчуття контролю, хоча досвід тимчасового переміщення залишає психологічний відбиток, що відрізняє їх від тих, хто залишився у своєму населеному пункті.

Отже, локус контролю є не лише індивідуальною психологічною характеристикою, але й соціально детермінованим феноменом, чутливим до структурних умов життя. Вимушене переміщення системно руйнує базові передумови інтернальності – передбачуваність життєвих обставин, доступ до ресурсів та можливість впливати на власне середовище, – що нерідко робить екстернальність не лише особистісною рисою, а й раціональною реакцією на об'єктивну втрату контролю.

Емоційні стани щодо особистого майбутнього. В умовах загрози виживанню, спричиненої повномасштабною війною, емоційний фон щодо майбутнього відбиває здатність суспільства зберігати стійкість в умовах тривалої кризи. Поряд із когнітивним виміром – локусом контролю – не менш важливим є афективний: емоційні стани щодо майбутнього.

Дані опитування свідчать про амбівалентність масових емоцій українців. З одного боку, у відповідях респондентів щодо власного майбутнього превалюють почуття надії (50,5%) та оптимізму (35,6%), що вказує на високу психологічну стійкість громадян в умовах війни. З іншого боку, значна частина населення переживає тривогу (31,7%), розгубленість (20,3%) та страх (14,2%), причому інтенсивність цих негативних емоцій суттєво варіює залежно від міграційного статусу (таблиця 1).

Таблиця 1 – Почуття щодо свого майбутнього залежно від міграційного статусу респондентів, %

Почуття	Чи переїжджали/він/її населений пункт у зв'язку з війною (після 24 лютого 2022 р.)?			Загалом
	імобільні населення	реверсні мігранти	ВПО	
Оптимізм	36,1	35,1	33,5	35,6
Байдужість	2,8	3,1	3,6	3,0
Радість	6,5	7,2	6,1	6,6
Безвихідність	10,3	13,8	17,7	11,9
Упевненість	12,7	12,3	8,9	12,1
Розгубленість	17,3	28,6	26,2	20,3
Задоволеність	4,9	6,1	2,9	4,8
Песимізм	7,2	8,4	9,8	7,8
Надія	51,9	51,0	42,9	50,5
Тривога	29,7	37,6	35,4	31,7
Інтерес	16,6	19,9	15,0	16,9
Страх	13,0	16,7	17,5	14,2

*Сума відповідей може перевищувати 100%, оскільки можна було обрати декілька варіантів відповіді.

Міграційний статус виразно диференціює емоційні профілі груп. Почуття надії, хоча й домінує в усіх категоріях, є найменш поширеним серед ВПО (42,9%) порівняно з імобільними громадянами (51,9%) та реверсними мігрантами (51,0%) – різниця у 9 процентних пунктів. Ще більш показовою є асиметрія негативних емоцій. Розгубленість щодо власного майбутнього найгостріше переживають саме ті, хто зазнав вимушеного переміщення: серед ВПО цей показник сягає 26,2%, серед реверсних мігрантів – 28,6%, тоді як імобільне населення фіксує лише 17,3%. Аналогічна тенденція спостерігається і з почуттям безвихідності: тому, кому притаманний такий стан, виявилось 17,7% серед переселенців

та 13,8% серед поверненців проти 10,3% серед тих, хто не залишав своїх домівок.

Ця емоційна диспропорція не є випадковою. Статус ВПО передбачає накладання декількох травматичних чинників: втрату дому як фізичного та символічного простору безпеки, розрив соціальних зв'язків, економічну нестабільність та невизначеність щодо можливості повернення. Розгубленість у цьому контексті відображає не лише психологічний стан, а й об'єктивну біографічну ситуацію, коли звичні життєві орієнтири зруйновані, а нові ще не сформовані. Безвихідність посилюється усвідомленням залежності від зовнішніх рішень – державної політики щодо деокупації, програм підтримки переселенців, готовності приймаючих громад до інтеграції.

Реверсні мігранти демонструють парадоксальну емоційну конфігурацію. Показник надії у них практично ідентичний іммобільному населенню (51,0% vs 51,9%), що може відображати психологічне полегшення від повернення додому. З іншого боку, саме ця група фіксує найвищий рівень розгубленості (28,6%). Повернення не означає автоматичного відновлення попереднього статусу – індивід опиняється у проміжному стані між минулим, яке вже неможливо повернути, та майбутнім, контури якого залишаються невизначеними.

Статус міграції, як тимчасової, так і тривалої, прямо пов'язаний зі значно вищим рівнем психологічного дистресу. Зокрема, відчуття тривоги щодо свого майбутнього є найбільш гострим серед реверсних мігрантів (37,6%) та ВПО (35,4%) порівняно з іммобільним населенням (29,7%). Аналогічна тенденція спостерігається і з почуттям страху, яке є дещо поширенішим серед ВПО (17,5%) та тих, хто повернувся (16,7%), на противагу 13,0% у непереміщених осіб.

Серед них фіксуються найвищі показники розгубленості (28,6%) та тривоги (37,6%), що, ймовірно, є наслідком стресу реінтеграції. Ця група демонструє високий рівень надії (51,0%), що може відображати полегшення від повернення. Отже, дані підтверджують, що будь-який статус вимушеного переміщення є фактором, що погіршує психоемоційний стан, проте його специфічний профіль залежить від міграційного статусу та завершеності міграційного циклу.

Про досить відмінні емоційні стани свідчать також відповіді представників трьох вищезазначених груп на запитання щодо проблемних ситуацій, у яких довелося хоча б раз перебувати впродовж останнього року. Іммобільні рідше втрачали соціальний оптимізм (27,9%), аніж ВПО (37,4%) і реверсні мігранти (41,3%), а також віру у свої сили такою мірою, що буквально нічого не хотілося робити (18,3% проти 29,5% і 25,4% відповідно). Причини цих відмінностей можуть полягати в тому, що переселенці частіше, ніж іммобільні, опинялися у великій матеріальній скруті, коли не було за що купити навіть необхідні продукти (24,2% і 16,1% відповідно); частіше були вимушено безробітними (21,9% і 11,6%); частіше

повідомляли про переживання, близькі до суїцидальних думок (8,7% переселенців і 3,7% іммобільних). Отже, емоційні стани мігрантів та резидентів в умовах війни суттєво відрізняються: завдяки збереженню звичного способу життя ті, хто залишався у своїх домівках, мають більш позитивне світовідчуття та меншу невпевненість у майбутньому.

Емоційні стани щодо майбутнього України: проєкція особистої травми на національний рівень. Аналіз емоційного сприйняття майбутнього України виявляє глибоку диференціацію, зумовлену травматичним статусом вимушеного переміщення населення. Відповідаючи на запитання «А які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про майбутнє України?», респонденти продемонстрували, що особиста травма війни прямо проєктується на їхні оцінки загальнонаціональних перспектив. Якщо позитивні емоції, такі як надія та оптимізм, розподілені між групами без статистично значущих відмінностей, то сфера негативних переживань виявляє глибокі розломи (таблиця 2).

Таблиця 2 – Почуття щодо майбутнього України залежно від міграційного статусу респондентів, %*

Почуття	Чи переїжджали в інший населений пункт у зв'язку з війною (після 24 лютого 2022 р.)?			Загалом
	іммобільні населення	реверсні мігранти	ВПО	
Оптимізм	36,1	33,5	31,6	35,1
Байдужість	1,2	2,1	2,2	1,5
Радість	4,8	4,9	6,0	5,0
Безвихідність	8,1	10,7	12,7	9,1
Упевненість	16,0	14,5	12,5	15,3
Розгубленість	11,7	19,0	15,0	13,3
Задоволеність	3,2	2,9	2,2	3,0
Песимізм	7,3	11,6	9,6	8,3
Надія	52,7	55,9	52,1	53,2
Тривога	28,2	35,5	32,9	30,0
Інтерес	15,3	16,8	14,1	15,4
Страх	14,3	19,6	19,9	15,9

* Сума відповідей може перевищувати 100%, оскільки можна було обрати кілька варіантів відповіді.

Найбільш емоційно стійкою виглядає іммобільна частина населення, яка не залишала своїх домівок. Зберігаючи звичне соціальне середовище та спостерігаючи за руйнівними наслідками війни переважно опосередковано, ця група демонструє найнижчий рівень негативних емоцій. Їхня оцінка майбутнього країни, вочевидь, меншою мірою затьмарена особистим статусом втрат, що дозволяє сильніше спиратися на загальнонаціональні наративи стійкості та неминучої перемоги.

Натомість статус вимушеного переміщення змінює цю оптику. У ВПО фіксується найвищий рівень безвиході (12,7% проти 8,1% серед «імобільних») та страху (19,9% проти 14,3%), коли вони розмірковують про майбутнє держави. Для них майбутнє країни не є абстрактною категорією; воно асоціюється з реальними образами руйнувань, втратою дому та свідченнями нездатності держави забезпечити безпеку на певних територіях. Цей безпосередній, травматичний статус породжує глибокий скепсис щодо темпів та реалістичності повоєнного відновлення, а страх за долю країни живиться пережитим страхом за власне життя та майбутнє своєї родини.

Особливо показовою є емоційна палітра реверсних мігрантів, які повернулися додому. Ця група демонструє пікові значення розгубленості (19,0%) та песимізму (11,6%). Їхній стан можна інтерпретувати як наслідок подвійного зіткнення з реальністю війни. Повернення, мотивоване надією, могло зіштовхнути їх із картиною руйнувань та соціальних змін, яка виявилася гіршою за очікувану.

Асиметрія особистого та національного: Україна як психологічний магніт. Порівняльний аналіз емоційного сприйняття майбутнього (див. таблицю 1, таблицю 2) виявляє значну асиметрію між особистим та національним рівнями. Якщо загалом рівень надії та оптимізму щодо власної долі та долі країни є співмірним, то ключова відмінність простежується у почутті розгубленості. Респонденти значно рідше відчують розгубленість, думаючи про майбутнє України (13,3%), ніж про своє власне (20,3%), з різницею у 7,0 процентних пункти. Це свідчить про те, що колективна траєкторія країни, попри всі виклики, видається респондентам більш зрозумілою та визначеною, ніж їхня особиста життєва ситуація в умовах війни. Таким чином, статус вимушеного переміщення стає призмою, крізь яку громадяни оцінюють не лише власні перспективи, але й майбутнє всієї держави. Чим ближчим і руйнівнішим був контакт із війною, тим сильніше особиста травма екстраполюється на загальнонаціональний рівень, породжуючи значно вищий рівень тривоги, страху та песимізму щодо майбутнього України.

Ця дихотомія між оцінкою особистого та національного майбутнього є найбільш драматичною у групі ВПО. Для них віра в майбутнє України виступає своєрідним психологічним магнітом на тлі особистої невизначеності. Порівнюючи свої почуття щодо майбутнього країни та власного майбутнього, ВПО демонструють значно вищий рівень надії (+9,2 процентних пункти, 52,1% проти 42,9%), суттєво менше відчуття безвиході (-5,0 процентних пункти, 12,7% проти 17,7%) та, що найбільш показово, нижчий рівень розгубленості (-11,2 процентних пункти, 15,0% проти 26,2%). Такі значні розриви підкреслюють, що особиста травма та вразливість, пов'язані зі статусом переселенця, не проєктуються на їхнє бачення майбутнього держави.

У груп іммобільних громадян та реверсних мігрантів узгодженість між особистими та національними почуттями є вищою, хоча основна тенденція зберігається. Для них єдиною суттєвою відмінністю також залишається значно нижчий рівень розгубленості щодо майбутнього України: на 5,6 процентні пункти для іммобільних (11,7% проти 17,3%) та на 9,6 процентних пункти для реверсних мігрантів (19,0% проти 28,6%).

Водночас важливо зазначити, що низка ключових емоцій залишається стабільною незалежно від об'єкта рефлексії. Показники оптимізму, тривоги та страху не мають суттєвих відмінностей (різниця менше 5 процентні пункти) у жодній з досліджуваних груп. Це може свідчити, що дані почуття утворюють фундаментальне емоційне тло воєнного часу, яке однаковою мірою забарвлює як особисті, так і колективні перспективи.

Спектр загроз та страхів: воєнна реальність крізь призму міграційного статусу. Н. Соболева визначає соціальні страхи як стійкі стани переживання загроз базовим цінностям індивідів і груп. Виконуючи роль охоронної сигналізації, вони виступають індикаторами соціальної напруженості та динаміки неблагополуччя в суспільстві [5, с. 377].

Усвідомлене чи напівсвідоме сприйняття ситуації як такої, що несе у собі негативні наслідки, породжує страхи, які, своєю чергою, слугують регуляторами соціальної поведінки – від життестійкості до паніки та зневіри. Відповіді на запитання: *«Як Ви вважаєте, чого люди зараз побоюються найбільше?»* дають змогу визначити і ранжувати реальні або уявні загрози, які бентежать українців найбільше. Серед перших п'яти небезпек такі: «небезпеки війни з Росією: загрози для життя, руйнування інфраструктури тощо» – 82,4%, «зростання цін» – 59,3%, «розпад України як держави» – 51,0%, «невиплати зарплат, пенсій тощо» – 43,3%, «безробіття» – 39,6%. Найменше хвилює респондентів «наплив біженців, переселенців та приїжджиків» (5,5%, останній ранг із 19 запропонованих альтернатив). Зафіксовано, що поверненці частіше за переселенців та іммобільних звертають увагу на такі загрози: «зростання цін» (64,9% проти 61,7% і 57,6%); «безробіття» (44,3% проти 42,9% і 37,9%); «холод у квартирі» (27,6% проти 26,0% і 21,8%). Навіть в умовах війни перебування у звичному середовищі допомагає людям (група іммобільних) краще почуватися, орієнтуватися у складних ситуаціях, підтримувати впевненість у собі. Реверсні ж мігранти, нажахані картинками війни з телеекранів та смартфонів, а також оповідями очевидців із соцмереж про повсякденні проблеми життя під час війни, повертаються з глибокого тилу на попереднє місце проживання більш «наелектризованими». Психологічний стан ВПО пов'язаний з постійними фізичними навантаженнями та емоційним стресом, пригніченим настроєм та відчуттям вразливості через розлуку з рідними та близькими, іноді навіть їхню загибель, втрату майна, неможливість відновити умови довоєнного життя, втрату попереднього

соціального статусу, життєвих орієнтацій і, найголовніше, через невизначеність щодо майбутнього.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує центральну гіпотезу про те, що міграційний статус є критичним детермінантом психологічного благополуччя українців в умовах повномасштабної війни. Аналіз трьох груп населення – ВПО, реверсних мігрантів та іммобільних громадян – виявив суттєві відмінності їхніх психологічних профілів.

Вимушена міграція є не просто фізичним переміщенням у просторі, а глибокою біографічною трансформацією, що руйнує звичні соціальні зв'язки, економічні стратегії виживання та базове відчуття контролю над власним життям. ВПО демонструють найвищий рівень екстернальності, що відображає об'єктивну втрату контролю: вимушеність рішення про евакуацію, залежність від державної допомоги, неможливість впливати на перспективи повернення. Переміщення деконструє суб'єктивну агентність, перетворюючи індивіда з активного творця власної долі на об'єкт зовнішніх впливів. Цей зсув локусу контролю назовні є не індивідуальною психологічною слабкістю, а раціональною реакцією на структурну ситуацію втрати автономії.

Феномен реверсної міграції, однак, виявився найбільш психологічно амбівалентним. Реверсні мігранти демонструють парадоксальну емоційну конфігурацію: з одного боку, високий рівень надії, співмірний з іммобільним населенням, що відображає психологічне полегшення від повернення додому; з іншого боку, вищі показники розгубленості, тривоги та песимізму.

Іммобільне населення, попри перебування в зоні підвищеного ризику, виявляє значну психологічну стійкість та оптимізм. Збереження звичного соціального середовища слугує захисним чинником: респонденти мають доступ до сталих мереж підтримки, професійних зв'язків та звичних стратегій подолання труднощів.

Психологічний стан українців загалом характеризується вірою в майбутнє, проте ВПО частіше відчувають тривогу. Для цієї категорії характерні невпевненість, втрата відчуття контролю над життєвими обставинами та складність у реалізації власних прагнень.

Опитування підтвердило підвищений рівень тривожності українців у надзвичайний період. Масова свідомість «занурена» в переживання різноманітних небезпек. Мобільні індивіди (ВПО та реверсні мігранти) мають у своєму складі більшу частку тих, хто відчуває страхи щодо майбутнього, зокрема щодо зростання цін, безробіття та небезпек війни з РФ. Водночас аналіз виявляє й універсальні виклики, що торкаються всіх українців, незалежно від міграційного статусу.

Отримані дані підкреслюють необхідність розроблення цільових програм підтримки для кожної виокремленої групи, ураховуючи їхні специфічні потреби та проблеми. Особливу увагу слід приділити інтеграції ВПО у приймаючі громади, їхній психологічній та ресурсній підтримці. Вимушене переміщення зазвичай викликає у індивіда психологічну травму,

що руйнує базове відчуття безпеки та контролю власної біографії. Це, своєю чергою, суттєво впливає на суб'єктивний образ майбутнього, забарвлюючи його в темніші, тривожніші та песимістичніші тони. Диференціація негативних емоцій між різними категоріями населення є прямим свідченням нерівномірного розподілу тягара війни, за якого найбільших психологічних втрат зазнають ті, хто був змушений залишити свій дім.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для формування державної політики у сфері соціального захисту та психологічної підтримки населення. Виявлені відмінності психологічних портретів вимагають відмови від уніфікованих підходів до виокремлених категорій населення на користь спеціалізованих стратегій допомоги. Для ВПО пріоритетними мають стати програми, спрямовані на відновлення почуття контролю та суб'єктивної агентності через залучення до процесів прийняття рішень, створення можливостей для економічної самореалізації та інституційне забезпечення передбачуваності життєвих перспектив. Реверсні мігранти потребують специфічної підтримки у процесі реінтеграції, зокрема психологічного супроводу при зіткненні з реальністю повоєнних змін та допомоги у реконструкції соціальних мереж. Імобільне населення, попри відносно вищі показники стійкості, також вимагає уваги, оскільки хронічний стрес від перебування в зоні підвищеного ризику може мати кумулятивний ефект.

У ситуації екзистенційної загрози, спричиненої війною, психологічне благополуччя населення стає критичним індикатором соціальної стійкості нації та її спроможності до поствоєнної відбудови. Перспективи подальших досліджень включають поглиблений аналіз механізмів психологічної стійкості, ідентифікацію протективних чинників, що пом'якшують травматичний вплив переміщення, а також вивчення довгострокових психологічних наслідків війни для різних соціально-демографічних груп. Окремої уваги заслуговує феномен посттравматичного зростання та можливості трансформації травматичного досвіду у ресурс особистісного та колективного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соболева Н., Соболев А. Психологічне благополуччя українців: стратегії адаптації. Українське суспільство в умовах війни. 2022: колективна монографія / за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 384–397.

2. Злобіна О. Психоемоційний стан населення на тлі війни: від мобілізації ресурсів до поляризації оцінок. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023 : колективна монографія / за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. С. 177–208.

3. Дембіцький С., Головаха Є., Степаненко В. Стресові стани населення України в контексті війни: досвід соціологічного вивчення : монографія. Київ : Інститут соціології НАН України, 2025. 180 с.

4. Бевзенко Л. Соціологія очікуваного майбутнього у вітчизняних реаліях – у пошуку епістемологічного підґрунтя (частина 2). Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2025. № 3. С. 54–76.

5. Соболева Н. Чинники тривоги та страхів населення. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років Незалежності / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Вип. 8 (22). Київ: Інститут соціології НАН України, 2021. С. 376–390.

УДК 101:94(477):174:316.42

Людмила ВОРОНОВСЬКА,

кандидат філософських наук, доцент

ORCID:0000-0003-2937-5175

*Національний університет цивільного захисту України,
Черкаси, Україна*

ФІЛОСОФІЯ НАДІЇ В ЧАСИ РУЙНУВАННЯ: ДУХОВНІ ОРІЄНТИРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Автором здійснено філософське осмислення феномену надії як екзистенційної та ціннісної основи буття українського суспільства в умовах війни й цивілізаційних викликів. Проаналізовано трансформацію духовних орієнтирів народу в ситуації руйнування звичних соціальних структур, втрат і загроз, окреслено роль віри, солідарності, історичної пам'яті та національної ідентичності як джерел внутрішньої стійкості. Обґрунтовано, що надія постає не лише емоційним станом, а світоглядною позицією та формою духовного спротиву, яка консолідує суспільство, зберігає гуманістичні цінності й визначає горизонти майбутнього відновлення України.

Ключові слова: *філософія надії, духовні орієнтири, війна, екзистенційний досвід, національна ідентичність, історична пам'ять, духовна стійкість, цінності, солідарність, гуманізм, спротив, відновлення України.*

Liudmyla VORONOVSKA

candidate of philosophical sciences, associate professor,

ORCID:0000-0003-2937-5175

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

PHILOSOPHY OF HOPE IN TIMES OF DESTRUCTION: SPIRITUAL GUIDELINES OF THE UKRAINIAN PEOPLE

The author provides a philosophical reflection on the phenomenon of hope as an existential and axiological foundation of the being of Ukrainian society under conditions of war and civilizational challenges. The transformation of the people's spiritual guidelines in a situation of разрушення familiar social structures, losses, and threats is analyzed, and the role of faith, solidarity, historical memory, and national identity as sources of inner resilience is outlined. It is substantiated that hope appears not merely as an emotional state, but as a worldview position and a form of spiritual resistance that consolidates society, preserves humanistic values, and defines the horizons of Ukraine's future recovery.

Keywords: *philosophy of hope, spiritual guidelines, war, existential experience, national identity, historical memory, spiritual resilience, values, solidarity, humanism, resistance, recovery of Ukraine.*

У часи глибоких суспільних потрясінь, воєнних випробувань і руйнування звичних форм буття питання надії набуває особливої філософської ваги. Українське суспільство, яке переживає трагічні наслідки війни, постає сьогодні не лише як суб'єкт історії, але й як носій унікального духовного досвіду – досвіду надії, що стає джерелом сили, віри та відродження. У цьому контексті філософія надії перестає бути лише теоретичною категорією – вона перетворюється на живу духовну практику, на фундамент моральної стійкості та колективної гідності народу.

Для сучасної України надія стає не лише особистісним почуттям, а й соціально-культурним феноменом, який поєднує духовну віру з конкретною дією – захистом Батьківщини, збереженням людяності, утвердженням цінностей свободи та справедливості.

Війна, що спричинила глибокі рани у суспільстві, поставила перед українцями питання про сенс життя, межі терпіння, силу духу та моральну стійкість. У цих умовах саме надія виступає тим духовним ресурсом, який дозволяє людині не лише вижити, але й залишатися собою – зберігати віру в добро, любов, майбутнє. Вона є формою духовного опору зневірі, страху, руйнуванню людської сутності.

Філософія надії в українському контексті – це не абстрактна ідея, а реальність, що виявляється у культурі, мові, традиціях, творчості, у щоденних актах солідарності та взаємопідтримки. Вона формує духовний каркас нації, що виборює право на свободу й гідність, і водночас дає змогу осмислити перспективу майбутнього відродження.

Метою статті є філософське осмислення феномену надії як духовно-світоглядного чинника життєстійкості українського народу в умовах війни

та соціальних руйнувань, а також виявлення її ролі у збереженні людяності, моральних цінностей і національної ідентичності.

Історія філософської думки свідчить, що надія завжди була однією з провідних категорій людського буття. Вона осмислювалася у творах Августина, Спінози, Канта, Блоха, Франкла як онтологічний і моральний вимір людського існування, як сила, що підтримує людину у граничних ситуаціях.

Як зазначав Августин, надія виступає внутрішнім орієнтиром, який підтримує людину у складних життєвих обставинах, спрямовуючи її до вищих цінностей і сенсу буття. Подібний аспект підкреслював Іммануїл Кант, розглядаючи надію як категорію практичного розуму: віра в справедливість та моральний обов'язок мотивує людину діяти правильно навіть у кризових ситуаціях.

У філософії Бенедикта Спінози надія тісно пов'язана з людською свободою і розумом. Спіноза розглядає надію як стан, що виникає, коли людина прагне чогось, не будучи впевненою у його досягненні, тобто як «незавершене очікування блага». Для Спінози надія не існує окремо від страху: ці два афекти взаємопов'язані, і саме їхнє поєднання формує динаміку людської поведінки. Надія стимулює людину діяти, шукати знання і удосконалювати своє життя, а через розуміння причин і природи речей вона може трансформуватися у більш стабільний стан впевненості та внутрішньої свободи.

Таким чином, у спінозівському розумінні надія має раціонально-етичний характер: вона мотивує до активної самореалізації та пошуку добра, одночасно сприяючи подоланню страху та невизначеності. У контексті сучасних випробувань для українського народу ця концепція підкреслює важливість усвідомленого, «розумного» ставлення до труднощів і надії на відновлення та майбутнє.

У вимірі соціально-історичних трансформацій важливим є підхід Ернста Блоха, для якого надія є рушійною силою історії, здатною формувати утопічне майбутнє та стимулювати суспільні зміни. У свою чергу, Віктор Франкл показує надію як екзистенційний ресурс, що дозволяє людині знаходити сенс життя навіть у найекстремальніших обставинах, зберігати внутрішню стійкість та життєву гідність.

Таким чином, філософські концепції Августина, Канта, Спінози, Блоха і Франкла створюють теоретичну основу для осмислення надії як ключового духовного ресурсу сучасного українського суспільства. Вона виступає не лише джерелом моральної стійкості, а й чинником підтримки національної солідарності, віри у відродження та утвердження гуманістичних цінностей.

У духовній історії України феномен надії завжди посідав особливе місце – як внутрішній ресурс нації, здатний підтримувати життєстійкість у найважчі періоди історичних випробувань. Українська філософська думка, поєднуючи раціональний аналіз із глибоким морально-релігійним

світовідчуттям, розглядає надію не лише як психологічний стан, а як онтологічну категорію – силу, що утримує людину й суспільство на межі між зневірою та духовним оновленням.

Мирослав Попович, видатний український філософ, трактував надію як «внутрішній вимір людяності», що дозволяє людині залишатися собою навіть у ситуації руйнування моральних засад. У його інтерпретації надія постає не як пасивне очікування, а як активна форма духовної свободи, що дає змогу переосмислювати межі можливого. Філософ, письменник, мислитель дисидентського руху Євген Сверстюк підкреслював моральний аспект надії, пов'язуючи її з чеснотою віри та внутрішньої правдивості. Для нього надія – це акт духовного спротиву, через який людина захищає гідність і зберігає довіру до добра навіть у часи темряви. Культуролог і мислитель Іван Дзюба підкреслював духовний аспект надії в українській культурі як віру в гідність. Він вбачав у надії не лише індивідуальний, а й колективний феномен: вона є виявом історичної пам'яті народу, його здатності знову й знову відроджуватися після катастроф та історичних травм, не втрачаючи духовної цілісності. Сергій Кримський розглядав надію як одну з базових форм «екзистенціального гуманізму» – способу мислення, що надає людині сенс і орієнтири в хаотичному світі. Він наголошував, що надія є не лише емоційним станом, а й «інтелектуальною чеснотою», адже саме завдяки їй людина здатна мислити майбутнє як відкриту можливість. Володимир Литвинов, дослідник української філософської спадщини доби бароко, у своїх працях дав аналіз релігійно-філософського виміру надії як елементу віри та духовного самоствердження. Філософ, релігієзнавець і правозахисник Мирослав Маринович продовжує цю лінію, осмислюючи надію як духовну опору українського суспільства в період моральних і політичних криз. На його думку, надія – це «енергія гідності», що перетворює віру на конкретну дію, утримує суспільство від зневіри та сприяє формуванню культури взаємної підтримки. Валентин Асмус та Петро Йолон, представники філософської школи, що розробляли питання духовності, сенсу життя, свободи й віри, у яких феномен надії розглядається як невід'ємна складова людської суб'єктивності. Праці Любомира Гузара, хоч і не є академічними, але в них також містяться його богословсько-філософські роздуми про надію, любов і прощення, що мають вагоме значення для української гуманітарної думки.

Надія виступає одночасно екзистенційною та аксіологічною категорією, особливо в умовах соціальних криз і воєнних випробувань. Як екзистенційне явище, вона дозволяє людині зберігати сенс життя навіть у ситуаціях небезпеки, руйнування та невизначеності, виступаючи внутрішнім ресурсом стійкості та життєвої активності. Надія спрямовує особистість у майбутнє, підтримує віру у можливість подолання труднощів і дає силу для свідомого вибору, що визначає моральну та духовну позицію людини.

У аксіологічному вимірі надія є ціннісною категорією, що відображає уявлення людини про добро, справедливість і гуманність. Вона орієнтує поведінку на реалізацію вищих цінностей, підтримує соціальну

згуртованість і моральну відповідальність у кризових умовах. У сучасному українському контексті війни надія стає одночасно індивідуальним і колективним феноменом: вона забезпечує духовну опору громадян, сприяє консолідації суспільства та відстоюванню національної ідентичності.

Таким чином, екзистенційна та аксіологічна природа надії визначає її ключову роль як морального та духовного ресурсу, що підтримує людину і суспільство в умовах радикальних змін й історичних випробувань.

Значний внесок у вивчення основних духовних орієнтирів українського народу зробили також такі представники сучасної філософської думки як В. Шинкарук, С. Бистрицький, С. Пролєєв, В. Горський, В. Малахов, І. Бичко, М. Боришевський, І. Ващенко, С. Возняк, О. Вишневський, Л. Мисів, Г. Ситник. Не менш цінними є розробки учених, що присвячені сутності духовних цінностей, зокрема, С. Анісімова, В. Бакірова, М. Головатого, С. Гончаренка, О. Дробницького, А. Здавомислова, Ю. Сурміна.

Тож у філософії українських мислителів надія набуває універсального значення – як етичний, культурний і духовний принцип. Вона поєднує віру у справедливість із готовністю діяти, стаючи тим стрижнем, який утримує націю на шляху до відновлення і свободи.

В умовах повномасштабної війни надія виступає не лише індивідуальним переживанням, а й колективним феноменом, що формує духовний стрижень нації. Вона об'єднує громадян через спільне усвідомлення загрози та прагнення зберегти свободу, незалежність і культурну самобутність. Надія стає джерелом моральної стійкості, що підтримує українців у боротьбі за своє майбутнє та за збереження історичної пам'яті.

У культурному вимірі надія проявляється через мистецтво, літературу, пісні, традиції та релігійні практики, що не лише зберігають історичну спадщину, а й формують відчуття національної єдності. Вона підтримує ідентичність, нагадуючи про спільні цінності, досвід минулого та потенціал для відновлення країни після руйнувань.

З погляду соціально-філософського аналізу, надія виконує роль морального компаса: вона орієнтує суспільство на гуманістичні цінності, зміцнює соціальну солідарність і сприяє розвитку громадянської відповідальності. Надія стає підґрунтям для формування активної громадянської позиції, стимулює до соціальної та культурної діяльності, спрямованої на підтримку суспільства у критичні моменти, вона стає не лише психологічним або філософським явищем, а й ключовим чинником національної та культурної самосвідомості, що дозволяє українському суспільству зберігати гідність, солідарність та орієнтацію на відродження навіть у найскладніших історичних обставинах.

Духовні орієнтири українського народу формуються протягом століть під впливом історичного досвіду, культури, релігії та філософської думки. В умовах воєнних випробувань вони стають фундаментом

моральної стійкості та збереження гуманістичних цінностей. Серед ключових орієнтирів можна виділити: віру в свободу та гідність людини, колективну солідарність, повагу до національної культури та традицій, а також цінність життя і духовного розвитку.

Ці орієнтири проявляються у щоденній поведінці, громадській активності, мистецтві, літературі та релігійних практиках, що підтримують відчуття національної єдності та спільної відповідальності за долю держави. Вони виступають моральною і культурною опорою, яка дозволяє людям не втрачати віру у відновлення країни, долати психологічний тиск та зберігати внутрішню цілісність навіть у критичних умовах.

Надія та духовні орієнтири виступають взаємопов'язаними ресурсами моральної та культурної стійкості українського народу. Вони забезпечують поєднання історичної пам'яті, моральних цінностей і екзистенційної надії, формуючи основу свідомого громадянського суспільства і сприяючи збереженню духовної цілісності нації навіть у найскладніших умовах війни.

Сучасний період в Україні пов'язаний із проблемою відродження культури, адже продовжує невпинно зростати інтерес до осмислення ролі духовності у житті народу. Незважаючи на тисячолітнє коріння української нації, система глибинних морально-етичних цінностей, яка могла б стати основою великих зрушень у культурній сфері, не є цілісною та узгодженою. «Крах радянської ідеології та відповідної системи духовних цінностей створили своєрідний ціннісний вакуум, який значною мірою заповнюється псевдоцінностями, породженими масовою культурою. Такі процеси криють у собі руйнівний потенціал, оскільки зсередини розкладають національну свідомість, нищать самотутню духовність українського народу» [6, 1]. На сьогоденному етапі розвитку України сформувалися нові ідеали та орієнтири, які сфокусували свою увагу на людині, як найбільшій цінності. Такі зміни підштовхують вітчизняну філософську думку до всебічного переосмислення національних ідеалів українців з метою визначення перспектив формування цілісної системи цінностей у майбутньому.

У науковій літературі існує чимало підходів до визначення поняття «цінність». У філософському словнику цінність визначено як значимість чогось для особи, як узагальнене уявлення про певні блага, які людина вважає необхідними, як можливі шляхи досягнення цих благ, як духовно-спонукальні чинники, які об'єднують людей для досягнення спільних цілей. А. Здравомислов стверджує, що світ цінностей – міра духовного багатства людини. О. Вишневський поділяє духовні цінності на вічні, національні, громадянські, сімейного та особистого життя. Цінною є думка Т. Парсонса, який писав, що цінності – це найвищі принципи, які виробляє будь-яка соціальна система для збереження своєї єдності. Представник філософської антропології М. Шелер вважав, що цінності можна досягнути

лише через переживання: співчуття, любов, ненависть. Бог – це вища цінність, а любов до Бога – вища форма любові.

У сучасному світі цінності розуміються як ідеї та ідеали, які мають певне значення і задовольняють потреби людей. При цьому, кожна особа створює індивідуальну ієрархічну систему цінностей. За словами Е. Дюркгейма, «суспільство – творець і сховище всіх цінностей, причому кожне суспільство має набір різних, інколи абсолютно протилежних ціннісних уявлень...» [4].

Український народ, на відміну від інших слов'янських «родичів», завжди був і є носієм високоморальних загальнолюдських цінностей, які найбільше цінувалися в суспільстві. Зокрема, доброзичливості, тактовності, гуманності, доброти, чесності, щирості. Якщо звернутися до історії філософської думки в Україні, стає зрозуміло, що найвищою цінністю була і є людина, як вінець Божого творіння. Українське суспільство намагається робити все для того, щоб створити необхідні умови для реалізації людиною своїх задатків і потенцій. Ця думка побутує у працях І. Вишенського, Кононовича-Горбацького, М. Лопатинського, М. Козачинського, Ф. Прокоповича, С. Яворського, М. Коцюбинського, М. Драгоманова.

Душа – як цінність українського народу, саме «в цьому глибокому колодязі» прихована сутність самої людини, її поетичний дар, і це те місце, де відбувається спілкування з Богом.

На думку Ю. Сурміна, основними цінностями сучасного українського суспільства є: духовність, сімейні цінності, свобода, мир і злагода, національно-культурні цінності, патріотизм, національна державність, християнська віра та українська мова. При цьому «національне» не протистойть «загальнолюдському», а є «втіленням загальнолюдського в канву українського менталітету, українського національного духу».

В основі таких цінностей сучасного українського народу, як смирення, терпіння, страждання, лежить християнська мораль. Ще в давнину говорили: «Те, що примушує нас страждати, вчить нас мудрості». Тільки та людина, яка здолала на своєму життєвому шляху чимало труднощів, побудувала цілісну картину світу, може досягти великої мети й стати посправжньому щасливою.

Особливого значення набуває свобода та правильний розподіл часу. Людське життя не є вічним, потрібно вміти правильно розподіляти відведений час, використовувати його, дбаючи про загальнолюдські інтереси. Свобода дає людині право вибору між добром і злом. З точки зору християнства, добро – Божий атрибут, зло – спотворення Божої волі, засіб випробування віри людини. Поняття «свобода» має зв'язок з необхідністю та відповідальністю. Ще Спіноза стверджував: «Свобода – пізнана необхідність» [7, 142]. Чим глибші знання людини, тим більша і її

відповідальність. Особиста свобода має межі, за якими потрібно поважати і свободу інших людей.

Не менш цінними для українців є милосердя, співстраждання та солідарність, вміння бути терпеливими до недоліків і помилок інших, адже немає на світі досконалих людей. Солідарність – вміння жити у суспільстві та усвідомлювати свою єдність із народом. Вона базується на любові до ближнього та любові до світу. Саме любов, яку вважають загальною космічною енергією, яка діє скрізь і всюди, має здатність перетворювати світ. Людина, яка творить з любов'ю, наближається до Бога.

Українці, будуючи свою державу, дбають тільки про матеріальне, а забувають відновити те, що ховається в їхніх серцях. Для багатьох з них гроші стали сенсом життя. Адже, справді, у корумпованому суспільстві, де нехтують природнім правом людини на свободу слова та гідне існування, сутність матеріальних статків деформується. Цінність людини постає як її купівельна здатність. Сучасні українці можуть дозволити собі купити закон, мораль, повагу, громадську думку, справедливість і навіть найбільшу цінність – людське життя. Вони торгують власною вірою, почуттями, сумлінням.

Бувають випадки, коли найбільш цінними стають такі незначні, здавалось би, речі як слава, задоволення, насолода. Звичайно, людина при цьому задовільняє свої природні потреби, отримує все, необхідне для щастя. Принаймні, вона так вважає. Але будь-яка вигода має наслідком збитки для інших. Ставлячи свої інтереси над загальними, люди нехтують основними моральними цінностями. Таким чином, загострюються ціннісні конфлікти, посилюється песимізм, зароджується ворожнеча між різними соціальними групами населення.

Базовими національними цінностями можуть стати тільки ті, які сприяють консолідації українського народу, охоплюють усіх громадян, незалежно від їх ідеологічних чи релігійних переконань.

Отже, причина негативних явищ в Україні полягає в тому, що суспільна мораль не є повністю сформованою. На даному етапі важливо очистити систему морально-духовних цінностей від радянських ідеалів. Саме мораль – живе коріння суспільства. Перш ніж подолати соціально-економічну кризу, потрібно знайти спасіння від духовного спустошення нашої душі. Загальнолюдські цінності українського суспільства повинні ґрунтуватися на християнській моралі, справедливості та любові. Основне завдання сучасної культури – відкриття таких цінностей, шляхом відродження національного духу, національної свідомості з метою підвищення рівня духовності та гідності українців і формування в них усвідомлення цінності української держави.

Надія виступає фундаментальною категорією, що забезпечує *моральну стійкість українського народу* в умовах воєнних випробувань та соціальних криз. Вона дає змогу людям зберігати внутрішню гідність, долати страх і невизначеність, продовжувати діяти у відповідності до

високих моральних принципів, незважаючи на зовнішні загрози. Надія формує внутрішній орієнтир, який підтримує особисту та колективну здатність протистояти насильству й руйнуванню, виступаючи опорою для збереження гуманістичних цінностей.

У соціальному вимірі надія є *чинником єдності нації*. Вона об'єднує громадян через спільне усвідомлення загроз і прагнення зберегти свободу, культурну ідентичність та історичну спадщину. Надія стимулює колективну солідарність, взаємопідтримку та активну громадянську позицію, що дозволяє суспільству консолідуватися навіть у найскладніших обставинах.

Водночас надія виступає ключовим елементом *духовного відродження нації*. Вона перетворює переживання кризи на стимул до самопізнання, морального вдосконалення та утвердження цінностей свободи, правди та справедливості. Надія стає духовною силою, яка підтримує національну пам'ять, творчість, культурне відродження та формує перспективу майбутнього, що базується на гуманістичних засадах. Вона забезпечує стійкість, єдність і відродження української нації в умовах воєнних і соціальних викликів.

Надія виступає ключовим феноменом, що поєднує екзистенційний, аксіологічний та соціально-культурний виміри життя людини і суспільства. Історико-філософський аналіз показує, що у працях провідних мислителів надія розглядається як внутрішня сила, що підтримує людину у складних обставинах, формує моральну та духовну стійкість і спрямовує її до вищих цінностей.

В умовах повномасштабної війни в Україні надія набуває особливого значення. Вона стає не лише індивідуальним переживанням, а й колективним феноменом, який підтримує національну єдність, культурну ідентичність та солідарність громадян. Надія формує моральні і духовні орієнтири, що дозволяють українському суспільству зберігати гідність, активно протидіяти руйнуванню і спрямовувати зусилля на відновлення та відродження країни.

Отже, феномен надії у сучасному українському контексті виступає не лише психологічним або абстрактним поняттям, а як реальний ресурс духовної стійкості і моральної сили, який забезпечує здатність людини і нації долати випробування, зберігати цінності та будувати майбутнє. Вивчення надії як філософської категорії є надзвичайно важливим для розвитку гуманітарного та соціально-філософського дискурсу в Україні, оскільки вона виступає фундаментом для формування свідомого, морально відповідального та духовно сильного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишневський О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*: навч. посіб. / О.Вишневський. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.
2. Возняк С. М. *Духовні цінності українського народу* / С. М. Возняк. К : Івано-Франківськ: Плай, 1999. 293 с

3. Гончарук Т.В., Шумка М.Л. *Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення та потенціал* / Т.В. Гончарук, М.Л. Шумка // Матеріали міжнародних філософсько-економічних читань. Львів, 2011. С. 215–222.
4. Дюркгейм Е. *Елементарні форми релігійного життя* / пер. з фр. К. : Основи, 2001. 320 с.
5. Мисів Л. В. *Особливості державного управління в сфері духовно-ціннісного розвитку українського суспільства*: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Л. В. Мисів. К., 2006. 20 с.
6. *Організація підготовки кадрів у сфері культури і мистецтва* : навчально-методичний посібник / Міністерство культури України (розділ про духовні цінності та масову культуру). Київ, 2014. 256 с. С. 1.
7. Спіноза Б. *Етика* / пер. з лат. К. : Основи, 2003. 312 с. С. 142.
8. Сурмін Ю. *Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект* / Ю.Сурмін // Зб. наук. пр. НАДУ. К : Вид-во НАДУ. 2003. Вип. 1. С. 87–98.
9. *Філософський енциклопедичний словник*. К., 2002. 744 с.
10. Шумка М. Л. *Символіка та мова як репрезентанти національної ідентичності та чинники націєтворення* / М.Л. Шумка // Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації : монографія / Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевиц, М. І. Гурик [та ін.] ; кер. авт. кол. О.М. Рудакевич. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. С. 114–137.

УДК 355.233:37.015.3:316.77

Людмила ВОРОНОВСЬКА,
кандидат філософських наук, доцент
ORCID:0000-0003-2937-5175

Тетяна ЧУБІНА,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
ORCID:0000-0002-9383-3604

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

ГЕРОЇЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ЕЛЕМЕНТ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ КУРСАНТІВ

У статті досліджується героїчний дискурс як важливий елемент освітнього середовища та його вплив на формування ціннісних орієнтацій

курсантів. Розкрито сутність героїчних наративів, їх роль у становленні професійної та громадянської ідентичності майбутніх фахівців. Проаналізовано особливості інтеграції героїчного дискурсу у навчально-виховний процес закладів вищої освіти сектору безпеки і оборони. Обґрунтовано значення героїчних образів у формуванні мотивації до служіння, відповідальності та психологічної стійкості курсантів. Визначено педагогічні можливості використання героїчного дискурсу у професійній підготовці майбутніх рятувальників. Акцентовано увагу на актуальності дослідження в умовах сучасних викликів та війни в Україні.

Ключові слова: героїчний дискурс, освітнє середовище, ціннісні орієнтації, курсанти, національна ідентичність, гуманітарна освіта.

Liudmyla VORONOVSKA,

candidate of philosophical sciences, associate professor

ORCID:0000-0003-2937-5175

Tetiana CHUBINA,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Honored Worker of Education of Ukraine

ORCID: 0000-0002-9383-3604

National University of Civil Defence of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

HEROIC DISCOURSE AS AN ELEMENT OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF CADETS' VALUE ORIENTATIONS

The article examines heroic discourse as an important element of the educational environment and its influence on the formation of cadets' value orientations. The essence of heroic narratives and their role in shaping the professional and civic identity of future specialists are revealed. The peculiarities of integrating heroic discourse into the educational process of higher education institutions in the security and defense sector are analyzed. The significance of heroic images in fostering motivation for service, responsibility, and psychological resilience of cadets is substantiated. The pedagogical potential of using heroic discourse in the professional training of future rescuers is determined. Special attention is paid to the relevance of the study in the context of contemporary challenges and the war in Ukraine.

Keywords: heroic discourse, educational environment, value orientations, cadets, national identity, humanitarian education.

Сучасний етап розвитку українського суспільства, позначений глибокими соціально-політичними трансформаціями та викликами, пов'язаними з війною, актуалізує проблему формування ціннісних орієнтацій молоді, зокрема здобувачів вищої освіти сектору безпеки і

оборони. У цьому контексті особливого значення набуває освітнє середовище закладів вищої освіти, яке виступає не лише простором передачі знань і професійних компетентностей, а й важливим чинником формування світогляду, моральних установок і громадянської позиції майбутніх фахівців.

З-поміж різноманітних складових освітнього середовища особливу роль відіграє героїчний дискурс як система наративів, символів, образів і смислів, що відображають уявлення про героїзм, жертвність, відповідальність та служіння суспільству. У сучасних умовах героїчний дискурс активно транслюється через навчальний процес, позааудиторну діяльність, корпоративну культуру закладів освіти, а також через медіа та соціальні практики. Він формує в курсантів уявлення про ідеали професійної поведінки, сприяє усвідомленню значущості обраної професії та стимулює розвиток внутрішньої мотивації до служіння державі й суспільству.

Особливої актуальності дослідження героїчного дискурсу набуває у системі підготовки фахівців цивільного захисту, де професійна діяльність безпосередньо пов'язана з ризиком для життя, відповідальністю за безпеку громадян та необхідністю прийняття рішень в екстремальних умовах. У цьому контексті героїчні наративи виконують не лише символічну, але й практичну функцію, формуючи у майбутніх рятувальників готовність до самопожертви, стійкість до стресових ситуацій та орієнтацію на гуманістичні цінності.

Водночас, попри зростання інтересу до проблематики ціннісних орієнтацій молоді та ролі гуманітарної освіти у їх формуванні, питання функціонування героїчного дискурсу як складової освітнього середовища залишається недостатньо розробленим у науковій літературі. Потребують подальшого осмислення механізми впливу героїчних наративів на формування ціннісних орієнтацій курсантів, а також особливості їх інтеграції у навчально-виховний процес закладів вищої освіти сектору безпеки й оборони.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі героїчного дискурсу як елемента освітнього середовища у формуванні ціннісних орієнтацій курсантів, а також визначення основних напрямів його впливу на становлення професійної та громадянської ідентичності майбутніх фахівців.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: проаналізувати сутність героїчного дискурсу у гуманітарному знанні; окреслити його місце в структурі освітнього середовища закладів вищої освіти; визначити особливості впливу героїчних наративів на формування ціннісних орієнтацій курсантів; охарактеризувати педагогічні можливості використання героїчного дискурсу у процесі професійної підготовки.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті героїчного дискурсу як системного елемента освітнього середовища, що впливає на формування ціннісних орієнтацій курсантів, а також у визначенні його ролі у становленні професійної ідентичності майбутніх фахівців цивільного захисту.

Таким чином, дослідження героїчного дискурсу як чинника формування ціннісних орієнтацій курсантів дозволяє глибше осмислити гуманітарний вимір професійної підготовки та окреслити нові підходи до формування свідомого, відповідального і морально зрілого фахівця.

Проблематика героїчного дискурсу, формування ціннісних орієнтацій та ролі гуманітарної освіти у підготовці майбутніх фахівців перебуває у центрі уваги сучасних міждисциплінарних досліджень. Вона розглядається в межах філософії, педагогіки, соціології, культурології та психології, що дозволяє комплексно осмислити її сутність і функції.

Теоретичні засади дослідження соціальної та культурної пам'яті, яка є основою героїчного дискурсу, були закладені у працях М. Хальбвакса, Я. Ассмана та П. Нори. Зокрема, М. Хальбвакс обґрунтував соціальну природу пам'яті як продукту колективного досвіду [9, 38], П. Нора акцентував увагу на символічних «місцях пам'яті» як носіях історичних смислів [7, 12], а Я. Ассман розкрив механізми функціонування культурної пам'яті як чинника ідентичності [8, 45].

У вітчизняному науковому дискурсі значна увага приділяється питанням історичної пам'яті та її ролі у формуванні національної ідентичності. Зокрема, дослідження НАПН України підкреслюють, що історична пам'ять виступає основою формування ціннісних орієнтацій молоді та їх громадянської позиції [1, 27]. Водночас О. Драч наголошує на важливості освітнього середовища як простору трансляції національних наративів і формування історичної свідомості [2, 74].

Актуальним напрямом сучасних досліджень є вивчення трансформацій соціальної пам'яті в умовах війни. У колективній монографії за редакцією О. М. Бандурки підкреслюється, що сучасний героїчний дискурс формується під впливом актуальних подій та відображає нові моделі героїзму, пов'язані із захистом держави та громадян [3, 95].

Важливими для дослідження є також праці, присвячені культурній пам'яті та її впливу на формування ідентичності. Зокрема, В. Долгочуб розглядає культурну пам'ять як механізм збереження і трансляції цінностей [4, 60], а О. Готра підкреслює її значення у процесі становлення особистості [5, 41].

Окрему групу становлять дослідження, що розкривають роль гуманітарної освіти у розвитку особистості. М. Нуссбаум обґрунтовує необхідність гуманітарних дисциплін для формування критичного мислення та громадянської відповідальності [10, 23], тоді як Д. Гоулман акцентує увагу на значенні емоційного інтелекту у професійній діяльності

[11, 56]. У свою чергу, Р. Пол і Л. Елдер підкреслюють важливість розвитку критичного мислення як умови усвідомленого сприйняття соціальних наративів [12, 18].

Разом із тим, аналіз наукових джерел свідчить про те, що, попри значний теоретичний доробок, питання функціонування героїчного дискурсу як елемента освітнього середовища закладів вищої освіти сектору безпеки і оборони залишається недостатньо дослідженим. Більшість праць зосереджена на загальних аспектах пам'яті, ідентичності та гуманітарної освіти, тоді як специфіка формування ціннісних орієнтацій курсантів потребує подальшого наукового осмислення.

З огляду на це, існує об'єктивна потреба у поглибленому дослідженні ролі героїчного дискурсу у формуванні ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців, що й зумовлює актуальність даної статті.

У сучасному гуманітарному знанні дискурс розглядається як складна система смислів, що формується у процесі соціальної комунікації та відображає цінності, норми і символічні уявлення суспільства. У цьому контексті героїчний дискурс постає як специфічний різновид соціокультурного дискурсу, що репрезентує уявлення про героїзм, самопожертву, відповідальність та служіння суспільству.

Значущість героїчного дискурсу особливо посилюється в умовах соціальних трансформацій і криз, зокрема війни, коли суспільство потребує символічних орієнтирів і моральних моделей поведінки. У таких умовах героїчні наративи виконують інтегративну функцію, сприяючи консолідації суспільства та формуванню спільних цінностей.

Дослідження гуманітарних наук свідчать, що дискурс героїзму нерозривно пов'язаний із феноменом культурної та історичної пам'яті. Саме через пам'ять про минуле формується уявлення про героїв як носіїв значущих соціальних і моральних якостей. Як зазначається у сучасних дослідженнях, історична пам'ять є ключовим чинником формування національної ідентичності та суспільної свідомості, оскільки вона включає героїчні постаті, значущі події та символічні образи [1, с. 2].

Водночас героїчний дискурс не є статичним явищем. Він трансформується під впливом соціальних, політичних і культурних змін. Зокрема, сучасна війна в Україні спричинила появу нових героїчних наративів, що відображають реалії сучасності та формують нові моделі героїзму, орієнтовані на захист держави, допомогу цивільному населенню та професійну самореалізацію у сфері безпеки.

Освітнє середовище закладів вищої освіти є важливим соціокультурним простором, у межах якого відбувається формування не лише професійних компетентностей, але й ціннісних орієнтацій здобувачів освіти. У цьому середовищі героїчний дискурс функціонує як один із ключових механізмів впливу на світогляд курсантів.

Сучасні дослідження підкреслюють, що освіта виступає потужним модератором колективної пам'яті та національної ідентичності, формуючи у молоді уявлення про минуле, героїв та суспільні цінності [2, с. 6].

У системі підготовки фахівців ДСНС освітнє середовище має специфічний характер, оскільки поєднує академічну, професійну та виховну складові. Героїчний дискурс у цьому середовищі реалізується через:

- навчальні дисципліни (історія, філософія, культурологія);
- позааудиторну діяльність (зустрічі з рятувальниками, ветеранами, волонтерами);
- символічні практики (ритуали, пам'ятні дати, відзначення героїв);
- медіа та інформаційні ресурси.

Тож освітнє середовище виступає простором, де героїчні наративи не лише передаються, але й інтерпретуються, осмислюються та інтегруються в систему особистісних цінностей курсантів.

Ціннісні орієнтації є важливим компонентом особистості, що визначає її поведінку, мотивацію та ставлення до професійної діяльності. Формування таких орієнтацій у курсантів ДСНС відбувається під впливом різних чинників, серед яких особливе місце посідає героїчний дискурс.

Героїчні наративи виконують низку функцій:

- нормативну – формують уявлення про соціально схвалювану поведінку;
- мотиваційну – стимулюють прагнення до самореалізації та служіння;
- ідентифікаційну – сприяють ототожненню себе з професійною спільнотою;
- ціннісну – формують систему моральних орієнтирів.

Як свідчать дослідження, культурна пам'ять і соціальна пам'ять формуються через колективні практики та індивідуальне осмислення досвіду, що дозволяє інтегрувати героїчні наративи в структуру особистості [3, 95].

У цьому контексті важливо підкреслити, що героїчні образи не лише формують позитивні моделі поведінки, але й можуть впливати на емоційну сферу особистості, сприяючи розвитку емпатії, відповідальності та готовності до самопожертви. Особливо ж важливими є не абстрактні уявлення про героїзм, а конкретні приклади, які курсанти можуть співвіднести з реальністю професійної діяльності.

Так, під час вивчення дисциплін гуманітарного циклу часто використовуються кейси з реальної практики ДСНС. Наприклад, ліквідація наслідків ракетних ударів по житлових будинках, коли рятувальники протягом кількох діб безперервно працюють у зонах підвищеної небезпеки, ризикуючи власним життям заради порятунку інших. Подібні приклади не лише демонструють професіоналізм, але й формують у курсантів розуміння цінності людського життя як найвищого пріоритету.

Ще одним показовим прикладом є робота психологів ДСНС, які надають допомогу постраждалим у стані гострого стресу. Курсанти, ознайомлюючись із такими історіями, усвідомлюють, що героїзм проявляється не лише у фізичній відвазі, а й у здатності підтримати людину у найважчі моменти її життя.

Саме тому героїчні наративи набувають конкретного змісту та стають важливим інструментом формування моральних орієнтирів майбутніх фахівців.

Професійна ідентичність курсантів формується у процесі навчання та практичної діяльності, а також під впливом соціокультурного середовища. Героїчний дискурс відіграє важливу роль у цьому процесі, оскільки він формує уявлення про ідеальний образ фахівця.

Зокрема, у системі ДСНС цей образ включає такі характеристики, як:

- готовність до ризику;
- відповідальність за життя інших;
- професіоналізм і дисципліна;
- моральна стійкість.

Героїчні наративи сприяють формуванню внутрішньої мотивації до професійної діяльності, а також забезпечують емоційно-ціннісну підтримку в умовах складних і небезпечних ситуацій.

Крім того, важливо враховувати, що героїчний дискурс формує не лише індивідуальну, але й колективну ідентичність, об'єднуючи курсантів у спільноту, яка має спільні цінності, цілі та ідеали.

Особливо ефективно формування професійної ідентичності відбувається через знайомство курсантів із реальними історіями служби.

Наприклад, під час зустрічей із діючими рятувальниками курсанти часто чують розповіді про евакуацію людей із зон бойових дій. Один із типових кейсів – вивезення цивільного населення з прифронтових територій під обстрілами, коли рішення потрібно приймати миттєво, а відповідальність за життя десятків людей лежить на одній команді.

Інший приклад – ліквідація масштабних пожеж, спричинених воєнними діями. У таких ситуаціях рятувальники працюють у надзвичайно складних умовах: обмежений доступ до води, загроза повторних обстрілів, руйнування інфраструктури. Саме такі історії формують у курсантів уявлення про реальні виклики професії та сприяють формуванню стійкості й готовності діяти в екстремальних умовах.

Не менш важливими є історії про взаємодію рятувальників із міжнародними гуманітарними місіями, що демонструє глобальний вимір професії та формує у курсантів розуміння важливості міжкультурної комунікації.

Сучасні соціальні процеси, зокрема війна в Україні, значно вплинули на зміст і функції героїчного дискурсу. В умовах війни героїчні наративи набувають особливої актуальності, оскільки вони відображають реальні приклади мужності, самопожертви та професіоналізму.

Формування нових героїчних наративів відбувається через:

- медіа та соціальні мережі;
- публічні виступи та комунікації;
- освітні практики;
- культурні та меморіальні заходи.

Як зазначають дослідники, сучасна соціальна пам'ять формується в умовах множинності дискурсів і постійної трансформації, що зумовлює необхідність критичного осмислення героїчних наративів [3, с. 97].

Тож надважливо забезпечити баланс між емоційним впливом героїчних образів та їх раціональним осмисленням, щоб уникнути маніпуляцій і забезпечити формування свідомої та відповідальної особистості.

Сучасна війна в Україні створила принципово новий контекст для формування героїчного дискурсу, де героїзм набуває щоденного, «буденного» виміру.

Яскравим прикладом є діяльність підрозділів ДСНС під час розбору завалів після обстрілів. Часто рятувальні операції тривають десятки годин без перерви, і кожна врятована людина стає результатом колективних зусиль, витривалості та віри в результат. Для курсантів такі історії є потужним мотиваційним чинником, оскільки вони демонструють реальну значущість обраної професії.

Ще одним прикладом є гуманітарна діяльність ДСНС – доставка води, продуктів, евакуація маломобільних груп населення. У цих випадках героїзм проявляється не лише у надзвичайних ситуаціях, а й у щоденній, системній роботі, спрямованій на підтримку населення.

Варто також згадати про участь жінок у підрозділах ДСНС, які виконують складні завдання нарівні з чоловіками. Їх історії розширюють уявлення про героїзм і сприяють формуванню гендерно чутливого підходу до професійної діяльності.

Ефективне використання героїчного дискурсу у формуванні ціннісних орієнтацій курсантів потребує створення відповідних педагогічних умов:

Інтеграція гуманітарних дисциплін – використання історичних, культурологічних та філософських знань для осмислення героїчних наративів.

Критичне мислення – формування здатності аналізувати інформацію та оцінювати різні інтерпретації героїзму.

Практична спрямованість – залучення курсантів до реальних кейсів і ситуацій.

Міждисциплінарний підхід – поєднання знань із різних галузей.

Емоційна залученість – використання storytelling, відеоматеріалів, зустрічей із героями.

Все це дає підстави стверджувати, що героїчний дискурс може стати ефективним інструментом формування ціннісних орієнтацій лише за умови його свідомого та педагогічно обґрунтованого використання.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що героїчний дискурс є важливим структурним елементом освітнього середовища закладів вищої освіти, зокрема у системі підготовки фахівців сектору безпеки і оборони. Він виступає не лише засобом трансляції соціально значущих цінностей, а й ефективним інструментом формування світоглядних орієнтирів, моральних установок та професійної мотивації курсантів.

З'ясовано, що героїчний дискурс реалізується через систему героїчних наративів, символів і практик, які відображають уявлення про професійний обов'язок, відповідальність, самопожертву та служіння суспільству. Його вплив на особистість курсантів має комплексний характер і охоплює когнітивний, емоційний та поведінковий рівні.

Доведено, що особливу ефективність героїчний дискурс набуває за умови поєднання теоретичного матеріалу з «живими» прикладами професійної діяльності, зокрема кейсами з практики ДСНС. Саме такі приклади забезпечують глибше осмислення професійних цінностей, сприяють формуванню емоційної залученості та підвищують рівень ідентифікації курсантів із майбутньою професією.

Встановлено, що героїчний дискурс відіграє ключову роль у формуванні професійної ідентичності курсантів, оскільки створює образ ідеального фахівця та сприяє внутрішній мотивації до виконання професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику. Водночас наголошено на необхідності критичного осмислення героїчних наративів з метою уникнення їх формалізації або маніпулятивного використання.

Обґрунтовано, що ефективне використання героїчного дискурсу потребує створення відповідних педагогічних умов, серед яких ключовими є інтеграція гуманітарних дисциплін, розвиток критичного мислення, застосування практико-орієнтованих методів навчання та залучення до освітнього процесу представників професійної спільноти.

Таким чином, героїчний дискурс виступає важливим чинником формування ціннісних орієнтацій курсантів, що забезпечує підготовку не лише компетентного, але й свідомого, відповідального та морально зрілого фахівця.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні емпіричних аспектів впливу героїчних наративів на особистість курсантів, а також у розробленні інноваційних методик їх інтеграції у навчально-виховний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна академія педагогічних наук України. Національна ідентичність у контекстах історичної пам'яті. Київ: НАПН України, 2024. 120 с.

2. Драч О. Колективна пам'ять і національна історія у середній освіті України доби незалежності. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 256 с.
3. Дискурси соціальної пам'яті в умовах російсько-української війни: колективна монографія / за ред. О. М. Бандурки. Дніпро: ДДУВС, 2024. 180 с.
4. Долгочуб В. Культурна пам'ять у дискурсі української традиційної культури. Київ: Ліра-К, 2017. 200 с.
5. Готра О. Історична пам'ять як чинник формування ідентичності. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 150 с.
6. Денисевич О. Усна історія як форма відтворення соціокультурної реальності. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 220 с.
7. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. Paris: Gallimard, 1984. 150 p.
8. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 408 p.
9. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago: University of Chicago Press, 1992. 244 p.
10. Nussbaum M. Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities. Princeton: Princeton University Press, 2016. 192 p.
11. Goleman D. Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 2020. 352 p.
12. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Boston: Pearson Education, 2019. 384 p.

УДК 351.74:614.8(477.31)(09/12) : 725.95

Леся ГОРЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID:0000-0002-3044-6930

Сергій СТАСЬ,

кандидат технічних наук, доцент

ORCID: 0000-0002-6139-6278

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

**ВІД КІННИХ ЕКІПАЖІВ ДО МЕХАНІЗОВАНОЇ ТЕХНІКИ:
ЕВОЛЮЦІЯ ПОЖЕЖНОЇ СЛУЖБИ КИЄВА
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ**

Досліджено розвиток міської пожежної охорони на Правобережній Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. З'ясовано, що

ефективність підрозділів залежала від наявності спеціалізованих депо, обладнаних стайнями, складами та черговими приміщеннями. На прикладі Києва проаналізовано планування, архітектурні рішення та модернізацію будівель, що забезпечували оперативність, дисципліну та поступовий перехід до механізованого транспорту. Збережені споруди слугують пам'ятками історії та архітектури.

Ключові слова: *пожежна охорона, пожежні депо, добровільні пожежні дружини, механізована техніка, історія України.*

Lesya HORENKO,

PhD in History, Associate Professor

ORCID:0000-0002-3044-6930

Serhiy STAS,

PhD in Engineering, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-6139-6278

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

FROM HORSE-DRAWN CARRIAGES TO MECHANIZED EQUIPMENT: THE EVOLUTION OF KYIV FIRE SERVICE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

The development of urban fire protection in Right-Bank Ukraine in the second half of the 19th – early 20th century is examined. It is shown that the effectiveness of fire units depended on the availability of specialized fire stations equipped with stables, storage facilities, and duty rooms. Kyiv serves as a case study for the planning, architectural solutions, and modernization of buildings that ensured operational efficiency, discipline, and the gradual transition to mechanized transport. Preserved structures serve as historical and architectural monuments.

Keywords: *fire protection, fire stations, volunteer fire brigades, mechanized equipment, history of Ukraine.*

Проблематика розвитку пожежної інфраструктури міських територій у XIX – на початку XX століття залишається актуальною для сучасної історико-архітектурної та урбаністичної науки з кількох причин. По-перше, вона дозволяє простежити еволюцію організації системи громадської безпеки, показати, як адміністративні, технологічні та архітектурні чинники взаємодіяли у формуванні ефективної пожежної охорони. Зростання чисельності населення, інтенсивна багатоповерхова забудова та підвищення щільності міського середовища підвищували ризику виникнення пожеж, що вимагало створення спеціально обладнаних

депо, модернізації транспортних засобів та підвищення професійної підготовки особового складу.

По-друге, аналіз історичних пожежних депо та гарнізонів, зокрема Києва, дозволяє відновити повну картину матеріальної, технічної та організаційної бази служб, які забезпечували безпеку міського середовища. Ці дослідження дають змогу оцінити рівень технічної оснащеності, планувальні рішення, архітектурні особливості будівель та їх адаптацію до нових технологій, таких як перехід від кінної тяги до автомобільних пожежних машин.

По-третє, вивчення історії пожежної інфраструктури сприяє збереженню культурної та архітектурної спадщини. Багато будівель, що виконували функції депо, є пам'ятками місцевого значення і знаходяться під охороною держави. Дослідження їхньої історії допомагає не лише відтворити архітектурний контекст, а й оцінити соціальне значення пожежної служби у житті міста та роль адміністративної підтримки в організації безпеки населення.

Наукове осмислення розвитку пожежної служби та її матеріально-технічної бази дозволяє не лише відтворити історичні процеси, а й сприяє формуванню сучасних підходів до управління містобудівною безпекою, інтеграції охорони життя та майна громадян у міську інфраструктуру та збереженню історико-архітектурної спадщини.

Проблема розвитку пожежної охорони в українських містах у другій половині XIX – на початку XX ст. досліджувалася в історіографії як у контексті організаційних та адміністративних аспектів, так і з урахуванням архітектурно-технічного розвитку пожежних об'єктів. Аналіз джерел дає змогу окреслити ключові напрями дослідження та сучасний стан наукових знань.

Основні відомості про діяльність професійних пожежних команд на Правобережній Україні у зазначений період надає А. Томіленко, який детально описує організаційну структуру підрозділів, їхню чисельність, взаємодію з поліцейськими силами та матеріально-технічне забезпечення [1]. У дослідженні показано, що ефективність пожежної охорони прямо залежала від наявності спеціально обладнаних депо, зручності розташування виїздів та оснащення технічними засобами, включно з кінними та механізованими екіпажами. А. Томіленко також розглядає роль добровільних пожежних дружин, підкреслюючи їхній внесок у розвиток міської пожежної інфраструктури та формування культури пожежоготовності серед населення [6].

Архівні матеріали та публікації, присвячені Києву, висвітлюють розвиток конкретних об'єктів. Так, монографія Г. Кучера та Л. Усатенка «Завойовники вогню» зосереджується на історії пожежної охорони Київщини, зокрема на створенні професійних та добровільних частин, спорудженні депо та пожежних веж, а також на технологічних аспектах діяльності пожежних підрозділів [2]. Додатково, фото- та інтернет-ресурси

дають змогу реконструювати архітектурний вигляд будівель і комплексів, що були зведені в другій половині XIX століття: Старокиївська пожежна частина [3, 4], колишнє депо Подільської частини, яке нині функціонує як Національний музей «Чорнобиль» [5], будівлі Київського добровільного пожежного товариства [7] та комплекс Либідської пожежної частини [8, 9]. Ці джерела дозволяють відстежити еволюцію просторової організації пожежних депо, зміни в архітектурному оформленні та адаптацію об'єктів до нових технологій (зокрема механізації пожежного транспорту).

Сучасні дослідження, зокрема стаття А. Томіленка (2024), зосереджені на системному аналізі київських пожежних депо у другій половині XIX – на початку XX ст., зіставляючи архітектурні особливості споруд із функціональною ефективністю підрозділів та роллю пожежної інфраструктури в розвитку міського господарства [10]. Робота демонструє, що формування спеціалізованих депо, запровадження автоматизованих сигналізацій та перехід від кінних до автомобільних екіпажів сприяли підвищенню оперативності та зменшенню втрат під час пожеж.

Загалом можна констатувати, що сучасний стан дослідження проблеми характеризується декількома ключовими тенденціями-асpekтами.

Адміністративно-організаційний аспект – вивчено структуру професійних і добровільних пожежних підрозділів, їхні взаємозв'язки з поліцейськими та міською владою [1, 6].

Матеріально-технічне забезпечення – досліджено оснащення депо, розвиток кінного та механізованого транспорту, облаштування казарм і господарських приміщень [2, 7, 10].

Архітектурний та просторовий аспект – зафіксовано планування та архітектурні стилі пожежних будівель, а також вплив містобудівного середовища на розміщення підрозділів [3–5, 8, 9].

Історико-культурний аспект – оцінено соціальне значення пожежної служби та її роль у формуванні культури безпеки в містах [5, 6].

Водночас низка питань залишається недостатньо дослідженими. Зокрема, потребує подальшого аналізу порівняння рівня пожежоготовності між різними губернськими центрами, детальні реконструкції внутрішньої організації депо та взаємодії добровільних і професійних підрозділів. Крім того, існує потреба в комплексних дослідженнях, що поєднували б історичні, архітектурні та технічні джерела, аби повніше відтворити функціонування пожежної інфраструктури в історичному контексті.

Рівень пожежоготовності міських підрозділів, швидкість реагування на сигнали тривоги та належне утримання техніки й спорядження безпосередньо залежали від наявності спеціально збудованих і добре обладнаних пожежних депо. Саме такі приміщення забезпечували постійну готовність особового складу до виїзду, можливість належного зберігання інвентарю, коней, возів, а згодом і механізованої техніки. Без відповідної інфраструктури пожежна служба не могла функціонувати ефективно, адже

будь-яка затримка під час збору команди або виїзду на місце загоряння могла призвести до значних матеріальних втрат.

Попри це, упродовж тривалого часу більшість українських міст не мали окремих будівель для розміщення професійних пожежних команд. Лише найбільші центри – Київ, Одеса та Харків – змогли раніше за інші створити належні умови для роботи своїх гарнізонів. В інших містах ситуація залишалася складною. Зокрема, у Черкаси, Вінниця, Житомир, Бердичів, Кам'янець-Подільський та багатьох інших населених пунктах пожежні команди розташовувалися при поліцейських управліннях. Найчастіше їм відводили приміщення у з'їжджих дворах – господарських комплексах, які не відповідали вимогам пожежної служби.

Такі умови негативно впливали на організацію роботи. Приміщення були тісними, не пристосованими для зберігання обладнання, утримання коней і розміщення особового складу. Відсутність спеціально обладнаних стайнь, складів і кімнат для чергування ускладнювала підтримання дисципліни та належного порядку. Подібна практика зберігалася в більшості міст аж до 1880-х років, коли органи місцевого самоврядування поступово почали усвідомлювати необхідність створення повноцінної матеріальної бази для пожежної охорони.

Водночас уже з середини XIX століття окремі губернські центри розпочали будівництво спеціалізованих пожежних депо. Особливо показовим у цьому контексті є приклад Києва, де розвиток пожежної справи відбувався більш системно.

У 1841 році київські пожежні підрозділи були включені до складу поліцейських команд. Адміністративний поділ міста на чотири частини зумовив створення відповідних пожежних формувань – Старокиївського, Подільського, Печерського та Двірцевого. Кожну з команд очолював брандмейстер, який відповідав за організацію служби, дисципліну та технічний стан інвентарю. Загальне керівництво всім пожежним гарнізоном здійснював брандмайор, що координував дії підрозділів і відповідав за їхню готовність до ліквідації пожеж.

З плином часу стало очевидно, що існуючі приміщення не відповідають потребам зростаючого міста. У середині XIX століття Київ активно розбудовувався, збільшувалася щільність забудови, що підвищувало ризик масштабних пожеж. Тому питання спорудження окремих пожежних депо набуло особливої актуальності. Ініціативу підтримали як представники міської влади, так і генерал-губернатор краю Іларіон Васильчиков, що сприяло виділенню необхідних коштів і земельної ділянки.

Упродовж 1854–1857 років на Софійській площі було зведено адміністративний комплекс, частиною якого стала будівля Старокиївської пожежної частини. Проект споруди розробили архітектори Костянтин Скаржинський, Микола Іконников та Іван Штром. Окрему увагу приділили зведенню пожежної каланчі, автором якої став Микола Іконников. Вежа

виконувала не лише функціональну, а й символічну роль: з неї здійснювалося спостереження за містом, що дозволяло своєчасно виявляти осередки займання.

Будівля на вулиці Великій Житомирській, 13/5 була зведена у стилі пізнього класицизму з елементами неоренесансу, що відповідало архітектурним тенденціям того часу. Вона гармонійно вписувалася в ансамбль Софійської площі та підкреслювала значення пожежної служби в міській інфраструктурі. У цьому приміщенні розміщувалася найстаріша з чотирьох пожежних частин Києва.

До 1870-х років особовий склад частини налічував близько 25 осіб під керівництвом брандмейстера. Будівля була спеціально пристосована для постійного перебування пожежників: тут облаштували кімнати для чергування, господарські приміщення, стайні для коней, кузню для ремонту обладнання, а також склади для зберігання продовольства та фуражу. Така організація простору забезпечувала автономність підрозділу та його готовність до негайного виїзду.

Отже, створення спеціалізованих пожежних депо стало важливим етапом у розвитку міської пожежної охорони. На прикладі Києва можна простежити, як поєднання адміністративної підтримки, архітектурного планування та належного матеріального забезпечення сприяло підвищенню ефективності пожежної служби й зміцненню безпеки міського середовища.

Рисунок 1 – Головне Управління ДСНС України у м. Києві. Колишня будівля депо Старокиївської пожежної частини, м. Київ [3]

У 1870 році комплекс Старокиївського пожежного депо зазнав суттєвої реконструкції. Флігель з боку Великої Житомирської вулиці

поєднали з кутовою частиною споруди, унаслідок чого будівля набула більш цілісної просторової композиції. З боку Володимирської вулиці між корпусами спорудили цегляну браму з трьома проїздами, що забезпечувала зручний виїзд пожежних команд і впорядковувала внутрішній двір.

У 1914 році головний корпус надбудували ще одним поверхом. Це розширення було зумовлене зростанням потреб гарнізону: збільшенням кількості особового складу, необхідністю додаткових службових приміщень і покращення умов розміщення чергових змін.

Упродовж 1924–1926 років будівлю знову модернізували відповідно до нових технічних вимог. Було змінено конструкцію верхньої частини каланчі, що вплинуло на її зовнішній вигляд. Колишні аркові проїзди для кінних екіпажів заклали, адже пожежна служба переходила на автомобільну техніку. У приміщеннях казарм облаштували вертикальні спускові люки, які дозволяли пожежникам швидко діставатися до машин. У двоповерховому флігелі з боку Володимирської вулиці обладнали гаражі на три бокси. Саме в цей період у київському гарнізоні з'явилися перші пожежні автомобілі – «Бенц-Гагенау», «Хелег-Бельвіц», «Бенц» і «Лянчин», що ознаменувало остаточний перехід від кінної тяги до механізованого транспорту.

Нині історичну будівлю займає Головне управління ДСНС України у місті Києві. Відповідно до рішення виконавчого комітету міської ради від 21 січня 1986 року № 49 споруду внесено до переліку пам'яток архітектури, що гарантує її охорону як об'єкта культурної спадщини.

Варто також згадати пожежну вежу, збудовану 1859 року на Хрещатику в Київ. Вона виконувала функцію спостережного пункту: з неї виявляли осередки займання та оперативно передавали інформацію до частин. Проте ця споруда не збереглася до нашого часу.

Після реформи 1860 року, коли фінансування пожежних підрозділів було передано до міських бюджетів, у Києві розпочали спорудження окремого депо для Подільської пожежної частини. Це рішення стало важливим етапом у формуванні самостійної та матеріально забезпеченої системи міської пожежної охорони.

Нині в будівлі колишньої Подільської пожежної частини у Київ функціонує Національний музей «Чорнобиль». Експозиційний простір музею репрезентує історію Чорнобильська АЕС, етапи становлення атомної енергетики в Україні, перебіг аварії на четвертому енергоблоці станції, процес ліквідації її наслідків та довгострокові соціальні й екологічні ефекти катастрофи. Таким чином, об'єкт, первісно пов'язаний із діяльністю пожежно-рятувальних структур, набув нового функціонального призначення, зберігши при цьому історико-архітектурну цінність.

Рисунок 2 – Національний музей «Чорнобиль». Колишня будівля депо Подільської пожежної частини, м. Київ [5]

Будівлю за адресою: провулок Хорива, 1 включено до Переліку об'єктів культурної спадщини міста Києва. Згідно з наказом Міністерство культури та інформаційної політики України від 5 липня 2023 року № 368 колишнє пожежне депо Подільської поліцейської дільниці внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятку місцевого значення. Надання відповідного охоронного статусу засвідчує визнання його історико-містобудівної та архітектурної значущості.

У ширшому контексті вдосконалення пожежної безпеки в містах України у другій половині XIX століття відбувалося еволюційно. Цей процес охоплював реформування організаційних засад гасіння пожеж, підвищення рівня професійної підготовки особового складу, а також зміцнення фінансової й матеріально-технічної бази підрозділів. Важливим чинником стало переведення утримання пожежних команд на кошти міських бюджетів, що сприяло формуванню більш стабільної системи фінансування та розширенню інфраструктури.

Наприкінці XIX століття пожежні гарнізони регіону суттєво зміцнилися, що підтверджується архівними джерелами. Зокрема, у 1887 році нове депо отримала Двірцева пожежна частина Києва. Водночас міська дума безоплатно виділила земельну ділянку площею 330 кв. сажнів для спорудження депо Добровільне пожежне товариство Києва. Упродовж 1889–1900 років підрядник Мілкін реалізував будівельний проєкт, розроблений архітектором Григорій Артинов, на пільгових умовах для товариства.

Зазначені заходи засвідчують поступову інституціоналізацію пожежної охорони як важливого елементу міського господарства та

формування комплексної системи протипожежного захисту в Києві наприкінці XIX століття.

Рисунок 3 – Пожежне депо Київського добровільного пожежного товариства [7]

Будівля київських пожежних добровольців являла собою одноповерховий кам'яний об'єкт, у якому передбачалися житлові приміщення для членів дружини. До комплексу входила дерев'яна пожежна вежа заввишки 13 сажнів, сурмовий сарай та стайня, розрахована на утримання 13 коней. Споруда розташовувалася на вулиці Бульварно-Кудрявській, 18 у Київ, однак до нашого часу вона не збереглася.

Наприкінці XIX століття інтенсивний розвиток міста – зростання чисельності населення, активна забудова та поява багатопверхових житлових будинків – зумовили необхідність розширення пожежної інфраструктури. Збільшення щільності забудови підвищувало ризики масштабних загорянь, що вимагало створення нових підрозділів для оперативного реагування. У зв'язку з цим у межах Либідської поліцейської дільниці було організовано окрему пожежну частину.

У 1895–1897 роках після придбання земельної ділянки міською управою зведено комплекс поліцейського відділення та пожежної команди Либідської частини за адресами вул. Тарасівська, 4 і 4а. Проєкт садиби розробив архітектор Олександр Кривошеєв. Первісно комплекс складався з триповерхового головного будинку та флігеля, які поєднувалися одноповерховою стайнею, розрахованою на 30 коней. Така планувальна структура забезпечувала функціональну єдність житлових, адміністративних і господарських приміщень.

Архітектурною домінантою ансамблю була цегляна восьмигранна триярусна пожежна вежа заввишки близько 35 метрів, що поступово звужувалася догори. Вона завершувалася розвиненим аркатурним карнизом, над яким розташовувався оглядовий майданчик пожежної варти. До нього вели дерев'яні гвинтові сходи. Вежа вирізнялася виразним

пластичним цегляним декором, що поєднував функціональність із естетичною довершеністю.

Рисунок 4 – Солом'янське районне управління Головного Управління ДСНС України у м. Києві. Колишня будівля депо Либідської пожежної частини, м. Київ [9]

Окрім основних споруд, на території садиби було обладнано цейхгауз для зберігання спорядження та телеграф, який забезпечував оперативний зв'язок із міськими службами. Створення такого комплексу засвідчувало перехід до більш системної організації пожежної охорони та впровадження сучасних на той час технічних засобів комунікації.

Функціональна організація Либідської пожежної частини у Київ демонструє системний підхід до планування пожежних та поліцейських об'єктів наприкінці XIX століття. Головний корпус будівлі був чітко зонований відповідно до потреб пожежної охорони та правоохоронних органів. На першому поверсі розташовувалися виїзди, спочатку призначені для кінних пожежних екіпажів. Ця організація забезпечувала швидке реагування на сигнали тривоги та ефективне використання коней і екіпажів. Згодом, із розвитком автомобільної техніки, перший поверх було переобладнано для виїздів автопожежних команд, що свідчить про поступовий перехід від кінної тяги до механізованого транспорту, а також про адаптацію інфраструктури до нових технологій.

Другий поверх головного корпусу займала Либідська поліцейська частина, включаючи камери для тимчасового утримання арештантів. Розміщення поліцейських приміщень у складі пожежного комплексу відображало взаємопов'язаність різних служб міського управління та прагнення до економії площі, а також до централізації оперативного контролю у густонаселених районах. Третій поверх повністю відводився під квартиру брандмейстера, що складалася з п'яти кімнат, кухні та ванної. Таке виділення окремого поверху для керівника підкреслювало високий

соціальний статус брандмейстера та важливість його ролі в управлінні пожежною службою.

Флігель комплексу виконував одночасно кілька функцій. Тут розміщувалися казарми пожежників і поліцейських городових, їдальня та кухня для обслуговування особового складу, а також квартира запасного брандмейстера. Казарми пожежників були прикрашені дубовим кіотом із образом святого Миколи Чудотворця, що символічно підкреслювало духовну підтримку та охорону тих, хто ризикував життям, виконуючи професійні обов'язки. Архітектурне оформлення комплексу відповідало стилю ордерного модерну – поєднанню класичних ордерних форм з модерністичною декоративною пластикою. Таке рішення дозволяло будівлі виглядати водночас урочисто та функціонально, підкреслюючи значущість пожежної служби в структурі міського господарства.

Повоєнний період приніс значні зміни до структури комплексу. У 1948 році флігель було надбудовано четвертим поверхом, що дозволило розширити житлові та службові приміщення для особового складу. Головний корпус відбудували у 1953 році, також з надбудовою четвертого поверху. Водночас у 1961–1962 роках були демонтовані дерев'яна каланча та стайні, що суттєво змінювало силует і архітектурну композицію комплексу. Такі перебудови відображають еволюцію функціональних потреб пожежної охорони та адаптацію історичних будівель до сучасних стандартів експлуатації.

Сьогодні головний корпус Либідської пожежної частини займає Солом'янське районне управління Головного управління ДСНС України у місті Києві, а також правління Добровільне пожежне товариство України. Використання будівлі за профільним призначенням демонструє тяглість традицій пожежної охорони у Києві та збереження функціонального значення комплексу протягом понад століття.

Водночас слід відзначити, що значна частина пожежних будівель другої половини XIX – початку XX століття не збереглася до наших днів. Руйнування, спричинені Другою світовою війною, а також пізнішими перебудовами та забудовою міста, призвели до втрати частини історичного ансамблю. Зокрема, дерев'яні каланчі, стайні та допоміжні господарські споруди часто розбирали, що позбавляло комплекс первісних архітектурних рис. Тим не менше ті споруди, які збереглися, сьогодні є пам'ятками архітектури місцевого значення та перебувають під державною охороною, що дозволяє зберігати матеріальну та історичну спадщину міської пожежної служби і використовувати її як навчальний і науково-історичний ресурс.

Інтерпретація отриманих результатів. Аналіз розвитку міської пожежної охорони у другій половині XIX – на початку XX століття свідчить, що ключовим чинником ефективності підрозділів була наявність спеціально збудованих і обладнаних пожежних депо. Саме такі споруди забезпечували постійну готовність особового складу до виїзду, належне

зберігання інвентарю, коней, возів та пізніше механізованої техніки. Відсутність відповідної інфраструктури призводила до значних затримок при реагуванні на сигнали тривоги, що підвищувало ризик матеріальних збитків у разі пожеж.

У більшості українських міст протягом тривалого часу пожежні команди не мали окремих будівель: їх розташовували при поліцейських відділеннях у тісних господарських дворах, що не відповідало функціональним потребам служби. Лише великі губернські центри – Київ, Одеса, Харків – змогли раніше створити повноцінну матеріальну базу для професійних гарнізонів. У таких умовах утримання дисципліни, збереження обладнання та організація чергування залишалися проблемними. Лише до 1880-х років місцева влада почала системно вкладати кошти в будівництво та оснащення депо, усвідомлюючи необхідність спеціалізованих споруд для пожежної охорони.

Київ є показовим прикладом системного підходу. Включення пожежних підрозділів до складу поліцейських команд у 1841 році, поділ міста на чотири частини та створення окремих команд із власними брандмейстерами забезпечило адміністративну організацію та контроль за готовністю сил до реагування. Зростання щільності забудови та ризику масштабних пожеж у середині XIX століття стимулювало спорудження окремих депо – Старокиївської пожежної частини на Софійській площі (1854–1857) та подальших об'єктів, включно з Подільським депо та комплексом Либідської пожежної частини. Архітектура споруд поєднувала функціональність і естетичне оформлення (пізній класицизм, елементи неоренесансу та ордерний модерн), а планування забезпечувало автономність підрозділів, швидке реагування та належне утримання особового складу й техніки.

Поступова модернізація будівель, що відбувалася у 1870–1926 роках, демонструє адаптацію інфраструктури до нових технологій: заміна кінних екіпажів на автомобільні, облаштування гаражів, вертикальних спускових люків, реконструкція каланч та внутрішніх приміщень. Розвиток пожежних веж і телеграфного зв'язку забезпечував оперативне виявлення осередків займання та координацію дій підрозділів, що свідчить про інтеграцію технічних засобів у систему протипожежного реагування.

Наявність окремих депо добровільних пожежних товариств також відігравала важливу роль. Комплекс Київського добровільного пожежного товариства, споруджений наприкінці XIX століття, поєднував житлові приміщення, стайні, вежу спостереження та господарські споруди. Це свідчить про впровадження системного підходу до організації добровільних підрозділів і інтеграцію їх у міську систему пожежної охорони.

Висновки. Ефективність міських пожежних підрозділів у другій половині XIX – на початку XX століття була тісно пов'язана з наявністю спеціально збудованих і обладнаних пожежних депо, які забезпечували швидке реагування на сигнали тривоги та належне утримання інвентарю,

коней, екіпажів і пізніше механізованої техніки. Протягом тривалого часу більшість українських міст не мали окремих будівель для професійних пожежних команд, що негативно впливало на організацію роботи, дисципліну та готовність до виїзду. Лише великі губернські центри, такі як Київ, Одеса та Харків, змогли раніше створити необхідну інфраструктуру.

Київський досвід демонструє системний підхід до організації пожежної охорони: створення окремих частин, адміністративне керівництво брандмейстером і брандмайором, планування будівель із приміщеннями для чергування, стайнями, кузнями, складами та пожежними вежами. Реконструкції та модернізації будівель у 1870–1920-х роках показують адаптацію інфраструктури до зростаючих потреб гарнізонів і нових технологій, зокрема переходу від кінної тяги до механізованого транспорту та використання телеграфу для оперативного зв'язку.

Створення окремих депо для добровільних пожежних товариств та комплексне планування Либідської пожежної частини свідчать про системну організацію протипожежного захисту, інтеграцію професійних і добровільних підрозділів та підвищення рівня готовності міської інфраструктури до надзвичайних ситуацій. Збережені історичні будівлі пожежних депо є важливими пам'ятками архітектури та культури, що відображають еволюцію пожежної охорони, її матеріально-технічне забезпечення та адміністративну організацію, а також слугують цінним науково-історичним ресурсом для дослідження розвитку міського господарства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Томіленко А.Н. Діяльність професійних пожежних команд на Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. // Український історичний журнал. – 1999. – № 4. – С. 89–97. – Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1999/4/8.pdf>.
- 2 Кучер Г., Усатенко Л. Завойовники вогню: з історії пожежної охорони Київщини. – Київ: Ред. вид. відділ МВС СРСР, 1969. – 148 с.
- 3 Пожежне депо, Старокиївська поліцейська дільниця. – Режим доступу: <https://w.wiki/APEg>.
- 4 Пожежне депо Старокиївської пожежної частини. – Режим доступу: http://kyiv-heritage-guide.com/page/volodimirska-vulicya#13_5.
- 5 Національний музей «Чорнобиль». – Режим доступу: <https://w.wiki/APCH>.
- 6 Томіленко А.Н. Діяльність добровільних пожежних дружин на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) // Наукові праці Національного університету «Києво-Могилянська академія». Миколаївська філія. – 2000. – Вип. 5. – Історичні науки. – С. 39–42. – Режим доступу: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2000/5-1-7.pdf>.

7 Пожежне депо Київського добровільного пожежного товариства. Фото з колекції Народного музею Черкаського інституту пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля.

8 Садиба поліцейського відділення та пожежної команди Либідської дільниці Києва. – Режим доступу: <https://w.wiki/APne>.

9 Садиба поліцейського відділення та пожежної команди Либідської дільниці Києва. – Режим доступу: / <https://w.wiki/APit/>.

10 Tomilenko A., Horenko L., Fire stations of the city of Kyiv in the second half of the 19th and early 20th centuries, Unitech – Selected papers – 2024.

УДК 008:352:32.019.5:711.4(477)

Світлана ГРІНЧЕНКО,

кандидат соціологічних наук

ORCID:0009-0006-4862-7170

*Український центр культурних досліджень,
м. Київ, Україна*

СТРАТЕГІЧНЕ КУЛЬТУРНЕ ПЛАНУВАННЯ У ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У публікації аналізується еволюція культурної політики великих міст України у 1991–2020-х роках як перехід від інституційно-утримувальної логіки до стратегічного культурного планування, що інтегрує міську ідентичність, публічний простір, креативні індустрії, спадщину та соціальну згуртованість у рамки програмно-цільового врядування. Концепт «сучасної культури великого міста» інтерпретується як мережево організована мультицентрична екосистема виробництва й циркуляції культурних смислів, де інфраструктура, подієвість, цифрові канали й режими участі взаємно підсилюються. Емпіричною базою виступають державні та муніципальні документи культурного планування й програмування; здійснено порівняння механізмів реалізації на кейсах Києва, Львова, Харкова й Одеси. Показано спільне ядро сучасних стратегій (доступність, інклюзія, партнерства, індикаторність) і ключові напруження між репрезентаційно-подієвими практиками та довгостроковою інституційною спроможністю в умовах війни й відновлення.

Ключові слова: *культурна політика; стратегічне культурне планування; великі міста України; креативні індустрії; соціальна згуртованість; резилієнтність; програмно-цільове управління.*

SVITLANA HRINCHENKO,

Candidate of Sociological Sciences (PhD in Sociology)

ORCID:0009-0006-4862-7170

Ukrainian Centre for Cultural Studies,

Kyiv, Ukraine

STRATEGIC CULTURAL PLANNING IN MAJOR CITIES OF UKRAINE: EXPERIENCE AND PROSPECTS

The paper examines the evolution of cultural policy in Ukraine's major cities from 1991 to the 2020s as a shift from institution-maintenance approaches to strategic cultural planning that integrates urban identity, public space, creative industries, heritage, and social cohesion into program-based governance. "Contemporary culture of a major city" is conceptualised as a networked, multi-centric cultural ecosystem where infrastructure, event-based activity, digital channels, and participation regimes reinforce each other. The empirical basis includes state and municipal cultural planning and programming documents; a comparative analysis is conducted through the cases of Kyiv, Lviv, Kharkiv, and Odesa. The study identifies a shared core of contemporary strategies (accessibility, inclusion, partnerships, performance indicators) and highlights tensions between representational/event-driven priorities and long-term institutional capacity under conditions of war, recovery, and European integration.

Keywords: *cultural policy; strategic cultural planning; major cities of Ukraine; creative industries; social cohesion; resilience; program-based governance.*

Повномасштабна війна, децентралізаційні реформи та євроінтеграційна нормалізація управлінських процедур актуалізували потребу в аналітичному розгляді того, як великі міста України переводять культуру з режиму «утримання мережі установ» у режим програмованого розвитку, де культура розуміється як ресурс резилієнтності, символічного відтворення спільноти та репутаційної агентивності міста. На рівні державної політики це фіксується через затвердження стратегічних документів і операційних планів культурного розвитку до 2030 року та на 2025–2027 роки [3]. Водночас наукова рефлексія механізмів міського культурного планування (інструменти, індикатори, бюджетні цикли, партнерства) залишаються фрагментарними, особливо в контексті швидких зрушень та трансформацій у галузі культурної політики [1]. Саме тому у фокусі цієї публікації – порівняльна аналітика управлінських моделей, що проступають у міських документах стратегічного й програмного рівнів.

Метою є окреслення еволюційної логіки та сучасних моделей стратегічного культурного планування у великих містах України (на

прикладі Києва, Львова, Харкова та Одеси) з акцентом на інституційні механізми реалізації. Об'єктом виступає культурна політика великих міст України як система планування і надання культурних послуг та підтримки культурної діяльності; предметом – механізми, через які культура інтегрується в соціокультурну логіку міського розвитку (програми, «паспортізація», індикатори, прозорість, партнерства, участь). Методологічно застосовано порівняльний аналіз документів (стратегій, програм, офіційних матеріалів), елементи контент-аналізу управлінських пріоритетів і процедур, а також інституційний підхід до інтерпретації культурної екосистеми міста як мережі акторів і платформ.

Концепт «сучасної культури великого міста» у цій роботі інтерпретується як мережево організована мультицентрична система культурних практик, у якій інфраструктура (установи, простори, хаби), подієва активність (сезони, фестивалі, програми), цифрові канали та режими участі (співтворення, волонтерство, консультації, практики спільнот) формують взаємопов'язане культурне середовище. Його ключові виміри охоплюють: креативні індустрії як організований сектор культурної діяльності з економічними ефектами та потребою інституційної підтримки; публічний простір як середовище повсякденної культури та інклюзії; спадщину і культурну пам'ять як ресурс ідентичності та міського позиціонування; міську ідентичність як підґрунтя культурного брендингу і соціальної згуртованості; культурне врядування як поєднання програмного бюджетування, партнерств, індикаторів ефективності та процедур відкритості. Така інтерпретація узгоджується з європейськими аналітичними підходами, що розглядають культуру й креативні індустрії як компонент конкурентоспроможності, територіальної привабливості та відновлення [6], а також з українськими прикладними дослідженнями, які фіксують зв'язки між культурою, туризмом і міським позиціонуванням [5].

Огляд джерел з проблематики дослідження ґрунтується на поєднанні наукових досліджень, що аналізують культурну політику в умовах безпекових змін, державних стратегічних і нормативних документів, а також масиву муніципальних матеріалів, у яких зафіксовано засоби та процедури реалізації культурної політики у великих містах. Вагомим теоретико-аналітичним підґрунтям є стаття Е. Ользацької, у якій розвиток української культурної політики розглядається крізь призму російської гібридної агресії, із наголосом на зміні функцій культури від «секторальної» до безпеково-ідентифікаційної та на перегляді політичних пріоритетів у ситуації загроз і дестабілізацій [1]. Такий підхід є принциповим для міського рівня, оскільки дозволяє тлумачити культурні стратегії не лише як управлінські тексти, а як інституційні реакції на тривалу невизначеність і конкуренцію інтерпретацій, що безпосередньо позначається на міській ідентичності, політиці пам'яті та формах публічної участі.

Нормативні засади аналізу визначає державне стратегічне планування: розпорядження Кабінету Міністрів України щодо Стратегії розвитку культури до 2030 року та операційного плану на 2025–2027 роки фіксує офіційний перехід до програмно-цільового управління (пріоритети, засоби реалізації, показники, координація) і формує спільні критерії для місцевого рівня [3]. Водночас у частинах, присвячених креативним індустріям та євроінтеграційному контексту, визначальну роль відіграють міжнародні аналітичні звіти: *country report Culture Partnership* подає комплексну оцінку сектору культурних і креативних індустрій в Україні, окреслюючи інституційні бар'єри та напрями розвитку (інфраструктура, компетентності, середовище підтримки, політики) [4], тоді як звіт *Cultural Relations Platform* (на замовлення *European Commission*) розглядає культуру і креативні індустрії як чинник стійкості, відновлення та інтеграції з ЄС, посилюючи вимоги до доказовості, партнерської взаємодії та відтворюваного планування в кризових умовах [6]. Доповнює цей напрям прикладне дослідження зв'язків культури з туристичною привабливістю територій, що є важливим для міських кейсів як джерело аргументації щодо супутніх ефектів культурних політик і ризиків зведення культури до подієво-репутаційних практик без належного інституційного забезпечення [5].

Важливим для нашого аналізу стали документи стратегічного та програмного рівня великих міст, які дають змогу зіставляти не декларації, а практики управління й реалізації: загальноміська стратегія розвитку Київ до 2025 року визначає місце культури у системі міського планування [2], а комплексна міська цільова програма «Столична культура: 2025–2027» демонструє конкретизацію культурної політики через бюджетно-програмний підхід, завдання та показники [7]. Стратегія розвитку культури Львів до 2025 року є показовою як секторальний документ, що фіксує екосистемну модель (роль незалежного сектору, партнерська взаємодія, розвиток аудиторій) і тим самим розширює аналітичний інструментарій від «мережі установ» до управління культурним середовищем [8]. Комплексна програма розвитку культури Харків на 2022–2026 роки важлива як приклад програмного планування в умовах підвищених ризиків і необхідності підтримки неперервності культурних послуг [9]. Стратегія розвитку культури Одеса 2025–2035 задає довший горизонт і дозволяє розглядати спадщину та культурне позиціонування як складові міської політики, а не лише як подієвий ресурс [10]. Сукупно ці документи забезпечують можливість зіставлення за такими ознаками, як інституційна структура, засоби реалізації, індикаторність, процедурна підзвітність і межі практичного впровадження.

Окрему групу досліджень становлять матеріали, що відображають міжнародний і проєктний вимір: статус Львова у *UNESCO Creative Cities Network* (*Creative City of Literature*) репрезентує один із шляхів інституційного включення та визнання міської культурної політики у

міжнародних професійних мережах [11], тоді як матеріали UNESCO щодо підтримки культури в Україні (Policy Monitoring Platform) фіксують роль європейських програм і донорських процедур як зовнішнього чинника впливу на міське стратегічне планування (методології, стандарти, пріоритети підтримки) [12]. У підсумку залучені джерела дають змогу вибудувати багаторівневу систему аргументації: від наукової інтерпретації культурної політики в умовах агресії [1] та державних стратегічних документів [3] – до міжнародних аналітичних звітів [4; 6] і муніципальних програм/стратегій [2; 7–10], доповнених документами міжнародної підтримки та мережевої участі [11; 12]. Водночас переважання у джерельному масиві стратегічних і нормативних документів зумовлює потребу розрізняти проголошені пріоритети та фактичні результати, а показники й індикатори розглядати не як самодостатні докази, а як підставу для подальшої емпіричної перевірки.

Траєкторію культурної політики великих міст України з 1991 року доцільно описувати як послідовність кількох етапів, кожен із яких формував власну конфігурацію пріоритетів і відповідних інструментів. У 1990-х домінували пострадянська трансформація, скорочення фінансування, деградація частини інфраструктури та переформатування мереж установ, паралельно з появою незалежних ініціатив і «третього сектору» як альтернативи суто бюджетним форматам. У 2000-х спостерігалася відносна стабілізація та «фестивалізація» культурної політики як елементу туристичної й репутаційної стратегії міста. У 2010-х, на тлі дискурсу «креативного міста», цифровізації та переходу до програмно-цільових підходів, виникають системні муніципальні документи, де культура описується як драйвер розвитку, інтегрований з урбаністикою, освітою, економікою та публічним простором, а децентралізація підсилює локальну відповідальність за культурні послуги. Після 2014 року культура дедалі частіше трактується як інструмент протидії гібридним загрозам і посилення ідентичності, а після 2022-го – як інфраструктура резилієнтності, підтримки переміщених осіб, роботи з травмою та міжнародної репрезентації, що відображено й у європейсько-українських матеріалах про відновлення та інтеграцію з ЄС [1; 6].

Емпіричний блок публікації спирається на аналіз міських документів культурного планування, які репрезентують різні моделі пріоритизації та реалізації. У Києві перехід від загальноміського стратегування до секторального програмування простежується в поєднанні матеріалів щодо Стратегії розвитку міста до 2025 року [2] і більш конкретних цільових документів культурної політики. Комплексна програма «Столична культура: 2025–2027» демонструє сучасний тип управління культурою через постановку цілей у вигляді завдань та показників, що фіксують зв'язок культури з якістю міського середовища, доступністю та системністю врядування [7]. Важливо, що індикаторність, «паспортізація» і логіка звітування задають іншу управлінську раціональність порівняно з

1990–2000-ми: культура стає об'єктом вимірювання, планового фінансування й процедурної підзвітності.

Львів показовий як приклад міста, де секторальна стратегія культури функціонує як інструмент координації між муніципальними структурами та активним громадянським/незалежним сектором. Наявність Стратегії розвитку культури до 2025 року, підтриманої інституційно, вказує на закріплення культурного планування як самостійної політики, а не похідної від туризму чи суто іміджевих практик [8]. Для Львова характерна артикуляція культури як екосистеми: поряд із питаннями інфраструктури й спадщини акцентується розвиток компетентностей, робота з аудиторіями, партнерства та підтримка ініціатив поза межами «класичних» установ. Додатковим інституційним ресурсом позиціонування виступає членство в мережі творчих міст UNESCO Creative Cities Network (статус Creative City of Literature) [11], що підсилює міжнародні канали співпраці та репутаційний капітал у культурній сфері.

Приклад Харкова, з огляду на масштаб безпекових ризиків, демонструє культуру як інфраструктуру резилієнтності та водночас – як сферу, що може зберігати статус планованої публічної послуги навіть в умовах війни. Наявність комплексної програми розвитку культури на 2022–2026 роки, інтегрованої в бюджетні механізми (цілі, завдання, показники), підтверджує інституціалізацію культурної політики через щорічний цикл планування і підзвітності виконавців [9]. Разом із тим цей приклад висвітлює обмеження програмно-цільового підходу: індикатори й плани можуть не відповідати реальній динаміці безпеки, переміщень і руйнувань, а отже потребують гнучких процедур ревізії та кризового менеджменту.

Одеса демонструє іншу конфігурацію пріоритетів – посилену прив'язку культурного планування до спадщини, довгострокового позиціонування і репутаційної політики міста. Стратегія розвитку культури Одеси 2025–2035 задає довший горизонт і виводить культурну політику за межі суто подієвого менеджменту [10]. Важливим є й зовнішній контур підтримки: матеріали UNESCO щодо підтримки культури в Україні прямо фіксують роль програм ЄС (зокрема EU4Culture) у методологіях культурного планування та розробленні стратегій для міст, включно з Одесою [12]. Таким чином, міжнародні нормативно-методологічні рамки не заміщують місцеві документи, але задають критерії якості: участь, доказовість, індикатори, прозорість рішень, партнерства та інтеграцію культури з відновленням і соціальною згуртованістю [6].

Порівняльний аналіз документів дозволяє виділити спільне ядро сучасної муніципальної культурної політики. По-перше, у всіх містах фіксується пріоритет модернізації культурної інфраструктури, але не як самоціль, а у зв'язку з доступністю, інклюзією та розвитком аудиторій. По-друге, простежується інтеграція культури з публічним простором:

культура планується як середовище повсякденності, де події, маршрути, відкриті простори й режими пам'яті формують спільні сценарії присутності містян. По-третє, консолідується мова креативних індустрій і зв'язування культури з соціально-економічними ефектами – принаймні на рівні цільових орієнтирів і стратегічних формулювань [6]. По-четверте, документи апелюють до партнерств між містом, незалежним сектором, бізнесом, університетами й донорами, що відображає перехід від ієрархічної моделі врядування до мережевої (екосистемної).

Водночас відмінності між містами проявляються в тому, які компоненти культурної системи виступають «опорними» та які інструменти розглядаються як ключові механізми трансформації. Для Києва більш вираженою є управлінська логіка програмно-цільового врядування з індикаторами й процедурним вбудовуванням культури в загальну систему міського управління [7]. Для Львова – партнерська модель і сильніша роль незалежного сектору, що підтримує плюралізм організаційних форматів культурного виробництва [8]. Для Харкова – критерій збереження процедурної визначеності та цільового фінансування як гарантії неперервності культурних послуг, що висуває проблему кризового менеджменту в культурній сфері на передній план [9]. Для Одеси – довший стратегічний горизонт і сильніша інтеграція культурної політики з позиціонуванням міста та політикою спадщини [10].

Висновок. Узагальнюючи, можна стверджувати, що у великих містах України сформувалися щонайменше кілька типів стратегічного мислення щодо міської культури: інституційно-модернізаційний (культура як мережа установ і сервісів, що потребують оновлення й забезпечення доступності), середовищно-урбаністичний (культура як виробництво міського досвіду через публічні простори та сценарії присутності), креативно-економічний (культура як екосистема креативних індустрій, інновацій і підприємництва) [6], а також резилієнтно-відновлювальний (культура як інструмент згуртованості, відновлення, міжнародної інтеграції в умовах війни та післявоєнної реконструкції) [1; 6]. Сильними сторонами сучасних документів є усвідомлений відхід від «утримання» до розвитку та інвестиційної логіки, інституціалізація програмного підходу й поступове вбудовування культури у комплексні рамки розвитку. Водночас зберігаються системні обмеження: конкуренція бюджетних пріоритетів, нерівність доступу між центрами й периферіями, кадровий дефіцит культурного менеджменту, розрив між стратегічними положеннями та реальними механізмами імплементації, а також вразливість культурної інфраструктури за умов воєнних ризиків.

Отже, сучасна культура великого українського міста може бути визначена як інтегрована екосистема інституцій, просторів, подій, цифрових каналів і практик участі, яка одночасно продукує культурні смисли, підтримує згуртованість, працює з пам'яттю та формує репутаційний ресурс міста. Перспективи стратегічного культурного

планування в Україні пов'язані не лише з появою нових документів, а й із посиленням механізмів реалізації: програмного бюджетування з адекватними індикаторами, гнучких інструментів кризового менеджменту, прозорих партнерств із незалежним сектором, регулярних процедур участі та інтеграції культурної політики у ширші стратегії міського розвитку й відновлення [3; 6]. Саме в цьому вимірі культурологічно-соціологічний аналіз стратегій культури є інструментом критичної верифікації управлінських моделей і підвищення їхньої дієздатності в режимі тривалої нестабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Olzacka E. The development of Ukrainian cultural policy in the context of Russian hybrid aggression against Ukraine // International Journal of Cultural Policy. 2024. DOI: 10.1080/10286632.2023.2187053. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10286632.2023.2187053> (дата звернення: 02.02.2026).
2. Kyiv City Development Strategy to 2025 (new edition): materials (official page). URL: <https://dei-2023.kyivcity.gov.ua/content/strategiya-rozvytku-mista-kyieva-do-2025-roku-nova-redakciya1.html> (дата звернення: 02.02.2026).
3. Про схвалення Стратегії розвитку культури України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2025–2027 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.03.2025 № 293-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/293-2025-%D1%80> (дата звернення: 02.02.2026).
4. Farinha C. et al. Developing Cultural and Creative Industries: A Country Report for Ukraine. Culture Partnership, 2017. URL: <https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Research/171205%20Creative%20Industries%20Report%20for%20Ukraine.pdf> (дата звернення: 02.02.2026).
5. Support for cultural development in Ukraine: a study of links between the cultural and artistic sphere and the tourist attractiveness of territories (full version). Lviv, 2020. URL: <https://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2020/10/povna-versiya.pdf> (дата звернення: 02.02.2026).
6. Culture and creative industries in Ukraine: resilience, recovery, integration with the EU: report of the Cultural Relations Platform (commissioned by the European Commission). 2024. URL: <https://www.cultureinexternalrelations.eu/wp-content/uploads/2024/07/DGEAC-CRP-UA-Report-July-2024-UA.pdf> (дата звернення: 02.02.2026).
7. Комплексна міська цільова програма «Столична культура: 2025–2027» (офіційні матеріали). URL: <https://dk.kyivcity.gov.ua/kompleksna-miska-tsilova-prohrama-stolychna-kultura/zayava-pro-strategichnu-ekologichnu-otsinku-proiektu-kompleksnoi-miskoi-tsilovoi-prohramy->

stolychna-kultura-2025-2027-roky ; <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/1652-9618.pdf> (дата звернення: 02.02.2026).

8. Lviv Culture Development Strategy 2025: strategy text (PDF) / Institute of Cultural Strategy. URL: <https://isc.lviv.ua/wp-content/uploads/2019/02/ISK-strategiya-rozvytku-kultury-2025.pdf> ; <https://lvivrada.gov.ua/novyny/item/9058-u-lvovi-zatverdyly-stratehiiu-rozvytku-kultury-do-2025-roku> (дата звернення: 02.02.2026).

9. Comprehensive municipal programme for cultural development in the city of Kharkiv for 2022–2026 (programme materials; official resource of the Department of Culture). URL: <https://culture.city.kh.ua/> ; <https://culture.city.kh.ua/wp-content/uploads/> (дата звернення: 02.02.2026).

10. Cultural Development Strategy of the City of Odesa 2025–2035. Official city portal. URL: https://omr.gov.ua/ua/odesa/cultural_development/ (дата звернення: 02.02.2026).

11. UNESCO Creative Cities Network: Lviv – Creative City of Literature (official page). URL: <https://www.unesco.org/en/creative-cities/lviv> (дата звернення: 02.02.2026).

12. EU support to culture in Ukraine // UNESCO Policy Monitoring Platform. 2024. URL: <https://www.unesco.org/creativity/en/policy-monitoring-platform/eu-support-culture-ukraine> (дата звернення: 02.02.2026).

УДК 159.9:316.77:614.8

**Альона ДЕРУНЕЦЬ,
Юлія НЕНЬКО,**

доктор педагогічних наук, професор

ORCID:0000-0001-7868-0155

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

КОМУНІКАТИВНИЙ ТЕЗАУРУС ОСОБИСТОСТІ РЯТУВАЛЬНИКА

У статті досліджено сутність комунікативного потенціалу фахівця ДСНС через призму психологічного та культурологічного підходів. Виявлено, що професійна ідентичність рятувальника формується на перетині вербальної чіткості та невербальної компетентності в умовах екстремальної діяльності. Доведено, що ефективність управління в умовах надзвичайної ситуації безпосередньо залежить від рівня володіння проксемічними та лінгвістичними кодами комунікації. Уточнено зміст поняття «комунікативний тезаурус» як інтегративної системи знань, умінь і поведінкових стратегій, що забезпечують стабілізацію психоемоційного

простору в кризовому середовищі. Акцентовано на взаємозв'язку невербальних маркерів впливу, цифрової комунікативної компетентності та нормативно-правових засад управління в умовах воєнного стану. Обґрунтовано необхідність синтезу гуманітарної підготовки з технологічними інструментами координації дій підрозділів ДСНС.

Ключові слова: *цивільний захист; комунікативна компетентність; невербальні коди; професійна ідентичність; проксемика; ДСНС.*

Alona DERUNETS,

Yuliia NENKO,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

ORCID:0000-0001-7868-0155

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

COMMUNICATIVE THESAURUS OF THE RESCUER'S PERSONALITY

The article explores the essence of the communicative potential of the SESU specialist through the prism of psychological and culturological approaches. It is revealed that the professional identity of a rescuer is formed at the intersection of verbal clarity and non-verbal competence in conditions of extreme activity. It is proven that the effectiveness of management in emergency situations directly depends on the level of proficiency in proxemic and linguistic communication codes. The concept of the “communicative thesaurus” is specified as an integrative system of knowledge, skills and behavioral strategies aimed at stabilizing the psycho-emotional environment in crisis conditions. Particular attention is paid to the interrelation between non-verbal influence markers, digital communicative competence and the regulatory framework governing civil protection activities under martial law. The necessity of integrating humanitarian training with technological coordination tools within SESU units is substantiated.

Keywords: *civil protection; communicative competence; non-verbal codes; professional identity; proxemics; SESU.*

Трансформація соціокультурного простору України в умовах воєнного стану висуває нові вимоги до гуманітарної підготовки фахівців системи ДСНС. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю переосмислення ролі комунікації не лише як засобу передачі інформації, а як фундаментального інструменту збереження психологічної стійкості населення та координації підрозділів. У ситуаціях критичного ризику креативний та комунікативний потенціал рятувальника стає визначальним чинником мінімізації наслідків надзвичайної ситуації. Проблема полягає у відсутності єдиної методологічної бази, яка б інтегрувала філософські аспекти суб'єктності з прикладними психологічними техніками

невербальної взаємодії в екстремальних умовах. Мета наукової розвідки – теоретичне обґрунтування та аналіз складників комунікативного тезаурусу фахівця ДСНС, а також визначення ролі невербальних засобів і проксемічних зон у забезпеченні ефективної взаємодії з постраждалими та особовим складом в умовах надзвичайної ситуації.

Методологічною основою дослідження виступає інтеграція системного, діяльнісного та соціокультурного підходів. Системний підхід дозволяє розглядати комунікативний тезаурус як структурований комплекс взаємопов'язаних елементів, що функціонують у межах професійної діяльності. Діяльнісний підхід акцентує на практичній реалізації комунікативних стратегій у конкретних ситуаціях реагування, тоді як соціокультурний підхід дає можливість інтерпретувати комунікацію як механізм підтримання довіри до інституцій цивільного захисту в умовах суспільної турбулентності.

Особливої ваги набуває нормативно-правовий вимір функціонування системи цивільного захисту в умовах воєнного стану. Відповідно до положень Кодексу цивільного захисту України [3], діяльність органів управління та сил ДСНС ґрунтується на принципах оперативності, централізації управління та персональної відповідальності керівника. Проте нормативна регламентація не вичерпує гуманітарного виміру професійної діяльності. Вона задає рамку, в межах якої комунікація стає інструментом реалізації правових приписів через психологічно ефективну взаємодію. Саме тому комунікативний тезаурус офіцера ДСНС слід розглядати не лише як мовний ресурс, а як складник правозастосовної практики в умовах екстремального навантаження.

Питання професійної ідентичності та комунікативної компетентності фахівця екстремального профілю перебуває у фокусі уваги багатьох сучасних дослідників. Психологічні аспекти підготовки рятувальників до діяльності в особливих умовах детально висвітлені у працях С. Миронця, В. Кердивара та О. Тімакова. Автори наголошують на тому, що стресостійкість персоналу ДСНС прямо залежить від здатності до швидкої когнітивної переробки інформації в умовах дефіциту часу. Філософський вимір креативного потенціалу особистості, який ми експонуємо на професійну діяльність рятувальника, ґрунтовно досліджено М. Попович, яка визначає креативність як складну інтегративну характеристику особистості, що ґрунтується на виявленні взаємозв'язків психічних явищ. Аналіз наукового доробку останніх років свідчить про зміщення акцентів у підготовці фахівців ДСНС з технічних аспектів на соціогуманітарні та комунікативні складові. Ключове місце у цьому дискурсі посідають роботи М. Попович, яка розглядає безпеку не лише як стан захищеності, а як складний філософський конструкт, у межах якого комунікація виступає медіатором між кризовою реальністю та суспільним спокоєм.

У цьому контексті концепція професійної ідентичності, запропонована М. Попович [7], дозволяє розглядати фахівця ДСНС як

суб'єкта безпекового простору, що не лише реагує на загрозу, а й формує символічні параметри стабільності. Професійна суб'єктність проявляється через здатність до відповідального вибору комунікативної стратегії, що знижує рівень соціальної ентропії в кризовому середовищі. Таким чином, комунікація виступає не вторинним супроводом технічних дій, а рівноцінним елементом безпекового управління.

Психологічна вертикаль дослідження спирається на праці С. Миронця та О. Тімакова, які доводять, що в умовах екстремального стресу відбувається трансформація когнітивних процесів, що веде до актуалізації професійної інтуїції. У контексті нашого дослідження це означає, що рятувальник має володіти набором автоматизованих невербальних реакцій, які зчитуються постраждалими на підсвідомому рівні як сигнали безпеки. Вагомим є внесок західної соціолінгвістики, зокрема теорії проксеміки Е. Холла, яка дозволяє науково обґрунтувати ефективність просторової організації спілкування. Виділення інтимної, особистої, соціальної та публічної зон набуває прикладного значення в діяльності ДСНС – від надання домедичної допомоги до управління евакуаційними потоками.

Як доводить С. Миронець, в екстремальних умовах відбувається звуження поля свідомого контролю та посилення ролі автоматизованих поведінкових програм [4]. О. Тімаков підкреслює, що психологічна стійкість особового складу безпосередньо пов'язана зі сформованістю внутрішніх регуляторів емоційної експресії [8]. Це означає, що невербальні реакції рятувальника мають бути не спонтанними, а професійно відпрацьованими, що забезпечує їх передбачуваність для підлеглих і постраждалих.

Попри глибину зазначених досліджень, залишається відкритим питання синергії психологічних патернів із сучасними цифровими інструментами управління, зокрема СЕД «ASKOD». Більшість авторів розглядають цифровізацію та безпосередню комунікацію як паралельні процеси, тоді як реалії воєнного стану вимагають їхнього повного синтезу в межах єдиної професійної ідентичності офіцера ДСНС.

У цьому контексті особливої уваги потребує питання формування інтегрованого комунікативного мислення майбутнього магістра ДСНС. Йдеться не лише про опанування окремих технік вербального чи невербального впливу, а про формування цілісної когнітивної моделі професійної взаємодії. Така модель має передбачати здатність одночасно аналізувати оперативну обстановку, оцінювати психоемоційний стан постраждалих та підлеглих, а також прогнозувати можливі комунікативні ризики.

Комунікативна діяльність у зоні надзвичайної ситуації є багаторівневою: вона охоплює горизонтальні зв'язки всередині розрахунку, вертикальні управлінські команди, міжвідомчу координацію та взаємодію з цивільним населенням. Кожен із цих рівнів вимагає окремої тактики мовленнєвої та просторової поведінки. Відсутність чіткої диференціації

комунікативних стратегій призводить до змішування стилів спілкування, що в умовах стресу може зумовити втрату керованості ситуацією.

Теоретичне обґрунтування такої багаторівневості комунікації представлено у дослідженнях М. Дмитренка, який визначає систему цивільного захисту як складну соціокомунікативну мережу з високим ступенем ієрархічної організації. У межах цієї моделі кожен інформаційний сигнал виконує не лише інформативну, а й регулятивну функцію. Невчасно або неточно передане повідомлення здатне спричинити ефект каскадної дезорганізації, що в умовах надзвичайної ситуації набуває критичного значення [1].

У межах цієї соціокомунікативної мережі особливого значення набуває феномен інформаційної асиметрії. У кризовій ситуації керівник володіє більшим обсягом оперативних даних, ніж особовий склад або цивільне населення, що створює потенційний ризик недовіри або дезорієнтації. Комунікативний тезаурус фахівця ДСНС має включати здатність трансформувати складну інформацію в доступні смислові конструкції без втрати її точності. Саме ця здатність визначає баланс між службовою ієрархічністю та психологічною прозорістю управління.

Професійна ідентичність фахівця ДСНС у сучасному безпековому дискурсі України виступає як складна інтегративна система, що визначає суб'єктивну позицію особистості в умовах екстремальної діяльності. Вона формується на перетині індивідуального досвіду та жорстких вимог службової дисципліни. Її структура включає когнітивний, афективний та поведінковий компоненти. В екстремальних умовах відбувається «згортання» складних мисленнєвих операцій, тому ідентичність має функціонувати на рівні професійних інстинктів, що дозволяє миттєво ідентифікувати загрозу та обирати оптимальну стратегію реагування.

Важливим чинником стабільності професійної ідентичності є феномен рольової інтеграції. Рятувальник одночасно виконує функції технічного фахівця, кризового менеджера та психолога первинної допомоги. У стані екстремального навантаження відбувається швидке перемикання між цими ролями, що вимагає високого рівня внутрішньої когнітивної узгодженості.

Рольова інтеграція передбачає також узгодженість мовленнєвого стилю з функціональною позицією в конкретний момент часу. Командний тон, доречний у ситуації оперативного розпорядження, може бути неефективним під час взаємодії з постраждалими, які перебувають у стані шоку. Здатність до гнучкої мовленнєвої модуляції – від директивності до підтримувальної комунікації – є показником сформованого професійного тезаурусу та ознакою високого рівня комунікативної культури офіцера ДСНС.

Досвід ліквідації наслідків техногенних катастроф та воєнних руйнувань свідчить, що саме комунікативні збої, а не технічні помилки, часто стають каталізаторами ескалації панічних реакцій. Тому формування ідентичності не може обмежуватися відпрацюванням алгоритмів дій; воно

повинно включати розвиток рефлексивних механізмів самоконтролю – здатності усвідомлювати власні невербальні сигнали та регулювати їх відповідно до ситуації.

Вербальна комунікація в екстремальних умовах є не лише каналом трансляції наказів, а й інструментом стабілізації психоемоційного стану постраждалих. Використання чітких, лаконічних мовних конструкцій під час радіообміну дозволяє уникнути деформації змісту інформації в умовах стресу. Засвоєння спеціалізованого тезаурусу, що включає технічні параметри обладнання та юридичні норми реагування, формує основу професійної впевненості.

Невербальна комунікація в умовах шуму та дефіциту часу стає домінуючим каналом передачі інформації. Інтимна зона (0–45 см) є робочим простором під час надання домедичної допомоги. Особиста зона (45–120 см) використовується для взаємодії всередині розрахунку. Соціальна зона (1,2–3,5 м) відповідає офіційному управлінню та координації з іншими службами. Публічна зона (понад 3,5 м) застосовується під час звернення до великих груп людей. Контроль дистанції, міміки, жестів і візуального контакту дозволяє рятувальнику виступати «психологічним архітектором» простору безпеки.

Окремого аналізу потребує феномен порушення проксемічного балансу в умовах масової евакуації. Скупчення людей у закритому просторі автоматично скорочує дистанційні межі, що підвищує рівень агресивності та тривожності. У таких умовах рятувальник змушений свідомо компенсувати дефіцит простору за рахунок посилення невербальних маркерів контролю – чіткої постави, стабільного темпу рухів, відкритої жестикуляції.

Крім просторової дистанції, значущим параметром проксемічної регуляції є темпоритм комунікації. Швидкість мовлення, паузування та ритмічність рухів формують відчуття контрольованості ситуації. Надмірна поспішність сигналізує про внутрішню напругу керівника, тоді як впорядкований темп створює ефект стабільності навіть у хаотичному середовищі. Таким чином, часовий вимір комунікації доповнює просторовий і утворює єдину психосеміотичну систему управління поведінкою групи.

Теорія проксеміки Е. Холла дозволяє розглядати простір як семіотичну систему, у якій дистанція виступає кодом соціального статусу, довіри та контролю [9]. Для фахівця ДСНС володіння цими кодами означає здатність керувати не лише фізичним, а й психологічним середовищем. У ситуації евакуації або масового скупчення людей свідоме використання соціальної та публічної зон дає можливість структурувати хаотичний простір через просторову організацію взаємодії.

Крім того, проксемічна поведінка має культурну зумовленість. У багатонаціональних регіонах України різні групи населення можуть по-різному сприймати допустиму дистанцію, інтенсивність погляду чи тілесний контакт. Це вимагає від офіцера ДСНС не лише знань теорії

проксеміки, а й розвитку міжкультурної чутливості як складника гуманітарної підготовки.

Жестові та мімічні патерни у межах концепту «холодногокровоного управління» передбачають редукацію надмірної емоційної експресії на користь стриманої впевненості. Візуальний контакт виступає механізмом встановлення первинного психологічного зв'язку та зниження рівня паніки. Невербальні помилки можуть спричинити втрату довіри, тому їх свідоме регулювання є критично важливим.

Цифровізація управління, зокрема впровадження СЕД «ASKOD», стандартизує управлінські рішення та мінімізує інформаційну ентропію. Система дозволяє фіксувати часові алгоритми реагування, створювати цифровий слід рішень та забезпечувати моніторинг виконання розпоряджень у реальному часі. Це формує «цифровий тил», що підсилює психологічну впевненість керівного складу.

У контексті цифрової трансформації особливого значення набуває формування цифрової комунікативної компетентності, що розглядається Ю. Ненько як інтегративна характеристика сучасного фахівця [5]. Дослідниця підкреслює, що ефективність професійної взаємодії в умовах цифровізації залежить від здатності поєднувати технологічні інструменти з емоційним інтелектом. Раніше в її роботах також обґрунтовано педагогічні умови професійно орієнтованої комунікативної підготовки майбутніх офіцерів служби цивільного захисту [6], що підтверджує необхідність інтеграції гуманітарного та технологічного компонентів підготовки.

Водночас цифровізація породжує новий тип професійного навантаження – когнітивну перевантаженість інформаційними потоками. Оперативний штаб отримує значний масив даних у режимі реального часу, що потребує швидкого аналізу та фільтрації. За відсутності сформованої інформаційної культури це може призвести до феномену «паралічу рішень», коли надлишок даних знижує швидкість управлінської реакції.

У цьому контексті постає проблема формування цифрової етики управлінської комунікації. Використання електронних систем документообігу та оперативних чатів змінює характер відповідальності за слово: кожне повідомлення залишає цифровий слід і може бути ретроспективно проаналізоване. Це підвищує вимоги до точності формулювань, коректності інтонаційних маркерів у письмовому мовленні та вміння уникати двозначностей. Цифровий компонент комунікативного тезаурусу стає не лише технічним інструментом, а й елементом професійної репутації.

Саме тому інтеграція СЕД «ASKOD» повинна супроводжуватися розвитком навичок критичного мислення, цифрової гігієни та алгоритмізованого прийняття рішень. У такому випадку цифрова система не заміщує інтуїцію керівника, а структурно її підтримує, виконуючи функцію стабілізатора в умовах інформаційного хаосу.

Міжнародний досвід комунікативного менеджменту в екстремальних ситуаціях підтверджує необхідність інтеграції цифрових платформ із

психологічною підготовкою керівників. Концепція взаємосумісності передбачає уніфікацію технічних, лінгвістичних і невербальних кодів. Порівняльний аналіз свідчить, що українська модель формує унікальний кейс управління в умовах воєнних та техногенних загроз.

Перспективним напрямом подальших досліджень є створення модульних тренінгів комунікативної стійкості для магістрів ДСНС, у межах яких поєднуюватимуться симуляційні сценарії кризових ситуацій, аналіз відеозаписів невербальної поведінки та відпрацювання алгоритмів цифрового управління. Такий формат дозволить синхронізувати психологічну підготовку з технічними можливостями сучасних інформаційних систем.

Розвиток міждисциплінарних досліджень на перетині філософії безпеки, психології екстремальної діяльності та інформаційних технологій створює підґрунтя для формування нової гуманітарної парадигми підготовки фахівців цивільного захисту, що відповідає викликам воєнного часу.

Таким чином, сучасна модель гуманітарної підготовки фахівця ДСНС повинна ґрунтуватися на принципі інтегративності: поєднанні філософського осмислення безпеки [7], психологічної стійкості [4; 8], кризової комунікації [2], соціокомунікативної системності [1], нормативно-правової визначеності [3], цифрової компетентності [5; 6] та просторово-невербальної регуляції взаємодії [9]. Лише така синтетична модель відповідає викликам воєнного стану та трансформації соціокультурного простору України.

Отже, комунікативний тезаурус особистості рятувальника слід розглядати як динамічну систему, що постійно трансформується під впливом змін безпекового середовища. Воєнний стан, цифровізація управління та зростання психологічного навантаження вимагають від фахівця ДСНС не лише технічної компетентності, а й високого рівня рефлексивності. Саме здатність усвідомлювати власні комунікативні стратегії та коригувати їх відповідно до ситуаційного контексту забезпечує стійкість професійної ідентичності в умовах екстремальної діяльності.

Висновки. Професійна ідентичність фахівця ДСНС у сучасному безпековому дискурсі є синтезом філософських цінностей, психологічної стійкості та цифрової грамотності. Невербальні коди – міміка, жести, дистанція та візуальний контакт – виступають стратегічним ресурсом управління емоційним станом постраждалих. Синергія невербальної майстерності та цифрових інструментів, зокрема СЕД «ASKOD», формує нову архітектуру безпекового управління. Концепт «холоднокривого управління» поєднує психологічну впевненість із технологічною точністю алгоритмів, відповідаючи вимогам воєнного стану та сучасним міжнародним стандартам безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитренко М. В. Соціальні комунікації в системі цивільного захисту: теоретичний аспект. *Цивільна безпека та управління*. 2022. № 4. С.45–51.

2. Кердивар В. В. Кризові комунікації та управління панічними настроями в зоні надзвичайної ситуації. *Психологія безпеки*. 2023. № 2. С. 28–34.
3. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: zakon.rada.gov.ua
4. Миронець С. М. *Психологія екстремальної діяльності : навч. посіб.* Київ: НУЦЗУ, 2021. 240 с.
5. Ненько Ю. П. Комунікативна компетентність фахівця в умовах цифрової трансформації. *Гуманітарний вісник НУЦЗУ*. 2024. Вип. 5. С. 112–118.
6. Ненько Ю. Педагогічні умови забезпечення ефективності професійно орієнтованої комунікативної підготовки майбутніх офіцерів служби цивільного захисту // *Освітній простір України*. 2017. № 11. С. 81–87.
7. Попович М. А. Філософські виміри професійної ідентичності в сучасному безпековому дискурсі. *Вісник гуманітарного наукового товариства*. 2023. Вип. 12. С. 14–22
8. Тімаков О. М. *Психологічна стійкість особового складу ДСНС України : монографія*. Харків : НУЦЗУ, 2023. 312 с.
9. Холл Е. Т. *Психологія простору та невербальні коди комунікації* / пер. з англ. С. Кузнецова. Київ : Основи, 2019. 180 с.

УДК 141.4(477)(092):316.64:355.01

Марія ДМИТРЕНКО,

доктор філософських наук, професор

ORCID:0000-0002-8338-4032

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, Україна

Вадим ВОЗДВИЖЕНСЬКИЙ,

доктор філософії

Шарошпотоцький реформатський колегіум,

м. Шарошпоток, Угорщина

Людмила ВОРОНОВСЬКА,

кандидат філософських наук, доцент

ORCID:0000-0003-2937-5175

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, Україна

СВОБОДА І ВНУТРІШНЯ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У ФІЛОСОФІЇ

ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ:

ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ВІЙНИ

У статті досліджується феномен свободи та внутрішньої незалежності у філософії Григорій Сковорода у контексті сучасних

викликів, зокрема війни в Україні. Розкрито сутність скovorодинівського розуміння свободи як внутрішнього стану людини, що не залежить від зовнішніх обставин, а ґрунтується на самопізнанні, гармонії та «сродній праці». Проаналізовано значення ідей мислителя для формування духовної стійкості, моральної автономії та ціннісних орієнтацій особистості в умовах кризових ситуацій. Обґрунтовано актуальність філософії Сковороди як джерела внутрішньої опори та світоглядної стабільності сучасної людини. Визначено потенціал його ідей у формуванні психологічної резильєнтності та збереженні національної ідентичності в умовах війни.

Ключові слова: свобода, внутрішня незалежність, самопізнання, «сродна праця», ціннісні орієнтації, національна ідентичність, філософія Сковороди.

Mariia DMYTRENKO,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor

ORCID:0000-0002-8338-4032

Vadym VOZDVYZHENSKIY,

Doctor of Philosophy, Lecturer

Sárospatak Reformed College,

Sárospatak, Hungary

Liudmyla VORONOVSKA,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor

ORCID:0000-0003-2937-5175

National University of Civil Defence of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

FREEDOM AND INNER INDEPENDENCE IN THE PHILOSOPHY OF HRYHORII SKOVORODA: A RESPONSE TO THE CHALLENGES OF WAR

The article examines the phenomenon of freedom and inner independence in the philosophy of Hryhorii Skovoroda in the context of contemporary challenges, particularly the war in Ukraine. The essence of Skovoroda's understanding of freedom is revealed as an inner state of a person that does not depend on external circumstances but is grounded in self-knowledge, harmony, and "congenial work" ("srodna pratsia"). The significance of the thinker's ideas for the formation of spiritual resilience, moral autonomy, and value orientations of the individual in crisis situations is analyzed. The relevance of Skovoroda's philosophy as a source of inner support and worldview stability for modern individuals is substantiated. The potential of his ideas in fostering psychological resilience and preserving national identity under the conditions of war is determined.

Keywords: *freedom, inner independence, self-knowledge, congenial work («srodna pratsia»), value orientations, national identity, Skovoroda's philosophy.*

У сучасних умовах суспільних потрясінь, спричинених війною, питання свободи набуває особливої гостроти та екзистенційної глибини. Війна не лише змінює зовнішні обставини життя людини, але й ставить перед нею фундаментальні питання про сенс існування, межі свободи, відповідальність і внутрішню стійкість. У цьому контексті актуалізується звернення до філософської спадщини Григорій Сковорода, чії ідеї внутрішньої свободи та духовної незалежності набувають нового звучання в умовах сучасних викликів.

Філософія Григорій Сковорода ґрунтується на переконанні, що справжня свобода людини не залежить від зовнішніх обставин, а визначається її внутрішнім світом, здатністю до самопізнання, морального вибору та духовної автономії. Його вчення про «сродну працю», гармонію між внутрішнім покликанням і способом життя, а також ідея «внутрішньої людини» як осередку істинної свободи створюють концептуальну основу для осмислення людського буття в умовах нестабільності та небезпеки.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю переосмислення класичних філософських ідей у світлі сучасних соціокультурних реалій, зокрема досвіду війни, що впливає на всі сфери суспільного життя. В умовах загрози фізичному існуванню, втрати звичних соціальних зв'язків і постійного психологічного напруження особливого значення набуває здатність особистості зберігати внутрішню цілісність, моральну автономію та свободу духу.

Метою цієї статті є аналіз концептів свободи та внутрішньої незалежності у філософії Григорій Сковорода та їх інтерпретація в контексті сучасних викликів, пов'язаних із війною. Особлива увага приділяється осмисленню того, яким чином ідеї українського мислителя можуть слугувати духовною опорою для особистості в кризових умовах, сприяти формуванню стійкості, збереженню гідності та внутрішньої свободи.

Методологічною основою дослідження є поєднання історико-філософського аналізу, герменевтичного підходу та елементів екзистенційної інтерпретації. Це дозволяє не лише реконструювати основні положення вчення Григорій Сковорода, але й актуалізувати їх у контексті сучасного досвіду, зокрема досвіду війни як граничної ситуації людського буття.

Тож звернення до філософії Григорій Сковорода відкриває можливість глибшого розуміння природи свободи як внутрішнього стану людини, що не підлягає зовнішнім обмеженням, і водночас окреслює шляхи збереження духовної незалежності в умовах сучасних викликів.

Філософська спадщина Григорій Сковорода упродовж тривалого часу перебуває у центрі уваги як українських, так і зарубіжних дослідників. Науковий інтерес до його вчення зумовлений не лише історико-філософським значенням постаті мислителя, але й актуальністю його ідей у контексті сучасних соціокультурних трансформацій. Особливої ваги набувають дослідження, присвячені проблемам свободи, самопізнання та внутрішньої незалежності, які становлять ядро його філософської системи.

У вітчизняній філософській традиції значний внесок у вивчення спадщини Григорій Сковорода здійснили такі дослідники, як Дмитро Чижевський, Мирослав Попович, Іван Іваньо, Валерій Шевчук та інші. Їх праці зосереджені на реконструкції світоглядних засад філософа, аналізі його антропологічних і етичних ідей, а також на визначенні місця Сковорода в історії української та європейської філософії. Зокрема, у працях зазначених авторів підкреслюється, що центральною ідеєю мислителя є концепція внутрішньої людини, яка визначає справжню сутність особистості та є джерелом її свободи.

Сучасні дослідження демонструють тенденцію до переосмислення філософії Сковорода в контексті новітніх гуманітарних підходів – герменевтики, екзистенціалізму, персоналізму. Науковці звертають увагу на те, що його вчення має яскраво виражений антропоцентричний характер і може розглядатися як своєрідна філософія духовної автономії. У цьому контексті свобода постає не як зовнішня соціально-політична категорія, а як внутрішній стан людини, пов'язаний із гармонією між її природою та способом життя.

Важливим напрямом сучасних досліджень є аналіз концепції «сродної праці» як практичного вияву внутрішньої свободи. Дослідники наголошують, що реалізація природних нахилів і покликання людини забезпечує її духовну незалежність і гармонію із собою та світом. Такий підхід дозволяє розглядати філософію Сковорода як етичну програму самореалізації особистості.

Окрему групу становлять праці, присвячені інтерпретації ідей Григорій Сковорода у контексті сучасності. Зокрема, результати багаторічних досліджень, узагальнені в колективних монографіях та наукових форумах, засвідчують зростання інтересу до проблеми внутрішньої свободи як основи духовної стійкості суспільств. У сучасному науковому дискурсі підкреслюється, що ідеї Сковорода можуть виступати своєрідним «інтелектуальним і духовним ресурсом», здатним підтримувати особистість у кризових умовах.

Особливої актуальності ці дослідження набувають у контексті війни, яка загострює питання свободи, гідності та людської ідентичності. У новітніх публікаціях акцентується увага на тому, що концепція внутрішньої незалежності, розроблена Сковородою, дозволяє людині зберігати духовну автономію навіть у ситуаціях зовнішнього примусу та

загрози. Як зазначають сучасні дослідники, ідеї мислителя про життя «в істині» та внутрішню свободу сьогодні набувають особливого значення як чинник збереження національної ідентичності та моральної стійкості суспільства.

Водночас аналіз наукових публікацій засвідчує, що попри значну кількість досліджень, проблема інтерпретації філософії Сковороди у контексті сучасних воєнних викликів залишається недостатньо розробленою. Більшість праць мають або історико-філософський характер, або зосереджуються на загальнотеоретичних аспектах його вчення. Питання ж практичного застосування його ідей для осмислення досвіду війни, формування психологічної стійкості та духовної незалежності особистості потребують подальшого наукового опрацювання.

Слід зазначити, що сучасний стан наукових досліджень свідчить про високий рівень зацікавленості філософською спадщиною Григорій Сковорода та її значний потенціал для осмислення актуальних проблем сьогодення. Водночас існує потреба в поглибленому аналізі концептів свободи і внутрішньої незалежності в світлі сучасних викликів, зокрема війни, що й зумовлює доцільність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

У філософії Григорія Сковорода свобода постає не як зовнішня соціально-політична категорія, а передусім як внутрішній стан людини, що визначається її духовною природою. Мислитель послідовно відстоює ідею, що справжня свобода не залежить від матеріальних умов чи суспільного становища, а ґрунтується на внутрішній гармонії, моральній самодостатності та здатності жити «за своєю природою».

Це положення знаходить підтвердження як у текстах самого філософа, так і в сучасних наукових інтерпретаціях. Зокрема, у працях дослідників підкреслюється, що «справжня свобода – внутрішня; її не купиш і не вкрадеш» [1], що відображає ключову ідею сковородинівського вчення про незалежність людини від зовнішніх обставин.

Сучасні українські науковці наголошують, що свобода у Сковорода є передусім духовною категорією. Так, М. Култаєва визначає його як «філософа свободи і життєтворчості», підкреслюючи, що його вчення спрямоване на пошук внутрішньої рівноваги та самореалізації особистості [2, 45].

Отже, свобода у філософії Сковорода – це стан внутрішньої незалежності, що дозволяє людині залишатися собою незалежно від зовнішніх обставин, що особливо актуалізується в умовах кризових ситуацій, зокрема війни.

Центральним елементом антропології Григорій Сковорода є концепція «внутрішньої людини», яка визначає справжню сутність особистості. На відміну від «зовнішньої людини», пов'язаної з тілесністю, соціальними ролями та матеріальними потребами, «внутрішня людина» є духовним ядром, осередком істинної свободи та моральної автономії.

Класичне осмислення цієї проблеми подає Дмитро Чижевський, який зазначає, що серце у Сковороди є «корінь усього життя людини», духовна основа, через яку відкривається шлях до «дійсної людини» [3, 205].

Сучасні дослідники розвивають цю ідею, підкреслюючи, що «внутрішня людина» є простором свободи, який не підлягає зовнішньому контролю. Зокрема, у сучасному науковому дискурсі зазначається, що духовна людина є вільною, адже її свобода ґрунтується на внутрішніх цінностях, таких як совість, любов і мудрість [4, 12].

Таким чином, концепція «внутрішньої людини» у Сковороди визначає свободу як глибинну характеристику особистості, що пов'язана із її духовною природою і не може бути зруйнована навіть за умов зовнішнього примусу.

Однією з ключових засад філософії Григорій Сковорода є ідея самопізнання, яка виступає необхідною умовою досягнення внутрішньої свободи. Відомий афоризм мислителя – «Пізнай себе – і ти пізнаєш світ» [1] – відображає його переконання в тому, що шлях до свободи починається з усвідомлення власної природи.

Самопізнання у Сковороди має не лише пізнавальний, але й етичний вимір. Воно передбачає відкриття власного покликання, що реалізується через концепцію «сродної праці». Як зазначає сучасна дослідниця М. Гриньова, «сродна праця є основною категорією в системі філософських поглядів Сковороди», оскільки саме вона забезпечує гармонію між людиною та її життєвим шляхом [5, 3].

У сучасних інтерпретаціях підкреслюється, що самопізнання виступає засобом звільнення людини від зовнішніх залежностей і нав'язаних цінностей. Лише пізнавши власну сутність, людина здатна досягти внутрішньої незалежності, що є основою її духовної свободи.

Відповідно, у філософії Сковороди свобода нерозривно пов'язана із процесом самопізнання, який відкриває людині шлях до гармонії, самореалізації та внутрішньої незалежності.

У філософській системі Григорія Сковороди чітко простежується розмежування між зовнішньою та внутрішньою свободою. Зовнішня свобода пов'язана із соціальними умовами існування людини, її становищем у суспільстві, матеріальними можливостями та рівнем незалежності від зовнішнього примусу. Натомість внутрішня свобода має духовний характер і визначається станом душі, моральною самодостатністю та здатністю жити відповідно до власної природи.

Сковорода переконливо доводить, що зовнішня свобода є нестійкою і відносною, тоді як внутрішня – незнищенною і справжньою.

Сучасні дослідники наголошують на пріоритеті внутрішньої свободи у структурі особистості. Зокрема, підкреслюється, що духовні орієнтири – любов, совість, мудрість – формують основу свободи людини і визначають її поведінку незалежно від зовнішніх умов [2, 1]. Таким чином, внутрішня незалежність постає як форма духовної автономії, що дозволяє людині

залишатися вільною навіть у ситуаціях зовнішнього обмеження, що особливо актуально в умовах війни.

Внутрішня свобода у філософії Григорій Сковорода нерозривно пов'язана з моральним вибором і відповідальністю особистості. Бути вільним означає не лише мати можливість обирати, але й нести відповідальність за власні рішення, керуючись внутрішніми цінностями.

Сковорода підкреслює, що істинна свобода не може існувати поза моральністю. Людина, яка піддається пристрастям, матеріальним спокусам чи соціальному тиску, фактично втрачає свою внутрішню незалежність. Натомість життя «за совістю» є виявом справжньої свободи, адже саме совість виступає внутрішнім регулятором поведінки.

У сучасних дослідженнях ця думка отримує подальший розвиток. Зокрема, підкреслюється, що формування особистості відбувається в межах духовно-моральних орієнтирів, які визначають її здатність до відповідального вибору [2, 1]. Таким чином, моральна відповідальність виступає необхідною умовою внутрішньої свободи, а свобода – як простір для реалізації морального вибору.

Одним із ключових практичних вимірів внутрішньої свободи у філософії Григорій Сковорода є концепція «сродної праці». Вона передбачає, що кожна людина має природні нахили та здібності, реалізація яких є необхідною умовою досягнення щастя і духовної гармонії.

Як зазначає сучасна дослідниця М. Гриньова, «сродна праця є основною категорією в системі філософських поглядів Григорія Сковороди» [3, 1]. Це означає, що саме через працю, яка відповідає внутрішній природі людини, вона здобуває внутрішню свободу та незалежність.

У наукових інтерпретаціях підкреслюється, що принцип «сродності» є універсальним законом людського буття: кожна людина має власне покликання, і лише його реалізація забезпечує гармонію між внутрішнім і зовнішнім світом [4, 1]. Водночас праця, обрана всупереч внутрішній природі, призводить до духовної дисгармонії та втрати відчуття свободи.

Сковорода розглядає «сродну працю» не лише як засіб самореалізації, але й як шлях до внутрішнього миру. Адже, як підкреслюється у сучасних дослідженнях, діяльність, що відповідає природним нахилам людини, «приносить задоволення, звеселяє дух» [5, 1].

Як наслідок, «сродна праця» у філософії Сковороди виступає не просто соціально-економічною категорією, а глибинним духовним принципом, що забезпечує гармонію особистості, її внутрішню незалежність і справжню свободу.

У сучасному філософському дискурсі ідеї Григорій Сковорода дедалі частіше інтерпретуються крізь призму екзистенціалізму, що дозволяє по-новому осмислити його вчення про свободу як глибинний вимір людського буття. Хоча Сковорода не належав до екзистенціалістської традиції у строгому сенсі, його увага до внутрішнього світу людини, проблеми

вибору, сенсу життя та духовної автономії наближає його до пізніших філософських пошуків у цій площині.

Екзистенційний підхід дозволяє розглядати свободу у Сковороди як спосіб буття людини, що реалізується у ситуації постійного вибору між автентичністю та відчуженням. Як зазначає сучасний дослідник В. Табачковський, «філософія Сковороди має виразний екзистенційний характер, оскільки зосереджена на внутрішньому досвіді людини, її пошуку себе та сенсу власного існування» [6, 78].

У цьому контексті свобода постає як здатність людини залишатися вірною своїй природі навіть у ситуаціях граничного напруження. Такий підхід особливо актуалізується в умовах війни, коли людина змушена приймати складні рішення, що визначають не лише її долю, але й моральну позицію. Сучасні науковці підкреслюють, що «внутрішня свобода є формою екзистенційної стійкості, яка дозволяє особистості зберігати цілісність у кризових ситуаціях» [7, 112].

Таким чином, екзистенційне прочитання філософії Сковороди дозволяє розкрити її як вчення про людину, яка творить себе через вибір, відповідальність і внутрішню свободу.

Герменевтичний підхід до аналізу творчості Григорія Сковороди відкриває нові можливості для розуміння його філософії як символічної та багатошарової системи смислів. Тексти мислителя, насичені алегоріями, біблійними образами та метафорами, потребують інтерпретації, яка виходить за межі буквального прочитання.

Як зазначає сучасний дослідник Л. Ушкалов, «творчість Сковороди є відкритим текстом, що передбачає активну участь читача у процесі смислотворення» [8, 134]. Це означає, що кожне нове історичне покоління може по-своєму осмислювати його ідеї, актуалізуючи їх відповідно до власного досвіду.

Герменевтична інтерпретація дозволяє розглядати ключові поняття філософії Сковороди – «серце», «внутрішня людина», «сродна праця» – як символи, що відображають глибинні аспекти людського буття. У цьому контексті, як підкреслює Н. Мозгова, «філософія Сковороди постає як діалог між текстом і читачем, у якому розкривається універсальний зміст людського існування» [9, 59].

Особливістю герменевтичного підходу є також увага до історичного контексту, в якому формувалося вчення мислителя, та водночас – його здатність виходити за межі цього контексту. Саме тому тексти Сковороди залишаються актуальними й сьогодні, відкриваючи нові смисли в умовах сучасних викликів.

У сучасному гуманітарному дискурсі філософія Григорія Сковороди розглядається як важливий інтелектуальний ресурс для осмислення проблем свободи, ідентичності, духовності та стійкості особистості. Його ідеї знаходять відгук у різних галузях гуманітарного знання – філософії, культурології, педагогіці, психології.

Сучасні науковці наголошують, що вчення Сковороди має значний потенціал для формування ціннісних орієнтирів у суспільстві. Зокрема, підкреслюється, що «його філософія є не лише історичним явищем, але й живим джерелом ідей, здатних відповідати на виклики сучасності» [10, 21].

В умовах глобальних криз, соціальних трансформацій і війни особливо актуальними стають ідеї внутрішньої свободи та духовної незалежності. Дослідники відзначають, що «звернення до спадщини Сковороди сприяє формуванню стійкості особистості, її здатності протистояти зовнішньому тиску та зберігати власну ідентичність» [7, 115].

Крім того, філософія Сковороди активно інтегрується у сучасні освітні практики, де вона використовується як засіб формування гуманітарної культури, розвитку критичного мислення та моральної свідомості. Його ідеї також стають предметом міждисциплінарних досліджень, що свідчить про їх універсальність і відкритість до нових інтерпретацій.

Отже, сучасне осмислення філософії Григорія Сковороди демонструє її здатність залишатися актуальною в різних історичних умовах. Інтерпретація його ідей у контексті екзистенційного та герменевтичного підходів, а також їх включення у сучасний гуманітарний дискурс дозволяють розглядати його вчення як важливий інструмент розуміння людини і світу в умовах сучасних викликів.

Війна є однією з найрадикальніших форм граничної ситуації, у якій людське буття постає у своїй найбільш оголеній і напруженій формі. Вона руйнує звичні структури повсякденності, порушує сталі соціальні зв'язки, ставить під загрозу фізичне існування людини та водночас актуалізує фундаментальні питання свободи, сенсу життя, морального вибору і відповідальності.

У філософському вимірі війна виявляє глибинні засади людського існування, примушуючи особистість переосмислити власну ідентичність і життєві орієнтири. Як зазначають сучасні дослідники, «граничні ситуації не лише обмежують людину, але й відкривають простір для її внутрішнього самовизначення» [11, 64]. У цьому контексті особливої актуальності набуває філософія Григорія Сковорода, яка орієнтована на внутрішній світ людини як джерело її свободи.

Війна, таким чином, виступає не лише як зовнішній виклик, але і як внутрішнє випробування, що виявляє справжню міру свободи особистості. Вона ставить перед людиною питання: чи здатна вона залишатися вільною тоді, коли її зовнішня свобода істотно обмежена?

У ситуації війни, коли зовнішні обставини часто позбавляють людину можливості діяти вільно, внутрішня свобода стає визначальним чинником збереження людської гідності. Саме тут філософія Григорія Сковороди набуває особливого значення, адже вона стверджує пріоритет духовної незалежності над зовнішніми умовами.

Сковорода виходить із переконання, що свобода є властивістю внутрішньої людини і не може бути остаточно втрачена під впливом зовнішніх обставин. У сучасних наукових дослідженнях підкреслюється, що «внутрішня свобода виступає як ресурс самозбереження особистості, що дозволяє їй не втратити власної ідентичності в умовах екстремальних ситуацій» [12, 98].

Збереження внутрішньої свободи у воєнний час означає здатність людини протистояти деструктивним психологічним станам – страху, відчаю, агресії – та зберігати вірність власним цінностям. Це також передбачає активне утвердження внутрішньої автономії через моральний вибір, навіть тоді, коли зовнішні можливості обмежені.

Таким чином, внутрішня свобода постає як основа духовного виживання людини, як простір, у якому вона зберігає свою цілісність і людяність.

У контексті війни духовна стійкість особистості набуває значення не лише індивідуальної якості, але й важливого соціального феномену. Вона є формою внутрішнього опору, що дозволяє людині не підкоритися деструктивному впливу зовнішніх обставин і зберегти власну свободу.

Філософія Григорій Сковорода пропонує підґрунтя для розуміння духовної стійкості як результату гармонії між внутрішнім світом людини та її життєвими орієнтирами. Людина, яка живе у злагоді зі своєю природою, є менш вразливою до зовнішніх потрясінь, адже її свобода має внутрішній характер.

Сучасні дослідники наголошують, що «духовна стійкість виступає активною формою протидії кризовим явищам, оскільки дозволяє особистості зберігати сенс життя, гідність і моральну позицію» [13, 147]. У цьому сенсі вона є не лише реакцією на кризу, але й свідомою стратегією існування.

В умовах війни духовна стійкість проявляється у здатності людини не втрачати віри, підтримувати інших, зберігати людяність і прагнення до добра. Вона стає основою колективної витривалості суспільства, що протистоїть агресії не лише фізично, але й духовно.

У сучасному українському суспільстві, яке переживає глибокі потрясіння, філософія Григорій Сковорода набуває особливої актуальності як джерело духовної підтримки та орієнтир для осмислення сучасних викликів. Його вчення про внутрішню свободу, самопізнання і «сродну працю» допомагає знайти опору в умовах невизначеності та нестабільності.

Сучасні науковці підкреслюють, що «ідеї Сковороди сприяють формуванню стійкої, відповідальної особистості, здатної до самостійного мислення та морального вибору» [14, 33]. У цьому контексті вони виконують не лише пізнавальну, але й практичну функцію, сприяючи зміцненню духовного потенціалу суспільства.

Особливо важливим є те, що філософія Сковороди акцентує увагу на внутрішніх ресурсах людини, які залишаються доступними навіть у найскладніших умовах. Вона вчить, що справжня свобода починається з внутрішнього світу, і саме цей світ є джерелом сили, здатної протистояти будь-яким зовнішнім викликам.

Слід зазначити, що ідеї Григорія Сковороди в сучасних умовах війни виступають як потужний духовний орієнтир, що допомагає українському суспільству зберігати гідність, єдність і віру в майбутнє. Його філософія не лише пояснює реальність, але й надихає на її подолання через утвердження внутрішньої свободи та духовної незалежності.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що філософія Григорія Сковороди містить цілісну концепцію свободи, яка має виразно внутрішній, духовний характер і не зводиться до зовнішніх соціально-політичних умов. Свобода у його розумінні постає як стан внутрішньої незалежності особистості, що ґрунтується на самопізнанні, моральному виборі та гармонії людини із власною природою.

З'ясовано, що ключовими складовими цієї концепції є ідеї «внутрішньої людини» та «сродної праці», які визначають шлях до досягнення духовної автономії. Внутрішня людина виступає осередком істинної свободи, тоді як сродна праця є практичним механізмом її реалізації, забезпечуючи гармонію між особистістю та її життєвим призначенням. Таким чином, свобода у філософії Сковороди має не лише теоретичний, але й виразно практичний вимір.

Аналіз сучасних наукових підходів – зокрема екзистенційного та герменевтичного – дозволив встановити, що ідеї Григорія Сковороди залишаються відкритими до нових інтерпретацій і здатні інтегруватися у сучасний гуманітарний дискурс. Екзистенційне прочитання підкреслює значення свободи як способу буття людини, що реалізується через вибір і відповідальність, тоді як герменевтичний підхід розкриває багатовимірність його текстів і їх актуальність для різних історичних епох.

Особливу увагу в дослідженні приділено осмисленню філософії Сковороди в контексті війни як граничної ситуації людського буття. Доведено, що в умовах обмеження зовнішньої свободи саме внутрішня незалежність стає визначальним чинником збереження людської гідності, ідентичності та цілісності особистості. Внутрішня свобода постає як ресурс духовної стійкості, що дозволяє людині протистояти кризовим обставинам і зберігати моральні орієнтири.

Встановлено, що духовна стійкість, сформована на основі внутрішньої свободи, виступає важливою формою як індивідуального, так і колективного опору. Вона забезпечує здатність особистості не лише адаптуватися до складних умов, але й активно протистояти деструктивним впливам, зберігаючи людяність, гідність і прагнення до смислу.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що філософська спадщина Григорія Сковороди має значний потенціал для

осмислення сучасних викликів, зокрема пов'язаних із війною. Його ідеї можуть бути використані як теоретичне підґрунтя для розробки концепцій духовної стійкості, гуманітарної безпеки та морального виховання особистості.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості застосування положень філософії Сковороди у сфері освіти, психологічної підтримки та підготовки фахівців, здатних діяти в умовах невизначеності та ризику. Зокрема, акцент на внутрішній свободі та самопізнанні сприяє формуванню особистості, спроможної до відповідального вибору, критичного мислення та збереження власної ідентичності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом впливу ідей Григорія Сковорода на сучасні психологічні та педагогічні практики, а також із вивченням їх ролі у формуванні стратегії подолання кризових ситуацій на рівні особистості та суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів : у 2 т. / Г.С. Сковорода. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 1. 532 с.
2. Култаєва М.Д. Філософія свободи у творчості Григорія Сковороди / М.Д. Култаєва // Філософська думка. 2018. № 4. С. 40–52.
3. Чижевський Д.І. Філософія Григорія Сковороди / Д.І. Чижевський. Київ : Обереги, 2004. 320 с.
4. Гриньова М.В. Концепція «сродної праці» у філософії Г. Сковороди / М.В. Гриньова // Вісник НАПН України. 2020. № 2. С. 1–10.
5. Вільчинський Ю.М. та ін. Розвиток філософської думки в Україні : навч. посіб. / за ред. Ю.М. Вільчинського. Київ : КНЕУ, 2014. 327 с.
6. Табачковський В.Г. Людина – екзистенція – історія / В.Г. Табачковський. Київ : ПАРАПАН, 2005. 280 с.
7. Данилевич Н.М., Дрозд К. Свобода особистості у працях Григорія Сковороди // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. 2023. С. 110–115.
8. Ушкалов Л.В. Григорій Сковорода: семінарій / Л.В. Ушкалов. Харків : Майдан, 2004. 320 с.
9. Мозгова Н.Г. Герменевтика у сучасному філософському дискурсі / Н.Г. Мозгова. Київ : Центр навчальної літератури, 2012. 156 с.
10. Сковородинівські студії: зб. наук. праць / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ, 2024. 180 с.
11. Ясперс К. Сенс і призначення історії / К.Ясперс. Київ : Юніверс, 2007. 384 с.
12. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу / В. Франкл. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 160 с.
13. Кудринський О. Філософія без системи / О. Кудринський. Київ, 1898. С. 39–43.

14. Сковорода Г.С. і сучасність: зб. наук. матеріалів. Переяслав, 2025. 210 с.

15. Історія політичної думки України : підручник / за ред. В.П. Горбатенка. Київ : КНУБА, 2023. 520 с.

УДК 008:351.86:32.019.5

Ольга ДУЛГЕРОВА,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID:0000-0002-1549-2912

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, України*

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Автором висвітлено сутність національної безпеки та культурної політики. Зосереджено увагу на основних аспектах культурної політики у забезпеченні національної безпеки. Окреслено проблематику культурної політики в контексті політики національної безпеки України. Вивчено також досвід культурної політики як інструменту політики національної безпеки в науковому і в політичному дискурсі. Акцентовано увагу на ролі культурної політики у системі національної безпеки України, зокрема, у зв'язку з новою геополітичною ситуацією та агресією РФ на території України.

Ключові слова: *національна безпека, культура, культурна політика, національна ідентичність.*

Olga DULGEROVA,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

ORCID:0000-0002-1549-2912

*National University of Civil Defense of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

CULTURAL POLICY AS AN INSTRUMENT OF NATIONAL SECURITY

The author highlights the essence of national security and cultural policy. The focus is on the main aspects of cultural policy in ensuring national security. The issues of cultural policy in the context of the national security policy of Ukraine are outlined. The experience of cultural policy as an instrument of national security policy in scientific and political discourse is also studied. The

focus is on the role of cultural policy in the national security system of Ukraine, in particular, in connection with the new geopolitical situation and the aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine.

Keywords: *national security, culture, cultural policy, national identity.*

Сучасний розвиток України як демократичної, незалежної та суверенної держави пов'язаний передусім із забезпеченням національної безпеки, ефективність якої великою мірою визначається станом розробленості теорії національної безпеки та рівнем упровадження і застосування відповідних методів, методик, моделей, механізмів, принципів тощо у процесі практичного вирішення актуальних проблем державотворення [2].

Насамперед варто зазначити, що поняття «національна безпека» має велику кількість вимірів та аспектів, відмінність між якими полягає, зокрема, і у відповідних позиціях, з яких розглядають це питання. До того ж, навіть за наявності певних принципових узгоджень щодо методології та системи світогляду, відразу будуть помітні розбіжності в баченні сутності та змісту національної безпеки у фахівців-правників на відміну від військових, економістів, політологів тощо [3]. Загалом можна стверджувати, що сама сутність національної безпеки виступає багаторівневим утворенням, що виражає складну ієрархічну побудову дійсності, складну систему опосередкованих залежностей різного роду та порядку, що перебувають на різних рівнях сприйняття цього явища. Інакше кажучи, національна безпека може розглядатися і сприйматися як на звичайному, побутовому рівні відображення цього явища, так і на теоретичному рівні [4]. У концентрованому вигляді концепція безпеки являє собою систему офіційно прийнятих принципових поглядів держави і суспільства на цінності та інтереси, на способи і механізми захисту від потенційних та реальних загроз. Тобто успіх політики держави визначальною мірою залежить не лише від того, наскільки однозначно сформульовані та сприймаються суспільством національні цінності, інтереси та цілі, а й від чіткого розуміння вибраних чи можливих шляхів, засобів, методів і способів їх реалізації в процесі державного управління національною безпекою [5]. Очевидно, що безпека є головною умовою суспільного життя та першою функцією державності. Неспроможність втілити й гарантувати цю базову соціальну цінність призводить до неминучого занепаду суспільств та держав. Як справедливо зазначають у науковій літературі, економічний добробут і правління законів є важливими умовами комфортного соціального співіснування людей, однак доцільним та виправданим це існування робить захищеність від фундаментальних загроз [2].

Найважливішим інструментом вирішення цієї проблеми є культурна політика, оскільки саме культура, за умов забезпечення державою її повноцінного функціонування, створює творчий інтелект, розум і високу

духовність особистості, що виступає головним засобом виходу суспільства на нові рівні цивілізації. Культурну політику розглядають як сукупність ідеологічних принципів та практичної діяльності щодо регулювання тенденцій розвитку духовно ціннісних аспектів суспільного буття. Культурна політика – це комплекс науково обґрунтованих заходів для всебічної соціокультурної модернізації суспільства, структурних реформ у всій системі культуuroстворюючих інститутів, утвердження нових принципів пропорціонування участі держави і громадськості в соціальному і культурному житті [2]. Іншими словами, під культурною політикою розуміють заходи, які стосуються культури на місцевому, регіональному або міжнародному рівнях, зосереджені на культурі як такій, або призначені для здійснення безпосереднього впливу на окремих осіб, групи або суспільства, в тому числі на створення, виробництво, поширення та розподіл культурної діяльності, культурних товарів та послуг, а також доступ до них. Суб'єктами культурної політики є держава, міжнародні організації, політичні партії, громадські об'єднання та рухи. Культурна політика покликана задовольняти культурні потреби широких мас населення, сприяти культурному прогресу, забезпечити єдність національного культурного простору країни [4]. Слід відмітити, що проблематика культурної політики сформувалася у нерозривному зв'язку із зростанням участі держави в суспільних процесах, що сприяло виокремленню культурної політики з усього комплексу регулювання, як самостійного напрямку, яке охоплює своїм впливом специфічну сферу життєдіяльності людей. Культурна політика визначається як один із засобів збереження гуманістичного вектору розвитку сучасного людства, досягнення збалансованого науково-технічного, економічного і духовного поступу суспільства, збереження і розвитку його культурної ідентичності.

Культурна політика є критичним інструментом національної безпеки, що забезпечує консолідацію суспільства, захист інформаційного простору та просування національних інтересів через культурну дипломатію. В умовах агресії вона спрямована на збереження духовно-культурних цінностей, формування стійкої національної ідентичності та протидію зовнішнім культурним впливам, що загрожують суверенітет.

Актуальність проблематики культурної політики в контексті політики національної безпеки України на сьогодні зумовлена тривалим ігноруванням ролі культури в житті пострадянського суспільства, а також політики держави щодо неї. Досить довго культура розглядалась як окремий сектор, що мав для суспільства або атракційне значення, або виглядав як далекий від нагальних потреб соціуму напрямок діяльності, пов'язаний із консервацією культурних цінностей та академічним мистецтвом. Ціннісна, смислотворча роль культури на рівні держави не бралася до уваги, водночас нею активно зловживали, маніпулятивно використовуючи у своїх гаслах, окремі політичні сили та їхні лідери. В результаті культура і культурна політика стали «слабкою ланкою»

державної політики, від чого страждає гуманітарна безпека України в цілому[3]. З початком збройної агресії РФ, неабиякого інтересу викликають питання переосмислення культури, як ідентифікаційного та консолідуючого фактору в суспільстві з одного боку, з іншого—ролі культури, як ресурсу у формуванні політики національної безпеки. В даному контексті, виникає питання спроможності держави щодо ефективної та адекватної культурної політики, яку слід визначити як «...цілісний комплекс державно-управлінських заходів і засобів імперативного та диспозитивного впливу на всю сукупність відносин, об'єктом яких виступає культура» [7]. З огляду на те, що культурну складову слід розглядати як елемент гуманітарної безпеки, виникає необхідність розкрити це поняття. Український дослідник В. Пироженко пропонує розглядати гуманітарну безпеку як напрям політики безпеки, який усуває небезпеки в гуманітарній сфері, тобто небезпеки спричинені несприятливими з погляду національних інтересів та завдань держави мотиваціями, намірами та діями світоглядно-ціннісного походження [6].

Культурна складова національної безпеки держави є не менш важливою, аніж військова чи економічна, оскільки саме через культуру формується національна ідентичність, самосвідомість та стійкість народу.

Війна кинула виклик Україні та дала можливість переосмислити, ким ми є. Наші митці докладають зусиль, щоб документувати військові злочини, передають біль і надію нації, надихають і об'єднують нас. Їхні твори вже стали частиною нашої колективної пам'яті та глобального діалогу. Вони доносять до світу нашу історію, боротьбу і віру в перемогу.

Культура – це більше, аніж просто мистецтво. Це мова, якою ми розповідаємо свою історію. Це спосіб, у який ми розуміємо себе і наш зв'язок зі світом. Як зазначав американський дослідник Кліффорд Геєрц, культура – це «павутина значень», яку ми плетемо разом. І ця павутина сьогодні допомагає нам утримати єдність і протистояти викликам. Вона є тим ланцюгом, який пов'язує наше минуле, теперішнє і майбутнє.

Дослідження культурної політики як інструменту політики національної безпеки доводить, що в науковому і в політичному дискурсі роль культури і державної політики щодо неї недооцінена. Одна з найбільш вдалих концепцій культурної політики постає у міжнародних документах. «Декларація про політику в галузі культури» (Всесвітня конференція у Мехіко, 1982) визначає її одним із найважливіших чинників сталого розвитку [3]. Культурна політика України розвивається в річищі визначеної ЮНЕСКО та Радою Європи парадигми. Зокрема, основні її позиції відображені у підписаних Україною конвенціях та деклараціях цих структур, де питання культурної політики стоять на рівні першочергових стратегічних пріоритетів у розвитку сучасного європейського суспільства. У глобальному вимірі ці питання розглядаються як основні компоненти політики сталого розвитку. Найважливіші конференції та семінари під егідою ЮНЕСКО (Монако-1967, Гельсінки-1972, Мехіко, 1982, Стокгольм

1998) на міжурядовому рівні піднімали питання використання культурної політики в інтересах суспільного розвитку та розглядали різноманітні підходи щодо успішної реалізації культурних політик. Ці погляди пройшли певну еволюцію і розширили розуміння ролі культури та можливості використання і впровадження політики щодо неї. Так, на Всесвітній конференції у Монако культурна політика розглядалася як «комплекс операційних принципів, адміністративних і фінансових видів діяльності та процедур, які забезпечують основу дій держави у сфері культури», а також «сукупність свідомих дій чи утримання від дій у суспільстві, які спрямовані на досягнення певних культурних цілей шляхом оптимального використання усіх фізичних та духовних ресурсів, які має суспільство» [3]. На міжурядовій конференції у Стокгольмі визнається, що політика сталого розвитку має включати культурний компонент, а культурна політика повинна осмислюватися відносно потреб суспільства та оновлюватися як місцевому, так і регіональному та глобальному рівнях; підкреслюється значення міжнародних культурних комунікацій: «Країни повинні працювати разом над розбудовою інформаційного світу і взаєморозуміння, в якому розмаїття культурних цінностей, етнічних та поведінкових моделей складають справжню культуру світу» [3].

У розвідках вітчизняних вчених до 2014 року переважає розуміння культурної політики як діяльності держави з планування культурного розвитку, а починаючи з 2014 року, коли здійснюється перегляд політики національної безпеки та причин гуманітарної катастрофи у східній частині України, окремі аспекти культурної політики розглядаються у тому числі з точки зору її потенціалу як інструменту безпеки. Зміна соціальної ролі культури загалом і політики управління нею зазнали відчутного впливу з боку процесів декомунізації в Україні. Декомунізація як частина культурної політики покликала перегляд засад управління культурою, які багато в чому були наближеними до радянської ідеології та далекими від умов сучасного ринку та актуальних потреб суспільства. Так, окреслюючи три види регуляцій культурної сфери, Т. Возняк зазначає, що в тоталітарних державах культура використовується для «формування ментальності та політичних поглядів» їх громадян та світової спільноти. Проблема управління культурою в Україні полягає в успадкуваному від УРСР «клієнтистському Міністерстві культури», основною функцією якого залишається розподіл коштів, а політичне маніпулювання цією функцією дозволяє існування корупційних схем. Посилення ролі культури в житті суспільства сприяє переходу від цінностей безпеки до цінностей розвитку, який у документі Несторівської групи «Договір Гідності заради сталого розвитку» (2015) визнається визначальним для подальшого розвитку суспільства. Культура і політика в сфері культури є саме тією площиною, у якій найкраще і найефективніше реалізується особистість та соціум, тому могла б бути корисною саме з огляду на потреби сталого розвитку. Виклики і загрози, що сьогодні стоять перед державою

позначилися на гуманітарній сфері і відгукнулися потребами гуманітарної безпеки держави. Культура виступає одним із інструментів налагодження суспільного добробуту і політики забезпечення національної безпеки. Створення національного культурного продукту високої якості обіцяє його конкурентоздатність на світовому ринку культурних послуг, що напряму пов'язано з цілісністю культурного простору України та інформаційною безпекою. Сьогодні культура розглядається як інструмент побудови здорового суспільства, елемент розвитку громадянського суспільства, сегмент регіонального розвитку та політичних інновацій[3].

Основні аспекти культурної політики у забезпеченні національної безпеки можна сформулювати наступним чином:

Формування національної ідентичності, де культура є основою стійкості суспільства, об'єднуючи громадян навколо спільних цінностей та історичної пам'яті, що особливо важливо для протидії спробам дестабілізації; Культурна політика як специфічна сфера державної управлінської діяльності також виступає механізмом зміцнення національної стійкості і на сьогодні переважно спрямована на захист і розвиток української мови (програми з популяризації мови, українізація медіа, видавничі ініціативи), збереження та відновлення зруйнованої культурної спадщини, декомунізацію та дерусифікацію, розвиток українського кінематографа, музики, літератури, інформаційну безпеку та протидію російській пропаганді, розвиток національного контенту. Метанаративом останнього часу є теза про культуру як основу безпекових стратегій країни, що фактично дорівнює збереженню культурної ідентичності, й утвердження національної стійкості, оскільки «в умовах кризових ситуацій ідентичність тісно пов'язана із безпекою».

Росія намагається стерти нашу ідентичність, але кожна пісня, кожна картина, кожна книга доводять, що ми живемо. Музеї, театри, мистецькі фестивалі – це не лише про минуле. Це про наше майбутнє. Культура – це те, що нас зберігає, надихає і об'єднує. Вона є тим джерелом, з якого ми черпаємо силу для боротьби і надію на краще завтра.

Війна зруйнувала багато пам'яток, але ми зробимо все, щоб відновити їх і зберегти. Оцифрування спадщини, створення умов для захисту історичних пам'яток – це не лише про сьогоднішнє. Це вклад у майбутнє.

Культурна дипломатія яка полягає у використанні мистецтва, мови та культурної спадщини для формування позитивного іміджу держави за кордоном, консолідації міжнародної підтримки та захисту суверенітету. Наші митці вже давно говорять від нас на міжнародних майданчиках. І ця культурна дипломатія набирає обертів. У часи, коли слова можуть не переконати, мистецтво здатне достукатися до серця кожної людини. Через музику, кіно чи візуальне мистецтво ми доносимо до світу те, що важко висловити вербально.

Інформаційна та гуманітарна безпека, здійснює захист культурного простору від ворожої пропаганди та створення конкурентоспроможного

національного культурного продукту, забезпечує безпеку в гуманітарній сфері. Інформаційна гібридна війна також є важливою складовою національної стійкості, що передбачає протидію російській пропаганді, активне висвітлення подій у світових медіа, використання цифрових платформ для об'єднання суспільства та ін. У термінологічному словнику Національного інституту стратегічних досліджень стійкість суспільства (або громадська стійкість – *societal resilience*) визначається як «здатність суспільства своєчасно й ефективно протистояти шокам, поглинати їх, пристосовуватися до наслідків небезпеки й невизначеності та відновлюватися після криз через збереження та відновлення основних базових структур і функцій». Інформаційна політика як засіб гуманітарної безпеки спрямована на захист свідомості громадян, збереження культурної та національної ідентичності від зовнішніх впливів. Вона забезпечує доступність, цілісність та достовірність інформації, протидіючи дезінформації. Ефективна політика передбачає не лише контроль, а й розвиток самобутнього, конкурентоспроможного національного інформаційного простору.

Захист культурної спадщини полягає у збереженні пам'яток та культурних цінностей що є складовою національної безпеки, оскільки їх знищення спрямоване на руйнування ідентичності. Одними з ключових чинників у цьому аспекті виступають найперше культурні цінності та традиції, що забезпечують сталість суспільних норм і звичаїв, що допомагає зберігати ідентичність навіть у кризові періоди. Не менш вагомим фактором культурної резильєнтності є мова та мовна ідентичність, що здатна навіть в умовах колонізації сприяти збереженню культури. Практики художньої культури (література, музика, театр, кіно та ін.) у цьому контексті відіграють роль певних механізмів адаптації, допомагаючи суспільству осмислювати пережитий досвід і транслювати його майбутнім поколінням. Так само культурні, історичні метанаративи, що присутні як у теоретичних дискурсах, так і в загальному інформаційному просторі, формують уявлення про історичну стійкість через соціальні інститути та колективну пам'ять суспільства, зміцнюючи та сприяючи утвердженню національної ідентичності суспільства в час екзистенційно кризових ситуацій.

Культура живе в кожному з нас. Вона в нашій мові, в наших традиціях, у тому, як ми підтримуємо одне одного. Коли ми читаємо українські книги, слухаємо музику, відвідуємо виставки – ми стаємо частиною цієї боротьби. Ми зберігаємо те, що намагаються знищити.

Кожен із нас є хранителем культури, і наша спільна відповідальність – зробити її ще сильнішою.

Отже, на сьогодні перед Україною у сфері культурної політики як інструменту національної безпеки стоїть два завдання: «осмислення власної культурної ідентичності, зокрема того, наскільки вона у

нинішньому стані корелює з потребами розвитку особистості та консолідації населення України в межах єдиної політичної нації і вписується у європейський культурний контекст; формування культурної політики, яка була б спроможна задовольнити задані потреби і відповідала б основним принципам культурної політики ЄС у цілому та країн Європи»[3]. Культура як інструмент політики національної безпеки може виступити чинником подолання фрагментованості національного культурного простору, актуалізації традицій та матеріальної та духовної спадщини через політику національної пам'яті та етнополітику, а також підтримка національних творчих індустрій.

Попри те, що в стратегічних та законодавчих документах щодо національної безпеки є посилення на загальні концептуальні засади щодо ролі культурної політики у зміцненні безпекової сфери, ця політика належним чином не визнається дієвим інструментом забезпечення державної національної безпеки. Віддаючи належне проаналізованим науковим працям, присвяченим дослідженню культурної політики в сучасних геополітичних умовах та у відношенні до завдань національної безпеки України, варто зауважити, що ця проблема не є ні у науковому, ні у політичному фокусі сьогодення. Аналіз ролі культурної політики у системі національної безпеки України, зокрема, у зв'язку з новою геополітичною ситуацією та агресією РФ на території України, дає підстави стверджувати, що інтеграція України до європейського культурного простору та збереження цілісності національного культурного простору є важливими завданнями гуманітарної безпеки держави, за які відповідає культурна політика. Її результатами на сьогодні мають стати висока якість національного культурного продукту та культура як ціннісний фундамент розвитку громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов В. О. (2017). Конституційно-правові засади національної безпеки України. Конституційно-правові основи національної безпеки України. Київ: ТАЛКОМ.
2. Власюк О. С. (2016). Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. К.: НІСД.
3. Каріх І. Культурна політика як інструмент політики національної безпеки України / І. Каріх // *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. Sv. 4, Vyd. 2. С. 136–140. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrp0l_2017_4_2_23.
4. Кормич Б. А. (2004). Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України / О.В. Докторська дисертація. Харків: Національний університет внутрішніх справ.
5. Нашинець-Наумова А. (2017). Концептуальні підходи щодо забезпечення національної безпеки: інформаційно-правові та інституційні засади / О.В. Підприємництво, господарство і право. Київ. № 1. С. 34–39.

6. Червякова О., 2017. Інституційна складова механізму державного управління у сфері культури. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, No 2'2017, С. 17.

7. Пироженко О., 2005. Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем. Стратегічна панорама, No 2, С. 33.

УДК 316.4

Ольга ДУЛГЕРОВА,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID:0000-0002-1549-2912

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, України*

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ НОРМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано динаміку змін системи суспільних норм під впливом повномасштабної збройної агресії. Досліджено механізми адаптації соціальних інститутів до екстремальних умов, що зумовлюють перегляд етичних, правових та поведінкових стандартів. Визначено, що ключовими векторами трансформації є пріоритезація колективної безпеки над індивідуальними правами, легітимізація жорстких інструментів державного контролю та інституціоналізація волонтерства як нової соціальної норми.

Особливу увагу приділено змінам у ціннісних орієнтаціях населення, зокрема зростанню рівня соціальної солідарності та переосмисленню гендерних ролей. Автором підкреслено, що воєнний стан виступає каталізатором формування моделі «резильєнтного суспільства», де адаптивність стає фундаментальною умовою виживання. Результати дослідження можуть бути використані для розробки стратег

Ключові слова: *суспільні норми, воєнний стан, соціальна трансформація, адаптація, резильєнтність, ціннісні орієнтири, соціальна солідарність.*

Olga DULHEROVA,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

ORCID:0000-0002-1549-2912

*National University of Civil Defense of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

TRANSFORMATION OF SOCIAL NORMS IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The article analyzes the dynamics of changes in the system of social norms under the influence of full-scale armed aggression. The study examines the mechanisms of social institutions' adaptation to extreme conditions, which lead to the revision of ethical, legal, and behavioral standards. It is determined that the key vectors of transformation are the prioritization of collective security over individual rights, the legitimization of strict instruments of state control, and the institutionalization of volunteering as a new social norm. Special attention is paid to shifts in the value orientations of the population, particularly the increase in social solidarity and the reinterpretation of gender roles. The author emphasizes that martial law acts as a catalyst for the formation of a "resilient society" model, where adaptability becomes a fundamental condition for survival. The research results can be used to develop social stabilization strategies and forecast social processes in the post-crisis period.

Keywords: social norms, martial law, social transformation, adaptation, resilience, value orientations, social solidarity.

На сучасному етапі розвитку суспільства діяльність людей, їх поведінка і відношення визначаються різноманіттям існуючих у суспільстві норм і правил, які у сукупності створюють регулюючий вплив на розвиток суспільних відносин. До людей давно прийшло усвідомлення того, що у кожному суспільстві існують визначені правила поведінки.

Починаючи з давнини у людей складалося уявлення про правила поведінки, які або схвалюються, або засуджуються оточуючими. Поняття повинного та забороненого людям давала міфологія та релігія. У наш час діяльність людей, їх поведінка і відношення визначаються сукупністю існуючих у суспільстві правил, які мають регулюючу дію на розвиток суспільних відносин [1]. Соціальні норми визначаються як стандарти діяльності, що склалися історично або усталилися як певні правила поведінки, виконання яких окремою людиною чи групою людей є необхідною умовою підпорядкування особистої діяльності суспільним вимогам. Вони встановлюють взаємні відносини між людьми. Соціальні норми – це певні, загальнообов'язкові еталони, зразки, правила поведінки, які діють безперервно у часі і по відношенню до невизначеного кола осіб і необмеженої кількості випадків, що регулюють взаємовідносини людей у суспільстві [1].

Ми дотримуємося суспільних норм, щоб мати схвалення важливої для нас групи. Суспільні норми визначаються, «тестуються» та вкорінюються під впливом географічного розташування (ландшафт, сусіди), клімату, доступу до ресурсів, формування території та встановлення кордонів, щільності населення, доступу до ресурсів та наявності загроз (війн, катаклізмів, пандемій). Тому суспільства,

системно загроженіші через колонізацію чи часті війни, суворий клімат, перенаселення та брак ресурсів матимуть «щільніші» норми, ніж суспільства менш загрожені та більш стабільні. Має значення не лише присутність загроз в історії розвитку країни, а сила, регулярність та тяглість їхніх проявів і руйнівний характер наслідків. Простими словами – суспільні норми це стійкі «рефлексії» які напрацьовуються у відповідь на масово притаманні суспільству життєві дилеми і потім «вкорінюються» через стимули та негативні наслідки.

Реакція українців на широкомасштабну воєнну агресію РФ дає можливість стверджувати, що в Україні до її початку вже сформувалася громадянська політична нація. Тривалий характер випробувань для країни в цілому, і українського суспільства зокрема, порушує питання про стійкість і збереження внутрішньої солідарності. Війна не лише руйнує, але й формує в українському суспільстві нові якості, видозмінюючи країну зсередини. Ці зміни мають різноспрямований характер і можна твердити про помітне посилення потреби українців у самоідентифікації та єднанні. В умовах війни, яка триває понад десять років, суспільство об'єднується на протиставленні свій-чужий, а також формує відповідь на запитання – «хто ми є».

В умовах війни суспільні норми в Україні зазнають радикальних змін, переходячи від мирного укладу до суворих правил воєнного часу. Відбувається консолідація суспільства навколо захисту, зростає роль правових норм через воєнний стан, а моральні цінності змінюються на користь військової доцільності, взаємодопомоги та різкого засудження ворога. Ці зміни пронизують всі сфери українського суспільства.

Війна змінила відношення людей до життя. Першочерговими стали консолідація та пріоритет виживання. Особисті інтереси підпорядковуються спільній меті – перемозі та безпеці. У часи війни ми бачимо консолідацію суспільства. Політичні сили об'єдналися заради перемоги у цій війні. Ми бачимо узгоджену роботу парламенту, де всі політичні гравці перейшли від критики до взаємодопомоги. Дискурс підтримки віддзеркалився на електоральні настрої. Ця консолідація не є абсолютною, але, як порівняти із довоєнним періодом, варта уваги.

Пріоритетом стає фізичне виживання та безпека, що веде до переоцінки матеріальних благ на користь міжособистісних зв'язків та патріотизму. У рейтингу індивідуальних цінностей перші місця для більшості людей посідають фізичне здоров'я, психологічний комфорт, міжособистісні стосунки, особистісна свобода, моральність, домашній комфорт. Тобто, зверху опиняються базові потреби. Війна перетворює звичний спосіб життя на механізм виживання та адаптації. Зміни відбуваються як на рівні офіційних законів, так і в повсякденній поведінці та моральних цінностях людей.

Ключові зміни в суспільних нормах відстежуються в наданні пріоритету колективної безпеки над особистим комфортом. В умовах загрози індивідуальні потреби часто відходять на другий план перед

інтересами громади та держави. Це проявляється у масовому волонтерстві та готовності до обмежень. Суспільство починає сприймати як норму комендантську годину, обмеження на пересування, перевірки документів та інші заходи воєнного стану, які в мирний час вважалися б неприпустимими. Відбуваються зміни і в трансформації морально-етичних орієнтирів. Війна загострює відчуття справедливості. Нормою стає жорсткий поділ на «своїх» та «чужих», а також підвищена толерантність до радикальних дій, спрямованих на захист країни. В умовах воєнного часу стають найавторитетнішими верствами суспільства такі професії як: військові, медики, рятувальники та енергетики, що свідчить про зміну соціальних ролей та переоцінку важливості професій.

Також часто змінюються гендерні ролі, коли жінки беруть на себе функції, що раніше вважалися суто чоловічими. Стійкість (резильєнтність) стає ключовою соціальною нормою. Навички виживання, вміння діяти в екстремальних ситуаціях та психологічна готовність до повітряних тривог стають частиною повсякденного етикету. Адаптація до життя в «новому нормальному» стані торкається всіх без виключень.

Соціальні мережі перетворюються з розважальних платформ на основні канали координації допомоги, збору коштів та отримання життєво важливої інформації. Через невизначеність суспільною нормою стає короткострокове планування («горизонт на кілька днів»). Багато молодих людей відкладають важливі життєві рішення, як-от створення сім'ї чи народження дітей, через ризики.

В умовах війни активно розгортаються кампанії, спрямовані на підтримку психічного здоров'я, наприклад, Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», започаткована за ініціативи першої леді Олени Зеленської, також працюють гарячі лінії, як-от при МОЗ або при громадських організаціях. В Україні, на жаль, історично не склалася система масової роботи з людьми в тому, що стосується корекції психологічного стану. Зокрема це пов'язано з радянською традицією. В СРСР не допомагали людям, які перебувають на межі психологічного зриву, вчасно не надавали їм допомогу, яка могла би стабілізувати їхній стан. В Радянському Союзі була тільки психіатрична служба, а звернення до психіатра означало визнання своєї певної неповноцінності. Добровільні звернення до психіатричної служби були поодинокими. Сьогодні в Україні дуже зросла потреба у психологічних службах. Одне з наших досліджень демонструє, що до повномасштабної війни у нас було 12 відсотків людей, які перебували у стані дистресу. Зараз – 27 відсотків. Це не означає, що всі вони не в змозі самотійно подолати цей стан, але багато хто з них і справді потребує кваліфікованої допомоги. З кожним роком питома вага таких людей зростатиме. Українці втрачають житло, роботу, близьких людей, змушені емігрувати. І мігранти – це ті, хто насамперед потребує психологічної допомоги.

До вторгнення в Україні найпопулярнішими були професії юриста, економіста і програміста, про що свідчила кількість абітурієнтів, які обирали ці спеціальності для вступу до вищих навчальних закладів. Зараз в трендах – психологія. І це також один з показників того, що у суспільстві збільшується попит на такі послуги [2].

За час повномасштабної війни сучасна українська сім'я зіткнулася з низкою нових викликів і зазнала значних змін. Вони особливо торкнулися стосунків між членами сім'ї, зокрема, серед військовослужбовців. Виразно змінилися погляди на сім'ю в дружин військових – зросла спонuka жити «тут і тепер»; дружини почали більше цінувати своїх чоловіків та їхній внесок у життя сім'ї, а для чоловіків-військовослужбовців сім'я стала сенсом боротьби на фронті.

Зміни відбулися і в довірі до державних інституцій та громадських утворень. На початку повномасштабного вторгнення соціологи зафіксували стрибок довіри українців до всіх державних інституцій. Коли суспільство потрапляє в кризу, починається війна, довіра до державних інституцій, першочергово до силових, стрімко зростає. Але коли соціальна криза закінчується – довіра повертається до довоєнних або докризових показників.

За даними соціологічних опитувань великі зміни відбулися і в мовному питанні. Російську як мову спілкування в побуті використовують лише 9 % українців, близько 58 % запевняють, що говорять вдома українською, ще 31 % використовують обидві мови. Важливо, що це питання є одним з тих, де між регіонами зберігається помітна відмінність: від 90 % україномовних на Заході, до 32 % на Півдні і 24 % на Сході. Щоправда, і тут можна побачити зміни – 51 % респондентів на Півдні і 52 % на Сході заявили, що послуговуються в побуті обома мовами⁷⁴. Разом із тим, за різними оцінками, від 15 % до 30 % українців не готові відмовитися від російської мови та культури⁷⁵. Змінилося й ставлення українців до офіційної мови в південних та східних областях України. У 2024 р. на Півдні 69 % опитаних КМІС підтримали або повне усунення цієї мови з офіційної сфери, або були принаймні проти, щоб у їхньому регіоні російська мова стала офіційною. На противагу цьому 18 % або схотіли, щоб російська мова була офіційною в їхньому регіоні, або взагалі стала державною. На Сході 52 % підтримали або повне усунення з офіційної сфери, або були проти, щоб у їхньому регіоні російська мова стала офіційною. Натомість 34 % виявили бажання, щоб російська мова була офіційною в їхньому регіоні або взагалі стала державною [3].

Нормою стає активна участь у допомозі армії та постраждалим. Взаємодопомога перетворюється з виняткової дії на щоденний стандарт поведінки, формуючи високу соціальну резильєнтність.

Це твердження описує найважливіший зсув: волонтерство перестало бути хобі окремих активістів і стало суспільною функцією.

Взаємодопомога перетворюється на «щоденний стандарт», змінюється сама структура суспільства, яка проявляється через зміну

пріоритетів. Горизонтальні зв'язки (сусід – сусіду, незнайомець – незнайомцю) стають міцнішими за вертикальні (громадянин – держава). З'являється такий вид волонтерства як донат, який проявляється у формуванні соціального капіталу та зниженню рівня апатії. Адже, коли людина донатить або допомагає, вона відчуває контроль над ситуацією, що знижує рівень стресу, формуючи таким чином резильєнтність. І це не просто витривалість, а здатність системи швидко відновлюватися. Завдяки волонтерським мережам суспільство заповнює прогалини там, де державна машина не встигає зреагувати. Раніше благодійність була разовою акцією (наприклад, на свята). Зараз це фінансова гігієна, наприклад: «Донат замість кави» або автоматичні відрахування з кожної покупки («банки» у додатках банків). Люди донатять не тому, що мають зайві гроші, а тому, що це стало обов'язковим пунктом витрат, як оплата комунальних послуг.

Фактично, ми бачимо перехід від «кожен сам за себе» до моделі «безпека групи – це моя безпека». Трансформація волонтерства у щоденну норму найкраще простежується через перехід від «великих жестів» до мікрозвичок. Те, що раніше вважалося надзвичайним зусиллям, тепер інтегроване в побут кожного українця. Професійні навички тепер автоматично розглядаються через призму допомоги, наприклад, маркетингові агенції безкоштовно створюють кампанії для збору коштів; айтишники проводять кібератаки на ресурси ворога в неробочий час; психологи надають безкоштовні консультації військовим та ВПО. Взаємодопомога стала локальною та миттєвою. Новим видом суспільних відносин стали будинкові чати в месенджерах. Якщо під час обстрілу чи блекауту комусь потрібні ліки, вода чи зарядити телефон, допомога з'являється за лічені хвилини. Люди, які роками не віталися в під'їзді, тепер координують закупівлю генераторів для всього дому.

Важливим видом суспільних відносин стало виробництво в тилу («Крафт для фронту»), яке зробило домашнє виробництво засобів захисту чи харчування масовим. «Кухонні війська» – пенсіонери чи домогосподарки, які вдома сушать овочі для борщових наборів, плетуть маскувальні сітки або виготовляють окопні свічки, перетворили форму дозвілля та соціалізації на допомогу. Ще одним видом волонтерства є інтеграція ВПО в громади, через прийняття незнайомих людей у свій дім або допомога з облаштуванням житла. Створення координаційних штабів в селах, куди люди приносять консервацію, одяг та меблі для переселенців свідчить про те, що це не просто допомога, а акт солідарності, який стирає регіональні бар'єри. Ці приклади підтверджують, що резильєнтність – це не героїзм одиниць, а колективна інерція до дії, яка дозволяє суспільству не розвалитися під зовнішнім тиском.

Отже, війна діє як потужний каталізатор, який миттєво відсікає другорядне й виносить на перший план питання виживання та ідентичності.

Головний висновок полягає в тому, що суспільство переходить від моделі індивідуального добробуту до моделі колективної стійкості. Ті

норми, що раніше вважалися факультативними (як-от волонтерство чи активна громадянська позиція), стають базовим стандартом виживання. Водночас відбувається «нормалізація ненормального»: речі, які раніше викликали шок, стають частиною побутової рутини. Трансформація норм під час війни – це не просто зміна правил, це фундаментальне перепрошивання суспільного договору, де довіра до своїх та безкомпромісність до ворога стають головними регуляторами життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поняття соціальних норм та їх ознаки // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право». Харків: ХНПУ, 2011. Вип. 16. С. 24–30.

2. Євген Головаха «2025-й стане для України роком емоційного драматизму» //Режим доступу: <https://www.ipg-journal.io/ua/rubriki/intervju/2025-i-stane-dlja-ukrajini-rokom-emociinogo-dramatizmu-2437/>.

3. Суспільство, трансформоване війною : аналіт. доп. / [Потапенко В., Павленко І., Тищенко Ю., Здіорук С., Токман В., Їжак О., Каплан Ю., Валюшко І., Макаров Г., Даниляк О., Михайлова О., Валевський О., Лісогор Л., Малярєвський Є., Бараннік В., Двігун А.]. Київ : НІСД, 2025. 79 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.07>

УДК: 378.016:[80+33+002.1]

Микола ЗИМОМРЯ,

*академік АН вищої школи України,
доктор філологічних наук, професор*

ORCID:0000-0002-7372-4929

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна*

Марія ЯКУБОВСЬКА,

кандидатка філологічних наук, доцентка

ORCID:0000-0002-7774-955X

*Конгрес літераторів України,
м. Львів, Україна*

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ СВІТУ: ПРОЄКЦІЯ ПАМ'ЯТІ ЯК ДУХОВНОГО ФЕНОМЕНА БУТТЯ

На основі дослідження творчості письменників-воїнів розглядаються загальні тенденції трансформації сучасної гуманітарної науки, культурологічну проєкцію пам'яті як духовного феномена буття.

Ключові слова: гуманітарна наука, духовність, парадигма, особистість, світогляд, ціннісні наративи, пам'ять, культурологічне середовище.

Mykola ZYOMORIA,
Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine,
Doctor of Philology, Professor
ORCID:0000-0002-7372-4929
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University,
Drohobych, Ukraine

Mariia YAKUBOVSKA,
Candidate of Philology, Associate Professor
ORCID:0000-0002-7774-955X
Congress of Writers of Ukraine,
Lviv, Ukraine

HUMANCENTRIC CONCEPT OF THE WORLD: PROJECTION OF MEMORY AS A SPIRITUAL PHENOMENON OF BEING

Based on the study of the work of warrior writers, the general trends of the transformation of modern humanities, the culturological projection of memory as a spiritual phenomenon of existence are considered.

Keywords: humanities, spirituality, paradigm, personality, worldview, value narratives, memory, culturological environment.

Постановка проблеми. У час воєнного випробування та серйозних глобалізаційних викликів, пишеться нова сторінка історії сучасної України. У часи воєнного лихоліття ламаються стіни бюрократії, застарілого мислення й саботажу, твориться парадигма духовних координат сучасності.

Як свідчить вивчення дослідження творчості письменників-воїнів, сучасна гуманітарна наука зазнає великої трансформації у сторону утвердження моральних цінностей нашого часу, стає наріжним каменем творення новітньої парадигми ціннісних наративів людського буття.

Метою статті є на основі життєпису і творчості письменників-воїнів дослідити тенденції розвитку сучасної гуманітарної науки у системі творення ціннісних наративів сучасної епохи.

Гуманітарна наука має високе покликання часу, історичну місію: створити людиноцентричну концепцію світу, парадигму суб'єкт-суб'єктної взаємодії людини і суспільства.

Основа виходу людських цивілізацій із кризових випробувань накреслена у працях цілого ряду учених-педагогів: В. Г. Кременя, І. А. Зязюна, О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, О. В. Баніт, Г. П. Васяновича та ін.

Пам'ять формується на основі духовно-екзистенційного осмислення світу і подій, що відбуваються. Завдання поезії – зцілювати людину, формуючи емоційну стабільність і мужню стійкість. Духовні цінності – любов, надія, віра – формують фундамент життестійкості людини.

Література стає голосами тих, хто відійшов за межу життя, захищаючи систему духовних цінностей епохи. Творчість письменників воїнів – це голоси пам'яті, яка назавжди залишиться в аналах історії і стала живим підручником нової епохи.

Життя кожного воїна – частина світової історії, українська зброя. Послання світові мовою духовних вимірів. Місток до вічності, коли смерть стає прологом вічності - у слові як відображенні духовної суті людства.

Слово є любов'ю, яка огортає сутність буття людства і створює навколо людини озоновий шар безпеки, відповідно до аристотелівського ототожнення поезії з дією, стає актом порятунку і повернення до цілості людини, світу; засобом творення суті у системі хаосу.

Література містить у собі сенс граничної інтелектуальної відповідальності і притягує у своє поле тих, то хочуть сприймати і осмислювати цей світ з позиції життестійких цінностей.

Нова епоха народжується, коли народжується нова мова, новий стиль, нове світобачення. Мова у системі відтворення духовних сенсів, у пошуку відкритих і усвідомлених кодів – це послання крізь простір і час.

Письменники-воїни створили могутній часо-простір. Хто переміг у Слові, хто утвердив нашу Перемогу у системі духовного виміру, – той обов'язково здобуде перемогу.

Моральні авторитети ХХ століття – Ігор Юхновський, Мирослав Попович, Євген Сверстюк, Василь Стус, Ігор та Ірина Калинці – своєю діяльністю показали, що розвиток світу проектує високі духовні цінності.

У світі сучасних духовних координат на основі утвердження критичного мислення наростає формування опору людської індивідуальності системі бездуховності. Актуальними є слова Григорія Сковороди. «Збери всередині себе свої думки і в собі самому шукай справжніх благ. Копай всередині себе криницю для тієї води, яка зросить і твою оселю, і сусідську».

У системі воєнного супротиву утверджуються високодуховні цінності, народжується новий формат гуманітарної парадигми сучасності, на полі бою підтверджується вислів Івана Франка «Дух, що тіло рве до бою».

Мужній опір України у війні підтверджує цю тезу: перемоги можливі у системі високих духовних координат. Перемога системи духовних цінностей стає запорукою перемоги у фізичній площині, на полі бою.

За концептуальними положеннями вчення Платона, наукові та художні відкриття – це здатність душі виходити за межі міжчасових координат, що дає можливість пояснити механізми творчого осяяння, натхнення, відповідно - впливу духовних цінностей на світ людського

буття, це відповідь на питання: чому перемагає той, хто переміг у системі духовних ціннісних наративів.

Улюбленою книгою воїна Артемія Давида була книга Луція Аннея Сенеки, з якою він не розставався. «І навіть якщо ворог натискатиме, якщо нестерпним ставатиме його напір, то однак відступати – ганебно: не здавай місця, яке визначила тобі природа. Запитаєш мене, що це за місце? Місце мужа».

Війна Артема застала у США. Юнак купив за кордоном бойові обладунки і терміново літаком вилетів в Україну. Артемій, позивний Курка, у часи бойових дій, ризикуючи життям, відв'язував худібку, або вона могла врятуватися.

Реалії війни: потерпають і люди, і тварини. Горять лани достиглої пшениці. Руйнуються оселі. Згорьований народ нагадує птахів, які кружляють над своїми гніздами, охопленими вогнем.

На похороні Артемія Димида згорьована мати Іванна Димид знайшла сили, аби востаннє заспівати колискову над труною сина. «Так цей момент пригадує сама Іванка: «Співаючи колискову, я спілкувалася з душею сина і до мене доходило, що ось вона – колисочка кленова. Лише в церкві я зрозуміла глибину цієї колискової. І ця хвилина була повністю моя. Це був крик, яким народжується нова дитина. Це було нове народження. Моя заявка на нове буття мене. Попередньої Іванки нема» [5].

Феноменальна сила і міць українського народу проявляється у чині боротьби і чині терпіння, здатності мужньо переносити випробування, залишатися ніжним у силі у мужнім у ніжності. Особливого змісту набувають слова Василя Стуса «Терпи, терпи, терпець тебе шліфує».

Батько загиблого Михайло Димид – отець та викладач Українського католицького університету сказав: «Той, хто боїться смерті, не може бути Воїном, не може бути добрим патріотом. Маємо роздумувати про смерть, бо вона є частиною нашого життя. Нам треба бути відважними. Треба вміти жертвувати собою.

Герої вмирають. Але Герої дають нам насіння, як дають його святі мученики Церкві. На основі цього насіння народжується відвага, нові перспективи. У цьому і є сенс останніх слів Артема, які він мені сказав за кілька днів до смерті: «Я вижив» [5].

Пам'ять як філософсько-психологічна категорія стала формуватися на психологічній властивості людини розповідати історії, страшні історії про пору воєнного лихоліття. Ці історії у системі духовного опору стали продовження багатовікової історії боротьби. Багатовікова гуманістична традиція - розповідати ці історії, осмислювати їх, крізь їхнє тривання відчувати живий потік часу, відмитого від брехні і системи подвійних стандартів, позбуватися системи колоніальної свідомості.

На допомогу приходить концепція формування високої моральності у системі духовних координат часу – феноменологія Едмунда Гуссерля, який наголошував, що завданням науки є утвердження абсолютно

прозорої, всеосяжної істини. Затемнення понять, гра складних слів веде до хаосу світу. Прояснення та оптимізація наукового знання – феноменологія – веде до формування граничної ясності у мисленні.

Література – один зі способів пам'ятати. Спосіб говорити, мати і віддавати, ділитися і бути. Людська властивість розповідати історії виникла тоді, коли людина відчула себе людиною. Література дає нам повнокровне відчуття життя.

Література поєднує минуле, сучасне і майбутнє, аби людська душа наповнювалася системою духовних цінностей і ставала точкою опори для осмислення реалій зовнішнього буття. Гюстав Лебон (Ле Бон. 1841–1931) – французький психолог, соціолог, антрополог, найбільше відомий як засновник соціальної психології – писав: «Не лише живі, але й мертві відіграють значущу роль у сучасному житті будь-якого народу. Вони творці його моралі та несвідомі рушії його поведінки» [4].

Творчість письменників-воїнів виходить за рамки війни, це продовження у просторі і часі смисложиттєвих цінностей утвердження національної сили, науки жити і перемагати. Творчість письменників-воїнів Віта Амеліна, яку вбив ворожий іскандер у Краматорську, назвала другим українським розстріляним відродженням.

На прикладі творчості письменників-воїнів ми бачимо чіткість дій, ясність мислення, моральну життєстійкість, адже навіть смерть – це не поразка, а утвердження перемоги. На прикладі творчості письменників-воїнів бачимо, що світ не розлітається на друзки, зберігає свою цілісність. Світ проходить випробування всіх і кожного на міцність і на чесність.

Письменник-воїн Олексій Бик проводить паралель між фізичною перемогою і проекцією Перемоги у духовному вимірі часопростору світової цивілізації: «Ми йшли воювати, щоб дорожче продати своє життя і забрати більше часу у ворога. Ми виграємо час, аби сучасні діти, які зараз пишуть листи бійцям на війну, вирости і стали патріотами України».

Сучасна українська література у системі гуманітарного знання – один зі способів пам'ятати. Спосіб говорити, мати і віддавати, ділитися і бути. Людська властивість розповідати історії виникла тоді, коли людина відчула себе людиною. Література дає нам повнокровне відчуття життя. Духовний світ сучасного воїна-борця відображений у творчості письменників-воїнів. Життєстійкість воїна – феноменальний акорд часу, коли перемагає той, хто утвердився у системі духовних координат, – наголошує Олексій Бик.

*Я задмухав свічу і в кишеню поклав
Сто не складених рим, сто не зроблених справ,
Лиш короткий рядок повторив як рефрен:
Хто устане з колін, той і буде спасен! [6].*

Творчість письменників – проєкція майбутнього. Завдання літератури – працювати на майбутнє. Література – це міфологема пам'яті. Це голоси. Голоси вічності.

Випробування нації в утвердженні життєвої сили диктує світові переможний бунт, захищає і утверджує духовні цінності епохи.

Кожний розстріл повертається бумерангом до того, хто натискає на курок. Міфологема Миколи Хвильового знаходить втілення у життєвих реаліях. Вбиваючи когось – вбиваємо себе; бо вбивця руйнує найперше свій духовний світ, своє життя. Молоді воїни – наші захисники – переходять у вимір духовної цитаделі, Небесного війська; яка є утвердженням безконечності. Війна стає засобом утвердження миру, а смерть початком вічного життя.

Війна показала людству, яку роль у побудові гармонії Всесвіту відіграє система духовних цінностей людини, бо власне вона творить фундамент людської індивідуальності, який стає основою для формування сили спротиву. Ворога можна перемогти тільки на найвищому системному світоглядному рівні, впорядкувавши хоас нижчих пластів людського буття. Перебуваємо у тому часі, коли старі слова та сенси зникають. Нові народжуються. У громі небесного бою. Ця війна – це боротьба сенсів і смислів, боротьба ціннісних орієнтацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех, І. Д. (2003). Виховання особистості (Кн. 1). Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь.
2. Бех, І. Д. (2003). Виховання особистості (Кн. 2). Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ: Либідь.
3. Зимомря, М., Шагала, Л. (2012). Сутність шкільництва в інонаціональному середовищі. Дрогобич: Коло.
4. Соціологія: Матеріали до лекційного курсу (1996) / В. Піча, О. Семашко, Н. Черниш). К.
5. Андрєєва, В. (2022). Львові мама загиблого воїна Артема Димида заспівала сину останню колыскову. <https://life.pravda.com.ua/society/2022/06/21/249215/>.
6. Бик, О. (2025). Поезії. <https://www.ukrlib.com.ua/suchasna/author.php?id=9>.
7. Костюк, Б. (2016). Олекса Бик – музикант, стрілець, командир медичної групи. <https://www.radiosvoboda.org/a/27858701.htm>.

УДК 340.12:172.2:316.32(477)

Ірина КОВАЛЕНКО-ЧУКІНА,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID:0000-0003-4385-9168

Уманський національний університет,

м. Умань, Україна

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ЦІННІСНА ОСНОВА ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексний філософсько-правовий аналіз справедливості як ціннісної основи перехідного суспільства в контексті поствоєнного відновлення України. Досліджено еволюцію поняття справедливості у філософській традиції та її трансформацію в сучасному правовому дискурсі. Проаналізовано концепцію перехідного правосуддя як механізм інституційного втілення справедливості в умовах суспільної трансформації. Обґрунтовано, що відновлення України після війни неможливе без утвердження принципів справедливості, верховенства права та відповідальності. Справедливість розглядається як моральна, правова та політична категорія, що формує фундамент легітимності держави та соціальної довіри.

Ключові слова: *справедливість, перехідне суспільство, поствоєнне відновлення, філософія права, перехідне правосуддя, верховенство права.*

Iryna KOVALENKO-CHUKINA,

PhD in History, Associate Professor

ORCID:0000-0003-4385-9168

Uman National University,

Uman, Ukraine

JUSTICE AS A VALUE-BASED FOUNDATION OF A TRANSITIONAL SOCIETY: THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL DIMENSION OF UKRAINE'S POST-WAR RECOVERY

The article provides a comprehensive philosophical and legal analysis of justice as a value-based foundation of a transitional society in the context of Ukraine's post-war recovery. The evolution of the concept of justice in philosophical thought and its transformation in modern legal discourse are examined. Special attention is given to transitional justice as an institutional mechanism for implementing justice in periods of social transformation. The study argues that Ukraine's post-war reconstruction is impossible without the consolidation of justice, the rule of law, and accountability principles. Justice is

conceptualized as a moral, legal, and political category that constitutes the basis of state legitimacy and social trust.

Keywords: *justice; transitional society; post-war recovery; legal philosophy; transitional justice; rule of law.*

Війна руйнує не лише інфраструктуру та економіку, а й моральні засади суспільства. Вона ставить під сумнів базові уявлення про безпеку, довіру, правопорядок і справедливість. У таких умовах справедливість перестає бути абстрактною філософською категорією та набуває конкретного соціально-правового змісту, перетворюючись на ключовий чинник відновлення державності. Саме через категорію справедливості суспільство намагається осмислити пережитий досвід насильства, втрат і порушення прав людини.

Перехідне суспільство характеризується кризою довіри, колективною травмою, дестабілізацією інституцій та необхідністю переосмислення правових і моральних орієнтирів. Воно перебуває у стані між минулим і майбутнім - між порушеним правопорядком та прагненням до нового суспільного договору. У такому стані постає фундаментальне питання: якою має бути ціннісна основа відновлення держави? Відповідь на нього неможлива без звернення до філософсько-правового осмислення справедливості.

Конституція України проголошує людину, її життя і гідність найвищою соціальною цінністю [1]. Ця норма має не лише декларативний, а й світоглядний характер, адже вона визначає аксіологічний фундамент правової системи. Відтак будь-яке поствоєнне відновлення повинно спиратися на принцип справедливості як основу права, механізм легітимації влади та гарантію захисту людської гідності.

Актуальність теми зумовлена тим, що сучасна Україна перебуває в умовах масштабної воєнної агресії, яка спричинила глибоку трансформацію суспільних відносин. Відновлення країни передбачає не лише матеріальну реконструкцію, а й глибоку інституційну та ціннісну перебудову. У цьому процесі справедливість виступає критерієм оцінки правових рішень, індикатором легітимності реформ та умовою соціальної консолідації.

У науковому дискурсі проблематика справедливості традиційно досліджувалася в межах філософії права та теорії держави. Водночас сучасні виклики – збройний конфлікт, масові порушення прав людини, необхідність перехідного правосуддя – потребують нового осмислення цієї категорії в контексті перехідного суспільства. Особливої уваги потребує питання співвідношення справедливості, верховенства права та поствоєнного відновлення як комплексного процесу трансформації.

Метою статті є дослідження справедливості як ціннісної основи перехідного суспільства та визначення її ролі у поствоєнному відновленні України. Для досягнення цієї мети передбачається:

- 1) проаналізувати еволюцію поняття справедливості у філософсько-правовій традиції;
- 2) визначити особливості функціонування принципу справедливості в умовах перехідного суспільства;
- 3) розкрити зміст перехідного правосуддя як механізму реалізації справедливості;
- 4) обґрунтувати значення справедливості як фундаменту поствоєнної реконструкції України.

Наукова новизна дослідження полягає в осмисленні справедливості не лише як правової норми чи морального ідеалу, а як системоутворюючої цінності, що визначає напрям трансформації держави в умовах війни та післявоєнного відновлення. У цьому контексті справедливість розглядається як стратегічний ресурс державності, що поєднує моральний, юридичний та політичний виміри.

Таким чином, звернення до категорії справедливості дозволяє сформулювати цілісне бачення поствоєнного відновлення України як процесу, що поєднує матеріальну реконструкцію та глибоку правову й ціннісну трансформацію суспільства.

Поняття справедливості має глибокі історичні корені та належить до фундаментальних категорій філософії права. Його зміст еволюціонував разом із розвитком уявлень про державу, владу, право та мораль.

У класичній античній філософії справедливість розглядалася як гармонійний порядок. Платон у діалозі «Держава» визначав справедливість як стан, у якому кожен елемент держави та кожна людина виконують притаманну їм функцію, не втручаючись у сферу іншого [2]. Таким чином, справедливість у Платона постає як принцип внутрішньої гармонії, що забезпечує стабільність політичної спільноти.

Арістотель розвинув це розуміння, запропонувавши диференціацію справедливості на розподільчу та зрівнювальну [3]. Розподільча справедливість передбачає пропорційність у наданні благ відповідно до заслуг або статусу, тоді як зрівнювальна – відновлення порушеної рівноваги через компенсацію або покарання. Ця класифікація залишається актуальною й у сучасному праві, зокрема у питаннях відшкодування шкоди та кримінальної відповідальності.

У новочасній філософії І. Кант пов'язував справедливість із моральною автономією особи та категоричним імперативом, який вимагає універсалізації моральних норм [4]. Для Канта справедливість не може бути зведена до користі чи політичної доцільності; вона має ґрунтуватися на безумовній повазі до людської гідності.

У XX столітті Дж. Ролз сформулював концепцію «справедливості як чесності», в якій запропонував два базові принципи: рівність основних свобод та соціально-економічні нерівності, допустимі лише за умови їх спрямованості на благо найменш забезпечених [5]. Його теорія стала

підґрунтям сучасного ліберального праворозуміння та вплинула на концепцію соціальної держави.

Українські науковці розглядають справедливість як інтегральний принцип правової системи, що забезпечує легітимність державної влади [6, 41; 7, 82]. Справедливість виступає критерієм оцінки законодавства та правозастосування, оскільки формально законна норма може бути несправедливою за своїм змістом.

Таким чином, історична еволюція поняття справедливості демонструє її трансформацію від морального ідеалу до нормативного принципу права. У сучасному правовому дискурсі справедливість є не лише етичним орієнтиром, а й обов'язковою передумовою функціонування демократичної держави.

Перехідне суспільство виникає внаслідок радикальних трансформацій політичного, соціального або правового порядку. Такі зміни можуть бути спричинені революціями, розпадом авторитарних режимів, збройними конфліктами чи системними кризами. У цих умовах відбувається руйнування усталених інституційних механізмів та нормативних орієнтирів, що визначали порядок взаємодії між державою та громадянином. Перехідність означає не лише зміну форм влади, а й перегляд ціннісних засад суспільства.

Для України сучасний період є прикладом глибокого перехідного стану, обумовленого повномасштабною війною, що спричинила масштабні людські втрати, переміщення населення, руйнування інфраструктури та економічну нестабільність. Однак наслідки війни виходять далеко за межі матеріальних руйнувань – вони зачіпають моральні, правові та ідентифікаційні основи суспільства. Порушення прав людини, воєнні злочини, примусове переміщення, травматичний досвід насильства формують нову соціальну реальність, у якій право має виконати відновлювальну функцію.

У перехідному суспільстві руйнується не лише фізична інфраструктура, а й символічний порядок довіри. Довіра є фундаментальною передумовою функціонування правової держави, адже саме вона забезпечує добровільне підкорення правовим нормам та легітимність державних рішень. Як слушно зазначає М. Козюбра, верховенство права є фундаментом легітимності державної влади, оскільки гарантує передбачуваність, справедливість і правову визначеність [8, 19]. Без верховенства права довіра трансформується у недовіру, а право – у формальний інструмент примусу.

Криза довіри у перехідному суспільстві має кілька вимірів. По-перше, це інституційний вимір – сумнів у здатності держави забезпечити безпеку та справедливість. По-друге, це моральний вимір – відчуття несправедливості та безкарності. По-третє, це соціальний вимір – поляризація суспільства та зростання конфліктності.

Особливої гостроти набуває питання відповідальності за минулі порушення. Невирішеність проблеми покарання винних створює відчуття безкарності, що підриває довіру до судової системи та держави загалом. Водночас надмірна репресивність або політизоване правосуддя можуть призвести до нових конфліктів і поглиблення розколу в суспільстві. Тому баланс між покаранням і примиренням стає ключовим викликом перехідного періоду.

Філософсько-правовий вимір цієї проблематики полягає в тому, що справедливість у перехідному суспільстві не може обмежуватися лише формальним застосуванням норм. Вона повинна враховувати контекст, масштаби порушень та необхідність відновлення соціальної солідарності. Справедливість у таких умовах виступає не лише юридичною категорією, а й ціннісною основою нового суспільного договору.

Отже, відновлення довіри можливе лише за умови впровадження справедливих, прозорих та інституційно гарантованих механізмів правосуддя. Справедливість у цьому контексті виконує функцію морального орієнтира, який забезпечує консолідацію суспільства, формування нової правової культури та легітимацію оновленої державності. Саме вона здатна трансформувати травматичний досвід у основу для правового й демократичного відродження.

Концепція перехідного правосуддя сформувалася у міжнародній правовій практиці як відповідь на масові порушення прав людини, що супроводжують авторитарні режими, внутрішні конфлікти та війни [9]. Її поява зумовлена усвідомленням того, що традиційні механізми кримінального правосуддя не завжди здатні охопити масштаб системних злочинів, які порушують самі основи правового порядку. Перехідне правосуддя покликане не лише покарати винних, а й забезпечити відновлення справедливості в ширшому соціальному та моральному вимірі.

У теоретичному плані перехідне правосуддя поєднує юридичні, інституційні та символічні механізми, спрямовані на подолання наслідків масових злочинів. Воно базується на принципах відповідальності, відшкодування шкоди, встановлення правди та гарантій неповторення порушень.

До основних елементів перехідного правосуддя належать:

- кримінальне переслідування осіб, винних у воєнних злочинах, злочинах проти людяності та геноциді;
- відшкодування шкоди жертвам через механізми компенсації та реабілітації;
- реформування державних інституцій (зокрема судової системи, правоохоронних органів, органів безпеки);
- встановлення історичної правди через діяльність спеціальних комісій або механізмів документування [10].

Ці елементи мають взаємодоповнювальний характер. Кримінальне переслідування без інституційних реформ не гарантує запобігання

повторенню злочинів, тоді як відсутність встановлення історичної правди залишає суспільство в стані колективної травми.

Досвід країн Балканського регіону та Південно-Африканської Республіки демонструє, що ігнорування проблеми відповідальності призводить до збереження соціальної напруги та латентних конфліктів [11]. Водночас надмірна політизація правосуддя або використання його як інструменту реваншу може поглибити розкол у суспільстві. Тому перехідне правосуддя має спиратися на принципи неупередженості, незалежності та верховенства права.

Для України перехідне правосуддя набуває особливого значення у зв'язку з масштабом воєнних злочинів та міжнародним характером агресії. Важливо забезпечити ефективну координацію національних судових механізмів із міжнародними інституціями, зокрема Міжнародним кримінальним судом. Така співпраця не лише сприятиме притягненню винних до відповідальності, а й засвідчить відданість України міжнародним стандартам правосуддя.

Українські дослідники підкреслюють, що перехідне правосуддя повинно поєднувати покарання винних із механізмами соціального примирення та відновлення довіри [12]. Йдеться не про амністію чи забуття, а про збалансований підхід, який визнає страждання жертв, забезпечує відповідальність і водночас сприяє суспільній консолідації.

Таким чином, перехідне правосуддя виступає інституційною формою реалізації справедливості в умовах трансформації. Воно є мостом між минулим і майбутнім, між травматичним досвідом і перспективою стабільного розвитку.

Поствоєнна реконструкція має не лише економічний чи інфраструктурний характер, а й глибокий ціннісний вимір. Відбудова міст, доріг і підприємств не може компенсувати втрату довіри, гідності та моральної рівноваги. Тому справедливість стає центральним елементом поствоєнного відновлення.

Справедливість у цьому контексті виконує кілька стратегічних функцій:

- легітимація нової або реформованої влади через демонстрацію її здатності діяти відповідно до принципів права;
- відновлення прав постраждалих шляхом визнання шкоди та забезпечення компенсації;
- формування нової правосвідомості, заснованої на повазі до гідності та відповідальності;
- забезпечення соціальної консолідації та запобігання повторенню конфліктів.

Особливе значення має дотримання міжнародних стандартів, закріплених у Римському статуті Міжнародного кримінального суду [13]. Визнання та документування воєнних злочинів має не лише каральний, а й

символічний вимір. Воно підтверджує, що держава визнає цінність людської гідності та готова захищати її на найвищому рівні.

Поствоєнне відновлення потребує формування нового суспільного договору, у центрі якого перебуває справедливість. Лише за умови прозорого правосуддя, незалежної судової системи та дієвих механізмів відповідальності можливе відновлення довіри між державою та громадянами.

У довгостроковій перспективі справедливість стає стратегічним ресурсом державності. Вона забезпечує стійкість інституцій, формує культуру правової відповідальності, зміцнює демократичні засади та сприяє інтеграції до європейського правового простору.

Таким чином, поствоєнне відновлення України повинно ґрунтуватися на поєднанні матеріальної реконструкції та глибокої ціннісної трансформації, центральним елементом якої є справедливість як основа нової моделі державності.

Справедливість у перехідному суспільстві виступає не лише правовою нормою, а фундаментальною цінністю, що визначає напрям трансформації держави та суспільства. Вона поєднує моральний, правовий і політичний виміри, формуючи аксіологічний фундамент нової моделі державності. У контексті поствоєнного відновлення України справедливість набуває системоутворюючого значення, оскільки саме через неї відбувається переосмислення суспільного договору та легітимація оновлених інституцій влади.

Проведений аналіз засвідчив, що історична еволюція поняття справедливості - від античної гармонії до сучасної концепції прав людини - демонструє її трансформацію у ключовий принцип демократичної правової держави. У перехідних умовах справедливість перестає бути лише нормативною категорією і стає практичним критерієм оцінки державної політики, судових рішень і реформаторських процесів.

Перехідне правосуддя забезпечує інституційний механізм реалізації справедливості, поєднуючи відповідальність, відшкодування шкоди, інституційні реформи та встановлення історичної правди. Його значення полягає не тільки у притягненні винних до відповідальності, а й у відновленні довіри, визнанні гідності жертв та формуванні гарантій неповторення злочинів. Водночас ефективність перехідного правосуддя залежить від дотримання принципів верховенства права, незалежності судової системи, прозорості процедур та наявності політичної волі до глибоких інституційних змін.

У стратегічній перспективі утвердження справедливості як фундаментального принципу державності є запорукою формування стабільного демократичного майбутнього України. Вона виступає передумовою легітимності влади, соціальної консолідації та інтеграції до європейського правового простору. Без справедливості неможливе ані

відновлення довіри між державою і громадянами, ані формування нової правової культури, ані забезпечення сталого розвитку.

Отже, поствоєнне відновлення України має ґрунтуватися не лише на економічній реконструкції, а й на глибокій ціннісній трансформації суспільства. Центральним елементом цього процесу є справедливість як принцип, що визначає межі державної влади, гарантує захист людської гідності та забезпечує стійкість демократичних інституцій. Саме через утвердження справедливості Україна здатна сформувати нову модель державності, засновану на верховенстві права, відповідальності та повазі до прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР.
2. Платон. Держава / пер. з давньогрец. Київ: Основи, 2000.
3. Арістотель. Нікомахова етика / пер. з давньогрец. Київ: Юніверс, 2002.
4. Kant I. Groundwork of the Metaphysics of Morals. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
5. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.
6. Сливка С. С. Філософія права: навч. посіб. Львів: Світ, 2014.
7. Петришин О. В. Теорія держави і права: підручник. Харків: Право, 2015.
8. Козюбра М. І. Верховенство права в Україні. Київ: Юридична думка, 2019.
9. Teitel R. Transitional Justice. Oxford: Oxford University Press, 2000.
10. United Nations. Guidance Note of the Secretary-General: United Nations Approach to Transitional Justice. New York, 2010.
11. Hayner P. Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions. 2nd ed. New York: Routledge, 2011.
12. Бобровник С. В. Перехідне правосуддя в Україні: проблеми реалізації // Право України. 2021. № 3. С. 37–45.
13. Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998.

УДК 008:316.347

Світлана КОСЯК,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID:0000-0002-5289-0290

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, Україна

КУЛЬТУРА ЯК ФОРМА СУПРОТИВУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті досліджується роль культури як інструменту суспільного спротиву та механізму збереження національної ідентичності в умовах воєнного стану, кризових трансформацій та гібридних загроз. Проаналізовано культуру як простір формування смислів, символів і цінностей, що забезпечують стійкість суспільства. Особливу увагу приділено ролі культури не лише як сфері духовного життя, а й чинника української національної незламності в період екзистенційної війни.

Ключові слова: культура, спротив, національна ідентичність, символічний простір, війна, культурна пам'ять.

Svitlana KOSIAK,

PhD in History, Associate Professor

ORCID:0000-0002-5289-0290

National University of Civil Protection of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

CULTURE AS A FORM OF RESISTANCE AND THE PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CHALLENGES

The article examines culture as a significant instrument of social resistance and a mechanism for preserving national identity under conditions of martial law, large-scale societal transformations, and hybrid threats. Culture is conceptualized as a space for the production of meanings, symbols, and values that strengthen societal resilience. Particular emphasis is placed on the role of culture not only as a domain of spiritual and intellectual life but also as a crucial factor in sustaining Ukrainian national resilience during an existential war.

Keywords: culture, resistance, national identity, symbolic space, war, cultural memory.

У ХХІ столітті культура дедалі частіше виходить за межі традиційного розуміння як сфери мистецтва або духовного самовираження.

В умовах соціальних криз, воєнних конфліктів і глобальних трансформацій вона набуває політичного, безпекового та ідентифікаційного значення. Для України, яка перебуває в ситуації тривалого збройного та інформаційного протистояння, культура стала однією з ключових форм спротиву та способом збереження національної суб'єктності.

Метою статті є аналіз культури як соціального феномена, що виконує функції спротиву, консолідації та збереження ідентичності в умовах екзистенційної загрози.

У сучасному гуманітарному знанні культура розглядається як складна, багаторівнева система символів, норм, цінностей і смислів, через яку суспільство не лише репрезентує дійсність, а й активно її конструює. Такий підхід дозволяє трактувати культуру не як пасивне відображення соціальних процесів, а як динамічний простір взаємодії, у межах якого формуються моделі поведінки, колективні уявлення та ідентичності.

Символічна концепція культури, запропонована Кліффордом Гірцом, визначає її як «павутину значень», сплетену самою людиною. У цьому контексті культура постає середовищем, у якому індивід і спільнота осмислюють власний досвід, надають йому значення та передають його наступним поколінням. Саме ця властивість культури – акумулювати й транслювати смисли – робить її потужним інструментом спротиву в умовах соціального, політичного чи воєнного тиску [1, 1157].

Культурний спротив не зводиться до прямої конфронтації або насильницьких дій, оскільки його природа є переважно символічною та ціннісною. На відміну від політичного чи військового спротиву, він діє у тривалому часовому вимірі, часто залишається малопомітним для зовнішнього спостерігача, проте має глибокий і стійкий вплив на формування свідомості та колективних уявлень. Його ефективність полягає саме в здатності проникати у повсякденне життя, трансформуючи звичні практики, мову, жести та способи інтерпретації реальності.

Він проявляється насамперед у практиках повсякденності, які на перший погляд можуть здаватися аполітичними, однак у контексті тиску чи загрози набувають виразного політичного й ідентифікаційного змісту. Використання рідної мови в публічному просторі, передавання традиційних знань у родинному колі, збереження обрядовості, народної символіки та культурних звичаїв стають формами «тихого» спротиву, спрямованого на відтворення культурної тяглості. Саме через такі щоденні дії забезпечується неперервність культурного досвіду, що унеможливлює повне знищення або асиміляцію спільноти.

Окреме місце в культурному спротиві займають символічні жести та художні практики, які здатні в завуальованій формі ставити під сумнів домінантні ідеологічні наративи. Мистецтво, література, музика та візуальна культура створюють альтернативний простір смислів, у межах якого відбувається критичне осмислення реальності. Такі практики не

лише фіксують досвід спротиву, а й формують емоційно-ціннісне підґрунтя для колективної солідарності та взаємної підтримки.

Важливим аспектом культури спротиву є переосмислення історичної пам'яті, яка виступає не лише сховищем минулого, а й активним інструментом конструювання сучасної ідентичності. Колективна пам'ять визначає межі «свого» і «чужого», формує уявлення про спільне походження, пережиті травми та символічні перемоги. В умовах конфлікту або гібридної війни історія перетворюється на поле боротьби, де змагаються різні інтерпретації подій, постатей і цінностей.

Культура спротиву в цьому контексті створює альтернативні версії історичного наративу, що протистоять офіційним або нав'язаним інтерпретаціям, спрямованим на виправдання домінування чи насильства. Через літературні твори, меморіальні практики, переосмислення пам'ятних дат і символів відбувається відновлення суб'єктності спільноти у праві на власну історію. Таке переосмислення не є простим запереченням минулого, а радше його критичною реконструкцією, спрямованою на усвідомлення травматичного досвіду та формування відповідальності за майбутнє.

Окрему роль відіграє створення альтернативних наративів – художніх, публіцистичних, медійних, які пропонують інше бачення реальності та майбутнього. Такі наративи формують простір символічної свободи, у якому можливе осмислення травматичного досвіду, проговорення заборонених тем і конструювання нових моделей колективного буття. Через літературу, мистецтво, музику та цифрові форми комунікації культура спротиву виходить за межі національного простору, стаючи засобом міжнародного діалогу.

Художні практики в межах культури спротиву виконують не лише естетичну, а й світоглядну функцію. Вони здатні деконструювати домінантні ідеологічні наративи, виявляти приховані механізми влади та пропонувати альтернативні системи цінностей. Мистецтво в цьому сенсі стає формою символічної дії, спрямованої на зміну способів бачення та інтерпретації реальності [1, 1167].

Культура постає як поле боротьби за смисли, у межах якого вирішуються фундаментальні питання колективного існування: «хто ми є», «яке наше минуле» та «яке майбутнє ми здатні уявити». Теоретичний аналіз культури спротиву дозволяє усвідомити її не лише як реакцію на зовнішні загрози, а як активну силу соціального перетворення та збереження національної ідентичності.

Національна ідентичність формується не лише через діяльність політичних інститутів, правових норм чи державної символіки, а насамперед через систему культурних кодів, які закріплюють спільний досвід та забезпечують тяглість історичного розвитку. До таких кодів належать мова, історичні міфи, символи, ритуали, звичаї, художні образи та колективна пам'ять. Саме культура створює смисловий простір, у межах

якого індивід усвідомлює свою приналежність до певної спільноти та приймає її цінності як власні.

В умовах екзистенційної загрози – війни, окупації, примусової асиміляції або культурної експансії – роль культури істотно зростає. Культурні практики стають основним механізмом самозбереження нації, оскільки забезпечують безперервність передавання ідентичності від покоління до покоління навіть за відсутності стабільних політичних або інституційних форм. Через культуру відбувається не лише збереження минулого, а й актуалізація тих елементів ідентичності, які є необхідними для виживання спільноти в кризових умовах.

В українському контексті культура виконує кілька взаємопов'язаних функцій, що визначають її значення як механізму збереження національної ідентичності.

Ідентифікаційна функція культури полягає у формуванні відчуття належності до української нації. Через мову, фольклор, історичні наративи та художні образи людина включається в спільний символічний простір, у якому «українськість» набуває конкретного змісту. Культурні тексти й практики виконують роль маркерів ідентичності, що дозволяють відрізнити «своє» від «чужого» та усвідомлювати власну культурну окремішність.

Консолідаційна функція культури проявляється у здатності об'єднувати суспільство навколо спільних цінностей, ідеалів і смислів. У періоди соціальних потрясінь саме культура створює простір солідарності, де формується відчуття спільної долі та відповідальності. Символи, пісні, пам'ятні дати та культурні ритуали виконують роль об'єднавчих чинників, здатних долати регіональні, соціальні або політичні розбіжності.

Терапевтична функція культури набуває особливого значення в умовах війни та масового травматичного досвіду. Художні практики, література, музика й візуальне мистецтво створюють можливість проговорення болю, втрат і страхів, трансформуючи індивідуальну та колективну травму в осмислений досвід. Культура в цьому сенсі виступає простором емоційної рефлексії та психологічного відновлення, що є необхідним для збереження цілісності суспільства.

Комунікативна функція культури полягає у трансляції українського досвіду світові. Через культурну дипломатію, міжнародні мистецькі проекти, переклади літератури та цифрові платформи формується образ України як самостійного культурного суб'єкта. Це не лише сприяє міжнародному розумінню та підтримці, а й утверджує право України на власний голос у глобальному культурному просторі [2, 127].

Через пісню, поезію, візуальне мистецтво, кіно та мову формується образ України як цілісного культурного світу з власною системою цінностей і смислів. Такий образ протистоїть спробам знищення, маргіналізації або асиміляції, утверджуючи ідею культурної стійкості та історичної суб'єктності. У цьому контексті культура постає не лише

засобом збереження національної ідентичності, а й активним чинником її розвитку та переосмислення відповідно до викликів сьогодення.

Однією з визначальних рис культурного спротиву є його ненасильницький характер, який не зменшує, а навпаки – істотно підсилює його ефективність у довготривалій перспективі. Йдеться про форму протидії, що діє не через фізичне знищення противника, а через смислову трансформацію простору – через мову, символи, мистецтво, освіту, пам'ять і щоденні культурні практики. Ненасильницький характер культурного спротиву дозволяє зберігати моральну легітимність, формувати широку суспільну підтримку та залучати до участі різні соціальні групи – від митців і науковців до волонтерів і локальних громад.

У контексті повномасштабної війни в Україні культурні практики постають як альтернативна, але не менш значуща форма боротьби. Вони спрямовані не на фізичну поразку ворога, а на збереження та утвердження власної ідентичності, історичної пам'яті, ціннісних орієнтирів і національних наративів. У цьому вимірі культура стає простором стратегічної оборони – вона протистоїть спробам знецінення, асиміляції, нав'язування чужих смислів та переписування історії.

Культурний спротив реалізується через різні форми: від популяризації української мови в публічному просторі та підтримки національного книговидавання до створення мистецьких проєктів, документування воєнних злочинів, переосмислення історичних травм і героїзації сучасного досвіду опору. Особливу роль відіграє цифровий вимір культури – соціальні мережі, онлайн-платформи, мультимедійні проєкти, які забезпечують швидке поширення наративів і формують глобальну солідарність [2, 132].

Важливо підкреслити, що ненасильницький характер культурного спротиву не означає його пасивності. Навпаки, він має активну природу: культура не лише реагує на агресію, а й формує нову систему смислів, у якій національна суб'єктність стає центральною цінністю. Через культурні практики суспільство артикулює власне бачення свободи, гідності та справедливості, демонструючи світові, що боротьба України – це не лише боротьба за свої території, а й цивілізаційне протистояння цінностей.

Саме культура створює простір внутрішньої свободи навіть у ситуаціях тотального тиску, страху та руйнування. Вона забезпечує символічний опір насильству, підтримує психологічну стійкість населення та сприяє збереженню колективної ідентичності. У довготривалій перспективі такий спротив формує основу для післявоєнної відбудови, адже відновлення інфраструктури неможливе без відновлення смислових і ціннісних підвалин суспільства.

Культурний спротив виступає не лише реакцією на агресію, а й стратегічним ресурсом національної стійкості. Його ненасильницька природа дозволяє трансформувати травматичний досвід у джерело консолідації, зміцнювати внутрішню єдність і водночас посилювати

міжнародну підтримку, перетворюючи культуру на потужний інструмент довготривалого захисту державності. Мистецтво, література, театр, музика, кінематограф і цифрова культура в умовах війни виконують функцію своєрідного «паралельного фронту», де відбувається боротьба за інтерпретацію подій, формування суспільних настроїв і збереження моральної стійкості. Ці сфери не лише реагують на реальність війни, а й активно її осмислюють, створюючи мову, здатну передати досвід, який часто виходить за межі раціонального опису. Культурні тексти воєнного часу стають свідченням епохи та одночасно інструментом внутрішнього спротиву зневірі й апатії [3, 176].

Сучасні українські культурні практики характеризуються активним використанням символів національної пам'яті, які актуалізують історичний досвід боротьби за свободу та державність. Образи минулих визвольних змагань, народні мотиви, мова, традиційна символіка інтегруються в сучасні художні форми, створюючи відчуття історичної спадкоємності. Таке звернення до пам'яті не є механічним відтворенням минулого, а його творчим переосмисленням у світлі сучасних викликів.

Важливим елементом культурного спротиву є переосмислення травматичного досвіду війни. Через поезію, прозу, документальне мистецтво, візуальні проєкти та музику відбувається процес символічної роботи з травмою, втратами, руйнуваннями, вимушеним переміщенням, досвідом насильства. Культура в цьому контексті виконує не лише репрезентативну, а й терапевтичну функцію, дозволяючи суспільству проговорювати біль і трансформувати його в усвідомлений досвід, що не руйнує, а мобілізує [3, 178].

Окремого значення набуває процес деколонізації культурного простору, який в умовах війни прискорюється та поглиблюється. Йдеться про критичний перегляд імперських наративів, символів і канонів, що тривалий час домінували в культурному житті. Українські митці та інтелектуали активно відмовляються від нав'язаних культурних орієнтирів, утверджуючи власну систему координат і відновлюючи приглушені голоси національної культури. Така деколонізація є не лише актом культурної справедливості, а й формою ненасильницького спротиву культурній експансії агресора.

У межах сучасних культурних практик в Україні відбувається інтенсивна трансформація уявлень про героїзм та суспільну відповідальність, що безпосередньо пов'язана з досвідом повномасштабної війни. Формується нова модель героїки, яка виходить за межі традиційного мілітарного канону й репрезентує розширене розуміння суб'єкта опору. Якщо в класичних національних наративах герой переважно ототожнювався з воїном – носієм фізичної сили та здатності до збройного протистояння, то в сучасному дискурсі героїзм набуває поліфункціонального характеру. У культурному просторі (медіа, література, кіно, візуальне мистецтво, публічні меморіальні практики, соціальні

мережі) герой постає не лише як військовослужбовець, але й як волонтер, медик, рятувальник, учитель, енергетик, журналіст, митець, працівник критичної інфраструктури – тобто як людина повсякденної праці, що забезпечує стійкість суспільства. Така репрезентація відповідає логіці «розподіленого героїзму», де внесок у спільну справу розглядається як сукупність багатьох дій різного масштабу, але однаково значущих для національного виживання. У цьому контексті героїка перестає бути винятковою характеристикою окремих індивідів і набуває рис соціальної норми. Вона інституціоналізується через публічне визнання, нагородні практики, медіа-наративи та освітні програми, формуючи нову етику відповідальності. Йдеться про перехід від індивідуалістичного, часто романтизованого образу героя до моделі громадянського служіння, заснованої на принципах солідарності, взаємодопомоги та спільної відповідальності за майбутнє держави.

Важливою рисою цієї нової героїки є її демілітаризація у символічному вимірі. Попри те, що війна залишається центральним контекстом, культурні наративи дедалі частіше підкреслюють не сам факт насильства, а здатність до підтримки життя, збереження людської гідності, турботи про вразливих. Таким чином, акцент зміщується з романтизації сили як інструменту знищення на силу як ресурс витривалості та моральної стійкості.

Етика відповідальності, що формується паралельно з новою героїкою, передбачає усвідомлення кожним членом суспільства своєї участі в колективному процесі спротиву та відбудови. У цьому сенсі культура виконує нормативну функцію: вона не лише відображає реальність війни, а й задає моделі поведінки, які вважаються соціально схвалюваними. Через мистецькі твори, публічні дискусії та символічні практики конструюється образ відповідального громадянина – суб'єкта, що діє не з примусу, а з внутрішньої мотивації та солідарності.

Крім того, така трансформація героїчного канону сприяє розширенню інклюзивності національної спільноти. У героїчний наратив інтегруються різні соціальні, вікові та професійні групи, що посилює відчуття приналежності та колективної ідентичності. Це особливо важливо в умовах тривалої війни, коли суспільна стійкість залежить не лише від військових ресурсів, а й від здатності зберігати внутрішню згуртованість.

Сучасні культурні практики в Україні продукують нову модель героїки, яка поєднує воєнний досвід із громадянською етикою відповідальності. Вона підкреслює цінність солідарності, горизонтальних зв'язків і спільної дії, пропонуючи альтернативу романтизованому образу насильства. У довгостроковій перспективі така модель може стати основою для формування зрілої політичної культури, де героїзм ототожнюється не лише з подвигом на полі бою, а з повсякденною практикою відповідального громадянства [4, 101].

Сучасна цифрова культура відіграє особливу роль у ненасильницькому спротиві, забезпечуючи швидке поширення культурних смислів і наративів у глобальному інформаційному просторі. Соціальні мережі, онлайн-проекти, меми та цифрове мистецтво загалом, стають інструментами культурної мобілізації, формування міжнародної підтримки та протидії дезінформації. Завдяки цифровим платформам український культурний досвід війни стає видимим і зрозумілим для світової спільноти.

Екзистенційна війна як форма сучасного конфлікту передбачає боротьбу не лише за контроль над територіями, ресурсами чи політичними інститутами, а передусім за свідомість, ідентичність та систему цінностей суспільства. У цьому контексті культура постає одночасно як об'єкт цілеспрямованих атак і як активний суб'єкт протистояння, здатний формувати стійкість до зовнішнього впливу. Саме в культурному вимірі вирішується питання легітимності існування нації як окремого історичного й цивілізаційного утворення.

Однією з ключових стратегій екзистенційної війни є руйнування або дискредитація культурних основ суспільства. Знищення пам'яток історії та культури, заборона або маргіналізація мови, фальсифікація історичних фактів і нав'язування альтернативних наративів спрямовані на позбавлення народу права на власну пам'ять і самоназву. Такі дії мають на меті не лише фізичне, а й символічне стирання ідентичності, що має на меті культурну асиміляцію та втрату суб'єктності [4, 131].

У гібридному конфлікті культура використовується як інструмент впливу через масову культуру, освіту, медіа та інформаційні платформи. Нав'язування чужих культурних кодів, норм і цінностей сприяє поступовій зміні уявлень про «нормальність», історичну спадкоємність і майбутні орієнтири суспільства. Саме тому культурний простір стає полем постійної боротьби наративів, де кожна інтерпретація минулого чи сучасного має політичні наслідки.

В умовах сучасної війни особливого значення набуває роль культури як механізму захисту та самовідновлення. Активізація культурного життя – поява нових мистецьких ініціатив, громадських проєктів, локальних культурних осередків – є відповіддю суспільства на спроби його дестабілізації. Культурні практики стають формою мобілізації, що сприяє зміцненню горизонтальних зв'язків, солідарності та довіри всередині спільноти.

Важливу роль у протидії екзистенційним загрозам відіграє гуманітарна освіта, яка формує критичне мислення, медіаграмотність і здатність до аналізу культурних наративів. Освітній процес у сфері гуманітарних наук дозволяє усвідомити механізми маніпуляції, розпізнавати пропаганду та протистояти спробам спрощеного або викривленого трактування історії й культури. У цьому сенсі гуманітарна освіта стає не лише академічною, а й безпековою практикою.

Поступово формується усвідомлення культури як складової національної безпеки, що потребує системної підтримки з боку держави та суспільства. Захист культурної спадщини, розвиток національного культурного продукту, підтримка мови та культурних інституцій розглядаються як стратегічні завдання, спрямовані на забезпечення стійкості держави в умовах тривалого конфлікту. Культура в цьому контексті перестає бути периферійною сферою і набуває статусу ключового чинника збереження суверенітету та національної ідентичності.

Таким чином, у реаліях сучасної російсько-української війни культура виступає не лише об'єктом атаки, а й активним ресурсом спротиву, здатним забезпечити символічну цілісність суспільства. Вона формує альтернативу нав'язаним наративам, зберігає історичну пам'ять і створює умови для відновлення та розвитку нації навіть за умов постійного зовнішнього тиску.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що культура в умовах сучасних кризових трансформацій постає не як другорядна сфера суспільного життя, а як один із ключових чинників збереження національної ідентичності, соціальної стійкості та історичної суб'єктності. В умовах війни та гібридних загроз культура виходить за межі естетичного або символічного виміру й набуває стратегічного значення, перетворюючись на інструмент ненасильницького спротиву, консолідації суспільства та захисту смислового простору нації.

У статті обґрунтовано, що культура є динамічною системою смислів, символів і цінностей, через яку суспільство не лише відображає реальність, а й активно її конструює. Саме ця здатність культури формувати уявлення про минуле, теперішнє й майбутнє робить її полем боротьби в умовах воєнного та інформаційного протистояння. Культурний спротив, на відміну від збройного чи політичного, діє і в довготривалій перспективі, впливаючи на свідомість, ідентичність і повсякденні практики, що забезпечує його стійкість та ефективність. Очевидно, що культурний спротив реалізується через збереження мови, традицій, символів, переосмислення історичної пам'яті та створення альтернативних наративів. У цьому процесі культура виконує ідентифікаційну, консолідаційну, терапевтичну та комунікативну функції, формуючи цілісний образ нації як спільноти зі спільною історією, цінностями та відповідальністю за власне майбутнє. Особливої ваги набуває робота з колективною пам'яттю, яка в умовах війни перетворюється на простір символічного протистояння та боротьби за право на власну інтерпретацію минулого.

Сучасний український контекст засвідчує, що культурні практики воєнного часу – мистецтво, література, музика, цифрова культура – виконують роль своєрідного «паралельного фронту», де відбувається осмислення травматичного досвіду, формування нової героїки та етики відповідальності. Культура стає простором проговорення болю і втрат, трансформуючи травму у досвід, що не руйнує, а мобілізує суспільство.

Водночас процеси деколонізації культурного простору свідчать про глибинне переосмислення ідентичності та відмову від імперських наративів як складову ненасильницького спротиву.

В умовах гібридної війни культура постає як одночасний об'єкт атаки та активний ресурс захисту. Руйнування культурної спадщини, маніпуляції історією та нав'язування чужих культурних кодів спрямовані на підриг ідентичності та суб'єктності нації. Натомість активізація культурного життя, розвиток гуманітарної освіти та усвідомлення культури як складової національної безпеки формують механізми довготривалої стійкості суспільства до зовнішніх загроз.

Таким чином, культура в сучасній Україні виступає не лише формою реакції на війну, а й чинником соціального перетворення, що забезпечує збереження національної ідентичності, формування колективної солідарності та проектування майбутнього. Усвідомлення культури як простору боротьби за смисли дозволяє розглядати її як стратегічний ресурс держави та суспільства, від якого значною мірою залежить успішність опору, відновлення та подальшого розвитку в пост воєнний період.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом окремих культурних практик воєнного часу, ролі цифрової культури в глобальному інформаційному просторі, а також із вивченням взаємодії культури, освіти та політики в контексті забезпечення національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галуха Л. Ю. Вплив історичних подій XX століття на формування національної ідентичності в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. No 12 (30), 2024. С. 1156–1172. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/17794>.
2. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с. URL: https://eprints.zu.edu.ua/6217/1/kozlovez_monograf.pdf.
3. Феценко І. О. Історичні маніпуляції як інструмент нівелювання української ідентичності крізь призму російсько-української війни. *Вісник науки і освіти*. No 10 (28), 2024. С. 175–183. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/16154/16226>.
4. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 532 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-06/reznikova_book_web.pdf.

УДК 316.77:32.019.5

Світлана КОСЯК,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID:0000-0002-5289-0290

Гордій САІДМУРАДОВ,

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, Україна

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ

У статті досліджується роль соціальних комунікацій у системі протидії дезінформації в умовах цифрового суспільства та гібридних загроз. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння дезінформації як соціально-комунікаційного феномену, визначено ключові функції соціальних комунікацій у формуванні інформаційної стійкості суспільства. Окрему увагу приділено ролі державних інституцій, медіа, громадянського суспільства та цифрових платформ у протидії дезінформаційним впливам. Окреслено основні інструменти та обмеження комунікаційних практик у сучасному інформаційному середовищі.

Ключові слова: соціальні комунікації, дезінформація, інформаційна безпека, стратегічні комунікації, медіаграмотність.

Svitlana KOSIAK,

PhD in History, Associate Professor

ORCID:0000-0002-5289-0290

Hordii SAIDMURADOV,

National University of Civil Protection of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

THE ROLE OF SOCIAL COMMUNICATIONS IN COUNTERING DISINFORMATION

The article examines the role of social communications as an essential component of countering disinformation in the context of digital transformation and hybrid threats. The study analyzes contemporary theoretical approaches to interpreting disinformation as a socio-communicative phenomenon and identifies the key functions of social communications in enhancing societal information resilience. Particular attention is paid to the interaction between public institutions, media organizations, civil society actors, and digital platforms in mitigating disinformation impacts. The paper further outlines the principal communication tools as well as the existing limitations of communication practices within the modern information environment.

Keywords: *social communications, disinformation, information security, strategic communications, media literacy.*

У сучасних соціально-комунікаційних дослідженнях дезінформація розглядається як складний багатовимірний феномен, що перебуває на перетині теорій масової комунікації, соціальної психології, політології та інформаційної безпеки. Вона не зводиться виключно до поширення неправдивих повідомлень, а є системним процесом конструювання викривлених смислів у публічному комунікаційному просторі.

У класичних підходах дезінформація визначається як навмисне створення та поширення неправдивої або маніпулятивної інформації з метою впливу на сприйняття реальності, поведінку та рішення аудиторій. Ключовою ознакою дезінформації є її цілеспрямований характер, що відрізняє її від помилкової інформації, яка може виникати внаслідок недостатньої обізнаності або ненавмисних помилок. Такий підхід дозволяє чітко окреслити дезінформацію як інструмент впливу, а не як випадкове інформаційне явище [1, 22].

Зазначимо, що в межах теорії соціальних комунікацій дезінформація розглядається як елемент комунікаційного процесу, у якому відбувається навмисне порушення принципів достовірності, об'єктивності та балансу інформації. При цьому дезінформаційні повідомлення часто імітують форму легітимної комунікації, використовуючи знайомі жанри, символи та риторичні прийоми, що ускладнює їх ідентифікацію з боку аудиторії.

Важливий внесок у теоретичне осмислення дезінформації зробили дослідження у сфері масової комунікації, зокрема теорії фреймінгу та наративного аналізу. Згідно з цими підходами, дезінформація впливає не лише через фактологічні викривлення, а й через спосіб подання інформації, вибір акцентів та інтерпретаційних рамок. Саме фрейми визначають, які аспекти події стають значущими для аудиторії, а які залишаються поза увагою, формуючи таким чином бажане сприйняття реальності.

Соціально-психологічні підходи акцентують увагу на когнітивних механізмах сприйняття дезінформації. Дослідження підтверджують, що люди схильні довіряти інформації, яка відповідає їхнім базовим переконанням, емоціям та ідентичностям. Це явище, відоме як когнітивне упередження підтвердження, створює сприятливі умови для поширення дезінформації, особливо в умовах поляризованого суспільства. У цьому контексті дезінформація постає не лише як зовнішній вплив, а й як результат взаємодії повідомлення з внутрішніми психологічними установками аудиторії [1, 68].

З позицій політичної комунікації дезінформація розглядається як інструмент стратегічного впливу, спрямований на зміну політичних установок, підлив довіри до інституцій та дестабілізацію суспільних процесів. У межах концепції загроз дезінформація виступає складовою

ширших інформаційно-психологічних операцій, що поєднують медійні, політичні та технологічні елементи.

Окреме місце у теоретичних дослідженнях займає розмежування понять «дезінформація», «пропаганда» та «маніпуляція», хоча ці явища мають спільні риси. Дезінформація відрізняється насамперед використанням неправдивої або суттєво викривленої інформації, тоді як пропаганда може спиратися і на правдиві факти, подані в однобічному або емоційно забарвленому вигляді. Маніпуляція ж часто здійснюється приховано, без явного порушення фактологічної достовірності, через підміну смислів і контекстів [2].

У сучасних дослідженнях все більшої уваги набуває поняття інформаційного безладу, яке охоплює дезінформацію, помилкову інформацію та зловмисну інформацію. Такий підхід дозволяє розглядати дезінформацію не ізольовано, а як частину ширшої екосистеми інформаційних порушень, що функціонує в цифровому середовищі.

Таким чином, теоретичні підходи до розуміння дезінформації свідчать про її складну, багаторівневу природу. Дезінформація є не лише проблемою достовірності інформації, а й соціально-комунікаційним феноменом, що взаємодіє з культурними, психологічними та політичними чинниками. Це зумовлює необхідність комплексного підходу до її дослідження та протидії, у якому соціальні комунікації відіграють ключову роль.

Соціальні комунікації у сучасному суспільстві відіграють ключову роль у формуванні інформаційного простору, соціальних смислів та моделей суспільної взаємодії. В умовах цифровізації та зростання сучасних інформаційних загроз вони набувають особливого значення як інструмент протидії дезінформації, оскільки саме через комунікаційні процеси здійснюється як поширення маніпулятивного контенту, так і його нейтралізація.

Протидія дезінформації через соціальні комунікації не обмежується механічним спростуванням неправдивих повідомлень. Вона передбачає системний підхід, спрямований на формування стабільного, передбачуваного та довірчого інформаційного середовища. У цьому контексті соціальні комунікації виступають як процес організації інформаційних потоків, у межах яких визначаються пріоритети, інтерпретаційні рамки та комунікаційні стандарти.

Однією з базових функцій соціальних комунікацій у протидії дезінформації є інформаційна функція, що полягає у своєчасному та регулярному наданні достовірної інформації. Відсутність або фрагментарність офіційних комунікацій створює інформаційний вакуум, який швидко заповнюється неперевіреними або маніпулятивними повідомленнями. Саме тому проактивна комунікація є важливим запобіжним механізмом поширення дезінформації [1, 83].

Важливою складовою є інтерпретаційна функція соціальних комунікацій, яка полягає у формуванні рамок розуміння подій.

Дезінформація часто діє не через пряме викривлення фактів, а через нав'язування певних інтерпретацій. Соціальні комунікації дозволяють формувати альтернативні пояснювальні моделі та контрнаративи, що знижують ефективність маніпулятивного впливу.

Соціальні комунікації виконують також функцію формування довіри, яка є ключовою умовою ефективної протидії дезінформації. Високий рівень довіри до комунікаційних джерел зменшує ймовірність прийняття маніпулятивної інформації та сприяє стабільності інформаційного простору. У цьому сенсі важливими є послідовність комунікацій, відкритість та зрозумілість повідомлень.

Окрему роль відіграє освітньо-просвітницька функція соціальних комунікацій, спрямована на формування навичок критичного мислення та інформаційної культури. Підвищення рівня медіаграмотності населення зменшує загальну вразливість суспільства до дезінформаційних впливів і створює довгостроковий захисний ефект.

Не менш важливою є консолідаційна функція соціальних комунікацій, яка полягає у зміцненні соціальної згуртованості та зниженні рівня поляризації. Дезінформація часто спрямована на загострення внутрішніх конфліктів, розкол суспільства та протиставлення соціальних груп. Комунікаційні практики, орієнтовані на діалог та взаєморозуміння, знижують ефективність таких впливів [2].

У нормативному контексті роль соціальних комунікацій у протидії дезінформації закріплюється через державні стратегії інформаційної безпеки та розвитку стратегічних комунікацій. У цих документах соціальні комунікації розглядаються як важливий елемент забезпечення інформаційної стійкості суспільства, що передбачає координацію дій органів влади, медіа та інститутів громадянського суспільства.

Водночас ефективність соціальних комунікацій як інструменту протидії дезінформації обмежується низкою чинників, серед яких – фрагментація інформаційного простору, інформаційна перевантаженість аудиторій, емоційний характер дезінформаційних повідомлень та алгоритмічні механізми поширення контенту. Це зумовлює необхідність переходу від реактивних до проактивних і стратегічно спланованих комунікаційних моделей.

Таким чином, соціальні комунікації виступають комплексним інструментом протидії дезінформації, що поєднує інформаційні, інтерпретаційні, освітні та консолідаційні функції. Їхня ефективність визначається системністю, узгодженістю та довірою з боку суспільства, що робить соціальні комунікації ключовим елементом формування стійкого інформаційного середовища.

Процес протидії дезінформації має комплексний, багаторівневий характер і передбачає системну взаємодію різних соціальних акторів, кожен з яких виконує специфічні функції у формуванні інформаційної стійкості суспільства. Така взаємодія охоплює інституційний, медійний,

громадянський та індивідуальний рівні й реалізується через механізми соціальних комунікацій [3, 32].

На інституційному рівні ключову роль у протидії дезінформації відіграють органи державної влади та місцевого самоврядування, які формують нормативно-правові, стратегічні та організаційні умови функціонування національного інформаційного простору. Саме на цьому рівні визначаються пріоритети державної інформаційної політики, механізми реагування на інформаційні загрози, а також принципи координації дій між різними суб'єктами публічного управління. Інституційний рівень створює рамкові умови, в межах яких реалізуються всі інші заходи протидії дезінформації.

Діяльність органів державної влади спрямована на розробку та впровадження комплексних стратегій інформаційної безпеки, які охоплюють як превентивні, так і реактивні заходи. До таких заходів належать формування єдиної комунікаційної позиції, вироблення стандартів офіційного інформування, а також забезпечення системності й послідовності повідомлень у публічному просторі. Важливим завданням є запобігання інформаційним вакуумам, які створюють сприятливі умови для поширення дезінформації та маніпулятивних наративів.

Важливе значення на інституційному рівні мають кризові комунікації, що реалізуються в умовах підвищеної соціальної напруги, надзвичайних ситуацій або інформаційних атак. У таких обставинах своєчасність, точність і зрозумілість офіційних повідомлень стають критично важливими чинниками стабільності. Соціальні комунікації дозволяють знизити рівень невизначеності, мінімізувати чутки та спекуляції, а також сформуванню у громадян відчуття контролю над ситуацією та довіру до публічних інституцій.

Не менш важливим аспектом є міжвідомча взаємодія, яка забезпечує узгодженість комунікацій між різними органами влади. Відсутність координації або суперечливі повідомлення з боку офіційних джерел можуть посилювати дезінформаційні впливи та підривати авторитет державних інституцій. У цьому контексті соціальні комунікації виконують інтеграційну функцію, сприяючи формуванню єдиного інформаційного поля та узгодженої публічної позиції.

Соціальні комунікації на інституційному рівні також виконують функцію легітимації офіційних інформаційних повідомлень. Через регулярне інформування, публічні звернення, роз'яснювальні кампанії та використання різних комунікаційних каналів органи влади забезпечують прозорість своєї діяльності та підзвітність перед суспільством. Це сприяє підвищенню рівня довіри до офіційних джерел інформації, що є ключовим фактором зменшення впливу дезінформації та маніпуляцій громадською думкою.

Таким чином, інституційний рівень протидії дезінформації виступає базовим елементом загальної системи інформаційної безпеки, в межах

якого соціальні комунікації забезпечують стабільність, узгодженість та ефективність інформаційних процесів у суспільстві.

Медійний рівень протидії дезінформації охоплює діяльність як традиційних, так і цифрових засобів масової інформації, які виконують функцію посередників між виробниками інформації та аудиторією. Цей рівень є критично важливим у формуванні суспільного сприйняття подій, оскільки саме медіа виступають основним каналом передачі новин, аналітики та офіційних повідомлень, визначають пріоритети тем, а також моделюють інтерпретації суспільно значущих явищ [3, 35].

У контексті протидії дезінформації соціальні комунікації на медійному рівні реалізуються через кілька взаємопов'язаних механізмів. Першим є дотримання професійних стандартів журналістики, що включає перевірку фактів, баланс думок, достовірне висвітлення подій та забезпечення різноманітності джерел інформації. Такий підхід зменшує ризики поширення неперевіраних даних і створює основу для підвищення критичної сприйнятливості аудиторії.

Другим механізмом є відповідальне використання цифрових платформ та соціальних мереж. В умовах швидкого поширення інформації через онлайн-канали особливо важливим є контроль за достовірністю контенту, а також запровадження алгоритмів модерації, що зменшують поширення маніпулятивного та дезінформаційного контенту. Соціальні комунікації на цьому рівні спрямовані на формування безпечного та надійного інформаційного середовища, де аудиторія має можливість самостійно аналізувати повідомлення та відрізнити реальні факти від викривлених інтерпретацій.

Не менш важливим є формування етичних норм комунікації, що регулюють взаємодію журналістів, редакцій та користувачів медіаплатформ. Етика медіа забезпечує прозорість, підзвітність і відповідальність за поширювану інформацію, що підвищує довіру до контенту та зменшує сприйнятливості аудиторії до маніпуляцій. Важливим елементом є також створення контенту, який пояснює складні соціальні та політичні процеси, використовуючи доступну та зрозумілу мову, що сприяє формуванню критичного мислення у споживачів інформації. [4, 5].

Окрім того, медійний рівень виконує координаційну функцію між різними комунікаційними акторами. Традиційні ЗМІ, цифрові платформи та соціальні мережі формують спільний інформаційний простір, де офіційні повідомлення, аналітичні матеріали та громадські реакції взаємодіють у режимі відкритого обговорення. Узгоджена медійна політика та взаємодія між каналами дозволяють не лише зменшувати поширення дезінформації, а й створювати умови для швидкого реагування на кризові ситуації.

Громадянське суспільство виступає окремим сегментом протидії дезінформації, зосереджуючись на просвітницькій, аналітичній та моніторинговій діяльності. Цей рівень включає широкий спектр

організацій та ініціатив – громадські об'єднання, неурядові організації, експертні та волонтерські спільноти, а також ініціативи, що базуються на самостійній активності громадян у цифровому середовищі. Через свої комунікаційні механізми громадянське суспільство здатне швидко реагувати на прояви дезінформації, виявляти її джерела та надавати суспільству перевірені альтернативні пояснення.

Соціальні комунікації на цьому рівні реалізуються через різні канали та формати: онлайн-платформи, публічні кампанії, соціальні мережі, вебінари, лекції та просвітницькі матеріали. Ці інструменти дозволяють поширювати знання про методи розпізнавання дезінформації, формувати критичне мислення та медіаграмотність серед населення. Окрім того, активність громадянського суспільства включає аналітичну роботу: оцінку ризиків інформаційних загроз, моніторинг медіа та соціальних мереж, виявлення системних закономірностей поширення маніпулятивного контенту. Важливою складовою функції громадянського суспільства є публічне викриття дезінформаційних кампаній, яке спрямоване на привернення уваги суспільства до небезпечних або маніпулятивних повідомлень та підвищення рівня обізнаності аудиторії. Такі дії не лише знижують ефективність дезінформаційних впливів, а й формують культуру відповідальної інформаційної поведінки, стимулюють активну громадянську позицію та залученість у процеси публічного обговорення [4, 10].

Громадянське суспільство також відіграє координаційну роль, створюючи горизонтальні зв'язки довіри між різними групами населення та між громадськими ініціативами, медіа й органами влади. Через ці зв'язки відбувається обмін досвідом, формуються спільні стандарти інформаційної поведінки та створюються умови для колективного реагування на інформаційні загрози. Взаємодія між громадянськими акторами та іншими рівнями протидії дезінформації сприяє формуванню більш стійкого і узгодженого інформаційного середовища.

Отже, громадянське суспільство забезпечує динамічний та гнучкий механізм протидії дезінформації, поєднуючи просвітницьку, аналітичну, моніторингову та координаційну функції. Його роль полягає не лише у нейтралізації неправдивих повідомлень, а й у формуванні інформаційної культури суспільства, стимулюванні активної громадянської позиції та зміцненні горизонтальної довіри, що є критично важливим для ефективної інформаційної безпеки.

Індивідуальний рівень є фундаментальним у системі протидії дезінформації, оскільки саме окрема особа виступає кінцевим споживачем інформації та одночасно активним учасником інформаційного простору. На цьому рівні реалізується базова функція соціальних комунікацій – свідоме сприйняття та обробка інформації, що забезпечує можливість адекватного реагування на маніпулятивний чи недостовірний контент. Соціальні комунікації на індивідуальному рівні пов'язані з розвитком критичного мислення, яке передбачає здатність аналізувати джерела

інформації, порівнювати різні повідомлення, відокремлювати факти від суб'єктивних оцінок і формувати власне обґрунтоване розуміння подій. Такий підхід знижує вразливість особи до дезінформації та маніпуляцій, а також підвищує її здатність протидіяти поширенню недостовірного контенту в соціальних мережах та інших цифрових платформах.

Крім критичного мислення, важливу роль відіграє інформаційна грамотність, що включає навички пошуку, оцінки, перевірки та систематизації інформації. Усвідомлене використання цифрових ресурсів дозволяє особі не лише уникати маніпуляцій, а й брати активну участь у створенні достовірного контенту. Це може проявлятися у перевірці повідомлень перед їхнім поширенням, участі у просвітницьких ініціативах, або взаємодії з громадськими платформами для викриття дезінформаційних матеріалів [4, 6].

На індивідуальному рівні також реалізується психологічна стійкість до інформаційних впливів. Інформаційний простір сучасного суспільства характеризується високою насиченістю, прискореним обігом новин та емоційною насиченістю контенту. Особи, які володіють навичками саморегуляції, здатні аналізувати повідомлення, не піддаватися панічним настроям або маніпуляціям через емоції. Розвиток цієї здатності є невід'ємною складовою формування індивідуальної інформаційної безпеки [5, 20]. Індивідуальний рівень передбачає також усвідомлену участь у соціальних комунікаціях, що включає відповідальне поширення інформації, публічні коментарі, участь у дискусіях та обговореннях. Активна позиція громадян у цифровому просторі дозволяє створювати горизонтальні мережі довіри, де поширюється достовірна інформація та формуються спільні стандарти поведінки в умовах інформаційних загроз.

Особливу роль у цьому процесі відіграє освітня компонента. Програми з медіаграмотності, тренінги з критичного мислення, онлайн-курси та просвітницькі кампанії підвищують здатність окремих осіб аналізувати інформацію та роблять їх більш стійкими до впливу маніпулятивних технологій. Водночас така діяльність стимулює формування активної громадянської позиції та готовності до участі у колективних комунікаційних ініціативах, спрямованих на протидію дезінформації.

Таким чином, індивідуальний рівень протидії дезінформації виконує кілька взаємопов'язаних функцій:

- критичне сприйняття та аналіз інформації;
- формування інформаційної грамотності та відповідальної поведінки в цифровому просторі;
- психологічна стійкість до маніпуляцій і емоційно забарвлених повідомлень;
- активна участь у горизонтальних комунікаційних мережах та громадських ініціативах;
- освітня та просвітницька діяльність для самозахисту та колективної безпеки інформаційного простору [5, 30].

Ефективність індивідуального рівня визначає загальну стійкість суспільства до дезінформаційних впливів. Він взаємодіє з громадянським, медійним та інституційним рівнями, створюючи синергійну систему соціальних комунікацій, яка забезпечує захист інформаційного середовища, підвищує довіру між акторами та формує культуру відповідального споживання і поширення інформації.

Таким чином, розвиток індивідуальної інформаційної компетентності є критично важливим елементом комплексної стратегії протидії дезінформації, що забезпечує як особисту, так і колективну стійкість у сучасному інформаційному суспільстві.

Підсумовуючи зазначимо, що протидія дезінформації потребує комплексного багаторівневого підходу, який охоплює інституційний, медійний, громадянський та індивідуальний рівні. На інституційному рівні соціальні комунікації забезпечують легітимність офіційних повідомлень, системність і послідовність комунікацій, а також створюють нормативно-правові та організаційні умови для формування стійкого інформаційного середовища. Медійний рівень реалізує професійні стандарти журналістики, етичні принципи комунікацій, відповідальне використання цифрових платформ і соціальних мереж, сприяючи формуванню критичного мислення аудиторії та підвищенню довіри до достовірного контенту. Громадянське суспільство відіграє динамічну роль у просвітницькій, аналітичній та моніторинговій діяльності, створюючи горизонтальні мережі довіри, поширюючи медіаграмотність та активізуючи громадян до відповідальної поведінки у цифровому просторі.

Особливу значущість має індивідуальний рівень, на якому формуються базові навички критичного сприйняття, інформаційної та цифрової грамотності, психологічної стійкості та усвідомленої участі у соціальних комунікаціях. Саме на цьому рівні реалізується принципова здатність окремої особи аналізувати повідомлення, відокремлювати факти від маніпулятивних інтерпретацій і протидіяти поширенню дезінформації. Розвиток індивідуальної інформаційної компетентності створює фундамент для колективної інформаційної безпеки, формуючи культуру відповідального споживання та поширення інформації.

Таким чином, соціальні комунікації виступають не лише засобом передачі інформації, а комплексним інструментом захисту суспільства від інформаційних загроз. Вони поєднують інформаційні, освітні, інтерпретаційні та консолідаційні функції, забезпечуючи довіру, прозорість, критичне мислення та соціальну згуртованість. Ефективність протидії дезінформації визначається синергією взаємодії всіх рівнів соціальної комунікації, що дозволяє створити стійке інформаційне середовище, здатне протистояти маніпуляціям і забезпечувати соціальну стабільність.

Отже, системне використання соціальних комунікацій у протидії дезінформації є необхідною умовою формування інформаційно стійкого та свідомого суспільства, що відповідає вимогам сучасного цифрового та

інформаційного середовища. Забезпечення узгодженості дій інституцій, медіа, громадянського суспільства та активної участі окремих громадян у комунікаціях створює надійний фундамент для сталого розвитку соціального та інформаційного простору, що робить соціальні комунікації ключовим ресурсом інформаційної безпеки сучасного суспільства, особливо в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Холод О. Соціальні комунікації: тенденції розвитку : навч. посіб. Київ : вид-во «Білий Тигр», 2018. 370 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/3992511>.
2. Литвинова Н. Як війна змінює стратегічні комунікації у бізнесі та соціумі. Київ : 2023. URL: <https://mind.ua/openmind/20252079-govori-vdumlivo-yak-vijna-zminyuestrategichni-komunikaciyi-u-biznesi-ta-sociumi>.
3. Кіца М. Особливості та методи виявлення фейкової інформації в українських ЗМІ. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2017. С. 30–35. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/apr/16109/kitsa.pdf>.
4. Говард Ф., Бредшоу С. Глобальний порядок дезінформації: глобальний інвентар організованої маніпуляції в соціальних мережах. Оксфорд : 2019. Оксфордський університет, 2019. 26 с. URL: <https://demtech.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/12/2019/09/CyberTroop-Report19.pdf>.
5. Завгородня Л., Бардадим О., Шапошник А. «Роль медіаграмотності у сучасній освіті: перспективи та виклики»; «Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)): журнал. 2024. № 5(23) 2024. С. 18-56.

УДК 81'243:356.13:327

Юлія НЕНЬКО,

доктор педагогічних наук, професор

ORCID: 0000-0001-7868-0155

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

МОВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОФІЦЕРІВ ДСНС ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОЇ МІЖНАРОДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті досліджується роль мовної спільності та комунікативної компетентності у професійній підготовці офіцерів ДСНС для

міжнародної взаємодії. Аналізуються механізми впливу спільної мови на ефективність участі України у Механізмі цивільного захисту ЄС, зокрема у кризових та військово-гуманітарних операціях. Висвітлено теоретичні основи компетентнісного підходу, соціокультурні аспекти мовної підготовки та практичні методики розвитку мовних умінь офіцерів. Представлено аргументацію щодо того, як мовна підготовка знижує транзакційні витрати співпраці, сприяє довірі та підвищує оперативність у міжнародних операціях цивільного захисту.

Ключові слова: *мовна компетентність; міжнародна співпраця; Механізм цивільного захисту ЄС; компетентнісний підхід.*

Yuliia NENKO,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
ORCID: 0000-0001-7868-0155
National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine

LANGUAGE COMPETENCE OF DSNS OFFICERS AS A KEY FACTOR IN EFFECTIVE INTERNATIONAL COOPERATION

This article explores the role of shared language and communicative competence in the professional training of officers of the State Emergency Service of Ukraine for international cooperation. It analyzes the mechanisms through which a common language enhances Ukraine's participation in the EU Civil Protection Mechanism, particularly in crisis and humanitarian operations. The theoretical foundations of the competence-based approach, sociocultural aspects of language training, and practical methods for developing officers' language skills are highlighted. The study argues that language training reduces transaction costs, fosters trust, and increases operational efficiency in international civil protection activities.

Keywords: *language competence; international cooperation; EU Civil Protection Mechanism; competence-based approach.*

У сучасних дослідженнях міжнародних відносин і безпекових студіях міждержавна співпраця розглядається як один із ключових інструментів забезпечення цивільної безпеки, підтримання суспільної стабільності та координації спільних дій у відповідь на комплексні виклики сучасності. Значна частина наукових праць присвячена аналізу умов формування та стійкості різних форм міждержавної взаємодії, однак переважна більшість таких досліджень зосереджується насамперед на матеріальних і інституційних чинниках [1; 3; 8]. До них зазвичай відносять

наявність спільних або транскордонних загроз, співвідношення економічних і адміністративних ресурсів, узгодженість політичних інтересів, особливості політичних режимів, внутрішньополітичні стимули, рівень економічної взаємозалежності, а також здатність держав дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань. Водночас соціальні та культурні чинники, що впливають на міждержавну взаємодію через когнітивні механізми сприйняття, ідентифікації партнерів та формування довіри, залишаються недостатньо теоретизованими й емпірично дослідженими порівняно з матеріальними змінними.

Ця прогалина є особливо відчутною в умовах поглиблення міжнародної безпекової співпраці України, зокрема у сфері цивільного захисту та кризового реагування. Процеси євроінтеграції, а також приєднання України до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу актуалізують питання не лише формальних інституційних домовленостей, а й здатності офіцерів Державної служби України з надзвичайних ситуацій ефективно взаємодіяти з іноземними партнерами в багатонаціональних операціях. У такому контексті культурні чинники, насамперед мовна спільність або мовна сумісність, набувають практичного значення, оскільки безпосередньо впливають на швидкість координації, точність обміну інформацією та рівень взаємної довіри між інституціями безпеки [5; 8].

Культурна ідентичність трактується як комплексне багатовимірне явище, що включає мовний компонент, релігійні практики, етнокультурну спільність, а також історично сформовані зв'язки, зокрема колоніального походження. Центральне положення полягає в тому, що культурна ідентичність чинить істотний вплив на зовнішньополітичну поведінку держав і характер їхньої взаємодії. Водночас серед різних складових цієї категорії саме спільна мова виявляється найбільш стійким і вагомим фактором, який підвищує ймовірність встановлення та збереження партнерських відносин між державами, зокрема у сферах безпеки й оборони.

У прикладному вимірі цей аргумент є релевантним для аналізу міжнародної співпраці у сфері цивільного захисту, де ефективність взаємодії значною мірою залежить від якості міжінституційної комунікації. Для офіцерів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, які беруть участь у спільних навчаннях, місіях реагування та операціях у межах Механізму цивільного захисту Європейського Союзу, спільна або взаємно зрозуміла мова виступає не лише символом культурної близькості, а й практичним інструментом координації дій. Саме мовна спільність або високий рівень мовної сумісності сприяє швидшому досягненню взаєморозуміння, зниженню ризиків комунікативних помилок і формуванню довіри між партнерами, що є критично важливим в умовах кризового реагування та надзвичайних ситуацій [4; 8].

Аргументація дослідження базується на поєднанні конструктивістського підходу в теорії міжнародних відносин та ключових положень теорії соціальної ідентичності. З позиції конструктивізму міжнародна взаємодія постає не лише як наслідок матеріальних інтересів держав, а як динамічний процес, у якому важливу роль відіграють спільні уявлення, норми та смисли. Теорія соціальної ідентичності, у свою чергу, акцентує на тому, що партнери схильні віддавати перевагу тим, кого вони сприймають як «ближчих» або «своїх», і охочіше підтримують взаємодію в межах спільних ідентифікаційних рамок.

Держави відтворюють подібні когнітивні та поведінкові моделі на міжнародній арені. У процесі взаємодії з іншими державами вони схильні шукати партнерів, з якими мають культурну подібність, оскільки така подібність підвищує рівень довіри, передбачуваності та готовності до довгострокової співпраці. У сфері безпеки ці механізми набувають особливого значення, адже рішення про кооперацію часто ухвалюються в умовах невизначеності, дефіциту часу та підвищених ризиків [3; 7].

У прикладному контексті міжнародної діяльності офіцерів Державної служби України з надзвичайних ситуацій ці теоретичні положення проявляються через практики міжінституційної взаємодії з партнерами з держав – учасниць Механізму цивільного захисту Європейського Союзу. Під час спільних навчань, місій реагування та координації дій у кризових ситуаціях культурна близькість, зокрема мовна, сприяє швидшому формуванню відчуття належності до спільної професійної спільноти. Це, своєю чергою, знижує рівень комунікативної напруги, полегшує узгодження дій і підвищує ефективність колективних рішень у сфері цивільного захисту [8].

Водночас пояснення впливу культурної ідентичності в узагальненому вигляді є недостатнім для розуміння того, чому саме окремі її складники по-різному впливають на союзницьку поведінку держав. Зокрема, воно не дає вичерпної відповіді на питання, чому саме мова відіграє більш помітну й стійку роль у формуванні та підтриманні союзів порівняно з іншими культурними характеристиками, такими як релігія, етнічність або спільне колоніальне минуле. У цій доповіді стверджується, що мова має специфічний вплив завдяки наявності двох взаємопов'язаних механізмів – евристичного та функціонального – які суттєво посилюють її значення у сфері безпеки та оборони.

Для міжнародної співпраці у сфері цивільного захисту, зокрема в межах Механізму цивільного захисту Європейського Союзу, ці механізми мають особливу актуальність. Офіцери Державної служби України з надзвичайних ситуацій діють у середовищі, де рішення часто ухвалюються в умовах дефіциту часу, високої невизначеності та підвищеної відповідальності за наслідки. За таких умов саме мова виступає не лише маркером культурної близькості, а й ключовим когнітивним і операційним інструментом, який

впливає як на сприйняття надійності партнера, так і на практичну здатність до ефективної координації дій у кризових ситуаціях [2].

По-перше, спільна мова функціонує як евристичний сигнал, що впливає на первинне сприйняття потенційного союзника та партнера. Лінгвістична подібність створює уявлення про спільність інтересів, цінностей і стратегічних орієнтацій, навіть у тих випадках, коли така спільність не є повною або ще не підтверджена практичним досвідом взаємодії. У сфері безпеки це посилює переконання в тому, що партнер поділяє схожі уявлення про загрози, пріоритети реагування та принципи координації дій.

Для офіцерів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, які залучені до спільних навчань і операцій у межах Механізму цивільного захисту Європейського Союзу, цей евристичний ефект має безпосереднє практичне значення. У кризових умовах, коли часу на глибоку перевірку надійності партнера обмежено, мовна спільність або високий рівень мовної сумісності сприяє швидшому формуванню довіри та знижує рівень когнітивної невизначеності. Оскільки мова є одним із найглибших і найстійкіших елементів національної та професійної ідентичності, вона має потужний символічний ефект і істотно впливає на оцінки партнерів під час ухвалення рішень у сфері міжнародної безпеки та цивільного захисту [5; 9].

По-друге, мова діє через функціональний механізм, безпосередньо впливаючи на витрати, пов'язані з формуванням і підтриманням союзницьких та партнерських відносин у сфері безпеки. Спільна офіційна мова або високий рівень взаємної мовної зрозумілості знижує транзакційні витрати переговорів, полегшує координацію дій, мінімізує ризики непорозумінь і сприяє ефективнішій імплементації спільних рішень. На відміну від інших компонентів культурної ідентичності, таких як релігія, етнічність або спільне історичне минуле, мова має безпосередню прикладну цінність у щоденній взаємодії між інституціями держав.

У діяльності офіцерів Державної служби України з надзвичайних ситуацій цей функціональний вимір мови проявляється особливо виразно під час спільного планування операцій, обміну оперативною інформацією, координації рятувальних підрозділів і реалізації стандартних операційних процедур у багатонаціональному середовищі. У межах Механізму цивільного захисту Європейського Союзу ефективність колективного реагування значною мірою залежить від здатності партнерів швидко та однозначно інтерпретувати команди, інструкції й ситуаційні звіти. За таких умов мовна сумісність знижує ймовірність помилок, підвищує сумісність дій і робить спільні операції менш витратними з організаційного та часових поглядів, що, своєю чергою, сприяє стійкості та надійності міжнародної безпекової співпраці [8].

По-третє, вплив мовної спільності на формування та стійкість союзів є диференційованим і залежить від типу безпекової взаємодії. У класичних

оборонних союзах, орієнтованих на стримування або реагування на загрози, ключову роль відіграють довіра, взаємна солідарність і готовність до довгострокових зобов'язань. У таких форматах мова виступає не лише інструментом координації, а й маркером спільної ідентичності, що посилює відчуття «свого» та підвищує готовність до взаємної підтримки у кризових ситуаціях [2; 3; 7].

На відміну від цього, у наступальних або короткострокових коаліціях мовна спільність має менш виражене значення, оскільки співпраця ґрунтується переважно на тимчасовому збігу інтересів і прагматичних розрахунках. Водночас сфера цивільного захисту, зокрема багатонаціональні операції з реагування на надзвичайні ситуації, за своєю логікою ближча до оборонних союзів. Вони передбачають високий рівень взаємної довіри, стандартизації процедур і повторюваність взаємодії між партнерами. Для офіцерів Державної служби України з надзвичайних ситуацій участь у механізмах європейського цивільного захисту означає включення до довготривалої мережі співпраці, де мовна сумісність посилює як операційну ефективність, так і символічну солідарність, що є критично важливим для стійкості колективної безпеки в умовах тривалих криз.

Емпіричні спостереження в межах європейських механізмів цивільного захисту підтверджують, що мовна сумісність є важливим чинником ефективності багатонаціональних операцій реагування. Під час спільних навчань і реальних операцій з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, у яких беруть участь підрозділи з різних країн, офіцери Державної служби України з надзвичайних ситуацій взаємодіють із партнерами в умовах високої інтенсивності, часових обмежень і інформаційної невизначеності. У таких ситуаціях використання спільної робочої мови або високий рівень мовної підготовки персоналу суттєво полегшує обмін оперативною інформацією, прискорює ухвалення рішень і зменшує кількість помилок, пов'язаних із неправильним тлумаченням інструкцій чи команд [1; 7].

Особливо показовими є кейси координації під час транскордонних надзвичайних ситуацій, коли до реагування одночасно залучаються національні служби цивільного захисту, міжнародні координаційні центри та мобільні рятувальні підрозділи. У таких форматах мовна сумісність сприяє швидшій інтеграції українських офіцерів у спільні командні структури, підвищує рівень взаємної довіри та забезпечує узгодженість дій відповідно до європейських стандартних операційних процедур. Це підтверджує тезу про те, що мова виконує не лише допоміжну комунікативну функцію, а й виступає системоутворювальним чинником інституційної взаємодії у сфері цивільного захисту та колективної безпеки [6].

Таким чином, мова впливає на формування та ефективність безпекових союзів і партнерств через низку взаємопов'язаних механізмів. Евристичний механізм визначає первинне сприйняття партнера та сприяє

швидшому формуванню довіри в умовах невизначеності; функціональний механізм знижує транзакційні витрати координації та підвищує операційну ефективність спільних дій; а контекст типу союзу зумовлює різну вагу мовної спільності залежно від характеру безпекової взаємодії. Емпіричні кейси у сфері європейського цивільного захисту підтверджують, що для офіцерів Державної служби України з надзвичайних ситуацій мовна сумісність є не лише засобом комунікації, а й чинником інституційної інтеграції, довготривалої співпраці та стійкості колективного реагування на кризові ситуації.

В умовах інтенсивної міжнародної взаємодії мовна підготовка офіцерів цивільного захисту набуває статусу ключового елементу професійної компетентності. Для офіцерів Державної служби України з надзвичайних ситуацій володіння іноземною мовою виходить за межі загальної комунікативної здатності та трансформується у професійно орієнтований інструмент виконання службових завдань у багатонаціональному середовищі. Йдеться не лише про здатність підтримувати робоче спілкування, а про вміння ефективно діяти в умовах стресу, дефіциту часу та високої відповідальності за ухвалені рішення.

Мовна компетентність у цьому контексті охоплює знання спеціалізованої термінології, стандартних операційних процедур, форматів звітності та протоколів міжвідомчої взаємодії. Вона безпосередньо впливає на точність передавання інформації, швидкість координації та рівень взаємної довіри між партнерами. Таким чином, мовна підготовка виступає не допоміжним, а системоутворювальним чинником професійної готовності офіцерів цивільного захисту до участі в міжнародних операціях.

Сучасні підходи до мовної підготовки офіцерів цивільного захисту дедалі більше ґрунтуються на професійно орієнтованій та компетентнісній моделях навчання. На відміну від традиційних загальномовних курсів, такі програми фокусуються на реальних комунікативних сценаріях, з якими офіцери стикаються під час спільних навчань і операцій: брифінги, координаційні наради, радіообмін, підготовка ситуаційних звітів та взаємодія з міжнародними координаційними центрами.

Особливе значення має інтеграція мовної підготовки з фаховими дисциплінами, що дозволяє формувати не ізольовані мовні знання, а цілісну професійну комунікативну компетентність. Такий підхід сприяє перенесенню мовних навичок у практичну діяльність і знижує розрив між навчальним середовищем та реальними умовами міжнародного реагування.

Окрім безпосередньо операційних переваг, мовна підготовка виконує ширшу функцію інституційної інтеграції офіцерів цивільного захисту до міжнародних безпекових структур. Володіння спільною робочою мовою полегшує засвоєння організаційної культури, стандартів і цінностей партнерських інституцій, що є особливо важливим у межах європейських механізмів цивільного захисту.

Для Державної служби України з надзвичайних ситуацій системна мовна підготовка персоналу сприяє не лише підвищенню ефективності окремих операцій, а й зміцненню довготривалої довіри з боку міжнародних партнерів. У цьому сенсі мова стає стратегічним ресурсом, який забезпечує сталість співпраці, сумісність інституційних практик і поступову інтеграцію України до європейського безпекового простору.

Ефективна мовна підготовка офіцерів цивільного захисту в умовах міжнародної безпекової співпраці потребує застосування методик, які орієнтовані не лише на засвоєння мовних структур, а передусім на формування здатності діяти в реальних професійних ситуаціях. У цьому контексті доцільним є поєднання кількох взаємодоповнювальних підходів, що відповідають специфіці діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій та стандартам європейського цивільного захисту.

Сценарно-орієнтоване навчання ґрунтується на моделюванні типових і критичних ситуацій, з якими офіцери стикаються під час міжнародних операцій реагування. Мовні завдання інтегруються в професійні сценарії, такі як проведення координаційної наради, передавання екстреного повідомлення, підготовка ситуаційного звіту або взаємодія з міжнародним координаційним центром. У межах таких сценаріїв мова виступає інструментом ухвалення рішень, а не об'єктом навчання як таким.

Цей підхід дозволяє формувати навички швидкої орієнтації в комунікативній ситуації, адекватного використання професійної термінології та дотримання стандартних мовленнєвих шаблонів, що є критично важливими в умовах стресу та дефіциту часу.

Завданнєво-орієнтоване навчання передбачає виконання комплексних комунікативних завдань, які мають чітко визначену практичну мету та результат. Для офіцерів цивільного захисту такими завданнями можуть бути розроблення плану реагування, узгодження дій між підрозділами різних країн, підготовка усного брифінгу або аналіз ситуаційного звіту міжнародних партнерів.

Перевага цього підходу полягає в тому, що мовні засоби засвоюються у процесі виконання професійно значущих дій. Це сприяє формуванню функціональної мовної компетентності та знижує розрив між навчальною аудиторією і реальними умовами міжнародної співпраці.

Інтегроване предметно-мовне навчання є особливо ефективним у системі підготовки офіцерів цивільного захисту, оскільки дозволяє одночасно формувати фахові знання та мовні навички. У межах CLIL окремі модулі з управління надзвичайними ситуаціями, міжнародної координації або стандартних операційних процедур викладаються іноземною мовою.

Такий підхід сприяє природному засвоєнню професійної лексики, формуванню когнітивної гнучкості та підвищенню готовності офіцерів до сприйняття фахової інформації іноземною мовою без додаткового

перекодування. Водночас CLIL вимагає ретельної методичної підготовки викладачів і поступового впровадження, з урахуванням мовного рівня слухачів.

Симуляції та рольові ігри є ефективним засобом формування професійної комунікативної компетентності в умовах, максимально наближених до реальних міжнародних операцій. У таких вправах слухачі виконують ролі представників різних національних служб, координаторів, лідерів підрозділів або офіцерів зв'язку, що вимагає від них адаптації мовлення до різних комунікативних стилів і культурних контекстів.

Цей метод дозволяє не лише відпрацьовувати мовні навички, а й розвивати міжкультурну чутливість, уміння вести переговори та управляти комунікативними ризиками, що є невід'ємною складовою міжнародної безпекової взаємодії.

Використання автентичних матеріалів, зокрема реальних звітів, інструкцій, протоколів і комунікаційних шаблонів, що застосовуються в межах європейських механізмів цивільного захисту, підвищує релевантність мовної підготовки та сприяє формуванню практично орієнтованих навичок. Робота з такими матеріалами дозволяє офіцерам засвоювати не лише мовні структури, а й логіку професійного дискурсу, притаманного міжнародним безпековим інституціям.

Окремої уваги потребує система оцінювання мовної підготовки офіцерів цивільного захисту, яка має відображати реальні вимоги міжнародної діяльності. Доцільним є використання комплексного оцінювання, що поєднує тестування мовних знань із практичними завданнями: проведення брифінгу, участь у симуляції, підготовка письмового звіту або аналіз оперативної інформації.

Такий підхід дозволяє оцінити не лише рівень володіння мовою, а й здатність застосовувати мовні ресурси для виконання професійних завдань у складних і динамічних умовах.

Висновки. Аналіз ролі мовної спільності у формуванні військових і цивільних союзів та підготовки офіцерів ДСНС України демонструє, що ефективна міжнародна взаємодія неможлива без комплексного підходу, який інтегрує культурні, комунікативні та професійні компетентності. Мова є одночасно евристичним сигналом довіри, функціональним інструментом координації та засобом інституційної інтеграції, що підвищує ефективність спільних операцій у кризових умовах та знижує ризики помилок у комунікації.

Методики професійно орієнтованої мовної підготовки – сценарно-орієнтоване та завданнево-орієнтоване навчання, CLIL, симуляції, робота з автентичними матеріалами – забезпечують формування практичних мовних умінь, критично важливих для офіцерів, що беруть участь у багатонаціональних операціях цивільного захисту, зокрема в рамках Механізму цивільного захисту ЄС. Вони сприяють розвитку професійної

компетентності, міжкультурної чутливості та здатності швидко й ефективно діяти в умовах стресу та обмеженого часу.

Таким чином, інтеграція мовної підготовки у професійну підготовку офіцерів ДСНС України не лише підвищує ефективність конкретних операцій, а й слугує стратегічним ресурсом для розвитку стійкої, гнучкої та взаємозалежної системи цивільного захисту на міжнародному рівні. Подальші дослідження у цій сфері дозволять уточнити механізми впливу мовної спільності, оптимізувати методики навчання та підвищити готовність України до участі у міжнародних цивільно-безпекових структурах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисенко С. Language policy as a tool of informational and psychological influence in the conditions of hybrid war // *Український літопис*. 2025. С. 46–51. <https://doi.org/10.31470/2786-8583-2024-4-46-51>.
2. Дерев'янка С. Гібридна війна: інформаційно-безпековий вимір // *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2024. № 18. С. 101–113. <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-18-11>.
3. Кобець Т. Когнітивна безпека в умовах гібридної війни // *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2024. № 17. С. 67–73. <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17-9>.
4. Ненько Ю. Педагогічні умови забезпечення ефективності професійно орієнтованої комунікативної підготовки майбутніх офіцерів служби цивільного захисту // *Освітній простір України*. 2017. № 11. С. 81–87.
5. Carlà A., Constantin S. Language Policies and Insecurities in Ukraine // *Nationalities Papers*. 2025. Р. 1–19. <https://doi.org/10.1017/nps.2025.10071>.
6. DeKeyser R. Skill acquisition theory // *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. – 2015. – Р. 1–10.
7. Ellis R. *The study of second language acquisition*. – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
8. Nenko Y., Yaryhina V., Vorona V. Examining officers' readiness for foreign language intercourse in international operations // *Práxis Educacional*. 2021. Vol. 17, no. 46. P. 465–487. <https://doi.org/10.22481/praxisedu.v17i46.8816>.
9. Shmidt T. Foreign language as an instrument of cultural security and resilience under hybrid threats // *Political Science and Security Studies Journal*. 2025. Vol. 6. <https://doi.org/10.33445/psssj.2025.6.3.2>.

УДК 159.9:351.86:37.035

Олександр ОРОВЕЦЬ,
НК – Вікторія ГРОН,
кандидат історичних наук
ORCID: 0000-0002-1221-3658
аціональний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ РЯТУВАЛЬНИКА В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

У статті пропонується розглядати комунікативну компетентність як елемент професійної готовності рятувальника в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану. Спочатку розкриваються теоретичні підходи до визначення комунікативної компетентності в науковій літературі, а потім порівнюються та протиставляються наукові концепції. Детально розглядається структура комунікативної компетентності рятувальника та чотири основні компоненти: вербальний, невербальний, соціально-перцептивний та інтерактивний. Досліджуються нюанси методів комунікації під час надзвичайних ситуацій, а також висвітлюються аспекти комунікації, що заважають ефективному спілкуванню.

Аналізуються поширені комунікативні недоліки в діях підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, їх причини та наслідки. Психологічна стійкість розглядається як одна з основних якостей, необхідних для ефективного спілкування в складних умовах, а також основні психологічні бар'єри та способи їх подолання. Досліджуються деталі цифрових комунікацій та питання міжвідомчої та міжнародної взаємодії в умовах воєнного стану. Проводиться порівняння вітчизняних практик комунікативної підготовки рятувальників з країнами НАТО, США та Скандинавією. Пропонується різноманітність підходів та схем щодо формування комунікативної компетентності в процесі гуманітарної підготовки фахівців з цивільного захисту в системі.

Ключові слова: комунікативна компетентність, рятувальник, надзвичайна ситуація, Державна служба з надзвичайних ситуацій, професійна підготовка, воєнний стан, психологічна стійкість, кризова комунікація, міжвідомча взаємодія, цифрові комунікації.

Oleksandr OROVETS,
SC – Viktoriia HRON,
Candidate of Historical Sciences
ORCID: 0000-0002-1221-3658
National University of Civil Protection of Ukraine, Cherkasy, Ukraine

COMMUNICATIVE COMPETENCE OF A RESCUER IN EMERGENCY SITUATIONS

The article proposes to consider communicative competence as an element of professional readiness of rescuers in emergency situations and martial law. First, theoretical approaches to defining communicative competence in scientific literature are revealed, and then scientific concepts are compared and contrasted. The structure of a rescuer's communicative competence and its four main components are examined in detail: verbal, nonverbal, socio-perceptual, and interactive. The nuances of communication methods during emergencies are explored, and aspects of communication that hinder effective communication are highlighted.

Common communication shortcomings in the actions of the State Emergency Service of Ukraine, their causes and consequences are analyzed. Psychological resilience is considered as one of the main qualities necessary for effective communication in difficult conditions, as well as the main psychological barriers and ways to overcome them. The details of digital communications and issues of interagency and international cooperation in a state of martial law are examined. A comparison is made between domestic practices of communication training for rescuers and those in NATO countries, the US, and Scandinavia. A variety of approaches and schemes for developing communication skills in the process of humanitarian training of civil protection specialists in the system are proposed.

Keywords: *communicative competence, rescuer, emergency situation, State Emergency Service, professional training, martial law, psychological resilience, crisis communication, interagency cooperation, digital communications.*

Поточні умови для рятувальників в Україні характеризуються надзвичайною складністю та багатовимірними викликами. Воєнний стан, масові руйнування внаслідок ракетних та артилерійських обстрілів, технологічні катастрофи та глибока гуманітарна криза ставлять принципово нові завдання щодо підготовки персоналу Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС). З лютого 2022 року підрозділи ДСНС працюють в умовах внутрішньої практики цивільного захисту, яка є найбільш незвичайною: одночасно доводилося справлятися з безліччю надзвичайних ситуацій через бойові дії під прямою загрозою життю та здоров'ю. Комунікативна компетентність є одним з ключових компонентів професійної готовності рятувальника – здатність передавати інформацію, координувати дії команди та взаємодіяти з постраждалими в умовах екстремального стресу. Ця здатність не є природним даром, а розвивається через цілеспрямоване навчання та практичний досвід. Практика аварійно-рятувальних операцій демонструє, чому існує високий рівень трагічних інцидентів не лише через технічні помилки, але й через комунікаційні:

неправильний порядок, запізнити попередження про загрозу, невміння заспокоїти постраждалих або залучити підрозділи. Дослідження екстремальних умов інцидентів у психології показують, що 30-50% помилок в операціях під час надзвичайних ситуацій є наслідком або результатом проблеми з комунікацією, непорозуміння між оперативником та стороннім, який не надає негайної поради [2, 112]. Ця статистика переконливо свідчить про те, що покращення комунікаційних навичок рятувальників є таким же значним внеском, як і технічне оновлення.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році кардинально змінило умови роботи рятувальників. Підрозділи ДСНС були поставлені в принципово нові умови діяльності: координація з військовими структурами, проведення операцій під час обстрілів, взаємодія з міжнародними гуманітарними місіями та надання підтримки цивільним особам, які проводять операції в зонах бойових дій. Одночасно рятувальники часто працюють у зруйнованій комунікаційній інфраструктурі, де комунікація стає ще складнішою через розташування інфраструктури. В результаті проблема комунікативної компетентності рятувальників також має новий вимір у ширших контекстах участі ДСНС у міжнародних операціях та взаємодії з партнерськими структурами в рамках європейської інтеграції та підходу до стандартів НАТО. Це означає, що фахівці з цивільного захисту повинні бути не лише технічно обізнаними, але й здатними до ефективної міжкультурної та міжінституційної комунікації. Це робить критичним для галузевої педагогіки та психології оцінити структуру комунікативної компетентності рятувальника та підтримати її розвиток, що вимагає реконцептуалізації з урахуванням нових реалій збройного конфлікту та євроінтеграційних прагнень України.

Концепція комунікативної компетентності привернула увагу вчених багатьох галузей – лінгвістів, психологів, педагогів, фахівців з управління надзвичайними ситуаціями. Першим є критичний огляд наукових джерел, який виявляє ряд центральних підходів до пояснення цього явища. У лінгвістичному підході комунікативна компетентність в основному базується на лінгвістичній здатності – знанні прийнятих і часто складних норм і правил комунікації, здатності добре писати речення і не пропускати цільове значення, як зазначає автор у тексті. Ф. С. Бацевич описує комунікативну компетентність як інтегративну характеристику особистості, яка включає знання лінгвістичних норм і правил комунікації, здатність одного або кількох осіб сприймати та обробляти інформацію змістовно та здатність останнього організовувати ефективну взаємодію в різних соціальних контекстах [1, 45]. Це визначення є незамінним для розуміння багатшаровості комунікативної компетентності, інтегруючи когнітивні, поведінкові та ціннісні виміри. Психологічна перспектива бачить комунікатора як індивіда – з емоційним інтелектом, емпатією та хорошими навичками слухання. О. В. Тимченко, у ключовому тексті з

психології криз і екстремальних ситуацій, також вивчає способи впливу стресу на когніцію та комунікацію в індивіда; і встановлює, що специфічний режим навчання для працюючої особи в умовах надзвичайної ситуації є неминучим [2, 112]. Дослідник наголошує, що під таким стресом людина може втратити близько 40 відсотків своєї нормальної комунікативної здатності. Як зазначено в монографії В. О. Лефтерова (1993, 2004) про психологічні технології особистісно-професійного розвитку рятувальників, комунікативна компетентність була одним з компонентів загальної особистісно-професійної компетентності спеціаліста для екстремальних профілів [4, 63].

Психологічна стійкість рятувальника та комунікативна ефективність нерозривно пов'язані: неможливо виконати перше через тривалий вплив екстремальних умов без другого. Спираючись на нейролінгвістичне програмування та когнітивно-поведінкову терапію, дослідник вводить інноваційні психологічні технологічні методи для розвитку навичок у комунікації. О. П. Євсюков у своїй роботі про гуманітарну підготовку фахівців з цивільного захисту враховує комунікативну компетентність у загальному полі гуманітарної освіти таким чином, що підкреслює інтеграцію дисциплін у цій галузі [3, 78].

Як зазначає автор, розвиток комунікаційних навичок є невіддільним від загального гуманітарного розвитку особистості спеціаліста – їхньої мовної культури, психологічної грамотності та соціальних навичок. В. П. Садковий вивчає комунікативні виміри управління силами цивільного захисту під час надзвичайних ситуацій, розглядаючи комунікацію як системоутворюючий компонент оперативного управління [5, 89]. Огляд наявних досліджень показує, що хоча дослідження комунікативної підготовки рятувальників вважається науково значущим, спеціалізація комунікативних навичок в умовах воєнного стану, співпраця між агентствами та впровадження сучасних цифрових засобів комунікації все ще недостатньо розвинені. Відсутність масштабних досліджень, які б інтегрували освітні, психологічні та управлінські виміри проблеми, виділяється. Це те, що робить цю статтю такою актуальною та свіжою з точки зору досліджень.

Метою статті є проведення ґрунтовного аналізу структури та форми комунікативної компетентності рятувальника, систематизація помилок комунікації в практиці українських службових професій (ДСНС) та обґрунтування ефективних стратегій у контексті гуманітарної підготовки фахівців з цивільного захисту в умовах воєнного стану. Для досягнення цього мета включає узагальнення теоретичних підходів до концепції комунікативної компетентності та розробку її операційного визначення для роботи рятувальника, розробку структури комунікативної компетентності як рятувальника та характеристику кожного з її компонентів, систематизацію проблем комунікаційної ситуації між комунікативною операцією підрозділів ДСНС та наслідками проблем комунікації;

дослідження психологічних бар'єрів у комунікації рятувальників та методів їх подолання, аналіз особливостей цифрової комунікації та проблем міжвідомчої комунікації, порівняльний аналіз підходів до підготовки рятувальників в Україні та провідних зарубіжних країнах, а також пропозиції на основі наукових доказів щодо методів створення комунікативної компетентності.

Теоретичні основи комунікативної здатності рятувальника. Щоб зрозуміти специфіку комунікативної компетентності рятувальника, насамперед слід уточнити зміст цього поняття у контексті екстремальної діяльності. У загальному розумінні комунікативна компетентність – це уміння індивіда результативно виконувати комунікативну діяльність у різних умовах міжособистісної та групової взаємодії. Проте в роботі рятувальника ця загальна здатність має свої специфічні риси, які зумовлені характеристиками середовища, де відбувається комунікація [1].

По-перше, спілкування рятувальника відбувається в умовах надзвичайно високого стресу та психологічного навантаження. Наявність необхідності ухвалювати рішення та взаємодіяти під час реальної загрози для життя – власного і потерпілих – суттєво відрізняє професію рятувальника від інших спеціальностей. Стрес негативно позначається на всіх етапах комунікації: ускладнює чіткість і виразність мови, ускладнює формулювання ідей, зменшує можливості активного слухання та сприйняття інформації.

По-друге, спілкування рятувальника має виражений брак часу. У критичних ситуаціях секунди можуть змінити життя людини, тому повідомлення повинні бути максимально лаконічними і чіткими – без зайвих слів і деталей, але з усією потрібною інформацією. Це потребує особливої мовленнєвої культури, якою більшість людей не володіє природно і яку потрібно цілеспрямовано розвивати.

По-третє, спілкування рятувальника відбувається в умовах різних фізичних перешкод: шум рятувальної техніки, гуркіт вибухів, крики і плач постраждалих, обмежена видимість – усе це значно погіршує якість звукового каналу передачі інформації та вимагає додаткових засобів для забезпечення надійної комунікації.

По-четверте, рятувальник взаємодіє одночасно з кількома принципово різними групами: командою (субординаційна взаємодія), постраждалими (психологічно-підтримувальна взаємодія), партнерськими організаціями (міжвідомча взаємодія) та засобами масової інформації (публічна взаємодія). Кожна зі згаданих комунікативних ролей потребує різних навичок і стратегій, і рятувальник мусить вміти оперативно переходити між ними відповідно до обставин.

Враховуючи ці характеристики, комунікативну компетентність рятувальника можна трактувати як спільну здатність результативно виконувати комунікативну діяльність в різних ролях і з різними аудиторіями за умов екстремального стресу, нестачі часу і фізичних

перешкод, зберігаючи точність передачі інформації, психологічну стійкість і здатність до командної взаємодії.

Структура комунікативної компетентності рятівника охоплює кілька взаємозалежних елементів, кожен з яких виконує свої специфічні функції під час надзвичайних ситуацій [3, 78]. Проаналізуємо кожен елемент уважно.

Вербальна складова є основною і передбачає вміння виразно та стисло викладати розпорядження й повідомлення, уникати неоднозначностей та застосовувати уніфіковану термінологію під час передачі оперативних відомостей. В умовах шуму і стресу критично важливо, щоб кожне повідомлення було чітким, лаконічним і не вимагало пояснень. Рятувальник повинен оволодіти мовою команди – ясною, впорядкованою, без непотрібних висловлювань.

Важливе місце в вербальній складовій займає здатність до «адаптивної вербалізації» – вміння швидко коригувати зміст і форму повідомлення під конкретного співрозмовника. Те, що підходить для доручення досвідченому колезі, абсолютно неприйнятне для заспокоєння цивільної жертви в шоківому стані. Вербальна складова охоплює також вміння працювати з різними мовами та діалектами, що стає особливо важливим в умовах масового переміщення населення, коли рятувальники можуть зустрічати людей, які говорять різними мовами.

Невербальна частина включає управління жестами, виразами обличчя та позами в стресових ситуаціях. Постраждалі та колеги визначають емоційний стан рятувальника не тільки за словами, але й за невербальними ознаками. Впевнена поза, спокійний вираз обличчя, контрольовані жести – все це має заспокійливий ефект на оточуючих і підвищує довіру до рятувальника як керівника ситуації. Дослідження в сфері психології кризових комунікацій показують, що невербальні сигнали становлять до 55 відсотків загального обсягу комунікативного повідомлення [4, 63].

Ключовим елементом невербальної частини є «проксеміка» – регулювання відстані між людьми під час спілкування. У спілкуванні з постраждалими вдало обрана дистанція може значно вплинути на їхній рівень довіри та бажання до взаємодії. Занадто велика відстань вказує на холодність та формальність; занадто близька – може сприйматися як загроза і підсилювати паніку. Рятувальник повинен вміти інтуїтивно визначати оптимальну дистанцію.

Соціально-перцептивний аспект забезпечує можливість рятувальника чітко визначати емоційний стан жертв і колег, розпізнавати симптоми психологічного шоку та обирати відповідну тактику комунікації. Рятувальник, що вміє швидко визначити психологічний стан особи – чи вона у паніці, ступорі або в стані відносної рівноваги – може вибрати правильний тон і суть звернення. Важливим є визначення характеристик психологічного шоку, при якому звичні способи спілкування виявляються неефективними.

Соціально-перцептивна складова також охоплює вміння до «соціального зчитування» – оперативного аналізу групової динаміки серед потерпілих. Рятувальник повинен вміти визначати неформальних лідерів серед потерпілих і використовувати їхній авторитет для регулювання поведінки групи, виявляти потенційно агресивних або руйнівних осіб і нейтралізувати їхній вплив, координувати дії волонтерів з числа потерпілих.

Інтерактивний аспект визначає здатність скоординувати дії у команді, розподіляти функції та забезпечувати зворотний зв'язок під час проведення рятувальної операції. Ефективна взаємодія у команді неможлива без чіткого усвідомлення кожним учасником своїх обов'язків та готовності швидко інформувати про зміни у ситуації [3, 78]. Недостатній або відсутній зворотний зв'язок в команді є однією з найчастіших причин збоїв у координації під час складних рятувальних місій.

Ключовим аспектом інтерактивного компонента є здатність реалізувати ефективне «ситуаційне лідерство» – виконувати комунікативне управління в незвичних обставинах, навіть без офіційних повноважень. У хаосі надзвичайної ситуації часто виникають комунікативні «вакуми», коли жоден із учасників не відповідає за координацію дій. Рятувальник повинен бути здатним оперативно відновити вакуум, створивши ясну комунікаційну структуру та уникаючи дезорганізації рятувальних заходів.

Типові помилки комунікації в діяльності ДСНС та їх наслідки. Аналіз практичного досвіду підрозділів ДСНС України дає змогу визначити ряд типових комунікативних помилок, які постійно виникають під час аварійно-рятувальних заходів і спричиняють зниження їх ефективності. Систематизація цих помилок є важливим завданням на практиці, адже усвідомлення поширених комунікаційних збоїв є першим кроком до їх уникнення.

Перша категорія помилок стосується передачі оперативних даних. Найбільш розповсюдженими є: використання нестандартизованих термінів та аббревіатур, що призводить до неоднозначного розуміння наказів; відсутність підтвердження отримання та усвідомлення повідомлень, що створює ілюзію ефективної комунікації при фактичному відсутності розуміння; надмірна деталізація або, навпаки, надмірна стислість повідомлень, що однаково ускладнює їх сприйняття в умовах стресу; неправильне визначення пріоритетів при передачі інформації – повідомлення другорядного змісту надсилаються раніше критично важливих [2, 112].

Інша група помилок пов'язана з контактами з постраждалими. Найбільш небезпечними є: використання спеціалізованої термінології, яка не зрозуміла звичайним людям; прояв емоційної холодності або, навпаки, надмірної емоційності, що може дезорієнтувати постраждалих; нездатність налагодити психологічний контакт з людиною в стані шоку або паніки; ігнорування невербальних сигналів постраждалого під час оцінювання

його стану; надання надмірної або недостатньої інформації про ситуацію, що може посилити тривогу постраждалих.

Третя категорія помилок з'являється під час міжвідомчої взаємодії і є надзвичайно важливою в умовах воєнного часу. Різноманітні системи позивних і кодів між підрозділами різних правоохоронних органів часто ставали причинами серйозних непорозумінь. Відсутність спільних протоколів обміну даними між ДСНС, Збройними силами України та поліцією ускладнювала загальну координацію дій. Мовний бар'єр під час спілкування з міжнародними гуманітарними організаціями (зокрема у перші місяці після початку великого вторгнення) зменшував результативність спільних акцій.

Четверта категорія помилок стосується публічних комунікацій – взаємодії з громадськістю та мас-медіа. Неясні або суперечливі повідомлення для громадськості щодо небезпеки та потрібних дій викликали паніку або, навпаки, призводили до недооцінювання загрози. Розповсюдження в соціальних мережах неправдивих даних щодо рятувальних операцій часто ускладнювало діяльність підрозділів через неефективне залучення волонтерів або, навпаки – відштовхування можливих помічників.

Слідства цих помилок можуть бути вельми серйозними: затримка або невірне виконання рятувальних дій, загибель або додаткові травми постраждалих, підвищений стрес у команді та зниження загального рівня боєздатності підрозділу, дискредитація ДСНС у громадській думці і втрата суспільної довіри [2, с. 112].

Психологічні перешкоди в спілкуванні та способи їх подолання. Особливої уваги заслуговує питання психологічних перешкод у спілкуванні рятувальників. Дослідження свідчать, що тривале знаходження в умовах надзвичайних ситуацій викликає різні психологічні наслідки, які значно погіршують якість спілкування [4, с. 63]. Усвідомлення суті цих перешкод є необхідною умовою для їх успішного подолання.

Емоційне вигорання є одним із найпоширеніших психологічних бар'єрів для рятувальників, які тривало працюють в екстремальних умовах. Це виявляється в байдужості до стану жертв, зниженні стимулів для якісної взаємодії, почутті порожнечі та неспроможності співпереживати. Рятувальник, що стикається з вигоранням, спілкується офіційно, без справжньої уваги до людини, що значно зменшує ефективність психологічної допомоги постраждалим. Для подолання цього бар'єру дієвими є методи психологічної саморегуляції, регулярні групові та індивідуальні зустрічі з психологами, зміна складу персоналу та забезпечення якісного відпочинку між змінами.

Когнітивне навантаження з'являється в ситуаціях багатьох паралельних завдань і зайвого інформаційного потоку. Коли рятувальник одночасно спостерігає кілька інформаційних джерел, виконує фізично важкі завдання і ухвалює екстрені рішення, його комунікативні ресурси

значно виснажуються: зменшується здатність ясно висловлювати думки, слухати партнера, регулювати свої емоційні реакції. Щоб подолати цей бар'єр, необхідно вміти визначати пріоритети і свідомо зменшувати кількість оброблюваних інформаційних потоків одночасно, а також використовувати стандартизовані протоколи, які зменшують когнітивне навантаження під час рутинних комунікацій.

Посттравматичні реакції становлять значну проблему для рятувальників, які працюють в умовах війни. Флешбеки, підвищена тривожність та емоційна нестабільність, які спостерігаються при гострій стресовій реакції і посттравматичному стресовому розладі, безпосередньо впливають на якість спілкування. Рятувальник, який відчуває посттравматичні симптоми, може раптово втрачати увагу, нерівномірно реагувати на різні сигнали, а також проявляти неочікувані емоційні реакції під час спілкування. Системна психологічна допомога, вдосконалення навичок управління стресом і створення культури звернення за психологічною підтримкою є ключовими умовами для подолання цього бар'єру.

Страх відповідальності та комунікативна самоцензура частоспричиняють до того, що рятувальник ухиляється від чіткої і зрозумілої комунікації, навмисно або мимоволі «розмиваючи» відповідальність за допомогою нечітких формулювань. Для подолання цього бар'єра важливо формувати культуру відкритого та чесного спілкування в колективі, де помилки розглядаються конструктивно, без пошуків «жертв», а визнання помилки не призводить до непропорційно негативних наслідків.

Цифрові комунікації та технологічний аспект навчання. Сучасна рятувальна діяльність тісно пов'язана з застосуванням цифрових технологій комунікації, які істотно розширюють можливості координації та обміну інформацією, проте одночасно ставлять нові вимоги до підготовки кадрів. Застосування захищених радіозв'язків, мобільних застосунків для координації дій, геоінформаційних систем, дронів з можливістю відеотрансляції – усе це стало важливою складовою сучасних рятувальних місій [5, с. 89].

Геоінформаційні системи (ГІС) надають рятувальникам можливість в реальному часі обмінюватися інформацією про позиції підрозділів, стан постраждалих і небезпечних територій, що суттєво підвищує ефективність координації масштабних операцій. Проте ефективне застосування ГІС вимагає не лише технічних навичок роботи з програмами, але й здібності швидко інтерпретувати просторову інформацію та на її основі приймати оперативні рішення – це специфічна комунікативна навичка, що потребує цілеспрямованого розвитку.

Системи цифрового радіозв'язку TETRA (Terrestrial Trunked Radio), які застосовуються в підрозділах ДСНС, забезпечують надійний канал для передачі голосових і текстових даних. Проте ефективне застосування цих систем потребує точного виконання протоколів, адже без них навіть

найсучасніше технічне рішення не гарантує якісної комунікації. Досвід свідчить, що технічні знання та комунікативні навички є взаємопов'язаними складовими успішної цифрової комунікації.

Надмірний обсяг цифрової інформації може викликати «інформаційне перевантаження», внаслідок якого рятувальник втрачає можливість виокремити важливі повідомлення з загального потоку. Щоб запобігти цьому явищу, важливо мати чітке ієрархічне структурування інформаційних потоків, в рамках якого кожен рятувальник отримує тільки те, що безпосередньо стосується виконання його завдань. Залежність від цифрових комунікацій робить уразливим у випадку їх збоїв – рятувальник, який не знає традиційних методів спілкування, стає безпорадним під час технічних проблем. Отже, цифрова комунікативна підготовка повинна наглядно поєднуватися з відпрацюванням альтернативних засобів зв'язку.

Взаємодія між відомствами та на міжнародному рівні. У ситуації воєнного стану комунікативна компетентність рятувальника отримує новий, надзвичайно важливий аспект – міжвідомчу та міжнародну взаємодію. Взаємодія з підрозділами Збройних сил України, Національної поліції, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби та міжнародними гуманітарними організаціями вимагає від рятувальника не лише загальних навичок спілкування, але й розуміння специфічних протоколів і форматів інформаційного обміну, які прийняті в кожній з цих установ.

Досвід проведення рятувальних операцій у зоні бойових дій в Україні виявив низку системних проблем в міжвідомчій комунікації. Різні системи позначень і кодів у різних силових структурах часто спричиняли затримки та помилки в передачі інформації. Відсутність спільних стандартів для оцінки та передачі інформації про жертви й руйнування ускладнювала загальну координацію гуманітарної допомоги. Цінний досвід міжвідомчої співпраці, отриманий в перші місяці повномасштабного вторгнення, поступово перетворився на неформальні практики, які потребують систематизації та фіксації у вигляді офіційних протоколів.

Взаємодія з міжнародними гуманітарними організаціями – місією ООН, Червоним Хрестом, командами рятувальників з країн ЄС – показала проблему мовного бар'єра. Переважна більшість підрозділів ДСНС не мала працівників з достатніми знаннями англійської мови для ефективної оперативної взаємодії. Це призвело до зволікань у координації та потреби в перекладачах, що в умовах надзвичайної ситуації є розкішшю, яку важко дозволити. Ця проблема одночасно стала сильним поштовхом для удосконалення підготовки іноземними мовами в системі ДСНС.

Адаптація до стандартів НАТО в галузі цивільного захисту та управління надзвичайними ситуаціями вимагає від співробітників ДСНС засвоєння специфічних комунікаційних протоколів і форматів, які застосовуються в Альянсі. Зокрема, система CONOPS (Concept of Operations) і стандартизовані оперативні процедури (SOPs)

визначають конкретні вимоги до формату і змісту оперативних повідомлень, які істотно змінюють вітчизняні практики. Заповнення цього розриву є стратегічним завданням удосконалення системи підготовки ДСНС у рамках євроінтеграційних процесів.

Порівняльне вивчення міжнародного досвіду підготовки. Зарубіжний досвід підготовки рятувальників підтверджує важливість комунікативного компонента та пропонує кілька цікавих методик, які варто врахувати під час реформування національної системи підготовки.

У США програма навчання рятувальників FEMA (Federal Emergency Management Agency) передбачає обов'язкові спеціалізовані курси з кризових комунікацій для сертифікації фахівців різних рівнів. Акцент ставиться на співпраці з медіа та суспільством у разі надзвичайних ситуацій, а також на методах деескалації при спілкуванні з панічними чи агресивними особами. FEMA також активно впроваджує симуляційні тренінги з елементами масових ігор (tabletopexercises), під час яких учасники практикують комунікаційні вміння у складних сценаріях без фактичного ризику для здоров'я.

У Великій Британії комунікативна компетентність розглядається як окремий, автономний елемент оцінювання в контексті Національної кваліфікаційної рамки для фахівців у сфері цивільного захисту. Британські норми навчання зосереджуються на «аудиторно-орієнтованій комунікації» – умінні рятувальника підлаштовувати своє повідомлення під конкретну аудиторію (діти, літні люди, особи з інвалідністю, іноземці). Для всіх цих категорій створені спеціалізовані комунікаційні протоколи.

Скандинавські нації, зокрема Швеція та Норвегія, активно застосовують симуляційні тренінги за допомогою сучасних технологій доповненої та віртуальної реальності, де рятувальні працівники вдосконалюють комунікативні навички в реалістичних змодельованих умовах. Ці технології забезпечують можливість створення вельми точних симуляцій стресових ситуацій, у яких учасники здобувають навички підтримувати ефективну комунікацію в умовах, що імітують фізіологічні прояви стресу.

Варто виділити досвід Ізраїлю – держави, що тривалий час перебуває у бойових діях і має великий досвід підготовки рятувальників для дій в умовах збройного конфлікту. Ізраїльська система підготовки ЗАКА (організація з управління масовими жертвами) створила спеціалізовані комунікаційні протоколи для роботи на місцях терористичних актів та бойових дій, які поєднують оперативну ефективність із психологічною підтримкою жертв. Цей досвід має особливу цінність для України в актуальних умовах.

Адаптація передових міжнародних практик у систему підготовки кадрів ДСНС України є прогресивним напрямком трансформації галузевої освіти.

При цьому слід враховувати особливості національного контексту та накопичений власний досвід діяльності в умовах збройного конфлікту, який у деяких аспектах є унікальним і може збагачувати міжнародну практику.

Методи та програми розвитку комунікативної компетентності. Гуманітарна освіта в установах вищої освіти системи ДСНС повинна сприяти інтегративному розвитку всіх елементів комунікативної компетентності. Згідно з аналізом національного та міжнародного досвіду, можна розробити комплексний набір методів і програм для її створення.

Рольові та ситуаційні тренінги мають ключове значення для розвитку комунікативної компетентності рятувальника. Ці тренінги дають можливість курсантам практикувати комунікативні навички в умовах, що імітують реальність, – з шумовими перешкодами, часовим обмеженням і емоційним стресом. Моделювання реальних ситуацій допомагає розвинути автоматизовані комунікаційні реакції, що активуватимуться навіть при стресі. Комплексні тренінги, в яких учасники одночасно виконують фізично складні завдання і підтримують радіозв'язок, є особливо ефективними – це відтворює реальні умови рятувальних операцій.

Виконання стандартизованих комунікаційних протоколів є необхідною складовою підготовки. Ясні протоколи обміну інформацією – позивні, формати звітів, процедури підтвердження отримання вказівки – значно зменшують ймовірність комунікативних помилок. Їх регулярне повторення до рівня автоматизму гарантує ефективну комунікацію навіть в ситуаціях сильного стресу, коли свідомий самоконтроль знижений. Слід звертати особливу увагу на протоколи міжвідомчої взаємодії, адже саме тут зазвичай трапляються системні збої.

Міждисциплінарна робота з психологами становить важливу частину всебічної підготовки. Вони дають можливість засвоїти методи контролю власного стресу та продуктивного спілкування з людьми в умовах паніки, оволодіти навичками розпізнавання проявів психологічного шоку та вибирати відповідні комунікативні тактики. Рятувальник повинен уміти не тільки передавати інформацію, а й заспокоювати, надихати, підтримувати – і все це в умовах власного емоційного навантаження. Постійні зустрічі з психологами також допомагають запобігти емоційному вигоранню і посттравматичному стресовому розладу.

Розгляд реальних випадків і помилок виступає ефективним навчальним засобом. Систематичне дослідження типових комунікаційних помилок, що виникали під час справжніх рятувальних місій, та оцінка їх наслідків дає курсантам змогу усвідомити практичну вартість комунікативних бар'єрів. Аналіз окремих ситуацій розвиває постійну мотивацію до якісної взаємодії та вміння передбачати і уникати типові помилки. Матеріали з операцій під час воєнного стану в Україні мають особливу цінність – це унікальний досвід, відсутній в інших країнах світу.

Підготовка іноземною мовою з акцентом на професійну термінологію у сфері цивільного захисту є стратегічно значущим напрямком. Систематичне вивчення англійської мови – передусім у сфері оперативної та технічної термінології НАТО і міжнародних гуманітарних організацій – створює умови для продуктивної взаємодії з міжнародними рятувальними операціями. Програма підготовки іноземної мови повинна бути максимально орієнтованою на практичне використання: виконання оперативних переговорів, підготовка коротких доповідей англійською, вивчення стандартних форматів міжнародного спілкування.

Цифрова комунікативна підготовка охоплює практичне освоєння сучасних цифрових комунікаційних засобів і координації, включаючи геоінформаційні системи, захищені радіозв'язкові канали та мобільні програми для координації рятувальних дій. Водночас необхідно інтегрувати цифрову підготовку з відпрацюванням альтернативних способів комунікації на випадок технічних проблем. Курсанти повинні однаково впевнено орієнтуватися як у сучасному цифровому обладнанні, так і в ситуації повної відсутності зв'язкових засобів.

Громадська комунікація та медіаграмотність є порівняно сучасним, але надзвичайно критичним напрямом навчання в епоху соціальних мереж. Рятувальник повинен усвідомлювати основи функціонування сучасних медіа, вміти формулювати чіткі і лаконічні коментарі для журналістів, виявляти дезінформацію та знати, як адекватно реагувати на неї у громадському полі. Це особливо актуально в умовах воєнного часу, адже невірна публічна комунікація може вплинути не тільки на репутацію ДСНС, а й на безпеку операцій.

Висновки. Комунікативна компетентність є важливим складником професійної підготовки рятувальника та одним з основних факторів успішності аварійно-рятувальних дій. Аналіз показує, що в умовах воєнного стану важливість цієї компетенції зростає багаторазово – розширюється коло партнерів у спілкуванні, ускладнюються умови обміну інформацією, збільшується вартість помилок у комунікації.

Структура комунікативної компетенції рятувальника включає вербальні, невербальні, соціально-перцептивні та інтерактивні елементи, кожен з яких виконує конкретні функції та потребує цілеспрямованого вдосконалення. Системний підхід до створення цих елементів у їхньому взаємозв'язку є обов'язковою умовою успішної комунікативної підготовки.

Дослідження типових комунікативних помилок у діяльності підрозділів ДСНС України виявило чотири ключові групи проблем: у передачі термінової інформації, у спілкуванні з постраждалими, у міжвідомчій координації та у громадських комунікаціях. Систематизація зазначених помилок і створення конкретних заходів для їх уникнення є суттєвим практичним завданням.

Порівняльне дослідження міжнародного досвіду (США, Велика Британія, Скандинавія, Ізраїль) виявило кілька дієвих методів і практик, які варто адаптувати в українській системі підготовки кадрів ДСНС. Унікальний досвід, набутий вітчизняними рятувальниками під час повномасштабного збройного конфлікту, є важливим ресурсом, який може збагачувати міжнародну практику.

Перспективним напрямком подальших досліджень є створення конкретних методик і тренінгових програм для розвитку комунікативних навичок працівників ДСНС України на основі системного підходу, що поєднує педагогічний, психологічний і управлінський аспекти проблеми, а також адаптація найбільш успішних міжнародних практик до вітчизняних умов підготовки спеціалістів цивільної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 344 с.
2. Тімченко О. В. Психологія кризових та екстремальних ситуацій : навч. посіб. Харків : НУЦЗУ, 2010. 392 с.
3. Євсюков О. П. Гуманітарна підготовка фахівців цивільного захисту: теорія і практика. Черкаси : НУЦЗУ, 2018. 210 с.
4. Лефтеров В. О. Психологічні технології особистісно-професійного розвитку рятувальників : монографія. Донецьк : ДЮІ МВС України, 2008. 487 с.
5. Садковий В. П. Управління силами цивільного захисту в надзвичайних ситуаціях : навч. посіб. Харків : НУЦЗУ, 2015. 324 с.

УДК 316.347:37.035

Ганна РЕДЬКІНА,

кандидат політичних наук, доцент

ORCID:/0000-0002-7000-8062

Людмила КНЯЗЄВА,

Дніпровський державний технічний університет

м. Кам'янське, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ПАРАДИГМИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ПІДГРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз ключових парадигм дослідження національної ідентичності – примордіалізму, модернізму (конструктивізму) та етносимволізму – у

західному та вітчизняному науковому дискурсі. Висвітлено специфіку еволюції української ідентичності в умовах посттоталітарних трансформацій та сучасних воєнних викликів. Обґрунтовано роль національної ідентичності як складної конфігурації цінностей, що виступає фундаментом для подолання суспільної амбівалентності та формування стійких громадянських орієнтирів молоді. Доведено, що синтетичний підхід до розуміння ідентичності є необхідним підґрунтям для розробки стратегій виховання та професійної соціалізації майбутніх фахівців у системі вищої освіти.

Ключові слова: національна ідентичність, примордіалізм, модернізм, етносимволізм, цінності, майбутні фахівці, вища освіта.

Hanna REDKINA,

PhD in Political Science, Associate Professor

ORCID:0000-0002-7000-8062

Liudmyla KNIAZIEVA

Dniprovsk state technical university

Kamianske, Ukraine

THEORETICAL PARADIGMS OF NATIONAL IDENTITY RESEARCH AS A BASIS FOR FORMING VALUES OF FUTURE SPECIALISTS

The article provides a comprehensive theoretical and methodological analysis of the key paradigms of national identity research – primordialism, modernism (constructivism) and ethnosymbolism – in Western and domestic scientific discourse. The specifics of the evolution of Ukrainian identity in the conditions of post-totalitarian transformations and modern military challenges are highlighted. The role of national identity as a complex configuration of values, which serves as a foundation for overcoming social ambivalence and forming stable civic orientations of youth, is substantiated. It is proved that a synthetic approach to understanding identity is a necessary basis for developing strategies for the education and professional socialization of future specialists in the higher education system.

Keywords: national identity, primordialism, modernism, ethnosymbolism, values, future specialists, higher education.

Наукова рефлексія соціального феномену національної ідентичності характеризується високим рівнем теоретичного плюралізму та міждисциплінарності. Складність цього соціального конструкту зумовлює існування різноманітних пізнавальних парадигм, які конкурують між собою в західній та вітчизняній науці.

Дослідження національної ідентичності сьогодні неможливе без звернення до фундаментальних дискусій між примордіалізмом, модернізмом (конструктивізмом) та етносимволізмом, а також без

урахування специфіки українського наукового дискурсу, який формувався в умовах посттоталітарних трансформацій.

У західній науці фундаментом для розуміння нації та ідентичності виступає дискусія про час та природу їхнього виникнення. На питання про те, коли з'явилась нація, науковці дають діаметрально протилежні відповіді, що сформувало два полярні табори: примордіалістів та модерністів.

Примордіалізм (з лат. *primordialis* – первісний, споконвічний) є історично першим підходом, який, попри шквал критики у другій половині ХХ ст., зберігає свій евристичний потенціал для пояснення емоційної природи націоналізму. Оформлення цієї течії було започатковане американським вченим Е. Шилзом, який у 1957 р. опублікував статтю «Примордіалістські, особисті, релігійні та громадянські зв'язки» [29].

Класичний примордіалізм (зокрема, у працях американського соціолога К. Гірца [24]) виходить із того, що в донаціоналістичну епоху склалася система взаємодії, заснована на кровних, мовних, релігійних зв'язках. Відповідно, етнічна група, як і нація, розглядається як природна спільнота. Кожна людина несе в собі почуття спорідненості, яке закорінене в її підсвідомості.

Як зазначають американські дослідники Дж.Еллер та Р.Кафлан, примордіалізм базується на трьох ідеях: апріорності ідентичності (вона дана до соціального досвіду), її невимовності (ірраціональності) та емотивності (вона апелює до почуттів, а не до інтересу) [22].

У межах цього підходу виділяють соціобіологічний напрям (американський соціолог та антрополог П.Ван ден Берге), який трактує етнічність як розширену форму родинного відбору, засновану на еволюційній боротьбі за виживання. Хоча П.Ван ден Берге визнає, що уявлення про спільну спадщину часто є фіктивним, саме віра в кровну спорідненість стає джерелом потужних почуттів солідарності, які ми називаємо націоналізмом або патріотизмом [31].

На противагу цьому, модернізм (конструктивізм) стверджує, що нація є продуктом модерної епохи, наслідком капіталізму, індустріалізації, бюрократизації та секуляризації.

Модерністська парадигма, представлена такими авторитетами як британський філософ, соціолог, соціальний антрополог Е. Гелнер [4], британський дослідник Е. Гобсбаум [2], британський соціолог і політолог Б. Андерсон [1], американський історик і філософ Г. Кон [27], домінує в сучасній західній науці.

Основні постулати модернізму зводяться до такого:

1. Нація не є вічною сутністю; вона виникає у XVIII–XIX ст. як відповідь на потреби індустріального суспільства у стандартизованій культурі.

2. Виникнення націй – це не фатальна закономірність, а результат збігу об'єктивних (економіка) та суб'єктивних (діяльність еліт) чинників.

3. Національна ідентичність є конструктом, який формується через систему освіти, мас-медіа та державну політику («соціальну інженерію»).

У межах модернізму виділяють економічний напрям (шотландський політолог Т.Нейрн [28], американський соціолог М.Гектер [25]), який акцентує на нерівномірному розвитку територій та прагненні периферійних еліт мобілізувати маси для захисту своїх ресурсів.

Інша школа (американський політолог П.Брасс [19], британський історик і політолог Дж.Бройї [20]) розглядає націю як інструмент політичної боротьби. П.Брасс стверджує, що культурні цінності етнічних груп перетворюються елітами на політичні ресурси [19]. Отже, нація – це політизована етнічна спільнота, створена шляхом свідомих маніпуляцій еліт.

Особливе місце в модерністському дискурсі посідають теорії Е.Гелнера [4] та Б.Андерсона [1]. Теорії націоналізму Е.Гелнера і Б.Андерсона ґрунтуються на тому, що ідентифікація з нацією є наслідком процесу модернізації, тобто національна ідентичність та національна свідомість є безпосередніми результатами розвитку сучасних засобів комунікації, масового ринку, урбанізації, посилення впливу держави на населення.

Е. Гелнер пов'язував націоналізм з потребами індустріального суспільства в культурній гомогенності. Теза вченого про те, що націоналізм створює нації, а не навпаки, - є вже хрестоматійною. Науковець стверджував, що нація як внутрішньо закладена політична доля є міфом, але цей міф є функціонально необхідним для модернізації [4, 35].

Е. Гелнер зазначав, що нації спочатку не існували, а утворилися з об'єднання культури і політики. Індустріалізація породжує нові форми суперництва, в яких спливають старі родові міфи, що витворюють націоналізм, який створює нації. Вчений стверджував, що нація як природний, від Бога даний спосіб класифікації людей, як внутрішньо закладена політична доля – це міф; націоналізм, який інколи перетворює в нації раніше існуючі культури, а інколи винаходить їх, часто знищує самобутні, раніше існуючі культури – така реальність, як би її не оцінювати, неминуча реальність [4, с. 35].

Б. Андерсон, автор концепції уявлених спільнот, пішов далі, аналізуючи психологічні механізми ідентифікації. Він доводив, що нація формується в уяві людей завдяки так званому друкованому капіталізму, який створює єдине інформаційне поле [1].

Е. Гелнер і Б. Андерсон говорять про національну ідентичність як про результат виховання в певному суспільстві, в якому людині навіюється міф про спільне походження і тісний кровний, культурний, історичний зв'язок усіх представників того народу, до якого вона належить. У дійсності за цим міфом нічого не стоїть, і нація залишається уявленою спільнотою, ідеологічною конструкцією.

Важливим доповненням до дискурсу про природу ідентичності є аксіологічний (ціннісний) підхід, який розробляють Р.Інглхарт [26] та К.Вельцель [26]. У межах теорії модернізації вчені пов'язують трансформацію національної ідентичності зі зміною ціннісних пріоритетів суспільства. Р.Інглхарт довів, що в міру переходу від індустріального до постіндустріального суспільства відбувається зсув від цінностей виживання (безпека, конформність, етноцентризм) до цінностей самовираження (свобода, толерантність, громадянська активність) [26].

Для дослідження молоді цей аспект є критично важливим. Ідентичність молодих поколінь формується не лише під впливом історичних міфів (як стверджують примордіалісти) чи державної пропаганди (як вважають модерністи), а насамперед на основі домінуючих цінностей епохи. Якщо суспільство перебуває в стані війни та екзистенційної загрози (ситуація України), актуалізується синтез цінностей виживання (захист своєї групи) та цінностей самовираження (захист свободи та демократії). Це пояснює феномен, коли українська національна ідентичність стає маркером не лише етнічного походження, а й цивілізаційного вибору.

Спробою примирити різні концепції став етносимволізм (Е. Сміт [13]). Вчений критикував модерністів за ігнорування домодерного коріння націй. Е. Сміт визнавав, що нації в сучасному вигляді є модерними, але наполягав, що вони будуються на основі давніх етнічних спільнот (ethnie).

Е. Сміт виділяє спільні риси, які характеризують національну ідентичність:

- 1) історична територія як рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадянська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів суспільства;
- 5) спільна економіка з можливістю пересуватися в межах національної території [13].

Важливе місце в теорії конструювання національної ідентичності Е. Сміта посідають поняття етноісторичної колективної пам'яті, національних міфів та політичної міфології [13]. Без цих глибинних символічних ресурсів (міфів про золоту добу, героїв, трагедії та ін.) неможливо збудувати стійку націю.

Також у науковому дискурсі присутні концепції переніалізму (від *perennial* – вічний), які розглядають нації як історичні, але довготривалі утворення, що існували в різні епохи (американський соціолінгвіст Дж. Фішмен [23], американський політолог В.Коннор [21]).

Дж.Фішмен, зокрема, аналізує етнічність через тріаду «буття – дія – обізнаність», де дія (фольклор, мова) забезпечує тяглість ідентичності, а обізнаність формує колективну мудрість [23].

На початку ХХІ ст. подальший розвиток одержали напрями удосконалення технологій соціального аналізу національної ідентичності, окреслених у межах наукових дискусій і критичного переосмислення стандартних підходів до концептуалізації проблеми.

Одним із перших дослідників, хто розробив і реалізував стратегію оцінки концептуалізацій національної ідентичності, проведеної на матеріалах емпіричних досліджень країн Західної Європи і Північної Америки, став американський соціолог С. Шульман [30].

Стратегія дослідження С. Шульмана передбачала проведення компаративного аналізу загальної і систематизованої концепцій, а також індексів національної ідентичності в країнах указаних регіонів. Концепція національної ідентичності С. Шульмана характеризується тим, що національна ідентичність розглядається, по-перше, як багаторівнева система, що містить у своїй структурі етнічний, культурний і громадянський компоненти (варіанти), і, по-друге, в ній передбачено розрізнення етнічної і культурної складових, що відрізняє її від стандартної дихотомії громадянської / етнічної ідентичності, в якій була відсутня рефлексія індикаторів культурної складової національної ідентичності за рахунок необґрунтовано розширеного тлумачення індексу етнічної ідентичності [30, 559].

Звертаючись до вітчизняного наукового дискурсу, слід зазначити, що він пройшов складну еволюцію. У 1990-х роках домінували спроби «віднайти» історичне коріння (близькі до примордіалізму). Проте з розвитком емпіричної соціології на перший план вийшов аналіз реального стану суспільної свідомості.

З-поміж вітчизняних науковців, які досліджують феномен національної ідентичності, можна виокремити роботи, Є. Головахи [3; 16], І. Кресіної [5], О. Майбороди [7], М. Михальченка [8], Л. Нагорної [9], М. Обушного [10], Н. Паніної [3; 11], М. Степика [15], Г. Яворської [17] та ін. Українська наука пройшла складний шлях від романтичного захоплення етнічними коренями в 90-х роках ХХ ст. до прагматичного аналізу націєтворення в умовах війни.

Фундаментальне значення для розуміння специфіки української ідентичності має концепція інституційної та ціннісної амбівалентності, розроблена соціологами Є. Головахою [3; 16] та Н. Паніною [3; 11]. Аналізуючи стан українського суспільства у пострадянський період, вчені виявили феномен одночасного співіснування у масовій свідомості взаємовиключних цінностей: демократичних і тоталітарних, ринкових і планових, національно-патріотичних і прорадянських [3]. Ця амбівалентність тривалий час була головною перешкодою для формування цілісної національної ідентичності. Молодь, як найбільш динамічна група, першою почала долати цю роздвоєність, обираючи модерні європейські цінності. Сучасні дослідження Інституту соціології НАН України підтверджують, що війна стала каталізатором остаточного

подолання амбівалентності та кристалізації стійкої громадянської ідентичності [16].

В українському науковому просторі вагомий внесок у розробку функціональної моделі ідентичності зробила Л. Нагорна [9]. Досить часто національна ідентичність ототожнюється з політичною чи культурною, а найчастіше – з близькою до неї, за змістом, етнічною, що навряд чи правильно. Вчена слушно зазначає, що недооцінювати самостійне значення політичної чи культурної ідентичності – значить примітивізувати процес пізнання логіки суспільного розвитку [9, 19].

Л. Нагорна виділяє такі основні функції національної ідентичності:

- пізнавальна / когнітивна (формує картину світу), містить певні етнічні стереотипи і уявлення про характер міжетнічних комунікацій, формуючи сприйняття зовнішнього світу, почуття єдиного громадянства, патріотизму, розуміння національних інтересів;
- комунікативна / інтегративна / нормативна (забезпечує згуртованість соціуму), відповідає за ступінь гомогенності й згуртованості соціуму, визначає способи соціальної взаємодії між його членами і механізми соціалізації індивідів. Водночас за її допомогою встановлюється психологічна комунікативна дистанція, що визначає взаємини з іншими спільнотами, створює загальновизнані регулятори міжкультурної комунікативної поведінки;
- емоційна (дає відчуття захищеності), створює відчуття спільності інтересів, захищеності від ударів долі, причетності до високих культурних цінностей;
- компенсаторна (відшкодовує втрату індивідуальності в масовому суспільстві), виявляється в певному відшкодуванні втрат, що виникають у процесі стандартизації, виконання індивідом анонімно-казенних функцій, формальних соціальних ролей;
- ідеологічна (мобілізує на дії), виникає одночасно з появою націоналізму як ідеології й створює не лише відчуття причетності до історичної долі групи, а й можливості змінювати її. Вона ж забезпечує певний ступінь соціального консенсусу;
- інструментальна (закріплює позитивну самооцінку), створює механізм закріплення у свідомості позитивної ідентичності, налаштованості на пріоритет власних цінностей і традицій передусім іншими, виховання самоповаги [9, 55].

Окремої уваги заслуговує науковий доробок М. Степика [15], який здійснив комплексний аналіз української ідентичності як феномену в умовах глобалізації. Дослідник пропонує розглядати ідентичність через призму ідентифікаційної матриці українця. Вчений доводить, що структура національної ідентичності не є лінійною, а складається з кількох рівнів, які взаємодіють між собою:

1. Етнічний рівень (архетипи, традиції, побутова культура).

2. Національно-культурний рівень (мова, висока культура, історична пам'ять).

3. Громадянсько-політичний рівень (лояльність до держави, правосвідомість).

4. Геополітичний рівень (усвідомлення місця України в системі координат «Схід – Захід»).

М.Степико наголошує, що головною проблемою українського націєтворення тривалий час була розірваність цієї матриці, коли етнічна ідентичність не переростала у політичну, а замикалася на локальному рівні. Вчений вводить поняття консолідуючої ідентичності, яка має стати основою національної безпеки. Згідно з цим підходом, загрозою для національної ідентичності є не лише зовнішня агресія, а й внутрішня розмитість ціннісних орієнтирів, тому формування національної ідентичності розглядається не як стихійний процес, а як об'єкт цілеспрямованої гуманітарної політики держави [15].

Окрему увагу українські вчені приділяють моделям ідентичності.

Г.Яворська виділяє три теоретичні моделі, які є найбільш релевантними для українських реалій:

- культурна модель, яка тлумачить ідентичність як наслідок дії етнокультурних факторів, що формуються впродовж тривалого історичного процесу (таких, як спільна історична спадщина, спільна релігія, спільна мова);
- інструментальна модель, у межах якої ідентичність розглядається як результат економічного чи політичного розрахунку, що базується на власних інтересах;
- громадянська модель, яка розглядає ідентичність як сутність, що заснована на домовленостях (конвенціях) щодо норм політичного співіснування [17, 271].

Дослідниця підкреслює, що названі моделі допускають різноманітні інтерпретації, насамперед з точкизору онтології ідентичності. Вони створюють підстави для побудови типології ідентичностей залежно від змісту ціннісних мотивацій, які домінують втому чи іншому випадку. Водночас вони дають можливість простежити, яким чином взаємодіють різні типи ідентичностей у межах одного соціуму.

Розвиваючи громадянську модель ідентичності, І.Кресіна акцентує увагу на категорії національної самосвідомості. Вчена розглядає її як вищу форму ідентичності, що передбачає не лише відчуття приналежності, а й розуміння національних інтересів та готовність їх відстоювати. Дослідниця стверджує, що в Україні відбувається перехід від етнічного ренесансу (характерного для початку 90-х) до формування політичної нації. У цьому контексті національна ідентичність стає основою легітимності держави. Якщо громадяни не ідентифікують себе з державою, інститути влади втрачають свою дієздатність, тому І. Кресіна наполягає на тому, що

національна ідентичність є не культурним артефактом, а політичним ресурсом [5].

У свою чергу, О. Майборода аналізує ідентичність крізь призму етнополітики, застерігаючи від штучного протиставлення етнічного та політичного. Вчений доводить, що успішна політична нація не може бути стерильною від етнічності. Навпаки, вона має спиратися на культуру титульного етносу, але бути відкритою для інтеграції інших етнічних груп. О. Майборода вводить поняття політизованої етнічності, яка може бути як конструктивною (державотворчою), так і деструктивною (сепаратистською). Для України завданням є формування такої ідентичності, яка б поєднувала етнічне коріння з європейськими демократичними процедурами [7].

Важливим для розуміння динаміки ідентичності є цивілізаційний підхід, який розробляв М. Михальченко. Науковець розглядав Україну як соціум, що перебуває у стані великого переходу. Вчений стверджував, що криза ідентичності в Україні була зумовлена потрійною транзицією: від тоталітаризму до демократії, від планової економіки до ринку, і від імперської периферії до незалежної держави. Вчений вказував, що ідентичність не може бути сформована лише на основі минулого, вона потребує проекту майбутнього. Довгий час українська ідентичність була ретроспективною (спрямованою на історію, травми, голодомори). Проте для молоді, як зазначав дослідник, необхідна перспективна ідентичність, пов'язана з успіхом, модернізацією та входженням у європейський простір. Саме цивілізаційний вибір стає головним маркером ідентичності в умовах трансформації суспільства. Його праці заклали фундамент для розуміння того, що ідентичність – це насамперед ціннісний вибір вектора розвитку [8].

Ці моделі дозволяють зрозуміти специфіку сучасної України. Якщо в перші роки незалежності домінувала конкуренція між культурною та інструментальною моделями, то події 2014 та 2022 років актуалізували громадянську модель, наповнену новим ціннісним змістом.

У сучасній вітчизняній науці набуває поширення конструктивістсько-дискурсивний підхід.

Зокрема, В. Кулик розглядає національну ідентичність як динамічний конструкт, що формується через медіа-дискурс та мовні практики [6].

У свою чергу, В. Степаненко аналізує ідентичність у контексті формування громадянського суспільства, наголошуючи на переході від приписаних (етнічних) до набутих (громадянських) форм солідарності [14].

Також варто відзначити праці М. Рябчука, який крізь призму постколоніального підходу аналізує долання амбівалентності української ідентичності та формування нової політичної нації в умовах зовнішніх викликів [12].

Це перегукується з ідеями класиків феноменологічної соціології П. Бергера [18] і Т. Лукмана [18] про соціальне конструювання реальності.

У цьому контексті ідентичність є не застиглою формою, а постійним процесом підтвердження та реконцептуалізації цінностей.

Аналіз наукового дискурсу дозволяє стверджувати, що для дослідження національної ідентичності сучасної молоді найбільш продуктивним є синтетичний підхід, який поєднує елементи конструктивізму та етносимволізму.

Західна соціологія (модернізм) дає інструментарій для розуміння того, як формується ідентичність (через освіту, медіа, соціальні практики), що є критично важливим для вивчення молоді, яка соціалізується в інформаційному суспільстві.

Водночас вітчизняні дослідники (Є. Головаха [3; 16], Л.Нагорна [9], О.Майборода [7]) надають розуміння контексту – того, яким змістом наповнюється ця форма в умовах української амбівалентності та переходу до громадянського суспільства.

Ключовим висновком з аналізу наукових джерел є те, що сучасна національна ідентичність не може бути зведена лише до етнічних маркерів або лише до політичної лояльності. Вона є складною конфігурацією цінностей. Саме ціннісний вимір, який детально розробляють сучасні українські та західні науковці, стає тією ланкою, що дозволяє дослідити, як молодь інтегрує глобальні тренди з національною традицією, формуючи нову якість української поліетнічної нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму ; [пер. з англ. В. Морозов]. Київ, 2001. 272 с.
2. Гобсбаум Е. Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року: програма, міфи, реальність [Текст] ; [пер. з англ. та прим. Т. Корпала]. Київ : Укр. Центр духов. культури, 2010. 286 с.
3. Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006. № 3. С.32–51.
4. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм : пер. з англ. Київ : Таксон, 2003. 300 с.
5. Кресіна І. Проблеми етнонаціональної консолідації українського суспільства. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип.3. С.139–144.
6. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки : [монографія]. Київ : Критика, 2010. 655 с.
7. Майборода О. Громадянська відповідальність і патріотизм: особливості формування національної психології в сучасній Україні. *Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду*. Київ : УНЦПД, 2004. С. 37–51.
8. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. 488 с.

9. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. Київ : ІПіЕНД, 2002. 272 с.
10. Обушний М. І. Національний світогляд: фактори формування і розвитку. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка : Філософія, політологія*. Київ, 2001. Вип. 37. С.47–48.
11. Паніна Н. Національна толерантність, національний ізоляціонізм та ксенофобія в Україні. *Україна – 2002. Моніторинг соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2002. С.445–459.
12. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2019. 252 с.
13. Сміт Е. Національна ідентичність ; [пер. з англ. П.Тарашук]. Київ: Основи. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm>(дата звернення 21.02.2026).
14. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. 420 с.
15. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.
16. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д.філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
17. Яворська Г.М. До проблеми формування європейської ідентичності в Україні. Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. 2008. Вип. 42. С. 269–277.
18. Berger P. L., Luckmann T. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY : Anchor Books. URL: <https://amstudugm.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/04/social-construction-of-reality.pdf> (дата звернення 23.02.2026).
19. Brass P.R. *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. New Delhi : Sage Publications. URL:<https://archive.org/details/ethnicitynationa00bras> (дата звернення 23.02.2026).
20. Breuilly J. *Nationalism and the State*. Manchester : Manchester University Press. URL: https://archive.org/details/nationalismstate0000breu_s6p6 (дата звернення 23.02.2026).
21. Connor W. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton : Princeton University Press. URL:<https://books.google.co.zm/books?id=XnZ2BQAAQBAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (дата звернення 23.02.2026).
22. Eller J. D., Coughlan R. M. The poverty of primordialism: The demystification of ethnic attachments. *Ethnic and Racial Studies*. URL: https://www.researchgate.net/publication/241718602_The_Poverty_of_Primalism_The_Demystification_of_Ethnic_Attachments (дата звернення 23.02.2026).

23. Fishman J. A. Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. Clevedon : Multilingual Matters. URL:<https://www.semanticscholar.org/paper/Language-and-Ethnicity-in-Minority-Sociolinguistic-Horna-Fishman/f5ebf310d4fce6203355188ab751bb70acfb263> (дата звернення 23.02.2026).

24. Geertz C. The Interpretation of Cultures. New York : Basic Books. URL: <https://web.mit.edu/allanmc/www/geertz.pdf> (дата звернення 23.02.2026).

25. Hechter M. Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development. Berkeley : University of California Press. URL: <https://archive.org/details/internalcolonial0000hech> (дата звернення 23.02.2026).

26. Inglehart R., Welzel C. Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. New York : Cambridge University Press, 2005. 333 p.

27. Kohn H. The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background. New York : Macmillan. URL: <https://archive.org/details/ideaofnationalis0000kohn/page/n5/mode/2up> (дата звернення 23.02.2026).

28. Nairn T. The Break-Up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism. London : NLB. URL:<https://archive.org/details/breakupofbritain00nair> (дата звернення 23.02.2026).

29. Shils E. Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties. *The British Journal of Sociology*. URL: <https://eclass.aegean.gr/modules/document/file.php/SOC119/Shils%20primordial%20personal%20sacred%20and%20civil%20ties.pdf> (дата звернення 23.02.2026).

30. Shulman S. Challenging the Civic / Ethnic and West / East Dichotomies in the Study of Nationalism. *Comparative Political Studies*. 2002. Vol. 35. N 5. P.554-585.

31. Van den Berghe P.L. The Ethnic Phenomenon. New York : Elsevier. URL: <https://archive.org/details/ethnicphenomenon00vand> (дата звернення 23.09.2025).

УДК 316.347:39:94(477)

Яніна ФЕДОРЕНКО,

доктор історичних наук, професор

ORCID:0000-0002-5206-0705

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, України

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ

У статті досліджено механізми формування та трансформації української національної ідентичності в другій половині ХХ століття через аналіз еволюції обрядової культури. Автором обґрунтовано, що радянська ідеологічна експансія в сферу повсякдення мала на меті повну десакралізацію побуту та нівелювання етнічних особливостей через впровадження «нової цивільної обрядовості». Виявлено суперечливий характер ідеологічного впливу: з одного боку, відбувалося примусове насадження уніфікованих радянських стандартів, з іншого – активізувалися механізми культурного самозбереження українського суспільства. Особливу увагу приділено аналізу феномену «обрядового двоєвірства» як стратегії захисної реакції народу, що полягала у чіткому розмежуванні офіційної (прагматичної) та приватної (сакральної) сфер життя. Доведено, що попри естетичну та емоційну «сухість» радянських сценаріїв, українська народна традиція виявила високу здатність до мімікрії. Це дозволило зберегти автентичне ядро національної ідентичності шляхом його інкорпорації в ідеологічно марковані форми. Зроблено висновок, що обрядова культура цього періоду стала не лише об'єктом трансформацій, а й потужним інструментом збереження суб'єктності українського народу, забезпечивши неперервність національного буття до часів відновлення державності.

Ключові слова: національна ідентичність, обрядова культура, радянська обрядовість, десакралізація побуту, культурна мімікрія, обрядове двоєвірство, українське суспільство ХХ століття.

Yanina FEDORENKO,

Doctor of Historical Sciences, Profesor

ORCID:0000-0002-5206-0705

National University of Civil Defence of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

MECHANISMS OF FORMATION AND TRANSFORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY IN THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY THROUGH THE PRISM OF RITUAL CULTURE

The article examines the mechanisms of formation and transformation of Ukrainian national identity in the second half of the 20th century through the analysis of the evolution of ritual culture. The author substantiates that the Soviet ideological expansion into the sphere of everyday life aimed at the total desacralization of daily routine and the leveling of ethnic characteristics through the introduction of 'new civil ritualism'. The study reveals the contradictory nature of ideological influence: on one hand, there was the forced imposition of unified Soviet standards, while on the other, the mechanisms of cultural self-preservation of Ukrainian society were activated. Special attention is paid to the analysis of the phenomenon of 'ritual double faith' (dualism) as a strategy of the people's defensive reaction, which consisted of a clear demarcation between the official (pragmatic) and private (sacral) spheres of life. It is proven that despite the aesthetic and emotional 'dryness' of Soviet scenarios, the Ukrainian folk tradition demonstrated a high capacity for mimicry. This allowed for the preservation of the authentic core of national identity by incorporating it into ideologically marked forms. The article concludes that the ritual culture of this period became not only an object of transformation but also a powerful instrument for preserving the subjectivity of the Ukrainian people, ensuring the continuity of national existence until the restoration of state independence.

Keywords: national identity, ritual culture, Soviet ritualism, desacralization of everyday life, cultural mimicry, ritual double faith, Ukrainian society of the 20th century.

Процес конструювання радянської ідентичності у другій половині ХХ століття супроводжувався радикальною трансформацією повсякденного життя українського суспільства, де обрядова культура перетворилася на арену гострого протистояння між експансивною державною ідеологією та інерційною народною традицією. Впровадження «нової радянської обрядовості» мало глибоко суперечливий характер, оскільки воно одночасно спрямовувалося на повну десакралізацію побуту та нівелювання етнонаціональних особливостей через уніфікацію життєвого циклу особистості. Разом із тим, агресивне втручання держави у приватну сферу мимоволі стимулювало механізми культурної самоізоляції та адаптації сформованих століттями етнічних кодів до нових політичних реалій. Як свідчить історичний досвід, штучно створені сценарії цивільних обрядів, поступово наповнюючись автентичним змістом, трансформувалися у специфічну форму збереження української суб'єктності в умовах тоталітарного контролю.

Науковий інтерес до цієї проблематики полягає у з'ясуванні феномену культурної мімікрії, де офіційна радянська форма слугувала лише зовнішньою оболонкою для відтворення традиційних етнічних практик. Об'єктивний аналіз зазначених процесів дозволяє констатувати високий рівень етнокультурної стійкості українського суспільства, що виявилася у здатності до відродження традиційних елементів навіть у межах жорстко нав'язаних соціокультурних моделей. Зазначений процес забезпечив неперервність національної ідентичності через фактичну інкорпорацію питомого етнічного змісту в ідеологічно марковані радянські ритуали, що робить вивчення цього досвіду критично важливим для розуміння природи українського спротиву.

Своєчасність та гостра актуальність дослідження зумовлені нагальною потребою деконструкції радянських соціокультурних міфів, які десятиліттями представляли радянську обрядовість як природний результат суспільного прогресу. В умовах сучасної збройної агресії проти України вивчення джерел життєздатності національної культури набуває особливого значення в постколоніальній перспективі. Розуміння того, як українська ідентичність вистояла перед потужним асиміляційним тиском у другій половині XX століття, дозволяє не лише переосмислити історичне минуле, а й виявити фундаментальні механізми соціокультурної опірності, що залишаються затребуваними для консолідації сучасного суспільства. Такий підхід сприяє глибшому розумінню генезису національної самосвідомості, яка формувалася не завдяки, а всупереч державній політиці пам'яті радянського зразка.

Мета статті полягає у комплексному аналізі процесів впровадження нової обрядовості та виявленні способів трансформації народних звичаїв у відповідь на виклики радянської ідеології, що дозволяє обґрунтувати роль обрядової культури як фундаментального фактора збереження національної самосвідомості.

Процес трансформації обрядів був довготривалим і розгорнувся ще у 1920-х роках, проте лише наприкінці 1950-х років влада дійшла висновку, що боротьба з релігією має змістити акцент із адміністративного тиску на запровадження безрелігійних цивільних ритуалів. Потужним імпульсом стала Всесоюзна конференція 1962 року, після якої з'явилися партійні постанови ЦК КПУ про поліпшення науково-атеїстичного виховання. Держава намагалася узагальнити досвід і впровадити в побут обряди, які б органічно поєднували професійне і самодіяльне мистецтво, залучаючи до участі все населення незалежно від віку [1, 5].

Радянські свята, на думку ідеологів, мали стати масовою формою колективної творчості. Характерною рисою цього періоду стала так звана «вседоступність» обряду: сімейно-побутові свята свідомо виводилися за межі вузького кола, залучаючи профспілкові, комсомольські організації та громадськість [2, 77]. Панувала думка, що новий обряд особливо активно впливає на формування атеїстичних поглядів у тому випадку, якщо він

безпосередньо спрямований на людину та оцінку її життєвих позицій [3, 214]. Проте штучність багатьох нововведень часто призводила до їхньої художньої недовершеності та схематизму порівняно з автентичним самобутнім фольклором.

Зокрема, державна стратегія, спрямована на витіснення «храмових» свят (днів вшанування святих, на честь яких було збудовано храм чи церкву в населеному пункті) шляхом їх заміни локальними цивільними заходами, призвела до інституціоналізації Свята врожаю. Цей захід найповніше акумулював у собі архаїчні елементи обжинок, трансформуючи їх у межах радянської ідеології «соціалістичного достатку». Традиційні обрядові атрибути, зокрема обжинкові вінки, «останній сніп» (дідух) та короваї, прикрашені цифрами досягнутого врожаю, поступово трансформувалися у форму легалізації народної хліборобської традиції в межах офіційної ідеологічної лінії [4, 42].

Регіональні особливості святкування демонстрували стійкість локальних традицій. Наприклад, на Сумщині практика громадського огляду короваїв, випечених господинями з борошна нового врожаю, фактично слугувала легітимним способом збереження та трансляції традиційної кулінарної майстерності, хоча формально цей процес відбувався під егідою соціалістичних змагань. Жіноча обрядова творчість, яка раніше мала сакральний-сімейний характер, тепер набула публічного статусу, зберігаючи при цьому свої технічні та естетичні канони. Таким чином, сакральний зміст подяки землі за врожай замінювався публічним звітом перед державою, проте форма обряду залишалася автентичною.

Паралельно з аграрним циклом влада активно розбудовувала систему професійних свят, що мали на меті закріпити нову соціальну ієрархію. Запровадження Дня тваринника (з 1955 р.), свят Серпа і Молота та «Свят трудової слави» на честь передовиків виробництва було спрямоване на сакралізацію праці [5, 27] та супроводжувалося специфічним ритуалом: врученням почесних грамот, перехідних прапорів та цінних подарунків, тощо.

Така «професіоналізація» обрядовості мала на меті створити новий тип радянської ідентичності – «людини праці», для якої виробничі показники мали стати важливішими за релігійні свята. Проте навіть у ці сценарії часто впліталися елементи традиційного фольклору (виступи народних колективів, вшанування хлібом-сіллю), що робило нові ритуали більш прийнятними для населення та водночас «розмивало» їхній суто атеїстичний зміст.

Суттєві трансформації відчула також і календарна обрядовість, що була найбільш вразливою до ідеологічного втручання через свою циклічність та масовість. Найбільших змін зазнав зимовий цикл: Новий рік став головною світською альтернативою Різду Христовому. Проте, попри спроби наповнити це свято виключно радянською символікою, воно перетворилося на специфічне сховище для збереження українських традицій. Колядки та щедрівки, отримавши статус «вторинного

фольклору» або «світських віншувань», продовжували виконувати свою первісну функцію колективного єднання українського населення, хоча їхній зміст часто піддавався цензурі або вимушеній адаптації до вимог часу [6, 139].

Намагання десакралізувати літній цикл, зокрема свято Івана Купала, через його перейменування у «Свято молоді» або «Свято квітів» [7, 36], було очевидною демонстрацією глибокого дисонансу між партійними настановами та народним світовідчуттям. Спроби впровадження радянських атрибутів, як-от встановлення червоних прапорців, портретів передовиків виробництва та оголошення про соціалістичні зобов'язання біля купальського вогнища, виглядали штучно та формально. Народні звичаї, що виявлялися через стрибки через вогонь, плетіння та пускання у водоймища вінків, а також театралізовану появу «водяника», незмінно демонстрували високий рівень соціальної затребуваності серед населення. Варто зазначити, що в українців, світогляд яких партійна номенклатура намагалася штучно уніфікувати, ці обрядові елементи залишалися основним джерелом емоційної та етнокультурної ідентифікації, яка переважала над абстрактними ідеологічними установками.

Водночас у повсякдення українського суспільства активно інтегрувалися загальнорадянські дати, зокрема Перше травня, День Перемоги та річниця Жовтневої (листопадової за новим стилем) революції. Ці святкування мали чітко регламентований характер і супроводжувалися обов'язковими мітингами, демонстраціями та виступами художньої самодіяльності [8, 35]. Проте навіть у цих межах відбувалася певна «українізація» радянського свята. Використання народних хорів, вишиванок як елемента «святкового костюма» та масове виконання народних пісень після офіційної частини створювало соціокультурний простір, де ідеологічна форма наповнювалася звичним для людей національним змістом. Це підтверджує тезу про феноменальну здатність української ідентичності до виживання через стратегію пристосування до нав'язаних соціокультурних моделей.

Найвищу стійкість до ідеологічних інновацій виявив весільний цикл, структура якого, попри спроби уніфікації, зберегла засадничі етапи: сватання, заручини, дівич-вечір та випікання короваю [9, 687]. Сватання в цей період остаточно трансформувалося з майнової розвідки у традиційний етикетний акт офіційного оголошення шлюбу. Дівич-вечір, своєю чергою, перестав бути «оплакуванням» дівчини, перетворившись на вечір подруг, де виготовлення весільного гільця та вінків супроводжувалося традиційним пісенним фольклором [10, 7]. Особливу роль продовжував відігравати весільний коровай: попри спроби впровадження «комсомольських» тортів на так званих «червоних весіллях», саме обрядовий хліб залишався в очах громади головним свідченням легітимності шлюбу.

Державна реєстрація у «кімнатах щастя» чи сільських радах або клубах часто доповнювалася локальними звичаями залежно від регіону: проходом під рушниками на Київщині, традиційним покладанням рушника під ноги молодят на Поліссі та Середньому Подніпров'ї чи поздоровленням традиційним медяником на Закарпатті. На Буковині та Чернігівщині офіційна частина часто включала виїзд весільного поїзда на завітчаних конях та зустріч молодят хлібом-сіллю батьками на порозі будинку культури, клубу чи сільради [11, 36]. Обов'язковим елементом стала традиція дарувати подарунки нареченим від колективів та підприємств, а популярне фотографування реєстрації та застілля фіксувало нову побутову естетику.

Загалом протягом другої половини ХХ століття весільний обряд українців зазнав глибокої трансформації, що стала наслідком комплексного впливу урбанізації, індустріалізації та цілеспрямованого впровадження радянських соціокультурних стандартів. Як слушно зауважує Світлана Маховська, зміна суспільного устрою призвела до суттєвого скорочення та спрощення структури весілля: архаїчна система традиційних весільних чинів поступово нівелювалася, поступаючись місцем новим дійовим особам, зокрема тамаді, який перебрав на себе функції розпорядника свята [12]. При цьому відбулася виразна диференціація весільних практик залежно від типу поселення: у сільській місцевості тривалий час зберігалася традиція масштабних святкувань «у шалашах», що дозволяло залучати широке коло громади, тоді як міська традиція орієнтувалася на заклади громадського харчування (їдальні, кафе, ресторани). Змінився й аудіальний фон урочистостей – автентична народна пісня поступово витіснялася масовою радянською естрадою.

Офіційна заборона та ідеологічне витіснення обряду вінчання призвели до появи та популяризації нових «цивільних» звичаїв. Деякі з них мали запозичений або штучно створений характер, як-от ритуальне розпивання шампанського після реєстрації в РАГСі (іноді з розбиванням келихів «на щастя»), а також ігрові елементи на кшталт викрадення черевичка нареченої та подальшого розпивання алкоголю з нього. Ці нововведення стали частиною радянської побутової обрядовості, яка, попри ідеологічне навантаження, часто заповнювала емоційний вакуум, що виник після витіснення сакральних традицій [12].

Паралельно, намагаючись нівелювати вплив хрестин, радянська влада запровадила ритуал «родин», які ознаменували урочисту реєстрацію новонароджених. Цей акт мав на меті змістити акцент із релігійного таїнства на громадянський обов'язок: під час церемонії в Палацах урочистих подій батьки давали публічні обіцянки виховати дитину відданим «патріотом Вітчизни» та будівником комунізму [13, 32]. Проте, попри ідеологічну сухість сценаріїв, народна пам'ять інкорпоровала в ці штучні конструкції архаїчні елементи, що фактично легалізувало давні магічні обереги в радянському традиційно-обрядовому секторі. Наприклад,

на Хмельниччині під час реєстрації практикували обряд «обквіткування» немовляти, а на Житомирщині та Поліссі зберігалося символічне обсипання дитини житом «на долю та достаток», що прямо корелювало з дохристиянськими хліборобськими культами [10, 16].

Особливим викликом для радянської системи став інститут кумівства. Держава намагалася замінити «хрещених батьків» на «почесних батьків» або «громадських вихователів», наділяючи їх обов'язком стежити за вихованням підопічного. Однак на практиці статус кума залишився незмінним: почесні батьки продовжували виконувати функцію глибокої соціальної опіки та духовної спорідненості, часто таємно (переважно у сільській місцевості) беручи участь у справжньому церковному хрещенні дитини.

Специфічним елементом «родин» стала поява нової атрибутики: замість традиційних крижм використовувалися стрічки з радянською символікою, а перші подарунки дитині часто мали колективний характер, зокрема їх надавали профспілки чи колгоспи. Проте святкове застілля, що відбувалося вже поза межами офіційних установ, незмінно поверталось до народних канонів: із традиційною «бабиною кашею», розбиванням горщика та піснями-побажаннями, що ще раз підкреслювало фасадний характер офіційного ритуалу та неперервність внутрішнього етнічного життя.

Незважаючи на насадження радянських стандартів, у тогочасному суспільстві сформувався специфічний феномен «обрядового двоєвірства», який став природною захисною реакцією на спроби штучно змінити культурні традиції народу. У цей період відбулося чітке розмежування обрядової практики на два паралельні рівні: офіційний та приватний.

Так, радянські цивільні ритуали (реєстрація шлюбу в сільраді чи Палаці урочистих подій) сприймалися населенням суто прагматично. Для більшості це була лише формальна юридична процедура, необхідна для отримання офіційного статусу та відповідних документів («для влади», «для довідки»). Однак, для більшості родин, особливо в українських селах, справжнє духовне значення мали традиційні обряди, такі як вінчання або хрестини. Через ідеологічний тиск ці дії виводилися у сферу глибоко особистого, часто майже підпільного життя. Традиція не зникла, а просто змінила свій простір: вона перемістилася з публічних площ у вузьке, закрите коло довірених осіб.

Така стратегія поведінки дозволила українським родинам зберегти свою духовну автономію та захистити приватне життя від надмірного втручання держави. Народні звичаї продовжували жити в побуті, виконуючи роль внутрішнього культурного стрижня, тоді як офіційні радянські заходи залишалися лише зовнішньою, обов'язковою оболонкою [12].

Суттєвим недоліком нових обрядів також стала їхня естетична та емоційна «сухість». Офіційні сценарії, які створювалися за партійними шаблонами, не могли витримати конкуренції з багатогранною народною культурою. Якщо традиційна обрядовість зверталася до понять вічності,

зв'язку поколінь та глибоких духовних сенсів, то радянські аналоги були перенасичені казенним офіціозом. Замість емоційних обрядових пісень на урочистостях часто лунали сухі промови партійних керівників, а замість щирого благословення родини – зачитування трудових планів та соціалістичних зобов'язань. Такий ідеологічний дисонанс робив нові ритуали «стерильними» та чужими для живої національної традиції.

В історичній ретроспективі стає зрозумілим, що радянська обрядовість, не маючи глибокого коріння, залишилася лише хиткою зовнішньою оболонкою – декоративним фасадом, який держава намагалася штучно нав'язати суспільству. Однак саме під цією ідеологічною маскою продовжував пульсувати справжній етнічний зміст, який живив національну ідентичність. Історичний досвід підтверджує феноменальну здатність української культури до мімікрії: народні традиції не зникли, а «інкапсулювалися», використовуючи нав'язані радянські форми як своєрідний захисний шар для виживання.

Отже, механізми формування та трансформації української національної ідентичності у другій половині ХХ століття, які реалізувалися крізь призму обрядової культури, мали глибоко суперечливий характер. Радянська обрядова система, попри значні організаційні зусилля та системний ідеологічний тиск, не змогла виконати своє головне завдання – повну заміну національного культурного коду уніфікованими радянськими стандартами. Державна стратегія впровадження «нової обрядовості» виявилася успішною лише на формальному, фасадному рівні, де народні звичаї були змушені пристосовуватися до вимог офіційного дискурсу, зберігаючи при цьому свою внутрішню сутність.

Аналіз цих процесів дозволяє стверджувати, що обрядова культура зазначеного періоду стала не лише об'єктом примусових трансформацій, а й потужним інструментом збереження суб'єктності українського народу. Саме стратегія культурного самозбереження, що виявилася у здатності до адаптації та прихованого утримання традиційних цінностей усередині нових форм, дозволила донести автентичне ядро національного буття до часів відновлення державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сучасні свята і обряди / [упорядник В. Ліхачова]. Київ : Знання, 1961. 111 с.
2. Інформація культурно-побутового відділу республіканського комітету профспілки робітників про нові обряди. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)*. Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 4283. 124 арк.
3. Радянські традиції, свята, обряди: досвід, проблеми, рекомендації / [упорядник О. Фомкін]. Київ : Знання, 1986. 333 с.

4. Проекти постанови Української Республіканської Ради профспілок про впровадження в побут трудящих України народних обрядів, традицій, звичаїв. *ЦДАВО України*. Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 4283. 124 арк.
5. Кувеньова О. Ф. Свята колгоспної України. Київ : Знання, 1963. 40 с.
6. Наулко В. І. Культура і побут населення України. Київ : Либідь, 1993. 210 с.
7. Бражник І. І. Радянська святковість – дійова форма боротьби з релігійними пережитками. *Народна творчість та етнографія*. 1962. № 3. С. 25–35.
8. Клубний календар 1958. (Бібліотека сільського клубного робітника). Вип. 2 (квітень-червень). Київ : Мистецтво, 1958. 80 с.
9. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. С. 684–688.
10. Гірник Т. Д. Шляхи становлення нової святковості та обрядовості. Київ: Наукова думка, 1967. 17 с.
11. Кравець О. М. Сучасні сімейно-побутові звичаї та обряди. *Народна творчість та етнографія*. 1962. № 3. С. 35–44.
12. Маховська С. Регіональна та культурна мозаїка українського весілля. *Музей Івана Гончара : офіційний вебсайт*. URL: <https://honchar.org.ua/blog/regionalna-ta-kulturna-mozayika-ukrayinskogo-vesillya-i130> (дата звернення: 10.03.2026).
13. Інформація про впровадження нових радянських побутових обрядів. *ЦДАВО України*. Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 4283. 124 арк.

УДК 94(477):355:929

Яніна ФЕДОРЕНКО,

доктор історичних наук, професор

ORCID:0000-0002-5206-0705

Костянтин МАРКЕВИЧ,

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, України

ВІЙСЬКОВІ ЗДОБУТКИ ТА ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ ПОЛКОВНИКА ПЕТРА БОЛБАЧАНА

У статті досліджено життєвий шлях та військово-політичну діяльність Петра Болбочана – однієї з найяскравіших постатей доби Української революції 1917–1921 років. Автори аналізують процес формування особистості майбутнього полковника, його професійне становлення в роки Першої світової війни та видатну роль у розбудові боєздатних частин Армії УНР, зокрема Запорізького корпусу. Особливу

увагу приділено стратегічному плануванню та реалізації Кримської операції 1918 року як вершини військової майстерності Болбочана. У роботі розкрито глибинні причини конфлікту між військовим професіоналізмом та політичною кон'юктурою тогочасного керівництва держави, що призвів до трагічної загибелі полковника. Підкреслено актуальність спадщини Болбочана для сучасного будівництва Збройних Сил України.

Ключові слова: Петро Болбочан, Армія УНР, Запорізький корпус, Кримський похід, Українська революція 1917–1921 рр., військове будівництво, політичне протистояння.

Yanina FEDORENKO,

Doctor of Historical Sciences, Profesor

ORCID:0000-0002-5206-0705

Kostiantyn MARKEVYCH,

*National University of Civil Defence of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

MILITARY ACHIEVEMENTS AND POLITICAL CONFRONTATION OF COLONEL PETRO BOLBOCHAN

The article examines the life path and military-political activities of Petro Bolbochan, one of the most prominent figures of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. The authors analyze the process of the future colonel's personality formation, his professional development during World War I, and his outstanding role in the development of combat-ready units of the UNR Army, particularly the Zaporozhian Corps. Special attention is paid to the strategic planning and implementation of the Crimean operation of 1918 as the pinnacle of Bolbochan's military skill. The study reveals the underlying causes of the conflict between military professionalism and the political conjuncture of the then state leadership, which led to the colonel's tragic death. The relevance of Bolbochan's legacy for the modern construction of the Armed Forces of Ukraine is emphasized.

Keywords: Petro Bolbochan, UNR Army, Zaporozhian Corps, Crimean campaign, Ukrainian Revolution of 1917–1921, military construction, political confrontation

Петро Болбочан – одна з найяскравіших і водночас трагічних постатей української визвольної боротьби початку ХХ століття. Військовий діяч, полковник Армії УНР, він прославився сміливістю, стратегічним мисленням та відданістю ідеї незалежної України. Саме під його керівництвом українські війська здійснили блискавичний Кримський похід 1918 року, що став однією з найблискучіших операцій УНР. Попри визначні

заслуги, Болбочан став жертвою політичних суперечностей того часу, але його ім'я й сьогодні символізує незламність та прагнення до свободи.

В умовах сучасної російсько-української війни постать Петра Болбочана набуває особливого значення як символ незламності та військового професіоналізму. Дослідження його діяльності є актуальним у контексті формування сучасної ідеології Збройних Сил України та тягlosti військових традицій. Аналіз причин політичного протистояння, що призвело до загибелі полковника, є важливим уроком для збереження внутрішньої єдності держави в умовах зовнішньої агресії.

Метою дослідження є комплексний аналіз військової та державотворчої діяльності Петра Болбочана в контексті визвольних змагань 1917–1919 років, виявлення чинників його стратегічного успіху під час Кримської операції, а також з'ясування причинно-наслідкових зв'язків політичного конфлікту між військовим командуванням та керівництвом УНР, що призвів до трагічної деструкції професійної військової еліти.

Життєвий шлях Петра Болбочана розпочався в умовах, характерних для тогочасної української інтелігенції, де вибір майбутньої професії часто коливався між духовним служінням та військовою справою. Походячи з незаможної родини, що не мала земельної власності, юнак мав обмежене коло можливостей для соціальної реалізації.

Згідно з сімейною традицією, Петру пророкували долю священнослужителя, що підтверджується його дворічним навчанням у Кишинівській духовній семінарії. Проте у 1905 році він прийняв кардинальне рішення змінити життєвий вектор, обравши військову кар'єру. 6 серпня 1905 року П. Болбочан став юнкером Чугуївського піхотного училища.

Саме в стінах цього закладу, де більшість вихованців складали українці, почала формуватися національна свідомість майбутнього військового лідера. Як зазначав у своїх спогадах полковник Армії УНР Михайло Середа, Болбочан виступив ініціатором створення «українського гуртка для поширення рідного слова». Незважаючи на те, що діяльність осередку була швидко припинена адміністрацією, а сам Болбочан отримав офіційну догану, цей епізод був свідченням його раннього прагнення до національного самоствердження, що згодом визначило всю його подальшу роль у визвольних змаганнях.

Напередодні Першої світової війни Петро Болбочан обійняв посаду полкового ад'ютанта 38-го пішого Тобольського полку імені генерала Милорадовича. Важливим чинником у його професійному розвитку стала служба під керівництвом командира полку, полковника Генштабу Миколи Ейгеля – авторитетного військового теоретика, чиї праці з тактики та фортифікації були базовими для тогочасних військових шкіл. Як слушно зауважував Сергій Шемет, досвід роботи під началом М. Ейгеля став для Петра Болбочана органічним продовженням теоретичної підготовки та ґрунтовною практичною школою командної майстерності [1].

Бойовий шлях офіцера відзначався багатогранністю та високою інтенсивністю. Окрім виконання ад'ютантських функцій, він безпосередньо керував бойовими підрозділами, зокрема очолював кулеметну команду та здійснював загальний нагляд за кулеметним озброєнням полку на правах комбата. Важливим аспектом його діяльності стала організаційна робота з формування запасних полків та маршових рот, що свідчило про непересічні адміністративні здібності.

Загалом військовик взяв участь у 37 бойових операціях, продемонструвавши особисту мужність, про що свідчать отримане поранення та низка високих державних нагород. За виявлену хоробрість офіцер був відзначений орденами Святого Станіслава (2-го та 3-го ступенів) та Святої Анни (2-го та 3-го ступенів). Такий бойовий досвід заклав міцний фундамент для його майбутньої ролі як одного з найбільш боєздатних полководців Армії УНР.

Після розпаду Російської імперії Петро Болбочан став одним із активних провідників ідеї націоналізації військових частин, послідовно підтримуючи політику Центральної Ради. Його безпосередня участь у створенні 1-го Українського полку ім. Богдана Хмельницького та командування 1-м Українським Республіканським полком у Проскурові (листопад 1917 р.) засвідчили високий організаційний потенціал офіцера [1]. Проте процес розбудови регулярного війська наразився на запеклий опір більшовизованих солдатських комітетів. Трагічні події у Проскурові, де за наказом більшовиків казарми українізованого полку було піддано артилерійському обстрілу, як і провокації проти «богданівців» у Києві, продемонстрували вкрай складні умови, у яких відбувалося становлення національних збройних сил.

Новий етап діяльності видатного військового пов'язаний із січневими подіями 1918 року в Києві. Сформований ним із уцілілих вояків Республіканський курінь (згодом – 2-й Запорізький піший курінь) відіграв вирішальну роль у ліквідації більшовицького заколоту на заводі «Арсенал» та стримуванні наступу загонів Михайла Муравйова. Саме ці бої заклали фундамент майбутнього Окремого запорізького корпусу, який згодом став найбільш дисциплінованим та боєздатним з'єднанням Армії УНР [1].

Військове лідерство цього досвідченого кадрового офіцера базувалося на впровадженні суворої дисципліни, професійному управлінні та формуванні ядра з досвідчених кадрових старшин. Це дозволило перетворити розрізнені добровольчі групи на високоефективну військову силу, спроможну виконувати складні оперативно-тактичні завдання. У березні 1918 року «запорожці» під командуванням Петра Болбочана забезпечили звільнення столиці та провели успішну кампанію з деокупації Лівобережжя та Південно-Східної України.

Логічним завершенням етапу інституціоналізації збройних сил стала підготовка Кримської групи Армії УНР. Високий авторитет Петра Болбочана серед вояцтва та його репутація ефективного командира-

реформатора стали визначальними чинниками при призначенні його керівником цієї стратегічної операції. 22 квітня 1918 року розпочався блискавичний похід, мета якого виходила за межі суто воєнного розгрому більшовиків: йшлося про встановлення політичного контролю України над стратегічно важливим регіоном та Чорноморським флотом.

Після укладання Брест-Литовського мирного договору українське керівництво прагнуло випередити австро-німецькі війська та закріпити права на Крим, який, попри відсутність офіційних претензій на міждержавному рівні, у внутрішньому урядовому середовищі однозначно розглядався як невід'ємна частина українського геополітичного простору. 10 квітня 1918 року з найбільш боєздатних частин Запорізької дивізії було сформовано Кримську групу під проводом Петра Болбочана. Завданням підрозділу було випередження союзних військ, зокрема відділів 52-го генерального командування особливого призначення під керівництвом генерала Роберта Коша, у зайнятті півострова.

Хроніка наступу демонструє виняткову оперативність: 18 квітня було здобуто Мелітополь, а вже 21 квітня українські частини увійшли до Новоолексіївки. Ключовим моментом операції стала нічна атака на Сиваські переправи. Загін під проводом сотника Михайла Зілінського на мотодрезинах прорвався через замінований міст, нейтралізувавши вибухівку під прикриттям інтенсивного вогню бронепоездів Семена Лощенка та Павла Шандрука. Ефект раптовості та рішучість дій призвели до моральної деградації противника; українська піхота зайняла позиції без жодної втрати в авангардному загоні [2].

Розвиваючи успіх, Петро Болбочан продовжив переслідування ворога, не очікуючи підходу основних сил. 22 квітня Кримська група ліквідувала більшовицький заслін під Джанкоєм. Важливим чинником стала взаємодія з кримськотатарськими повстанцями, чиї загони масово приєднувалися до українських підрозділів. 24 квітня було визволено Сімферополь, наступного дня взято Бахчисарай. Паралельно кінний полк гайдамаків імені Костя Гордієнка під керівництвом полковника Всеволода Петріва просувався до Севастополя. Результатом цієї динамічної кампанії стало 29 квітня 1918 року, коли Чорноморський флот підняв українські прапори, офіційно визнавши юрисдикцію уряду Української Народної Республіки [2].

Однак неузгодженість дій із німецьким командуванням призвела до політичної напруги. 26 квітня союзні війська заблокували українські позиції в Сімферополі, висунувши Петру Болбочану ультиматум про негайну деокупацію та складання зброї. Після виснажливих переговорів, 27 квітня Кримська група залишила півострів, зберігши при цьому прапори, озброєння та частину трофеїв. Попри вимушений відступ, Кримський похід підтвердив блискучий військовий хист Петра Болбочана та став знаковою подією в історії українського державотворення [2].

Під час Кримського походу 1918 року Петро Болбочан утвердився в статусі одного з найталановитіших стратегів Армії УНР. Командувач діяв рішуче, поєднуючи особисту сміливість із точним стратегічним розрахунком. Особливо яскраво хист Петра Болбочана виявився у здатності поєднувати тактичні маневри з дипломатичною твердістю: він уникав невинуватого кровопролиття, проте непохитно вимагав капітуляції більшовицьких частин, що фактично гарантувало успіх операції. Кримський похід став однією з найуспішніших військових акцій УНР, а Петро Болбочан здобув репутацію лідера, здатного реалізовувати масштабні завдання з винятковою ефективністю.

Однак військовий триумф і зростання авторитету полковника спричинили побоювання серед вищого політичного керівництва держави. Конфлікт між військовим професіоналізмом та політичними інтересами Директорії призвів до фатальної розв'язки. 10 червня 1919 року, на підставі звинувачень у спробі державного перевороту, за наказом Головного Отамана Симона Петлюри Петра Болбочана заарештовано. Попри протести військових та очевидну потребу фронту в талановитих кадрах, 28 червня 1919 року полковника було розстріляно [3]. Ця подія стала символом політичної кризи тогочасної України, коли внутрішні суперечності та недовіра до сильних військових лідерів послабили обороноздатність республіки у вирішальний момент боротьби за незалежність.

Таким чином, проаналізувавши життєвий шлях та військово-політичну діяльність Петра Болбочана, можемо стверджувати, що він був не лише професійним кадровим офіцером, а й одним із найбільш далекоглядних архітекторів українських збройних сил доби Української революції. Його постать уособлює складний процес трансформації колишнього імперського офіцерства в національно свідому військову еліту, здатну на рішучі дії в екстремальних умовах революційної стихії.

Аналіз бойового шляху полковника, зокрема його ролі у формуванні та розбудові Запорізького корпусу, засвідчує, що запорукою успіхів талановитого стратега була ставка на залізну дисципліну, професіоналізм старшинського складу та впровадження тактики мобільної війни. Кримська операція 1918 року стала вершиною військового майстерності Петра Болбочана. Блискавичний прорив на півострів продемонстрував, що українська армія під фаховим командуванням була здатна вирішувати стратегічні завдання геополітичного масштабу, зокрема встановлення контролю над Чорноморським флотом, що мало критичне значення для утвердження суб'єктності УНР.

Водночас трагічний фінал кар'єри та життя Петра Болбочана розкриває глибинну проблему тогочасного державотворення – критичний розрив між військовим професіоналізмом та політичним візіонерством керівництва держави. Політичне фіаско полковника було зумовлене не його військовими прорахунками, а браком політичної єдності всередині Директорії та особистим конфліктом із Симоном Петлюрою.

Упередженість політичної еліти щодо сильних, популярних у війську лідерів, звинувачення в «бонапартизмі» та подальший розстріл Петра Болбочана 28 червня 1919 року стали фатальною помилкою, яка знекровила Армію УНР у вирішальний момент боротьби за незалежність.

Спадщина Петра Болбочана залишається надзвичайно актуальною і сьогодні. Його досвід реформування війська, акцент на національній ідентичності бійця та стратегічне розуміння важливості Криму для безпеки України є фундаментальними уроками для сучасного будівництва Збройних Сил України. Постать полковника Болбочана заслуговує на подальше глибоке вивчення не лише як військового діяча, а й як символу втраченої можливості побудови сильної, мілітарно потужної української держави на початку ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 1883 – народився Петро Болбочан, полковник Армії УНР. *Український інститут національної пам'яті*. 2025. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/zhovten/17/1883-narodyvsya-petro-bolbochan-polkovnyk-armiyi-unr> (дата звернення: 10.02.2026).

2. 22 квітня – початок звільнення Криму від більшовиків Кримською групою Армії УНР під командуванням полковника Петра Болбочана. Кримська платформа. 2025. URL: <https://crimea-platform.org/news/22-kvitnia-pochatok-zviltrennia-krymu-vid-bilshovykiv-krymskoju-hrupoiu-armii-unr-pid-komanduvanniam-polkovnyka-petra-bolbochana/> (дата звернення: 09.02.2026).

3. Гринів О. Петро Болбочан: військовий успіх vs політичне фіаско. *Голос України*. 2025. URL: <https://www.golos.com.ua/article/335891> (дата звернення: 10.02.2026).

УДК 377(477):94(477)«1921/1939»

Михайло ХАРЛАМОВ,

доктор історичних наук, професор

ORCID:0000-0002-5289-0290

Сергій КРУПСЬКИЙ,

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УСРР-УРСР У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921-1939 РР.)

У статті проаналізовано процес становлення та розвитку професійно-технічної освіти в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (УСРР) – Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР) у міжвоєнний період 1921-1939 рр. Розкрито основні етапи

трансформації системи професійної підготовки робітничих кадрів у контексті соціально-економічної політики радянської держави – від періоду Нової економічної політики до форсованої індустріалізації та утвердження командно-адміністративної системи. Проаналізовано організаційні засади функціонування професійно-технічних навчальних закладів, їх типологію, зміст навчальних програм і форми поєднання теоретичної підготовки з виробничою практикою. Особливу увагу приділено соціальній ролі професійно-технічної освіти, її значенню у формуванні робітничого класу, підвищенні соціальної мобільності населення та ідеологічному вихованні молоді. Висвітлено основні проблеми розвитку галузі, зокрема матеріально-технічне забезпечення, кадровий дефіцит та регіональні диспропорції, а також визначено вплив міжвоєнного досвіду на подальшу еволюцію радянської системи професійної освіти.

Ключові слова: *професійно-технічна освіта, УСРР, УРСР, міжвоєнний період, Нова економічна політика, індустріалізація, робітничі кадри, освітня політика.*

Mykhailo KHARLAMOV,

Doctor of Sciences in History, Professor

ORCID: 0000-0002-5289-0290

Serhiy KRUPS'KYI,

National University of Civil Protection of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

ON THE QUESTION OF THE DEVELOPMENT OF VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION IN THE USSR-USSR IN THE INTER-WAR PERIOD (1921-1939)

The article analyzes the process of formation and development of vocational and technical education in the Ukrainian Socialist Soviet Republic (USSR) – Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) in the interwar period of 1921-1939. The main stages of the transformation of the system of vocational training of workers in the context of the socio-economic policy of the Soviet state are revealed – from the period of the New economic policy to forced industrialization and the establishment of the command-administrative system. The organizational principles of the functioning of vocational and technical educational institutions, their typology, the content of curricula and forms of combining theoretical training with production practice are analyzed. Special attention is paid to the social role of vocational and technical education, its importance in the formation of the working class, increasing the social mobility of the population and the ideological education of youth. The main problems of the development of the industry are highlighted, in particular, material and technical support, personnel shortages and regional disparities, and the

influence of the interwar experience on the further evolution of the Soviet system of vocational education is also determined.

Keywords: *vocational and technical education, Ukrainian SSR, Ukrainian SSR, interwar period, New economic policy, industrialization, working personnel, educational policy.*

У 1920-ті роки радянська освіта опинилася у центрі масштабних перетворень, спрямованих на створення нової системи підготовки робітничих кадрів для індустріалізації. Нова економічна політика, що розпочалася після завершення громадянської війни, поставила перед владою завдання відновлення економіки, у тому числі шляхом розвитку освіти, яка б адекватно відповідала потребам соціалістичного модернізаційного проекту. Професійно-технічна освіта, як ключовий елемент цієї системи, проходила через значні трансформації, формуючись як на автономних засадах, так і в тісному зв'язку з виробничими структурами та планово-адміністративними механізмами.

Нова економічна політика, що проводилася у 1921-1928 роках, була спрямована на стабілізацію економіки, відновлення промислового потенціалу, продовольче забезпечення міст і армії, а також на створення умов для розширення дрібного товарного виробництва. У цій ситуації питання підготовки кваліфікованих робітників набуло першочергового значення. Соціальні наслідки громадянської війни, голоду та масової міграції спричинили дисбаланс між потребою у професійних кадрах та їх реальним числом. Радянська влада констатувала нагальну потребу створення нової системи професійно-технічної освіти, що виховувала б «нову людину» з відповідними фаховими компетенціями та ідеологічною прив'язаністю до партійних завдань індустріалізації [1, с. 152].

УСРР, як складова частина СРСР, впроваджувала загальносоюзні підходи до реформування освіти. Після завершення бойових дій часів Української революції освітня система України перебувала в стані руїни, і радянське керівництво визначило створення мережі професійно-технічних шкіл (ПТШ), ремісничих і фабрично-заводських училищ як один із головних пріоритетів. За ініціативою Народного комісаріату освіти УСРР у співпраці з місцевими залізницями, заводами та комбінатами почалося активне відкриття професійно-технічних шкіл та училищ, ремісничих курсів, спеціалізованих підготовчих класів.

Система професійно-технічної освіти в УСРР включала кілька типів навчальних закладів: професійно-технічні школи (ПТШ) – базові заклади для підготовки кваліфікованих робітників з тривалими програмами; фабрично-заводські училища (ФЗУ) – призначені для підготовки спеціалістів вузьких механічних, електротехнічних та зварювальних спеціальностей; Ремісничі школи – орієнтовані на освоєння традиційних ремесел; курси професійної перепідготовки – короткотермінові програми для перепідготовки робітників у відповідь на зміни виробничих потреб.

Підготовка робітничих кадрів базувалася на поєднанні теоретичних знань і виробничої практики. У навчальних планах значну частку займали практичні заняття на базі підприємств, систематичне використання інструментальної та машинної бази виробничих майстерень. Навчальні програми закладів професійно-технічної освіти включали: базову загальну освіту (читання, письмо, арифметика); спеціальні дисципліни (металообробка, швейна справа, електротехніка, столярство тощо); професійні практичні вправи; культосвітні заняття (політична освіта, трудове виховання). Компетентнісний педагогічний підхід ще формувався, але вже у 1920-ті роки спостерігався перехід від механічного засвоєння навичок до формування умінь самостійного вирішення практичних виробничих завдань [2, с. 19].

Період Нової економічної політики характеризувався масовою мобілізацією населення у систему професійної освіти. Особливу увагу приділяли залученню молоді з сільських районів, сиріт, колишніх бійців Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА). Це сприяло розширенню соціальної бази робітничого класу та формуванню нової комуністичної ідентичності. Освітній процес був пронизаний ідеологічними настановами: виховання «нової людини» з відповідними соціалістичними цінностями, пропаганда колективізму та партійної дисципліни. Політична освіта інтегрувалася у навчальні програми, що мало на меті формування лояльності до радянської влади.

Освітня інфраструктура часто не відповідала вимогам швидкого розширення мережі професійно-технічної освіти. Не вистачало кваліфікованих педагогів, виробничого обладнання, навчально-методичних матеріалів. Попри політику декретованої освіти, доступ до якісної професійної підготовки залишався нерівномірним: сільські райони та периферійні промислові центри мали суттєво менше ресурсів для навчання порівняно з великими містами. Проблемою залишалася координація між навчальними закладами і реальними виробничими потребами. Часто випускники не мали можливості працевлаштуватись за спеціальністю через дисбаланс між кількістю підготовлених кадрів і можливостями промислових підприємств. Перехід від воєнної розрухи до відновлення професійної освіти у рамках Нової економічної політики заклав основу для подальшої індустріальної модернізації СРСР [2, с. 21]. Реформи 1920-х сприяли: формуванню структури професійної освіти, що трансформувалась у 1930-ті роки у систему технікумів і професійно-технічних училищ; створенню кадрового потенціалу для реалізації п'ятирічних планів індустріалізації; розширенню соціальної мобільності завдяки доступу до професійної підготовки широких верств населення.

Розвиток професійно-технічної освіти в Українській Соціалістичній Радянській Республіці у роки Нової економічної політики був складним, суперечливим і водночас визначальним процесом, що відбувався в умовах повоєнної розрухи, соціально-економічної нестабільності та пошуку нових

моделей господарського розвитку. Запровадження Нової економічної політики зумовило необхідність відновлення промислового виробництва і, відповідно, гостру потребу у кваліфікованих робітничих кадрах, що надало професійно-технічній освіті статус одного з пріоритетних напрямів державної політики. У досліджуваний період було закладено інституційні основи радянської системи професійно-технічної освіти в УСРР. Відбулося формування розгалуженої мережі професійно-технічних шкіл, фабрично-заводських училищ, ремісничих закладів і короткотермінових курсів перепідготовки, які функціонували під егідою Народного комісаріату освіти у тісній взаємодії з промисловими підприємствами. Саме у 1921-1928 роках було визначено основні організаційні принципи професійної підготовки – поєднання навчання з виробничою практикою, орієнтацію на потреби конкретних галузей господарства та централізоване державне регулювання змісту освіти [3, с. 66].

Важливим результатом розвитку професійно-технічної освіти у роки НЕПу стало розширення її соціальної функції. Професійні навчальні заклади виступали не лише інструментом підготовки кваліфікованих робітників, а й засобом соціальної інтеграції молоді з робітничо-селянських верств, підвищення рівня грамотності населення та формування нової соціальної ідентичності. Залучення до навчання вихідців із сільської місцевості, безпритульних дітей і демобілізованих червоноармійців сприяло зміцненню соціальної бази радянської влади та формуванню кадрового резерву для промисловості. Разом із тим розвиток професійно-технічної освіти в УСРР супроводжувався низкою суттєвих проблем. Хронічна нестача фінансування, слабка матеріально-технічна база, дефіцит кваліфікованих педагогічних кадрів і навчально-методичних матеріалів істотно обмежували якість освітнього процесу. Нерівномірність розвитку навчальних закладів у регіональному вимірі, а також недостатня узгодженість між обсягами підготовки фахівців і реальними потребами промислового виробництва свідчили про незавершеність і експериментальний характер освітніх реформ доби Нової економічної політики [3, с. 68].

Особливе значення мала поступова ідеологізація професійно-технічної освіти. Навчальний процес дедалі більше поєднував професійну підготовку з політичним і трудовим вихованням, що відповідало загальній стратегії формування «нової людини» соціалістичного суспільства. У роки НЕПу ця ідеологічна складова ще не набула тотального характеру, однак саме тоді було закладено механізми, які згодом стали основою жорстко централізованої та ідеологізованої системи освіти 1930-х років. Професійно-технічна освіта в УСРР у період Нової економічної політики відіграла ключову роль у відновленні господарства та підготовці кадрів для майбутньої індустріалізації. Попри наявні структурні й ресурсні обмеження, саме в 1920-ті роки було сформовано концептуальні, організаційні та соціальні засади радянської системи професійної освіти. Досвід цього періоду став важливою

передумовою переходу до форсованого розвитку професійно-технічної освіти в умовах командно-адміністративної економіки та визначив напрям її еволюції у наступні десятиліття.

Кінець 1920-х – 1930-ті роки стали переломним етапом у розвитку радянської держави, позначеним утвердженням сталінського тоталітарного режиму, згоранням елементів економічного плюралізму та переходом до командно-адміністративної системи управління. В Українській Радянській Соціалістичній Республіці ці процеси супроводжувалися масштабними соціально-економічними трансформаціями, зокрема форсованою індустріалізацією та суцільною колективізацією. У зазначених умовах професійно-технічна освіта набула стратегічного значення як інструмент масової підготовки кваліфікованих і напівкваліфікованих робітників для потреб важкої промисловості. Дослідження розвитку цієї сфери дозволяє глибше осмислити механізми взаємодії освіти, економіки та ідеології в умовах тоталітарної держави [4, с. 39].

Початок 1930-х років ознаменувався реалізацією перших п'ятирічних планів, що передбачали швидке зростання промислового виробництва, будівництво великих підприємств і технічне переозброєння економіки. УСРР-УРСР відігравала ключову роль у загальносоюзних індустріальних проектах, що зумовлювало постійний дефіцит робочої сили. Паралельно з економічними перетвореннями відбувалося посилення політичного контролю, централізація управління та репресивна політика, що поширювалася і на освітню сферу. Професійно-технічна освіта була повністю підпорядкована державним завданням і розглядалася як складова системи мобілізації трудових ресурсів. У 1930-х роках відбувся перехід від відносно різноманітної системи професійної освіти періоду Нової економічної політики до жорстко централізованої моделі. Було створено мережу фабрично-заводських училищ (ФЗУ), шкіл фабрично-заводського навчання, технічних шкіл та курсів підготовки кадрів безпосередньо при підприємствах. Управління професійно-технічними закладами дедалі більше переходило від Народного комісаріату освіти УСРР–УРСР до галузевих народних комісаріатів, що посилювало виробничу спрямованість навчання та зменшувало автономію освітніх установ [4, с. 45].

Контингент учнів формувався переважно з робітничої та селянської молоді, зокрема вихідців із села, які масово мігрували до промислових центрів унаслідок колективізації. Професійно-технічна освіта стала важливим каналом соціальної мобільності, хоча доступ до неї часто мав примусовий або напівпримусовий характер. Навчальний процес будувався за принципом безпосереднього залучення учнів до виробничої діяльності. Перевага надавалася практичній підготовці, часто на шкоду загальноосвітнім і теоретичним дисциплінам. Такий підхід дозволяв швидко поповнювати промисловість робочою силою, але негативно позначався на якості професійної підготовки. У 1930-х роках професійно-технічна освіта стала важливим інструментом ідеологічного впливу.

Навчальні програми включали обов'язкові курси з марксизму-ленінізму, політичної грамотності, історії партії. Виховна робота була спрямована на формування дисциплінованого, політично лояльного працівника, готового виконувати виробничі завдання будь-якою ціною.

Попри значне розширення мережі професійно-технічних закладів, система професійно-технічної освіти в УСРР–УРСР стикалася з низкою серйозних проблем. Хронічна нестача кваліфікованих викладачів, перевантаженість навчальних закладів, низький рівень матеріально-технічного забезпечення та висока плинність учнів негативно впливали на результати підготовки кадрів. Додатковим чинником дестабілізації стали політичні репресії, які торкнулися педагогічних працівників і управлінського персоналу. Атмосфера страху та ідеологічного тиску обмежувала можливості професійного розвитку та впровадження педагогічних інновацій. Професійно-технічна освіта в УСРР–УРСР у 1929–1939 роках відіграла ключову роль у забезпеченні індустріалізації трудовими ресурсами [4, с. 58]. Вона стала важливим елементом державного механізму мобілізації населення, поєднуючи освітні, економічні та ідеологічні функції. Водночас ця система формувалася в умовах жорсткого адміністративного контролю, що зумовило її однобічність, орієнтацію на кількісні показники та нехтування гуманістичними засадами освіти. Розвиток професійно-технічної освіти в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (до 1934 року) – Українській Радянській Соціалістичній Республіці у роки становлення та утвердження сталінського тоталітарного режиму став складовою частиною масштабних соціально-економічних і політичних трансформацій, що охопили українське суспільство наприкінці 1920-х – у 1930-х роках. Освітня політика в цій сфері формувалася в умовах згортання демократичних елементів управління, посилення централізації та підпорядкування всіх соціальних інститутів інтересам держави й партії.

У досліджуваній період професійно-технічна освіта була остаточно інтегрована в систему командно-адміністративної економіки та перетворена на інструмент забезпечення форсованої індустріалізації. Відбувся перехід від відносно гнучкої й різнорівневої системи підготовки кадрів 1920-х років до жорстко регламентованої, централізованої моделі професійного навчання. Основним критерієм ефективності діяльності професійно-технічних закладів стали кількісні показники підготовки робітничих кадрів, що нерідко здійснювалося на шкоду якості освіти та загальнокультурному розвитку учнів [5, с. 116].

Важливим підсумком розвитку професійно-технічної освіти стало створення розгалуженої мережі фабрично-заводських училищ, шкіл фабрично-заводського навчання та курсів підготовки кадрів безпосередньо при підприємствах. Така модель сприяла швидкому залученню молоді до виробничого процесу та задоволенню кадрових потреб промисловості, проте водночас обмежувала освітню автономію закладів і звужувала зміст

навчання до утилітарних виробничих навичок. Суттєвою рисою розвитку професійно-технічної освіти у 1930-х роках стала її тотальна ідеологізація. Навчально-виховний процес був спрямований на формування дисциплінованого, політично лояльного працівника, відданого ідеалам соціалістичного будівництва [5, с. 117]. Освіта втратила значну частину своєї гуманістичної складової, перетворившись на засіб соціального контролю та політичної мобілізації населення.

Водночас система професійно-технічної освіти функціонувала в умовах постійних криз і суперечностей. Хронічний дефіцит матеріально-технічних ресурсів, нестача кваліфікованих педагогічних кадрів, перевантаженість навчальних закладів, а також політичні репресії щодо викладачів і управлінців негативно впливали на стабільність і результативність освітнього процесу. Атмосфера страху та ідеологічного тиску гальмувала розвиток педагогічної ініціативи й інновацій. Соціальна функція професійно-технічної освіти в цей період мала подвійний характер. З одного боку, вона забезпечувала певний рівень соціальної мобільності для вихідців із робітничо-селянського середовища та сприяла формуванню індустріального робітничого класу. З іншого – ця мобільність часто відбувалася в межах жорстко визначених державою соціальних і професійних ролей, що обмежувало можливості особистісного розвитку.

Таким чином, професійно-технічна освіта в українській радянській республіці у роки становлення та утвердження сталінського тоталітарного режиму виконала важливу економічну функцію, забезпечивши кадрову базу для індустріального розвитку. Водночас вона стала одним із механізмів утвердження тоталітарної моделі суспільства, в якій освітня система була повністю підпорядкована політичним і виробничим завданням держави. Осмислення цього історичного досвіду є важливим для сучасної освітньої науки, оскільки дозволяє критично оцінити наслідки надмірної централізації, ідеологізації та утилітаризації освіти й підкреслює необхідність збереження її гуманістичного та особистісно орієнтованого характеру.

Розвиток професійно-технічної освіти в УСРР–УРСР у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) відбувався в умовах глибоких соціально-економічних і політичних трансформацій, що визначили як напрями, так і специфіку освітньої політики радянської держави. Протягом цього часу система професійної підготовки зазнала істотної еволюції – від відносно гнучкої, експериментальної моделі періоду Нової економічної політики до жорстко централізованої та ідеологізованої структури, підпорядкованої завданням сталінської індустріалізації [6, с. 54]. У 1921–1928 роках професійно-технічна освіта формувалася в умовах економічного відновлення після громадянської війни та пошуку оптимальних механізмів підготовки робітничих кадрів. У цей період було закладено інституційні та організаційні основи професійно-технічної освіти: створено мережу професійно-технічних шкіл, ремісничих училищ, фабрично-заводських курсів, визначено принцип поєднання теоретичної підготовки з

виробничою практикою. Освітня політика вирізнялася відносною варіативністю форм навчання та прагненням адаптувати підготовку кадрів до потреб місцевої промисловості. Наприкінці 1920-х – у 1930-х роках відбувся якісний злам у розвитку професійно-технічної освіти, пов'язаний із утвердженням командно-адміністративної системи та сталінського тоталітарного режиму. Професійно-технічна освіта була повністю інтегрована в систему централізованого планування й перетворена на інструмент масової мобілізації трудових ресурсів для потреб форсованої індустріалізації. Основний акцент було перенесено на кількісні показники підготовки робітників, що часто здійснювалося на шкоду якості навчання та загальноосвітньому рівню учнів [6, с. 58].

Важливим результатом міжвоєнного періоду стало формування розгалуженої мережі фабрично-заводських училищ, шкіл фабрично-заводського навчання та курсів підготовки кадрів безпосередньо при промислових підприємствах. Така модель забезпечувала швидке включення молоді у виробничий процес, проте звужувала освітній зміст до утилітарних професійних навичок і суттєво обмежувала автономію навчальних закладів. Характерною рисою розвитку професійно-технічної освіти у міжвоєнний період стала її зростаюча ідеологізація. Навчально-виховний процес був спрямований на формування «соціалістичного робітника», лояльного до радянської влади та готового виконувати державні виробничі завдання. Ідеологічна складова поступово витісняла гуманістичні й особистісно орієнтовані підходи до освіти, перетворюючи професійно-технічні заклади на елемент системи політичного контролю.

Разом із тим розвиток професійно-технічної освіти супроводжувався численними проблемами та суперечностями. Хронічна нестача фінансових і матеріально-технічних ресурсів, дефіцит кваліфікованих педагогічних кадрів, регіональні диспропорції у розвитку мережі навчальних закладів, а також негативний вплив політичних репресій істотно знижували ефективність освітнього процесу. Незважаючи на декларовану доступність освіти, можливості якісної професійної підготовки залишалися нерівномірними. Соціальна роль професійно-технічної освіти у міжвоєнний період мала подвійний характер. З одного боку, вона сприяла формуванню індустріального робітничого класу та забезпечувала певні канали соціальної мобільності для вихідців із робітничо-селянського середовища. З іншого боку, ця мобільність відбувалася в межах жорстко регламентованої системи, що обмежувала можливості індивідуального розвитку та професійного самовизначення.

Отже, розвиток професійно-технічної освіти в Українській Радянській Республіці у 1921–1939 роках став важливим чинником економічної модернізації та соціальної трансформації суспільства. Водночас він засвідчив тісний взаємозв'язок освіти з політичною системою та продемонстрував ризики надмірної централізації й ідеологізації освітньої сфери. Осмислення міжвоєнного досвіду розвитку

професійно-технічної освіти є важливим для сучасної освітньої науки, оскільки дозволяє краще зрозуміти історичні витоки проблем і викликів, з якими стикається система професійної освіти в Україні сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965 рр.). Київ: Наука, 1966. 260 с.
2. Дубинчук О. С., Хромова О. Л. Розвиток професійно-технічної освіти на Україні (1917–1977). *Сучасна школа*. 1977. № 12. С. 17–25.
3. Зарецкий М. Дидактика професійно-технічної освіти. Харків: Державне видавництво України, 1925. 108 с.
4. Лікарчук І. Л. Професійно-технічна освіта України: історичний шлях і перспективи. Київ : Педагогіка, 1999. 287 с.
5. Майборода В. К. Актуальна проблема досліджень з історії професійної освіти. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 4. С. 113–117.
6. Падун Н. О. Професійно-технічна освіта в Україні: історія, досвід, проблеми (1929–1940 рр.). Київ : Інститут педагогіки та психології професійної освіти АПН України, 1999. 150 с.

УДК 101:94(477):355.01

Михайло ХАРЛАМОВ,

доктор історичних наук, професор

ORCID:0000-0002-5289-0290

Данііл РИЛЄЄВ,

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, Україна

ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ВІЙН УКРАЇНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У XX-XXI СТОЛІТТЯХ

У статті здійснено комплексний філософсько-історичний аналіз воєн України за незалежність у XX–XXI століттях як цілісного процесу становлення національної державності та політичної суб'єктності. Дослідження охоплює ключові етапи визвольної боротьби – від Української революції 1917–1921 рр., пов'язаної з діяльністю Української Центральної Ради, до визвольного руху середини XX століття, репрезентованого Організацією українських націоналістів та Українською повстанською армією, а також сучасного етапу російсько-української війни у XXI столітті.

У центрі уваги перебуває осмислення війни як екзистенційного, політико-правового та морального феномену. Визвольні війни інтерпретуються не лише як військово-політичні події, а як граничні історичні ситуації, у яких українська нація утверджувала своє право на самовизначення та збереження культурної ідентичності. Показано, що в різні історичні періоди боротьба за незалежність відбувалася в умовах імперських трансформацій, світових воєн, тоталітарних режимів та глобальних геополітичних змін, що зумовлювало складність і суперечливість її форм. Особливу увагу приділено проблемі легітимності визвольної боротьби у світлі теорії справедливої війни, аналізу моральної амбівалентності насильства, а також ролі історичної пам'яті у формуванні модерної української політичної нації. Обґрунтовано тезу про тяглість державницької традиції та спадкоємність ідеї суверенітету, яка, попри історичні поразки, зберігалася в культурному та політичному просторі й актуалізувалася в сучасному етапі боротьби.

Ключові слова: *війни за незалежність; Українська революція; український визвольний рух; державність; національна ідентичність; політична суб'єктність; самовизначення; теорія справедливої війни; історична пам'ять; філософія історії.*

Mykhailo KHARLAMOV,

Doctor of Sciences in History, Professor

ORCID: 0000-0002-5289-0290

Daniil RYLIEEV,

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

PHILOSOPHICAL-HISTORICAL MEANING OF UKRAINE'S WARS FOR INDEPENDENCE IN THE 20TH-21ST CENTURIES

The article provides a comprehensive philosophical-historical analysis of Ukraine's wars for independence in the 20th-21st centuries as a holistic process of the formation of national statehood and political subjectivity. The study covers the key stages of the liberation struggle – from the Ukrainian Revolution of 1917–1921, associated with the activities of the Ukrainian Central Rada, to the liberation movement of the mid-20th century, represented by the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army, as well as the modern stage of the Russian-Ukrainian war in the 21st century.

The focus is on understanding war as an existential, political, legal and moral phenomenon. The liberation wars are interpreted not only as military-political events, but as borderline historical situations in which the Ukrainian nation asserted its right to self-determination and preservation of cultural identity. It is shown that in different historical periods the struggle for independence took place in the conditions of imperial transformations, world

wars, totalitarian regimes and global geopolitical changes, which determined the complexity and contradictions of its forms. Special attention is paid to the problem of the legitimacy of the liberation struggle in the light of the theory of just war, the analysis of the moral ambivalence of violence, as well as the role of historical memory in the formation of a modern Ukrainian political nation. The thesis about the continuity of the state tradition and the continuity of the idea of sovereignty, which, despite historical defeats, was preserved in the cultural and political space and was actualized in the modern stage of the struggle, is substantiated.

Keywords: *wars for independence; Ukrainian revolution; Ukrainian liberation movement; statehood; national identity; political subjectivity; self-determination; just war theory; historical memory; philosophy of history.*

Війни України за незалежність у XX–XXI століттях становлять один із центральних предметів сучасного історико-філософського дискурсу, оскільки саме в них концентровано виявилися фундаментальні проблеми буття нації, державності та політичної суб'єктності. Упродовж більш ніж століття український народ неодноразово опинявся в ситуації граничного історичного вибору, коли питання про існування держави та збереження культурної ідентичності набували екзистенційного характеру. Від подій Української революції 1917–1921 рр., пов'язаних із діяльністю Української Центральної Ради, до визвольного руху, репрезентованого Організацією українських націоналістів та Українською повстанською армією, а також до сучасної боротьби проти російської агресії після 2014 року – йдеться про безперервний процес утвердження права на самовизначення.

Актуальність теми зумовлена тим, що війни за незалежність у XX–XXI століттях не можуть бути зведені лише до військово-політичної історії. Вони є глибинними історіософськими подіями, у яких відбувається формування модерної української нації, конституювання держави як політичної форми свободи та утвердження історичної пам'яті як чинника колективної ідентичності. У цих війнах виявляється напруження між імперськими проєктами та національно-демократичною моделлю розвитку, між насильством як інструментом домінації та насильством як засобом самозахисту.

Філософсько-історичне осмислення означених подій передбачає аналіз кількох взаємопов'язаних вимірів. По-перше, онтологічного – війна як гранична ситуація, у якій нація підтверджує власну волю до існування. По-друге, політико-правового – війна як реалізація права на самовизначення та самооборону. По-третє, етичного – проблема легітимності збройної боротьби, співвідношення мети та засобів, відповідальності й пам'яті. По-четверте, історіософського – війна як структурний момент становлення державності, що формує довготривалі культурні й політичні наслідки. У XX столітті визвольні війни України розгорталися в контексті краху імперій, світових воєн і становлення

тоталітарних режимів. У ХХІ столітті вони відбуваються в умовах глобалізації, трансформації міжнародного порядку та переосмислення принципів суверенітету. Таким чином, порівняльний аналіз різних етапів боротьби за незалежність дозволяє простежити як історичну тяглість державницької ідеї, так і зміну форм і засобів її реалізації. Особливого значення набуває питання історичної пам'яті. Війни за незалежність формують символічний простір нації, її пантеон героїв і травматичний досвід втрат. Пам'ять про визвольні змагання стає чинником політичної мобілізації та моральної легітимації сучасних процесів державотворення. Водночас вона потребує критичного осмислення, аби уникнути спрощених або ідеологізованих інтерпретацій.

Революційні події першого етапу війни України за незалежність у ХХ столітті розпочалися на тлі краху Російської імперії після Лютневої революції 1917 року. У Києві постала Українська Центральна Рада, яка проголосила автономію, а згодом і незалежність Української Народної Республіки (УНР). IV Універсал від 22 січня 1918 року закріпив державну самостійність УНР. Упродовж 1917–1921 рр. Україна стала ареною багатовекторного військового протистояння: з більшовицькою росією, білогвардійськими силами, анархістськими формуваннями, польською армією та іншими суб'єктами [1, с. 124]. Важливими етапами стали правління Павла Скоропадського, встановлення Гетьманату, відновлення УНР під проводом Симона Петлюри та Акт Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року. Фінальним актом воєнних дій стала поразка українських державних утворень і включення більшої частини території до складу радянської держави.

Українська революція 1917–1921 рр. є однією з ключових подій модерної історії України, що визначила траєкторію державотворчих процесів ХХ століття. Війна за незалежність у цей період була не лише збройним протистоянням за територіальний суверенітет, а й глибоким цивілізаційним конфліктом між різними моделями політичної організації, соціальної справедливості та культурної ідентичності. Філософсько-історичний аналіз цих подій дозволяє вийти за межі описової історіографії та розглянути Українську революцію як феномен боротьби за суб'єктність, політичну націю та історичний сенс державності [2, с. 216].

У філософсько-історичному вимірі війна 1917–1921 рр. постає як боротьба за право бути історичним суб'єктом. У межах імперських систем Україна функціонувала як периферійний простір без повної політичної суб'єктності. Революція стала моментом «виходу в історію» як активного політичного чинника. Цей процес можна розглядати через призму гегелівської діалектики визнання: нація прагне бути визнаною як рівноправний суб'єкт міжнародного порядку. Невизнання або заперечення української державності з боку більшовицької росії виявлялося не лише у військовій агресії, а й у запереченні самої можливості окремішнього українського політичного існування.

Українська революція стала кульмінацією процесів національного відродження XIX століття. Ідеї культурної автономії трансформувалися в політичну програму незалежності. Війна стала каталізатором формування модерної української політичної нації. На відміну від етнічного націоналізму, український державотворчий проєкт мав виразні риси громадянської моделі: у лавах УНР перебували представники різних етнічних груп. Проте відсутність усталеної державної традиції, соціальні суперечності та аграрне питання зумовили внутрішню фрагментацію суспільства. Філософськи це можна інтерпретувати як конфлікт між ідеалом свободи та матеріальними умовами її реалізації. Свобода без інституційної міцності виявилася вразливою перед більш організованими централізованими силами.

З погляду теорії справедливої війни (*jus ad bellum, jus in bello*), українські визвольні змагання мали легітимну підставу – захист права на самовизначення. Проголошення незалежності було здійснене представницьким органом, що претендував на вираження волі народу. Проте реалії громадянської війни супроводжувалися численними порушеннями гуманістичних принципів з обох сторін. Складність полягає в тому, що визвольний характер війни співіснував із хаосом, отаманщиною та локальними конфліктами. Це ставить питання про межу між революційною доцільністю та моральною відповідальністю [3, с. 96].

Міжнародний контекст суттєво вплинув на долю української державності. Брест-Литовський мир 1918 року засвідчив спробу інтегрувати УНР у систему міжнародних відносин. Однак після поразки європейських союзних держав Україна втратила підтримку. Антанта сприймала український рух переважно крізь призму «російського питання», що обмежувало можливості дипломатичного визнання. Таким чином, українська революція опинилася в ситуації геополітичної ізоляції. У філософському сенсі це демонструє напруження між принципом національного самовизначення, проголошеним після Першої світової війни, і реальними інтересами великих держав. Поразка 1921 року не означала зникнення національної ідеї. Навпаки, вона сформувала традицію державницької пам'яті, що зберігалася в еміграції та культурному просторі. В історіософському плані йдеться про феномен «відкладеної державності»: ідея держави переживає політичну поразку та трансформується у культурний і символічний ресурс. Досвід 1917–1921 рр. став підґрунтям для наступних хвиль боротьби за незалежність у XX столітті [4, с. 182].

Війна України за незалежність у роки Української революції 1917–1921 рр. була багатовимірним явищем, що поєднувала: боротьбу за політичну суб'єктність; формування модерної нації; етичну дилему революційного насильства; геополітичне протистояння великих держав; створення історичної пам'яті як чинника майбутньої державності. Філософсько-історичне осмислення цих подій дозволяє розглядати їх не

лише як епізод минулого, а як структурний момент української історії, в якому вперше в модерну добу була артикульована і практично реалізована ідея повної державної незалежності. Українська революція постає як драматичний, але необхідний етап становлення нації, що підтвердив: державність є не лише політичним фактом, а й глибинною формою історичного самоствердження народу.

Період діяльності українського визвольного руху 1930–1950-х років, був пов'язаний з Організацією українських націоналістів (ОУН) та Українською повстанською армією (УПА) та становить одну з найбільш складних і контраверсійних сторінок української історії XX століття. Війна за незалежність у цей період розгорталася в умовах тоталітарних режимів, глобального конфлікту Другої світової війни та післявоєнної радянської репресивної системи. Філософсько-історичний аналіз цього явища дозволяє вийти за межі політизованих оцінок і розглянути визвольну боротьбу як феномен історичної суб'єктності, етичного вибору, національного самовизначення та трагічної екзистенції в умовах «бездержавності» [5, с. 135].

Міжвоєнна Європа була простором радикальних ідеологій та ревізії післявоєнного порядку. Західноукраїнські землі перебували у складі Другої Речі Посполитої, що породжувало конфлікти навколо національних прав. У 1929 році була створена Організація українських націоналістів, яка проголосила метою відновлення незалежної української держави. Після початку Другої світової війни українські землі стали ареною протистояння між нацистською Німеччиною та СРСР. У 1942 році постала Українська повстанська армія – військово-політична структура, що декларувала боротьбу за незалежну Україну проти всіх окупаційних режимів. Проголошення 30 червня 1941 року у Львові відновлення української державності, пов'язане з ім'ям Степана Бандери, стало символічним актом політичної волі, хоча й не було підтримане нацистською владою. Подальший розвиток подій засвідчив перехід визвольного руху до збройної боротьби проти німецької та радянської окупацій [6, с. 67].

У філософському вимірі боротьба ОУН–УПА постає як форма екзистенційного вибору в умовах тотального насильства. Народ, позбавлений державності, опиняється перед дилемою: адаптація до імперської системи чи ризикована спроба самоствердження. Війна в цьому контексті набуває не лише політичного, а й онтологічного значення – як спосіб збереження історичного буття. Відсутність власної держави означала небезпеку асиміляції, депортацій, репресій. Тому збройний опір можна розглядати як форму боротьби за збереження ідентичності. Разом з тим, ця боротьба відбувалася в умовах моральної амбівалентності. Партизанська війна, підпільна діяльність, жорсткі методи протистояння створювали складну етичну ситуацію, в якій межа між героїзмом і трагедією часто була розмитою.

Ідеологія ОУН ґрунтувалася на концепції інтегрального націоналізму, що підкреслювала пріоритет нації як найвищої політичної цінності. У міжвоєнний період ця ідеологія формувалася під впливом європейських радикальних течій. Однак у процесі війни та еволюції руху відбулися трансформації: програма УПА 1943 року декларувала демократичні принципи, соціальні права та багатопартійність. Таким чином, визвольний рух зазнав ідейної модернізації, переходячи від авторитарних концепцій до більш інклюзивної моделі державності. Філософськи це можна трактувати як перехід від етноцентричної парадигми до громадянської моделі нації, що формується через спільний досвід боротьби [7, с. 524].

Будь-яка війна ставить питання про моральну легітимність насильства. У випадку ОУН–УПА ситуація ускладнювалася багатовекторністю конфлікту: протистояння радянським військам, німецьким силам, польським формуванням, внутрішні конфлікти. З позицій теорії справедливої війни визвольна боротьба мала підставу у праві на самовизначення. Боротьба УПА була прикладом асиметричної війни проти значно потужнішого противника – радянської держави. Після завершення Другої світової війни радянська влада розгорнула масштабні каральні операції проти підпілля. Загибель у 1950 році головнокомандувача УПА Романа Шухевича символізувала завершення активної фази збройного спротиву. Однак підпільна мережа продовжувала існувати ще кілька років. У філософському сенсі ця боротьба демонструє феномен «етики меншості»: навіть за відсутності шансів на військову перемогу спротив може виконувати функцію збереження історичної пам'яті та морального протесту проти тоталітаризму.

Війна України за незалежність часів ОУН–УПА була: формою екзистенційного самоствердження нації в умовах бездержавності; проявом боротьби за політичну суб'єктність у геополітичному просторі між двома тоталітарними режимами; прикладом асиметричної війни з елементами партизанського спротиву; складним моральним феноменом, що поєднував легітимність визвольної мети з трагедією воєнного насильства; важливим чинником формування історичної пам'яті та наступних державницьких процесів. Філософсько-історичне осмислення цього періоду вимагає відмови від одновимірних оцінок. Боротьба ОУН–УПА є частиною ширшого європейського контексту антиколоніальних і анти тоталітарних рухів ХХ століття. Вона демонструє, що навіть у ситуації політичної поразки ідея свободи може зберігати свій потенціал і впливати на майбутні покоління. Таким чином, війни за незалежність часів ОУН–УПА слід розглядати не лише як військовий епізод, а як глибокий історико-філософський феномен боротьби за право на власну історію, державу та ідентичність [8, с. 83].

Повномасштабна агресія російської федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, стала якісно новим етапом російсько-

української війни, що триває з 2014 року. Події 2022–2026 рр. набули характеру екзистенційної війни за державність, політичну суб'єктність і цивілізаційний вибір українського народу. Філософсько-історичне осмислення цієї війни передбачає аналіз її як багатовимірного феномену: війни національного самозахисту, війни ідентичностей, війни за міжнародно-правовий порядок та війни пам'яті. У центрі дослідження – питання про свободу, справедливість, легітимність насильства, історичну відповідальність і трансформацію національної свідомості в умовах тривалого конфлікту.

Російсько-українська війна сучасності розпочалася у 2014 році з анексії Криму та збройного конфлікту на Донбасі. Однак 24 лютого 2022 року росія здійснила повномасштабне вторгнення по всій лінії кордону, що засвідчило перехід від гібридної до відкритої міждержавної війни. Українська держава під керівництвом Володимира Зеленського мобілізувала військові, економічні та дипломатичні ресурси для захисту суверенітету. Збройний опір очолили Збройні Сили України, які стали центральним інститутом національної консолідації. Міжнародна реакція включала масштабну військову та фінансову підтримку України з боку країн ЄС, США та інших партнерів, а також санкційний тиск на Росію. Таким чином, війна набула глобального значення, перетворившись на фактор трансформації світового порядку [9, с. 103].

У філософському сенсі сучасна війна є війною за буття – не лише територіальна, а й культурно-історична. Російська політична риторика заперечує окремішність української нації, що надає конфлікту онтологічного характеру: під загрозою опиняється саме право на існування. Цей аспект дозволяє інтерпретувати війну як екзистенційний виклик, у якому нація змушена підтвердити власну суб'єктність через спротив. У цьому контексті опір стає формою історичного самоствердження, а мобілізація суспільства – актом колективної солідарності. Війна спричинила радикальні зміни в самоусвідомленні українського суспільства: зросла роль громадянської ідентичності, посилилася інтеграція різних регіонів, зміцнилося усвідомлення спільної долі.

З позицій теорії справедливої війни Україна реалізує право на самооборону, гарантоване міжнародним правом. Агресія росії порушує базові принципи суверенітету та територіальної цілісності держав. Водночас війна породжує складні моральні дилеми: співвідношення між військовою необхідністю та гуманітарними нормами, питання відповідальності за воєнні злочини, проблема цивільних втрат. Документування порушень прав людини стало важливою складовою міжнародної правової реакції. Етична специфіка сучасної війни полягає також у технологічному вимірі: використання безпілотних систем, інформаційних операцій, кібервійни змінює традиційне розуміння фронту та відповідальності.

Сучасний конфлікт можна розглядати як зіткнення двох історичних парадигм: імперської та національно-демократичної. Україна декларує інтеграцію до європейського простору, орієнтованого на принципи прав людини, верховенства права та плюралізму. Російська модель апелює до неоімперської традиції та ревізії післявоєнного міжнародного порядку. Таким чином, війна набуває цивілізаційного виміру, де йдеться не лише про територію, а про різні уявлення про історичну справедливість, суверенітет і політичну легітимність. У філософському плані це можна інтерпретувати як конфлікт між історією, заснованою на принципі самовизначення народів, і історією, що виправдовує експансію через «історичну місію».

Війна 2014–2026 рр. стала каталізатором глибоких трансформацій: формування нової культури пам'яті; героїзація захисників; зміцнення волонтерського руху; переосмислення радянської спадщини; активізація процесів деколонізації культурного простору. Суспільство продемонструвало високий рівень горизонтальної самоорганізації. Волонтерські мережі, громадські ініціативи, цифрові платформи стали важливими елементами оборонної інфраструктури. Філософськи це можна розглядати як прояв «етики відповідальності», коли громадянин усвідомлює власну участь у долі держави. Війна істотно вплинула на глобальну систему безпеки. Розширення підтримки України з боку НАТО та Європейського Союзу, перегляд оборонних стратегій у країнах Європи, зростання ролі санкційної політики – усе це свідчить про глибоку трансформацію міжнародних відносин. Україна стала суб'єктом, а не об'єктом геополітики. Її досвід опору змінює уявлення про стійкість середніх держав перед агресією ядерної держави [9, с. 156].

Війна України за незалежність у 2014–2026 рр. є: екзистенційною боротьбою за право на існування; реалізацією права на самооборону в межах міжнародного права; конфліктом цивілізаційних моделей історичного розвитку; чинником глибокої соціально-культурної трансформації; подією, що змінює архітектуру міжнародної безпеки. Філософсько-історичне осмислення сучасної війни дозволяє побачити її не лише як сукупність військових операцій, а як момент історичного самовизначення української нації. У цій боротьбі формується новий тип політичної спільноти, що поєднує досвід свободи, відповідальності та солідарності. Отже, війна 2014–2026 рр. стає структурним етапом української історії – випробуванням, яке водночас руйнує та творить, спричиняє трагедії й народжує нову якість державності та національної свідомості.

Філософсько-історичний аналіз воєн України за незалежність у XX–XXI століттях дає підстави розглядати їх як цілісний і водночас багатовимірний процес становлення модерної української нації та її державності. Незважаючи на різні історичні обставини – від розпаду імперій після Першої світової війни, діяльності Української Центральної Ради, визвольних змагань міжвоєнного та воєнного періодів, пов'язаних із

Організацією українських націоналістів та Українською повстанською армією, до сучасного етапу російсько-української війни – йдеться про єдину історичну лінію боротьби за політичну суб'єктність.

Війни за незалежність постають як екзистенційний феномен. У кожному з історичних періодів українська спільнота опинялася перед граничним викликом – необхідністю підтвердити своє право на існування як окремого політичного та культурного цілого. Війна в цьому сенсі виступає не лише інструментом захисту території, а формою історичного самоствердження, способом утвердження власної суб'єктності у світовому політичному просторі. У філософсько-правовому вимірі визвольні війни України можна інтерпретувати як реалізацію принципу самовизначення народів. Незалежно від міжнародної кон'юнктури та геополітичних обставин, український рух за державність апелював до універсальних норм свободи й суверенітету. Це дозволяє розглядати визвольну боротьбу як частину ширшого європейського процесу деколонізації та становлення національних держав.

Етичний аналіз засвідчує амбівалентність воєнного досвіду. З одного боку, війни за незалежність мали легітимну мету – захист свободи та гідності народу. З іншого – вони супроводжувалися трагедіями, внутрішніми конфліктами, моральними дилемами, що потребують критичного осмислення. Філософсько-історичний підхід вимагає відмови від одновимірної героїзації чи редукції цих подій до суто негативного явища; натомість необхідним є розгляд війни як складного морального простору, у якому поєднуються жертвність, відповідальність і трагізм. Історіософський аналіз виявляє тяглість державницької ідеї. Попри поразки, репресії та тривалу відсутність незалежної держави у ХХ столітті, ідея суверенітету не зникла, а трансформувалася в культурну пам'ять, політичну традицію та символічний ресурс. У ХХІ столітті ця традиція набула нового виміру, ставши основою консолідації суспільства перед обличчям зовнішньої агресії. Війни за незалежність стали чинником глибоких соціокультурних трансформацій. Вони сприяли формуванню модерної української політичної нації, посиленню громадянської солідарності, розвитку інституцій та утвердженню демократичних цінностей. Досвід боротьби сформував нову культуру пам'яті, у якій поєднуються історична рефлексія та моральна відповідальність за минуле.

Таким чином, війни України за незалежність у ХХ–ХХІ століттях є не лише низкою військових конфліктів, а структурним елементом національної історії, що визначив характер українського модерного проекту. Вони засвідчують, що державність постає не як випадковий історичний результат, а як наслідок тривалої та послідовної боротьби за свободу. У підсумку можна стверджувати, що філософсько-історичне осмислення цих воєн дозволяє розкрити їх глибинний сенс як процесу історичного самоствердження українського народу, у якому свобода, відповідальність і пам'ять стають фундаментальними категоріями

національного буття та визначають перспективи подальшого розвитку державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Солдатенко В. Ф. Українська революція: історичний нарис. Київ : Либідь, 1999. 976 с.
2. Грицак Я. Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
3. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука. Київ : Либідь, 1991. 512 с.
4. Snyder T. Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. New Haven ; London : Yale University Press, 2003. 367 p.
5. Патриляк І. К. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках. Львів : Часопис, 2012. 512 с.
6. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Warszawa : Rytm, 2006. 720 s.
7. Rudling P. A. The OUN, the UPA and the Holocaust: A Study in the Manufacturing of Historical Myths // *The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*. 2011. No. 2107. 71 p.
8. Himka J.-P. The Organization of Ukrainian Nationalists, the Ukrainian Insurgent Army, and the Holocaust // *Journal of Ukrainian Studies*. 2010. Vol. 35–36. P. 81–114.
9. Plokhy S. The Russo-Ukrainian War: The Return of History. New York: W. W. Norton & Company, 2023. 400 p.

УДК 355.01:364.4:316.32

Олександр ЧЕРНЕНКО,
кандидат медичних наук, доцент

ORCID:0000-0002-8621-3175

Неля БОБК,
кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID:0000-0001-6601-7030

Ірина ФІЛЬЧУК,
ORCID:0009-0008-2228-0425

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

**ВІЙНА ТА ГУМАНІТАРНА КРИЗА: ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ**

Проблема насильства на тимчасово окупованих територіях в умовах збройного конфлікту (військових дій) в Україні є актуальною й важливою. Дії російських військових мають ознаки воєнних злочинів та злочинів проти людяності – мова йде про тортури, позасудові страти, згвалтування та насильницькі зникнення. Понад 14,5 млн українців були змушені покинути свої помешкання, тікаючи від руйнацій та насильства. Місцеве населення вимушене переміщатися в глибину тимчасово окупованих територій для подальшої «евакуації» на територію рф для того, щоб отримати російський паспорт для права на «соціальну допомогу». Це відбувається через складну безпекову ситуацію та знищення інфраструктури на захоплених територіях.

Теоретично, такі порушення норм Женевської конвенції тягнуть за собою судову відповідальність та (принаймні) розголос серед світової спільноти. Міжнародні гуманітарні організації здійснюють як документування вчинення воєнних злочинів, так і допомогу постраждалим унаслідок збройних дій. Ці самі організації на виконання своїх обов'язків отримують кошти: благодійні, волонтерські внески та внески країн-членів. З лютого 2022 року відбулося значне розширення масштабів гуманітарної допомоги, яка складалася з кількох елементів. Велика увага приділяється підтримці людей на лінії фронту, численні так звані міжвідомчі конвої привозять життєво необхідну допомогу: непродовольчі товари, набори для укриттів та продукти харчування.

Це все мало би допомогти постраждалим від російської агресії, як цивільним, так і військовослужбовцям, що перебувають у полоні рф. Однак, останні чотири роки війни виявили неспроможність потужних правозахисних організацій ефективно діяти в умовах повномасштабної війни. Натомість російська пропаганда працює над виправданням цих воєнних злочинів, створюючи наративи, що спотворюють реальність і намагаються переконати власну аудиторію у правомірності терору проти цивільного населення [1, 2, 5].

Ключові слова: тимчасово окуповані території, війна, геноцид, психологічне насильство, економічне насильство, гуманітарна криза.

Oleksandr CHERNENKO,

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor

ORCID:0000-0002-8621-3175

Nelya VOVK,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

ORCID:0000-0001-6601-7030

Iryna FILCHUK,

National University of Civil Protection of Ukraine

ORCID:0009-0008-2228-0425

Cherkasy, Ukraine

WAR AND HUMANITARIAN CRISIS: THE LIFE OF UKRAINIANS IN TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

The problem of violence in temporarily occupied territories in the context of armed conflict (military action) in Ukraine is relevant and important. The actions of the Russian military bear the hallmarks of war crimes and crimes against humanity, including torture, extrajudicial executions, rape, and enforced disappearances. More than 14.5 million Ukrainians have been forced to leave their homes, fleeing destruction and violence. The local population is forced to move deeper into the temporarily occupied territories for further «evacuation» to the Russian Federation in order to obtain a Russian passport for the right to «social assistance». This is due to the complex security situation and the destruction of infrastructure in the occupied territories.

In theory, such violations of the Geneva Convention entail legal liability and (at least) publicity among the international community. International humanitarian organizations are documenting war crimes and providing assistance to victims of armed conflict. These same organizations receive funds to carry out their duties: charitable donations, volunteer contributions, and contributions from member countries. Since February 2022, there has been a significant expansion in the scale of humanitarian aid, which consisted of several elements. Great attention is paid to supporting people on the front lines, with numerous so-called interagency convoys bringing essential aid: non-food items, shelter kits, and food.

All this should help those affected by Russian aggression, both civilians and military personnel held captive by the Russian Federation. However, the last four years of war have revealed the inability of powerful human rights organizations to act effectively in conditions of full-scale war. Instead, Russian propaganda is working to justify these war crimes, creating narratives that distort reality and attempt to convince their own audience of the legitimacy of terror against the civilian population [1, 2, 5].

Keywords: *temporarily occupied territories, war, genocide, psychological violence, economic violence, humanitarian crisis.*

Спеціальне створення нестерпних умов для життя населення на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) – без води, світла і тепла, є відповідно спланованим кроком. Проблеми з інфраструктурою, відсутність перспектив і постійна брехня змушують людей покидати регіон. Особливо активних і незгодних. росії не потрібні місцеві мешканці. Навіть якщо ті отримали російські паспорти, у московії їм не довіряють. Вони хочуть, щоб ці люди або виїхали, або просто зникли.

Метою статті є аналіз життя людей на тимчасово окупованих територіях та зумовленого насильства до місцевого населення в умовах збройного конфлікту (воєнного стану).

Життя українців на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) під час війни – це глибока гуманітарна криза, що характеризується фізичним та духовним виживанням, передусім дітей, жінок та літніх людей, в умовах відсутності контролю української влади, і включає проблеми з доступом до базових потреб, безпеки, порушення прав людини та складні моральні дилеми співпраці з окупантом (колабораціонізм), що створює «розрив» між очікуваними та реалістичними можливостями людей.

Ключові аспекти життя на ТОТ:

1) Гуманітарна катастрофа: гостра нестача продовольства, медикаментів, води, зруйнована інфраструктура, проблеми з опаленням та зв'язком.

2) Порушення прав та свобод: переслідування, примусова мобілізація, фільтраційні табори, цензура, примусова русифікація, знищення української ідентичності.

3) Колабораціонізм: вимушена або свідома співпраця з окупаційною владою для виживання, що створює складні моральні вибори та соціальну напругу.

4) Психологічний тиск: постійний страх, травматизація, невідомість майбутнього, ізоляція від українського світу.

5) Економічна блокада: відсутність українських пенсій та соціальних виплат, залежність від російських подачок, відсутність роботи [1].

З першого січня 2026 року російська влада забезпечила свою армію поповненням – так званою «новою кров'ю» – і влаштувала цілорічний призов. Оскільки власне законодавство РФ вона поширює і на захоплені території, та сама доля загрожує чоловікам призовного віку в окупованих районах Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей, а також у Криму.

Тепер усі чоловіки від 18 до 60 років, які проживають на тимчасово окупованих територіях (ТОТ), перебувають у зоні ризику. Російські загарбники формують повний реєстр населення для фіксації адрес, контролю переміщень і обліку.

Так, у Херсонській області окупаційна адміністрація розпочала кампанію з так званого «прикріплення» місцевих жителів до поліклінік за російськими полісами обов'язкового медичного страхування. Офіційно це називають «упорядкуванням медичного обслуговування» [1].

Російська пропаганда з притаманним набором кліше «про обов'язок перед Батьківщиною» і «так воювали діди» тиражує сюжети про черговий успішний призов в окупації й про те, що новобранців нібито не відправляють на фронт. Однак реальність різко відрізняється від телевізійної картини. Що стосується призову, то вони змогли систематизувати базу даних насамперед через медичні установи.

Особливу увагу приділяють чоловікам призовного віку. Ці дані медичні установи передавали у військкомати. Тому вони більш-менш мають повну базу даних про населення, яке зараз проживає на території й підлягає за їхнім законодавством призову. Усе ще залишаються люди, які не стали на військовий облік, але їм дуже складно зараз уникати уваги з боку окупантів, тому що неможливе офіційне працевлаштування, отримання будь-яких соціальних виплат, гуманітарної підтримки й всього іншого. Тобто вони встановили прямий зв'язок з обліком у своїх військкоматах.

Коли людей призивають на строкову службу, то вони потрапляють до військової частини й підпорядковуються військовому командирі. По суті, дуже легко тиснути на цих людей різними способами. Заохочують, звісно, виплатами та тим, що на окупованій території, окрім як іти служити, не так уже й багато варіантів заробити на життя. Крім того, це, звичайно, й примус. Коли людина перебуває у військовій частині, значно простіше на неї тиснути, погрожувати їй, казати, що якщо вона не підпише контракт, її просто відправлять у штурмовики. Це й маніпуляції: були факти, коли контракти підписували за людину заднім числом, і вона вже нічого не могла вдіяти [2].

В окупованих районах Луганщини та Донеччини, де після так званого «звільнення» російською армією розграбовано й практично вщент знищено металургійні та вугільні підприємства, рекрутери з росії успішно цим користуються.

Якщо ще пів року тому приїжджав рекрутер із москви чи белгорода і казав: «Ось дивись, твоя «днрія» тобі платить 800 тис. разової виплати за підписання контракту, а в москві ми тобі заплатимо 2 млн», то пів року тому треба було їхати в москву. Зараз він уже з грошима тут. Кажуть: «Та ти кухарем, техніком будеш у тилу – в ростовській області. Ти ж не на фронт ідеш. Соціально-економічна ситуація на тимчасово окупованих територіях така, що там процвітає безробіття. Роботи в принципі немає, ти можеш або працювати на будівництві, або їхати на «велику землю» – на територію росії та там щось шукати. Шахтарі їдуть і ставлять вікна на території росії. Це ганьбище! Економічна ситуація така, що всюди висять плакати: «підписуй контракт з міноборони росії й будуть гроші, щастя».

60% – це люди, які йдуть не з ідеологічних переконань, а саме через повну відсутність можливості працевлаштування на окупованих територіях. Промисловість не працює, можливості заробітку немає, і, відповідно, це єдина можливість, яка штучно створюється окупаційною адміністрацією. Працездатне населення не може себе реалізувати, прогодувати родину, і йому дають єдиний фактичний варіант – це підписання договору з Міноборони [1, 2].

Окрім цілорічного призову та заохочення служби за контрактом, путін підписав указ про призов резервістів на військові збори. Це сталося після того, як держдума рф у жовтні розширила їхній функціонал. Така

гібридна мобілізація дозволить поповнити російське військо щонайменше на мільйон людей упродовж року.

Окуповані території не залишаються осторонь. Так, у Луганській області загарбники вже почали мобілізувати перших резервістів, хоча офіційно стверджується, що лише для охорони об'єктів інфраструктури. Передбачається можливість їхнього направлення на спеціальні збори для захисту об'єктів життєзабезпечення, енергетики, транспорту, нафтопереробних заводів та іншої інфраструктури тільки на території свого регіону. Протидія насамперед безпілотникам. Направлення резервістів на спеціальні збори, як і на інші військові збори, здійснюватиметься на підставі указу президента рф [2, 3].

В Інституті вивчення війни вважають, що користуючись з особового складу чинного резерву кремль хоче підтримувати темп бойових дій навіть без оголошення другої хвилі мобілізації. А оскільки до Конституції країни-агресора незаконно як російські території були внесені українські області та Крим, резервісти, які підписали контракт, можуть бути відправлені нести службу саме туди. Посилена робота з резервістами – це не лише призов. Вони не просто сидять і чекають, кого призвуть, а діятимуть механізми постійної роботи з резервістами, постійних зборів, навчань і так далі. Це робиться для того, щоб їх можна було будь-якої миті, у будь-якій кількості призвати до лав Збройних сил рф і або заповнити ті втрати, яких зазнаватиме російська армія в Україні, або направити їх як «зелених чоловічків» кудись на східний фланг НАТО. У будь-якому разі це індикатор того, що путінський режим абсолютно не розглядає варіантів ані мирної угоди, ані припинення вогню [3, 4].

В окупації посилилася так звана «внутрішня фільтрація», а Telegram-канали публікують десятки фото візитів озброєних людей, часто без розпізнавальних знаків, у квартири й приватні будинки під приводом розшуку тих, хто ховається від мобілізації або самовільно залишив військову частину. Українці з окупованих територій – так само як і російські солдати – є «витратним матеріалом» для «м'ясних штурмів». Це показала мобілізація 2022 року, оголошена путіним на початку повномасштабного вторгнення, коли на окупованих територіях угруповань «Л/ДНР» почали вигрібати чоловіків: і здорових, і хворих. Людей мобілізували без будь-якого урахування інвалідності чи іншого статусу за станом здоров'я для відстрочки. Буквально того ж дня, без можливості поспілкуватися з рідними, їх вивозили з військкомату одразу на бойові позиції. Мобілізовані скаржилися, що їх належним чином не забезпечують ані відповідним одягом, ані озброєнням. Просто, по суті, кидають на позиції для кількості. За відмову служити до того, як людину мобілізували, або вже на позиціях були жорсткі покарання з тортурами й поміщенням до так званої «ями» для відмовників. Точну кількість українців, примусово мобілізованих до російської армії з початку повномасштабного вторгнення, назвати неможливо.

Таким чином кремль не лише заміщує катастрофічні втрати російської армії, а й розв'язує демографічне питання на захоплених землях, позбавляючись потенційно нелояльного населення. Відбувається заміщення місцевого автохтонного населення новоприбулими громадянами росії з депресивних регіонів і трудовими мігрантами. Ці процеси набувають неконтрольованого характеру. На окупованих територіях Луганської та Донецької областей з'явилося поняття «баб'ячі села» – населені пункти, де абсолютно відсутнє чоловіче населення. Ситуація складна навіть на підприємствах критичної інфраструктури – немає обслуговуючого персоналу. На вуглевидобувних підприємствах масово вербують жінок на суто чоловічі роботи. Це свідчення того, що бракує саме чоловічого кваліфікованого населення.

Поповнювати лави армії рф скоро буде нікому. У 2022-му угруповання «Л/ДНР» мобілізували навіть студентів, оскільки відстрочка для здобувачів вищої освіти з'явилася лише за кілька місяців. Знищувати українців їхніми ж руками путін планує в довгостроковій перспективі: окупанти ставлять на військовий облік із 16 років, а ідеологічну обробку починають із дитячого садка. Юнармія і патріотичні мотиви з дитсадка. Діток одягають у пілотки, військову форму, розповідають їм про «матрьошку» й путіна. Готують їх до того, щоб вони стали воїнами. Дітей готують загинути за «родіну», за путіна, бо це нібито заради блага всієї «великої росії». Діти це вбирають, для них це стає нормою життя.

Росіяни проводять цілу кампанію з підготовки дітей на тимчасово окупованих територіях до війни. Школярів і підлітків готують після закінчення школи підписати контракт. Мовляв, це найкраще й найправильніше, що вони можуть зробити. Віковий ценз знизили з 21 року до 18. Раніше необхідно було мати вищу освіту або відслужити три місяці строкової служби. Зараз усі ці запобіжники знято: будь-який школяр, якому виповнилося 18, одразу відправляється на строкову службу й може підписати контракт буквально того ж дня. Примусовий призов жителів окупованих територій України до збройних сил держави-окупанта є порушенням міжнародного гуманітарного права. Женевська конвенція 1949 року забороняє державі-окупанту примушувати осіб, які перебувають під її владою, служити в її збройних чи допоміжних формуваннях. Будь-яка форма тиску, включно з погрозами, адміністративним примусом або обмеженням прав, також кваліфікується як порушення [5, 6].

Також відбулася криза в медичній галузі. Після ухвалення путіним закону про обов'язкове трирічне «відпрацювання» для молодих медиків у країні почалася масова втеча студентів із медичних вишів. Тисячі з них кидають навчання, аби не опинитися в умовах примусових призначень у депресивні або прифронтові регіони, які самі студенти відкрито називають «рабством за копійки». Паралельно російська система охорони здоров'я переживає гострий кадровий і фінансовий дефіцит. Недостатнє фінансування, низькі зарплати, зростання навантаження та регулярні збої у

виплатах призводять до того, що клініки – як державні, так і приватні – фактично тріщать по швах. Приватний сектор також занепадає: бракує персоналу, зростає кількість скарг пацієнтів, падає якість медичних послуг.

На тимчасово окупованих територіях України ці процеси спричиняють системний колапс медичної допомоги.

Зокрема:

- масово виїжджають лікарі, які не хочуть працювати у прифронтових та небезпечних умовах;
- закриваються приватні медичні заклади, а альтернативи для населення немає;
- лікарні переходять на «режим економії», скорочують години прийому та кількість спеціалістів;
- фіксується гострий дефіцит педіатрів, терапевтів та лікарів вузьких спеціальностей;
- діти та пацієнти з хронічними хворобами втрачають доступ до діагностики та профільного лікування.

Тимчасово окуповані території перетворюються на місця примусового розподілу найменш підготовлених кадрів, яких росія не може утримати в інших регіонах. Такі дії створюють серйозну гуманітарну загрозу для цивільного населення, передусім для дітей, яке й без того перебуває в умовах окупації, обмежень і нестабільності [5, 6].

Висновки. Отже, це абсолютно спланована й комплексна політика російської федерації. Вона починається з того, що для залучення таких осіб на службу їх потрібно змусити отримати російський паспорт. Відповідно, працює ціла система примусу до отримання паспорта. путінському режиму вигідно відправити в м'ясорубку насамперед колишніх громадян України, щоб показати внутрішньому російському споживачеві: «Нас звинувачують, що ми не бережемо життя російських громадян? Бережемо! Дивіться, кого ми відправляємо на забій – це не російські громадяни». З реального військового погляду в такій примусовій мобілізації потреби немає. Усе це перетворюється на елемент репресій. Кремль примушує українців з окупованих територій іти на фронт воювати проти Батьківщини. У путіна немає військової необхідності робити це, але є бажання знищити якомога більше українців.

Свідома стратегія кремлівського диктатора – використовувати жителів окупованих територій як зручний ресурс. Людей відправляють у найнебезпечніші зони, туди, де смерть. І це не просто жорстокість, а порушення фундаментальних основ міжнародного гуманітарного права з ознаками геноциду. Відповідальність за ці злочини нестимуть усі: держава-агресор, ті, хто віддає накази, і ті, хто обманом і насильством їх виконує. Заяви високопоставлених членів гуманітарних товариств та їхні звіти формують сприйняття російсько-української війни у світі. Зрештою, такі організації мають величезний потенціал бути основним фактором утвердження повоєнної справедливості та допомоги постраждалим

унаслідок збройних дій. Проблема постає тоді, коли інституції, створені для допомоги знедоленим, не лише не полегшують наслідки вчиненої жорстокості, а й ускладнюють шлях до встановлення миру.

Незважаючи на це, ми повинні думати про майбутнє. Україна хоче закінчити війну, про це неодноразово говорив президент. Цього року ми можемо побачити припинення війни. Не мир, але припинення вогню. Ніхто не знає, що буде після припинення вогню. Гуманітарні потреби, швидше за все, не зникнуть у день, коли замовкнуть гармати, особливо якщо не буде справедливого миру. Мир означає справедливість. Якщо війна припиниться зараз, але залишаться окуповані території, чи означає це справедливість для людей, які все ще там і потребують допомоги? Потрібно усвідомлювати, що гуманітарні потреби будуть існувати й надалі. І багато хто з переселенців також не зможе повернутися додому відразу, навіть якщо війна припиниться.

Поруч із вигадуванням виправдань за обстріли української цивільної енергетичної інфраструктури, російські пропагандисти також приділяють доволі багато уваги смакуванню їхніх наслідків. Чимала кількість повідомлень з аналізованого масиву присвячена новинам щодо відімкнень, описам ситуації в українських містах, зокрема в Києві, а також цитуванню українських медіа та спікерів, які розповідають про стан енергосистеми й складності життя без опалення та світла.

Поруч із вигадуванням виправдань за обстріли української цивільної енергетичної інфраструктури, російські пропагандисти також приділяють доволі багато уваги смакуванню їхніх наслідків. Чимала кількість повідомлень з аналізованого масиву присвячена новинам щодо відімкнень, описам ситуації в українських містах, зокрема в Києві, а також цитуванню українських медіа та спікерів, які розповідають про стан енергосистеми й складності життя без опалення та світла. При цьому в переважній більшості джерел без особливих приховувань визнається, що гуманітарна катастрофа в Україні є наслідком саме російських атак. Понад те, пропагандисти вихваляються ефективністю своїх дій. Західні медіа визнають настання гуманітарної катастрофи та переповідають особисті історії постраждалих від російських обстрілів людей, а пропаганда радіє стражданням українців і намагається відповідальність за російські злочини перенести на українську владу. Натомість російська пропаганда працює над виправданням цих воєнних злочинів, створюючи наративи, що спотворюють реальність і намагаються переконати власну аудиторію у правомірності терору проти цивільного населення.

Окупанти не здатні забезпечити навіть мінімальні потреби населення. Тільки деокупація територій може покласти край гуманітарній катастрофі, що триває роками [3, 4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України. Демографія та соціальна економіка. 2022. № 2(48). С. 46.

2. Пищуліна О., Юрчишин В., Маркевич К., Міщенко М., Добровольський Д. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Київ-2022. Центр Разумкова. С. 277.

3. Стойков І. М. Стан дотримання основних прав і свобод громадян на окупованих територіях України. Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство. 2019. Т. 24. Вип. 1 (34).

4. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Спеціальна доповідь щодо ситуації на тимчасово окупованих російською федерацією територіях України. 2025. С. 20.

5. Щебетун І. С., Михайліна Т. В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. Політичне життя. 2019. № 2.

6. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Реут А. Г., Крикун О. І., Когатько Ю. Л., Заяць В. С., Клименко Ю. А.: Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. – Електронне видання. – Київ, 2023. С. 191.

УДК 316.624:316.4

Тетяна ЧУБІНА,

*доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України*

ORCID:0000-0002-9383-3604

Назар КАЧАН,

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

СОЦІОДИНАМІКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

У статті досліджується природа та генезис девіантної поведінки як складного соціального феномену. Автор аналізує еволюцію наукових підходів до розуміння норми та відхилення, розглядаючи біологічні, психологічні та соціологічні концепції через призму сучасних кризових станів суспільства. Особлива увага приділяється теорії аномії та аддиктивним моделям поведінки як реакції індивіда на соціальну

нестабільність. Стаття пропонує дискусійний погляд на позитивну девіацію та механізми соціального контролю в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: *девіація, соціальна норма, аномія, аддикція, соціальний контроль, маргіналізація, соціальна патологія, воєнний стан.*

Tetyana CHUBINA,

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine*

ORCID:0000-0002-9383-3604

Nazar Kachan,

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

SOCIODYNAMICS OF DEVIANT BEHAVIOR IN CONDITIONS OF GLOBAL TRANSFORMATIONS AND SOCIAL TURBULENCE

The article explores the nature and genesis of deviant behavior as a complex social phenomenon. The author analyzes the evolution of scientific approaches to understanding norms and deviations, considering biological, psychological, and sociological concepts through the prism of modern societal crisis states. Particular attention is paid to the theory of anomie and addictive behavior models as an individual's reaction to social instability. The article offers a discursive view of positive deviation and social control mechanisms under the legal regime of martial law.

Keywords: *deviation, social norm, anomie, addiction, social control, marginalization, social pathology, martial law.*

Проблема девіантної поведінки належить до категорії вічних питань соціологічної науки, оскільки вона безпосередньо зачіпає підвалини суспільного порядку та стабільності. В умовах сучасної глобальної нестабільності традиційні уявлення про межі дозволеного зазнають суттєвої ерозії, що зумовлює актуальність переосмислення класичних парадигм. Поняття девіації, що в перекладі з латинської мови означає відхилення, нерозривно пов'язане з категорією соціальної норми, яка виступає фундаментом цивілізованого співіснування. Саме ці засновані на цінностях правила поведінки, очікування і стандарти регулюють дії людей та зміцнюють єдність соціуму. Проте в епоху перемін, коли старі регулятори вже не діють, а нові перебувають у стадії формування, виникає потреба в глибокому аналізі природи соціальних відхилень як системного процесу [2; 9]. Дослідження девіантності дозволяє не лише зрозуміти причини деструкції, а й виявити приховані вектори суспільного розвитку, де відхилення часто стає передвісником майбутніх нормативних змін.

Методологічну базу дослідження становить комплексний підхід, що включає діалектичний метод пізнання соціальних явищ у їхньому розвитку та суперечності. Використано метод історико-компаративного аналізу для зіставлення класичних теорій девіації з сучасними соціальними реаліями цифрової епохи. Системний підхід дозволив розглянути девіантну поведінку як результат складної взаємодії індивідуально-психологічних рис та макросоціологічних чинників [7; 11]. Також застосовано методи теоретичного узагальнення, контент-аналізу наукових джерел та дедуктивного виведення, що дало змогу сформулювати цілісну модель соціального контролю в умовах правового режиму воєнного стану.

Соціальні відхилення неможливо розглядати лише як індивідуальні випадки негативної поведінки, оскільки вони набувають якості соціального явища тільки за умови системної повторюваності та стійкості у подібних соціальних групах. Дискусійним залишається питання кваліфікації вчинку як девіації, адже норми в сучасному світі надзвичайно рухливі та багатогранні. Те, що в одній субкультурі сприймається як норма, в іншій може розцінюватися як патологія або виклик суспільній моралі. Важливо розуміти, що девіація не завжди має виключно негативне забарвлення. Існує феномен позитивної девіації, яка виступає засобом прогресивного розвитку суспільства та інтелектуального прориву. Дисидентство, наукове новаторство або авангардне мистецтво часто виходять за межі загальноприйнятих стандартів, проте саме вони готують ґрунт для майбутніх соціальних трансформацій та збагачення культурного фонду людства [11; 12]. Позитивні відхилення стають рушійною силою у моменти застою соціальної системи, пропонуючи нові етичні орієнтири, які згодом перетворюються на нову норму для більшості населення.

Проте найбільшу загрозу для національної безпеки та соціальної цілісності становлять дисфункціональні форми відхилень, такі як злочинність, наркоманія та агресивна маргіналізація. Соціологічна думка пройшла довгий шлях у спробах пояснити коріння таких станів. Біологічний підхід, що домінував наприкінці дев'ятого століття, намагався пов'язати кримінальну поведінку з анатомо-фізіологічними ознаками особистості. Хоча теорії Чезаре Ломброзо про природжених злочинців були витіснені більш ґрунтовними дослідженнями, вони заклали основу для дискусії про роль спадковості та психосоматики у формуванні девіантної кар'єри. Сучасні погляди на біологічний фактор змістилися у площину нейрофізіології та генетики, проте вони все одно не можуть дати вичерпної відповіді без урахування потужного впливу соціального середовища [8; 10]. Біосоціальний синтез у сучасній науці вказує на те, що певні психофізіологічні особливості можуть виступати лише предикатами, які за несприятливих соціальних умов активують деструктивні сценарії.

Психологічний напрям акцентує увагу на внутрішній конфліктності особистості та порушеннях процесу ідентифікації. Концепції аддиктивної поведінки пояснюють девіацію як прагнення людини змінити свій

психічний стан через вживання певних речовин або патологічну фіксацію на віртуальних світах чи азартних іграх [5]. Це універсальний засіб втечі від реальності для осіб з низькою резистентністю до стресу та нездатністю до конструктивного розв'язання життєвих криз. Такі люди використовують механізм когнітивного викривлення, ігноруючи логіку зв'язків, що призводить до глибокого відчуження від соціальної групи. В умовах воєнних конфліктів кількість таких деструктивних стратегій адаптації невпинно зростає, оскільки психіка шукає найшвидші способи анестезії тривоги та посттравматичних розладів [1; 5]. Посилення аддикцій стає способом компенсації втраченого контролю над власним життям, що лише поглиблює деградацію особистісних структур.

Найбільш ґрунтовним залишається соціологічне пояснення девіації, засноване на понятті аномії, яке розглядає стан суспільства, де для його членів втратили значущість традиційні соціальні норми та цінності [3]. Роберт Мертон розвинув цю ідею, вказавши на структурний розрив між культурно схваленими цілями успіху та легітимними шляхами їх реалізації [6]. Коли суспільство пропагує культ споживання, але не надає рівних можливостей для чесного заробітку, це неминуче штовхає людей на шлях інновації через порушення закону. Сучасне українське суспільство перебуває у стані перманентної аномії, де докорінна ломка ціннісних матриць протягом останніх десятиліть створила ідеальний ґрунт для правового нігілізму та різноманітних форм соціальної патології [9; 11]. Цей стан підсилюється кризою довіри до державних інститутів, що змушує індивідів покладатися на неофіційні або кримінальні мережі взаємодії.

Варто зауважити, що сучасна девіантність дедалі більше набуває ознак віртуалізації та мережевої організації. Цифровий простір став новим середовищем для прояву деструктивної активності, де анонімність та відсутність безпосереднього візуального контакту радикально знижують поріг моральної відповідальності. Кіберзлочинність, хейтинг та маніпулятивне поширення дезінформації є новими формами девіації, які потребують розробки принципово інших методів соціального моніторингу. У цьому контексті теорія стигматизації Говарда Беккера набуває критичного значення: наклеювання ярликів у цифровому середовищі відбувається миттєво і має значно ширше охоплення, що часто провокує індивіда на закріплення девіантної ролі як єдиного доступного способу самоствердження у мережі [12]. Цифрова девіація стає не лише інструментом збагачення, а й формою радикального протесту проти існуючих ієрархій, що робить її надзвичайно привабливою для молодіжної аудиторії.

Особливе місце в структурі сучасних девіацій займає професійна деформація та ерозія етичних стандартів у системі державного управління. Корупційні прояви розглядаються не просто як ізольовані випадки порушення закону, а як специфічна субкультурна норма окремих

бюрократичних груп, що входить у гострий конфлікт із загальносуспільними інтересами [10; 13]. Це підтверджує тезу про те, що девіація часто є результатом групового тиску та специфічної соціалізації всередині закритих систем, де лояльність до корпоративних правил ставиться вище за норми загального права. Феномен білокомірцевої злочинності є особливо небезпечним через його здатність до легітимізації через маніпуляції законодавством, що створює відчуття безкарності та підриває фундамент соціальної справедливості.

Трансформація інституту сім'ї та криза традиційного виховання також вносять суттєвий внесок у динаміку соціальних відхилень. Збільшення кількості неповних сімей, явища прихованого соціального сирітства та емоційне дистанціювання батьків від дітей через надмірну економічну зайнятість суттєво послаблюють механізми первинного соціального контролю [1; 7]. Молодше покоління, позбавлене стійких моральних авторитетів у родинному колі, стає надзвичайно вразливим до впливу деструктивних вуличних банд або радикальних релігійних течій. Це призводить до формування стійких груп підліткової злочинності, де девіація сприймається як ознака дорослості та спосіб захисту власної ідентичності в агресивному світі [8]. Соціалізація у криміногенному середовищі формує паралельну систему цінностей, де насильство стає головним інструментом комунікації та статусного просування.

Соціальна нерівність, що посилюється в періоди глобальних економічних рецесій, виступає потужним каталізатором агресивних форм девіантної поведінки. Глибокий розрив між доходами елітарних груп та збіднілими прошарками населення провокує почуття колективної образи та соціальної фрустрації, що часто трансформується у вандалізм, грабежі або масові заворушення [9]. У такому контексті девіація стає формою стихійного, неартикульованого протесту проти системи, яка сприймається як ворожа та несправедлива. Важливо розуміти, що посилення лише репресивних заходів без вирішення фундаментальних соціальних суперечностей дає лише короткостроковий ефект, оскільки коріння відхилення залишається в економічному та політичному полі.

Окремої уваги заслуговує питання алкоголізації та зростання суїцидальної активності як пасивних форм девіації. Алкоголь та психоактивні речовини часто виступають як засіб соціальної саморуйнації, що дозволяє індивіду тимчасово нівелювати гостроту екзистенційних криз та соціального тиску. Проте зворотним боком стає повна деградація соціальних зв'язків та неконтрольоване зростання побутової злочинності [10]. Суїцид же є крайнім проявом аномічного розпаду особистості, коли людина не знаходить жодної можливості для легітимної інтеграції в суспільну структуру. Статистичні дані підтверджують нерозривний зв'язок між рівнем самогубств та показниками безробіття, що свідчить про глибоку соціальну вкоріненість цієї проблеми [3; 4].

Гендерний аспект девіантної поведінки також зазнає трансформацій у сучасному світі. Традиційно вищий рівень девіантності серед чоловіків поступово вирівнюється за рахунок фемінізації певних видів злочинів та поширення аддикцій серед жінок. Це пов'язано зі зміною соціальних ролей та підвищенням рівня стресового навантаження на жінок у сучасному конкурентному середовищі [7; 11]. Жіноча девіантність часто має прихований характер та більше пов'язана з економічними злочинами або сферою міжособистісних маніпуляцій, що потребує специфічних підходів у роботі соціальних служб та правоохоронних органів.

Для поглибленого розуміння проблеми необхідно звернутися до теорії диференційованої асоціації, яка стверджує, що девіантна поведінка є результатом тривалого навчання у процесі комунікації з носіями девіантних стандартів [11; 13]. Індивід засвоює не лише техніку скоєння правопорушення, а й складну систему раціоналізацій, що дозволяють йому нейтралізувати почуття провини. Таким чином, девіація поширюється як своєрідна соціальна інфекція, особливо у закритих чоловічих колективах, де культ сили може бути хибно інтерпретований як право на ігнорування закону. Превентивна робота повинна бути зосереджена на деконструкції привабливості девіантного образу та пропонувати альтернативних, соціально корисних шляхів самоствердження.

Важливим фактором сучасної девіантності є також маргіналізація цілих соціальних прошарків, що опиняються на периферії легітимної економічної діяльності. Особи, які тривалий час позбавлені доступу до офіційної зайнятості та якісної освіти, змушені шукати притулку у тіньових структурах, що автоматично криміналізує їхній життєвий простір [9; 10]. Тіньова економіка формує паралельний правопорядок зі своїми жорсткими нормами, що підриває державний авторитет та створює зони соціального ризику. Це вимагає від держави не лише силових операцій, а й системних реформ у сфері соціального забезпечення та інклюзії маргіналізованих груп у легальне поле життєдіяльності.

Механізми соціального контролю в цих складних умовах мають бути інтегрованими та багатовекторними. Прямий зовнішній контроль через систему юридичних санкцій є необхідним стримуючим фактором, проте стратегічним пріоритетом має стати розвиток внутрішнього самоконтролю особистості через виховання та освіти [11]. Формування стійких моральних переконань, активна ідентифікація з цінностями демократичної держави та реальна доступність законних способів успіху є найкращою довгостроковою профілактикою девіантності. Особлива роль тут належить інститутам громадянського суспільства, які здатні здійснювати неформальний контроль та надавати психологічну допомогу особам, що перебувають у зоні ризику.

Отже, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що девіантна поведінка в сучасних умовах є складним багатофакторним явищем, яке виступає чутливим індикатором глибинних процесів соціальної

трансформації та ціннісної кризи. В умовах воєнного стану прояви девіантності зазнають специфічних змін, де на зміну традиційним формам часто приходять деструктивні стратегії адаптації, зумовлені колективною травмою, відчуттям несправедливості та тривалим екзистенційним стресом. Спостерігається зростання немотивованої агресивності, випадків мародерства та специфічних форм контрабанди, що вимагає від правоохоронних органів та служб цивільного захисту впровадження нових підходів до профілактики та соціального моніторингу.

Воєнний стан створює ситуацію граничного випробування соціальних норм на міцність. З одного боку, ми спостерігаємо небачену консолідацію суспільства, яка фактично є позитивною девіацією через масовий героїзм та волонтерство, а з іншого – небезпечне поглиблення маргіналізації вразливих груп. Особливого значення набуває жорсткий контроль за обігом зброї та масштабна психологічна реабілітація ветеранів і цивільного населення, оскільки некомпенсований посттравматичний стресовий розлад стає потужним джерелом майбутніх відхилень у поствоєнному соціумі. Девіація у воєнний час часто маскується під екстремальні обставини, що суттєво ускладнює її об'єктивну правову та моральну оцінку з боку громади.

Ефективність подолання девіантних проявів у кризовий період безпосередньо залежить від здатності держави забезпечити соціальну справедливість, рівність перед законом та відновити довіру до інститутів влади. Репресивний апарат має бути лише крайнім заходом, поєднуючись із розгалуженою системою психосоціальної підтримки та культурної просвіти. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються у розробці інноваційних моделей ресоціалізації особистості в поствоєнний період, коли суспільство зіткнеться з необхідністю реінтеграції великої кількості людей з особливим бойовим та соціальним досвідом. Лише системний соціологічний підхід, що враховує динаміку аномічних процесів, дозволить мінімізувати деструктивний вплив девіацій на майбутній розвиток демократичної України та зміцнити ціннісний фундамент національної безпеки в умовах глобальної турбулентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Психологічні засади формування особистості. Київ. Либідь. 2003. 280 с.
2. Гірчак І. Б. Соціологія девіантної поведінки. Навчальний посібник. Львів. Новий Світ-2000. 2024. 216 с.
3. Дюркгейм Е. Самогубство: соціологічний етюд. Пер. з франц. Київ. Основи. 1998. 519 с.
4. Злочинність в Україні: статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ. 2025. 142 с.
5. Максимова Н. Ю. Психологія аддиктивної поведінки. Навчальний посібник. Київ. Академвидав. 2002. 308 с.

6. Мертон Р. Соціальна теорія і соціальна структура. Пер. з англ. Київ. Дух і Літера. 2006. 560 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Підручник. Київ. Академвидав. 2005. 448 с.
8. Попович В. М. Кримінологія. Навчальний посібник. Київ. Юрінком Інтер. 2024. 360 с.
9. Соціологія: навчальний посібник за ред. С. О. Макеева. Київ. Знання. 2025. 455 с.
10. Юринець О. В. Соціальні конфлікти в сучасній Україні. Монографія. Львів. ЛНУ імені Івана Франка. 2026. 290 с.
11. Яковенко Ю. І. Соціологія девіантності: теоретичні та прикладні аспекти. Київ. Четверта хвиля. 2023. 192 с.
12. Becker H. S. Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance. Free Press. 2024. 240 p.
13. Clinard M. B., Meier R. F. Sociology of Deviant Behavior. Cengage Learning. 2025. 640 p.

УДК 37.014:37.091.2:355.58

Тетяна ЧУБИНА,

*доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України*

ORCID:0000-0002-9383-3604

Аліна КРИШТАЛЬ,

кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID:0000-0002-1818-6603

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті теоретично обґрунтовано та розкрито особливості формування української національної ідентичності майбутніх фахівців служби цивільного захисту. В умовах воєнного стану національна самоідентифікація виступає фундаментальним внутрішнім ресурсом професійної резильєнтності та етичної стійкості фахівців ризиконебезпечних професій. Визначено та детально охарактеризовано три ключові педагогічні стратегії: контекстно-ціннісного навчання, що інтегрує національні героїчні наративи у фахову підготовку; педагогіки партнерства та служіння, що реалізується у процесі соціальної взаємодії

з громадою; цифрової професійно-патріотичної взаємодії, спрямованої на закріплення етичного образу рятувальника у медіапросторі. Доведено, що синергія цих стратегій забезпечує формування фахівця, здатного до ефективного виконання службових завдань на засадах патріотизму та доброчесності.

Ключові слова: *українська національна ідентичність, майбутні фахівці служби цивільного захисту, педагогічні стратегії, професійна підготовка, резильєнтність.*

Tetyana CHUBINA,

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine*

ORCID:0000-0002-9383-3604

Alina KRYSHAL,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor

ORCID:0000-0002-1818-6603

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

PEDAGOGICAL STRATEGIES FOR UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY OF FUTURE SPECIALISTS OF CIVIL PROTECTION SERVICE FORMATION

The article theoretically substantiates and reveals the peculiarities of forming the Ukrainian national identity of future civil protection specialists. Under the conditions of martial law, national self-identification serves as a fundamental internal resource for professional resilience and ethical stability among specialists in high-risk occupations. Three key pedagogical strategies are identified and characterized in detail: context-value learning, which integrates national heroic narratives into professional training; pedagogy of partnership and service, implemented through social interaction with the community; and digital professional-patriotic interaction, aimed at consolidating the ethical image of a rescuer in the media space. It is proved that the synergy of these strategies ensures the formation of a specialist capable of effectively performing official duties based on patriotism and integrity.

Keywords: *Ukrainian national identity, future civil protection specialists, pedagogical strategies, professional training, resilience.*

У сучасних геополітичних реаліях, зумовлених повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, питання формування національної ідентичності майбутніх фахівців служби цивільного захисту набуває стратегічного значення. Національна самоідентифікація виступає не лише культурно-історичним маркером, а й фундаментальним внутрішнім ресурсом професійної стійкості, що

визначає готовність до виконання службового обов'язку в екстремальних умовах. Специфіка діяльності у сфері цивільного захисту передбачає високий рівень моральної відповідальності перед суспільством і державою, проте професійна підготовка не може обмежуватися лише формуванням професійних компетентностей, психологічної резильєнтності або фізичної витривалості. В умовах екзистенційних загроз державному суверенітету особливої значущості набувають педагогічні стратегії, спрямовані на виховання особистості, для якої захист національних інтересів та порятунок громадян є усвідомленим аксіологічним вибором, а не просто функціональним обов'язком. Відтак, актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування сучасних педагогічних підходів до створення умов, що забезпечать органічне поєднання професійної компетентності з глибоким усвідомленням власної приналежності до української нації.

Мета статті – виокремити і теоретично обґрунтувати педагогічні стратегії формування української національної ідентичності майбутніх фахівців служби цивільного захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світогляд людини, що формується під впливом соціалізації та індивідуального життєвого шляху, є складною системою когнітивних установок, цінностей та знань. Така цілісна структура ідеалів слугує внутрішнім орієнтиром, який структурує навколишню дійсність і робить її зрозумілою для людини. Обов'язковим елементом такої системи є пізнавальний компонент, адже без сформованих уявлень про світ як єдине ціле неможливо вибудувати стійку світоглядну модель, що є необхідною умовою для розвитку її міжособистісних зв'язків та визначення ціннісного ставлення до соціуму й природи [1–5]. Питання формування професійної честі та національної свідомості в органах і підрозділах ДСНС у період 2024–2026 рр. активно досліджуються у працях фахівців профільних закладів вищої освіти. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях професійної підготовки фахівців служби цивільного захисту [6; 7] акцентують на необхідності інтеграції національно-патріотичного складника безпосередньо у процес професійної підготовки, оскільки мотивація фахівців служби цивільного захисту ґрунтується на глибокому патріотизмі та усвідомленні соціальної значущості своєї місії.

У працях провідних соціологів і психологів (Є. Головаха, Т. Любива, О. Резнік та ін.) аналізується динаміка національної самоідентифікації з акцентом на завершальну фазу процесу формування української нації, наголошується на безпрецедентній консолідації українського суспільства. Дослідники зазначають, що в умовах воєнного стану національна ідентичність трансформувалася у стійку громадянську позицію, де приналежність до нації визначається не лише етнічним походженням, а спільністю цінностей і активною долученістю до оборони держави.

О. Блинова, Б. Лазоренко та ін. досліджують національну самоідентифікацію як потужний копінг-механізм. Автори обґрунтовують, що усвідомлення власної ідентичності допомагає особистості зберігати цілісність під час психотравмуючих подій, що є критично важливим для працівників ризиконебезпечних професій. Варто зауважити, що національна ідентичність у контексті нашого дослідження розглядається не лише як сукупність знань про історію та культуру, а як когнітивно-емоційне ядро резильєнтності – здатності фахівця зберігати психологічну цілісність та ефективність під впливом надважких професійних стресорів.

Водночас попри значну кількість праць, проблема розробки педагогічних стратегій, що дозволяють системно формувати національну ідентичність у майбутніх фахівців служби цивільного захисту залишається недостатньо висвітленою. Більшість існуючих підходів мають загальнотеоретичний характер і не враховують специфіку діяльності і надзвичайно високий рівень професійної відповідальності, що визначає актуальність дослідження.

В. Бучлачук зазначає, що «російсько-українська війна продемонструвала збій у здатності європейської спільноти користуватися своїми традиційними символічними орієнтирами, включати подію в рамки, в яких вона представляє своє ставлення до себе, до інших та до Іншого. Відбувається спроба переосмислити конфлікт в етичних і релігійних термінах: битва добра зі злом, цивілізації та варварства. Нездатність до символізації змушує суспільство компенсувати цей недолік закликами до консолідації перед подією, що загрожує існуванню суспільства. Спроба осмислити подію в етичних термінах призводить до нівелювання відмінностей політичного з властивими йому відмінностями між соціальними групами та класами. Місце символізації політичної події зайняв консенсус, який будується на нейтралізації політичного дискурсу, на прирівнюванні політичної організації до співтовариства фізичної та моральної організації населення. Співтовариство природно об'єднане етичними цінностями, і відбувається певний регрес переведення політичного співтовариства (розбіжність інтересів) до етичного. Є два основні способи символізувати співтовариство: один представляє його як суму частин (ми всі маємо об'єднатися, щоб вистояти перед подією), а інший визначає суспільство як групи людей, що конфліктують. Брак символізації події призводить до необхідності символізувати співтовариство лише як акумулювання інтересів її складових груп та індивідів» [8, 64].

Важливо, що однією з найсуттєвіших змін, які відбулись – це зникнення регіональних відмінностей між мешканцями України у площині громадянської ідентичності. Переважна більшість респондентів ідентифікують себе першочергово як громадян України, і практично всі респонденти повідомляють, що є гордими за своє українське громадянство [8, 290].

Ефективність формування національної ідентичності у майбутніх фахівців служби цивільного захисту у сучасних умовах значною мірою залежить від системності впровадження спеціалізованих педагогічних стратегій, що інтегруються у фахову підготовку. Ґрунтуючись на аналізі наукових джерел та емпіричному дослідженні нами виокремлено три провідні педагогічні стратегії формування національної ідентичності у майбутніх фахівців служби цивільного захисту: контекстно-ціннісного навчання, партнерства і служіння та стратегія цифрової професійно-патріотичної взаємодії.

Стратегія контекстно-ціннісного навчання ґрунтується на принципі нерозривності професійного і національно-патріотичного виховання відповідно до Основних засад державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності [9] і Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року [10]. Її зміст полягає в органічному наповненні змісту професійних обов'язкових компонентів («Основи цивільного захисту», «Організація аварійно-рятувальних робіт», «Пожежна профілактика в населених пунктах» тощо) аксіологічними компонентами, що базуються на сучасному досвіді функціонування підрозділів ДСНС.

Механізм реалізації стратегії контекстно-ціннісного навчання полягає в заміні абстрактних теоретичних моделей навчання на аналіз реальних кейсів українських рятувальників. Кожна навчальна задача (наприклад, розрахунок сил та засобів для ліквідації наслідків обстрілу) супроводжується коментарем щодо етичного характеру професійної діяльності, героїзму особового складу і важливості збереження національного надбання.

Очікуваний результат реалізації стратегії контекстно-ціннісного навчання вбачає формування ідентичності українського фахівця служби цивільного захисту як носія унікального досвіду. Майбутній фахівець служби ідентифікує себе не просто як технічний працівник, а як спадкоємець національної традиції порятунку, що зміцнює його професійну гордість і патріотичну свідомість.

В основі **стратегії партнерства і служіння** лежить діяльнісний підхід, згідно з яким національна ідентичність формується через безпосередню соціальну взаємодію з громадою. Механізм реалізації зазначеної стратегії ґрунтується на інтеграції навчальної практики з волонтерською і гуманітарною діяльністю. Курсанти залучаються до реалізації безпекових проєктів у місцевих громадах, проведення інформаційно-профілактичних заходів для населення, допомоги вразливим категоріям громадян та ветеранам служби. Така практико-орієнтована активність дозволяє здобувачам вищої освіти вийти за межі академічного середовища і відчувати реальний запит суспільства на безпеку.

У результаті реалізації стратегії партнерства і служіння передбачено усвідомлення майбутнім фахівцем служби власної ролі як рятувальника і

захисника українського народу, оскільки безпосереднє служіння громаді утворює глибокий емоційний зв'язок з нацією. У цьому контексті ідентичність виступає як усвідомлена відповідальність за безпеку українського народу, що є фундаментом мотивації до професійної діяльності в екстремальних умовах.

Зважаючи на особливості сучасного покоління здобувачів освіти **стратегія цифрової професійно-патріотичної взаємодії** спрямована на перетворення цифрового простору з джерела потенційних маніпуляцій, враховуючи постійні загрози ІІСО з боку ворога, на інструмент самоідентифікації. Стимулювання творчої активності майбутніх фахівців служби цивільного захисту у створенні професійного контенту для медіапростору (соціальні мережі, відомчі ресурси) передбачає розробку цифрового сторітелінгу про будні підрозділу, героїчні вчинки колег, популяризацію культури безпеки тощо. Таким чином, майбутній фахівець служби стає амбасадором національних цінностей у цифровому світі, що внутрішньо закріплює його національну самосвідомість і сприяє формуванню механізмів протидії інформаційно-психологічним впливам. Вміння формувати чесний професійний наратив стає для майбутнього фахівця служби захисним бар'єром від дезінформації, що, в свою чергу, дозволяє йому вчасно виявляти спроби ворога дискредитувати службу і розмити національні цінності.

Системність педагогічного впливу у межах дослідження підтверджується тим, що висока ефективність виховного процесу досягається завдяки синергії трьох взаємопов'язаних стратегій. Контекстно-ціннісне навчання дозволяє органічно інтегрувати національні наративи безпосередньо в обов'язкові і вибіркові професійні дисципліни, завдяки чому кожне навчальне завдання трансформується у свідомий акт професійно-патріотичного самовизначення майбутнього фахівця.

Водночас стратегія партнерства і служіння забезпечує реалізацію діяльнісного підходу, у процесі якого національна ідентичність майбутнього фахівця виробляється шляхом надання реальної допомоги громаді, що перетворює абстрактні патріотичні гасла на конкретну соціальну відповідальність. Доповнює цю систему стратегія цифрової професійно-патріотичної взаємодії, яка адаптує методи виховання до психологічних особливостей сучасного покоління та використовує можливості медіапростору для остаточного закріплення етичного образу українського рятувальника у свідомості молоді.

Зауважимо, що ефективна реалізація запропонованих стратегій у системі підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту потребує комплексного підходу та певної трансформації освітнього середовища. Для успішного впровадження стратегії контекстно-ціннісного навчання необхідний перегляд робочих програм навчальних дисциплін професійного циклу з метою інтеграції до них наскрізних тем, що базуються на сучасному досвіді діяльності підрозділів ДСНС. Зазначене

передбачає створення банку кейсів і ситуаційних завдань, де технічні аспекти ліквідації надзвичайних ситуацій розглядаються через призму національної стійкості та етичної відповідальності фахівця служби. Важливим елементом є залучення до освітнього процесу фахівців-практиків, які мають досвід виконання завдань на прифронтових територіях і в зоні бойових дій.

Реалізація стратегії партнерства і служіння потребує розширення формату взаємодії закладів вищої освіти з територіальними громадами та громадськими організаціями. Рекомендовано включити до планів навчальної практики обов'язковий соціально-гуманітарний складник, що передбачає участь курсантів у реалізації локальних безпекових ініціатив, зокрема – створення волонтерських хабів на базі навчальних закладів. Впровадження стратегії цифрової професійно-патріотичної взаємодії вимагає створення у закладі вищої освіти сучасного медіапростору, зокрема навчальних медіацентрів або прес студій, а також організації воркшопів із медіаграмотності та критичного мислення.

Важливою умовою успіху є забезпечення педагогічної наступності та особистий приклад науково-педагогічних працівників і командирів підрозділів. Формування національної ідентичності має відбуватися не як окремий виховний захід, а як невід'ємна частина повсякденної життєдіяльності закладу, що базується на принципах професійної честі, прозорості та беззастережної відданості інтересам українського народу.

Висновок. У результаті проведеного дослідження можемо зробити висновок, що в умовах воєнного стану формування національної ідентичності у майбутніх фахівців служби цивільного захисту переходить із площини теоретичного інформування у площину формування фундаментального ресурсу професійної резильєнтності. Національна самосвідомість виступає не лише ціннісним орієнтиром, а й психологічним механізмом захисту від професійного вигорання та деструктивних впливів. Впровадження зазначених стратегій дозволяє підготувати фахівця, здатного діяти в умовах високого ризику не лише на основі наказів та інструкцій, а й на основі глибокого внутрішнього переконання у важливості своєї місії для захисту українського народу. Професіоналізм у такій моделі є невіддільним від морально-етичних якостей та національної свідомості особистості.

Подальшого наукового вивчення потребує дослідження особливостей психолого-педагогічного супроводу молодих фахівців служби цивільного захисту у період їхньої адаптації до умов професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блинова О.Є. Роль соціальних стереотипів у становленні світоглядних орієнтацій особистості. *Психологія і особистість: науковий*

журнал. Полтава: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. 2015. №2(8). С. 58–70.

2. Діденко О. Г., Яланська С. П. Національно-патріотичне виховання молоді в закладах освіти України: психологічні аспекти. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 35 (74). № 4. 2024. С. 102–107.

3. Отравенко О., Пелипась Д. Спортивно-патріотичне виховання як складова якісної професійної підготовки майбутніх фахівців. *Grail of Science*, (28), 2023. 393–398. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.09.06.2023.63>

4. Applebaum, A. (2022). Ukraine and the words that lead to mass murder. First comes the dehumanization. Then comes the killing. *The Atlantic*. June, 2022. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2022/06/ukraine-mass-murder-hate-speech-soviet/629629/>

5. Блинова О., Каленчук В. Вплив організаційної ідентичності на оцінювання викладачами корпоративної культури університету. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ*. Випуск 18, 2022. С. 18–26.

6. Чубіна Т. Д., Дмитренко М. Й., Усов Д. В., Федоренко Я. А., Вороновська, Л. Г., Косяк С. М., Горенко Л. М., Кришталь А. О., Дулгерова О. М. Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності соціально-гуманітарного напрямку на період дії правового режиму воєнного стану. Черкаси: ЧПБ, 2024, 260 с.

7. Українські національна та громадянська ідентичності: теоретичне осмислення та стратегії формування. Колективна монографія. Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2024. 396 с. С. 267–302.

8. Українське суспільство в умовах війни: колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України Є. Головахи, С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

9. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 46, ст.116.

10. Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року. Схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322.

УДК 327:339.9:338.246.025.2

Тетяна ЧУБІНА,

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України

ORCID: 0000-0002-9383-3604

Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, України

Себастьян СТАШКО,

доктор інженерії

ORCID: 0000-0001-9757-7030

Марчін ЛАПЧ,

доктор інженерії

ORCID: 0000-0002-1890-9410

Пожжежна академія,

м. Варшава, Республіка Польща

ПОЛЬСЬКА ДОПОМОГА УКРАЇНІ В РАМКАХ ПРОГРАМИ POLSKA POMOC: СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ, МЕХАНІЗМИ ТА ВПЛИВ У ПЕРІОД 2022–2026 РОКІВ

У цій науковій розвідці здійснюється комплексний аналіз еволюції та практичної реалізації польської національної програми співробітництва заради розвитку під брендом «Polska Pomoc». Дослідження охоплює період від початку повномасштабної агресії до фази активного планування відбудови у 2026 році. Автори детально розглядають інституційну структуру допомоги, роль Міністерства закордонних справ та Урядового агентства стратегічних резервів у координації ресурсів. Висвітлено трансформацію допомоги від термінового гуманітарного реагування до стратегічних інвестицій у цифровізацію, охорону здоров'я та енергетичну незалежність України. Окремий акцент зроблено на важливості Польщі як глобального логістичного вузла та її політичній ролі в адвокації українських інтересів на міжнародній арені. Узагальнено досвід міжрегіональної взаємодії та сформульовано висновки щодо впливу польських інструментів «м'якої сили» на темпи інтеграції України до єдиного європейського ринку.

Ключові слова: *Polska Pomoc, стратегічне партнерство, міжнародна допомога розвитку, цифровізація, енергетична стійкість, польсько-українські відносини, логістичні хаби.*

TetyanaCHUBINA,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine

ORCID: 0000-0002-9383-3604

National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine

Sebastian STASZKO,

Doctor of Engineering

ORCID: 0000-0001-9757-7030

Marcin ŁAPICZ,

Doctor of Engineering

ORCID: 0000-0002-1890-9410

Fire University,

Warsaw, Republic of Poland

POLISH ASSISTANCE TO UKRAINE WITHIN THE «POLSKA POMOC» PROGRAMME: STRATEGIC PRIORITIES, MECHANISMS, AND IMPACT (2022–2026)

This scientific study provides a comprehensive analysis of the evolution and practical implementation of the Polish national development cooperation program branded as «Polska Pomoc». The research spans the period from the onset of full-scale aggression to the active reconstruction planning phase in 2026. The authors examine in detail the institutional structure of assistance along with the roles of the Ministry of Foreign Affairs and the Government Agency for Strategic Reserves in resource coordination. The article highlights the transformation of aid from emergency humanitarian response to strategic investments in digitalization, healthcare, and the energy independence of Ukraine. Particular emphasis is placed on the significance of Poland as a global logistical hub and its political role in advocating for Ukrainian interests within the international arena. The study synthesizes the experience of interregional cooperation and offers conclusions regarding the impact of Polish soft power instruments on the pace of Ukraine's integration into the European single market.

Keywords: *Polska Pomoc, strategic partnership, international development assistance, digitalization, energy resilience, Polish-Ukrainian relations, logistical hubs.*

Вступ та глобальна актуальність дослідження. Сучасна архітектура європейської безпеки переживає найбільш радикальну трансформацію з моменту закінчення Другої світової війни. Актуальність даного дослідження зумовлена безпрецедентним за масштабами та інтенсивністю рівнем солідарності, яку Республіка Польща демонструє стосовно України. Програма «Polska Pomoc», що початково створювалася як класичний інструмент сприяння міжнародному розвитку для країн з перехідною економікою, за останні роки зазнала фундаментальної еволюції [9]. Якщо раніше Україна розглядалася як один з багатьох векторів східної політики Варшави, то події 2022 року та наступних років

перетворили цей напрямок на абсолютний пріоритет. Державна машина Польщі зуміла переорієнтувати колосальні ресурси Офіційної допомоги розвитку на потреби сусідньої держави, що свідчить про глибоке розуміння екзистенційної загрози для всього регіону [1].

Об'єктом даного наукового пошуку виступає державна політика Польщі у сфері сприяння міжнародному розвитку, тоді як предметом є конкретні прикладні механізми та верифіковані результати реалізації проектів підтримки. Наукова новизна представленої роботи полягає у висвітленні переходу від традиційної моделі односторонньої гуманітарної допомоги до якісно нової моделі стратегічного партнерства. У цій системі польські фінансові та інтелектуальні ресурси виконують роль каталізатора для модернізації української інфраструктури відповідно до жорстких нормативів Європейського Союзу [16]. Метою статті є комплексний аналіз ключових секторів допомоги, виявлення найбільш ефективних інструментів взаємодії та наукове прогнозування траєкторії розвитку польсько-українського співробітництва в умовах майбутньої відбудови та повноправної інтеграції України до єдиного європейського ринку.

Методологічний інструментарій та теоретична база. Теоретичний фундамент роботи ґрунтується на принципах ліберального інституціоналізму та концептуальних засадах теорії «м'якої сили» [8]. У межах цього підходу допомога розвитку інтерпретується не просто як акт філантропії, а як раціональний інструмент стабілізації регіонального середовища та створення зони прогнозованого процвітання. Для досягнення поставлених завдань застосовано метод системного аналізу, який дозволив розглянути програму «Polska Pomoc» як розгалужений та цілісний механізм. Цей механізм органічно об'єднує зусилля державних інституцій, потужного неурядового сектору та представників приватного капіталу.

Окрім того, у роботі широко використано статистичний метод для верифікації кількісних показників фінансування, що були надані Організацією економічного співробітництва та розвитку, а також Міністерством закордонних справ Польщі [7]. Порівняльно-історичний метод дозволив простежити динаміку зміни пріоритетів програми на різних етапах конфлікту, від екстреної гуманітарної допомоги до довгострокових інвестицій у цифрову та енергетичну безпеку. Таке поєднання методів забезпечує високу достовірність отриманих висновків та дозволяє сформулювати узагальнення щодо ефективності польської моделі зовнішньої підтримки.

Фінансова архітектура та інституційна трансформація. Протягом періоду з 2022 по 2026 роки Польща продемонструвала світу унікальну здатність до мобілізації національних ресурсів у критичних обставинах. Важливо звернути увагу на той факт, що у докризовий період частка видатків Польщі на допомогу розвитку залишалася на відносно низькому рівні. Проте після початку повномасштабної агресії цей показник сягнув

позначки 0,51 відсотка від валового національного доходу. Така динаміка вивела країну в безумовні лідери серед донорів регіону Центральної та Східної Європи. Польська модель допомоги вирізняється своєю специфічною структурою, де домінують двосторонні проекти. Це означає, що фінансові потоки не розчиняються у загальних фондах міжнародних організацій, а спрямовуються на прямі запити українських урядових структур та територіальних громад. Це дозволяє нівелювати бюрократичні перепони та гарантувати адресність використання кожного євро.

Центральною фігурою у процесі реалізації цих складних проєктів стало Урядове агентство стратегічних резервів [2]. Ця інституція фактично перетворилася на головного оператора глобальної логістики допомоги. Саме через структури агентства у тісній координації з програмою «Polska Pomoc» впроваджуються найбільш капіталомісткі ініціативи. Мова йде про закупівлю та технічне обслуговування систем супутникового зв'язку, а також про масштабне облаштування житла для осіб, які втратили домівку. Варто також відзначити використання польського досвіду децентралізації як інтелектуального активу [5]. Польські експерти проводять постійні консультації для українських громад, допомагаючи їм адаптувати управлінські процеси до вимог воєнного часу та готуючи підґрунтя для майбутнього членства у європейських структурах.

Технологічний прорив та енергетична стійкість. Особливий акцент у структурі польської допомоги зроблено на сектори цифровізації та енергетичної незалежності. Передача величезної кількості терміналів Starlink, що була профінансована польською стороною, є унікальним прикладом забезпечення технологічної переваги в умовах сучасної війни. У 2025 та 2026 роках цей вектор отримав подальший розвиток через підтримку кібербезпеки українських державних реєстрів [4]. Створення потужних резервних центрів обробки даних на території Польщі стало гарантом збереження національної інформаційної спадщини України. Це дозволяє забезпечити безперервність державного управління навіть за умови критичного пошкодження фізичної інфраструктури на українській території.

В енергетичній сфері зусилля «Polska Pomoc» зосереджені на децентралізації генерації та постачанні мобільного обладнання для ремонту мереж. Узагальнюючи досвід останніх років, можна стверджувати, що польська підтримка стала тим фундаментом, який дозволив українській енергосистемі вистояти під час систематичних атак. Це не просто технічна допомога, а стратегічне інвестування у стійкість демократичної держави. Кожна одиниця обладнання, що передається через польські хаби, проходить ретельну перевірку на відповідність європейським стандартам якості, що автоматично підвищує рівень сумісності українських мереж із загальноєвропейською енергетичною системою [10].

Гуманітарний сектор та інноваційні підходи до соціалізації. Якісна трансформація відбулася і в гуманітарному вимірі діяльності програми. Якщо перші модульні містечка у 2022 році були лише швидкою відповіддю на гострий дефіцит житла, то проєкти 2026 року демонструють зовсім інший рівень соціального інжинірингу. Сучасні центри проживання для переселенців, що фінансуються в межах «Polska Pomoc», є повноцінними екосистемами. Вони включають сучасні освітні простори, амбулаторії сімейної медицини та центри психологічної реабілітації. Такий комплексний підхід дозволяє уникнути соціальної ізоляції внутрішньо переміщених осіб та сприяє їхній продуктивній інтеграції у нові територіальні громади.

Окремим досягненням польської дипломатії та логістики є феномен міста Жешув. Місцевий аеропорт перетворився на ключовий вузол, де перетинаються світові маршрути підтримки [13]. Спеціалізований медичний хаб у Ясьонці дозволив створити ефективну систему евакуації поранених. Пацієнти отримують доступ до високотехнологічної медичної допомоги у провідних польських клініках, включаючи складне протезування та тривалу психологічну підтримку [6]. Це формує міцну професійну спільноту медиків обох країн, що активно обмінюються досвідом у галузі тактичної медицини та військової травматології.

Економічна дипломатія та механізми відбудови. Реалізація програми «Polska Pomoc» невід’ємно пов’язана з довгостроковими національними інтересами Варшави. Польща розглядає стабільну та квітучу Україну як ключовий елемент власної національної безпеки. Саме тому посада Уповноваженого уряду з питань відбудови України стала центральною у координації взаємодії між державним апаратом та приватним сектором [15]. Запуск механізмів пільгового кредитування у 2025 році відкрив нові горизонти для польського бізнесу на українському ринку [10]. Це стратегічне рішення дозволяє трансформувати безоплатну допомогу у формат взаємовигідної економічної кооперації. Польські технології та капітал стають рушійною силою відновлення зруйнованих міст, тоді як польські підприємства отримують унікальний досвід роботи у масштабних інфраструктурних проєктах.

Узагальнюючи політичні аспекти, не можна оминати увагою певні суперечності, що природно виникають у процесі такої інтенсивної взаємодії. Питання аграрного ринку чи конкуренції у сфері транспортних перевезень періодично спричиняють напруження у двосторонніх відносинах. Проте аналіз показує, що ці розбіжності мають тактичний характер та не здатні змінити загальний стратегічний вектор співпраці. Обидві сторони усвідомлюють, що інтеграція України до єдиного європейського ринку є історичною неминучістю, яка вимагає узгодження інтересів через інструменти професійної економічної дипломатії. Програма «Polska Pomoc» виступає у цьому процесі

стабілізує фактором, що згладжує перехідні періоди через підтримку реформ та інституційної адаптації.

Філософські та геополітичні висновки. Завершуючи детальний аналіз діяльності програми «Polska Pomoc», необхідно сформулювати низку узагальнюючих висновків. Польська підтримка України стала глобальним еталоном оперативності, стратегічної глибини та моральної відповідальності у сфері міжнародних відносин. Отримані дані підтверджують, що Польща не просто виконувала функцію транзитного хабу, а стала повноцінним архітектором нової системи регіональної безпеки. Еволюція допомоги від надання базових продуктів харчування до фінансування космічних технологій та кіберзахисту свідчить про високу інтелектуальну гнучкість польської державної системи.

Ключовим висновком дослідження є твердження про те, що Польща успішно завершила трансформацію свого статусу з регіонального лідера у глобального гуманітарного актора. Логістичний потенціал Жешува у синергії з високою кваліфікацією польських експертів створили унікальну модель, яка може слугувати прикладом для подолання криз у будь-якій частині світу. Для України досвід взаємодії з польськими партнерами є безцінною школою підготовки до майбутнього засвоєння європейських структурних фондів та фондів згуртованості [11]. Це не лише фінансова підтримка, а й передача управлінської культури, що базується на прозорості та ефективності.

Перспективи подальшого розвитку співробітництва лежать у площині поглиблення регіональних зв'язків. Ми спостерігаємо тенденцію, коли польські воєводства беруть шефство над конкретними українськими регіонами, що забезпечує довгострокову стійкість проєктів. Моніторинг ефективності нових фінансових інструментів, таких як страхування воєнних ризиків, буде визначати архітектуру польсько-українського економічного союзу у наступному десятилітті. Програма «Polska Pomoc» продовжуватиме виконувати роль фундаментальної сили, яка не лише відновлює фізично зруйновані об'єкти, а й вибудовує незламні ментальні та інституційні зв'язки між двома народами на багато поколінь вперед.

Формування інституційної спроможності та проєктного мислення. Для успішного залучення польських інвестицій українські громади мають передусім зосередитися на розвитку внутрішньої інституційної спроможності. Першочерговим кроком є створення спеціалізованих відділів або робочих груп з питань міжнародного співробітництва, які володіють методиками розробки логіко-структурних матриць проєктів. Польські партнери віддають перевагу громадам, які демонструють чітке розуміння своїх потреб та здатні сформулювати їх у термінах конкретних результатів та індикаторів успіху. Можна зробити висновок, що наявність готового портфеля проєктів, які пройшли попередню експертизу та мають техніко-економічне обґрунтування, підвищує шанси на отримання фінансування у кілька разів.

Важливим аспектом є володіння польською або англійською мовами серед профільного персоналу громад. Це дозволяє здійснювати пряму комунікацію з представниками польських воєводств та урядових агенцій, минаючи зайві посередницькі структури. Узагальнюючи досвід успішних громад, варто зазначити, що особисті контакти та регулярний обмін інформацією з польськими містами-побратимами часто стають вирішальним фактором при розподілі бюджетів програми «Polska Pomoc». Громадам рекомендується ініціювати спільні вебінари та ознайомчі візити для налагодження професійної довіри.

Пріоритезація напрямків відповідно до польських стратегій. Українським громадам слід ретельно вивчати пріоритети Міністерства закордонних справ Польщі на кожен фінансовий рік. Програма «Polska Pomoc» має чітко визначені галузеві вектори, такі як цифровізація, енергоефективність, підтримка малого бізнесу та соціальна інклюзія. Рекомендується адаптувати свої запити під ці напрямки, підкреслюючи відповідність проєкту європейським стандартам [14]. Наприклад, якщо громада планує реконструкцію школи, доцільно акцентувати увагу на впровадженні енергозберігаючих технологій та сприяння інклюзивному середовищу, що повністю відповідає філософії польської допомоги.

Окрему увагу слід приділити проєктам у сфері кібербезпеки та захисту даних на місцевому рівні. Оскільки Польща визначила цифрову стійкість України як один із пріоритетів на 2025 та 2026 роки, запити на модернізацію муніципальних реєстрів та навчання ІТ-фахівців громад мають високий рівень схвалення [3]. Можна підсумувати, що синхронізація локальних потреб із глобальними цілями польської зовнішньої політики є ключем до стабільного та довгострокового фінансування.

Забезпечення прозорості та звітності за європейськими стандартами. Однією з головних вимог польської сторони є безумовна прозорість використання наданих ресурсів. Громади повинні бути готовими до впровадження жорстких процедур моніторингу та аудиту [12]. Рекомендується заздалегідь розробити внутрішні регламенти звітності, які відповідають вимогам Організації економічного співробітництва та розвитку. Це включає не лише фінансову документацію, а й якісну оцінку впливу проєкту на життя громади через опитування мешканців та аналіз статистичних даних.

Високий рівень підзвітності формує репутацію громади як надійного партнера, що відкриває двері до більших інфраструктурних грантів. Слід розуміти, що будь-яке виявлене порушення або нецільове використання коштів може призвести до припинення співпраці не лише з конкретним донором, а й з іншими європейськими інституціями. Тому інвестиції у прозорість та антикорупційні заходи є найбільш виправданими витратами для місцевого самоврядування.

Висновки щодо посилення міжмуніципальної співпраці. Підсумовуючи рекомендації, варто наголосити на важливості об'єднання зусиль кількох громад для реалізації масштабних регіональних проєктів. Польські партнери часто виявляють більший інтерес до ініціатив, які охоплюють цілі райони або кластери громад, оскільки це забезпечує кращу економію на масштабі та має ширший соціальний ефект. Спільне будівництво сміттєпереробних заводів, розвиток міжрегіональних туристичних маршрутів або створення мереж медичної допомоги є прикладами проєктів, які мають стратегічну перевагу.

Зрештою, успіх громади у межах програми «Polska Pomoc» залежить від її здатності бути активним суб'єктом, а не пасивним отримувачем. Постійний пошук інноваційних рішень, відкритість до досвіду польських колег та готовність до швидких трансформацій дозволять українським територіям не лише відбудуватися, а й стати органічною частиною спільного європейського простору. Польська допомога у цьому контексті має розглядатися як стартовий капітал для глибокої саомодернізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анджеєвський М. Роль Урядового агентства стратегічних резервів у забезпеченні енергетичної безпеки України. *Часопис міжнародної логістики*. 2025. № 4. С. 112–125.
2. Директива 2014/24/ЄС про державні закупівлі: адаптація українського законодавства в межах проєктів міжнародної допомоги розвитку. *Збірник законодавства ЄС*. 2025. Спеціальний випуск. С. 89–104.
3. Звіт Medical Hub Jasionka: результати медичної евакуації та реабілітації українських громадян у 2022–2025 роках. Жешув. 2026. 88 с.
4. Ковальський Я. Цифрова трансформація та кібербезпека в межах польсько-українського стратегічного партнерства. *Вісник європейської інтеграції*. 2026. Том 12. С. 45–60.
5. Моніторинг економічної дипломатії: вплив пільгового кредитування на присутність польського бізнесу на ринку України. Аналітична доповідь Центру східноєвропейських студій. Варшава. 2026. 64 с.
6. Новак О. Міжрегіональна співпраця як інструмент децентралізації: досвід Нижньої Сілезії та Мазовії у підтримці українських громад. *Сучасне врядування*. 2026. № 2. С. 78–92.
7. Офіційна допомога розвитку (ODA). Статистичні дані ОЕСР щодо внеску Польщі у відбудову України (2022–2025). URL: <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/> (дата звернення: 10.03.2026).
8. План України в межах Ukraine Facility: стратегічні пріоритети та умови отримання фінансової підтримки на 2024–2027 роки. *Європейська Комісія*. 2024. 210 с.

9. Програма співробітництва заради розвитку «Polska Pomoc». Офіційний звіт Міністерства закордонних справ Республіки Польща за 2024 рік. Варшава. 2025. 142 с.

10. Проекти відновлення інфраструктури в межах ініціативи «Polska Pomoc»: від модульних містечок до інтелектуальних систем управління. *Архітектура та будівництво*. 2026. № 1. С. 33–48.

11. Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) 2024/335 від 14 травня 2024 року про створення Фонду для України (Ukraine Facility). *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2024. L 138. С. 1–56.

12. Рекомендації ОЕСР щодо належного врядування та боротьби з корупцією у сфері допомоги розвитку для країн у стані конфлікту та постконфліктного відновлення. Париж. 2025. 76 с.

13. Сміт Дж. Польща як регіональний лідер та логістичний хаб: геополітичний аналіз безпекової кризи в Європі. *International Relations Review*. 2025. Vol. 34. P. 156–174.

14. Спільна декларація про підтримку відновлення та відбудови України: багатостороння координаційна платформа донорів. *Рада Європейського Союзу*. 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/> (дата звернення: 12.03.2026).

15. Статут Уповноваженого уряду Польщі з питань відбудови України: нормативно-правові аспекти та фінансові інструменти. *Юридичний вісник*. 2025. № 8. С. 201–215.

16. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: положення щодо фінансового співробітництва та запобігання шахрайству. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. (із змінами та доповненнями станом на 2026 рік).

УДК 316.77:316.42

Любов ЮРЧЕНКО,

доктор філософських наук, професор

ORCID:0000-0002-0466-6745

Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна

ТАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У сучасному суспільстві спостерігається бурхливе відродження потужності людського спілкування. Комунікація є необхідною умовою життєдіяльності людини й однією з основ існування суспільства, оскільки суспільство – це, у першу чергу, ті зв'язки та взаємовідносини, в які

вступають його члени. Усі аспекти життєдіяльності людини пронизані комунікацією. Формуються міжособистісні відносини, незалежно від своїх масштабів для функціонування малих та великих соціальних груп і угруповань а також для організацій зв'язків різноманітного характеру. Саме комунікація перетворює людину як біологічний організм в Людину в повному розумінні цього слова.

Ключові слова: соціальна комунікація, трансформація, глобалізація, інформація.

Liubov YURCHENKO,
Doctor of Philosophy, Professor,
ORCID: 0000-0002-0466-6745
National University of Civil Defense of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine

TRANSFORMATION OF SOCIAL COMMUNICATIONS IN THE AGE OF GLOBALIZATION

Modern society is experiencing a rapid revival of the power of human communication. Communication is a necessary condition for human life and one of the foundations of the existence of society, since society is, first of all, the connections and relationships that its members enter into. All aspects of human life are permeated with communication. Interpersonal relationships are formed, regardless of their scale, for the functioning of small and large social groups and groups, as well as for the organization of relationships of various nature. It is communication that transforms a person as a biological organism into a Person in the full sense of the word.

Keywords: social communication, transformation, globalization, information.

Без соціокомунікативного поля неможлива передача повідомлень в просторі та часі. Задум соціальної комунікації полягає в передачі ідеї від джерела до отримувача з супроводженням зміни поведінки, соціальних знань і соціальних установок останнього. Отже, соціальна комунікація – це процес переробки та сприйняття, загалом цілеспрямованого обміну, між соціальними суб'єктами цілісних знакових повідомлень, у яких відображені соціально значущі для них інформація, знання, ідеї, емоції, обумовлені низкою соціально значимих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві. Соціальна комунікація розкривається в трьох аспектах:

- передача інформації, ідей, емоцій у вигляді знаків, символів;
- процес, що пов'язує частини соціальної системи одна з одною;
- механізм, що дозволяє визначати поведінку іншої людини.

Соціальна комунікація як категорія визначається тим, що вона:

- характеризує найважливіший спосіб реалізації соціальних зв'язків між людьми;
- фіксує умови й універсальний соціально-психологічний механізм взаємодії соціальних суб'єктів, ступінь ефективності якого виявляє себе на всіх рівнях соціокультурної організації суспільства;
- означає особливий вид мотивованої та цілезумовленої активності, спрямованої на обмін ідеями, знаннями й досвідом, уявленнями й емоціями, нормативно-ціннісними зразками діяльності й поведінки, що пронизують всі сторони образу життя людей.

Процес соціальної комунікації відбувається під час багатостороннього та різнорівневого обміну соціальною інформацією між політичною, економічною та духовною сферами суспільства та їх національними відповідниками. Соціальні комунікації здійснюються за допомогою засобів комунікації. Такими засобами є письмова, усна мова і численні невербальні засоби.

Фундаментальні засади теорії комунікації були закладені низкою відомих учених, серед яких особливе місце посідають Е. Фромм та Ф. Франс [1–2]. Аналіз соціальної комунікації в межах ризикологічної парадигми ґрунтується на працях Н. Лумана [3, с. 105]. Сучасні підходи до дослідження соціальних комунікацій представлені у роботах багатьох науковців, зокрема О. Холода, Д. Кіслова, К. Богомаза, О. Авраменка, О. Зотової-Садило, Л. Юрченко, І. Шовкун [4–11].

Спілкування слід розглядати як невід'ємну сферу людської діяльності, уникнути якої практично неможливо. Незалежно від рівня комунікативної компетентності, соціальне існування людини передбачає постійний обмін інформацією, ініціювання діалогу, постановку запитань та взаємодію з іншими. Інакше кажучи, людина не може існувати поза комунікацією. У широкому значенні спілкування розуміється як процес передавання та отримання інформації, тоді як комунікація охоплює підтримання соціальних контактів, взаємодію та спільне використання інформаційних ресурсів соціальними групами, колективами й аудиторіями. Традиційно комунікацію визначають як процес передавання повідомлення від адресанта до адресата за допомогою певних знакових систем у конкретних соціальних умовах.

Комунікаційні процеси відбуваються між культурами, індивідами, організаціями, державами та соціальними групами. Міжособистісна комунікація реалізується через цілісні повідомлення, у яких відображаються знання, ідеї, цінності, думки та емоційні стани учасників взаємодії.

У сучасній західній соціології різні аспекти глобалізації досліджували Р. Робертсон, І. Валлерстайн, Л. Склер, Е. Гіденс та інші науковці [12–15]. Значний внесок у розвиток теоретичного осмислення глобального суспільства зробив також Н. Луман [3, 38]. Моделі

глобального соціального устрою знайшли відображення у працях П. Бергера [16, 49].

Проблематика міжкультурної, екологічної соціальної комунікації та номадизму представлена у працях Л. Юрченко [10, 35].

Кожна соціологічна концепція пропонує власне бачення глобалізації, визначає її історичні межі та застосовує специфічні методологічні підходи. Як зазначає американський соціолог Р. Робертсон, сучасна ситуація демонструє приклад того, як наукові теорії, створені в академічному середовищі, згодом починають функціонувати у практичній реальності, що інколи ставить під сумнів їх аналітичний потенціал і інтерпретаційну ефективність [12, 69].

У межах новітньої соціології значна увага приділяється аналізу соціальної глобалізації, зокрема у світ-системній концепції І. Валлерстайна [13, 52]. Моделі сучасного глобального суспільства розробляв Е. Гіденс [15, 73].

Загалом оцінки глобалізації в науковому середовищі залишаються неоднозначними: одні дослідники розглядають її як об'єктивний історичний процес, тоді як інші пов'язують її з реалізацією політичної програми неоліберальної економіки, орієнтованої на свободу світової торгівлі. Представники просистемної парадигми наголошують на позитивних наслідках глобалізації, тоді як соціально-критичний підхід пропонує альтернативну модель – «глобалізацію знизу» як протипагу «глобалізації зверху».

Багатовимірність глобалізаційних процесів відображається у різноманітті соціологічних теорій. Так, Й. Терборн аналізує глобалізацію крізь призму соціальної нерівності, гендерних відносин, шляхів модернізації та формування середнього класу. Учений виокремлює кілька основних дискурсів глобалізації: економічний, соціокритичний, політичний (пов'язаний із трансформацією суверенітету національних держав), культурний та екологічний, що розглядає глобальне суспільство як елемент планетарної екосистеми [17, 137].

Реклама як специфічна форма соціальної комунікації стала предметом дослідження британських і американських учених, зокрема класика теорій медіа М. Маклюєна, Меффесолі [18, с.118; 19, с.184]; а також В. Різуна, їхнього послідовника серед українських дослідників, що розвивали соціально-комунікативний підхід до аналізу реклами [20, с.62].

Характеристика інтернету як провідної форми соціальних комунікацій сучасної цивілізації найяскравіше представлена у працях М. Кастельса, П. Талкотта та Р. Мертона [21, с.54; 22, с. 380; 23, с. 92].

Таким чином, соціальна комунікація є універсальним соціально-психологічним механізмом взаємодії, що забезпечує реалізацію соціальних зв'язків і формує спільний символічний простір суспільства. Вона виступає особливим видом мотивованої діяльності, спрямованої на обмін

знаннями, досвідом, уявленнями, емоціями та нормативно-ціннісними моделями поведінки, які визначають спосіб життя людей.

Дискусія щодо сутності глобалізації триває вже кілька десятиліть, однак універсального визначення феномена «глобалізованого світу» досі не вироблено. Попри помітний поступ у розумінні соціальної комунікації як природно-історичного процесу розвитку цивілізації, питання взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників її динаміки потребує подальшого теоретичного осмислення.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні специфіки впливу соціальної комунікації на формування соціально-психологічних і політичних моделей поведінки особистості в умовах розвитку глобалізаційних процесів.

Основні завдання дослідження:

1. Окреслити особливості сучасного трактування понять «комунікація» та «соціальні комунікації».
2. Здійснити аналіз актуальних теоретичних підходів до вивчення комунікаційних процесів.
3. Дослідити прояви цілісності та інтегрованості соціальної комунікації у глобальному суспільному просторі.

Організаційні стандарти комунікації формуються у процесі різноманітних форм взаємодії між керівниками, менеджерами та працівниками всіх рівнів управління. За оптимальних умов організаційна комунікація сприяє ефективному обміну інформацією, плануванню діяльності, координації проєктів і розвитку соціальної взаємодії в межах установи.

Соціальна комунікація посідає ключове місце у функціонуванні сучасного суспільства та житті окремої людини. Практично всі сфери людської діяльності прямо чи опосередковано пов'язані з комунікаційними процесами. Саме соціальна комунікація забезпечує зв'язок поколінь, накопичення та передачу соціального досвіду, культурних цінностей і знань. Через комунікаційні практики здійснюється управління соціальними процесами, що виступає проявом дії соціального механізму організації суспільства.

Досягнення комунікативних цілей можливе за умови поєднання знань, комунікативних умінь і мотивації. Важливу роль у цьому процесі відіграє емоційний компонент: комунікант прагне співпереживання та розуміння, тоді як реципієнт очікує психологічного комфорту та емоційної підтримки.

Соціальна комунікація виконує низку взаємопов'язаних функцій:

- інтегрує індивідів у соціальні групи та об'єднує їх у цілісну суспільну систему;
- сприяє внутрішній диференціації суспільства, його інститутів і соціальних спільнот;
- забезпечує усвідомлення соціальної специфіки різних груп через взаємодію та відмежування;

- створює передумови для підготовки й реалізації управлінських рішень.

Соціальні комунікації являють собою систему суспільної взаємодії, що включає способи, засоби та принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно організованої діяльності, спрямованої на розвиток і модернізацію соціальних відносин між інститутами та соціальними групами. У цьому процесі комунікаційні інституції виступають ініціаторами взаємодії, а соціальні спільноти – її активними учасниками. Соціальні комунікації функціонують відповідно до закономірностей спілкування, водночас спираючись на наукові знання й технологічні засоби організації комунікативної діяльності.

Соціальні комунікації можна трактувати як комплекс організованих дій, що включає збирання, оброблення, поширення інформації та оцінювання її впливу на аудиторію. Такі процеси спрямовані на регулювання соціальних взаємодій і формування соціальних практик за допомогою сучасних комунікаційних технологій.

Суто людські потреби формувалися історично під впливом соціальних систем. Центальною дилемою сучасної людини є вибір між свободою та безпекою, що породжує різні моделі поведінки – авторитаризм, деструктивність і конформізм. Ці прояви доречно пов'язати з фундаментальними екзистенційними потребами людини, серед яких: потреба у зв'язках, подоланні обмежень, корінні, ідентичності та системі цінностей. Саме потреба у встановленні зв'язків робить соціальну комунікацію визначальним чинником впливу на свідомість особистості в умовах глобалізації.

Поділяючи позицію А. Франса, можна стверджувати, що справжнє розуміння будь-якого твору або повідомлення передбачає його внутрішнє переосмислення та емоційне співпереживання [2, с.141]. Глибоке розуміння вимагає не лише сприйняття інформації, а й проникнення у її зміст і відтворення емоційного стану автора. Однак у цифрову епоху така здатність часто ускладнюється, що спричиняє відчуження та труднощі взаєморозуміння між людьми.

Дослідники зазначають, що сприйняття інформації значною мірою залежить від належності індивіда до певної соціокультурної групи. Групові норми впливають на позиції особистості, заохочують конформність і ускладнюють зміну публічно висловлених переконань. Водночас підтримка навіть одного одностороннього думця здатна зменшити тиск групової думки, а форма подання інформації істотно визначає ефективність її засвоєння.

Сучасні комунікаційні технології, що забезпечують миттєвий контакт між людьми у глобальному масштабі, посилюють ці процеси. Вони сприяють розвитку економічних зв'язків, професійної та наукової взаємодії, дистанційної освіти, а також зміцненню контактів між етнічними й культурними спільнотами.

Взагалі комунікацію можна розглядати як фундаментальну умову існування соціальних систем. На таку думку, соціальні відносини неможливі без комунікації, однак розуміння повідомлення не гарантує його прийняття. Комунікація виходить за межі конкретної ситуації взаємодії та формує ширші соціальні системи, хоча її ефективність залежить від готовності учасників до взаємодії.

Сучасне суспільство характеризується нерівномірністю розвитку комунікацій: у деяких сферах вони стають технічно керованими, тоді як в інших навіть прості взаємодії стикаються з перешкодами. Посередники комунікації – медіа, соціальні мережі, кіно та преса – суттєво впливають на поведінку аудиторії, сприяючи диференціації суспільства на взаємопов'язані підсистеми.

Поєднання глобалізації із розвитком цифрових медіа сформувало новий тип електронної комунікації. Однією з ключових рис інформаційного суспільства стала мережева логіка його організації. Інформаційні технології спричинили виникнення нової електронної культури, яка трансформує суспільну свідомість і форми соціальної взаємодії.

У результаті формування глобального комунікаційного простору відбуваються суттєві соціальні зміни: зростає прагматизація поведінки, формується мультимедійне мислення, поширюються дистанційні форми взаємодії, трансформуються освітні процеси, виникають нові економічні моделі та професії, змінюються способи самоідентифікації особистості, а також посилюється соціальна стратифікація у глобальному інформаційному середовищі.

Інформація та процеси її обміну супроводжували розвиток людської цивілізації на всіх історичних етапах і відігравали визначальну роль у функціонуванні будь-якого суспільства. Водночас у сучасному інформаційному суспільстві виробництво, оброблення та поширення інформації перетворилися на ключові чинники продуктивності, соціального впливу та реалізації владних ресурсів окремих суспільних груп.

Теоретичні підходи до вивчення соціальних комунікацій можна представити наступним чином. Формування теорії соціальних комунікацій пов'язане з працями багатьох мислителів і соціологів. Дослідження комунікації розвивалися в межах соціології, психології, філософії, культурології та медіадосліджень.

Особливого значення набули:

- гуманістична концепція потреб людини;
- системна теорія комунікації;
- концепція «глобального села»;
- мережева теорія суспільства.

Кожна з цих концепцій пропонує власне бачення глобального світу, його часових меж та методології аналізу, що підтверджує багатовимірність феномену соціальної комунікації.

Соціальна комунікація в умовах глобалізації істотно трансформувала комунікативні процеси. Сучасні засоби зв'язку дозволяють миттєво взаємодіяти людям незалежно від географічних кордонів, що сприяє:

- інтеграції економічних і професійних спільнот;
- розвитку міжнародної науки та освіти;
- формуванню дистанційних форм навчання;
- активізації міжкультурного діалогу;
- зміцненню зв'язків між етнічними та національними групами.

Водночас глобалізація породжує суперечності: поряд із розширенням свободи комунікації виникають інформаційні перевантаження, культурна стандартизація та нові форми соціальної нерівності.

Попри ґрунтовність наявних наукових досліджень, недостатньо розкритими залишаються питання, пов'язані з аналізом механізмів і засобів впровадження соціальних комунікацій в умовах збройних конфліктів і воєнних дій. Неефективно організована комунікаційна система та неналежне функціонування каналів зв'язку можуть спричиняти інформаційну дезорієнтацію, зниження мотивації та втрату результативності діяльності. У зв'язку з цим керівникам комунікаційних структур необхідно формувати чітко вибудовану систему або стратегічний план інформаційної взаємодії, який забезпечуватиме постійну поінформованість учасників комунікації та підтримання безперервного контакту між ними, що набуває особливої важливості в умовах воєнного часу.

На основі комунікативної моделі, застосованої у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, сформовано алгоритм соціальної комунікації, який доцільно відобразити у вигляді наступної схематичної моделі.

Запропонована модель соціальної комунікації є настільки ефективною та універсальною, що соціальні психологи використовують її як базову або вихідну концептуальну схему. Її сутність полягає в тому, що функціонування структурних компонентів відбувається послідовно та лінійно відповідно до порядку, відображеного на схемі.

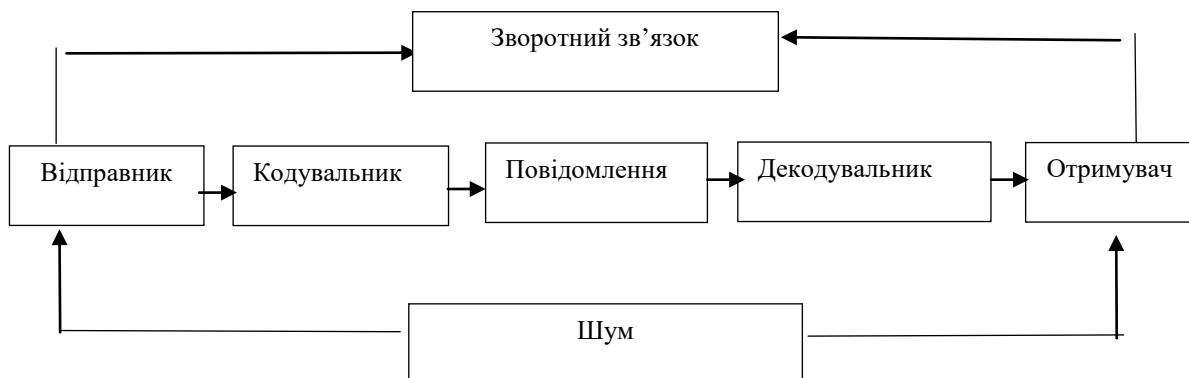

Рисунок 1 – Базова модель соціальної комунікації

Слідом за твердженням О. Холода погоджуємось, що у сучасній науці сформувалося кілька основних напрямів і підходів до аналізу та дослідження соціальних комунікацій, зокрема:

- соціоінженерний підхід (соціального проєктування) – соціальні комунікації розглядаються як інструментарій соціального інжинірингу та цілеспрямованого конструювання соціальних процесів;
- метатеоретичний підхід – соціальні комунікації аналізуються як міждисциплінарна узагальнювальна теорія, сформована на основі різних наук, які досліджують окремі аспекти та проблеми комунікаційних процесів;
- семіосоціопсихологічний (лінгвосоціопсихологічний) підхід – соціальна комунікація інтерпретується як обмін діями, що виникають у процесі осмислення текстів, тобто як текстова діяльність, спрямована на досягнення взаєморозуміння між людьми;
- соціокомунікаційний або масовокомунікаційний підхід – комунікація розглядається крізь призму соціології комунікації та слугує теоретичною основою дослідження соціальних комунікацій;
- психологічний (психолого-педагогічний) підхід – соціальна комунікація визначається як міждисциплінарна сфера знань, що інтегрує здобутки різних наук для пояснення процесів взаємодії та навчання;
- соціально-компетентнісний (аутистичний) підхід – соціальна комунікація трактується як система узагальнення й класифікації раніше сформованих концепцій соціальної взаємодії, комунікативних, мовних і соціальних навичок [5, с. 279].

Поведінка соціальної взаємності, комунікативні навички та мовні засоби визначають здатність людини ефективно спілкуватися в соціальному середовищі. Саме тому комунікацію розглядають як соціальне явище.

Роль соціальної комунікації в суспільній діяльності можна аналізувати з двох підходів: з позиції суб'єкта – через призму герменевтики, яка враховує його мотиви, переконання, компетентності та інтерпретації; а також з позиції функціонального місця суб'єкта у соціальних структурах. Отже, соціальна комунікація є опосередкованою, цілеспрямованою взаємодією двох або більше учасників. У сучасному світі комунікаційні процеси дедалі глибше проникають у всі сфери людського життя.

Комунікація всередині організації чи соціальної групи сприяє кращому розумінню її цінностей, цілей і корпоративної культури. Кожен член соціуму має отримувати інформацію не лише про процеси у власному підрозділі, а й про дозволені аспекти діяльності інших структурних одиниць. Це набуває особливого значення в кризових умовах, коли учасники комунікації повинні не тільки виконувати поставлені завдання, а

й діяти самостійно, орієнтуючись на загальну ситуацію в діяльності великої спільноти. Система внутрішніх комунікацій об'єднує всі елементи організації, забезпечуючи їхню узгоджену роботу як єдиного механізму.

Міжособистісна комунікація, що реалізується переважно через усне спілкування та ділове листування між двома або більше особами, відіграє важливу роль, зокрема у сфері бізнесу. Її основою є емоційні стани учасників взаємодії та їхні психологічні особливості. Це відрізняє міжособистісні взаємини від суто ділових відносин, які можуть бути як формально закріпленими, так і неформальними.

Взаємини між членами групи поділяються на формальні та неформальні. Формальні відносини регулюються посадовими інструкціями, правилами та функціональними обов'язками учасників, тоді як неформальні ґрунтуються на особистісних симпатіях, довірі та міжособистісній взаємодії. Психологічна близькість – симпатія, повага, дружба – зміцнює офіційну структуру групи та сприяє ефективному виконанню спільних завдань, передусім через активний обмін інформацією між працівниками, керівництвом, партнерами й клієнтами.

Ефективна комунікація передбачає такий обмін інформацією, який дозволяє керівникові приймати обґрунтовані рішення та забезпечувати їх правильне розуміння всіма учасниками взаємодії. Порушення комунікаційних процесів стає однією з головних перешкод у досягненні цілей групи. Низька ефективність комунікації часто зумовлена недооцінкою її двостороннього характеру: важливо не лише передати інформацію, а й забезпечити її адекватне сприйняття та розуміння іншою стороною. Надійна комунікація є однією з ключових складових успішної взаємодії, обміну інформацією та узгодженої діяльності як у мирний період, так і, особливо, під час бойових дій. Для встановлення результативних ділових зв'язків необхідно дотримуватися визначених принципів і правил комунікації.

У діловому спілкуванні важливу роль відіграє лаконічність, адже саме вона сприяє оперативному ухваленню управлінських рішень і досягненню поставлених цілей. Характерною рисою ефективної ділової та військової комунікації є використання чіткої, простої й стислої мови, здатної передати основний зміст повідомлення без втрати його суті. Часто учасник комунікації має лише одну можливість висловити свою позицію, тому нечіткість або неоднозначність інформації може спричинити труднощі, які вже неможливо буде виправити вчасно.

Передаючи важливі відомості, необхідно переконатися, що незалежно від форми спілкування, письмової чи усної, інформація сформульована грамотно, точно передає зміст і є зрозумілою для адресата.

Фахівці з комунікації наголошують, що навіть висококваліфікований спеціаліст може виявитися неефективним керівником за відсутності належних комунікативних навичок, необхідних для повної реалізації його професійного потенціалу. Для

вдосконалення комунікаційної системи як у виробничій діяльності, так і під час виконання військових завдань керівникам важливо спиратися на спільне розуміння розпоряджень, своєчасно виявляючи та усуваючи недоліки у процесі взаємодії.

Парадокс сучасності полягає в тому, що на тлі стрімкої інформатизації суспільства та майже необмеженого доступу до інформаційних ресурсів спостерігається тенденція до зниження загального інтелектуального рівня. Це спонукає переосмислювати не лише зміст інформації, а й способи її отримання та використання. Безсумнівно, масова комунікація сприяє підвищенню рівня поінформованості населення, однак водночас надмірний інформаційний потік може непомітно переводити людей від активної участі в суспільному житті до пасивного спостереження.

Час покаже, чи можливо конструктивно використати це явище. Водночас сучасні культурні процеси засвідчують розвиток тенденцій постмодерного суспільства, для якого характерна динамічність і нестабільність. Постмодерністські концепції акцентують увагу на визначальному впливі електронних засобів масової комунікації на формування суспільної свідомості, залучення людини до віртуалізованих світів символів і міфів та поступове послаблення відчуття традиційного фізичного простору існування.

Особливої ваги соціальні комунікації набувають у періоди криз і збройних конфліктів. Якість інформаційних каналів безпосередньо впливає на:

- рівень довіри суспільства;
- мотивацію громадян;
- координацію соціальних дій;
- психологічну стійкість населення.

Неефективна комунікація здатна породжувати хаос, дезінформацію та соціальну дезорієнтацію, тоді як чітко вибудована комунікативна система стає чинником стабілізації суспільства.

Отже, соціальні комунікації постають як універсальний і багатофункціональний феномен, що охоплює всі сфери суспільного життя, впливаючи на їх розвиток і забезпечуючи формування стійких міжособистісних та інтерсуб'єктних взаємин між людьми.

Варто підкреслити, що російсько-українська війна стала потужним консолідуючим досвідом взаємодії між людьми та різними соціальними суб'єктами на різних рівнях суспільства. Вона активізувала процеси обміну інформацією та перетворила комунікацію на цілісне символічне повідомлення, у якому відображаються смисли, ідеї, знання, компетентності, емоції та культурні коди сучасного суспільства.

Глобальні соціальні комунікації виступають ключовим чинником розвитку сучасної цивілізації. Вони формують соціальну реальність,

визначають поведінку особистості, трансформують культуру та створюють нові моделі суспільної взаємодії.

У ХХІ столітті комунікація перестає бути лише передачею інформації – вона стає середовищем існування людини. Саме в комунікативному просторі формуються ідентичності, соціальні структури та глобальні процеси розвитку людства.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на вивчення механізмів функціонування соціальних комунікацій у цифрову епоху, особливо в умовах кризових трансформацій і воєнних викликів, що визначають нову архітектуру глобального суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Fromm E. The Art of Being. Robinson, 2022. 123 p.
2. Franse A. The Gods Will Have Blood. Penguin, 1979. 317p.
3. Luhman, N (1997). Die Gesellschaft der Gesellschaft. Frankfurt. s. 101.
4. Холод О. М. Соціальні комунікації: тенденції розвитку : Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. й доп. Київ : Видавництво «Білий Тигр», 2018. 370 с.
5. Холод О. М. Специфіка тлумачення терміна «соціальні комунікації». Журналістика в піарі та піар у журналістиці. Упорядники В. Ф. Іванов, О. С. Дудко. Київ : «Грамота», 2010. С. 278–279.
6. Кіслов Д. В. Термінологія комунікацій: теоретичний дискурс та його практичне використання. Державне управління: удосконалення та розвиток: Електронне наукове фахове видання. 2013. № 3. URL:[<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=551>].
7. Богомаз К. Ю. Соціальні комунікації в управлінні: навчальний посібник. Кам'янське : ДДТУ, 2018. 186 с.
8. Авраменко О. О., Яковенко Л. В., Шийка В. Я. Ділове спілкування: Навчальний посібник. Івано-Франківськ : «Лілея НВ», 2015. 160 с.
9. Зотова-Садило О. Методологічні аспекти формування професійного ділового спілкування майбутніх фахівців економічного профілю. Людинознавчі студії. 2016. № 2. С. 75–82.
10. Юрченко, Л. І., Старовойтова, І. І. (2025). Міжкультурна комунікація та номадизм сучасного світу. Вісник гуманітарних наук, (7). С. 34–42. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15502916>.
11. Шавкун І. Н. Ділова комунікація: сутність та типологізація. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2009. Вип. 38. С. 67–74. URL: [https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/VISNIK_38_7.pdf].
12. Robertson, R. (2008). Glocalization: space-time and homogeneity-heterogeneity / translated from English by T. Cymbal. Featherstone, M., Lesh, S., Robertson, R. (Eds.) (2008). Global modernities. Kyiv : Nika Center, 48–72.
13. Попков, В. (2020). Світ-системна теорія Валлерстайна і доля системної альтернативи. Міжнародні та політичні дослідження, (33), 52–67. URL: <https://doi.org/10.18524/2707-5206.2020.33.208020>).

14. Sklair L. *Sociology of the Global System*. Hemel Hempstead, 1991. 537 p.
15. Giddens A. *Cociology*. Polity Press. 2006. 918 p.
16. Бергер П. Л. 500 років протестантизму / пер. з англ. А. Дейнеки. *Всеукраїнський соціологічний часопис "СВОЄ"*. 2015. № 2-3. С. 48–55.
17. Therborn G. *Cities of Power. The urban, the national, the popular, the global*. London and new York: Verso, 2017. 408 p.
18. *The Many Altarsof Modernity. Towards a Paradigm for Religion in a Pluralist Age*, 2014. 421 p.
19. Maffesoli Michel. *L’homme postmoderne*. Paris, 2012. 216 p.
20. Різун В. В. *Теорія масової комунікації : підруч. для студ. галузі 0303 «журналістика та інформація»*. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.
21. Castells M. *Mobile Communication and Society: A Global Perspective*. MIT Press, 2006. 512 p.
22. Танчер В., Парсонс Талкотт. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. с. 541.
23. Merton, Robert K. 2001 [1938]. «Science, Technology and Society in Seventeenth Century England». New York: Howard Fertig, 2001. 311 p.

УДК 398:355.46

Tetiana KHRABAN,
PhD in Philology, Associate Professor
ORCID:0000-0001-5169-5170
Kyiv Aviation Institute State University,
Kyiv, Ukraine
Carolina CORONA COSIMANO,
Teacher, KIPP Austin Collegiate
ORCID:0009-0001-2407-5328
Austin, TX 78754, USA

UKRAINIAN MILITARY FOLKLORE AND MAGICAL THINKING: BETWEEN PSYCHOLOGICAL DEFENSE AND INSTITUTIONAL RISKS

This empirical study examines the dual role of magical thinking in Ukrainian military folklore, focusing on its adaptive and risk-generating functions. The corpus comprises 17 folkloric fairy tale texts circulated within the Ukrainian Facebook community «Standarty khotivshykh v NATO» (≈41,100 members) between November 2024 and December 2025, reflecting everyday,

institutional, and emotional aspects of military service. Reflexive thematic analysis was used to identify recurring patterns, symbolic motifs, and interpretive models. Findings indicate that magical thinking supports psychological resilience, preserves action capacity under stress, transmits informal survival rules, and fosters group cohesion. However, when interpreted literally or without reflective awareness, military folklore can reinforce hierarchical norms, legitimize power imbalances, and increase institutional risks. The study highlights that the adaptiveness of magical thinking is context-dependent, requiring metaphorical awareness to sustain its benefits while mitigating associated risks.

Keywords: Ukrainian military folklore, magical thinking, psychological resilience, institutional risks, thematic analysis.

Тетяна ХРАБАН,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID:0000-0001-5169-5170

Державний університет «Київський авіаційний інститут»,

м. Київ, Україна

Кароліна КОРОНА КОЗІМАНО,

коледж KIPP

ORCID:0009-0001-2407-5328

м. Остін, Техас, Сполучені Штати Америки

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ФОЛЬКЛОР І МАГІЧНЕ МИСЛЕННЯ: МІЖ ПСИХОЛОГІЧНИМ ЗАХИСТОМ ТА ІНСТИТУЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ

У статті представлено емпіричне дослідження подвійної ролі магічного мислення в українському військовому фольклорі з акцентом на його адаптивні та ризикогенні функції. Емпіричний корпус становлять 17 фольклорних казкових текстів, що циркулювали в українській Facebook-спільноті «Стандарти хотівших в НАТО» (приблизно 41 100 учасників) у період з листопада 2024 року по грудень 2025 року та відображають повсякденні, інституційні й емоційні аспекти військової служби. Для аналізу матеріалу застосовано рефлексивний тематичний аналіз, який дозволив виокремити повторювані смислові патерни, символічні мотиви та інтерпретаційні моделі. Результати дослідження засвідчують, що магічне мислення сприяє психологічній стійкості, збереженню здатності до дії в умовах стресу, трансляції неформальних правил виживання та зміцненню групової згуртованості. Водночас буквальне або некритичне сприйняття елементів військового фольклору може сприяти відтворенню ієрархічних норм, легітимації асиметрій влади та підвищенню інституційних ризиків. У статті підкреслюється, що адаптивний потенціал магічного мислення є контекстуально зумовленим і потребує

метафоричної усвідомленості для збереження його психологічних переваг та мінімізації пов'язаних ризиків.

Ключові слова: український військовий фольклор, магічне мислення, психологічна стійкість, інституційні ризики, тематичний аналіз.

Decades of research indicate that a tendency toward magical and other forms of non-logical thinking is a stable human cognitive characteristic, only weakly susceptible to elimination despite expanding scientific knowledge and technological advancement. These modes of thinking are not limited to the early stages of cultural evolution and cannot be interpreted as mere remnants of archaic consciousness. In fact, they are reproduced repeatedly across diverse sociocultural and historical contexts and continue to function as a significant component of cognitive and interpretive practices in contemporary society [1]. This circumstance is especially relevant in situations of contemporary information overload and the rapid spread of conflicting messages, which are typical of crisis and conflict situations. The Russian-Ukrainian war has produced a specific cognitive environment combining persistent existential threat, high uncertainty, and intense informational pressure [2].

Under such conditions, the rational evaluation of events is substantially impeded, while the limited capacity for critical information analysis increases vulnerability to manipulative narratives and encourages reliance on simplified cognitive strategies, among which magical thinking occupies a prominent place. Redaelli et al. [3] demonstrate that the ability to recognize fake and misleading content in digital environments is directly related to the development of critical thinking skills. The authors emphasize the importance of skills such as evaluating sources, distinguishing correlation from causation, identifying logical fallacies, and critically processing information. During wartime, deficits in these skills are often compensated for by magical thinking, a form of symbolic interpretation of reality based on irrational causal assumptions and belief in hidden forces [4]. According to Taylor [5], magical thinking is a fundamental concept in cognitive anthropology. In this field, it is understood as a cognitive model that provides a framework for magical and religious practices, as well as reinforcing one's confidence in their effectiveness. In cognitive psychology, however, magical thinking is considered a type of irrational reasoning involving thoughts, objects, or events that lack a genuine causal relationship [5]. Active magical thinking is the belief that one's thoughts, desires, or intentions can influence the external world. Passive magical thinking is the belief that external factors, such as astrological signs, falling stars, or totems, can cause or prevent events without an individual's direct involvement [6].

The psychological mechanisms behind the shift from rational analysis to magical thinking are especially evident in situations of uncontrollable threat, which is a characteristic of wartime conditions. As Dagnall et al. [7] point out, an unconscious physiological response to a serious stressor can predispose cognitive processes toward a «magical» mode of information processing. When

individuals are confronted with uncontrollable events, logical strategies often prove insufficient for reducing anxiety because rational explanation is impossible without stable, verifiable parameters. In the context of the Russo-Ukrainian War, marked by institutional dysfunction, persistent danger, uncertainty about the future, and fragmented information, anxiety intensifies, giving rise to a mode of existential mobilization in response to threat.

A predictable cognitive shift from analytical reasoning to magical thinking is then caused by this, allowing magical thinking to be conceptualized as an adaptive – albeit epistemically vulnerable – strategy of psychological survival under wartime conditions. At the same time, the conditions of full-scale war have created a unique cultural context in Ukrainian society, combining elements of traditional beliefs, military folklore, collective symbolic practices, and increased digital interaction. This context substantially shapes the boundaries between what is considered «rational» and «irrational», as well as the interpretation of threat, luck, protection, and control over the situation. Since cultural frameworks determine the distinction between natural and supernatural explanatory models [8], magical thinking in Ukraine cannot be understood adequately outside its sociocultural context.

During the Russo-Ukrainian War, persistent danger, information overload, and limited control over the situation create an environment in which magical thinking may provide compensation and motivation, reducing anxiety and sustaining a sense of meaning in ongoing events. At the same time, the adaptive potential of magical thinking is realized only insofar as a balance with rational strategies of interpreting reality is maintained, and the loss of this balance increases the risk of cognitive distortions and erroneous decision-making [9]. In this context, studying the characteristics of magical thinking among Ukrainians, particularly Ukrainian military personnel, is a socially significant and scientifically necessary task. The study helps identify how culture-influenced forms of magical thinking function as a means of adaptation or a source of weakness during wartime.

Literature review. Contemporary scholarly discourse increasingly conceptualizes magical thinking as a complex, multidimensional phenomenon that extends beyond the traditional interpretation of it as a cognitive error or a remnant of pre-scientific consciousness. Contemporary interdisciplinary research suggests that individuals employ magical thinking as a consistent means of interpreting reality, both symbolically and cognitively. Depending on contextual factors, stress levels, and social conditions, magical thinking can have adaptive or maladaptive functions [2]. This consideration confers a particular significance to its analysis in the context of armed conflicts, wherein uncertainty, threats to life, and limited control over unfolding events shape a distinctive cognitive environment [9; 10].

One of the most extensively developed approaches is the cognitive-clinical paradigm, within which magical thinking is primarily conceptualized as a form of irrational reasoning associated with psychopathological manifestations. A

substantial body of research has identified this cognitive distortion as a contributing factor to the development and maintenance of anxiety, obsessive-compulsive, and psychotic disorders[11; 12]. The researchers suggest that an inclination toward magical beliefs may be associated with diminished critical thinking, an overvaluation of subjective experience, and impairments in causal reasoning. From the perspective of this paradigm, magical thinking represents a potential risk for decision-making, particularly in situations that require accurate information assessment and strict adherence to formal regulations.

Conversely, critics of clinical reductionism contend that this approach inadequately accounts for the contextual and functional variability of magical thinking. In response to the aforementioned challenges, a cognitive-adaptive approach has emerged. Within this approach, magical thinking is interpreted as a reaction to uncontrollable threat and a means of regulating anxiety. As Markle [13] argues, in contexts characterized by high uncertainty and information scarcity, heightened anxiety can precipitate a shift in cognitive processing modes, thereby rendering symbolic and magical explanatory models more accessible.

Subbotsky [10] further emphasizes the persistence of such forms of thinking, even among adults who possess well-developed logical capacities. These forms of thinking may serve a compensatory function by sustaining a subjective sense of control and predictability. The existential-psychological approach is closely related to this perspective. In this approach, magical thinking is conceptualized as a symbolic response to fundamental existential threats. Examples of these threats include death, loss, powerlessness, and uncertainty about the future. Knight's findings [9] indicate that in circumstances involving life crises, the adoption of magical thinking can function as a motivational catalyst, fostering resilience and maintaining hope. However, the author emphasizes the necessity of maintaining a balance between the acceptance of magical explanations and a realistic perspective. The loss of this balance increases the risk of cognitive distortions and erroneous decision-making.

The cultural-cognitive paradigm is a significant contribution to the understanding of magical thinking, as it emphasizes the sociocultural embeddedness of this phenomenon. Rosengren and French [8] posit the notion that culture delineates the boundaries between beliefs regarded as «natural» and those considered «supernatural». Consequently, modes of thinking that are interpreted as magical in one cultural context may be viewed as normative or functional in another. Within cultural-cognitive paradigm, magical thinking is not analyzed as an inherent deviation from rationality; rather, it is understood as a component of culturally specific scripts employed to interpret concepts of uncertainty, risk and luck.

This perspective is especially salient in the context of military folklore analysis, a multifaceted field encompassing omens, rituals, symbolic practices, and narratives that serve as vehicles for collective meaning-making. An emerging area of research within the social-cognitive and media-oriented approaches involves the examination of magical thinking in relation to

misinformation, conspiratorial beliefs, and infodemic processes. A body of research indicates that a limited capacity for critical information analysis increases susceptibility to explanatory models that are symbolically saturated and simplified [7]. Redaelli et al. [3] demonstrate a clear correlation between the development of critical thinking skills and the ability to recognize fake and misleading content. Within this context, magical thinking may serve as a cognitive strategy that compensates for deficiencies in reliable information and simplifies the interpretation of complex events, while concurrently generating risks for institutional processes and managerial decision-making.

In the context of sociological and anthropological approaches, magical thinking is conceptualized as an integral component of collective practices and symbolic systems. Military folklore, in this context, is interpreted as a form of informal communication that contributes to the reinforcement of group identity, the reduction of anxiety, and the transmission of behavioral norms. While such practices may serve integrative functions, under certain conditions, they may come into tension with official discourses and institutional requirements, thereby increasing the likelihood of organizational risks. Finally, a novel integrative neurocognitive paradigm is evolving, encompassing insights from cognitive psychology, neuroscience, and the philosophy of mind.

As Simone et al [14] posit, magical thinking may be conceptualized as a component of the human cognitive architecture. This phenomenon is triggered under conditions of uncertainty and emotional distress. This approach enables the transcendence of the dichotomy between «rational» and «irrational» thinking. Instead, magical thinking is understood as a continuous spectrum of cognitive strategies, whose manifestation varies according to contextual and task demands. Therefore, an examination of recent studies indicates that magical thinking ought to be conceptualized as an ambivalent phenomenon situated at the nexus of cognitive, cultural, emotional, and institutional processes. In the context of military folklore, it may function both as a resource for psychological resilience – supporting adaptation and group cohesion – and as a potential source of institutional risks affecting decision-making, discipline, and communication. This theoretical and methodological perspective establishes a foundation for further empirical analysis of the dual role of magical thinking under conditions of war.

The purpose of this article is to demonstrate the dual role of magical thinking in military folklore, both as a resource for psychological resilience and as a potential source of institutional risks.

Materials and Methods. The corpus of the research material includes a series of folkloric and satirical texts disseminated within the Facebook community, entitled «Standarty khotevshykh v NATO» [Standards for those wishing to join NATO] (41100 members). This community functions as a representative node of informal military discourse, within which users regularly post content reflecting the everyday, institutional, and emotional dimensions of military service. In the context of the present study, a total of 17 folkloric «fairy

tale» texts, created and circulated between November 2024 and December 2025, were selected for analysis. The selection was predicated on the presence of a narrative fairy-tale structure and a focus on military experience. In accordance with established ethical guidelines for the handling of digital data in qualitative research, all users' personal data was systematically removed. The thematic analysis employed in this study was guided by the reflective model proposed by Braun and Clarke [15]. The chosen approach facilitated the integration of inductive engagement with empirical data and theoretical perspectives on magical thinking, wartime folklore, and cognitive strategies of adaptation under conditions of war. In the initial phase of the study, an exhaustive examination of the extant corpus of military folklore texts was undertaken. The materials were read repeatedly, and initial notes were taken on recurring plots, symbolic images, ritualized actions, and interpretive models associated with magical thinking. This process was instrumental in fostering a comprehensive understanding of both overt semantic patterns and latent meanings. The second stage involved the inductive initial coding of salient text fragments. The aforementioned codes captured manifestations of magical thinking, including belief in sacralized objects, the ritualization of quotidian practices, the personification of institutions, and narratives of symbolic restoration of control in contexts of threat. Concurrently, a set of codes pertaining to institutional dysfunction and the potential for adverse outcomes were identified. At the third stage, the codes were categorized into broader thematic groups that synthesize recurring patterns. The thematic framework was developed to reflect the dual nature of magical thinking, which functions as both a resource for psychological resilience and a factor capable of reproducing institutional issues. At the fourth stage of the research process, the themes were reviewed and refined with the purpose of enhancing their internal coherence and ensuring consistency with the data. At the final stage of the analysis, the themes were interpreted within the theoretical framework of the study. This approach enabled the synthesis of the findings and the conceptualization of magical thinking in wartime folklore as a contextually conditioned and functionally ambivalent phenomenon. Therefore, thematic analysis provided a systematic and transparent approach to identifying both the adaptive and the potentially risk-generating aspects of magical thinking under conditions of war.

Limitations. It is imperative to acknowledge the limitations of this study when interpreting its findings. The analysis is based on a relatively limited data corpus, consisting of seventeen folkloric narratives, of which a subset of three is subjected to in-depth qualitative analysis. While this sampling strategy aligns with the principles of thematic analysis, it does not permit the extension of broad generalizations concerning military folklore or patterns of magical thinking among Ukrainian service members in their totality. Secondly, military folklore is a genre-heterogeneous phenomenon, and the analyzed texts represent merely one form of informal symbolic communication. It is important to note that other genres may engage different mechanisms of magical thinking and serve distinct

psychological or institutional functions. Thirdly, the interpretation of folkloric narratives is inherently context-dependent and may be constrained by the absence of full insider knowledge of the cultural and professional background shared by authors and audiences.

Moreover, the reflexive thematic analysis employed in this study does not intend to establish causal relationships or to assess the prevalence of the identified patterns. In essence, the exclusive reliance on data from a single digital platform impedes the generalizability of findings to other communicative contexts. Collectively, these limitations underscore the necessity of exercising caution when generalizing the results and underscore the value of future research incorporating a more extensive array of data sources and methodological approaches that are more comprehensive in nature.

Results and Discussions. To facilitate in-depth qualitative analysis, three folkloric texts are selected as those most fully and representatively reflecting the identified thematic patterns and the specific features of magical thinking under conditions of war. To maintain analytical transparency, a concise description of the narrative content of each selected fairy tale is provided before interpretation.

The Tale of the Hammer ('Inventory Curse'). The story is about a soldier who has just joined the army and is part of a military unit that has its own permanent base. He is assigned a task that requires a hammer, but he is given nails and told to find a tool himself. He is specifically warned not to take a piece of «state property». He can't find a regular hammer, so he takes one that's been officially inventoried. This seems harmless, so he justifies his choice. When the soldier hits the first nail with the hammer, the hammer breaks into three pieces for some unknown reason. He is scared and uses a brick to complete the task. Then he panics and throws the broken hammer away in the bushes nearby. Another soldier (a contract soldier) says that state property is supposedly cursed. A long time ago, a witch put a spell on all government equipment. She did this so that anyone who damaged or lost it would be cursed. The worried soldier dismisses the story as superstition. Right after that, a series of bad things happen: he trips and hurts his knee, his car won't start, he has a sudden physical problem, and a senior officer verbally abuses him.

Additional accidents follow, including being hit by a falling crate. The series of bad luck events suggests that there may be a real curse, as shown by traditional signs like a black cat running in front of him. The soldier wants to find some relief, so he takes a hammer from a nearby unit and gives it back to his own sergeant, saying it has just been misplaced. Once the «state hammer» is restored, the curse appears to vanish: his pain disappears, the chaos subsides, and his problems are dismissed as insignificant.

The Tale of Magic School and Plant Designer Grandpa. The story uses humor to reimagine mandatory military service as enrollment in a «School of Magic», drawing a lot from the world of Harry Potter. The main character, a high school graduate who is worried about his future, is automatically accepted into a famous magical school that promises stability and benefits. But he quickly

realizes that learning spells and having an adventurous student life are not as easy as hethought. Instead of becoming a wizard, he is assigned the role of a «house-elf». A «house-elf» is a metaphor for a conscripted serviceman. His job is not to study but to perform exhausting manual labor. The school is run by a strict and unpredictable Grandpa-principal. He often starts unnecessary construction projects, changes the rules without reason, and exploits the «house-elves» while officially reporting that the work is done by outside contractors. Life at the school is organized around constant physical work, strict discipline, and numerous random rules.

The «house-elves» live in poor conditions. They often don't have enough to eat and are always tired. They have to put up with a lot of discomfort, but they aren't supposed to complain. Meals are served in old cauldrons, and the food is strange and unpleasant. To avoid punishment, the «house-elves» must hide their bodily needs. The characters in the story use creative solutions to deal with everyday problems, and these solutions seem magical. These include things like invisibility cloaks, spells, or time travel. These help them get more food, avoid being watched, or do both work and classes at the same time. Sometimes, the Grandpa-principal makes temporary changes, like letting senior house-elves live in a dormitory. Nevertheless, he quickly changes his mind and sends them back to the barracks.

The Tale of the Border Guard and Multiverse Victory. The story is a satirical fairy tale about a Ukrainian border guard. The guard's ordinary duty suddenly turns surreal. One day, he stops a suspicious old man carrying a strange object called a «modified unified multiversal tetrahedron». When the guard accidentally presses a button, the old man disappears, and the guard chooses to ignore what happened. Soon after, a well-known figure named Mindich arrives at the checkpoint with trucks full of missiles, claiming they are part of a secret plan to win. At the same time, the president speaks to the nation, revealing that a secret plan is being launched: money taken from the state was secretly used to buy long-range missiles on the black market, while soldiers believed to be away were actually reorganized into hidden groups. Missile strikes begin, Ukrainian forces break through enemy lines, and the opposing army collapses and retreats in chaos. International partners release frozen Russian assets, volunteers and donors mobilize, and society unites around victory, support for the army, and rebuilding. The border guard sees a world full of hope and unity. Suddenly, the vision ends. The old man returns and explains that the guard messed up the multiverse by taking a beer from another universe, which could ruin the «multiversal victory». Everything resets. Back in his normal reality, the guard faces a routine inspection again and thinks about how logic, justice, and victory may exist only in some universes, not necessarily his own.

The selected narratives are characterized by specific plot structures, symbolic imagery, and explanatory models. These elements facilitate an examination of the dual nature of magical thinking, namely its role as a resource for psychological resilience and its potential to pose institutional risks. The key characteristics of magical thinking, as represented in the analyzed exemplary

fairly tales, are summarized and systematized in a Table 1. Subsequent analysis focuses on interpreting these characteristics within a broader theoretical and sociocultural context, as well as on discussing their functional significance for wartime experience and institutional practices.

Table 1 – Key characteristics of magical thinking in wartime folklore narratives

<i>Selection criteria</i>	<i>Tale of Magic School and Plant Designer Grandpa</i>	<i>Tale of the Border Guard and Multiverse Victory</i>	<i>Tale of the Hammer ('Inventory Curse')</i>
Type of magical thinking	Chronic, institutional, ideological	Reactive, compensatory, utopian	Instrumental-fetishistic, reductive
Source of anxiety	Repressive system, arbitrary power, loss of subjectivity	Extreme uncertainty (war, threat to life, chaos)	Complexity and multifaceted nature of reality, necessity of choice
Function of magical thinking	Legitimization of power and submission; establishment of hierarchy	Psychological survival; maintenance of self-worth and ability to function	Reduction of anxiety through simplification; restoration of agency
Criticality level	Low: doubt is suppressed, alternatives are not considered	Medium: some skepticism and detachment are possible, but connection with reality is maintained	Low medium: criticism is possible, but is overshadowed by ritualistic behavior
Adaptability	Maladaptive (pathological): destroys the individual's autonomy	Temporarily adaptive: effective in a crisis, weakens when the situation stabilizes	Conditionally adaptive: helpful in taking action, but leads to mistakes when the situation becomes more complicated
Risk of transformation into a pathological state (the degree of probability that magical thinking may become an inflexible and dominant style of interpreting reality, reducing the subject's adaptability and resilience)	High: thinking is characterized by rigidity, self-replication, and an absence of experience-driven correction	Low medium: risk escalates in conjunction with chronic trauma and protracted recovery	Medium: level of risk is positively correlated with the constant exposure to stress and the reiteration of «forceful» strategies in problem-solving

The Tale of the Hammer ('Inventory Curse') as an example of instrumental-fetishistic magical thinking. The Tale of the Hammer is indicative of a narrative in which magical thinking manifests in an instrumental and reductionist form, being shaped by a situation of heightened institutional pressure. Contrary to the Tale of Magic School and Plant Designer Grandpa, where magical thinking is integrated into a stable system of power, and the Tale of the Border Guard and Multiverse Victory, where it assumes a reactive and compensatory nature, in the present text, the magical component is concentrated on a particular material object and the associated action. The anxiety depicted in the narrative emerges from the interplay among resource limitation, temporal constraints, and hierarchical control.

The protagonist confronts circumstances marked by the urgency of the task and the absence of the instrumental means to accomplish it. This condition is further exacerbated by a direct prohibition imposed by the sergeant, who states, «Just not the standard-issue one. Have you had the opportunity to see what the state-issued one looks like?» Anxiety, therefore, is structured not only on a pragmatic level – defined by the lack of an instrument – but also on a normative level, defined by the fear of transgressing a rule and the potential penalties that may ensue. In such circumstances, a distinct form of magical thinking is initiated, which can be delineated as instrumental-fetishistic. The sacralization of the means constitutes its fundamental characteristic. The officially issued hammer is no longer regarded as a mere tool among a multitude of others; rather, it is elevated to the status of a universal solution. The mere existence of this tool is taken as a sufficient condition to ensure the task's successful accomplishment. This phenomenon is particularly evident in the character's internal dialogue: «Maybe I should take this hammer? They said not to. But they said a lot of things!»

Consequently, the rational analysis of consequences is replaced by a situational logic of permissibility, in which action is justified by urgency and a sense of having no alternative. The function of magical thinking in this text is to reduce anxiety and restore a sense of control. The symbolic act of possessing the hammer signifies a return of agency to the individual, facilitating a transition from a state of hesitation to one of action. Concurrently, the underlying cognitive structure postulates a counterfeit causal relationship: if the tool is formally appropriate, the anticipated outcome is presumed to ensue automatically. However, the climactic episode subverts this expectation: «Crash! The nail remained exactly as it was, while the hammer broke into three pieces». This reveals a direct contradiction between reality and the magical assumption, thereby exposing a discrepancy between the symbolic status of the object and its actual functionality. However, the degree of critical reflection in the tale remains constrained. The destruction of the hammer does not result in a reevaluation of the underlying logic, nor does it encourage introspection regarding the erroneous fetishization of the tool. Conversely, the protagonist swiftly transitions to a rudimentary yet efficacious solution: the utilization of a brick. Concurrently, the

hammer is pieced back together, regarded as a problem to be disposed of: «So what to do? Dispose of it immediately». Consequently, the experience is not integrated into a coherent system of conclusions; rather, it is merely displaced. From an adaptive perspective, the form of magical thinking presented here can be described as conditionally functional. This approach enables the subject to operate in conditions of uncertainty and pressure.

However, this is achieved at the cost of radical simplification of reality and disregard for contextual factors. Consequently, the likelihood of this cognitive approach evolving into a pathological pattern can be evaluated as low medium. Through repeated encouragement – in the form of «action at any cost» – this approach may become deeply ingrained and reflexive, superseding more intricate analytical and decision-making processes. In essence, the tale of the hammer exemplifies how magical thinking may arise not as a belief in the supernatural, but rather as a cognitive strategy employed to mitigate complexity. Contrary to the notion of systemic magical thinking that fosters mechanisms of subordinated behavior or reactive magical thinking that promotes psychological survival, this variant functions as a form of pragmatic simplification that temporarily alleviates anxiety while concurrently establishing conditions for cognitive inflexibility in the long term.

The Tale of Magic School and Plant Designer Grandpa as an example of institutionally embedded magical thinking. The narrative concerning a school of magic can be interpreted as an extensive allegory of institutionalized magical thinking, which operates as a system of legitimizing different forms of social control, domination, and unfair treatment. In contradistinction to reactive forms of magical thinking that emerge as a response to extreme circumstances, in this particular narrative, magical thinking functions as a stable and self-reinforcing system that is embedded within an organizational structure, and it is reproduced through rituals, language, and hierarchy. The development of magical thinking is initiated by the protagonist's existential anxiety, arising from the imperative to make a social decision and the apprehension of marginalization. From the outset of the narrative, a pragmatic rationale for enrolling in the «School of Witchcraft and Magic» is underscored: the aspiration to circumvent variable physical labor and to attain a «state-sanctioned» future career trajectory. At this stage, the institution's magical appeal becomes operative, drawing on culturally embedded archetypes. For instance, these archetypes may encompass recollections of Harry Potter's adventures and the image of the «wise grandfather» as the school's headmaster. Consequently, the institution engenders an illusion of a safe and privileged space. However, the pivotal component of magical thinking herein lies not in the fantastical veneer per se, but rather in the explanatory model of reality advanced by the school. The admission procedure itself is also not consistent with the principles of causal logic. The protagonist is «suddenly» and «automatically» enrolled without any discernible effort, a process that is presented as the norm: «That's how it is here; maybe our principal is kind – he admits everyone and refuses no one».

Consequently, success is understood not as an outcome determined by individual actions or merit, but rather as an indication of the will of a sacralized authority figure. The figure of Grandpa emerges as the central proponent of magical thinking in the text, embodying a synthesis of qualities reminiscent of a magician, an administrator, and a tyrannical master. The rationale behind his authority is not derived from rational principles, but rather from quasi-supernatural attributes ascribed to him. It is said that he possesses the ability to «crush anyone, even without magic», and any breach of order is believed to pose a threat to the entire school with «spells».

The notion of the grandfather evokes a sense of apprehension, perpetuated by semi-ironic yet pragmatic cautionary admonishments, such as «if you see the grandfather, make yourself invisible». This phenomenon can be understood through the lens of magical thinking, which is employed to normalize behaviors such as avoidance, submission, and self-devaluation. A particularly salient aspect of the text is the transformation of the cadets' identities, who, instead of assuming the expected role of subjects of learning, are forcibly identified as «House Elves». Symbolic elements, including the prohibition of personal clothing and the compulsory wearing of issued underwear as a «symbol of slavery and submission», acquire ritual significance. These practices function not merely as a means of regulating behavior, but also as a means of reinforcing a magical logic within which humiliation is presented as a «natural» and «inevitable» component of the system. Any attempts at critical reflection are met with immediate derision or ridicule. The level of critical reflection in this tale is minimal.

Despite the passage of years since their training, former «House Elves» continue to discuss the school within a logic of perpetuity, eschewing discourse of transformation or opposition. The character of the «House Elves» remains constant, regardless of external circumstances. Consequently, the phenomenon of magical thinking is not rectified by the accumulation of experience; rather, it is reinforced through subsequent rationalization in hindsight. From the perspective of adaptiveness, this form of magical thinking can be regarded as maladaptive. Although it may offer a temporary respite from internal conflict and facilitate the rationalization of subordination, this approach comes at the expense of individual agency and critical thinking skills. Consequently, the probability that such forms of magical thinking might escalate into pathological levels is considered substantial. This phenomenon is primarily attributable to the absence of inherent mechanisms within the system that would encourage or enable self-correction. Furthermore, the system does not accommodate ambivalent or uncertain perspectives. Instead, it is characterized by the active propagation of itself through intimidation, ritual, and symbolic violence. Therefore, the Tale of Magic School and Plant Designer Grandpa demonstrates that magical thinking may function not as a naive belief in the supernatural but as an ideological instrument that masks repression and ensures the stability of a repressive structure. In comparison with other tales in the cycle,

this narrative represents the most entrenched and dangerous form of magical thinking – one that is virtually devoid of adaptive potential and oriented toward the reproduction of subordination.

The «Tale of the Border Guard and Multiverse Victory» as an example of reactive magical thinking in extreme conditions. The Tale of the Border Guard is an example of reactive magical thinking, which emerges in response to extreme conditions of uncertainty, constant threat, and the loss of stable cognitive frameworks. In contrast to the deeply entrenched, institutionalized form of magical thinking that is embedded within stable structures of power, and in contrast to the instrumental-fetishistic approach to magical thinking that seeks to reduce complexity through the sacralization of an object, this folklore tale reveals that magical thinking primarily serves a protective function and is situational in nature. The narrative's focal point of anxiety stems from the depiction of an environment characterized by extreme instability, heavily influenced by the military context and the border zone, which is depicted as a domain of heightened risk. The protagonist's circumstances are characterized by an incessant state of vulnerability, where the possibility of fatal consequences of any action is a constant and unrelenting factor.

This uncertainty is accentuated by recurrent references to threat and the necessity to rely on intuitive processes such as «guessing», «sensing», and «avoiding error», thereby underscoring the limitations of relying exclusively on rational calculation. In such circumstances, the psyche is driven to pursue alternative means of constructing a comprehensible reality. Within the narrative, magical thinking is predominantly characterized by the protagonist's personal belief in «signs», «sensations», and the border guard's alleged intuitive accuracy in decision-making. The protagonist is guided by the conviction that «if something is wrong, it can be apprehended», and that the correct action ensures survival. This establishes a perceived causal relationship between the individual's internal state and external outcomes, suggesting that accurate interpretation of internal signals can mitigate the impact of external threats. This particular manifestation of magical thinking serves the crucial function of maintaining the ability to take action under circumstances where conventional, logical analysis is either ineffective or debilitating. In contrast to the illusion of omnipotence characteristic of institutional forms, magical thinking in this context does not negate the reality of threat but rather temporarily reduces anxiety and helps prevent paralysis. In this sense, belief in intuitive feelings, or «gut feelings», and the idea of a «right moment» plays a compensatory role, preserving the sense of meaningfulness and agency of the individual. It is noteworthy that the level of critical reflection in the tale remains relatively preserved. The text does not present magical thinking as absolute or infallible; on the contrary, it contains subtle irony and an awareness of its conditional nature. The Border Guard acknowledges the potential for misinterpretation, recognizing that «gut feelings» may not always align with accurate interpretation. Consequently, magical thinking coexists with elements of rational

analysis and professional experience, without displacing them entirely. From the perspective of adaptiveness, this form of magical thinking is temporarily adaptive. This approach enables the implementation of actions in contexts characterized by chronic threat, where excessive rationalization might impede decisiveness and amplify risk. However, this adaptability is contingent upon the context; in the absence of extreme circumstances, such a strategy becomes ineffective and is likely to be reevaluated. Therefore, the probability of reactive magical thinking progressing into a pathological state is evaluated as low to moderate. This progression is observed to be most prevalent in cases of chronic trauma, prolonged recovery, and an inability to disengage from a state of constant threat. A salient distinction of the Tale of the Border Guard and Multiverse Victory is that the phenomenon of magical thinking is neither institutionalized nor imposed on others. It is not formalized into rituals, symbolically reinforced, or used to justify violence or subordination. Conversely, it is an individual strategy for psychological survival, closely tied to the specific situation and the embodied experience of the individual. The Tale of the Border Guard and Multiverse Victory, therefore, exemplifies a manifestation of magical thinking that arises as a reactive response to exceedingly challenging circumstances, thereby fulfilling a protective function. In comparison to other tales in the same cycle, this narrative exemplifies the least hazardous form of magical thinking. It preserves a link to reality, acknowledges uncertainty, and harbors the capacity for reversibility when the level of threat diminishes. This distinguishes it from the aforementioned institutional and instrumental-fetishistic forms of magical thinking presented in the other analyzed tales.

Comparative analysis of magical thinking. The tales of military folklore are not merely expressions of the individual psyche; rather, they are also collective means of making sense of military experience. In this context, magical thinking does not function as a deviation from the norm; rather, it serves as a traditional instrument for symbolically processing the dangers, authoritative figures, and uncertainties characteristic of military service. Military folklore plays a pivotal role in the collective management of anxiety. The extreme conditions of service, constant exposure to risk, and limited opportunities for openly discussing fear necessitate mediated forms of expression. The employment of magical thinking in the tales facilitates the externalization of distressing experiences beyond direct discourse, rendering them manageable through the use of irony, grotesque elements, and fantastic exaggeration. This phenomenon is exemplified by the Border Guard's belief in «gut feeling», the sacralized hammer, and the omnipotent Grandpa-principal. Secondly, an examination of magical thinking in military folklore reveals its normative and regulatory function. The Tale of Magic School and Plant Designer Grandpa does not so much convey a belief in miracles as it does the rules of survival within a repressive hierarchy. That is to say, it instructs its readers on how to avoid punishment, whom one must not contradict, and which figures should be regarded as above reproach. In this sense, magical thinking functions as a means

of articulating power when direct naming is either unfeasible or hazardous. The potential dangers do not originate from the folklore itself; rather, they stem from the possibility that such narratives may inadvertently reinforce a sense of the system's immutability and reduce the propensity to pursue institutional change. Thirdly, military folklore delineates the boundaries of rationality in combat and frontier conditions.

The Tale of the Border Guard and Multiverse Victory exemplifies the notion that, in circumstances where formal instructions do not align with reality, experiential knowledge and intuitive understanding become valuable assets. In this context, magical thinking is not a counterpoint to professionalism; rather, it functions as its metaphorical expression. Such narratives, therefore, do not signify «superstition»; rather, they embody informal knowledge that, while challenging to formalize, is nevertheless esteemed as essential within the professional community. The Tale of the Hammer ('Inventory Curse'), in turn, reflects the military environment's characteristic reduction of complexity and action-oriented focus. The fetishization of the tool in folkloric form captures the tension between the demand for immediate results and limited resources. The potential pitfall of such a narrative does not lie in its humorous exaggeration; rather, it lies in the potential transfer of folkloric logic into actual managerial decisions. In this context, a symbolically «correct» tool may substitute for situational analysis. Therefore, it is essential to interpret magical thinking in military folklore as a manifestation of collective experience rather than as an individual cognitive misstep. The value of the concept of «group» in the context of human psychology is demonstrated by its ability to foster psychological resilience, transmit implicit rules of survival, and promote a sense of group belonging. The risk emerges when folkloric explanatory models are no longer recognized as metaphors and are instead interpreted literally, particularly in contexts involving authority, responsibility, and decision-making. From a pragmatic perspective, this suggests that engagement with military folklore and the magical thinking it encompasses should not be aimed at its eradication, but rather at its reflective interpretation. Acknowledging the folkloric character of such tales enables the preservation of their supportive function while concurrently mitigating the risk of uncritically incorporating metaphorical constructs into practical managerial or combat strategies.

Conclusions. The study's findings reveal that magical thinking, as manifested in military folklore, does not stem from individual cognitive distortions but rather serves as a collective mechanism for understanding and processing extreme military experiences. In contexts characterized by elevated uncertainty, pervasive threats to life, and entrenched hierarchical structures, such narratives fulfill a critical psychological function by facilitating the reduction of anxiety, the maintenance of the capacity for action, and the preservation of a subjective sense of control. In this sense, magical thinking can be regarded as a resource for the psychological resilience of military personnel. Concurrently, military folklore serves as a conduit for the transmission and perpetuation of

symbolic models of authority, subordination, and professional identity. When reflective thinking is diminished, the magical thinking embedded in these narratives can move beyond the metaphorical level and contribute to uncritical acceptance of hierarchies, the justification of institutional violence, and the notion of the immutability of institutional order. In such cases, it becomes a source of institutional risk, influencing decision-making and organizational culture. Therefore, the degree to which magical thinking is adaptive in a military context is contingent upon its degree of awareness and contextual limitations. When enshrined within the paradigm of folklore as a medium of collective experience, magical thinking fulfills a protective function. However, once it metamorphoses into a literal explanatory model, it forfeits its adaptive potential and serves only to exacerbate institutional vulnerabilities.

Subsequent research endeavors might center on formulating practical methodologies for engaging with military folklore in the domains of psychological well-being and institutional introspection. In this regard, the objective is not to eradicate magical thinking, but rather to establish conditions that facilitate its recognition as a metaphorical and situational resource. This approach aims to preserve its supportive function while concurrently minimizing the potential risks associated with decision-making and organizational processes.

REFERENCES

1. Malik R., Akhtar S., Mughal F. A. R. Relationship between locus of control, paranormal beliefs, and magical ideation among young adults of Pakistan. *Journal of Rawalpindi Medical College*. 2024. Vol. 28, no. 4. <https://doi.org/10.37939/jrmc.v28i4.2416>.
2. Khraban T. Adoption of coping strategies by Ukrainian civilians in the first fifteen days after the outbreak of military conflict in 2022. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*. 2022. Vol. 7. P. 59–74. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-7-5>.
3. Redaelli S., Biller-Andorno N., Gloeckler S., Brown J., Spitale G., Germani F. Mastering critical thinking skills is strongly associated with the ability to recognize fakeness and misinformation. *Frontiers in Education*. 2025. Vol. 10. Art. 1577692. <https://doi.org/10.3389/educ.2025.1577692>
4. Khraban T. Perceptions of heroes and heroism among Ukrainian military youth. *Polish Sociological Review*. 2025. Vol. 230, no. 2. P. 181–192. <https://doi.org/10.26412/psr230.05>.
5. Taylor S. Magical thinking and superstitious behavior. *The New Psychology of Pandemics: Uncertainty, Fear, Control, and Conflict* / ed. by M. Taylor. 2025. P. 179–188. <https://doi.org/10.1093/9780197811009.003.0016>
6. Iserson K. V. Magical thinking: Its effect on emergency medical care. *The American Journal of Emergency Medicine*. 2023. Vol. 72. P. 132–136. <https://doi.org/10.1016/j.ajem.2023.07.045>.

7. Dagnall N., Denovan A., Drinkwater K. G., Escolà-Gascón Á. Paranormal belief and conspiracy theory endorsement: Variations in adaptive function and positive wellbeing. *Frontiers in Psychology*. 2025. Vol. 16. Art. 1519223. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1519223>.
  8. Rosengren K. S., French J. A. Magical thinking. *The Oxford Handbook of the Development of Imagination* / ed. by M. Taylor. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 42–60.
  9. Knight G. Reflections on «magical thinking» and medieval medicine. *Circumscribere: International Journal for the History of Science*. 2022. Vol. 29. P. 26–31. <https://doi.org/10.23925/1980-7651.2022v29;p26-31>.
  10. Subbotsky E. The belief in magic in the age of science. *SAGE Open*. 2014. Vol. 4, no. 1. <https://doi.org/10.1177/2158244014521433>.
  11. Goods N. A., Rees C. S., Egan S. J., Kane R. T. The relationship between magical thinking, inferential confusion and obsessive-compulsive symptoms. *Cognitive Behaviour Therapy*. 2014. Vol. 43, no. 4. P. 342–350. <https://doi.org/10.1080/16506073.2014.941393>.
  12. Fite R. E., Adut S. L., Magee J. C. Do you believe in magical thinking? Examining magical thinking as a mediator between obsessive-compulsive belief domains and symptoms. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*. 2020. Vol. 48, no. 4. P. 454–462. <https://doi.org/10.1017/S1352465820000132>.
  13. Markle D. T. The magic that binds us: Magical thinking and inclusive fitness. *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology*. 2010. Vol. 4, no. 1. P. 18–33. <https://doi.org/10.1037/h0099304>.
  14. Simione L., Pagani C., Denovan A., Dagnall N. Editorial: Emerging research: self-ascribed parapsychological abilities. *Frontiers in Psychology*. 2025. Vol. 16. Art. 1596390. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1596390>.
  15. Braun V., Clarke V. Toward good practice in thematic analysis: Avoiding common problems and be(com)ing a knowing researcher. *International Journal of Transgender Health*. 2023. Vol. 24, no. 1. P. 1–6. <https://doi.org/10.1080/26895269.2022.2129597>
- УДК 355.01:364.4:316.32

Секція 2. Глобальні проблеми сучасності. Проблеми наукових досліджень у сфері державного управління. Міжнародні відносини та інтеграційні процеси. Гендерна політика у секторі безпеки та оборони України. Проблеми гендерного насильства в умовах воєнного стану

УДК 364.65:316.4

***Христина БОРИНЕЦЬ,
Анастасія ПЕРГА,
Ольга СТОЛЯРИК,***

доктор філософії з соціальної роботи, доцент

ORCID:0000-0003-1105-2861

*Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ КРИЗ ТА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

У статті досліджується сучасний стан системи соціальної підтримки людей похилого віку в Україні та перспективи її розвитку з урахуванням демографічних змін і воєнної нестабільності. Розглянуто особливості старіння населення, класифікацію осіб старшого віку та соціально-педагогічні аспекти їх підтримки. Проаналізовано види соціальних послуг, роль держави та інноваційні технології у забезпеченні активного, безпечного та гідного життя літніх громадян, включно з мобільними хабами, онлайн-платформами та цифровими інструментами соціального супроводу.

Ключові слова: *люди похилого віку, старіння населення, соціальні послуги, соціальна робота, демографічні зміни, мобільні сервіси, цифрові технології, соціальна підтримка, активне старіння, воєнна нестабільність.*

***Khrystyna BORYNETS,
Anastasiia PERHA,
Olha STOLIARYK,***

Doctor of Philosophy in Social Work, Associate Professor

ORCID: 0000-0003-1105-2861

*Lviv National University named after Ivan Franko,
Lviv, Ukraine*

TRANSFORMATION OF APPROACHES TO SOCIAL WORK WITH OLDER ADULTS IN CONDITIONS OF CRISIS AND UNCERTAINTY

Abstract. *The article examines the current state of social support systems for older adults in Ukraine and the prospects for their development considering demographic changes and wartime instability. The study highlights the characteristics of population aging, classification of older age groups, and socio-pedagogical aspects of support. The types of social services, the role of the state, and innovative technologies in ensuring an active, safe, and dignified life for elderly citizens are analyzed, including mobile service hubs, online platforms, and digital tools for social assistance.*

Keywords: *older adults, population aging, social services, social work, demographic changes, mobile services, digital technologies, socio-pedagogical support, active aging, wartime instability.*

Повномасштабна війна в Україні суттєво посилила вже наявні труднощі, з якими стикаються люди похилого віку. Багато з них втратили житло, рідних, джерела доходу, а також можливість отримувати належні медичні й соціальні послуги. Ситуацію ускладнює обмежена цифрова компетентність частини літніх осіб, недостатній доступ до актуальної інформації та відсутність програм підтримки, адаптованих до їхніх потреб, що значно знижує рівень їхньої соціальної включеності.

Попри активні зусилля державних інституцій і громадського сектору, допомога людям старшого віку часто потребує більш системної координації, довгострокового планування та впровадження інноваційних соціальних інструментів. У сучасних умовах соціальна робота має виконувати не лише функцію надання підтримки, а й сприяти підвищенню адаптивності, зміцненню життєстійкості та активній участі літніх людей у суспільному житті.

З огляду на це, особливої ваги набуває необхідність оновлення соціальних практик, переосмислення підходів до роботи з людьми похилого віку в ситуації нестабільності та формування ефективної взаємодії між державними структурами, громадськими й волонтерськими організаціями. Комплексне дослідження зазначеної проблематики створює підґрунтя для розроблення науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності соціальної підтримки та покращення якості життя осіб старшого віку.

На сучасному етапі суспільного розвитку особливої актуальності набуває модернізація системи соціальних послуг, зокрема щодо підтримки людей старшого віку. Поняття «особи похилого віку» зазвичай пов'язують із досягненням пенсійного віку, який в Україні становить 60 років як для жінок, так і для чоловіків.

Для України, як і для багатьох держав світу, характерною є тенденція поступового збільшення частки літнього населення. Це явище визначають

як демографічне старіння. Аналітичні прогнози засвідчують, що упродовж ХХІ століття цей процес зберігатиметься навіть за умов можливого зростання народжуваності. Ще до початку повномасштабної війни демографічна ситуація в Україні залишалася складною: рівень смертності перевищував рівень народжуваності, що спричиняло скорочення загальної чисельності населення та одночасне збільшення частки осіб старшого віку. З початком воєнних дій ці тенденції лише посилювалися.

Україна належить до держав із відносно високою питомою вагою населення літнього віку. За міжнародними оцінками, у найближчі десятиліття світ зіткнеться з подальшим зростанням кількості людей віком 60 років і старше. Прогнозується, що вже до 2030 року їхня чисельність перевищить кількість дітей молодшого віку, а до середини століття ця різниця стане ще відчутнішою. У глобальному масштабі частка людей похилого віку становить близько 12%, тоді як в Україні цей показник є суттєво вищим – майже п'ята частина населення. Хоча він поступається показникам окремих країн із найбільш вираженим старінням населення, водночас перевищує відповідні дані деяких інших держав [2].

За збереження наявних демографічних тенденцій частка осіб старшого віку в Україні й надалі зростатиме. Статистичні дані свідчать, що у попередні роки спостерігалось загальне скорочення чисельності населення при одночасному збільшенні питомої ваги громадян похилого віку, що підтверджує стійкий характер процесу демографічного старіння.

З фізіологічної перспективи осіб похилого віку часто поділяють на три категорії: «молодші літні» (60–64 роки), «літні середнього віку» (65–75 років) та «найстарші» (75 років і старше). У контексті соціальної роботи прийнята трохи інша класифікація: літні люди (61–74 роки), особи старечого віку (75–90 років) та довгожителі (старші за 90 років) [1, 12].

За визначенням Т. Коленіченка, людина похилого віку – це індивід, який пройшов основні етапи життєвого розвитку та перебуває на завершальній фазі життя, яка супроводжується фізіологічними, психоемоційними та соціальними змінами [5, 8].

Особливу увагу привертають дослідження М. Житинської, яка зазначає, що поняття «людина похилого віку» найчастіше застосовують до осіб віком 60–75 років. Цей період характеризується поступовим завершенням професійної діяльності та виходом на пенсію, водночас зберігається відносно стабільний психоемоційний, когнітивний та фізичний стан. Часто цей етап називають «третім віком», оскільки він відкриває нові можливості для самореалізації, творчості та особистісного розвитку, а отже, виникає підвищена потреба у соціально-педагогічній підтримці. Дослідниця також підкреслює, що старіння слід розглядати у трьох взаємопов'язаних вимірах:

- біологічному – поступове зниження життєвих функцій, підвищена вразливість до зовнішніх факторів та зростання ризику смерті;

- соціальному – зміни у соціальному статусі, зниження активності в суспільному житті, трансформація комунікативних зв'язків;
- психологічному – усвідомлення процесу старіння, вибір адаптивних стратегій до нових умов, формування моделей подолання життєвих викликів [4, 87].

За М. Кухтою, старість слід розглядати не лише як біологічний етап життя, а передусім як соціальний конструкт. У соціальному вимірі до ознак переходу людини до старшого віку належать зміна основного джерела доходу, втрата попереднього соціального статусу та поступове скорочення соціального капіталу і ролей, які індивід виконує у суспільстві. Проте дослідниця наголошує, що ці показники не повністю відображають усі чинники, що визначають уявлення про старість. Серед ключових складових соціального конструювання старіння вона виділяє: взаємодію між процесом старіння та соціальними інститутами; вплив суспільних уявлень та стереотипів щодо літніх людей; інституційне закріплення різних форм соціального втручання щодо осіб похилого віку; а також роль державної політики, економічних факторів та системи трудових відносин у формуванні процесів старіння. Водночас у практичній площині перехід до старості зазвичай асоціюють із виходом на пенсію, що супроводжується трансформацією соціального статусу та зміною ролі людини в суспільстві [6, с. 101].

У сучасному демократичному суспільстві держава відіграє важливу роль у забезпеченні гідного рівня життя осіб похилого віку. Досягнувши певного віку, кожна людина має право на державну підтримку, зокрема через надання соціальних послуг. Особливу увагу слід приділяти літнім людям з обмеженою мобільністю або тим, хто потребує постійного догляду через стан здоров'я. Закон України «Про соціальні послуги» визначає перелік допомоги, що надається з урахуванням індивідуальних потреб отримувачів.

До основних видів допомоги належать:

соціально-побутові послуги – придбання та доставка продуктів харчування та предметів першої необхідності, організація гарячого харчування, надання транспортних, побутових і патронажних послуг;

психологічна підтримка – індивідуальні консультації, психокорекційні та реабілітаційні заходи, спрямовані на покращення міжособистісних стосунків та психоемоційного стану;

освітньо-виховні послуги – створення умов для розвитку інтересів, навчання, корекції поведінки, особливо в складних життєвих ситуаціях;

соціально-медичне обслуговування – профілактика захворювань, оздоровчі програми, працетерапія, медичне консультування;

соціально-економічна допомога – матеріальна підтримка осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

юридичні послуги – консультації та роз'яснення з правових питань;

сприяння працевлаштуванню – допомога у пошуку вакансій, супровід під час працевлаштування, створення умов для зайнятості; професійна реабілітація осіб з інвалідністю; інформаційно-консультативна діяльність – забезпечення доступу до освітніх і культурних ресурсів, поширення достовірної інформації про послуги, що можуть покращити якість життя [8].

Ці види допомоги покликані не лише компенсувати втрати, пов'язані зі старінням, а й сприяти збереженню активного, соціально значущого способу життя навіть в умовах нестабільності та соціальної невизначеності.

До початку повномасштабного вторгнення вітчизняна система соціальної роботи з людьми похилого віку була побудована на основі децентралізованої мережі територіальних центрів соціального обслуговування (ТЦСС), які надавали комплексну підтримку. Основними видами допомоги були: догляд на дому (соціальний патронаж, включно з гігієнічним доглядом та доставкою ліків і продуктів), денні центри (забезпечення харчуванням і організація дозвілля), стаціонарні будинки-інтернати для осіб, які не можуть жити самостійно, спеціалізовані пансіонати та хоспіси для літніх людей з тяжкими захворюваннями, соціально-побутова адаптація (консультування, допомога у вирішенні бюрократичних питань) та паліативний догляд. Крім того, отримувачам надавали безкоштовні допоміжні засоби, такі як ходунці, інвалідні візки, окуляри, а також забезпечували транспорт до медичних закладів. Починаючи з 2020 року, у систему соціального обслуговування були інтегровані елементи телемедицини та електронних сервісів; зокрема, через додаток «Дія» почала автоматизуватися частина соціальних послуг. В Україні приблизно чверть населення становлять літні люди (станом на 2021 рік – 17–18 % населення, або понад 7 млн осіб), що формувало значний попит на надання відповідних послуг [7].

Стан установ, що надають соціальні послуги людям похилого віку, демонструє як традиційну мережу закладів, так і адаптацію до нових викликів, зокрема в умовах війни та внутрішньої мобільності населення. З метою оперативного реагування на потреби літніх осіб та осіб з інвалідністю, у 2024 році було реалізовано проєкт підтримки за принципом «Гроші ходять за людиною» (Департамент соціальної та ветеранської політики м. Києва), який передбачає адресну допомогу та гнучке використання ресурсів. У таблиці наведено огляд основних типів установ, їх чисельність та особливості функціонування в умовах воєнної нестабільності, що ілюструє як традиційні форми соціального обслуговування, так і нові підходи до забезпечення потреб літніх людей і ВПО похилого віку (див. Таблиця 1).

Таблиця 1 – Стан установ, що надають послуги для людей похилого віку

Тип установи	Кількість / охоплення (станом на початок 2022 р.)	Зміни в умовах війни (2014–2024)
Будинки-інтернати та пансіонати для літніх людей (державні, спеціалізовані)	близько 241 заклад (з них 67 будинків для літніх та 28 пансіонатів)	Частина установ опинилася в зонах бойових дій: значна кількість евакуйована, деякі зруйновані або виведені з експлуатації. Уцілілі заклади частково переформатовано під медичну або допомогу переселенцям.
Психоневрологічні інтернати (для літніх з інвалідністю)	144 установи	Схожа ситуація, як і в стаціонарних закладах: частина мешканців евакуйована, деякі заклади перетворено на госпіталі.
Територіальні центри соціального обслуговування (мобільні служби)	Діють у всіх регіонах України, близько 700–800 центрів	Активізовано виїзні бригади соціальних працівників; відкрито кризові пункти та гарячі лінії для літніх людей та переселенців.
Медичні та соціальні стаціонари (лікарні, госпіталі)	Різні заклади (точні статистичні дані відсутні)	Перепрофільовані під потреби COVID-19 та воєнного часу; організовано спільні виїзди медиків із соціальними працівниками до віддалених сіл.

На сучасному етапі соціальний захист осіб похилого віку здійснюється за допомогою двох основних інструментів: соціального забезпечення та соціальної допомоги. Для надання соціальних послуг літнім громадянам, які проживають у сільській місцевості, на рівні сіл та сільських рад створюються спеціалізовані центри соціального захисту. Такі підрозділи функціонують у складі органів праці та соціального захисту населення і забезпечують адресну підтримку нужденним. Працівники центрів активно співпрацюють із ветеранськими організаціями, організовуючи надання допомоги безпосередньо за місцем проживання осіб похилого віку. Координація та управління соціальними послугами в цьому напрямі покладається на департаменти соціального захисту місцевих органів влади [3, 124].

У системі соціального захисту населення функціонує широка мережа регіональних центрів соціального обслуговування, які можуть бути державними, муніципальними або приватними. Такі установи надають соціальні послуги різним категоріям населення, зокрема пенсіонерам, особам з інвалідністю, самотнім безробітним та іншим соціально

вразливим групам. Допомога може надаватися безпосередньо за місцем проживання отримувачів (на дому), а також у формах постійного, тимчасового або денного перебування у відповідних закладах. Крім цього, регіональні центри активно впроваджують інноваційні моделі соціального обслуговування, зорієнтовані на роботу безпосередньо у спільнотах.

У зв'язку з тривалими воєнними подіями в Україні уряд запровадив низку змін у механізмах надання соціальних послуг, спрямованих на оперативне реагування на нові виклики. Зокрема, було встановлено спеціальний порядок надання допомоги в надзвичайних (кризових) ситуаціях та спрощено процедури оцінки потреб осіб, які звертаються за підтримкою. Ці нововведення стали важливим кроком для подальшого удосконалення системи соціального захисту, яка перебуває у стані значної нестабільності через внутрішні та зовнішні фактори [8].

Беручи до уваги сучасні виклики та потреби літніх людей, перспективним напрямком розвитку соціальної роботи є інтеграція та трансформація технологічних, освітніх та соціальних інструментів у комплексну систему підтримки. Одним із таких рішень є створення інтерактивних онлайн-платформ, де літні люди можуть брати участь у віртуальних клубах за інтересами, дистанційних курсах, майстер-класах та групових іграх. Це не лише стимулює когнітивну активність, а й зменшує соціальну ізоляцію, забезпечуючи міжпоколіннєвий обмін знаннями та навичками.

Важливим елементом є впровадження мобільних «соціальних хабів» і пересувних центрів соціальних послуг, які надають медичну допомогу, консультації соціальних працівників та дозвілля у громадах, зокрема у віддалених селах і на тимчасово окупованих територіях. Додатково перспективним є застосування розумних технологій у будинках літніх людей – сенсорів, датчиків руху, систем моніторингу життєвих показників, інтегрованих із мобільними додатками соціальних служб. Це дозволяє віддалено контролювати стан осіб, які потребують постійного догляду, і своєчасно реагувати на надзвичайні ситуації.

Не менш актуальними є цифрові «соціальні паспорти», що об'єднують інформацію про стан здоров'я, соціальні потреби, отримані послуги та контакти близьких. Такі системи сприяють швидкій координації допомоги та інтеграції даних із медичними установами. Для підтримки психоемоційного стану можна впроваджувати технології віртуальної реальності, що використовуються для фізичної та когнітивної реабілітації, віртуальних подорожей та тренінгів пам'яті.

Крім того, перспективним є розвиток peer-to-peer мереж підтримки, де літні люди допомагають один одному, обмінюються інформацією та спільно організовують заходи. Використання штучного інтелекту та аналітики дозволяє прогнозувати потреби літніх осіб (медичні, соціальні, фінансові) і планувати ресурси соціальних служб більш ефективно.

Таким чином, поєднання технологічних інновацій, мобільних сервісів, освітніх та громадських ініціатив створює комплексний підхід до соціальної роботи з людьми похилого віку. Це не лише підвищує доступність і якість соціальної допомоги, а й сприяє активному, безпечному та гідному способу життя літніх громадян навіть в умовах кризових ситуацій та воєнної нестабільності.

Висновки. Старіння населення є сталим демографічним процесом, що вимагає модернізації системи соціальних послуг для людей похилого віку. В Україні зростання частки літніх громадян супроводжується як соціальними, так і фізіологічними змінами, які потребують комплексної підтримки. Сучасна соціальна робота поєднує державну допомогу, соціальні послуги, медичне забезпечення та інноваційні технології, що сприяє збереженню активності, самостійності та соціальної значущості літніх людей. Інтеграція мобільних сервісів, цифрових платформ, онлайн-ініціатив і peer-to-peer мереж дозволяє ефективно реагувати на виклики воєнного часу та кризових ситуацій, забезпечуючи гідний, безпечний і якісний спосіб життя для осіб старшого віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балдинюк О. Особливості соціальної роботи з людьми похилого віку. Теорія і методика соціальної роботи. 2018. Вип. 1. С. 12–17. DOI: 10.31499/2618-0568.1.2018.154338.
2. Державна служба статистики України. Демографічна та соціальна статистика. 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Джуган В. В., Джуган Р. І. Реалізація потреб людей похилого віку через формальні та неформальні мережі підтримки. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2021. Вип. 1 (48). С. 122–126.
4. Житинська М. О. Соціально-педагогічна підтримка життєдіяльності осіб похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2018. 250 с.
5. Коленіченко Т. І. Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05. Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2010. 25 с.
6. Кухта М. П. Соціальний потенціал людей старшого віку в сучасному українському суспільстві : дис. ... докт. соц. наук : 22.00.04. Ін-т соціології НАН України. Київ, 2019. 449 с.
7. Новий проєкт підтримки ВПО похилого віку та осіб з інвалідністю за принципом «Гроші ходять за людиною». Департамент соціальної та ветеранської політики м. Києва. 2024. URL: <https://dsp.kyivcity.gov.ua/informatsiia-dlia-vnutryshno-peremishchenykhosib/novyi-proiekt-pidtrymky-vpo-pokhyloho-viku-ta-liudei-z-invalidnistiu-zapryntsypom-hroshi-khodiat-za>.

8. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні : Постанова від 07.05.2022. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2022-п#Text>.

УДК 316.77:316.48

Людмила ГОНТАРЕНКО,
кандидат психологічних наук, доцен
ORCID: 0000-0001-6993-5494
Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ПРОСТІР ГЕНЕРУВАННЯ ТА ЕСКАЛАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Автором розглядається феномен соціальних мереж як основного джерела та каталізатора конфліктних взаємодій у сучасному цифровому суспільстві. Особлива увага приділяється механізмам формування «фільтраційних бульбашок», що ведуть до афективної поляризації. На основі статистичних даних 2021–2025 років проаналізовано динаміку злочинності в інтернет просторі в Україні та вплив деструктивного контенту на національну безпеку в умовах війни. Соціальні мережі стали платформою для формування з одного боку міжнародної підтримки та лідерства, з іншого – підбурення, об'єднання для здійснення терактів та геополітичного тиску.

Ключові слова: соціальні мережі, соціальний конфлікт, алгоритми рекомендацій, суспільна поляризація.

Liudmila HONTARENKO,
Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
ORCID: 0000-0001-6993-5494
National University of Civil Defense of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine

SOCIAL NETWORKS AS A SPACE FOR THE GENERATION AND ESCALATION OF SOCIAL CONFLICTS

The author examines the phenomenon of social networks as the main source and catalyst of conflict interactions in modern digital society. Particular attention is paid to the mechanisms of formation of “filter bubbles” that lead to

affective polarization. Based on statistical data for 2021–2025, the dynamics of crime in the Internet space in Ukraine and the impact of destructive content on national security in wartime are analyzed. Social networks have become a platform for building international support and leadership on the one hand, and incitement, unification to commit terrorist attacks, and geopolitical pressure on the other.

Keywords: *social networks, social conflict, recommendation algorithms, social polarization.*

У 2025 році соціальні мережі остаточно трансформувалися з допоміжних інструментів комунікації на домінантне середовище формування суспільно-політичних наративів. Соціальні мережі та весь віртуальний простір стає основним майданчиком для виникнення та ескалації соціальних конфліктів, а сам конфлікт стає головним механізмом утримання уваги. Для України, яка перебуває у стані повномасштабної війни, це питання набуває статусу національної безпеки, оскільки вразливість соціальних мереж активно експлуатується агресором для розхитування внутрішньої стабільності, а дослідження конфліктогенності мереж є критично важливим для виживання національного інформаційного простору. Комплексний аналіз соціальних мереж як джерела конфліктогенності, допоможе виявити роль у процесах суспільної поляризації та простежити динаміку кіберзагроз в українському сегменті інтернету. Варто враховувати, що значна частина конфліктів у соціальних мережах залишається в «латентній зоні» – вони не фіксуються правоохоронними органами та не потрапляють у публічні звіти, якщо не виходять за межі приватних груп або чатів. Таким чином саме соціальні мережі стають крапкою відліку і формування багатовекторного джерела конфліктів у сучасному українському суспільстві.

Конфлікт у соціальних мережах відрізняється від класичного соціального протистояння своєю іманентною анонімністю та швидкістю поширення. Спираючись на праці Елі Парайзера[15], можна стверджувати, що ми живемо в епоху, коли користувач, потрапляючи у «фільтраційну бульбашку», поступово втрачає навичку критичного сприйняття альтернативної інформації. Це створює не тільки емоційний, а також і психологічний ефект «ехо-камери», де кожне підтвердження власної думки викликає дофаміновий відгук, а кожне заперечення – афективну агресію.

Особливе місце посідає Telegram – платформа, яка у 2025 році стала основним джерелом новин для 71,3% українців. Відсутність прозорої модерації та можливість створення анонімних мереж каналів роблять цей месенджер ідеальним інструментом для проведення інформаційно-маніпулятивних операцій (ІПСО). Конфлікт тут часто штучно «вироснується»: від вкидання маніпулятивної тези до масового обговорення в коментарях ботами, що створює ілюзію загального суспільного обурення.

Мова ворожнечі в українському сегменті часто спрямовується на внутрішні групи: переселенців, жителів певних регіонів або військовозобов'язаних. Це свідчить про те, що конфлікт у мережі став керованим процесом, де попри декларації про безпеку, залишаються пасивними спостерігачами ескалації через комерційну вигоду від високого охоплення «хейт-контенту».

Соціальний конфлікт у цифрову добу трансформувався з фізичного протистояння інтересів у складну систему символічних та інформаційних зіткнень. Соціальні мережі, ставши основним каналом комунікації для 63,9% населення планети станом на початок 2025 року, змінили саму природу людської взаємодії [21]. Наукове осмислення цього процесу базується на розумінні конфлікту як найвищої стадії розвитку суперечностей між групами чи індивідами, що в мережі набуває специфічних рис: анонімності, відсутності територіальних меж та надзвичайної швидкості ескалації.

Класичні теорії конфлікту, що виділяють об'єктивні (нерівність, ресурси) та суб'єктивні (мотиви, позиції) складові, у віртуальному просторі доповнюються технологічним фактором. Соціальні медіа не просто віддзеркалюють суспільні настрої, вони активно їх конструюють через селекцію інформації. Ефект «цифрового розгальмування» дозволяє користувачам ігнорувати етичні норми, що в реальному житті стримують агресію, перетворюючи коментарі та пости на інструменти тиску.

Фундаментальним внеском у розуміння природи мережевих конфліктів стала концепція Елі Парайзера про «фільтраційні бульбашки». Парайзер довів, що персоналізація видачі контенту позбавляє користувача зустрічі з альтернативними поглядами, створюючи інтелектуальну ізоляцію. Це призводить до формування «ехо-камер», де існуючі упередження лише підсилюються, а опозиційна думка сприймається як ворожа атака [15].

Алгоритми рекомендацій, націлені на максимізацію залученості, свідомо віддають перевагу емоційно зарядженому та конфліктному контенту. У 2024–2025 роках цей тренд став особливо помітним у TikTok та Telegram [19, 20], де «віральність» повідомлення прямо залежить від рівня провокації. Як наслідок, суспільство розпадається на ізольовані групи, що існують у різних інформаційних реальностях, що робить компроміс неможливим і веде до афективної поляризації – стану, коли ворожість до «інших» стає частиною групової ідентичності.

Український сегмент інтернету демонструє унікальну динаміку, де соціальні конфлікти нерозривно пов'язані з гібридною агресією. Кількість визначених та опрацьованих кіберінцидентів у 2024 році зросла на 70%, досягнувши 4315 випадків [14]. Станом на перше півріччя 2025 року тенденція зберігається: зафіксовано понад 3000 інцидентів, що на 17% більше за попередній період [16, 17, 18].

Ці цифри відображають не лише технічні атаки, а й цілеспрямовані кампанії з дестабілізації через соціальні мережі. Telegram став основним джерелом новин для 71,3% українців, що створює ризики маніпуляцій через анонімні канали. Конфлікти навколо мобілізації, соціальних виплат чи мовного питання часто ініціюються або підігріваються зовнішніми акторами через бот-мережі, використовуючи природні страхи та втому населення від війни. Статистика щодо шахрайства, яке у 2024 році сягнуло піку у 65000 справ, також свідчить про використання соціальних мереж як основного майданчика для експлуатації вразливостей громадян [18].

Постійне перебування в конфліктному цифровому середовищі виснажує когнітивні ресурси людини. Дослідження підтверджують, що високий рівень хейтспічу та кібербулінгу веде до зниження довіри в громадах та зростання тривожності [6, 7, 10, 11]. Конфлікт у соцмережі перестав бути локальним інцидентом; через механізм «психічного зараження» він охоплює тисячі користувачів за лічені години, провокуючи реальні акції протесту або соціальну ізоляцію окремих груп.

Особливо вразливою є молодь, для якої соціальне порівняння та потреба у схваленні через лайки стають джерелом внутрішнього конфлікту. Відчуття меншовартості через «ідеальні» профілі інших та страх бути «скасованим» (*cancel culture*), або «вилученим», формують покоління, схильне до радикальних реакцій на будь-яку критику.

У 2025 році ключовим фактором ескалації стали генеративні моделі ШІ. Створення реалістичних відео чи аудіо, де публічні особи нібито роблять суперечливі заяви, дозволяє миттєво підірвати суспільну довіру. Це створює «кризу реальності», де конфлікт виникає навколо подій, яких ніколи не існувало. Алгоритми TikTok та X (Twitter) часто не встигають, або навмисно не маркують такий контент, що призводить до незворотних наслідків у масовій свідомості.

Для України соцмережі стали екзистенційним викликом. З одного боку, це інструмент згуртованості. З іншого – через Telegram-канали ворог успішно вкидає наративи, що провокують конфлікти між цивільними та військовими, жителями тилу та фронту. Більша частина журналістів та активістів стикаються з організованим кібербулінгом, що є частиною стратегії деморалізації активної частини суспільства [19, 20, 22].

Соціальні мережі у 2025 році – це дзеркало суспільних суперечностей, посилене в тисячі разів алгоритмічною лінзою. Без системного підходу до фільтрації контенту віртуальні конфлікти продовжать руйнувати реальну соціальну тканину держав.

Ефект «цифрового розгальмування» призводить до того, що користувачі втрачають емпатію. Відсутність фізичного контакту та візуальних маркерів болю опонента дозволяє агресії переходити межі, які в реальному житті стримуються соціальними нормами. Механізми рекомендацій TikTok та YouTube працюють за принципом «поглиблення радикальності» [21]. Користувач, який одного разу зацікавився критикою

певної соціальної реформи, через тиждень отримує контент, що межує з теоріями змови. Алгоритм фіксує, що гнівні коментарі затримують користувача на платформі довше, ніж схвальні. Відповідно, система висвітлює «хейт-контент» як пріоритетний. Масове поширення в TikTok маніпулятивних відео про мобілізаційні процеси в Україні. Алгоритми підхоплювали емоційно важкі кадри, ігноруючи контекст, що призвело до серії реальних сутичок у регіонах [3, 12]. Це класичний приклад того, як комерційний алгоритм стає зброєю в інформаційній війні.

Генеративний ШІ став головним фактором ескалації у 2025 році. Дипфейки дозволяють створювати конфлікти «з нічого». Відео, де лідери думок нібито закликають до радикальних дій, поширюються швидше, ніж встигає з'явитися спростування. Ворогом створюється мережі каналів, які імітують місцеві новини, що дозволяє точково вкидати дезінформацію[22].

В мережах не існує модераторів і майже не блокується мова ворожнечі, що робить його ідеальним місцем для цькування та радикалізації. Конфлікти, що починаються в анонімних чатах, часто виходять на рівень великих медіа, змушуючи державні органи витратити ресурси на спростування замість реальної роботи.

Конфліктогенність соціальних мереж у 2025 році є системною проблемою, яка не має простого технологічного рішення. Необхідно розширювати системну державної освіти, як медіа грамотність та протидія інформаційним вкидам. Україна має слідувати європейському шляху, вимагаючи від платформ прозорості алгоритмів. Критичне мислення є єдиним фільтром, здатним зупинити «алгоритмічний гнів». Саме здатність користувача розпізнати маніпуляцію до того, як він натисне «поширити» є боротьбою з інформаційним мусором та маніпуляціями.

Соціальні мережі стали повноцінним полем бою, де інформація використовується як зброя для дестабілізації держав, впливу на суспільну думку та підтримки реальних бойових дій. Вони формують нові методи війни (наративи), де важливою є не лише фізична перемога, а й підтримка Заходу та керування сприйняттям.

Головна зміна відбулася у способі споживання інформації. Раніше суспільство мало «спільний знаменник» (вечірні новини, великі газети). Соцмережі цей знаменник знищили. Соцмережі стали платформою для формування з одного боку міжнародної підтримки та лідерства, з іншого – підбурення та об'єднання для здійснення терактів. Поширення дезінформації та маніпуляція наративами, як у випадку російсько-української війни, спрямовані на дестабілізацію, а не лише фізичне знищення.

Постійне споживання контенту змінює когнітивні функції, знижує концентрацію та впливає на психіку, що також можна вважати елементом «битви за увагу».

Соціальні мережі дійсно перестали бути просто платформами для спілкування, перетворившись на інструменти геополітичного впливу,

когнітивної війни та соціальної маніпуляції. Вони зробили брехню дешевою та масштабованою. Сьогодні «ферми ботів» можуть за лічені години створити ілюзію масової підтримки будь-якої ідеї – від теорій змови про вакцини до виправдання військової агресії. Це підриває саму основу демократії – здатність громадян приймати рішення на основі правдивих даних. Мережі змінили баланс сил між громадянином і державою, зробивши політику швидкою та непередбачуваною.

Революції (Арабська весна, Майдан) та глобальні рухи (Black Lives Matter, MeToo) стали можливими завдяки здатності мереж миттєво об'єднувати тисячі людей без лідерів та партій. Це дало безпрецедентну силу громадянському суспільству. З іншого боку, авторитарні режими перетворили соцмережі на інструменти стеження. Аналіз цифрових слідів дозволяє виявляти невдоволених ще до того, як вони вийдуть на протест. Державна пропаганда тепер не просто транслює ідеї, а агресивно «затоплює» інфополе шумом, щоб люди взагалі перестали вірити будь-чому.

Традиційні інститути – церква, університети, професійні медіа – втрачають монополію на авторитет. Сьогодні 19-річний блогер може мати більший вплив на думки мільйонів, ніж професор з 40-річним стажем. Це «демократизація впливу», але вона несе ризик кризи експертності, де харизма та кількість підписників підміняють знання та етику.

Соціальні мережі створили нові типи зайнятості (гіг-економіка, креатори контенту), де особистий бренд є важливішим за диплом. Професійне життя стало публічним, а поняття «приватного» фактично зникає – кожен пост 10-річної давнини може зруйнувати кар'єру сьогодні.

Соціальні мережі не є «злом» чи «добром» самі по собі – це підсилювач людської природи. Вони зробили нас ближчими, але водночас більш роз'єднаними; дали нам голос, але зробили нас вразливими до маніпуляцій. Майбутнє суспільства залежить від того, чи зможемо ми перейти від ролі «продукту», на якому заробляють корпорації, до ролі свідомих користувачів, що володіють критичним мисленням та цифровою гігієною.

Увага користувача – це ресурс, за який продовжують активно воювати корпорації та політики, використовуючи психологічні тригери. Дані про нашу поведінку стають основою для таргетованих атак – від комерційної реклами до політичного мікротаргетингу.

Соціальні мережі – це не просто додатки у смартфоні, це простір, де формуються сенси, валяться уряди та змінюється біохімія нашого мозку. Одним із найнебезпечніших наслідків став занепад об'єктивної істини. Алгоритми платформ налаштовані на утримання уваги, а найкраще увагу тримає контент, який викликає сильні емоції – гнів, страх або солідарність.

Фейкові новини поширюються у шість разів швидше за реальні, що робить соцмережі ідеальним майданчиком для дезінформаційних кампаній та маніпуляцій громадською думкою. Соціальний вплив на рівні індивіда не менш радикальний. Ми стали учасниками глобального

експерименту з перевірки психіки на міцність. Постійне спостереження за «ідеальним» життям інших створює ілюзію власної неуспішності. Це веде до зростання тривожності та депресивних станів, особливо серед молоді.

Соціальні мережі демократизували доступ до аудиторії, але водночас створили інструменти для тотального нагляду. Традиційні ієрархії руйнуються. Блогери та інфлюенсери сьогодні мають більше довіри, ніж професійні журналісти чи науковці. Це створює кризу експертності: думка популярної особистості часто важить більше, ніж доведений науковий факт. Водночас ринок праці та освіта стають децентралізованими – соціальний капітал (кількість підписників та репутація в мережі) стає реальним активом, що відкриває двері до професійного успіху. Соціальні мережі – це дзеркало людства, яке водночас і викривляє, і підсилює наші риси. Вони дали нам безпрецедентний зв'язок, але забрали приватність і спокій. Суспільство перебуває на етапі адаптації: ми вчимося «цифровій гігієні» та намагаємося розробити правила етики для простору, який не має кордонів.

Технологічний ландшафт соціальних медіа зазнав фундаментальних змін через масове впровадження генеративного штучного інтелекту. Якщо раніше джерелом конфлікту була інтерпретація реальних подій, то сьогодні конфлікти дедалі частіше провокуються подіями, які існують виключно у віртуальному просторі. Цей феномен отримав назву «колапс інформаційної екосистеми», де межа між автентичним контентом та синтетичним стирається.

Сучасні моделі штучного інтелекту дозволяють створювати гіперреалістичні відео та аудіоматеріали з мінімальними витратами ресурсів. Головна небезпека полягає у використанні «емоційного гачка»: алгоритми навчені генерувати саме той тип контенту, який викликає миттєвий гнів або страх [4].

Створення дипфейків, де посадові особи нібито роблять антигуманні заяви або визнають поразку. Навіть після офіційного спростування «первинний афект» залишається в пам'яті аудиторії, формуючи підґрунтя для довготривалої недовіри та внутрішніх міжусобиць [6].

ШІ-боти здатні генерувати мільйони коментарів у секунду, імітуючи запеклу дискусію між «прихильниками» та «опонентами». Це створює ілюзію глибокого розколу в суспільстві там, де його насправді немає. Виникає ситуація, коли реальні докази злочинів чи корупції відкидаються стороною конфлікту як «дипфейки». Це паралізує правову систему та унеможливлює конструктивне вирішення суперечок.

У 2024 році було зафіксовано спроби масового розповсюдження аудіо-фейків командування ЗСУ з метою зірвати мобілізаційні заходи. Конфлікт, посіяний через такі інструменти, має віральний характер: він поширюється через приватні повідомлення та закриті групи швидше, ніж інструменти модерації встигають його ідентифікувати.

Telegram сьогодні перестав бути просто месенджером; це автономний конфліктний простір, де відсутність правил гри дозволяє будь-

якому актору (державному чи приватному) дестабілізувати суспільство. Для мінімізації цих ризиків необхідна не лише державна політика регулювання, а й перехід користувачів до більш захищених та верифікованих каналів комунікації [13, 16].

Соціальні мережі у 2025 році остаточно закріпилися у статусі глобального генератора конфліктів. Технологічна природа платформ, заснована на алгоритмічному просуванні гострого контенту, робить конфлікт неминучим атрибутом цифрової взаємодії. Для України, що перебуває у стані війни, ці загрози мають критичне значення, оскільки внутрішня поляризація безпосередньо впливає на стійкість держави. Подальший розвиток суспільства потребує не лише технічного захисту кіберпростору, а й масового впровадження навичок цифрової гігієни та критичного мислення як єдиного дієвого інструменту деескалації віртуальних протистоянь [8, 9].

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що у 2021–2025 роках соціальні мережі остаточно трансформувалися з нейтральних платформ для комунікації у потужні генератори та ретранслятори соціальних конфліктів [17]. Системний аналіз засвідчує, що конфліктогенність цифрового простору не є випадковим побічним продуктом, а впливає з самої архітектури сучасних медіа платформ [5, 23].

Висновки. Під час повномасштабного вторгнення соціальні мережі перетворилися на повноцінне поле бою. Дослідники називають цей конфлікт «першою війною TikTok», де швидкість поширення емоційного контенту випереджає офіційні повідомлення. Ворожі спецслужби через соціальні мережі активно вербують українців (зокрема підлітків) для вчинення диверсій або участі в штучних протестах, використовуючи алгоритмічну вразливість молоді. Соціальні мережі сьогодні є дзеркалом суспільних суперечностей. І хоча український інфопростір демонструє високий рівень стійкості до ворожих вкидів завдяки «патріотичному мережевому наративу», який формується самими громадянами. Проте, втома від війни та алгоритмічна поляризація поступово знижують ефективність цього захисного механізму, відкриваючи простір для внутрішніх суперечок, тому необхідна подальша стабілізація цифрового простору України можлива лише за умови синергії законодавчого регулювання платформ та формування культури відповідального споживання інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернайз Е. Пропаганда / пер. з англ. Київ: Наш Формат, 2021. 192 с.
2. Броуді Р. Психічні віруси. Як програмують вашу свідомість. Харків: КСД, 2022. 256 с.
3. Войтко В. Психологія віртуального конфлікту в умовах соціальної ізоляції. Соціальна психологія. 2024. № 1. С. 12–25.

4. Гайдамашка О. Соціальна мережа як простір конфлікту: філософський аналіз. Філософська думка. 2023. № 2. С. 110–124.
5. Джемисон К. Кібервійна: як російські хакери та тролі допомогли обрати президента. Київ: Видавництво, 2021. 412 с.
6. Дослідження стійкості українського інфопростору. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. URL: spravdi.gov.ua.
7. Звіт про діяльність Департаменту кіберполіції за 2024 рік. Національна поліція України. URL: cyberpolice.gov.ua.
8. Зубофф Ш. Епоха наглядного капіталізму: Битва за майбутнє людства на новій межі влади. Київ: Наш Формат, 2020. 640 с.
9. Кастельс М. Становлення суспільства мережевих структур / пер. з англ. Київ: Ніка-Центр, 2000. 672 с.
10. Кіберзлочинність в Україні: нові виклики 2025. Юридична газета. URL: ur-gazeta.com.
11. Кіберінциденти в Україні: Аналітичний звіт CERT-UA. Держспецзв'язку. URL: cip.gov.ua.
12. Комунікаційні стратегії в умовах гібридної війни. Вісник НУОУ. 2024. Т. 3. № 11. URL: visnyk.nuou.org.ua.
13. Маєр-Шенбергер В., Кук'єр К. Велика дата. Революція, що змінить те, як ми живемо, працюємо та мислимо. Київ: Видавництво Старого Лева, 2018. 320 с.
14. Офіційні дані CERT-UA про активність російських хакерських угруповань (2024). URL: cert.gov.ua.
15. Парайзер Е. Бульбашка фільтрів: Що Інтернет приховує від вас / пер. з англ. Київ: Наш Формат, 2022. 272 с.
16. Поляризація в соціальних медіа: Роль алгоритмів у виборчих процесах. Медіамейкер. URL: mediamaker.me.
17. Соціальні мережі як джерело новин для українців: дослідження 2024. Інститут масової інформації (IMI). URL: imi.org.ua.
18. Статистика шахрайства в Україні: підсумки 2024 та прогноз 2025. Опендатабот. URL: opendatabot.ua.
19. ТікТок як інструмент інформаційного впливу: аналітичний звіт. Центр протидії дезінформації. URL: cpd.gov.ua.
20. Телеграм-канали як загроза національній безпеці: результати моніторингу. Детектор медіа. URL: detector.media.
21. Digital 2025: Global Overview Report. DataReportal. URL: datareportal.com (дата звернення: 20.02.2026).
22. Phishing, Zero-Click and AI Attacks: Cyber Threat Trends in 2025. IT Ukraine Association. URL: itukraine.org.ua.
23. The Global Risks Report 2025. World Economic Forum. URL: www.weforum.org.

УДК 005.73:316.77:005.334

Марія ДМИТРЕНКО,

доктор філософських наук, професор

ORCID:0000-0002-8338-4032

Валентина ПОДЛЕСНА,

ORCID: 0009-0002-1147-3471

Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна

РОЗБУДОВА КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТІЙКОСТІ ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ В ЕПОХУ ПЕРМАНЕНТНОЇ КРИЗИ

У статті досліджено трансформацію ролі соціальних комунікацій у розбудові корпоративної культури стійкості в умовах епохи перманентної кризи. Автор аналізує перехід від традиційних ієрархічних моделей управління до гнучких мережеских структур, що базуються на принципах довіри та радикальної прозорості. Особлива увага приділяється унікальному досвіду українського бізнесу 2022–2026 років як глобальному кейсу формування «антикрихкості» через емпатичну взаємодію. У роботі обґрунтовано, що в середовищі BANI комунікація стає не просто допоміжною функцією, а критично важливою операційною системою виживання організації. Сформульовано стратегічні рекомендації щодо використання інструментів соціальної комунікації для зміцнення психологічного капіталу та адаптивності команд.

Ключові слова: корпоративна культура, стійкість, соціальні комунікації, перманентна криза, BANI-світ, антикрихкість, український бізнес.

Maria DMYTRENKO,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor

ORCID:0000-0002-8338-4032

Valentyna PODLESNA,

ORCID: 0009-0002-1147-3471

National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine

BUILDING A CORPORATE CULTURE OF RESILIENCE THROUGH SOCIAL COMMUNICATIONS IN AN ERA OF PERMANENT CRISIS

The article examines the transformation of social communications' role in building a corporate culture of resilience during an era of permanent crisis. The author analyzes the shift from traditional hierarchical management models to flexible network structures based on the principles of trust and radical

transparency. Special attention is paid to the unique experience of Ukrainian business in 2022–2026 as a global case study for developing «antifragility» through empathetic interaction. The paper argues that in a BANI environment, communication evolves from a support function into a critically important operating system for organizational survival. Strategic recommendations are provided on utilizing social communication tools to strengthen teams' psychological capital and adaptability.

Keywords: *corporate culture, resilience, social communications, permanent crisis, BANI world, antifragility, Ukrainian business.*

У сучасному глобальному ландшафті традиційне уявлення про корпоративну стабільність стало реліктом минулого. Ми остаточно перейшли від мінливого світу VUCA – нестабільність (Volatility), невизначеність (Uncertainty), складність (Complexity), двозначність (Ambiguity) до епохи BANI – середовища, яке є крихким (Brittle), тривожним (Anxious), нелінійним (Non-linear) та незрозумілим (Incomprehensible). У такому контексті виживання організації більше не залежить виключно від фінансових резервів чи частки ринку. Головним показником стає Resilience (життестійкість) – здатність системи поглинати шоки, адаптуватися та навіть розвиватися посеред хаосу.

Актуальність зазначеної тематики є критичною для України, яка фактично перетворилася на глобальну лабораторію кризового менеджменту. Український бізнес сьогодні визначає новий «золотий стандарт» корпоративної стійкості, доводячи: коли руйнується фізична інфраструктура, єдине, що тримає компанію разом – це її соціальна комунікаційна тканина. Корпоративна культура перестала бути набором гасел на сайті. Вона еволюціонувала у життєво важливу операційну систему, яка керує колективним стресом, забезпечує швидке прийняття рішень та зберігає людську гідність перед обличчям екзистенційних загроз. Даний доробок досліджує, як соціальні комунікації стають основним інструментом побудови стійкої культури, заповнюючи прірву між теоретичними моделями та жорсткою практичною реальністю світу в стані перманентної кризи.

Методологія дослідження. Обґрунтування обраних підходів базується на необхідності комплексного аналізу взаємозв'язку соціальних комунікацій та корпоративної культури в умовах перманентної кризи. В основі роботи лежить мультидисциплінарний підхід, що інтегрує напрацювання соціокомунікаційних наук, стратегічного менеджменту та організаційної психології. З огляду на те, що феномен стійкості є складним соціальним конструктом, стратегія дослідження спирається на якісну методологію, яка дозволяє глибоко дослідити трансформацію сенсів та поведінкових моделей всередині організацій.

Основним методом збору та інтерпретації даних став контент-аналіз офіційних комунікаційних стратегій, публічних звернень керівництва та

внутрішніх корпоративних маніфестів провідних українських і міжнародних компаній за період 2024–2026 років. Це дозволило відстежити динаміку змін у риториці та пріоритетах бізнесу. Паралельно було застосовано метод порівняльного аналізу для зіставлення традиційних ієрархічних моделей комунікації з новітніми мережевими структурами, що виникли як адаптивна реакція на виклики воєнного стану та глобальної турбулентності.

Важливу роль у дослідженні відіграв метод кейс-стаді, що дозволив на прикладі конкретних організацій критичної інфраструктури та технологічного сектору України продемонструвати успішну інтеграцію стратегії Resilience у внутрішні процеси. Теоретичне моделювання дало змогу синтезувати отримані дані у цілісну концептуальну схему комунікаційної архітектури стійкості, поєднуючи класичні теорії осмислення з концепцією антикрихкості. Джерельну базу дослідження склали не лише фундаментальні наукові праці, а й актуальні звіти міжнародних консалтингових агенцій та емпіричні дані українських дослідницьких центрів, що забезпечило високу актуальність та достовірність отриманих результатів.

Аналіз останніх наукових праць свідчить про зміну парадигми: від статичного «антикризового менеджменту» до динамічної «комунікаційної агільності». Дослідники все частіше розглядають корпоративну стійкість не як здатність уникати змін, а як здатність трансформуватися через соціальну взаємодію.

Одним із провідних напрямів у 2024–2025 роках стало дослідження «цифрової емпатії». Дослідники підкреслюють, що в умовах децентралізованих команд стійкість культури безпосередньо залежить від здатності лідерів використовувати цифрові канали для трансляції емоційної підтримки. Дослідження доводять, що формальні листи поступаються відеозверненням та інтерактивним платформам, які створюють ефект «спільної присутності» (social presence) [1].

Звіт Deloitte Global Human Capital Trends (2025) визначає «комунікаційну агільність» як ключову компетенцію майбутнього. Науковці наголошують, що в BANI-світі старі скрипти не працюють [2]. Публікації у *Harvard Business Review* (2025) вказують на те, що стійкі організації переходять до моделі «Real-time Feedback Loop» (цикл зворотного зв'язку в реальному часі), що дозволяє коригувати стратегію культури щотижня, а не раз на рік [3].

Український контекст став предметом вивчення у міжнародних виданнях, таких як *International Journal of Strategic Communication* (2024). Дослідники аналізують феномен «ціннісного резонансу» – ситуації, коли внутрішня комунікація бізнесу повністю синхронізується із суспільними запитами. Праці українських соціологів та експертів (наприклад, щорічні аналітичні звіти *Gradus Research* та *Advanter Group* за 2024–2025 рр.) підтверджують, що в Україні сформувався унікальний

тип «Human-Centric» культури, де безпека та ментальне здоров'я працівника є вищими пріоритетами за KPI.

У 2025–2026 роках з'явилася низка публікацій про роль Sentiment Analysis (аналізу настроїв) на основі ШІ. Дослідники (наприклад, у працях *MIT Sloan Management Review*, 2026) розглядають алгоритми як інструмент превентивної комунікації. ШІ допомагає виявляти перші ознаки деградації корпоративної культури або вигорання команди задовго до того, як це призведе до кризи, дозволяючи лідерам втрутитися на етапі «слабких сигналів».

Результати та обговорення. У полі соціальних комунікацій стійкість (resilience) більше не розглядається як статичний стан «бути сильним». Це динамічний процес соціальної взаємодії, який дозволяє системі відновлюватися після деструктивного впливу. Щоб зрозуміти, як компанія тримається на плаву під час кризи, варто виділити такі ключові теоретичні опори:

Діалогічна модель та етика стосунків. Згідно з теорією М. Кента та М. Тейлор, справжній діалог є основою будь-яких етичних та стійких відносин. У часи кризи вертикальні монологи (накази «зверху») часто зазнають невдачі, оскільки не враховують контекст виконавців. Стійкість будується тоді, коли комунікація є «вулицею з двостороннім рухом»: працівники мають можливість висловлювати занепокоєння, ділитися інсайтами «з полів» і, головне, бути почутими [4].

Теорія осмислення (Sense-making) Карла Віка. Коли стається криза (блекаут, обстріл чи раптовий обвал ринку), люди переживають «шок ідентичності». Соціальна комунікація в цей момент виконує роль інструменту осмислення (sense-making). Вона допомагає колективу зрозуміти, що саме відбувається і яка їхня нова роль у цій змінній реальності. Резильєнтна культура надає «спільний наратив», який запобігає паніці та хаосу [5].

Соціальний капітал та мережева стійкість. Стійкість прямо залежить від міцності «соціальних зв'язків» всередині організації. Мережі з високим рівнем довіри передають інформацію швидше та точніше. В епоху перманентної кризи «неформальні» канали комунікації (спільні чати, взаємопідтримка peer-to-peer) стають навіть важливішими за офіційні звіти, оскільки саме вони забезпечують швидкість реакції системи.

Теорія імунології організації (Organizational Immunology). У сучасних соціальних комунікаціях дедалі частіше використовується біологічна метафора. Корпоративна культура розглядається як імунна система. Комунікаційні канали виконують роль «рецепторів», що розпізнають зовнішні загрози (фейки, ринкові шоки) ще до того, як вони завдадуть реальної шкоди. Стійка культура – це та, де «антитіла» (співробітники з високим рівнем критичного мислення та лояльності) здатні самостійно нейтралізувати кризу на початковому етапі без прямого втручання «центру».

Концепція «Психологічного капіталу» (PsyCap). В межах соціально-комунікаційного підходу важливо згадати модель Фреда Лютанса. Resilience є одним із чотирьох елементів психологічного капіталу організації (поряд із Надією, Оптимізмом та Самоефективністю). Соціальна комунікація в стійкій культурі працює на підтримку HERO-ефекту (Hope, Efficacy, Resilience, Optimism). Коли комунікація в компанії спрямована на підсвічування малих перемог та підтримку віри в успіх, це створює психологічний резерв, який дозволяє команді витримувати тривалі навантаження без втрати продуктивності [6].

Теорія інформаційної ентропії та надмірності. У класичній теорії комунікації Клода Шеннона існує поняття надмірності (redundancy). У контексті стійкості це набуває нового значення. Для стабільної роботи в умовах кризи система повинна мати надмірні канали зв'язку. Якщо один канал (наприклад, корпоративна пошта) виходить із ладу або стає неефективним через стрес, культура стійкості передбачає наявність альтернативних «шляхів» (горизонтальні чати, неформальні зустрічі, офлайн-протоколи). Це запобігає інформаційній ентропії – хаосу та втраті керування.

Наративний капітал (Narrative Capital) [7].

Це здатність організації створювати та підтримувати власну історію навіть під час катастрофічних подій. Стійка компанія комунікує не лише факти, а й «міф про стійкість». Коли працівники бачать себе героями наративу, що долає труднощі, їхня мотивація трансформується з «працюю, щоб вижити» на «працюю, бо ми сильні». Соціальна комунікація тут виступає як інструмент архівації та ретрансляції успіху.

Перехід до культури стійкості вимагає від бізнесу відмови від ілюзії повного контролю та стабільності. У традиційному розумінні корпоративні комунікації розглядалися як лінійний процес: відправник (менеджмент) передає повідомлення отримувачу (персоналу). Проте в епоху перманентної кризи цей механізм виявляється надто крихким.

Сьогодні соціальні комунікації в межах організації мають стати нелінійними та багаторівневими. Замість того щоб бути лише каналом для розпоряджень, вони стають живим середовищем, де формується довіра, солідарність та спільне бачення майбутнього. Це вимагає відходу від формалізму та ієрархічності на користь гнучкості та людського централізму.

Щоб наочно продемонструвати глибину цих змін, порівняємо характеристики класичного підходу, орієнтованого на стабільність, та сучасного резильєнтного підходу, що загартований кризою.

Таблиця 1 – Порівняльна характеристика комунікаційних моделей

Параметр порівняння	Традиційна модель (Стабільність)	Резильєнтна модель (Перманентна криза)
Вектор комунікації	Вертикальний	Мережевий та горизонтальний
Головна мета	Ефективність та контроль	Адаптивність та виживання
Тип повідомлень	Формальні інструкції та звіти	Емпатичні наративи та Sense-making

Роль лідера	Контролер / Директор	Фасилітатор / Головний емпат
Канали зв'язку	Офіційні та обмежені (Email, ERP)	Надмірні та дублюючі (Месенджери, відео, офлайн)
Зворотний зв'язок	Плановий (раз на квартал/рік)	Режим реального часу (Continuous feedback)
Ставлення до помилок	Пошук винних (Покарання)	Джерело навчання (Антикрихкість)
Ціннісний фокус	Прибуток та KPI	Людина, безпека та спільна місія

Дані таблиці свідчать про фундаментальну трансформацію: корпоративна культура стійкості перетворює комунікацію з транслятора волі менеджменту на інструмент колективного виживання.

- Від контролю до довіри: У традиційній моделі комунікація спрямована на мінімізацію відхилень від норми. Однак у світі BANI, де «норма» змінюється щодня, надмірний контроль лише сповільнює систему. Резильєнтна модель базується на довірі: коли кожен співробітник володіє повнотою інформації (радикальна прозорість), він здатний приймати правильні рішення автономно, що критично важливо під час втрати зв'язку з центральним офісом.
- Пріоритет емпатії над регламентом: В умовах перманентної кризи емоційний стан команди стає визначальним фактором продуктивності. Якщо традиційна культура ігнорує «людський фактор» як заваду ефективності, то культура стійкості робить його центром уваги. Емпатична комунікація знижує рівень кортизолу в колективі, що безпосередньо впливає на когнітивні здібності працівників та їхню здатність до креативного вирішення проблем у критичних ситуаціях.
- Антикрихкість через зворотний зв'язок: Режим реального часу (Continuous feedback) дозволяє організації працювати як самонавчальний організм. Замість того, щоб чекати річного звіту, компанія вносить корективи «на льоту». Це втілює принцип антикрихкості: помилки не приховуються, а миттєво комунікуються і стають паливом для адаптації системи.

Таким чином, соціальні комунікації в межах резильєнтної культури виконують роль когнітивного каркасу. Вони дозволяють тисячам людей діяти як єдине ціле, навіть коли зовнішнє середовище намагається їх дезорієнтувати.

Український контекст 2022–2026 років став унікальним кейсом, де теоретичні моделі соціальних комунікацій пройшли перевірку екстремальною реальністю. Коли звичні бізнес-процеси зупинилися через обстріли чи блекаут, саме корпоративна культура стала тим каркасом, що втримує систему від розпаду. Проаналізуємо окремі українські кейси.

Радикальна прозорість та довіра (Radical Transparency). У стані перманентної кризи інформаційний вакуум миттєво заповнюється панікою.

Українські компанії (*Нова Пошта, Monobank*) продемонстрували модель «радикальної прозорості» – регулярні звернення СЕО до кожного співробітника, чесне визнання ризиків («Ми не знаємо, що буде завтра, але ми маємо генератори і план евакуації») та відкритість фінансового стану компанії. Це втілення діалогічної моделі Кента і Тейлор у її найвищій точці.

Культура «Людина-Людина» (Human-to-Human). Корпоративна комунікація в Україні змістилася з суто професійної в екзистенційну площину. Межа між «роботою» та «життям» фактично зникла. Поява ролі «менеджерів зі стійкості» (Resilience Managers), створення внутрішніх фондів допомоги співробітникам, психологічна підтримка та групи самодопомоги в месенджерах. Комунікація стала інструментом турботи, що є ключовою складовою соціального капіталу.

Горизонтальна самоорганізація та децентралізація. Війна довела, що жорсткі ієрархічні структури занадто повільні для BANI-світу. Стійкість українського бізнесу базується на «мережевій моделі» Мануеля Кастельса. Право на прийняття рішень делегується на місця. Коли центральний офіс не має зв'язку, керівник відділення чи менеджер на локації діє автономно, спираючись на спільні цінності, а не на інструкції. Це вимагає надвисокого рівня внутрішньої комунікації, де кожен розуміє «спільний код» компанії.

Бренд-активізм як внутрішній стимул. Унікальним аспектом України є те, як зовнішня соціальна комунікація бізнесу (допомога ЗСУ, волонтерство) стала потужним чинником внутрішньої лояльності. Співробітники відчують гордість за компанію, яка є частиною загальнонаціонального спротиву. Це дає те саме осмислення (sense-making) за Карлом Віком: робота стає не просто способом заробітку, а вкладом у спільну перемогу, що критично важливо для подолання професійного вигорання в умовах стресу.

Висновки. Дослідження взаємозв'язку соціальних комунікацій та корпоративної культури в умовах перманентної кризи дозволяє сформулювати кілька фундаментальних висновків:

Трансформація ролі комунікацій: У сучасному BANI-світі комунікація перестала бути допоміжною функцією (інструментом інформування). Вона перетворилася на центральну операційну систему бізнесу. Стійкість організації (Resilience) сьогодні прямо пропорційна якості її соціальної тканини: здатності швидко обмінюватися смислами, підтримувати довіру та забезпечувати психологічну безпеку.

Український феномен «Людиноцентричності»: Досвід України 2022–2026 років довів, що найефективнішим антидотом проти хаосу є культура, побудована на радикальній прозорості та емпатії. Українські компанії продемонстрували всьому світу, що в екстремальних умовах «соціальний капітал» (стосунки та спільні цінності) є набагато ціннішим за матеріальні активи. Це досвід переходу від «Business-to-Business» до «Human-to-Human».

Технології на службі етики: Інтеграція штучного інтелекту та цифрових інструментів у внутрішні комунікації не має замінювати людське спілкування. Навпаки, роль ІІІ в сучасній культурі стійкості полягає у звільненні лідерів від рутини для того, щоб вони могли зосередитися на сенсотворенні (sense-making) та підтримці ментального здоров'я команди.

Антикрихкість через діалог: Майбутнє корпоративних комунікацій належить горизонтальним, мережевим структурам. Здатність системи до самоорганізації, делегування повноважень та відкритий діалог роблять організацію «антикрихкою», що стає сильнішою після кожного удару.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що корпоративна культура стійкості – це не пункт призначення, а безперервний процес. У світі, де кризи стають нормою, перемагатимуть ті компанії, які інвестують не лише в технології чи ринки, а в силу людських зв'язків. Соціальна комунікація сьогодні – це і є сама культура, яка дозволяє бізнесу залишатися людиною в нелюдських обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Journal of Communication Management URL: <https://www.emeraldgrouppublishing.com/journal/jcom>.
2. Дослідження Deloitte 2025 GlobalHumanCapitalTrendsURL: <https://www.deloitte.com/ua/uk/about/press-room/humancapitaltrends2025.html>
3. Harvard Business Review URL: <https://hbr.org/>.
4. Kent, M. L., & Taylor, M. (2002). *Toward a dialogic theory of public relations*. Public Relations Review URL: https://www.researchgate.net/publication/222652237_Toward_a_Dialogic_Theory_of_Public_Relations.
5. Weick, K. E. *Sensemaking in Organizations*. Sage Publications. 1995.
6. Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge*. Oxford University Press. 2007.
7. Denning, S. *The Leader's Guide to Storytelling: Mastering the Art and Discipline of Business Narrative*. Jossey-Bass. 2005.

УДК 351.86:327

Віталій КОСТЕНКО,

кандидат наук з державного управління, доцент

ORCID:0000-0001-6604-272X

Олександр ЗЕМЛЯНСЬКИЙ,

кандидат технічних наук, доцент

ORCID:0000-0002-1305-0387

Кирило ПАСИНЧУК,

кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID:0000-0002-6007-834X

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

СПІЛЬНІ ПРОЄКТИ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ДЛЯ ЗМІЦНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті проаналізовано спільні проєкти України та Європейського Союзу, спрямовані на зміцнення системи цивільного захисту в умовах сучасних безпекових викликів. Розкрито основні напрями співпраці в межах Механізму цивільного захисту ЄС, зокрема координацію реагування на надзвичайні ситуації, модернізацію матеріально-технічної бази, розвиток систем раннього попередження та підвищення професійної підготовки фахівців. Окрему увагу приділено участі України в програмах ЄС, таких як UCPM та rescEU, що забезпечують доступ до спільних ресурсів, гуманітарної допомоги та експертної підтримки. Зроблено висновок, що поглиблення партнерства з ЄС є стратегічним чинником зміцнення національної безпеки та розвитку інституційної спроможності України у сфері цивільного захисту.

Ключові слова: *цивільний захист, міжнародна співпраця, Європейський Союз, європейська інтеграція*

Vitalii KOSTENKO,

Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor

ORCID:0000-0001-6604-272X

Oleksandr ZEMLIANSKYI,

Candidate of Science in Engineering, Associate Professor

ORCID:0000-0002-1305-0387

Kyrylo PASYNCHUK,

Candidate of Science in Pedagogy, Associate Professor

ORCID:0000-0002-6007-834X

*National University of Civil Defense of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

JOINT PROJECTS OF UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION TO STRENGTHEN CIVIL DEFENSE

The article analyzes joint projects of Ukraine and the European Union aimed at strengthening the civil protection system in the face of modern security challenges. The main areas of cooperation within the EU Civil Protection Mechanism are revealed, in particular, coordination of emergency response, modernization of the material and technical base, development of early warning systems and improvement of professional training of specialists. Special attention is paid to Ukraine's participation in EU programs, such as UCPM and rescEU, which provide access to common resources, humanitarian assistance and expert support. It is concluded that deepening the partnership with the EU is a strategic factor in strengthening national security and developing Ukraine's institutional capacity in the field of civil protection.

Keywords: *civil protection, international cooperation, European Union, European integration*

Повномасштабна військова агресія визначила характер та ключові принципи взаємодії України з міжнародними організаціями та міжурядовими інституціями. Внаслідок невиконання основних положень Будапештського меморандуму, єдиним ефективним шляхом забезпечення безпеки для нашої держави стало розширення співпраці з європейськими та євроатлантичними структурами, які є найвпливовішими сьогодні у сфері глобальної безпеки.

Україна щороку стикається з викликами, що загрожують безпеці громадян: природні катастрофи, масштабні пожежі, затоплення, техногенні аварії. Додатковий значний тиск створюють наслідки війни – це зруйнована інфраструктура, екологічні ризики, ускладнене реагування рятувальних служб. Тож активна міжнародна співпраця має допомогти Україні швидше і ефективніше реагувати на надзвичайні ситуації різного характеру.

Партнерство України з ЄС у сфері безпеки є однією з базових складових національної безпеки країни. Разом із співпрацею з НАТО, воно формує стратегічні зовнішньополітичні рамки, у межах яких Україна прагне зберігати та зміцнювати свою державність. Інтеграція України до європейського політичного, економічного, безпекового, а також правового простору є ключовим елементом реалізації національних інтересів [1].

Завдяки співпраці з ЄС та НАТО у форматі партнерства сьогодні, а в перспективі – у статусі повноправного членства, Україна зможе значно ефективніше протистояти існуючим і потенційним загрозам національній безпеці. Стратегія національної безпеки України дає орієнтири на ключові напрями протидії агресивній політиці росії. Зокрема, у статті 40 Стратегії визначено, що пріоритетними напрямками запобігання ескалації конфлікту з росією є «посилення оборонних і безпекових спроможностей, зміцнення

міжнародної підтримки України та ефективного використання міжнародної допомоги, а також збереження консолідованого міжнародного політичного, економічного та правового тиску на агресора [2].

Основний акцент зроблено на необхідності посилення оборонних і безпекових можливостей, що тісно пов'язано з потребою зміцнення міжнародної підтримки України та ефективного використання наданої міжнародної допомоги. Враховуючи задекларований у Конституції України курс на членство в ЄС, потенціал безпекового співробітництва з ЄС розглядається як один із основних напрямів залучення зовнішньої підтримки.

Уже зараз можна стверджувати, що існує кілька ключових факторів, які створюють реальні перспективи для подальшого зміцнення цього партнерства. Серед таких факторів можна виділити: спільність інтересів України та ЄС у питаннях безпеки; аналогічне бачення загроз безпеці як для ЄС, так і для України; подібність цінностей та готовність до їхньої захисту; а також поступове укріплення спроможностей України виступати як учасник забезпечення європейської безпеки, а не тільки її споживач. ЄС надає широку підтримку Україні з початку повномасштабної війни в гуманітарній, фінансовій, політичній та технічній сферах, а головне – забезпечує всебічну підтримку у створенні умов безпечного середовища в умовах війни.

Так, у межах Механізму цивільного захисту ЄС [3], угоду щодо участі у якому Україна ратифікувала у листопаді 2023 року, нашої державі за цей час було надано більше 97 тис. тонн гуманітарної допомоги на загальну суму 796 млн. євро, включаючи евакуацію понад 2 700 важкохворих пацієнтів до медичних закладів європейських країн. Такі країни-члени ЄС як Польща, Словаччина, Румунія розробили програми, за якими українські біженці можуть отримати тимчасове житло. Таким чином, приєднання до Механізму цивільного захисту ЄС надає Україні доступ до скоординованої міжнародної допомоги, фінансових ресурсів та передового досвіду у сфері управління надзвичайними ситуаціями [4]. Саме це сприяє підвищенню ефективності національної системи цивільного захисту та зміцненню співпраці з європейськими партнерами.

Україна та ЄС реалізують масштабні спільні проекти для зміцнення цивільного захисту, включаючи Коаліцію укриттів (18,5 млн. євро) для будівництва сховищ у школах та програму «Вогнеборці» для розвитку добровільного пожежного руху. Україна вже є повноцінним учасником Механізму цивільного захисту ЄС, фокусуючись на превенції, стійкості та обміні досвідом.

Основні спільні проекти та ініціативи:

Проект «Вогнеборці. Підтримка стійкості українських громад»: Реалізується за підтримки Польщі, і спрямований на розбудову добровільних пожежних команд на місцевому рівні. 8 липня 2024 року було підписано Угоду про співробітництво у сфері безпеки між Україною

та Польщею [5]. В рамках цієї Угоди здійснюється активна взаємодія у сфері цивільного захисту. Започатковано трирічний проєкт «Вогнеборці. Удосконалення цивільного захисту в Україні на місцевому рівні реалізується Фондом міжнародної солідарності (ФМС) у рамках програми «U-LEAD з Європою».

Цей проєкт співфінансується програмою польської співпраці для розвитку, яку підтримує Міністерство закордонних справ Польщі, із загальним бюджетом 16 млн. грн. У ньому беруть участь 20 громад. Наказом ДСНС України № 669 від 07.10.2021 (у редакції наказу ДСНС від 20.10.2021 № 700 [6] створено Робочу групу з напрацювання питань функціонування добровільної пожежної охорони, де за участі експертів будуть напрацьовуватись відповідні зміни в законодавчі, нормативно-правові акти. Його метою є впровадження сучасної системи цивільного захисту на місцевому рівні, зосередженої на протипожежному захисті та запобіганні кризовим ситуаціям. Особливу увагу приділено створенню повноцінних добровільних пожежних команд у восьми громадах України, відібраних на основі відкритого конкурсу.

Цей проєкт спрямований на співпрацю з громадами, орієнтовану на досягнення таких цілей та виконання наступних завдань:

- вивчення польського досвіду у створенні добровільного пожежного руху та формуванні добровільних пожежних команд (ДПК) шляхом організації візитів до Польщі для 24 представників громад та працівників місцевих підрозділів ДСНС України;
- проведення навчання для 96 добровольців, спрямованого на отримання спеціалізованих знань і практичних навичок у гасінні пожеж, виконанні аварійно-рятувальних робіт та інших невідкладних завдань за затвердженою програмою ДСНС для членів місцевої та добровільної пожежної охорони;
- забезпечення громад-учасниць якісним пожежно-рятувальним обладнанням і спеціалізованим одягом, що дасть можливість добровольцям безпечно і ефективно виконувати свої обов'язки;
- передача громадам 8 автоматичних зовнішніх дефібриляторів та комплектів невідкладної домедичної допомоги для підвищення шансів на порятунок людей у разі НС;
- ознайомлення учасників проєкту з кращими практиками та прикладами успішного створення й функціонування ДПК в українських громадах;
- надання регулярних юридичних і консультаційних послуг від міжнародних експертів із багаторічним досвідом у сфері ЦЗ на місцевому рівні як в Україні, так і за її межами;
- організація інформативних вебінарів, тренінгів і круглих столів, які сприятимуть активізації й організаційній підтримці громад у питаннях розвитку системи ЦЗ. Таким чином, проєкт не лише допоможе зміцнити систему безпеки в громадах, але й сприятиме

поширенню важливих знань і досвіду серед їхніх активних учасників.

У результаті співпраці команди проєкту зі службою ДСНС було підготовлено пакет рекомендацій щодо змін у законодавстві, які знайшли відображення в Законі України № 2750-IX від 16.11.2022 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування місцевої та добровільної пожежної охорони» [7]. Поряд з тим, були розроблені рекомендації щодо процедури підготовки членів добровільних пожежних об'єднань, зокрема форм дистанційного навчання, що успішно апробувалися разом із ДСНС протягом проєктів Фонду у 2021-2022 роках. Ці напрацювання враховані в Наказі МВС України № 184 від 13.03.2023 «Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки членів пожежно-рятувальних підрозділів для забезпечення добровільної пожежної охорони» [8]. Окрім цього, внесено зміни до бюджетної класифікації видатків, пов'язаних із діяльністю добровільних пожежних команд.

Україна використовує Механізм цивільного захисту ЄС для отримання допомоги та обміну досвідом реагування на надзвичайні ситуації, зокрема в роботі з завалами та медичною допомогою. Ці ініціативи спрямовані на посилення стійкості громад, особливо в умовах воєнного стану, та впровадження європейських стандартів безпеки. Саме тому в межах Європейського механізму цивільного захисту (UCPM) Україна розпочинає масштабний проєкт, який покликаний підсилити спроможність держави захищати своїх громадян та відповідати на кризові ситуації за європейськими стандартами. Основна мета ініціативи – посилення готовності українських рятувальних служб до кризових ситуацій зокрема, масштабних повеней та підтоплень та їхня інтеграція у загальноєвропейську систему цивільного захисту.

Проєкт охоплює: підготовку українських рятувальників за стандартами ЄС – впровадження міжнародних тренінгових програм, обмін досвідом із європейськими колегами, сертифікація спеціалістів; покращення системи реагування – використання сучасних методів оцінки ризиків, моделювання надзвичайних ситуацій, пов'язаних із масовими підтопленнями; підвищення безпеки громадян – посилення ролі громад у запобіганні та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, навчальні кампанії для місцевих рятувальників та волонтерів.

Система цивільного захисту України перебуває у фазі трансформації. Війна додала нових викликів, і, окрім традиційних ризиків, країна зіштовхується з постійними загрозами виникнення екологічних катастроф та руйнуванням інфраструктури. Україна отримує можливість стати частиною єдиної європейської системи кризового реагування, інтегруючи найкращі практики у власну систему управління ризиками. Це не лише дозволить країні отримувати допомогу в критичних ситуаціях, а й надалі долучатися до міжнародних рятувальних операцій та переймати найкращий досвід іноземних колег у реагуванні на такі кризи.

Успішна реалізація проєкту означатиме, що рятувальні служби будуть діяти швидше та ефективніше, а отже, наслідки катастроф вдасться мінімізувати; Україна зможе брати участь у спільних програмах із безпеки та цивільного захисту та підвищенні кваліфікації українських рятувальників. Цей проєкт – не просто допомога Україні, а крок до справжнього партнерства з Європою у сфері безпеки. Проєкт реалізується за підтримки Європейської комісії в межах Механізму цивільного захисту (UCPM) і фінансується ЄС.

У січні 2025 року Всеукраїнська асоціація органів місцевого самоврядування «Асоціація об'єднаних територіальних громад» та ДСНС підписали спільну Заяву про наміри щодо реалізації проєкту «Модуль НСР: співпраця України з ЄС у сфері реагування на надзвичайні ситуації». Ця ініціатива впроваджується відповідно до Грантової угоди ЄС та спрямована на підвищення пожежно-рятувальних спроможностей рятувальників та зміцнення матеріально-технічної бази ДСНС [9].

Участь України у Механізмі цивільного захисту ЄС дозволяє країні не лише отримувати допомогу, а й брати участь у спільних операціях ЄС.

Ключові напрями допомоги (2024–2026):

Енергетична стійкість: зимова кампанія 2025–2026 років стала найбільшою операцією з надання енергетичної допомоги в історії Механізму. Вона включала передачу цілої теплової електростанції з Литви (Вільнюської ТЕЦ) та понад 10 300 генераторів. Тільки в січні 2026 року було розгорнуто додатково 947 генераторів. Європейська комісія успішно провела одну зі своїх найбільших на сьогодні скоординованих логістичних операцій, передавши Україні повний комплект обладнання для теплової електростанції з Литви. Складна операція, що тривала 11 місяців, включала 149 поставок обладнання загальною вагою 2399 тонн. Серед них 40 були негабаритними вантажами, включаючи надзвичайно важкі трансформатори та статори вагою близько 172 тонн кожен. Підтримка Польського урядового агентства стратегічних резервів відіграла важливу роль у забезпеченні складного транспортування цих компонентів. Надане обладнання допомогло провести аварійні ремонти в кількох регіонах України, де енергетична інфраструктура була істотно пошкоджена внаслідок російських ударів.

Отримане це надзвичайно необхідне устаткування допомогло відновити критично важливі енергетичні потужності та посилити стійкість української енергосистеми, яка, на жаль, продовжує зазнавати прицільних російських атак. На сьогодні загальна підтримка ЄС енергетичного сектору України допомогла мільйонам людей, включаючи доставку 9500 генераторів та 7200 трансформаторів через Механізм UCPM. Загалом Комісія виділила понад 1,2 мільярда євро на програми гуманітарної допомоги в Україні та доставила понад 160 000 тонн допомоги.

Наприкінці січня 2026 року Єврокомісія оголосила про виділення €153 млн. надзвичайної допомоги для України та Молдови для підтримки населення в умовах морозів та обстрілів. Загальний бюджет гуманітарної

допомоги на 2025 рік становив €220 млн. З них €145 млн спрямовано на їжу, воду, медичні послуги та облаштування житла для переселенців.

Через Механізм організовано понад 4 000 медичних евакуацій українських пацієнтів до спеціалізованих клінік у 22 країнах Європи. Координується перевезення важкопоранених українців до лікарень Європи. На кінець 2025 року понад 4 776 пацієнтів було евакуйовано до 22 країн.

Використання стратегічних резервів rescEU для постачання мобільних госпіталів, укриттів, засобів захисту від хімічних, біологічних та ядерних загроз (CBRN). ЄС використовує стратегічні резерви rescEU для надання захисного обладнання, мобільних пунктів обігріву та засобів для розмінування. Загальна вага доставленої допомоги перевищила 160 000 тонн.

ЄС виділив понад € 320 млн на цілі розмінування, з яких безпосередньо з бюджету союзу надійшло €21,5 млн ЄС та країни-партнери виділили понад €380 млн на гуманітарне розмінування територій. Станом на початок 2026 року через Механізм в Україну доставлено понад 153 000 тонн натуральної допомоги, що робить цю операцію наймасштабнішою та найскладнішою в історії European Commission.

Громади 10 областей отримують 447 генераторів від ЄС: перші 300 генераторів уже прибули в Україну. В Україну прибуло 300 генераторів, що є частиною запланованої поставки за підтримки Європейського союзу обсягом у 447 генераторів. Із них 445 – малої потужності (13,75 кВт і 15кВт), два – великої потужності (понад 600 кВт). Постачання здійснюється через Механізм цивільного захисту ЄС зі стратегічних резервів ЄС rescEU та реалізується у співпраці з Українським Червоним Хрестом. Загальна вартість генераторів – 3,7 млн євро. Обладнання допоможе в роботі котелень, водонапірних об'єктів, очисних споруд, артезіанських свердловин насамперед у прифронтових регіонах, що постраждали внаслідок обстрілів РФ на критичну інфраструктуру регіони: Донецьку, Запорізьку, Одеську, Сумську, Миколаївську, Харківську, Херсонську, Чернігівську та Дніпропетровську області. Частина обладнання призначена для підприємств теплопостачання столиці і Київської області [10].

Передане обладнання призначене для підтримки роботи закладів соціального захисту, лікарень, укриттів, пунктів незламності та об'єктів критичної інфраструктури. Обладнання допоможе в роботі котелень та обладнання для водопостачання. Найближчим часом усе обладнання буде доставлене в регіони та введено в експлуатацію, забезпечуючи стабільну роботу об'єктів критичної інфраструктури та соціальний захист громадян у прифронтових і постраждалих областях.

Коаліція укриттів: Ініціатива Team Europe (Україна, Фінляндія, ЄС, Литва, Ірландія, Бельгія, Швеція) спрямована на будівництво та модернізацію укриттів подвійного призначення в школах та прифронтових районах. 28 травня 2025 року Прем'єр-міністр України та Прем'єр-міністр Республіки Фінляндія запустили Коаліцію укриттів ЦЗ України. Коаліція, заснована на Стратегії розвитку фонду захисних споруд ЦЗ України на

період до 2034 року, яка очолюється МВС та ДСНС України. До її складу входять партнери з ініціативи Team Europe - Фінляндія (Співголова), ЄС, Литва, Бельгія, Ірландія, Швеція, а також міжнародні фінансові установи, такі як Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) та Світовий банк. 27 листопада 2025 року у МВС відбулася Інавгураційна зустріч «Коаліція укриттів для України: міжнародне партнерство задля безпеки населення» [11].

Зокрема першим кроком передбачено будівництво до 2027 року 2300 нових укриттів, встановити мобільні укриття у громадських місцях, а також оновити законодавство, щоб укриття були обов'язковими у новому житлі, об'єктах соціальної сфери та критичній інфраструктурі. Після виконання першого етапу буде захищено 74% населення. Під час наступних етапів, виконання яких передбачено до 2034 року, має відбутися будівництво ще 11 тис. захисних споруд. Стратегія передбачає різні етапи: перші роки – старт проєкту, закладання бази. Далі масштабне розгортання мережі і завершальний етап до 2034 року, коли система укриттів повинна покривати значну частину населення України, а саме 91%.

Отже, спільні проєкти України та ЄС у сфері цивільного захисту є важливим стратегічним напрямом співпраці, який безпосередньо впливає на безпеку громадян, стійкість інфраструктури та готовність держави до сучасних викликів. В умовах воєнних загроз, техногенних аварій і природних катастроф така взаємодія сприяє впровадженню європейських стандартів, модернізації системи реагування на надзвичайні ситуації, розвитку професійних компетентностей рятувальних служб і посиленню координації між установами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про національну безпеку України. Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст. 241). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
2. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затверджена Указом Президента України № 392 від 14 вересня 2020 р. (Ст. 40).
3. Угода між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, щодо участі України в Механізмі цивільного захисту Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-23#Text.
4. Коваль М. С., Ратушний Р. Т., Пазен О. Ю., Андрухів Д. І. Роль Механізму цивільного захисту Європейського Союзу у ліквідації масштабних природних та техногенних катастроф. Вісник ЛДУБЖД. Серія: Цивільна безпека. 2024. № 30. С. 198-204. URL: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/Visnuk/article/view/2782/2668>.
5. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Республікою Польща від 8 липня 2024 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-92009>.

6. Про створення робочої групи з питань функціонування добровільної пожежної охорони: Наказ ДСНС України від 07.10.2021 р. № 669. URL: <https://dsns.gov.ua/upload/2/1/1/0/2/2021-10-20-dodatok-do-nakazu-cklad-robocoyi-grupi-zi-zminami.pdf>/.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування місцевої та добровільної пожежної охорони : Закон України від 16.11.2022 р. № 2750-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2750-20#Text>.

8. Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки членів пожежно-рятувальних підрозділів для забезпечення добровільної пожежної охорони : Наказ МВС України від 13.03.2023 р. № 184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0693-23#Text>.

9. Україна та ЄС об'єднують зусилля для підвищення готовності до надзвичайних ситуацій. URL: <https://hromady.org/ukra%D1%97na-zmicnyuye-svoyu-gotovnist-do-nadzvichajnix-situacij-u-spivpraci-z-yes/>.

10. Громади 10 областей отримають 447 генераторів від ЄС: перші 300 генераторів уже прибули в Україну. URL: <https://mindev.gov.ua/news/hromady-10-oblastei-otrymaiut-447-heneratoriv-vid-ies-pershi-300-heneratoriv-uzhe-prybulu-v-ukrainu>.

11. У МВС відбулася Інавгураційна зустріч «Коаліція укриттів для України: міжнародне партнерство задля безпеки населення». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-mvs-vidbulasia-inavhuratsiina-zustrich-koalitsiia-ukryttiv-dlia-ukrainy-mizhnarodne-partnerstvo-zadlia-bezpeky-naselennia>.

УДК 339.5:339.9:330.5(477)

Володимир КОТКОВСЬКИЙ,

доктор економічних наук, професор

ORCID:0000-0001-5150-1751

Алла ДРОБЧАК,

ORCID: 0000-0003-4262-1561

Криворізький навчально-науковий інститут

Національного університету «Одеська юридична академія»,

м. Кривий Ріг, Україна

АНАЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ТА ДОХОДІВ ВІД ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ

У науковій статті проаналізовано зовнішньоторговельний оборот товарів України за 2019-2024 роки, що дало змогу порівняти фізичні обсяги зовнішньої торгівлі із прогнозованими. Розглянуто обсяг експорту та обсяг імпорту в Україні за відповідний період, а також визначено

сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів і послуг, що дало змогу здійснити аналіз торговельного балансу в Україні за період 2019-2024 роки. Проаналізовано динаміку та питому вагу обсягів експорту товарів і послуг з України в країни ЄС та інші країни, а також динаміку та питому вагу обсягів імпорту товарів і послуг в Україну з країн ЄС та з інших країн за 2019-2024 рр. Розраховано коефіцієнт покриття експортом імпорту для визначення позитивного/негативного сальдо торговельного балансу. Проведено аналіз доходів від здійснення міжнародної торгівлі України, а також надано пропозицій щодо вдосконалення торговельних заходів України для покращення доступу чутливої для ЄС української продукції до ринку Євросоюзу.

Ключові слова: міжнародна торгівля, світовий товарообіг, експорт, імпорт, товарна структура, коефіцієнт покриття експортом імпорту, товарна структура експорту.

Volodymyr KOTKOVSKYI,
Doctor of Economics, Professor
ORCID: 0000-0001-5150-1751

Alla DROBCHAK,
ORCID: 0000-0003-4262-1561

Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of
National University «Odesa Law Academy»,
Kryvyi Rih, Ukraine

ANALYTICAL RESEARCH OF INTERNATIONAL TRADE OF UKRAINE AND ITS INCOME

The scientific article analyzes the foreign trade turnover of Ukraine for 2019–2024, which made it possible to compare the physical volumes of foreign trade with the forecasted ones. The volume of exports and imports in Ukraine for the corresponding period was considered, and the balance of the foreign trade balance of goods and services was determined, which made it possible to analyze the trade balance in Ukraine for the period 2019-2024. The dynamics and share of the volume of exports of goods and services from Ukraine to the EU countries and other countries were analyzed, as well as the dynamics and share of the volume of imports of goods and services to Ukraine from the EU countries and other countries for 2019-2024. The export-import coverage ratio was calculated to determine the positive/negative balance of trade balance. An analysis of Ukraine's international trade revenues was conducted, and proposals were made to improve Ukraine's trade measures to improve access to the EU-sensitive Ukrainian products to the EU market.

Keywords: international trade, world trade, export, import, commodity structure, import-export coverage ratio, commodity structure of exports.

Постановка проблеми. В наш час активізуються міжнародні зв'язки та глобалізаційні процеси, що в свою чергу підсилюють значення міжнародної торгівлі, як важливу складову економічного розвитку. Міжнародна торгівля сприяє трансферу технологій, інвестицій, диверсифікації економіки, а також знижує залежність від внутрішнього попиту та дозволяє більш ефективно використовувати ресурси. Важливим процесом для розвитку зовнішньоторговельної політики стало створення сучасних теорій міжнародної торгівлі, оскільки ці теорії відображають складність та особливість сучасних глобалістичних процесів.

Військовий конфлікт на Сході України та пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення росії на територію України негативно вплинули на український експорт та імпорт, спричинивши їх скорочення, що зумовлено зниженням купівельної спроможності населення країни, суттєвим обмеженням доступу до звичних ринків збуту вітчизняних товарів і послуг [1]. Економіка продовжує і на далі працювати, однак в наступні декілька років стикнеться з великими труднощами. Втрата матеріальних активів та людського капіталу в поєднанні зі складною безпековою ситуацією означає, що відновлення ВВП буде досить повільним. Інфляція прогнозовано пришвидшилась, однак не вийшла з-під контролю. Зовнішні труднощі залишаються досить великими, тому що економіка втратила частину експортного потенціалу, а відтік капітал зберігається у великих обсягах [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання еволюції міжнародної торгівлі перебувають у центрі уваги таких іноземних дослідників, як К. Люндблад, Д. Рікардо та Дж. Мадоси. Фундаментальне значення для сучасних розвідок досі має концепція конкурентних переваг М. Портера. Аналіз галузевих тенденцій представлений у роботах вітчизняних науковців: Т. М. Мельник, К. С. Пугачевської, В. П. Вишневського, А. А. Мазаракі та ін. Попри значний доробок, стрімка трансформація національної економіки та поглиблення євроінтеграційних процесів зумовлюють необхідність подальшого оновлення та деталізації наукових підходів щодо міжнародної торгівлі України.

Метою статті є дослідження практичних аспектів міжнародної торгівлі України і доходів від її здійснення та розроблення пропозицій щодо вдосконалення торговельних заходів України для покращення доступу чутливої для ЄС української продукції до ринку Євросоюзу.

Активізація глобалізаційних процесів підсилює значення міжнародної торгівлі як важливого інструменту економічного розвитку. Завдяки торгівлі країни отримують доступ до нових ринків, технологій та інвестицій, що стимулює зростання виробництва і підвищує якість продукції. Крім того, міжнародна торгівля сприяє диверсифікації економіки, знижує залежність від внутрішнього попиту та дозволяє більш ефективно використовувати ресурси.

Міжнародні зв'язки базуються на складній системі взаємодій, серед яких ключову роль відіграє міжнародна торгівля. Цей процес охоплює не лише обмін товарами, але й рух капіталу, передачу технологій та здійснення міжнародних розрахунків. Завдяки торгівлі країни інтегруються в глобальну економіку, створюючи взаємозалежні та взаємодіючі системи. Більшу частину світової торгівлі контролюють розвинені країни, на частку яких припадає близько двох третин експорту та імпорту. Решта третини припадає на країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою. Лідерами світового експорту є Китай, Німеччина, США, Японія, Південна Корея та Нідерланди [1].

Розвиток торгівлі на міжнародному рівні впливає на основні макроекономічні показники. Здійснимо аналіз розвитку міжнародної торгівлі товарами та послугами України за такими показниками, як рівень експорту (рівень експорту визначається як співвідношення обсягу експорту товарів і послуг до обсягу валового внутрішнього продукту); рівень імпорту (співвідношення обсягу імпорту товарів до валового національного продукту використовується для оцінки імпортозалежності економіки країни); структура експорту (структура експорту відображає частку різних груп товарів у загальному обсязі експорту, а за товарами з найбільшою питомою вагою можна визначити галузеву спеціалізацію країни); структура імпорту (визначає частку різних груп товарів у загальному обсязі імпорту); співвідношення експорту та імпорту (коефіцієнтом покриття експортом імпорту). Це дозволить здійснити діагностику стану міжнародної торгівлі та виявити тенденції її розвитку.

Аналіз динаміки основних показників розвитку міжнародної торгівлі в Україні за 2019-2024 рр. дає можливість зробити наступні висновки. У 2024 р. в Україні «зовнішньоторговельний оборот товарів продемонстрував зростання на 13% і становив 112,3 млрд дол. США. Це змінило тенденцію попередніх двох років, коли спостерігалось зменшення зовнішньоторговельного обороту (на 4% – у 2023 р. та на 27% – у 2022 р.). При цьому фізичні обсяги зовнішньої торгівлі засвідчили порівняно вищі (на 26%) темпи зростання, випереджаючи майже вдвічі прогнозоване загальносвітове зростання [4].

Номінальний ВВП в Україні в період 2019-2024 роки постійно змінювався і у 2024 році становив 190,7 млрд. дол. США, що на 36,9 млрд. дол. США більше порівняно з 2019 роком. Обсяг експорту в 2024 році становив 41,6 млрд. дол. США, що на 8,5 млрд. дол. США менше, ніж у 2019 році. Відповідно, рівень експорту як частка ВВП також знижується з 32,6% до 21,8% за цей період. Для наочності цифровий матеріал представимо на рис. 1.

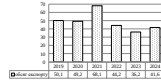

Рисунок 1 – Аналіз обсягу експорту України за 2019-2024 роки,
млрд дол. США

Джерело: складено авторами за даними [2; 3]

Обсяг імпорту в Україні в період з 2019-2024 рр. постійно змінювався: з 60,8 млрд. дол. США у 2019 до 54,3 млрд. дол. США у 2020 році. Однак у 2021 році показник був найвищий – 72,8 млрд. дол. США, у 2022 році цей показник зменшується на 17,5 млрд. дол. США. У 2023 році обсяг імпорту становив 63,6 млрд. дол. США, а в 2024 році – 70,7 млрд. дол. США. Рівень імпорту як частка ВВП коливається в межах 34-39%. Для наочності цифровий матеріал представимо на рис. 2.

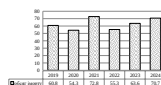

Рисунок 2 – Аналіз обсягу імпорту України за 2019–2024 роки,
млрд дол. США

Джерело: складено авторами за даними [2; 3]

Сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів і послуг погіршується з 10,7 млрд. дол. США у 2019 р. до -28,1 млрд. дол. США в 2024 р. Даний результат свідчить про те, що експортний потенціал

міжнародної торгівлі України знижується, а показники імпорту збільшуються, що призводить до погіршення торговельного балансу в Україні за аналізований період.

Далі проаналізуємо динаміку та питому вагу обсягів експорту товарів і послуг з України в країни ЄС, а також динаміку та питому вагу обсягів імпорту товарів і послуг в Україну з країн ЄС за 2019-2024 рр.

Обсяг експорту товарів і послуг України до країн ЄС за період 2019-2024 рр. коливається в межах 40-70%. Спостерігається зниження показника у 2020 році, а далі стрімке підвищення у 2021-2022 рр., однак у 2024 році цей показник зменшується.

Обсяг експорту України до інших країн світу в період з 2019-2021 рр. підвищився на 7,7 млрд. дол. США до значення 49,0 млрд. дол. США, однак у 2022 році відбувається зниження експорту до 13,6 млрд. дол. США, а у 2024 році спостерігається його підвищення до 16,4 млрд. дол. США. Для наочності цифровий матеріал представимо на рис. 3.

Рисунок 3 – Питома вага експорту в країни ЄС та інші країни у загальному обсязі експорту товарів та послуг з України за 2019-2024 роки, %

Джерело: складено авторами за даними [2; 4]

У 2019 році частка імпорту товарів і послуг України з ЄС становила 45,1% (рис. 4). На кінець 2021 року вона знизилась до 44,4%. У 2022-2024 роках частка імпорту з ЄС продовжила зростати відповідно до значень 51,9%, 51,1% та 49,0%.

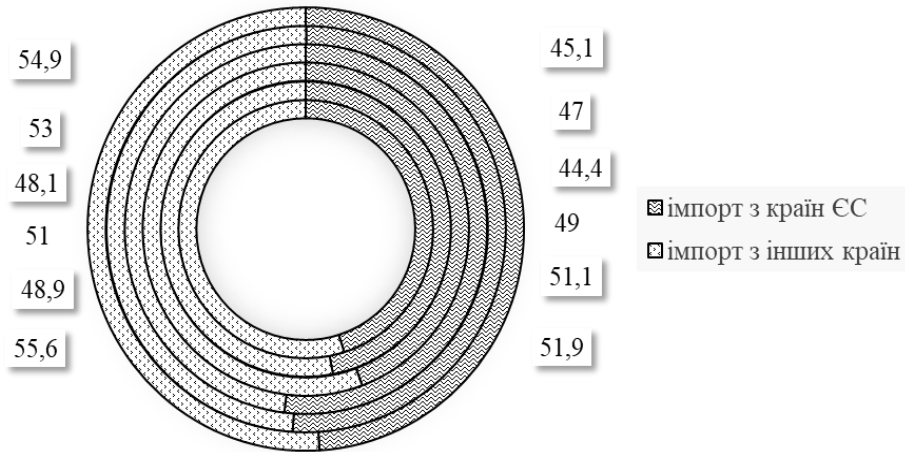

Рисунок 4 – Питома вага імпорту з країни ЄС та інших країн у загальному обсязі імпорту товарів та послуг в Україну за 2019-2024 роки, %
Джерело: складено авторами за даними [2; 4]

Частка імпорту України з інших країн світу у 2019-2021 роках становила відповідно 54,9%, 53,0% й 55,6%, а потім знизилась до 48,1% у 2022 році та до 48,9% у 2023 році. У 2024 році зафіксовано значення показника 51,0%. Ці дані демонструють важливість для України ринку ЄС та інших торговельних партнерів. Коливання часток різних регіонів пов'язані з геополітичною ситуацією, змінами в торговельній політиці України.

Коефіцієнт покриття експортом імпорту «оцінює ступінь збалансованості зовнішньої торгівлі. Його значення більше 100% може бути за позитивного сальдо торговельного балансу, менше 100% – негативному сальдо, тобто певна частка імпорту не забезпечується експортом» [8]. Коефіцієнт покриття експортом імпорту за 2019-2022 рр. коливався в межах 0,81-0,94, а на кінець 2024 р. значно зменшився і становив 0,59 (табл. 1).

Таблиця 1 –Динаміка коефіцієнт покриття експортом імпорту України за 2019-2024 рр.

Показник	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,82	0,91	0,94	0,81	0,57	0,59

Джерело: складено авторами за даними [2; 4]

Зовнішньоторговельні операції у 2024 році проводились із партнерами із 230 країнами світу, у 2023 році – із 233 країнами світу. Спостерігається тенденція до збільшення обсягів експорту та імпорту по деяким країнам ЄС за період 2019-2024 рр. ЄС і далі є «провідним партнером України як з експорту товарів (67,1% у 2023 р.), так і з імпорту(51,1% у 2023 р.), який до того ж істотно посилив своє значення для зовнішньої торгівлі України» [6].

Провідними ринками збуту товарів з України в 2024 р. були: Польща (4708,9 млн. дол. США, або 11,3% від загального експорту з України), Румунія (1762,0 млн. дол. США, або 4,2%), Туреччина (2208,0 млн. дол. США, або 5,3%), Китай (2393,8 млн. дол. США, або 5,7%) та Німеччина (2840,8 млн. дол. США, або 6,8%).

Провідними постачальником товарів до України та відіграють значну роль у географічній структурі імпорту України є Польща (9,9%), Німеччина (7,6%), Туреччина (6,0%) та Китай (20,3%). Отже, експорт товарів у 2024 р. становив 41,6 млрд. дол. США (збільшився на 5,4 млрд. дол. США, або на 14,9% проти 2023 року), імпорт товарів – 70,7 млрд. дол. США (зріс на 7,1 млрд. дол. США, або на 11,2% проти 2023 року), а дефіцит торгівлі сягав 29,1 млрд. дол. США (збільшився на 1,7 млрд. дол. США проти 2023 року).

Наступним кроком проведемо аналіз доходів від здійснення міжнародної торгівлі України. Дослідженнями доведено, практично весь час з 1991 року «Україна імпортує більше товарів, ніж експортує. Це може спричинити послаблення гривні, коли надходження іноземної валюти в країну (наприклад, інвестиції, грошові перекази) ускладнене, як зараз» [6].

З початку повномасштабного вторгнення «український експорт значно знизився. У 2021 році Україна експортувала товарів на 68,2 млрд. дол. США, у 2022 році – на 44,2 млрд. дол. США, в 2023 році – на 36,2 млрд. дол. США, у 2024 році – на 41,6 млрд. дол. США» [6].

Ключовими статтями українського експорту традиційно є продовольство (зокрема зернові) та метали. Обсяги їхнього експорту значно залежать від логістики, яка залишається ускладненою через війну. На рис. 5 наведена структура експорту за широкими економічними категоріями у розрізі товарних груп в Україні за 2021-2024 роки.

Як бачимо з даних рис. 5, «експорт усіх видів товарів стрімко впав у 2022 році порівняно з 2021 роком, і у 2023 році ситуація не стала кращою. Головними статтями експорту після повномасштабного вторгнення стали руди, кукурудза, феросплави та олія. Виробництво та експорт металу істотно скоротилися. Зокрема, експорт плоского прокату впав майже вдесятеро – з 437 тисяч тон у лютому 2022 року до 47 тисяч тон у березні 2022 року. За деякими позиціями металургії експорт не здійснювався взагалі. Це пов'язано в першу чергу з фізичним руйнуванням металургійних об'єктів та зупинкою виробництва, зокрема, на Азовсталі» [6].

Експорт зерна та інших товарів дещо виріс у 2023 році, після створення Україною власного морського коридора, коли росія вийшла із так званої «зернової угоди». Проте за кілька місяців Україна зіткнулася з тривалою блокадою кордону з боку Польщі. Це негативно вплинуло на її доходи від «імпортного» ПДВ [6].

Загалом за 2023 рік морем Україна вивезла майже на 1 млн. тон більше, ніж торік. Крім зерна, цим шляхом експортуються й інші товари, у тому числі метал. Після запуску альтернативного морського коридору зріс експорт виробів цієї групи.

Натомість експорт автомобільним транспортом й далі скорочується. Головна причина – польське блокування кордонів. У грудні в порівнянні з листопадом показник впав на 18,3%. Але за підсумками року втрати незначні – лише -0,7%. Щоб розв’язати цю проблему, тривають перемовини на всіх рівнях.

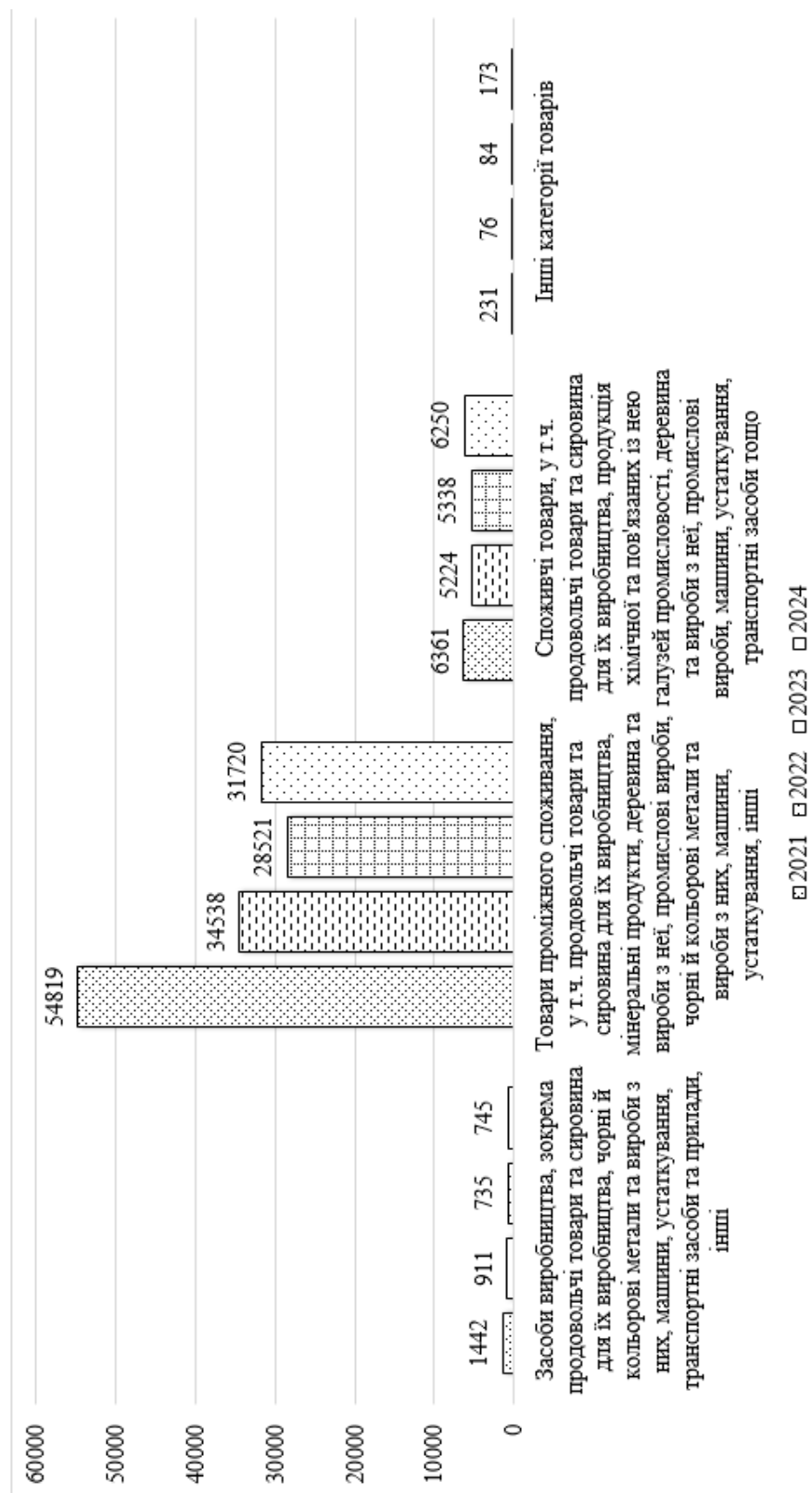

Рисунок 5 – Структура експорту за широкими економічними категоріями у розрізі товарних груп за 2021-2024 роки України, млн дол. США

Джерело: складено авторами за даними [5; 6]

У той самий час Україна наростила експорт контейнерними перевезеннями – +86% залізничним транспортом і +36% автомобільним. Зараз це найбільш ефективний вид транспорту для продукції з доданою вартістю. Загалом порівняно з 2023 р. «вартісні обсяги експорту товарів у 2024 р. збільшилися майже за всіма укрупненими групами товарів відповідних секторів економіки, за винятком паливно-енергетичних товарів (скоротилися на 49%), а також деревини та целюлозно-паперових виробів (скоротилися на 1 %). Значно помітнішими були темпи приросту фізичних обсягів експорту товарів (на 31%), які спостерігались у більшості галузей, крім паливно-енергетичних товарів, продукції хімічної промисловості, каучуку, а також деревини та целюлозно-паперових виробів» [6].

На рис. 6 наведена структура імпорту в Україні за широкими економічними категоріями у розрізі товарних груп за 2021, 2022 та 2023 роки. З даних додатку К спостерігаємо, незважаючи на блокаду, обсяг імпорту у 2023 році дещо виріс порівняно з 2022 роком. У процентному вираженні найбільше виріс обсяг засобів виробництва – на 36%. Проте обсяг імпорту проміжних товарів (це сировина і матеріали, напівфабрикати та комплектуючі, паливо і електроенергія, будівельні матеріали, запасні частини тощо) залишився найвищим.

За даними Держмитслужби, «у 2023 році продовольство становило понад 50% українського експорту (загалом майже 22 млрд дол. США). Одним із факторів цього стала сприятлива погода й рекордна урожайність зернових у 2023 році – 54,7 ц/га, що більше, ніж рекордний показник 2021 року (53,6 ц/га). Врожайність інших культур також була високою» [7].

На відміну від експорту, імпорт у грошовому вимірі в 2023 році зріс та склав 62,2 млрд дол. США. Найбільше Україна завозила паливо на 7,8 млрд дол. США, «різне» (те, що не афішується) на 3,7 млрд дол. США, лікарські засоби на 1,7 млрд дол. США, БПЛА на 681 млн дол. США. Також у топ позиціях імпорту – автомобілі, добрива та засоби захисту рослин.

В 2023 році в Україні спостерігався значний дефіцит торгівлі товарами на суму 26,4 млрд. дол. США. Його спричинили два ключові фактори – проблеми в логістиці і потреби оборони у 2023 році. Тож у 2024 році Уряд продовжить працювати над тим, щоб посилити експортну логістику системами ППО та пошуком нових шляхів вивезення товарів і послуг, а також сприятиме локалізації в Україні підприємств ОПК.

В імпорті спостерігалася протилежна ситуація: «темпи приросту (11%) вартісних обсягів перевищували показники у ваговому вимірі (8%). Вартісні обсяги імпорту товарів збільшилися за переважною більшістю товарних груп, крім паливно-енергетичних товарів (зменшилися на 14%), шкірсировини, хутра та виробів із них (зменшилися на 2%), мінеральних продуктів (зменшилися на 1%), а також текстилю, текстильних виробів та взуття (зменшилися на 1%)» [6].

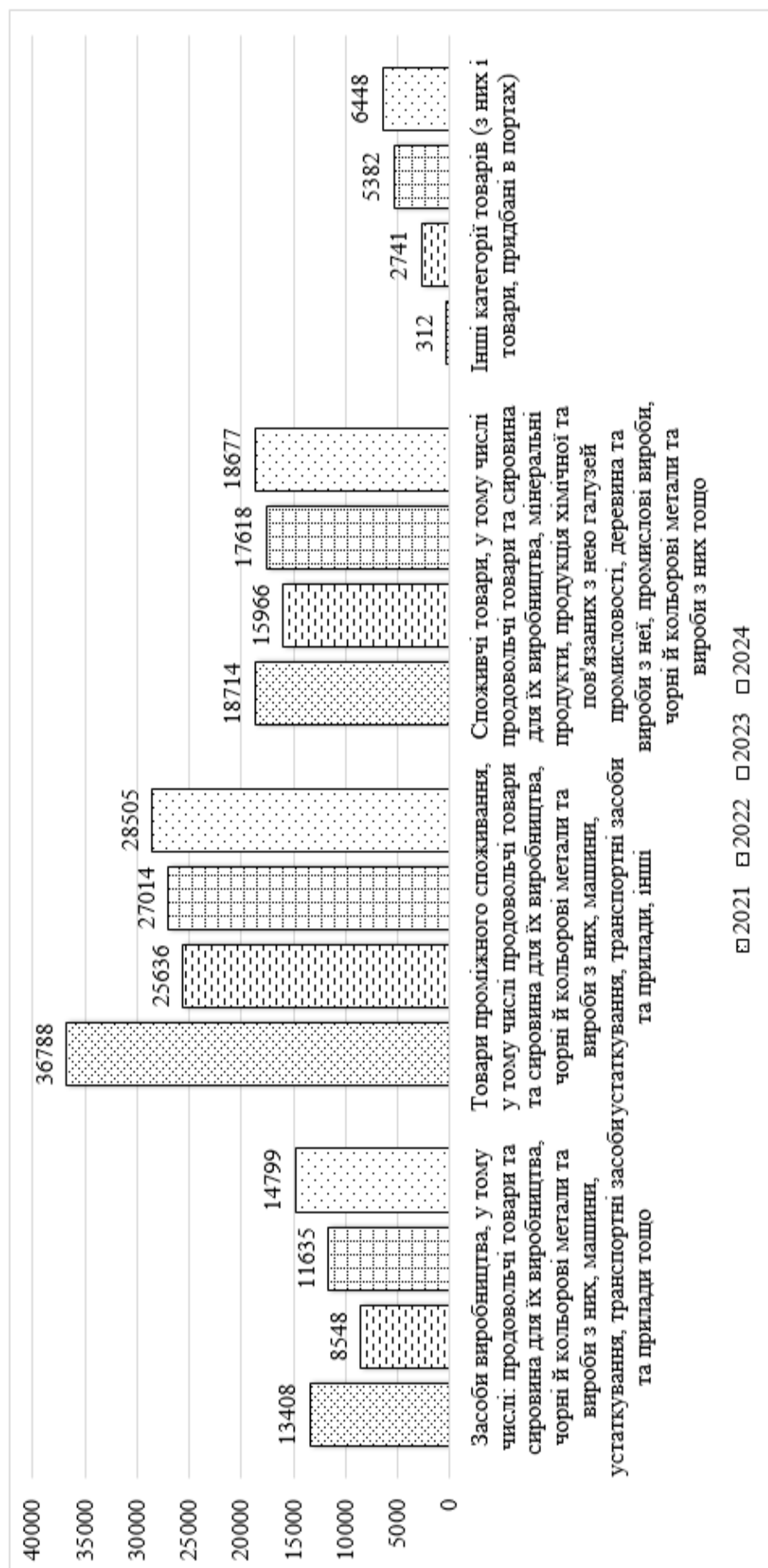

Рисунок 6 – Структура імпорту за широкими економічними категоріями у розрізі товарних груп за 2021-2024 роки України, млн дол. США
Джерело: складено авторами за даними [5; 6]

У товарній структурі експорту «продовольчі товари та сільськогосподарська продукція, як і раніше, відіграють провідну роль, хоч їхня частка в грошовому вимірі дещо зменшилася (із 60,8% – за підсумками 2023 р. до 59,2% – за підсумками 2024 р.). Але відносно І півріччя 2024 р. частка цих товарів у структурі експорту скоротилась на 4 в. п., що свідчить про поступову диверсифікацію товарного експорту України» [6].

«Частка мінеральних продуктів у товарній структурі експорту відносно 2023 р. зросла з 5,5 до 7,6% завдяки тому, що почав працювати морський коридор Чорним морем, і це дало змогу розширити номенклатуру експортованих з України товарів, якщо порівнювати з результатами роботи Чорноморської зернової ініціативи. Щодо інших груп товарів, то частка металів і виробів з них становила 10,7%, а частка машин, устаткування і транспорту зросла до 8,3%, у т. ч. завдяки збільшенню експорту кабельної продукції в 2,9 рази – до 1,3 млрд дол. США» [6].

Висновки і пропозиції. За підсумками 2024 року зовнішня торгівля товарами в Україні демонструє впевнене відновлення: вартісні обсяги зросли на 13% (до 112,3 млрд дол. США), а фізичні – на 26% (майже до 160 млн т). Попри триваючу стабілізацію, показники все ще поступаються довоєнному рівню 2021 року.

Через руйнування виробництва, енергосистеми та логістичних перепонів в Україні виник значний торговельний дефіцит (29,1 млрд дол. США). Це змусило державу активно імпортувати товари для оборони, енергетики та відновлення економіки, тоді як попит на внутрішньому ринку додатково підживлювався зростанням доходів населення.

Стабільна робота морського коридору та портів у поєднанні з оптимізацією залізничних і автомобільних перевезень дозволила Україні урізноманітнити експорт та наростити його обсяги. Проте приплив валюти стримували несприятлива світова кон'юнктура (падіння цін на зерно та руду), проблема неповернення виручки, а також зростання собівартості виробництва та слабкий глобальний попит на метал.

Оскільки пільговий торговельний режим з ЄС діяв до 5 червня 2025 року, Україні варто ініціювати переговори з Єврокомісією щодо його продовження. При цьому важливо знайти компроміс щодо доступу на європейський ринок «чутливих» товарів, як-от агропродукція (птиця, яйця, цукор, мед) та зернові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Капелюшна Т. В., Гавриш О. М., Пильнова В. П. Діагностика та тенденції розвитку міжнародної торгівлі в Україні. *Ефективна економіка*. 2020. №11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8379> (дата звернення: 01.02.2025).

2. Державна служба статистики України: Офіційний сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/ztt_ES/ztt_es_u/arh_ztt_es_2024_u.html (дата звернення: 02.02.2025).

3. ТОВ «МінфінМедіа»: Офіційний сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/foreigndebt> (дата звернення: 02.12.2025).

4. Міністерство економіки України: Офіційний сайт. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=1f45d5bc-f3ed-412c-b02f-8bbe571ecc4d&title=BiuletenPotochnogoStanuTorgovelnikhVidnosinMizhUkrainoiuTas> (дата звернення: 03.02.2025).

5. Національний банк України: Офіційний сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Trade_u.pdf (дата звернення: 01.02.2025).

6. Національний інститут стратегічних досліджень: Офіційний сайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/zovnishnyatorhivlya-ukrayiny-tovaramy-pidsumky-2024-roku> (дата звернення: 03.02.2025).

7. Державна митна служба України: Офіційний сайт. URL: <https://customs.gov.ua> (дата звернення: 05.02.2025).

УДК 364.65:331.5:159.98

Тетяна КРИШТАЛЬ,

доктор економічних наук, професор

ORCID:0000-0002-9715-2689

Еліна ГУБАР,

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ДО УМОВ РОБОЧОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті досліджено процес адаптації ветеранів війни до умов робочого середовища та визначено ефективні організаційні механізми їх соціально-професійної інтеграції. Розглянуто основні види адаптації – організаційну, професійну, соціальну, психологічну, культурну та технічну, а також фактори, що впливають на успішність інтеграції ветеранів у трудові колективи. Проведений аналіз показав, що комплексний підхід, який включає наставництво, професійний розвиток, створення інклюзивного робочого середовища та психологічну підтримку, сприяє підвищенню продуктивності праці та формуванню позитивного соціально-психологічного клімату в організаціях.

Ключові слова: ветерани війни, адаптація, робоче середовище, соціально-професійна інтеграція

Tetiana KRYSH TAL,

Doctor of Economic Sciences, Professor

ORCID:0000-0002-9715-2689

Elina HUBAR,

National University of Civil Protection of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

ORGANIZATIONAL MECHANISMS FOR THE WORK ENVIRONMENT ADAPTATION OF WAR VETERANS

The paper examines the process of adaptation of war veterans to the working environment and identifies effective organizational mechanisms for their social and professional integration. Key types of adaptation – organizational, professional, social, psychological, cultural, and technical – as well as factors facilitating the integration of veterans in work groups are considered. The analysis showed that a comprehensive approach, which includes mentoring, professional development, the creation of an inclusive work environment, and psychological support, contributes to increased productivity and the formation of a positive social and psychological climate in organizations.

Keywords: war veterans, adaptation, work environment, social and professional integration.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні спричинила суттєві соціально-економічні зміни, зокрема значне збільшення кількості військовослужбовців, які після військової служби повертаються до цивільного життя. У зв'язку з цим питання їхньої соціальної і професійної інтеграції у суспільство набуває особливої актуальності. Одним із ключових аспектів цього процесу є працевлаштування ветеранів та ветеранок, що виступає важливим чинником їхньої соціальної стабільності, економічної незалежності та відновлення активної участі у суспільному житті.

Водночас повернення до цивільного життя часто супроводжується низкою труднощів, пов'язаних із необхідністю адаптації до умов робочого середовища. Додатково ускладнюють процес інтеграції обмежені можливості для перекваліфікації та недостатня готовність частини роботодавців приймати ветеранів. У таких умовах дослідження організаційного механізму адаптації ветеранів набуває особливої практичної та наукової значущості. Особливої уваги потребує створення умов, що сприятимуть успішній адаптації ветеранів і ветеранок безпосередньо на робочому місці. Йдеться про формування інклюзивного робочого середовища, забезпечення психологічної підтримки, гнучких умов праці та програм професійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості адаптації ветеранів у процесі працевлаштування через виокремлення психологічних, соціальних і професійних викликів досліджували Гончар В. В. та Орлова І. В. [1]. Серветник В. В. систематизував бар'єри доступу ветеранів до державної й муніципальної служби та запропонував закріпити окремий напрям державної кадрової політики щодо адаптації ветеранів [2]. У праці Чиріної А. Ю., Вітовецької Є. В., Кононенко В. А. розглянуто специфіку адаптації ветеранів до ринку праці, фактори, що впливають на їх працевлаштування, основні проблеми та бар'єри професійної інтеграції, а також ефективність соціальних програм підтримки та необхідність удосконалення трудового законодавства [3]. Сингаївська І., Бузова В. здійснили аналіз особливостей реінтеграції ветеранів війни у професійну діяльність та визначили ключові чинники, що впливають на процес їх працевлаштування і соціально-професійну адаптацію [4].

Метою дослідження є виявлення особливостей адаптації ветеранів війни до умов робочого середовища та визначення організаційних механізмів, що сприяють їх ефективній професійній і соціальній інтеграції в трудових колективах.

Виклад основного матеріалу. За даними Київської школи економіки, станом на серпень 2023 року чисельність працездатного населення в Україні становила майже 12,5 мільйонів осіб. Серед них 1,9 млн. – ВПО працездатного віку, 1,2 млн. – учасники бойових дій, 2,56 млн. – люди з інвалідністю працездатного віку. Тому наймати, підтримувати в навчанні та перекваліфікації, а також активно залучати до роботи ветеранів/-ок, ВПО, людей з інвалідністю – це вже не тільки частина корпоративної соціальної відповідальності, а й економічна необхідність [5].

Згідно з результатами дослідження, проведеного Українським ветеранським фондом «Образ ветерана», 81% осіб із числа ветеранів оцінюють ймовірність безробіття після повернення зі служби як «дуже високу» або «помірно високу». Отримані дані свідчать про суттєві складнощі працевлаштування ветеранів, які виникають після завершення служби.

Ветерани та ветеранки, які вже працевлаштовані, зазначають, що адаптація після повернення з фронту є значним викликом. Військовий досвід часто кардинально змінює світогляд, і повернення до «звичайного» життя нерідко сприймається як потрапляння в зовсім інший світ [6]. Військова служба формує специфічну когнітивну модель, що базується на суворій дисципліні та оперативності у виконанні завдань. У цивільному робочому середовищі, яке характеризується вищим рівнем автономії та колегіальним ухваленням рішень, більшість ветеранів і ветеранок відчують труднощі в адаптації, оскільки структура та стиль роботи відрізняються від усталених військових норм.

Адаптація персоналу являє собою системний процес входження нового працівника в колектив організації, що передбачає його поступове ознайомлення з посадовими обов'язками, нормами корпоративної

культури, правилами внутрішнього розпорядку та особливостями взаємодії в колективі. Цей процес спрямований на забезпечення ефективної інтеграції співробітника в діяльність організації, формування розуміння її цілей, цінностей і стандартів роботи.

Під адаптацією ветеранів до умов робочого середовища розуміємо цілеспрямований і багатокomпонентний процес, що охоплює сукупність організаційних, соціально-психологічних та професійних заходів, спрямованих на забезпечення їх ефективної інтеграції у професійну діяльність. Такий процес передбачає створення умов для поступового опанування нових або відновлення раніше набутих професійних знань і навичок, ознайомлення з внутрішніми правилами, цінностями та особливостями функціонування організації, а також формування конструктивної взаємодії з колективом.

Формуючи ефективну систему адаптації персоналу в організації необхідно враховувати її багатовимірний характер і забезпечувати реалізацію різних її видів. Такий комплексний підхід дозволить створити умови для повноцінного включення працівника у професійну діяльність і колектив, підвищити рівень продуктивності праці та сприятиме формуванню позитивного соціально-психологічного клімату в колективі. Основними видами адаптації персоналу є організаційна, професійна, соціальна, психологічна, культурна та технічна (Табл. 1).

Передусім важливу роль відіграє організаційна або вступна адаптація, яка передбачає ознайомлення працівника з основними принципами функціонування організації. У межах цього напрямку співробітник отримує інформацію про структуру організації, систему управління, внутрішні регламенти, правила трудового розпорядку та специфіку діяльності окремих підрозділів. Такий вид адаптації реалізується через проведення вступних інструктажів, презентацій, ознайомчих зустрічей та надання необхідних нормативних і інформаційних матеріалів.

Таблиця 1 – Види адаптації персоналу

<i>Вид адаптації</i>	<i>Характеристика</i>
Організаційна	Передбачає ознайомлення нового співробітника зі структурою організації, внутрішніми правилами, регламентами та посадовими обов'язками. Реалізується через інструктажі, інформаційні зустрічі та надання необхідних матеріалів.
Професійна	Формування та розвиток професійних знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного виконання посадових обов'язків.
Соціальна	Процес інтеграція працівника в соціальне середовище колективу, встановлення робочих та міжособистісних взаємовідносин, засвоєння норм взаємодії у колективі.
Психологічна	Передбачає пристосування працівника до нових умов професійної діяльності, зниження рівня стресу та формування емоційної стабільності в процесі виконання службових обов'язків.

Культурна	Полягає у засвоєнні працівником системи корпоративних цінностей, етичних норм, принципів поведінки та традицій організації.
Технічна	Формування практичних умінь використання технічних і цифрових ресурсів, що застосовуються у професійній діяльності.

Важливою складовою процесу входження працівника в діяльність організації є професійна адаптація. Вона пов'язана з формуванням та вдосконаленням професійних компетентностей, необхідних для якісного виконання посадових обов'язків. У цей період працівник опановує технологічні особливості виконання завдань, стандарти роботи та методи вирішення професійних проблем. Реалізація професійної адаптації може здійснюватися через систему наставництва, стажування, спеціалізоване навчання, участь у тренінгових програмах тощо.

Професійна адаптація – заходи, спрямовані на відновлення та вдосконалення професійних навичок і умінь, шляхом професійного навчання, надання інформаційних, консультаційних та профорієнтаційних послуг із зазначених питань, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Професійна адаптація – заходи, спрямовані на здобуття, відновлення та удосконалення професійних знань, умінь та навичок шляхом професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше ступеня (рівня) освіти, отримання другого (магістерського) рівня вищої освіти на основі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Заходи з професійної орієнтації, що є складовою професійної адаптації, здійснюються у порядку, визначеному законодавством [7].

Відповідно до положень статті 8 Закону України «Про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей» держава забезпечує соціальну та професійну адаптацію осіб, які звільняються або звільнені з військової служби з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України, визначені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [8]. Організація соціальної та професійної адаптації зазначеної категорії осіб провадиться Міністерством у справах ветеранів України.

Забезпечення професійної адаптації – це заходи, спрямовані на здобуття, відновлення, удосконалення та підтвердження професійних знань, умінь та навичок, що здійснюються закладами шляхом [9]:

- підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій), зокрема отримання другого

(магістерського) рівня вищої освіти на основі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти;

- підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів з урахуванням вимог, визначених Порядком підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 р. № 487;
- надання можливості для отримання іншої професії (спеціальності, спеціалізації) на основі здобутого раніше ступеня (рівня) освіти;
- підтвердження та присвоєння професійних кваліфікацій.

Міністерством у справах ветеранів України створено систему професійної адаптації ветеранів війни. Так, на платформі «е-Ветеран» є розділ щодо професійної адаптації.

Не менш значущою є соціальна адаптація, що характеризує процес інтеграції працівника в соціальне середовище організації. Вона передбачає формування ефективної взаємодії з колегами, встановлення робочих і міжособистісних контактів, а також засвоєння норм і традицій корпоративної культури. Успішна соціальна адаптація сприяє створенню позитивного психологічного клімату в колективі та підвищує рівень командної згуртованості. Реалізується шляхом проведення командних заходів, неформального знайомства з колегами, участі у спільних проєктах, підтримки з боку колективу та керівництва.

Соціальна адаптація – це базова соціальна послуга відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», що включає в себе [9]:

– допомогу в аналізі життєвої ситуації, визначення основних методів розв’язання проблем і перенаправлення (за потреби) до відповідних фахівців з метою їх розв’язання (за задекларованим/зареєстрованим місцем проживання (перебування));

- надання психологічної допомоги, проведення корекції психологічного стану та поведінки в повсякденному житті;
- сприяння отриманню психіатричної допомоги;
- допомогу в зміцненні/відновленні родинних і суспільних зв’язків, у тому числі шляхом сімейного консультування;
- створення умов для формування та розвитку соціальних і комунікаційних навичок;
- надання інформації з питань соціального захисту;
- проведення групових сімейних психологічних тренінгів з питань, що стосуються персональних та сімейних цінностей, підтримки власних ресурсів в поточних умовах та підтримки один одного.

Окремим аспектом адаптаційного процесу є психологічна адаптація, що відображає пристосування працівника до нових умов професійної діяльності з точки зору його емоційного та психічного стану. Зміна робочого середовища, нові вимоги та відповідальність можуть викликати

відчуття напруження або невпевненості. Тому важливим завданням організації є створення сприятливого психологічного клімату, наставництво, надання підтримки з боку керівництва та використання інструментів коучингу або психологічного консультування.

Важливою складовою адаптації є формування сприятливого соціально-психологічного середовища, яке сприяє налагодженню ефективної комунікації між ветераном, колегами та керівництвом. З огляду на специфіку життєвого та професійного досвіду цієї категорії працівників, адаптаційні заходи повинні враховувати потребу у підтримці, наставництві та поступовому включенні в робочі процеси.

У сучасних умовах значну увагу приділяють культурній адаптації, яка передбачає засвоєння працівником ціннісних орієнтирів, норм етики та моделей поведінки, прийнятих у конкретній організації. Даний вид адаптації набуває особливого значення в колективах, де працюють представники різних культурних і соціальних середовищ. Реалізація цього виду адаптації здійснюється шляхом ознайомлення з корпоративною культурою, внутрішніми нормами поведінки, корпоративними заходами та правилами комунікації.

Крім того, важливою складовою процесу входження працівника в робоче середовище є технічна адаптація. Вона пов'язана з опануванням технічних засобів, інформаційних систем, програмного забезпечення та обладнання, що використовуються у процесі виконання професійних завдань. Ефективна технічна підготовка сприяє підвищенню продуктивності праці та скороченню часу, необхідного для досягнення належного рівня професійної результативності.

Підвищенню ефективності процесу адаптації персоналу сприятиме розробка плану або програми адаптації нового працівника. Це структурований управлінський документ, що визначає комплекс заходів, спрямованих на ефективне входження співробітника в організацію. Його розробка та реалізація дає змогу забезпечити системність адаптаційного процесу, чітко визначити послідовність дій і розподілити функції між основними учасниками процесу – фахівцем служби персоналу, безпосереднім керівником та наставником, які координують виконання запланованих заходів і надають підтримку новому працівникові. Така програма передбачає ознайомлення з корпоративною культурою та внутрішніми правилами, розвиток професійних компетенцій, соціальну взаємодію з колегами та психологічну підтримку. До ключових елементів програми адаптації належить: визначення мети адаптації, яка відображає очікувані результати; встановлення тривалості адаптаційного періоду, який залежить від складності посади, рівня кваліфікації працівника та особливостей діяльності організації; визначення етапів адаптації (підготовка до першого робочого дня, первинна орієнтація працівника в організації, професійне навчання, соціальна інтеграція в колектив та забезпечення психологічної підтримки у період пристосування до нових

умов праці); формулювання конкретних завдань (наприклад, ознайомлення з посадовою інструкцією, проходження внутрішніх навчальних програм, тренінгів, вивчення регламентів роботи, участь у командних зустрічах та виконання перших робочих завдань).

Адаптація ветеранів війни є важливим завданням роботодавця та всього колективу. Ефективна інтеграція ветеранів у трудові колективи передбачає комплексний підхід, який включає роботу з можливими стереотипами та упередженнями серед співробітників, підготовку колективу до прийому ветеранів, облаштування комфортного робочого середовища та можливість дистанційної роботи. Також важливими є заходи соціальної підтримки, що включають вшанування пам'яті загиблих, підтримку сімей військовослужбовців та створення умов для психологічного відновлення працівників з бойовим досвідом. Такий системний підхід сприяє не лише підвищенню ефективності працевлаштування ветеранів, а й розвитку соціально відповідальної корпоративної культури.

Висновок. Проведене дослідження показало, що адаптація ветеранів війни до умов цивільного робочого середовища є багатокомпонентним і системним процесом, що охоплює організаційні, професійні, соціальні, психологічні, культурні та технічні складові. Успішна інтеграція ветеранів залежить від наявності програм адаптації, які забезпечують ознайомлення з корпоративною культурою, розвиток професійних навичок, підтримку психологічного стану та соціальну взаємодію в колективі. Ключовими факторами ефективної адаптації є готовність роботодавця, створення комфортного робочого середовища та можливості для професійного розвитку ветеранів. Впровадження комплексного підходу сприяє підвищенню продуктивності праці, формуванню інклюзивної корпоративної культури та зміцненню соціально-професійної інтеграції ветеранів у суспільство. Отже, розробка і впровадження організаційних механізмів адаптації ветеранів є важливим завданням як для роботодавців, так і для державних структур, що опікуються соціальною та професійною інтеграцією учасників бойових дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончар В. В., Орлова І. В. Управління адаптацією ветеранів у процесі працевлаштування. Академічні візії, №49, 2025. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2621/2475>.
2. Серветник В. В. Працевлаштування ветеранів у системі публічної служби: можливості, обмеження та необхідні зміни кадрової політики. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування, Том 36 (75). № 4, 2025. С. 73–78.
3. Чиріна А. Ю., Вітовецька Є. В., Кононенко В. А. Особливості адаптації ветеранів та ветеранок війни до ринку праці в Україні. Наукові перспективи, № 12(54), 2024. С. 1416–1425.

4. Сингаївська І., Бузова В. Особливості реінтеграції ветеранів війни в професійну діяльність. Вчені записки Університету «КРОК», № 4(80), 2025. С. 371–379.

5. Навігація повернення ветеранів: професійні рішення для компаній. URL: <https://www.czvl.com.ua/wp-content/uploads/2024/09.pdf>.

6. Виклики, потреби та перешкоди при працевлаштуванні ветеранів та ветеранок в цивільному житті. URL: <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/05/Vyklyky-potreby-ta-pereshkody-.pdf>.

7. Методичні рекомендації для роботодавців з організації працевлаштування та розвитку трудових відносин з ветеранами війни. URL: https://pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/06/metodychni_rekomendacziyi_01.04.25.pdf.

8. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

9. Про затвердження Порядку та умов забезпечення соціальної та професійної адаптації осіб, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України: постанова КМУ від 21 червня 2017 р. № 432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF#n8>.

УДК 334.012.64:351:330.1

Віталій КРУГЛОВ,

доктор наук з державного управління, професор

ORCID: 0000-0002-7228-8635

Національний технічний університет

«Харківський політехнічний інститут»,

м. Харків, Україна

АСИМЕТРИЯ ИНТЕРЕСОВ ДЕРЖАВИ ТА ПРИВАТНОГО ВЛАСНИКА В МОДЕЛЯХ ПУБЛИЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Стаття присвячена аналізу асиметрії інтересів між державою та приватним власником у моделях публічно-приватного партнерства (ППП) в умовах геоекономічної фрагментації та повоєнного відновлення України. Показано, що в українських реаліях асиметрія інтересів посилюється воєнними ризиками, короткими політичними циклами та фрагментацією даних про державні активи, що призводить до несприятливого відбору та

моральної шкоди. Обґрунтовано обмеженість правового регулювання ППП без розвитку інституційної спроможності органів публічної влади та механізмів адаптивного управління. Сформульовано практичні рекомендації щодо конкурентного діалогу та процедур перегляду контрактів з метою узгодження інтересів сторін і підвищення стійкості ППП-проектів.

Ключові слова: *публічно-приватне партнерство; асиметрія інтересів; неповні контракти; інституційна спроможність.*

Vitalii KRUHLOV,

Doctor of Science in Public Administration, Professor

ORCID: 0000-0002-7228-8635

*National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»,
Kharkiv, Ukraine*

ASYMMETRY OF INTERESTS BETWEEN THE STATE AND PRIVATE OWNERS IN PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MODELS

The article examines interest asymmetry between the state and private owners in public private partnership (PPP) models under conditions of geoeconomic fragmentation and postwar recovery in Ukraine. The study shows an increase in interest asymmetry in Ukraine due to war related risks, short political cycles, and fragmented data on public assets, which leads to adverse selection and moral hazard. The analysis demonstrates limits of PPP legal regulation without parallel development of institutional capacity in public authorities and adaptive governance mechanisms. The paper formulates practical recommendations on competitive dialogue and contract revision procedures to align partner incentives and strengthen PPP project resilience.

Keywords: *public private partnership; interest asymmetry; incomplete contracts; institutional capacity.*

Сучасна система глобальної економіки перебуває у стані глибокої трансформації, що зумовлена структурним розмежуванням та геоекономічною фрагментацією. Глобальна інфраструктура трансформується під впливом геоекономічної фрагментації, коли держави переходять до ренаціоналізації інвестицій, захисту критичних активів та побудови паралельних мереж, що призводить до формування конкуруючих інфраструктурних блоків і гібридної системи поєднання [1]. У зазначеному контексті моделі публічно-приватного партнерства (ППП) еволюціонують із допоміжних фінансових інструментів у фундаментальні механізми реалізації стратегічних державних пріоритетів, особливо в умовах обмежених бюджетних ресурсів та необхідності масштабного відновлення інфраструктури.

Для України питання залучення приватного капіталу через ППП набуло особливого значення. Масштабні руйнування критичної інфраструктури, спричинені збройною агресією, вимагають не лише відновлення, а й повної модернізації відповідно до стандартів стійкості, інклюзивності та екологічності. Новий Закон України «Про публічно-приватне партнерство» [2], що набув чинності 31 жовтня 2025 року, відображає прагнення держави створити сприятливі умови для інвестування в портову, медичну та муніципальну інфраструктуру. Однак реалізація цих амбітних цілей стикається з фундаментальною проблемою асиметрії інтересів між публічним партнером, який прагне максимізації суспільного добробуту, та приватним власником, орієнтованим на максимізацію прибутку та мінімізацію власних ризиків.

Метою статті є концептуальний аналіз природи конфлікту інтересів у моделях ППП та розробка рекомендацій для органів публічної влади щодо вдосконалення механізмів управління інфраструктурними проектами в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

В основі будь-якої моделі ППП лежить спроба об'єднати ресурси та компетенції двох суб'єктів із принципово різними цільовими функціями. Держава, виступаючи в ролі принципала, делегує право на створення або управління суспільним благом приватному агенту. Проте, згідно з теорією принципала-агента, інтереси сторін не завжди збігаються повністю [3]. Для держави пріоритетом є максимізація чистої суспільної вигоди, яка включає не лише прямі доходи бюджету, а й позитивні екстерналії: зниження рівня безробіття, покращення екологічного стану, забезпечення рівного доступу до послуг та підвищення загальної безпеки інфраструктури.

Навпаки, приватний партнер керується логікою комерційної доцільності. Його цільова функція – максимізація чистої теперішньої вартості інвестиційного проекту та забезпечення стабільності грошових потоків. Конфлікт виникає в точках дотику цих інтересів, де рішення, що сприяють суспільному благу, можуть бути економічно невигідними для приватного власника, і навпаки.

Теорія неповних контрактів стверджує, що через складність і тривалість проектів ППП (часто 20–30 років) сторони не можуть прописати в угоді всі можливі сценарії [4]. Коли виникають непередбачувані обставини (воєнний стан, зміна кліматичних норм або технологічні прориви), право «залишкового контролю» стає головним об'єктом боротьби. Якщо держава залишає за собою надто багато контролю, приватний партнер втрачає стимул до інновацій. Якщо ж контроль повністю переходить до бізнесу, існує ризик зниження якості послуг заради економії витрат. Пріоритети публічного та приватного партнерів представлено в табл.1.

У контексті відновлення України вказана асиметрія загострюється через критичну необхідність швидких результатів. Реалізація ДПП в Україні вимагає формування комплексних інституційних умов, що

включають визначення вимог до операторів (фінансова безпека, здатність до діяльності), запровадження проектної форми реалізації, обґрунтування вибору форм залучення приватного сектору, забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень, розробку механізмів відповідальності за шкоду та повернення інвестицій, що разом формує основу спільної відповідальності держави та бізнесу [5].

Таблиця 1 – Порівняльний аналіз пріоритетів партнерів у ППП

<i>Параметр порівняння</i>	<i>Публічний партнер</i>	<i>Приватний партнер</i>
Ключова мета	Максимізація суспільної вигоди та доступності послуг	Максимізація прибутку та рентабельності капіталу
Горизонт планування	Стратегічний, часто обмежений політичним циклом	Довгостроковий (період окупності), але з акцентом на короткострокову ліквідність
Ставлення до ризиків	Прагнення перекласти фінансові ризики на бізнес	Прагнення отримати державні гарантії та мінімізувати втрати
Оцінка ефективності	Соціально-економічні показники, KPI якості життя	Фінансові показники (IRR, NPV, окупність)
Прозорість	Підзвітність суспільству	Прагнення до збереження комерційної таємниці та мінімізації бюрократії

Асиметрія інтересів не є статичним явищем, а підживлюється конкретними чинниками, які в українських реаліях мають специфічне виявлення. Наприклад, інформаційна асиметрія проявляється в тому, що приватний партнер зазвичай володіє значно кращими даними про реальну вартість технологій, ефективність управління активами та приховані ризики експлуатації [6]. В умовах України, де спостерігається значна фрагментація даних про комунальні та державні підприємства, приватний інвестор може використовувати розрив для завищення необхідних капітальних видатків або заниження очікуваних доходів на стадії підготовки ТЕО.

Зазначене призводить до явища «несприятливого відбору», коли в тендерах перемагають не найефективніші оператори, а ті, хто найкраще приховав недоліки своєї пропозиції або домовився з корумпованими чиновниками. Подальша експлуатація об'єкта супроводжується ризиком «моральної шкоди», коли приватний партнер, отримавши

гарантії від держави, перестає дбати про мінімізацію витрат, перекладаючи їх на бюджет [4].

Однією з найгостріших проблем публічного управління є розрив між тривалістю інфраструктурних проєктів (15–30 років) та тривалістю політичних циклів (4–5 років). Державні діячі часто орієнтовані на отримання швидких політичних дивідендів до наступних виборів, що може призводити до ігнорування довгострокових операційних витрат або стійкості об'єкта. Приватний партнер, хоч і зацікавлений у стабільності, часто намагається повернути інвестиції якомога швидше через високу політичну та воєнну невизначеність.

Для подолання описаних суперечностей світова та українська практика виробили низку інструментів, що дозволяють наблизити цілі сторін. Враховуючи теорію неповних контрактів, сучасне ППП відмовляється від жорстких умов на користь процедур перегляду. Замість того, щоб намагатися передбачити все, контракт має містити алгоритми дій у разі настання певних тригерів. Вказана дозволяє підтримувати баланс інтересів без необхідності розірвання угоди. Важливим елементом є «конкурентний діалог» – процедура, передбачена новим українським законом, яка дозволяє державі та бізнесу спільно розробляти технічні рішення до моменту подання остаточних фінансових пропозицій, що значно знижує інформаційну асиметрію на початковому етапі.

Для України залучення інвестицій у портову та муніципальну інфраструктуру неможливе без надання чітких гарантій. Новий законодавчий механізм передбачає не лише прямі виплати з бюджету, а й гарантії попиту (наприклад, викуп певної кількості медичних послуг) та захист від політичних ризиків. Стратегія ЄБРР 2025–2029 також наголошує на важливості «комерціалізації» публічних підприємств перед залученням приватного партнера, що дозволяє вирівняти управлінську культуру та знизити інституційний розрив між сторонами [7].

Досвід України за останні роки показує, що проста наявність закону про ППП не гарантує успіху. Станом на 1 січня 2026 року з 201 укладеного договору реалізовувалося лише 19, а 114 договорів – не виконувалися [8]. Зазначене свідчить про існування «інституційних пасток» – ситуацій, коли неефективні норми стають стійкими через відсутність довіри та корупцію.

Систематизація інституційного середовища виявляє декілька рівнів проблем:

1. Мегаекономічний рівень (невідповідність національних проєктів глобальним стандартам сталого розвитку та кліматичної стійкості, що обмежує доступ до «зеленого» фінансування).

2. Макроекономічний рівень (нестабільність валютного курсу та високі відсоткові ставки, що роблять довгі інвестиції надто дорогими без державного субсидування).

3. Мезо- та мікрорівень (відсутність у громад фахівців, здатних підготувати якісні проєкти без допомоги центральних органів).

Закон України «Про публічно-приватне партнерство» намагається розірвати вказані складнощі шляхом спрощення процедур для стратегічних галузей та дозволу громадам ініціювати проекти на основі концепції, а не повного ТЕО. Вказане є шляхом до децентралізації відповідальності, але він несе в собі ризик того, що невеликі громади можуть укласти економічно не вигідні угоди через брак досвіду.

Таким чином, асиметрія інтересів держави та приватного власника в моделях ППП є іманентною ознакою відносин, яка не може бути повністю усунена, але її потрібно контролювати. Теоретичний аналіз через призму неповних контрактів та теорії принципала-агента доводить, що шлях до успіху лежить у створенні адаптивних механізмів управління, які стимулюють обидві сторони до довгострокової співпраці.

Слід зазначити, що конфлікт інтересів випливає з різної природи цільових функцій (суспільне благо чи прибуток), що вимагає розробки інтегрованих показників ефективності. У той же час, інформаційна асиметрія в Україні посилюється через фрагментацію даних про державні активи, що створює передумови для опортуністичної поведінки. Закон України «Про публічно-приватне партнерство» створює вікно можливостей для залучення інвестицій, але потребує підсилення інституційної спроможності органів публічної влади на місцях.

Для вдосконалення моделей ППП в Україні органам публічної влади слід рекомендувати:

1. Впровадити загальнодержавну платформу моніторингу проєктів ППП із використанням динамічних КРІ та відкритих даних, що дозволить знизити інформаційну асиметрію та забезпечити громадський контроль за якістю послуг.

2. Розробити механізми (пільгове страхування, субсидування відсоткових ставок), які дозволять українському малому та середньому бізнесу брати участь у проєктах відбудови через консорціуми, запобігаючи монополізації ринку великими гравцями.

3. Уникати фіксації жорстких умов на десятиліття, натомість включати в договори чіткі формули перегляду цін та обсягів послуг залежно від зміни макроекономічних показників та безпекової ситуації.

4. При відборі проєктів надавати перевагу тим рішенням, які забезпечують енергонезалежність, кліматичну адаптацію та цифрову безпеку об'єктів, що відповідає глобальним трендам та стратегії ЄБРР.

Реалізація рекомендацій дозволить трансформувати асиметрію інтересів із джерела конфліктів у стимул для взаємного розвитку, забезпечивши сталий фундамент для повоєнного відновлення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Reznikova N., Panchenko V., Grod M. Global infrastructure at the point of structural decoupling: how fragmentation and renationalization redefine

gloeconomic competition. Actual Problems of International Relations. 2025. №1(165). P. 144–155. URL: <https://doi.org/10.17721/apmv.2025.165.1.144-155>.

2. Про публічно-приватне партнерство: Закон України від 19 червня 2025 року № 4510-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text>.

3. Moore M., Vining A. Public-private partnerships: A principal–agent view. 2019. URL: <https://www.cpsa-acsp.ca/documents/conference/2019/816.Moore-Vining.pdf>.

4. Im F. G., Rosenblatt D. Middle-income traps: a conceptual and empirical survey. Journal of International Commerce, Economics and Policy. 2015. №6(03). P. 1550013. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/969991468339571076/pdfWP_S6594.pdf.

5. Kaletnik G., Lutkovska S. Implementation of Public-Private Partnership Models in the Field of Ecological Modernization of the Environmental Safety System. European Journal of Sustainable Development. 2021. №10(1). <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n1p81>.

6. Круглов В. В. Ризики проектів державно-приватного партнерства. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. №29(68). С. 87–91.

7. Проект стратегії для сектору інфраструктури (v10.0) 2025–2029 р. ЄБРР. 2024. 56 с.

8. Стан здійснення ДПП в Україні. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. 2026. URL: <https://me.gov.ua/documents/detail?lang=uk-ua&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=stanzdiisnenniadppvukraini>.

УДК 368:339.9:330.3

Наталія ЛЕВКОВЕЦЬ,

кандидат економічних наук, доцент

ORCID:0000-0001-5382-5418

Національний транспортний університет,

м. Київ, Україна

МІЖНАРОДНА СИСТЕМА СТРАХУВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена аналізу основних аспектів міжнародної системи страхування, її структури, правових принципів та розвитку в умовах сучасних глобальних викликів. Особливу увагу приділено вивченню функціонування міжнародних страхових ринків, ролі перестрахування, а також регуляторних механізмів і політик, що забезпечують стабільність

і безпеку на світовому страховому ринку. Також розглядається вплив глобалізації, цифрових інновацій та технологій штучного інтелекту на розвиток галузі. У статті враховані такі сучасні виклики, як економічні кризи, зміни в законодавчій сфері, розвиток нових страхових продуктів, а також трансформація споживчої поведінки у сфері страхування. Окремо аналізується вплив зміни клімату, пандемій та інших глобальних ризиків на страховий сектор і його здатність адаптуватися до нових умов.

Ключові слова: страхування, міжнародна система страхування, страховий ринок, перестрахування, цифровізація, безпека.

Nataliia LEVKOVETS,

PhD in Economics, Associate Professor

ORCID: 0000-0001-5382-5418

National Transport University,

Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL INSURANCE SYSTEM: FEATURES AND PROSPECTS

This article is devoted to analyzing the key aspects of the international insurance system, its structure, legal principles, and development in the context of contemporary global challenges. Special attention is given to the functioning of international insurance markets, the role of reinsurance, as well as regulatory mechanisms and policies that ensure stability and security in the global insurance sector. The article also examines the impact of globalization, digital innovations, and artificial intelligence technologies on the industry's development. Contemporary challenges such as economic crises, legislative changes, the emergence of new insurance products, and transformations in consumer behavior within the insurance sector are taken into account. Additionally, the study analyzes the effects of climate change, pandemics, and other global risks on the insurance sector and its capacity to adapt to new conditions.

Keywords: insurance, international insurance system, insurance market, reinsurance, digitalization, security.

Міжнародна система страхування є важливим інструментом для забезпечення економічної безпеки та захисту інтересів як суб'єктів господарювання, так і громадян на глобальному рівні. Вона охоплює різноманітні види страхових продуктів, серед яких: страхування життя, майнове, медичне, відповідальності, а також перестрахування, що є ключовим елементом для диверсифікації та зменшення ризиків.

Основними складовими міжнародної системи страхування є глобальні страхові ринки, які працюють завдяки багатьом правовим і економічним регуляціям, а також перестрахуванню, що гарантує фінансову

стабільність та допомагає зменшити ризики для страховиків. Перестраховування дозволяє великим страховим компаніям розподіляти ризики між кількома учасниками ринку, що робить сектор стійкішим до великих фінансових втрат, які можуть виникнути в результаті стихійних лих, катастроф або економічних криз.

Дослідження різних авторів теми міжнародної системи страхування показує багатогранність цього феномену, який охоплює не лише економічні та фінансові аспекти, але й правові, соціальні та технологічні. Оглядаючи дослідження IAIS, S&P Global, Ghosh, Rothstein та Booth and Brown, можна зробити висновок, що міжнародна система страхування повинна бути гнучкою, інноваційною та взаємопов'язаною на всіх рівнях [1, 2, 4]. Тенденції в розвитку цього сектора включають інновації в технологіях, глобальне регулювання та адаптацію до нових ризиків, що виникають у світі.

Зміни, пов'язані з глобалізацією, цифровізацією та новими технологіями, суттєво трансформують саму структуру та функціонування страхового ринку. Сучасні інформаційні технології, включаючи штучний інтелект і великі дані, дають змогу страховим компаніям здійснювати більш точну оцінку ризиків, а також створювати персоналізовані страхові продукти. Цифрові платформи дають клієнтам змогу швидше отримувати страхові послуги та полегшують доступ до продуктів для широких верств населення, що сприяє підвищенню доступності й ефективності страхування.

Глобалізація економічних процесів і геополітичні зміни створюють нові виклики для страхової галузі. Збільшення фінансових ризиків, нестабільність валютних курсів, торгові війни, а також зростаючі геополітичні конфлікти негативно впливають на загальний стан міжнародної системи страхування. Крім того, зміни в законодавчій сфері, пов'язані з посиленням вимог до страховиків щодо капіталізації, прозорості та забезпечення надійності страхових продуктів, також мають суттєвий вплив на цей сектор.

Особливе місце у вивченні міжнародної системи страхування займають глобальні виклики, пов'язані з змінами клімату, пандеміями та іншими соціальними й екологічними факторами. Зміна клімату стала важливим фактором, що сприяє збільшенню кількості стихійних лих, таких як урагани, повені та інші катастрофи, що змушує страховиків переглядати стратегії управління ризиками й знаходити нові рішення для забезпечення фінансової стабільності.

Пандемії, зокрема спалах COVID-19, також призводять до значних економічних і соціальних наслідків, що вимагає вдосконалення медичного страхування та страхування бізнесу від різноманітних ризиків. Страхові компанії мають адаптувати свої стратегії до нових викликів і впроваджувати нові продукти, які враховують специфіку сучасних загроз.

Загалом, міжнародна система страхування стикається з низкою складнощів і викликів, однак продовжує розвиватися і адаптуватися до змін. Інновації у сфері технологій, нові підходи до управління ризиками та зміни в правовому середовищі створюють умови для подальшого розвитку страхового ринку та підвищення його ефективності. Усі ці фактори підкреслюють важливість міжнародного страхування як інструменту для підтримки економічної стабільності та забезпечення соціального захисту населення на глобальному рівні.

Міжнародний страховий ринок являє собою складну мережу, що включає численні національні ринки, котрі активно взаємодіють між собою завдяки транснаціональним страховим корпораціям, перестраховальним компаніям та регуляторним органам. Ці органи забезпечують узгодження політики і практик страхування на глобальному рівні. До основних учасників світового страхового ринку належать як міжнародні страхові компанії, так і численні регіональні та національні страховики, що активно співпрацюють через перестраховання та інші спільні ініціативи.

Провідними страховими ринками є США, Європейський Союз, Китай та Японія. Ці країни займають лідерські позиції за обсягами страхових премій, що зібрані на їхніх ринках. США продовжують бути лідером, як за обсягом премій, так і за кількістю глобальних страховиків. Європейський Союз має значний вплив через високу інтеграцію своїх ринків, де страхова діяльність регулюється спільними нормами. Китай і Японія займають важливе місце на азійському ринку, причому Китай демонструє особливо високі темпи розвитку завдяки збільшеному попиту на страхові продукти серед середнього класу [2].

У 2024 році світовий обсяг страхових премій перевищив 6,3 трильйона доларів США, що відображає високий рівень розвитку та глобалізації цієї галузі. За даними Swiss Re, найбільшу частину ринку займає страхування життя, яке становить більше ніж 55% від загального обсягу. Інші сегменти, такі як загальне та медичне страхування, також показують стабільне зростання. В останні роки активно розвивається страховий сектор у країнах, що розвиваються, таких як Індія, Бразилія та країни Південно-Східної Азії, що свідчить про розширення доступу до страхових послуг у регіонах з високим економічним потенціалом [1].

В країнах, що розвиваються, особливо зростає попит на медичне страхування, страхування від катастроф і природних лих, а також нові форми цифрового страхування, що дозволяють знизити витрати та покращити доступність послуг. Процеси урбанізації і зростання середнього класу в цих країнах сприяють подальшому збільшенню попиту на страхові продукти, відкриваючи нові можливості для розвитку ринку.

Однак глобальний страховий ринок зазнав уповільнення внаслідок пандемії COVID-19 та економічної нестабільності, що вплинуло на обсяги страхових премій. Наприклад, у 2022 році через пандемію обсяг премій

скоротився на 2,1%. Проте, вже в 2024 році ринок відновився на 3,3%, що свідчить про здатність галузі адаптуватися до нових умов. Очікується, що в найближчі роки середньорічний темп зростання премій становитиме 4,5%, що вказує на оптимістичні прогнози на фоні відновлення світової економіки та стабілізації після пандемії [3].

Міжнародна система страхування регулюється різними органами на національному та міжнародному рівнях, які визначають стандарти та гарантують відповідність вимогам безпеки на глобальному рівні. Одним із основних органів, що здійснює нагляд за страховою діяльністю, є Міжнародна асоціація органів страхового нагляду (IAIS). Цей орган відіграє важливу роль у розробці глобальних стандартів для страхових компаній та перестраховиків, сприяючи міжнародній співпраці між регуляторними органами різних країн.

У Європейському Союзі важливу роль відіграє агентство EIOPA (Європейське агентство з нагляду за страховими ринками), яке встановлює регулювання для страховиків в рамках ЄС. Однією з ключових нормативних норм є директива Solvency II, що визначає вимоги до капіталу компаній, управління ризиками та принципи нагляду. Ця директива спрямована на підвищення фінансової стійкості страхової галузі та забезпечення надійності компаній, що має велике значення для захисту прав споживачів.

Крім того, Світовий банк та Світова організація торгівлі (СОТ) відіграють важливу роль у розробці міжнародних стандартів і рекомендацій, що сприяють стабільності глобального страхового ринку, зокрема в умовах глобалізації фінансових ринків.

Згідно з даними OECD, у 2024 році близько 81% страхових компаній у розвинених країнах відповідали стандартам Solvency II, що сприяло значному підвищенню фінансової стійкості сектору. Ці стандарти дозволяють страховим компаніям краще реагувати на ризики та знижувати ймовірність банкрутства, що забезпечує їх здатність виконувати зобов'язання навіть у кризових ситуаціях [1, 4].

Таким чином, структура і правове регулювання міжнародної страхової системи є важливими інструментами для забезпечення стабільності та безпеки на глобальному страховому ринку. Сучасні регуляторні механізми дозволяють забезпечити баланс між інноваціями, зростаючим попитом на страхові продукти та необхідністю захисту інтересів споживачів.

Перестраховування є критично важливим елементом міжнародної страхової системи, оскільки воно забезпечує стабільність і стійкість ринку. Процес перестраховування полягає в тому, що страхові компанії передають частину своїх ризиків іншим страховикам або спеціалізованим перестраховувальним компаніям, щоб зменшити можливі фінансові втрати у разі великих страхових подій. Це дозволяє страховикам зберігати

фінансову стабільність і не витратити величезні суми на покриття великих збитків, що може загрожувати їхнім фінансовим можливостям.

Основні гравці на світовому ринку перестрахування – це компанії, як Munich Re, Swiss Re і Hannover Re. Вони відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності на ринку, знижуючи фінансові ризики для основних страховиків і дозволяючи їм покривати великі та складні ризики, які можуть перевищувати їхні можливості. Завдяки перестрахуванню компанії можуть ефективно управляти ризиками, пов'язаними з катастрофічними подіями, такими як урагани, землетруси, торнадо, а також з кризовими ситуаціями, наприклад, пандеміями чи терористичними актами. Ці питання стають особливо актуальними в умовах зміни клімату та збільшення кількості природних катастроф.

Протягом останніх п'яти років ринок перестрахування демонструє стабільне зростання – в середньому на 4% на рік. Це зростання обумовлене збільшенням частоти та масштабів природних катастроф, таких як урагани, землетруси і інші екологічні катастрофи, а також глобальними ризиками, такими як фінансові кризи, епідемії та геополітичні конфлікти. У 2024 році обсяг перестраховувальних премій досяг 338 мільярдів доларів США, що свідчить про зростання попиту на ці послуги як інструмент для мінімізації фінансових втрат.

Перестрахування має важливе значення також для покриття екологічних і кліматичних ризиків. Зокрема, після великих природних катастроф, таких як урагани та повені, перестраховики можуть допомогти страховим компаніям швидко виконати свої зобов'язання щодо виплат, що могло б поставити під загрозу фінансову стабільність компаній без такої підтримки.

Отже, перестрахування є важливим інструментом для зменшення ризиків на глобальному страховому ринку. Воно дозволяє страховикам ефективно перенести частину своїх фінансових зобов'язань на глобальний ринок через перестраховувальні компанії, що забезпечує компаніям можливість управляти великими ризиками та сприяє стабільності фінансової системи загалом.

Швидкий розвиток технологій радикально змінює підходи до страхування та управління ризиками. Одна з головних інновацій – це впровадження блокчейн-технологій, які забезпечують більшу прозорість у здійсненні страхових угод. Вони знижують ризики шахрайства та прискорюють процеси виплат компенсацій. Завдяки блокчейну можна створювати більш ефективні системи реєстрації та обробки страхових заявок, що мінімізує людський фактор і знижує витрати на адміністрування.

Одним з найбільш перспективних напрямків є використання штучного інтелекту (AI), який дозволяє автоматизувати процеси обробки страхових заявок, аналізу великих обсягів даних та прогнозування майбутніх ризиків. AI значно підвищує точність оцінки ризиків і дає

можливість страховим компаніям своєчасно реагувати на зміни, що впливають на їх діяльність. Особливо важливою є автоматизація процесів врегулювання страхових випадків, що дозволяє значно зекономити час і знижує операційні витрати. За даними McKinsey, у 2024 році 69% міжнародних страхових компаній вже впровадили AI-технології для оцінки ризиків та страхових випадків, що дозволило зменшити витрати на 20% [5].

Цифровізація також сприяє розвитку нових страхових продуктів, таких як on-demand страхування. Цей тип страхування дозволяє клієнтам купувати страховку лише на той період, коли це потрібно, без необхідності платити за постійну страховку. Такі інноваційні продукти дозволяють страхові компанії залучати нові сегменти ринку, зокрема молодь та технологічно підкованих клієнтів, для яких традиційні методи страхування є менш привабливими.

Цифрові інновації мають потенціал змінити структуру та динаміку ринку міжнародного страхування, роблячи його більш гнучким, доступним і ефективним.

Глобальні економічні кризи, політична нестабільність, санкційні режими та військові конфлікти мають великий вплив на міжнародний страховий ринок. У періоди економічної та політичної невизначеності попит на страхові продукти, що покривають кредитні ризики, політичні ризики та страхування від втрат через форс-мажорні обставини, зростає. Це пов'язано з необхідністю для компаній та організацій захищатися від фінансових втрат, спричинених непередбаченими подіями.

Геополітичні конфлікти можуть призвести до значних економічних втрат і вплинути на стабільність фінансових ринків, що в свою чергу підвищує попит на страхування, яке охоплює ризики, пов'язані з війнами, революціями, терористичними актами або іншими надзвичайними ситуаціями. Страхові компанії змушені адаптувати свої стратегії до змін у глобальній економічній та політичній ситуації, щоб зберегти конкурентоспроможність і фінансову стабільність в умовах нестабільності [3].

Зміни клімату мають серйозний вплив на частоту та інтенсивність природних катастроф, що створює нові виклики для страхової галузі. Частота ураганів, повеней, торнадо, посух та інших стихійних лих зростає, що змушує страхові компанії переглядати свої продукти та стратегії управління ризиками. Компанії повинні адаптувати свої продукти до нових реалій і зростаючих ризиків природних катастроф, щоб забезпечити компенсацію збитків у разі їх виникнення.

Особливо в країнах, де спостерігається підвищена частота катастрофічних подій, страховики можуть впроваджувати спеціалізовані фонди для компенсації збитків або співпрацювати з урядами для створення програм страхування від природних катастроф. Такі програми допомагають зменшити фінансові наслідки для населення та бізнесу, а також сприяють зменшенню економічних витрат, що виникають через стихійні лиха.

Це особливо важливо для країн, де зміни клімату проявляються найбільш яскраво. Страхові компанії повинні створювати доступні та ефективні продукти для захисту від природних катастроф, адже такі заходи забезпечують захист економічних інтересів і сприяють стійкості перед лицем змінюваного клімату.

Висновки. Міжнародна система страхування продовжує еволюціонувати і адаптуватися до нових викликів сучасності. Використання інноваційних технологій, розвиток перестрахування та посилення регуляторних норм сприяють стабільності страхової галузі. Основними завданнями залишаються підвищення доступності, ефективності та довіри до страхових продуктів у всьому світі. Цифровізація та інтеграція передових технологій, таких як штучний інтелект і великі дані, відіграватимуть важливу роль у розвитку галузі. Це дозволить підвищити швидкість обслуговування клієнтів, покращити персоналізацію страхових продуктів і забезпечити більш ефективне управління ризиками. Глобальні зміни клімату та економічна нестабільність продовжуватимуть створювати нові виклики для страхового сектору, змушуючи компанії розробляти нові методи управління ризиками та адаптації до нестабільного середовища. Міжнародна співпраця та гармонізація регуляторних стандартів сприятимуть зміцненню стійкості страхової галузі та створенню нових можливостей для її розвитку. Таким чином, міжнародна система страхування наближається до періоду значних змін. Її здатність адаптуватися до нових реалій стане ключовим фактором для ефективного захисту економічних інтересів суспільства в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мирончук, Ю. Розвиток ринку страхування відповідальності: теоретичні і прикладні аспекти // *Економіка та суспільство*. – 2025. – № 77. – С. 29–37. URL: DOI: 10.32782/2524-0072/2025-77-29.
2. Покорчак, С. А. Адаптація страхового ринку України в умовах воєнних ризиків // *Київський економічний науковий журнал*. – 2024. – № 6. – С. 16–24. URL: DOI: 10.32782/2786-765X/2024-6-16.
3. Попович, Д., Михальчук, С. Функціонування страхового ринку України під час війни // *Фінансовий простір*. – 2024. – № 3-4(54). – С. 183–192. URL: DOI: 10.30970/fp.3-4(54).2024.183191192.
4. Соколова, А., Яріш, О., Рижков, А. Ринок страхування України в умовах сучасних трансформацій: стан та перспективи розвитку // *Економічний простір*. – 2025. – С. 244–252. URL: DOI: 10.30838/EP.198.244-252.
5. Stricker, L., Wagner, J., Zeier Röschmann, A. The future of insurance intermediation in the age of the digital platform economy // *Journal of Risk and Financial Management*. – 2023. – Vol. 16, № 9. – Art. 381. URL: DOI: 10.3390/jrfm16090381.

УДК 159.9:355:159.922.1/.2

Ольга СТОЛЯРЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент

ORCID:0000-0002-0479-574X

Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти

«Кам'янець-Подільський державний інститут,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Стаття присвячена висвітленню проблеми впливу гендерних відмінностей на емоційний стан військовослужбовців, які виконують складні завдання в умовах бойових дій. Систематизовано наукові підходи вітчизняних та зарубіжних дослідників у дослідженні категорій «гендер», «гендерна соціалізація» та «гендерні стереотипи». Установлено, що гендерні відмінності у прояві емоцій є складним та багатограним явищем, яке залежить від біологічних, соціальних та індивідуальних особливостей. Виявлено, що гендерні фактори можуть відігравати значну роль у прояві невротичних розладів військовослужбовців. Констатовано, що стійкість до впливу стресорів та психотравмуючих факторів військовослужбовців значно залежить від їх гендерних особливостей.

Ключові слова: *гендерні стереотипи, гендерна соціалізація, гендерна роль, стратегії регуляції емоцій.*

Olha STOLIARENKO,

PhD in Psychological Sciences,

Associate Professor

ORCID: 0000-0002-0479-574X

Educational and rehabilitation institution of higher

education «Kamianets-Podilskyi state institute»,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

THE IMPACT OF GENDER DIFFERENCES ON THE EMOTIONAL STATE OF MILITARY MEN

This article is devoted to highlighting the problem of gender differences in the emotional state of military personnel performing challenging tasks in combat conditions. The scientific approaches of Ukrainian and foreign researchers in the study of the categories «gender», «gender socialization», and «gender stereotypes» are systematized. It has been established that gender differences in showing emotions are a complex and versatile phenomenon that depends on biological, social, and individual characteristics. It has been found

that gender factors can play a significant role in the manifestations of neurotic disorders of military men. It has been stated that the resistance of military personnel to the influence of stressors and psychotraumatic factors significantly depends on their gender specific characteristics.

Keywords: *gender stereotypes, gender socialization, gender role, emotion regulation strategies.*

Світовий і сучасний український досвід чітко свідчить про значний вплив багатьох факторів на психіку військових, які беруть участь у бойових діях. Серед цих факторів – постійна загроза життю, мінливість бойової ситуації, втрата побратимів, тривалі навантаження, що перевищують людські можливості, а також участь у жорстоких насильницьких діях проти ворога.

Сучасна ситуація в Україні підтверджує важливість та актуальність психологічних досліджень щодо виникнення у військовослужбовців негативних емоційних станів. Дані дослідження необхідні для попередження таких станів та для більш чіткого і систематизованого розуміння їхніх особливостей у військових.

Дослідження негативних психічних станів військовослужбовців у бойових умовах здійснювали як зарубіжні, так і вітчизняні психологи. Серед іноземних авторів варто відзначити роботи таких військових психологів, як Е. Джонс, А. Егендорф, С. Веслі, С. Мейерс та інших. В Україні цю важливу науково-прикладну проблематику досліджують такі фахівці, як Ю. Бриндіков, З. Кісарчук, Л. Литвіненко, М. Корольчук, О. Кокун, В. Маслюк, О. Тімченко, В. Семіченко, Л. Царенко, В. Ягупов та інші. Психологічні аспекти впливу бойових дій на емоційний стан особового складу вивчали українські науковці, такі як О. Блінов, О. Бойко, А. Бородій, О. Кокун, В. Крайнюк, О. Макаревич, А. Романишин та інші.

Беручи до уваги великий обсяг теоретичних та експериментальних досліджень негативних емоційних станів, важливо зазначити, що специфіка вивчення цього феномену людської психіки переважно фокусується на діагностиці та особливостях її прояву на різних вікових етапах розвитку особистості. Також дослідження включають виокремлення загальних психологічних чинників їх виникнення та пошук шляхів корекції. Складність дослідження цієї проблеми полягає в тому, що існують розбіжності у поглядах науковців щодо гендерних особливостей впливу негативних емоцій на психічних стан військовослужбовців під час виконання ними професійних обов'язків.

Дослідження механізмів реалізації гендерної політики у Збройних Силах України стало у наш час актуальним напрямом наукового пошуку, що зумовлено особливою значущістю процесу забезпечення гендерної рівності як важливої складової демократичного розвитку українського суспільства в усіх сферах суспільного життя, зокрема у військовій.

Гендер є важливою, але іноді невидимою частиною нашого соціального життя. У життєдіяльності військових є свої проблеми, які включають яскраво виражені гендерні аспекти. Всі вони пов'язані з визначенням професійної ідентичності, обов'язків і компетентностей як військовослужбовців-чоловіків так і військовослужбовців-жінок. Гендерні особливості військовослужбовців мають типові ознаки чоловічої й жіночої поведінки, способу життя, стилю мислення, міжособистісних відносин та ролей, набутих в процесі соціалізації де фіксуються уявлення про особу жіночої та чоловічої статі [2, с. 62].

Специфічна роль і значення впливу гендерних відмінностей на емоційний стан військовослужбовців обумовлює необхідність використання спеціальних, перш за все, психологічних методів дослідження даної проблеми. Науковці виділяють наступні ключові аспекти впливу гендерних відмінностей на емоційний стан людини: *біологічні відмінності, гендерні стереотипи, гендерна соціалізація, стратегії регуляції емоцій, вплив контексту та ситуації* [4; 11; 12; 14].

Біологічні відмінності включають гормональні, нейроанатомічні та генетичні чинники. Гормональні відмінності: біологічні відмінності на рівні гормонів, таких як тестостерон та естроген, можуть впливати на прояв емоцій у чоловіків та жінок. Високий рівень тестостерону у чоловіків пов'язаний із зменшеною чутливістю до стресу та більшою схильністю до агресивної поведінки. Нейроанатомічні відмінності: чоловіки та жінки можуть мати відмінності у структурі та функції певних частин мозку, які відповідають за обробку емоцій. До прикладу, ліва півкуля мозку, особливо у жінок, зазвичай активується під час обробки позитивних емоцій, тоді як права півкуля більш пов'язана з негативними емоціями та стресом. Генетичні чинники: деякі генетичні особливості можуть активізувати прояви емоцій. Генетичні мутації можуть підвищити рівень агресивності в деяких людей.

В. Рогачко у дослідженні гендерних особливостей поведінки в стресових ситуаціях стверджує, що гендерні відмінності у ситуації стресу зумовлені взаємодією гормональних і фізіологічних факторів. У жінок активація гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової осі (НРА) під час стресу більш тривала і супроводжується вищими рівнями кортизолу, що підвищує емоційну чутливість та схильність до тривожності й депресії. Естроген і прогестерон також впливають на емоційні реакції, посилюючи або знижуючи тривожність залежно від фаз циклу. У чоловіків активація осі НРА більш інтенсивна, але короткочасна, що пов'язано з вищим рівнем агресії і ризиком серцево-судинних захворювань. Окситоцин у жінок сприяє соціальній підтримці під час стресу, тоді як чоловіки частіше покладаються на проблемно-орієнтовані стратегії [11].

О. Кокун, обґрунтовуючи проблему забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій, виділяє «жіночі» фізіологічні реакції на стрес: головний біль або напади страху. У чоловіків

частіше виявляються такі ознаки стресу: обмеження рухової активності, поява психічних розладів, втрата слуху, зору, пам'яті [6, 22].

Психологи однакові у тому, що жіночий організм відрізняється від чоловічого своєю реакцією на стрес і виробляє збільшену кількість гормонів стресу, таких як кортизол, і виявляє тривалішу дію цих гормонів після усунення причини стресу. Це може негативно впливати на клітини мозку, особливо ті, що відповідають за пам'ять. Жінки не лише фізіологічно більш схильні до стресу, але й психологічно менш стійкі, часто переживають неприємності та негативні почуття повторно, особливо відносно взаємин з близькими людьми [4; 9; 11].

Наукові дослідження гендерних особливостей чітко вказують на те, що існують біологічні відмінності у реакції на стрес та прояві емоцій чоловіків та жінок. Також доведено, що рівень гормонів, таких як тестостерон та естроген, може впливати на виникнення того чи іншого емоційного стану. Однак, рівень впливу генетичних відмінностей на поведінку та емоційний стан особистості все ще перебуває у стані емпіричного дослідження.

Гендерний стереотип має соціальну природу і є продуктом соціально-культурних норм та очікувань. Причиною появи гендерних стереотипів є глибоко вкорінені ставлення, цінності, соціальні норми і упередження. Гендерні стереотипи – спрощені образи характерологічних та поведінкових особливостей жінок і чоловіків [15].

А Тимченко, у своїх дослідженнях гендерних стереотипів та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві, виокремлює чотири групи гендерних стереотипів [13, 74]:

- стереотипи маскуліності-фемінності – типові уявлення про тілесні, психічні й поведінкові риси жінок і чоловіків (ніжність, турбота, пасивність і домінантність, компетентність, самовпевненість відповідно); стереотипи змісту праці – уявлення про «жіночі» і «чоловічі» види діяльності (обслуговуюча, виконавська та інструментальна, керівна відповідно);
- стереотипи сімейних і професійних ролей відповідно до статі: головними для жінок є сімейні ролі, а для чоловіків – професійні.
- стереотипи зовнішності – типово «жіночі» й «чоловічі» риси, пов'язані із зовнішнім виглядом: жінка – тендітна й струнка, чоловік – розумний і атлетичний.

В. Малюга припускає, що гендерні стереотипи є більш поширеними серед жінок літнього віку і більшою мірою впливають на їх самореалізацію, порівняно з представницями ранньої дорослості [8, 81].

О. Вілкова вважає, що гендерні норми, що культивуються суспільством, визначають прийнятні способи вираження емоцій, пошуку підтримки та реагування на стресові ситуації для представників різних статей. На думку дослідниці, вивчення складної взаємодії між гендерними ролями та стресостійкістю є критично важливим для створення науково

обґрунтованих інтервенцій, які сприятимуть поліпшенню загального психічного здоров'я [3, 26].

Д. Тінін та В. Тимофеев зазначають, що уявлення про ідеали маскулінності та фемінності сьогодні мають велику кількість суперечностей. По-перше, традиційні аспекти цих ідеалів переплітаються з сучасними. По-друге, вони стали більш різноманітними та узагальнюють широкий спектр індивідуальних варіацій. По-третє, ці ідеали відображають як чоловічі, так і жіночі переконання [14, 394].

Отже, гендерні стереотипи – це спрощені, емоційно насичені та стійкі уявлення про чоловіків та жінок, які розглядаються як один з видів соціальних стереотипів. Вони можуть бути досліджені з двох точок зору: особистої ідентифікації чоловіків і жінок та колективної свідомості суспільства. Дослідження гендерних стереотипів призводять до двох важливих висновків. По-перше, вони часто мають більший вплив, ніж расові стереотипи. По-друге, існують міцні гендерні стереотипи, які впливають на членів соціальної групи й зазвичай приймаються ними.

Гендерна соціалізація визначає формування статевих стереотипів, ролей та ідентичності в суспільстві, впливаючи на сприйняття своєї статі та ролі в ньому. Цей процес визначає очікування щодо поведінки, включаючи вибір професії, стереотипи та рольові очікування. Гендерна соціалізація формує гендерну ідентичність та визначає самовизначення особистості в гендерній системі. Вона також є ключовим аспектом боротьби за гендерну рівність, оскільки розуміння її впливу допомагає розробляти програми для досягнення рівності та усунення нерівностей у суспільстві. Гендерна соціалізація взаємодіє з культурними, соціальними та економічними змінами, що робить її важливою для культурної трансформації та створення суспільства, що поважає різноманітність та гендерну рівність.

В. Червінський, у дослідженні проблеми гендерної соціалізації молоді вказує, що поняття «гендерна соціалізація» виражає процес засвоєння особистістю системи цінностей, норм, типів поведінки, стилю життя, соціальних ролей, що узгоджуються з культурними, соціальними, економічними, політичними контекстами буття та уявленнями про роль і місце чоловіка і жінки в суспільстві [16, 132].

Відповідно до визначення Н. Грицяк, гендерна соціалізація представляє собою процес усвідомлення норм, правил поведінки та установок, які відповідають культурним уявленням про ролі, статус і функції чоловіка та жінки в суспільстві [5, 12].

На думку О. Сухар, процес гендерної соціалізації, внаслідок якого людина засвоює гендерні очікування своєї культури, розпочинається з раннього віку і підкріплюється різними референтними джерелами, такими як батьки, вчителі, однолітки та засоби масової інформації. Ці джерела створюють і підтримують стандартні очікування, які формують гендерні

ролі та специфічну поведінку, що, у свою чергу, впливає на стратегії подолання стресу [12, 520].

Т. Дуткевич вважає, що загальна закономірність гендерної соціалізації у дитячому віці полягає в наступному: ідеальний чоловік – це маскулінний тип з притаманними йому якостями сміливості, сили, витривалості, впевненості, відповідальності, а жінка – андрогінний тип: ніжна, ласкава, турботлива, м'яка, але в той же час активна, відповідальна, впевнена в собі [4, 153].

На думку сучасних вчених, гендерна соціалізація індивіда відбувається на різних етапах життєдіяльності. Результатом гендерної соціалізації особистості є формування її гендерної культури.

Науковці зазначають, що у процесі гендерної соціалізації здійснюється певна деформація розвитку особистості, оскільки одні особистісні якості, що відповідають гендерним стереотипам, позитивно сприймаються і розвиваються, а інші – що таким стереотипам суперечать – забороняються та затримуються у розвитку. Заохочення і примушування діяти за певними сценаріями, пов'язано не лише з розвитком відповідних фемінних чи маскулінних якостей, а також із життєвими виборами, що є результатом виховання, у якому гендерні відмінності формуються під впливом стереотипів, нав'язаних людині суспільством [5; 8; 15].

Отже, хоча гендерна соціалізація і має свої позитивні аспекти, важливо розуміти й усвідомлювати також її потенційні негативні наслідки. Наслідки ці можуть виявлятися в обмеженні можливостей та стереотипному уявленні про гендерні ролі. Більше того, гендерна соціалізація може сприяти поширенню гендерної дискримінації та поглиблювати існуючі гендерні нерівності.

Розглядаючи вплив гендерних відмінностей на *стратегії регуляції емоцій*, слід підкреслити, що, численні вітчизняні і зарубіжні дослідження у сфері гендеру свідчать, що жінки частіше використовують емоційно-орієнтовані стратегії подолання стресу, такі як пошук емоційної підтримки, вираження почуттів і знаходження відволікань, порівняно з чоловіками. Ця гендерна різниця у стилях подолання стресу може бути результатом соціальних очікувань, які стимулюють жінок бути більш експресивними та орієнтованими на взаємини. Натомість чоловіки часто налаштовані на використання проблемно-орієнтованих стратегій, таких як активне вирішення проблем та планування, що відповідає традиційним маскулінним нормам незалежності та самодостатності [9; 11; 12].

Н. Агаєвим у дослідженні негативних психічних станів військовослужбовців встановлено існування індивідуальних особливостей, пов'язаних зі схильністю до депресивних розладів як серед жінок так і серед чоловіків, які не пов'язані з їхнім фізіологічним станом під час війни. Жінки значно частіше повідомляють про проблеми з психічним здоров'ям, аніж чоловіки. Серед військовослужбовців 22 % жінок та 15,5 % чоловіків страждають на високий рівень тривожності, 12,0 % жінок

та 9,2 % чоловіків характеризуються високим рівнем депресії. Окрім цього, саме більша частка жінок, аніж чоловіків, мають більше симптомів посттравматичного стресового розладу після бойових травм [1, 283].

В. Рогачко констатує, що гендерні відмінності у реакціях на стрес між чоловіками та жінками вирізняються не лише біологічними особливостями, але й стратегіями регуляції своїх емоцій. Чоловіки зазвичай реагують на стрес, аналізуючи проблеми та свої почуття на самоті. Вирішення проблеми допомагає чоловікові впоратися зі стресом, тоді як для жінок важливо розповідати іншим про свою проблему [11].

Значимим також є і те, що чоловіки та жінки виявляють різні стилі осмислення під час усвідомлення емоцій. Усвідомлене регулювання емоцій часто пов'язане з їх стриманням. Чоловіки зазвичай більш стримані у вираженні таких емоцій, як співпереживання та печаль, тоді як жінки частіше стримують емоції гніву та агресії. Жінки краще розуміють емоції інших людей, порівняно з чоловіками. Важливо зазначити, що ці відмінності більш якісні, ніж кількісні, тобто йдеться про різні способи вираження та розуміння емоцій, а не про їх наявність або відсутність.

Способи вияву емоцій можуть також залежати від *конкретної ситуації та контексту*. У ситуації, коли потрібне прийняття рішення чи реакція на небезпеку, чоловіки можуть виявляти більшу агресивність і впевненість, тоді як жінки здатні до обережності та емпатії.

В. Лесков у своєму дослідженні соціально-психологічних детермінант виникнення бойового стресу у військовослужбовців вказує на вагомий фактор у формуванні стресостійкості особистості гендерних ролей, які можна визначити як соціально сконструйовані очікування та норми, що асоціюються з маскуліністю та фемініністю. Соціальні уявлення про те, якою повинна бути поведінка чоловіків і жінок, суттєво впливають на їхні стратегії подолання стресу та загальну здатність адаптуватися до несприятливих обставин [7, 92].

Р. Попелюшко, аналізуючи причини виникнення та механізм розвитку ПТСР у комбатантів, стверджує, що в умовах війни високий рівень стресу спостерігається у представників кожної статі, що є значною проблемою психічного здоров'я українців, яка потребує миттєвого реагування з боку психологів, влади та інших органів [10, 96].

В. Осьодло, досліджуючи особистісні чинники подолання негативних стресових ситуацій в особливих умовах доводить, що чоловіки і жінки в рівній мірі переживають ті чи інші події, демонструють ідентичні фізіологічні реакції. Однак вони по-різному, у відповідності зі своєю гендерною роллю, пояснюють причини емоцій. Жінці досить складно адаптуватися у військовому середовищі, як у соціально-психологічному, так і в професійному плані, необхідно враховувати позитивні та негативні моменти у військовій службі пов'язані з емоційною сферою. В іншому випадку жінки-військовослужбовці будуть відчувати на службі почуття тривоги і дискомфорту [9, 242].

Отже, гендерні відмінності у прояві емоцій є складним та багатогранним явищем, яке залежить від безлічі факторів, включаючи соціальні, культурні, біологічні та індивідуальні особливості і є результатом складної взаємодії між ними. Розуміння цих взаємозв'язків дозволить розробити ефективні програми підтримки військовослужбовців, де буде враховано специфіку гендерних ролей, що в результаті дасть змогу значно підвищити рівень їх стресостійкості.

Теоретичне дослідження впливу гендерних відмінностей на емоційний стан та прояв невротизації у військовослужбовців показало, що під час оцінки рівня невротичних станів та розладів у військовослужбовців гендерні відмінності необхідно враховувати. Установлено наступні ключові аспекти впливу гендерних відмінностей на емоційний стан військовослужбовців: біологічні відмінності, гендерні стереотипи, гендерна соціалізація, стратегії регуляції емоцій, вплив контексту та ситуації. Доведено, що гендерні відмінності можуть відігравати значну роль у прояві невротизації та невротичних розладів, виходячи з відмінностей у соціокультурних, біологічних та психологічних факторах. Отже, аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що стійкість військовослужбовців, які виконують складні завдання в умовах бойових дій до впливу стресорів та психотравмуючих факторів, значно залежить від їх гендерних особливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаєв Н. Негативні психічні стани військовослужбовців у бойових умовах : класифікації, визначення, ідентифікація. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки*, 2013. № 2 (67). С. 282–292.
2. Актуальні проблеми гендерної політики у Збройних Силах України: навчально-методичний посібник [В. Кротиков, В. Топальський, В. Малюга та ін.] / за заг. ред. Б. Андресюка. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2021. 112 с.
3. Вілкова О. Гендерні дослідження: навчальний посібник. Київ : ППК ДСЗУ, 2020. 54 с.
4. Дуткевич Т. Володченко М. Соціальна психологія. Теоретичний курс : навч. посіб. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2012. 132 с.
5. Грицяк В. Теоретико-методологічні засади формування й реалізації державної гендерної політики в Україні : Автореф. дис. докт. наук з держ. управління / Н. В. Грицяк. Київ, 2015. 29 с.
6. Кокун О., Агаєв Н., Пішко І. Особливості вияву негативних психічних станів у військовослужбовців внаслідок тривалої участі в бойових діях та перебування в зоні АТО. *Вісник Національного університету оборони України*, 2021. Вип. 3 (46). С. 123–129.
7. Лесков В. О., Грязнов І. О. Сутність і причини виникнення нервовопсихічних розладів у військовослужбовців після проходження служби

в умовах бойових дій. *Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ, 2006. Т. VIII. Вип. 3. С. 91–97.

8. Малюга В. Основи гендерної політики: навчально-методичний посібник. Київ : ДП «Укртехінформ», 2018. 234 с.

9. Осьодло В. Особистісні чинники подолання стресових ситуацій в особливих умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 2013. Вип. 14(1). С. 242–252. URL:<http://surl.li/atshy> (дата звернення: 10.11.2021).

10. Попелюшко Р. Причини виникнення та механізм розвитку ПТСР у комбатантів. *International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences*. Kielce: Holy Cross University, 2016. С. 95–98.

11. Рогачко В. Гендерні особливості поведінки в стресових ситуаціях. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/28115/1/192-195.pdf> (дата звернення: 01.03.2025).

12. Сухар О. Гендерні особливості поведінки військовослужбовців учасників бойових дій у стресових ситуаціях. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: матеріали XXV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю* (25 квітня 2025 року). м. Черкаси. Черкаси : НУЦЗ, 2025. С. 518 – 521.

13. Тимченко А. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. Київ : Програма розвитку ООН, 2017. 144 с.

14. Тінін Д., Тимофєєв В. Психологічні аспекти гендерної політики в секторі безпеки України: співвідношення маскулінності та фемінізму. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2022. № 1 (116). С. 393–398.

15. Томаржевська І. Специфіка використання поняття «гендер» у психології. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 5–6 квітня 2019 року). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. С.118–119.

16. Червінський В., Савицька А., Чернецький Ю. Гендерна соціалізація молоді як ознака гендерної ідентичності. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*, 2019. №18. С. 141–143.

УДК 343.541:316

Ольга СТУКАЛІНА,
доктор філософії з права (PhD)
ORCID:0000-0001-9206-3487
м. Одеса, Україна

ЗГВАЛТУВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню згвалтування як соціально-правової проблеми в системі глобальних викликів сучасності. Встановлено, що згвалтування є одним із найбільш небезпечних та суспільно резонансних проявів насильницької злочинності, що посягає на основоположні права людини, зокрема на статеву свободу, статеву недоторканність, честь, гідність і психічне здоров'я особи. З'ясовано, що згвалтування становить майже половину всіх кримінальних правопорушень проти статевої свободи і недоторканості в Україні, а його рівень за останні роки демонструє стійку тенденцію до зростання, що відповідає європейським і світовим трендам. Зроблено висновок, що комплексний кримінологічний аналіз згвалтування дає змогу виявити основні закономірності цього виду насильницької злочинності та обґрунтувати напрями вдосконалення наукового забезпечення і практики протидії, що сприятиме підвищенню ефективності запобіжної діяльності, захисту потерпілих і зміцненню суспільної безпеки.

Ключові слова: згвалтування; насильницька злочинність; статева недоторканість; глобальні виклики; кримінологічний аналіз; стаття 152 КК України; суспільна безпека.

Olha STUKALINA,
Doctor of Philosophy in Law (PhD)
ORCID: 0000-0001-9206-3487
Odesa, Ukraine

RAPE AS A SOCIO-LEGAL PROBLEM IN THE SYSTEM OF CONTEMPORARY GLOBAL CHALLENGES

The article is devoted to rape as a socio-legal problem in the system of global challenges of our time. It is established that rape is one of the most dangerous and socially resonant manifestations of violent crime, which encroaches on fundamental human rights, in particular on sexual freedom, sexual integrity, honor, dignity and mental health of a person. It is found that rape accounts for almost half of all criminal offenses against sexual freedom and integrity in Ukraine, and its level in recent years has demonstrated a steady

growth trend, which corresponds to European and world trends. It is concluded that a comprehensive criminological analysis of rape makes it possible to identify the main patterns of this type of violent crime and to substantiate areas for improving scientific support and countermeasure practices, which will contribute to increasing the effectiveness of preventive activities, protecting victims and strengthening public safety.

Keywords: *rape; violent crime; sexual integrity; global challenges; criminological analysis; Article 152 of the Criminal Code of Ukraine; public security.*

Зґвалтування є одним із найбільш небезпечних і суспільно резонансних проявів насильницької злочинності, що посягає на основоположні права людини, зокрема на статеву свободу, статеву недоторканність, честь, гідність і психічне здоров'я особи. Це кримінальне правопорушення завдає не лише тяжкої фізичної та моральної шкоди потерпілим, а й має довготривалі негативні наслідки для суспільства загалом, формуючи атмосферу страху, недовіри та соціальної напруги.

Світова статистика свідчить про надзвичайно масштабний і системний характер зґвалтування та інших форм сексуального насильства, що дає підстави розглядати їх як одну з найпоширеніших форм насильницької злочинності у глобальному вимірі. За оцінками міжнародних організацій, зокрема ЮНІСЕФ, сотні мільйонів людей упродовж життя зазнали сексуального насильства, значна частина з яких – саме зґвалтування. Особливо тривожними є дані щодо насильства в дитячому віці: у світі понад 650 мільйонів жінок і дівчат зазнали зґвалтування або сексуального нападу до досягнення 18 років. Водночас сексуальне насильство не є виключно «жіночою» проблемою – за різними оцінками, від 410 до 530 мільйонів хлопчиків і чоловіків, які живуть сьогодні, у дитячому віці також стали жертвами зґвалтувань або інших форм сексуальних посягань [1].

Особливої гостроти проблема зґвалтування набуває в умовах соціальної нестабільності, збройного конфлікту та воєнного стану, коли знижується рівень соціального контролю, зростає рівень насильства, тоді, як вразливі категорії населення потребують посиленого захисту. У таких умовах зґвалтування може використовуватися не лише як індивідуальне кримінальне правопорушення, а й як форма грубого порушення прав людини та засіб залякування.

У цьому контексті кримінологічний аналіз зґвалтування в Україні набуває важливого наукового й практичного значення, оскільки дає змогу виявити загальні закономірності поширення цього виду насильницької злочинності, проаналізувати його рівень, структуру та динаміку, а також просторові й часові особливості вчинення. Зосередження уваги на географічному розподілі, сезонних коливаннях і тенденціях розвитку зґвалтувань створює об'єктивну основу для оцінки реального стану

проблеми та визначення напрямів удосконалення кримінологічного моніторингу й запобіжної діяльності держави у сфері протидії насильницькій злочинності.

Метою статті є здійснення комплексного кримінологічного аналізу зґвалтування в Україні шляхом дослідження його рівня, структури, динаміки та специфічних рис осіб, які вчинили зґвалтування, з метою виявлення основних закономірностей розвитку цього виду насильницької злочинності й обґрунтування напрямів удосконалення наукового забезпечення та практики протидії зґвалтуванням.

Наукову базу дослідження складають праці провідних вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі кримінології та кримінального права, зокрема: А. В. Андрушка, А. М. Бабенка, О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, Ю. В. Бауліна, А. Б. Благої, І. Г. Богатирьова, В. В. Голіни, Б. М. Головікіна, В. К. Грищука, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, О. М. Джузи, Ю. В. Клевенець, Л. М. Кийка, С. С. Колесник, І. П. Лановенка, А. Ю. Лісова, О. В. Мазуренка, Е. В. Расюка, С. П. Рашевського, В. М. Смітєнко, Є. В. Фесенка, В. І. Шакуна, В. М. Шевчук та інших дослідників. Водночас кримінологічні аспекти зґвалтування і запобігання насильницьким статевим кримінальним правопорушенням в Україні в умовах воєнного стану залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює потребу в подальших наукових дослідженнях та негативно позначається на ефективності практики протидії цим злочинам.

Насильницькі дії сексуального характеру, зокрема зґвалтування, є глобальною проблемою, що поширена у всіх регіонах світу незалежно від рівня економічного розвитку чи соціально-політичної стабільності. Однак найбільша кількість задокументованих випадків припадає на країни Африки на південь від Сахари, Східної і Південно-Східної Азії, а також Центральної та Південної Азії. У цих регіонах поєднуються складні соціальні, економічні та культурні фактори, які сприяють високому рівню насильства, а також недостатній захист жертв. Важливим аспектом є те, що через соціальні табу, стигматизацію потерпілих і недовіру до правоохоронних органів багато випадків сексуального насильства залишаються нерозкритими та не відображаються в офіційній статистиці, що значно ускладнює оцінку масштабу проблеми і розробку ефективних заходів протидії [1].

За останнє десятиліття, з 2013 по 2023 рік, у країнах Європейського Союзу спостерігається значне зростання зареєстрованих випадків злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, включно із зґвалтуваннями. Загальна кількість таких правопорушень у 2023 році збільшилася на 79,2 % у порівнянні з 2013 роком, а випадки саме зґвалтувань зросли більш ніж удвічі – на 141 %. У 2023 році було зафіксовано 243 715 злочинів сексуального характеру, із них 91 370 – зґвалтувань, що на 5,5 % більше, ніж у 2022 році (зокрема, зґвалтувань на 7 % більше). Статистика свідчить про зростання рівня виявлення та реєстрації злочинів сексуального

насильства, що відображає підвищення суспільної обізнаності та активності правоохоронних органів. Водночас збільшення показників може вказувати на реальне зростання поширеності цих кримінальних правопорушень [2]. Отже, ці дані підкреслюють нагальну потребу в удосконаленні превентивних заходів і підвищенні ефективності кримінального реагування.

Аналіз загальної кількості зареєстрованих випадків зґвалтувань у країнах Європейського Союзу дозволяє виділити три основні групи держав за рівнем фіксації таких злочинів. До групи з високою кількістю випадків належать Франція (41 652), Німеччина (13 108), Швеція (8908), Іспанія (4 890), Бельгія (4409), Румунія (2660), Фінляндія (2 379), Данія (2375), Нідерланди (2415) та Австрія (2328) [3]. Вказані країни демонструють значний рівень фіксації злочинів сексуального насильства, що може свідчити як про високу реальну поширеність даного виду кримінальних правопорушень, так і про ефективність систем збору та обробки статистичних даних.

До середньої групи належать Чехія (1748), Ірландія (1004), Угорщина (537), Польща (499), Португалія (494), Хорватія (422), Греція (293), Латвія (283), Словенія (258), Естонія (191) та Люксембург (146) [3]. У цих країнах кількість зафіксованих випадків є помірною, що може бути зумовлено як особливостями національних правових систем, так і соціокультурними факторами, що впливають на рівень повідомлень про злочини.

Нарешті, до групи з низькою кількістю випадків зґвалтувань відносяться Литва (92), Словаччина (100), Болгарія (75), Мальта (63) та Кіпр (41) [3]. Низький рівень офіційної статистики у цих країнах може свідчити про недооцінку проблеми, недостатній рівень довіри до правоохоронних органів або особливості реєстрації злочинів, що ускладнює адекватне відображення масштабу проблеми.

Таким чином, наведений розподіл підкреслює необхідність врахування як реальних кримінологічних тенденцій, так і специфіки методології збору статистичних даних при аналізі поширеності злочинів сексуального насильства в країнах Європейського Союзу.

Тенденції, зафіксовані у країнах Європейського Союзу, знаходять своє відображення й у сучасній кримінологічній ситуації в Україні. Аналіз офіційної статистики та результатів наукових досліджень свідчить про наявність аналогічних процесів, пов'язаних із коливанням та загальною динамікою статевої злочинності, зокрема кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Це актуалізує потребу у комплексному науковому осмисленні відповідних процесів, об'єктивній оцінці криміногенної ситуації та визначенні напрямів удосконалення превентивних заходів.

Так, у 2020 році в Україні було зареєстровано 740 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, з яких у 589 випадках особам повідомлено про підозру (80 %) [4]. У 2021 році

кількість таких кримінальних правопорушень зросла до 930, при цьому повідомлення про підозру здійснено у 797 провадженнях (86 %) [5]. У 2022 році зафіксовано зменшення показників – 623 кримінальні правопорушення, з яких у 485 випадках повідомлено про підозру (78 %) [6]. Водночас у 2023 році спостерігалось суттєве зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень – до 947, з яких у 810 провадженнях повідомлено про підозру (85,5 %) [7]. У 2024 році обліковано 872 кримінальні правопорушення зазначеної категорії, однак кількість повідомлень про підозру становила лише 436 випадків (50 %) [8], що свідчить про істотне зниження ефективності процесуального реагування та ускладнення виявлення і розслідування таких кримінально протиправних діянь.

Аналіз структури кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи за 2024 рік свідчить про чітку ієрархію окремих видів насильницької сексуальної злочинності. Домінуюче місце у цій структурі займає зґвалтування, частка якого становить 47 %, що майже дорівнює половині всієї сукупності зазначених кримінальних правопорушень. Такий показник підтверджує визначальну кримінологічну роль зґвалтування у формуванні загального стану статевої злочинності та його підвищену суспільну небезпечність [9, 191]. Друге місце посідає сексуальне насильство, частка якого складає 18 %, що свідчить про істотне поширення різних форм насильницьких посягань на статеву свободу особи. Майже співмірною є частка кримінальних правопорушень, пов'язаних із розбещенням неповнолітніх (18 %), що вказує на високий рівень віктимізації дітей та підвищену соціальну вразливість цієї категорії потерпілих. Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, становить 14 %, доповнюючи загальну структуру правопорушень, пов'язаних із посяганням на статеву недоторканість неповнолітніх [8]. У цілому зазначене співвідношення відображає переважання тяжких форм сексуальної злочинності та підкреслює необхідність комплексного кримінологічного аналізу й удосконалення заходів кримінально-правового впливу у сфері захисту статевої свободи і статевої недоторканості особи.

Логічним продовженням наведеного структурного аналізу є звернення до динамічних показників найбільш поширеного виду статевої злочинності. Так, упродовж 2020-2024 років кількість зареєстрованих фактів зґвалтування зазнавала коливань, однак у цілому зберігала стабільно високий рівень: у 2020 році зафіксовано 393 випадки, у 2021 році – 406, у 2022 році – 250, у 2023 році – 450, у 2024 році – 410 фактів. У порівняльному вимірі між 2020 та 2024 роками кількість зареєстрованих фактів зґвалтування зросла з 393 до 410 випадків [4; 5; 6; 7; 8]. Отже, абсолютне зростання становить 17 фактів, що у відносному вираженні відповідає збільшенню приблизно на 5 %. Зазначена динаміка свідчить про помірне, але стійке зростання цього виду насильницької сексуальної злочинності в середньостроковій перспективі, що підтверджує його

стабільну присутність у кримінологічній структурі та актуалізує потребу в посиленні системи запобігання.

З урахуванням загальної кількості випадків зґвалтувань у відповідні роки, аналіз показників правового реагування свідчить про рівень повідомлень про підозру та скерованих обвинувальних актів у відсотках від загальної кількості зафіксованих випадків. У 2020 році із 393 зафіксованих випадків зґвалтувань повідомлення про підозру було вручено у 359 випадках, що становить приблизно 91 % від усієї кількості кримінальних правопорушень цього року. Обвинувальні акти скеровано у 292 випадках, або близько 74 % від загальної кількості зафіксованих кримінально протиправних діянь. У 2021 році з 406 випадків повідомлення про підозру надійшли у 383 випадках (94 %), а обвинувальні акти – у 309 випадках (76 %). У 2022 році, зафіксувавши 250 випадків зґвалтувань, повідомлення про підозру вручено у 223 випадках (89 %), а обвинувальні акти направлено у 168 випадках (67 %). У 2023 році із 450 випадків повідомлень про підозру було 415 (92 %), обвинувальних актів – 338 (75 %). У 2024 році з 410 зафіксованих випадків повідомлення про підозру надійшли у 389 випадках (95 %), а обвинувальні акти – у 328 випадках (80 %) [4; 5; 6; 7; 8]. Отже, можна констатувати високий рівень процесуального реагування на зґвалтування, що характеризується значною часткою вручення повідомлень про підозру, а також стабільною часткою доведення справ до суду в межах 67–80 %.

Серед осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у виді зґвалтування, жінки становлять незначну частку – лише 1 %, що свідчить про високу переважність чоловіків у структурі правопорушників (понад 99 %) [8; 9]. Це пояснюється соціально-психологічними особливостями та патріархальними моделями поведінки, адже сексуальні насильницькі злочини здебільшого мають на меті використання фізичної сили, домінування або агресії, що характерно для чоловіків. Жінки ж у більшості випадків не виявляють подібної поведінки через соціалізаційні, біологічні та психологічні фактори.

Аналіз громадянства осіб, які вчинили зґвалтування, свідчить про майже повну домінанту громадян України у структурі виявлених правопорушників. Так, громадянами України є понад 97 % від загальної кількості встановлених осіб. Іноземні громадяни представлені незначною кількістю – близько 2 %, тоді як особи без громадянства становлять приблизно 1 % [8; 10].

Прикладом участі іноземних громадян у вчиненні зґвалтувань є кримінальна справа 2025 року, у якій 29-річному громадянину Республіки Таджикистан було інкриміновано кримінальне правопорушення за ч. 1 ст. 152 КК України. Обвинувачений, нещодавно звільнений із місць позбавлення волі після відбуття покарання за корисливий злочин, скористався уразливим становищем потерпілої та її довірчими відносинами, щоб реалізувати свій злочинний намір. Жінка перебувала у столиці з метою оформлення документів для виїзду за кордон, і

обвинувачений надав їй тимчасове житло, яке використав як засіб для вчинення кримінально протиправного діяння. Цей випадок свідчить про те, що, незважаючи на домінуючу роль громадян України у структурі злочинності, іноземні особи також можуть бути причетні до тяжких кримінальних правопорушень, що вимагає уваги правоохоронних органів і системи кримінальної юстиції [11].

За віковими категоріями розподіл осіб, які вчинили зґвалтування у 2024 році виглядає так: до 14 років – 3 %; 14–17 років – 12 %; 18–28 років – 30 %; 29–39 років – 25%; 40–54 роки – 25 %; 55–59 років – 2 %; 60 і більше років – 3 % [8]. Найбільша частка правопорушників зосереджена у молодому віці (18–28 років) та у середньому віковому діапазоні (29–54 роки). Молодий вік характеризується високою соціальною активністю, формуванням особистості, імпульсивністю та підвищеною схильністю до ризикованої поведінки, що збільшує ймовірність вчинення кримінальних правопорушень. Середній вік, навпаки, зазвичай пов'язаний із більшою соціальною стабільністю, однак у разі кримінальних правопорушень може відображати вплив життєвих криз, стресових факторів чи незадоволених психологічних потреб. Такий віковий розподіл відповідає загальновизнаним кримінологічним закономірностям для насильницьких злочинів, зокрема зґвалтувань [12, 112].

Освітній рівень осіб, які вчинили зґвалтування, свідчить про переважання правопорушників із низьким та середнім рівнем освіти. Так, найбільшу групу становлять особи з базовою та профільною середньою освітою, що становить близько 67 % від загальної кількості виявлених правопорушників. Значною є також частка осіб із професійною (професійно-технічною) освітою – близько 20 %. Особи з вищою освітою становлять відносно нечисленну групу – приблизно 6 %, що підтверджує тенденцію до меншої залученості осіб із високим освітнім рівнем у вчинення тяжких насильницьких кримінальних правопорушень. Аналогічну кількісну частку складають особи з початковою освітою близько 6 %. Найменш представленою є категорія осіб, які не мають освіти взагалі, що становить приблизно 1 %. У сукупності наведені статистичні показники свідчать, що понад 85 % осіб, які вчинили зґвалтування, мають лише середню або професійну освіту, що вказує на кримінологічну значущість освітнього чинника як одного з детермінантів цього виду насильницької злочинності [8; 10]. Така структура підтверджує необхідність урахування рівня освіти при розробленні превентивних заходів, спрямованих на зниження ризиків учинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Вивчення стану працездатності осіб, які вчинили зґвалтування, станом на 2025 рік свідчить, що значна частка правопорушників перебувала поза сферою соціально корисної діяльності [13, 313]. Так, із 230 встановлених осіб 92 правопорушники (40 %) були працездатними, проте не працювали та не навчалися, ще 5 осіб (2,5 %) мали офіційний

статус безробітних [10]. Загалом понад 42,5 % осіб, які вчинили зґвалтування, перебували у стані соціально-економічної дезадаптації, що свідчить про кримінологічну значущість факторів незайнятості та соціальної маргіналізації як детермінантів насильницької сексуальної злочинності [14, 47–48].

Дослідження психофізіологічного стану осіб, які вчинили зґвалтування, станом на листопад 2025 року засвідчує, що близько 21 % із 230 правопорушників перебували в стані алкогольного сп'яніння [10]. Отримані дані підтверджують істотний вплив алкоголю як криміногенного чинника, що знижує рівень самоконтролю, послаблює стримувальні механізми поведінки та підвищує схильність до агресивних дій [15, 228]. У зв'язку з цим вживання алкоголю слід розглядати як один із ключових детермінантів учинення насильницьких кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, що обумовлює необхідність його системного врахування під час розроблення превентивних заходів і формування адекватної кримінально-правової реакції.

Показовим прикладом учинення зґвалтування у стані алкогольного сп'яніння є кримінальне провадження, розглянуте Чутівським районним судом Полтавської області. Встановлено, що у червні 2019 року громадянин А. після вживання алкоголю вчинив фізичне насильство та зґвалтування щодо матері, з якою перебував у сімейних відносинах. Злочин було вчинено невдовзі після умовно-дострокового звільнення, що у поєднанні зі станом алкогольного сп'яніння свідчить про підвищений рівень криміногенного ризику та роль алкоголю як чинника насильницької сексуальної злочинності [16].

Отже, типовий гвалтівник – це чоловік молодого або середнього віку, громадянин України, з низьким або середнім рівнем освіти, схильний до агресивної або домінантної поведінки, нерідко соціально дезадаптований, переважно працездатний, але часто не працює і не навчається, такий, що у значній частині випадків вчиняє кримінально протиправне діяння під впливом алкоголю.

Підсумуємо, що зґвалтування є однією з найбільш суспільно небезпечних форм насильницької злочинності, що має масштабний негативний вплив як на постраждалих осіб, так і на суспільство в цілому. Проведений кримінологічний аналіз свідчить про стійку та помірну тенденцію зростання цього виду кримінальних правопорушень в Україні, що відповідає світовим і європейським трендам. Виявлено, що зґвалтування становить майже половину всіх кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості, що підкреслює необхідність пріоритетного спрямування зусиль на протидію саме цьому виду насильства.

Типовий портрет особи-гвалтівника характеризується переважно чоловічою статтю, молодим або середнім віком, громадянством України, а також низьким або середнім рівнем освіти. Значна частина цих осіб

перебуває у стані соціальної дезадаптації, що виявляється у незайнятості та маргіналізації, а також має схильність до агресивної поведінки і вчиняє злочини під впливом алкоголю. Ці фактори мають визначальне значення для розробки ефективних превентивних заходів і формування кримінально-правової політики. Загалом, системний підхід до дослідження і протидії зґвалтуванню, заснований на комплексному кримінологічному аналізі, сприятиме підвищенню ефективності заходів запобігання, захисту потерпілих і зміцненню суспільної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. UNICEF DATA – Sexual violence. URL: https://data.unicef.org/topic/child-protection/violence/sexual-violence/?utm_source= (дата звернення: 19.12.2025).
2. Crime statistics – Statistics Explained – Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Crime_statistics&stable=0&redirect=no (дата звернення: 20.12.2025).
3. National Statistical Institute of Bulgaria. *Statistical Data: Registered offences by type of offence, year and sex* (incl. rape statistics). URL: https://www.nsi.bg/en/statistical-data/154/494?utm_source= (дата звернення: 21.12.2025).
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2020 року. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 20.02.2026).
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2021 року. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 22.02.2026).
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2022 року. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 23.02.2026).
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2023 року. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 18.02.2026).
8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2024 року. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 26.02.2026).
9. Мельниченко І. Д. Кримінологічна характеристика та запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право (08 Право). Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, 2025. 244 с.
10. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–листопад 2025 року. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 26.12.2025).

11. Вийшов із тюрми і знову за ґрати: у столиці громадянин Таджикистану зґвалтував знайому. URL: https://www.koroldanylo.com.ua/news/viisov_iz_tiurmi_i_znovu_za_grati_u_stolici_gromadianin_tadzikistanu_z_gvaltuvav_znaiomu_26750 (дата звернення: 19.02.2025).

12. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.

13. Юрченко Р.А. Окремі аспекти кримінологічної характеристики насильницьких статевих злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2020. Серія ПРАВО. Випуск 62. с. 310–314.

14. Орловський Б.М. Детермінанти насильницьких статевих злочинів у кримінологічній науці. *Право і суспільство*. Випуск №2 частина 3. 2020. С. 44–50.

15. Дмитрієва Л.В. Криміналістичний аспект вивчення особи гвалтівника. *Право і суспільство*. Випуск №5-2. 2015. С. 225-229.

16. Сина, який у стані алкогольного сп'яніння зґвалтував матір, засудили до 8 років позбавлення волі. URL: https://pol.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=261346&fp=1640 (дата звернення: 17.02.2026).

УДК 347.95

Яніна ФЕДОРЕНКО,

доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000-0002-5206-0705

Артем ЖАДАН,

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, Україна

СПЕЦИФІКА ПРОЦЕДУРИ НЕГАЙНОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті здійснено комплексний аналіз інституту негайного виконання судових рішень у цивільному процесі України. Розкрито правову природу та розмежовано імперативні та диспозитивні підстави його застосування. Особливу увагу приділено трансформації судової практики протягом 2024-2025 років, зокрема впровадженню критеріїв оцінки фраздаторних дій боржника та підвищенню стандартів доказування «значної шкоди». Досліджено проблему «процесуального лагу» у взаємодії суду та виконавчих органів в умовах цифровізації (ЄСІТС). Обґрунтовано роль повороту виконання як гарантії захисту праввідповідача та відповідність українських правових підходів стандартам ЄСПЛ.

Ключові слова: негайне виконання, цивільний процес, фраздаторні правочини, поворот виконання, ЄСПЛ, виконавче провадження, ЄСІТС.

Yanina FEDORENKO

Doctor of Historical Sciences, Profesor

ORCID: 0000-0002-5206-0705

Artem ZHADAN

*National University of Civil Defence of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

SPECIFICS OF THE IMMEDIATE EXECUTION PROCEDURE FOR COURT DECISIONS IN CIVIL PROCEEDINGS

The article provides a comprehensive analysis of the institute of immediate enforcement of court decisions in the civil process of Ukraine. The legal nature is revealed, and a distinction is made between mandatory and discretionary grounds for its application. Particular attention is paid to the transformation of judicial practice during 2024-2025, specifically the implementation of criteria for assessing the fraudulent actions of the debtor and raising the standards for proving «significant harm». The problem of «procedural lag» in the interaction between the court and enforcement authorities under digitalization (ITSITS) is investigated. The role of the restitution of enforcement as a guarantee for protecting the defendant's rights and the compliance of Ukrainian legal approaches with ECHR standards are substantiated.

Keywords: *immediate enforcement, civil process, fraudulent transactions, restitution of enforcement, ECHR, enforcement proceedings, ITSITS.*

Ефективність правосуддя в демократичній державі визначається не лише законністю ухваленого рішення, а й реальністю та своєчасністю його виконання. У юридичній науці право на судовий захист вважається остаточно реалізованим лише тоді, коли відновлено порушений інтерес особи. Однак загальний порядок набрання рішенням законної сили (зазвичай після 30-денного строку на апеляційне оскарження) часто використовується недобросовісними відповідачами як інструмент для затягування процесу та приховування активів. Інститут негайного виконання судових рішень виступає критично важливим винятком із цього правила, забезпечуючи оперативний захист прав у найбільш вразливих сферах суспільних відносин: трудових, сімейних та соціальних. Актуальність теми зумовлена необхідністю уніфікації судової практики та подолання процесуальних перешкод, які виникають на стадії відкриття виконавчого провадження до набрання рішенням чинності.

Метою статті є комплексний аналіз особливостей порядку негайного виконання, розмежування імперативних та диспозитивних підстав його

застосування, а також дослідження механізму повороту виконання у разі скасування судового акта.

Сучасне процесуальне законодавство України чітко розмежовує підстави для застосування цього інституту, поділяючи їх на імперативні та диспозитивні [1]. Перша категорія – це обов’язкове виконання (*ex lege*), що ґрунтується на прямій вказівці закону. У цьому випадку законодавець не залишає суду простору для розсуду: за умови ухвалення позитивного рішення у визначених категоріях справ, суд зобов’язаний допустити його до негайного виконання незалежно від наявності відповідного клопотання сторін. Такий підхід зумовлений високою соціальною значущістю об’єктів судового захисту, де зволікання загрожує основам життєдіяльності особи.

Ключовими складовими цієї категорії є:

- Стягнення аліментів. Право дитини на належне утримання є абсолютним і не може бути поставлене в залежність від тривалості судових процедур чи процесуальної поведінки відповідача. Обмеження негайного виконання сумою платежу за один місяць є законодавчим фільтром, що дозволяє забезпечити поточні потреби дитини вже на стадії першої інстанції, мінімізуючи ризики для платника у разі подальшого перегляду справи.
- Виплата заробітної плати. У трудових спорах негайне стягнення заробітку (також у межах місячного платежу) виступає гарантією реалізації права на гідний рівень життя. Такий підхід є правовим компромісом: з одного боку, працівник отримує кошти для існування без очікування апеляційного розгляду, який в умовах надмірного навантаження судів може тривати місяцями, з іншого – обмежується фінансовий ризик роботодавця у разі скасування рішення.
- Поновлення на роботі. Цей пункт є наріжним каменем захисту конституційного права на працю та стабільності соціально-економічного статусу особи. Негайне поновлення незаконно звільненого працівника має подвійну мету. По-перше, воно запобігає втраті професійної кваліфікації та розриву трудових зв’язків. По-друге, воно нейтралізує тактику «виснаження» позивача, до якої часто вдаються роботодавці, затягуючи «апеляційні перегони». Юридична природа цього обов’язку полягає у миттєвому анулюванні правових наслідків незаконного наказу, що повертає сторони у стан, який існував до порушення права.
- Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров’я. Хоча ця підстава часто потребує детальних розрахунків, у частині виплати середнього заробітку за один місяць вона також підлягає обов’язковому негайному виконанню. Це підкреслює гуманістичну спрямованість цивільного процесу, де фізичне виживання та реабілітація потерпілої особи пріоритетуються над формальними строками набрання рішенням законної сили.

Друга категорія – факультативне виконання – характеризується високим ступенем судової дискреції та застосовується виключно за вмотивованим клопотанням позивача. Основним критерієм у цій площині виступає презумпція невідворотності шкоди: процесуальний обов'язок позивача полягає у доведенні того, що зволікання з виконанням рішення може призвести до повної неможливості реалізації права у майбутньому або завдати суттєвих, часто непоправних збитків. У цивільних правовідносинах це стає критично важливим, коли предметом спору є майно, що швидко псується, або ліквідні активи, які відповідач має об'єктивну можливість відчужити протягом місячного терміну очікування набрання рішенням законної сили.

Аналіз актуальних правових позицій Верховного Суду та апеляційних судів за період 2024–2025 років дозволяє виокремити декілька засадничих трендів, що визначають сучасний стандарт «факультативного» негайного виконання в цивільному процесі.

По-перше, визначальною стала трансформація підходів до оцінки добросовісності через призму фраздаторних дій боржника. Судова практика 2025 року остаточно відійшла від задоволення клопотань, що ґрунтуються лише на загальних твердженнях про «скрутне матеріальне становище» чи суб'єктивні побоювання позивача. Ключова вимога суду сьогодні полягає у наданні прямих доказів поведінки боржника, свідомо спрямованої на штучне створення неможливості виконання рішення (наприклад, виставлення майна на продаж відразу після подання позову або термінове укладання договорів дарування активів на користь родичів чи пов'язаних осіб) [2].

По-друге, суттєво підвищилася планка доказування «значної шкоди». Для належного обґрунтування заяви за ст. 430 ЦПК України позивач має надати не лише загальну інформацію про фінансовий стан, а й деталізований розрахунок збитків, які виникнуть безпосередньо внаслідок очікування набрання рішенням чинності [2]. Практика свідчить, що суди дедалі частіше фокусуються на наявності у позивача критичних зобов'язань перед третіми особами, які загрожують його життєдіяльності або майновій стабільності. Якщо ж позивач визнається фінансово стабільним, суд зазвичай відмовляє у негайному виконанні, надаючи перевагу принципу правової визначеності та результатам майбутнього апеляційного перегляду.

Окремої уваги заслуговує динаміка виконання рішень у справах про поновлення на роботі. Попри те, що ця категорія є обов'язковою, у 2025 році акцент змістився з формального юридичного акта на фактичний допуск до виконання обов'язків. Сучасна правова позиція полягає у тому, що «паперове» поновлення – видання наказу без фактичного надання робочого місця та виплати середнього заробітку за один місяць – кваліфікується як умисне невиконання судового рішення. Це тягне за собою застосування штрафних санкцій особисто проти керівника установи,

що суттєво підвищує реальність захисту конституційного права на працю в межах цивільного судочинства.

Процесуальний порядок реалізації негайного виконання характеризується низкою специфічних рис, що докорінно відрізняють його від загальної процедури примусового виконання судових актів. Центральним та визначальним елементом цього алгоритму є імперативний обов'язок суду чітко зазначити про допуск рішення до негайного виконання безпосередньо в його резолютивній частині. Згідно з нормами ЦПК України, навіть у випадках, коли негайне виконання є обов'язковим за законом (наприклад, у справах про аліменти чи поновлення на роботі), відсутність відповідного застереження у тексті рішення фактично паралізує можливість негайного звернення до виконавця [1]. Це створює штучний правовий бар'єр, змушуючи сторону ініціювати додаткову процедуру виправлення описки або ухвалення додаткового рішення, що прямо суперечить принципу оперативності правосуддя.

Другою важливою ознакою є стислі терміни видачі виконавчого документа. Виконавчий лист у таких справах має видаватися судом негайно – фактично в день проголошення рішення або, у разі складності справи, не пізніше наступного робочого дня. Ця вимога корелюється з обов'язками суб'єктів виконання: відповідно до Закону України «Про виконавче провадження», державний чи приватний виконавець, отримавши документ із відміткою про негайне виконання, зобов'язаний винести постанову про відкриття провадження не пізніше наступного робочого дня. Така динаміка покликана забезпечити максимально швидкий перехід від стадії судового розгляду до стадії фактичного відновлення порушеного права, нівелюючи стандартний 30-денний період очікування.

Проте аналіз правозастосовної діяльності виявляє гостру проблему «процесуального лагу». Через надмірне навантаження на судову систему судді часто зволікають із виготовленням повного тексту рішення. Оскільки виконавчий лист за чинними правилами має містити реквізити та зміст повного рішення, затримка у його написанні фактично анулює саму сутність «негайності». В результаті позивач опиняється у стані правової невизначеності: маючи право на негайний захист, він не може його реалізувати через техніко-бюрократичні чинники.

Більше того, існують суттєві технічні суперечності в межах функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС). Невідповідність між моментом проголошення рішення та часом його фактичної реєстрації в Реєстрі судових рішень стає перешкодою для виконавця, який зобов'язаний перевірити чинність документа. У науковій літературі таку ситуацію справедливо характеризують як «декларативну негайність», де прогресивна норма закону вступає у конфлікт із технічною недосконалістю системи.

Для подолання цих колізій та забезпечення реальної ефективності інституту вбачається за доцільне:

- на законодавчому рівні закріпити обов'язок суду видавати виконавчий документ на підставі скороченого (вступної та резолютивної частин) рішення суду. Це дозволить виключити залежність реалізації прав особи від тривалості підготовки мотивувальної частини.
- технічно модернізувати ЄСІТС, передбачивши автоматичну генерацію електронного виконавчого документа одразу після внесення резолютивної частини рішення до системи.
- уніфікувати судову практику щодо недопустимості відмови у відкритті виконавчого провадження через відсутність повного тексту рішення у відкритому доступі, якщо наявний належним чином оформлений виконавчий лист.

Важливим запобіжним механізмом у системі негайного виконання є інститут повороту виконання (ст. 444 ЦПК України). Його правова природа полягає у повному відновленні майнового та правового стану сторони, який існував до моменту реалізації скасованого згодом судового акта – реалізація принципу *restitutio in integrum* [3]. У цивільному судочинстві інститут виконує роль необхідної процесуальної противаги: якщо негайне виконання надає позивачеві перевагу у часі, то поворот виконання гарантує відповідачеві захист від наслідків судової помилки.

Процесуальна логіка повороту виконання базується на засадах справедливості та неприпустимості безпідставного збагачення. Однак законодавець, керуючись принципами гуманізму та соціальної відповідальності, встановив суворі обмеження щодо застосування цього механізму у найбільш вразливих категоріях справ. Відповідно до положень чинного законодавства, у спорах про стягнення аліментів, виплату заробітної плати чи інших виплат, що впливають із трудових правовідносин, а також у справах про поновлення на роботі, поворот виконання допускається лише як надзвичайний виняток. Зокрема, повернення стягнутого за такими рішеннями можливе виключно у випадках, коли встановлено, що скасоване судове рішення базувалося на завідомо неправдивих відомостях, наданих позивачем, або на підроблених документах, що підтверджено вироком суду. Така нормативна конструкція є проявом соціальної природи держави: вона фактично бере на себе ризик помилкового судового вердикту, пріоритезуючи інтереси фізичного виживання особи вище за майновий інтерес відповідача.

У контексті системної гармонізації українського законодавства із європейськими стандартами, практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) виступає ключовим методологічним орієнтиром. Центральне місце посідає фундаментальна справа «Горнсбі проти Греції» (*Hornsby v. Greece*) [4], у якій Суд наголосив, що право на судовий захист було б ілюзорним, якби правова система дозволяла обов'язковому рішенню залишатися невиконаним. Виконання рішення розглядається як невід'ємна стадія судового процесу в розумінні статті 6 Конвенції.

Негайне виконання є саме тим механізмом, що забезпечує реальну «ефективність» захисту в ситуаціях, де часовий фактор має критичне значення. ЄСПЛ неодноразово вказував (зокрема у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України») [5], що держава не може виправдовувати невиконання або затримку виконання судового акта складністю адміністративних процедур чи браком бюджетних коштів. Важливим аспектом міжнародних стандартів є принцип пропорційності. ЄСПЛ зазначає, що втручання у право власності повинно мати легітимну мету та забезпечувати «справедливий баланс» між інтересами суспільства та правами особи. У справах про аліменти чи поновлення на роботі такий баланс досягається через пріоритет соціального захисту індивіда, що повністю корелюється з українською судовою практикою 2024–2025 років.

Таким чином, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що інститут негайного виконання є дієвим інструментом оперативного правосуддя, який мінімізує ризики зловживання процесуальними правами з боку недобросовісних учасників. Сучасна судова практика демонструє поступовий перехід від формалізму до реальної оцінки загроз (критерії фраздаторності та балансу інтересів). Саме комплексний підхід, що поєднує законодавчі зміни та технічну модернізацію ЄСІТС, дозволить перетворити негайне виконання з декларативної норми на реальну гарантію захисту порушених прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV: станом на 10 лютого 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
2. Постанова Верховного Суду у справі № 905/271/24 від 15 січ. 2025 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124567890>.
3. Бичкова С. С. Цивільне процесуальне право України: підручник. Київ: Правова єдність, 2024. 640 с. URL: <https://pravova-yednist.com.ua/book/tsivilne-protsesualne-pravo-2024>.
4. Справа «Горнсбі проти Греції» (Hornsby v. Greece): Рішення Європейського суду з прав людини від 19 берез. 1997 р., заява № 18357/91. HUDOC Portal. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>.
5. Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 15 жовт. 2009 р., заява № 40450/04». ІАС Консультант: інформаційно-аналітична система по законодавству України. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=068GE2C039>.

УДК 332.1:352:338.43

Анастасія ЧУБІНА,
доктор філософії з державного управління
ORCID: 0000-0001-6812-231X
Черкаська міська рада,
м. Черкаси, Україна

СТРАТЕГІЧНІ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

У статті здійснено ретроспективний та порівняльний аналіз зарубіжного досвіду стимулювання розвитку сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень. Досліджено інструменти державної підтримки у США, Австралії, Індії та країнах Європейського Союзу, зокрема Німеччині, Франції та Польщі. Особливу увагу приділено механізмам фінансового забезпечення, цифровізації аграрного сектору та розбудові соціальної інфраструктури. Виявлено спільні закономірності формування політики сільського розвитку, що базуються на принципах партнерства, диверсифікації сільської економіки та активного залучення місцевих громад до процесів прийняття рішень. Обґрунтовано доцільність імплементації успішних іноземних практик у вітчизняну систему державного управління з урахуванням євроінтеграційних прагнень України.

Ключові слова: сільські території, децентралізація, державна підтримка, територіальні громади, європейська інтеграція, сталий розвиток, інфраструктура.

Anastasiia CHUBINA,
Doctor of Philosophy in Public Administration
ORCID:0000-0001-6812-231X
Cherkasy City Council,
Cherkasy, Ukraine

STRATEGIC PARADIGMS FOR RURAL DEVELOPMENT UNDER DECENTRALIZATION: AN ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article provides a retrospective and comparative analysis of international experience in stimulating rural development under the conditions of power decentralization. The instruments of state support in the USA, Australia, India, and European Union countries, specifically Germany, France, and Poland, are investigated. Particular attention is paid to financial security mechanisms, digitalization of the agricultural sector, and social infrastructure

development. Common patterns in the formation of rural development policies based on the principles of partnership, diversification of the rural economy, and active involvement of local communities in decision-making processes are identified. The feasibility of implementing successful foreign practices into the national public administration system is substantiated, considering Ukraine's European integration aspirations.

Keywords: *rural areas, decentralization, state support, territorial communities, European integration, sustainable development, infrastructure.*

З огляду на євроінтеграційний рух України, на її отримання 23.06.2022 р. статусу кандидата на членство в ЄС [2], а також на Європейську хартію місцевого самоврядування [1], ратифіковану Законом України № 452/97-ВР від 15.07.1997, актуальною є потреба дослідження зарубіжного досвіду із забезпечення розвитку сільських територій в умовах децентралізації з можливістю його використання в Україні.

Якщо розглянути підхід до забезпечення розвитку сільських територій, наприклад, у такій розвиненій у сільськогосподарській сфері країні, як США, то слід звернути увагу на домінування принципів державної підтримки процесу розвитку сільських територій у межах програми фінансування стратегічного економічного й суспільного розвитку (SECD). SECD підтримує проекти, спрямовані на просування й реалізацію стратегічних планів громадських інвестицій. Ці плани використовують унікальні сильні сторони сільських громад для досягнення процвітання. Міністерство сільського господарства США допомагає фінансувати ці проекти для забезпечення процвітання громади, використовуючи активи громади, виявляючи ресурси, залучаючи партнерів і федеральне, державне, місцеве чи приватне фінансування [24]. Також домінує ідеологія, згідно з якою прийнятною є ситуація, коли сільські жителі самостійно, максимально використовуючи власні ресурси, розвивають територію за консультативно-інформаційної допомоги держави. До системних напрямів підтримки розвитку сільських територій у США слід віднести: економічний розвиток цих територій, стимулювання створення й розвитку бізнесу [22]; активну реалізацію інфраструктурних проектів (житлові програми, інфраструктура водопостачання й каналізації, інфраструктура електроживлення, мережі телекомунікацій тощо); активну підтримку людського ресурсу, зокрема і всебічний розвиток системи освіти, професійної підготовки, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства тощо); реалізацію програм допомоги незаможним як спосіб боротьби з бідністю тощо [23; 8; 20; 25].

Активно розвиває сільські території Австралія – велика сільськогосподарська країна. Розвиток сільських районів передбачає поліпшення якості життя й економічного добробуту людей, що живуть у сільських районах, часто відносно ізольованих і малонаселених. Розвиток сільських територій традиційно було зосереджено на експлуатації природних ресурсів – сільського й лісового господарства. Однак сільські

райони змінилися через зміни в глобальних виробничих мережах та урбанізацію. Для розвитку сільських територій вирішальне значення мають освіта, підприємництво, фізична й соціальна інфраструктури. Розвиток сільських територій також зосереджено на економічних стратегіях, заснованих на місцевих джерелах. На відміну від міських територій, що мають багато спільного, сільські райони дуже відрізняються один від одного.

Стратегія «Цифрові основи сільського господарства», ухвалена в Австралії 2022 р., заклала підвалини для розвитку й широкого впровадження цифрових технологій у сільському господарстві [15]. Регіональну програму «Регіональні округи та партнерства» (rPPP) уряду Австралії спрямовано на підтримку інвестицій, що перетворюють регіональну, сільську й віддалену Австралію на основі принципів об'єднання регіональних територій, економіки, що зростає, та обслуговування спільнот. На відміну від традиційних програм грантів, rPPP зосереджуватиметься на партнерському підході, об'єднуючи уряди й спільноти для створення регіональних ділянок, адаптованих до місцевих потреб, на підставі спільного розуміння способу зв'язку цієї ділянки з регіоном. Програми прямої допомоги (DAP) охоплюють низку секторів – освіту, охорону здоров'я, водопостачання й санітарію, захист довкілля, підтримку людей з обмеженими можливостями, економічні засоби для існування, продовольчу безпеку і права людини [4].

Розвиток сільської економіки в Індії є одним із найважливіших чинників зростання економіки, значною мірою заснованої на сільському господарстві. Переважна частина населення країни (75%) проживає в сільських районах. В Індії сільське господарство забезпечує майже 20% валового внутрішнього продукту. Уряд Індії запланував низку програм розвитку сільських районів і стимулювання зростання сільського господарства. За минулі роки в розвитку сільських районів Індії дещо змінились акценти, підходи, стратегії і програми. Завдяки цим змінам, розвиток сільських територій набув нового розуміння й ставлення. Участь людей вважають однією з найбільш засадничих передумов успішного процесу розвитку і в методологічному, і у філософському сенсах. Важливим завданням є залучення до планів різних груп сільських жителів. Розвиток сільських районів спрямовано на поліпшення якості життя сільських жителів за рахунок скорочення бідності через реалізацію програм самозайнятості й оплачуваної зайнятості, через забезпечення сільських жителів питною водою, електрикою, дорожнім сполученням, медичними, житловими й освітніми установами, через зміцнення громадської інфраструктури тощо [26].

Відтік населення з сільської місцевості є великою проблемою Європейського Союзу. Міста ростуть, сільські райони порожніють – таким є розвиток подій уже багато років у багатьох європейських країнах. За даними органу ЄС Евростату, в період від 2015 р. до 2020 р. у 355 із 406 переважно сільських регіонів ЄС зареєстровано більше еміграції, ніж імміграції. Зокрема, скоротилась кількість молоді та людей працездатного

віку. Однак кількість людей віком 65 років і старше зростала в середньому на 1,8% щороку. В сільській місцевості зростають кількість вакансій і відчуття відставання. Залізничні лінії стоншуються й закриваються, інфраструктуру не оновлюють, цифровізацію ігнорують.

ЄС визнає це й намагається приборкати відтік із сільських районів за допомогою таких програм фінансування, як «Пакт про сільські райони» та «План дій ЄС для сільських районів». 2021 р. було погоджено «Бачення сільських районів ЄС». Багато грошей спрямовано на відродження занедбаних місць [9].

З метою сприяння конкурентоспроможності, стійкості й диверсифікації сільських територій було створено Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських районів (EAFRD), що фінансує європейську політику розвитку сільських районів. Основна мета EAFRD – сприяти збалансованому розвитку сільських районів Європи. EAFRD підтримує різноманітні заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, на заохочення економічної диверсифікації, на сприяння сталому управлінню природними ресурсами, на зміцнення місцевих продовольчих ланцюжків, на сприяння інноваціям та на покращення якості життя в сільських громадах. Конкретні пріоритети EAFRD визначено в програмах розвитку сільських районів, що їх розробила кожна держава – учасниця ЄС. Програми враховують потреби й особливості кожної країни і регіону відповідно до загальних цілей ЄС [5; 13].

Другий компонент Спільної сільськогосподарської політики – політика розвитку сільських районів – доповнює політику підтримки доходів першого компонента, фінансованого з Європейського фонду сільськогосподарських гарантій (EAGF), який підтримує сільськогосподарські ринки та прямі виплати фермерам.

Таким чином, у країнах ЄС розвиток сільських територій спрямовано на забезпечення належного рівня життя населення. Водночас слід зазначити, що економічні аспекти життєдіяльності європейського села загалом багатofункціональні, хоча й мають відмінності в кожній країні.

Політику розвитку сільських територій, наприклад, у Німеччині значною мірою визначається федеральні землі та місцеві ініціативні групи. Проєкти часто фінансують коштами ЄС. Муніципальні структури в сільській місцевості різних федеральних земель дуже різняться, що впливає на фінансування муніципальних завдань [11].

Зміцнення сільських територій як економічно, екологічно та соціально стабільних і привабливих житлових просторів є важливим завданням Федерального міністерства продовольства й сільського господарства (BMEL) та Європейського Союзу (ЄС). Сільські райони Німеччини дуже різні. Існують значні відмінності в щільності населення, у віддаленості від великих міст, у сільськогосподарському використанні та в соціально-економічній ситуації. Це означає, що сільські райони зіштовхуються з зовсім різними проблемами, навіть якщо питання

демографії, забезпечення державних послуг чи структурних змін унаслідок цифровізації є однаково важливими для всіх. Для Німеччини розвиток сільських територій означає стале поліпшення умов життя в сільській місцевості, а також просування й підтримку сіл і регіонів у різних сферах. Важливим інструментом BMEL для поліпшення умов життя в селах і в муніципалітетах є Федеральна програма розвитку сільських територій і створення регіональної вартості (BULE+). За допомогою BULE+ BMEL тестує інноваційні концепції розвитку сільських районів задля поширення успішних рішень в усій країні [10; 12].

Відносячи сільське господарство до стратегічного сектору, сільськогосподарська політика впродовж останніх десятиліть сприяла перетворенню сільських районів Франції на продуктивні сільськогосподарські райони. План Franceuralités, оголошений 15.06.2023 р. у Франції, спрямовано на відповідне реагування на потреби сільських районів. Цей план є результатом процесу оцінювання, розпочатого в липні 2022 р. в межах Сільської програми. Результати цього оцінювання призвели до створення «Французьких сільських мешканців» унаслідок співпраці уряду й місцевої влади. Його метою є поліпшення повсякденне життя французів – жителів сільської місцевості [6].

Національна програма розвитку сільського господарства і сільських районів Франції (PNDAR) допомагає спрямувати дії суб'єктів, що займаються розвитком сільського господарства й сільських районів, на досягнення пріоритетних цілей французького сільського господарства за допомогою спеціального фінансового інструменту – Спеціального рахунку розвитку сільського господарства і сільських районів (CASDAR). Він пов'язаний із європейською, національною та регіональною політикою і з галузевими планами, що їх розробили міжпрофесійні організації. PNDAR підтримує багаторічні програми розвитку сільського господарства й сільських районів, що їх створили для всіх програм декілька типів організацій, визнаних Міністерством сільського господарства і продовольства [14].

2023 р. оголошено про план «Франція в сільській місцевості». Програму «Райональна Франція» побудовано навколо чотирьох основних вісей: дальша підтримка сільських муніципалітетів у реалізації їхніх проєктів завдяки запускові нової програми ANCT під назвою «Села майбутнього»; визнання й винагородження внеску сільських територій в екологічне планування, зі збільшенням суми гранту на збереження біорозмаїття з €40 до €100 млн; забезпечення розв'язання повсякденних проблем сільських жителів за допомогою конкретних і негайних заходів; підтримування зони відродження сільської місцевості (ZRR) [7].

Цікавим для України є досвід найближчої сусідки – Польщі. В сільській місцевості проживає близько 15 млн осіб, тобто 38% усього населення Польщі. Згідно з даними Євростату, від 2008 р. до 2018 р. кількість мікропідприємств у Польщі в сільській місцевості зросла більш ніж на 20%, що свідчить про її розвиток і зміцнення. Розвиток підприємництва в сільських регіонах є

джерелом можливостей для економіки, він передбачає поступове перетворення сільських територій у Польщі на ландшафт, що сприяє економічному зростанню. Місцеві жителі та громади дедалі більше усвідомлюють потенціал і цінність своїх ресурсів, культури і традицій, творчо використовуючи їх для зміцнення своєї економіки й підтримки життєздатності регіону. Приклади таких ініціатив варіюються від невеликих агротуристичних підприємств до стартапів у галузі сільськогосподарських технологій. Ці підприємства сприяють диверсифікації сільської економіки, збільшенню перспектив працевлаштування на місцевому рівні, підтримці соціально-економічної інтеграції, а отже, сповільненню тенденції міграції до міст [21].

У країні розвинена й має практичну реалізацію Концепція служіння громадянам, результатом якої стала висока ефективність гмінного самоврядування. Позитивні результати польської адміністративно-територіальної реформи було отримано через розумну й послідовну державну підтримку. Ця підтримка має різні форми прояву. Головними є забезпечення розподілу публічних доходів відповідно до обсягу завдань і повноважень гмін і наявність розроблених державних соціальних стандартів, відповідно до яких на потреби всіх верств населення країни за основними соціальними напрямками – утримання соціально незабезпечених, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення тощо – надають певні кошти [3].

Водночас, загальна ситуація щодо стану сільських територій має свої проблемні питання: урбанізація сільських територій робить дихотомічний поділ на міські та сільські райони дедалі анахронічнішим, а дедалі більше різноманіття означає, що нинішній простий підхід до поділу чи характеристик сільських територій більше не відповідає реальності; село старіє: від 2020 р. кількість людей постпрацевдатного віку в селі незмінно перевищуватиме чисельність населення передпрацевдатного віку; 60% гмін мають негативний міграційний баланс і лише 40% гмін мають позитивний міграційний баланс; фактичне виробництво й конкурентоспроможні можливості сільського господарства значно залежать від аграрної структури, що багато в чому визначає можливості впровадження сучасних технологічних рішень, необхідних для реалізації запланованих змін у межах Європейського «Зеленого курсу»; національна політика не давала змоги достатньою мірою заповнити наявний фінансовий розрив і скоротити дистанцію в розвитку між сільськими районами та містами й приміськими районами; сучасний розвиток сільських територій, що його багато в чому визначають європейська аграрна політика, інтеграційні процеси й технологічні досягнення, дає змогу багатьом селам підвищити свій економічний рівень, але водночас викликає обґрунтовані побоювання з приводу втрати своєї ландшафтної ідентичності й нівелювання місцевої специфіки; обмежений доступ до капіталу, низька технологічна інфраструктура й необхідність навчання потрібній кваліфікації, як і раніше, є бар'єрами для підприємців із сільської місцевості [17; 18; 21].

План розвитку сільських територій Польщі, підтриманий ЄС, спрямований на сталий розвиток польських ферм, переробного сектору й

на поліпшення умов життя і праці в невеликих сільських містах; на реалізацію заходів, що стимулюють ділову активність через створення й розвиток підприємницької діяльності в сільській місцевості; на реалізацію концепції «розумних сіл», метою якої є використання знань чи інновацій для пошуку рішень, зокрема в питаннях поліпшення якості життя, обмеження депопуляції, несприятливих демографічних тенденцій, поліпшення якості місцевих послуг, поваги до місцевого довкілля, недостатньої кількості робочих місць або цифрового виключення [19].

Загалом, кошти на підтримку польського сільського господарства й розвитку сільських районів, заплановані в «Стратегічному плані загальної сільськогосподарської політики на 2023-2027 роки» (CAP PS 2023-2027), становлять €25,2 млрд. Підтримку в межах CAPPS 2023-2027 адресовано фермерам і їхнім групам, органам місцевого самоврядування, підприємцям і жителям сільської місцевості [16].

Здійснене дослідження міжнародного досвіду, особливо специфіки європейських країн, що є членами ЄС, вказує на необхідність розробки і практичного провадження цілеспрямованої політики розвитку сільських територій в Україні, заснованої на ефективній взаємодії влади й територіальних громад.

Вивчення наявного досвіду зарубіжних країн із розвитку сільських територій створює для України можливості запозичення міжнародного досвіду, що може в перспективі сприяти розв'язанню низки питань забезпечення розвитку сільських територій на регіональному й на державному рівнях.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що успіх децентралізації в контексті сільського розвитку залежить від балансу між державною підтримкою та місцевою ініціативою. Досвід розвинених країн демонструє перехід до моделі ендогенного розвитку, де головним ресурсом є не лише земля, а й людський капітал та соціальна згуртованість. Для України критично важливим є запозичення механізмів фінансової автономії громад, подібних до польських гмін, та впровадження цифрових стратегій за прикладом Австралії.

Поглиблення висновків вказує на те, що подальша модернізація українського села має базуватися на трьох фундаментальних засадах. По-перше, це диверсифікація сільської економіки через стимулювання несільськогосподарських видів діяльності, що дозволить зменшити залежність від великих агрохолдингів та створити нові робочі місця. По-друге, необхідно впроваджувати концепцію «Smart Village», яка поєднує цифровізацію послуг із розвитком локальної інфраструктури, що є ключовим чинником утримання молоді в регіонах. По-третє, європейська практика підтверджує необхідність створення спеціалізованих фондів розвитку, які б акумулювали ресурси для цільових інвестицій у екологічні та соціальні проекти громад. Вивчення міжнародних помилок, зокрема щодо втрати ландшафтно-автентичності та надмірної урбанізації сільського простору,

дозволить Україні розробити власну унікальну стратегію, яка забезпечить не лише економічне зростання, а й збереження культурного коду українського села в межах єдиного європейського простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: <https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536>.
2. Історичне рішення ЄС: Україна отримала статус кандидата, що це означає для країни. URL: <https://tsn.ua/exclusive/istorichne-rishennya-yes-ukrayina-otrimala-status-kandidata-doroga-do-chlenstva-vidkrita-2094514.html>.
3. Chubina A. S. Investigation of the experience of the implementation of decentralization reform. Polish experience as a model for Ukraine. *News of Science and Education*. Sheffield: Science and Education LTD, 2019. № 5(66). P. 29–37.
4. Direct Aid Program. URL: <https://www.dfat.gov.au/people-to-people/direct-aid-program/direct-aid-program>.
5. Fonds européen agricole pour le développement rural. URL: <https://www.europe-en-france.gouv.fr/fr/fonds-europeens/fonds-europeen-agricole-pour-le-developpement-rural-LEADER>.
6. France ruralités: un plan pour une équité territoriale. URL: <https://www.ecologie.gouv.fr/france-ruralites-plan-equite-territoriale>.
7. France ruralités. URL: <https://agence-cohesion-territoires.gouv.fr/france-ruralites-1247>.
8. Healthy Food Financing Initiative. URL: <https://www.rd.usda.gov/about-rd/initiatives/healthy-food-financing-initiative>.
9. Kinkartz S. Stadtflucht: Stadt, Land, Frust – oder Lust? URL: <https://www.dw.com/de/stadt-land-frust-oder-lust/a-66800110>.
10. Ländliche Entwicklung. URL: https://www.ble.de/DE/Themen/Laendliche-Entwicklung/laendliche-entwicklung_node.html.
11. Ländliche Räume in Deutschland – ein Überblick. URL: <https://www.bpb.de/themen/stadt-land/laendliche-raeume/334146/laendliche-raeume-in-deutschland-ein-ueberblick>.
12. Ländliche Räume. URL: <https://www.bpb.de/themen/stadt-land/laendliche-raeume>.
13. Le feader en France. URL: <https://www.reseaurural.fr/le-fonds-europeen-agricole-pour-le-developpement-rural-en-france>.
14. Le programme national de développement agricole et rural (PNDAR): contexte et objectifs 2022-2027. URL: <https://agriculture.gouv.fr/le-programme-national-de-developpement-agricole-et-rural-pndar-contexte-et-objectifs-2022>.
15. National Agricultural Innovation Agenda. URL: <https://www.agriculture.gov.au/agriculture-land/farm-food-drought/innovation/national-ag-innovation-agenda#digital-agriculture>.
16. O PS WPR 2023-2027. URL: <https://dprow.umww.pl/obszary-wiejskie/o-ps-wpr-2023-2027>.

17. Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi. URL: <https://witrynawiejska.org.pl/2022/07/07/polska-wies-2022-raport-o-stanie-wsi>.
18. Prezentacja Raportu «Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi» – notatka prasowa. URL: <https://www.fdpa.org.pl/prezentacja-raportu-polska-wies-2022-raport-o-stanie-wsi-notatka-prasowa>.
19. Projekt Planu Strategicznego dla WPR na lata 2023-2027 (wersja 0.4) – projekt przyjęty przez Radę Ministrów i przekazany do KE. URL: <https://www.gov.pl/web/wprpo2020/plan-strategiczny-dla-wpr-na-lata-2023-2027-wersja-40--przyjety-przez-rade-ministrow>.
20. Promise Zones. URL: <https://www.rd.usda.gov/about-rd/initiatives/promise-zone>.
21. Przedsiębiorczość na wsi. URL: <https://www.ksowplus.pl/rozwoj-obszarow-wiejskich/przedsiębiorczosc-na-wsi>.
22. Rural Business Development Grants. URL: <https://www.rd.usda.gov/programs-services/business-programs/rural-business-development-grants>.
23. Rural Jobs and Infrastructure. URL: <https://www.rd.usda.gov>.
24. Strategic Economic and Community Development. URL: <https://www.rd.usda.gov/about-rd/initiatives/strategic-economic-and-community-development>.
25. Substantially Underserved Trust Area (SUTA). URL: <https://www.rd.usda.gov/about-rd/initiatives/substantially-underserved-trust-area>.
26. What is the importance of Rural Development? URL: <https://www.pledgefoundation.org/blog/importance-of-rural-development>.

УДК 327:339.92:061.1

Софія ШАБАЛОВА,
Карпатський національний університет ім. Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна
НК – Тетяна ЧЕРЕДНИЧЕНКО,
ORCID:0000-0001-5496-1083
Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ В СУЧАСНІЙ АРХІТЕКТУРІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті досліджено особливості розвитку зовнішньоекономічної діяльності України в умовах глобалізації та трансформаційних змін під впливом міжнародних організацій. Проаналізовано роль ключових інституцій, висвітлено механізми їхнього впливу на розвиток

інвестиційної політики та підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Особливу увагу приділено діяльності ЮНКТАД як аналітичного та консультативного центру у сфері торгівлі та розвитку, а також її практичній участі в модернізації української зовнішньоекономічної стратегії. Проаналізовано значення міжнародної підтримки в умовах воєнної агресії та економічної нестабільності. Зроблено висновок про системоутворюючу роль міжнародних організацій у модернізації зовнішньоекономічної політики України та її інтеграції до глобальних економічних процесів.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, міжнародні організації, інтеграційні процеси, міжнародні відносини, інституційна спроможність, економічна інтеграція, глобалізація.

Sofiia SHABALOVA,

Vasyl Stefanyk Carpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

Academic Supervisor – **Tetiana CHEREDNYCHENKO,**
ORCID: 0000-0001-5496-1083

National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine

INSTITUTIONAL INFLUENCE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS ON UKRAINE'S FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY IN THE MODERN ARCHITECTURE OF INTERNATIONAL RELATIONS

The article examines the features of the development of Ukraine's foreign economic activity under the conditions of globalization and transformational changes influenced by international organizations. The role of key institutions is analyzed, and the mechanisms of their influence on the development of investment policy and the enhancement of the competitiveness of the national economy are highlighted. Particular attention is paid to the activities of UNCTAD as an analytical and advisory center in the field of trade and development, as well as to its practical participation in the modernization of Ukraine's foreign economic strategy. The importance of international support in the context of military aggression and economic instability is also analyzed. It is concluded that international organizations play a system-forming role in the modernization of Ukraine's foreign economic policy and its integration into global economic processes.

Keywords: foreign economic activity, international organizations, integration processes, international relations, institutional capacity, economic integration, globalization.

У сучасних умовах глобалізації зовнішньоекономічна діяльність стає ключовим чинником економічного розвитку держав. Зростаючі виклики, пов'язані з нестабільністю ситуації в нашій державі особливо актуалізують потребу у зміцненні міжнародного економічного співробітництва. Для країн з трансформаційною економікою, зокрема України, виняткового значення набуває взаємодія з міжнародними інституціями, здатними надати аналітичну, технічну та консультативну підтримку.

Питання зовнішньоекономічної діяльності та міжнародних відносин активно досліджуються в науковій літературі. Вагомий внесок у розвиток цієї тематики зробили такі вчені, як В. Василенко, І. Сазонець, О. Ємельянова, Л. Барановська, які акцентують увагу на інституційних механізмах інтеграції України до світових ринків [4].

Зовнішньоекономічна діяльність є складною системою економічних зв'язків, що формуються між національними господарськими суб'єктами та іноземними партнерами у процесі обміну товарами, послугами, технологіями, капіталом і трудовими ресурсами. У сучасних умовах глобалізації зовнішньоекономічна діяльність виконує стратегічну функцію – забезпечення стійкого економічного зростання, розширення ринків збуту, залучення інвестицій і підвищення конкурентоспроможності національної економіки [4]. Вона виступає основним інструментом інтеграції держави у світове економічне середовище та формування її економічного іміджу на міжнародній арені.

Зовнішньоекономічна діяльність у контексті міжнародних відносин та інтеграційних процесів охоплює широкий спектр форм міжнародної взаємодії. Серед них найбільш поширеними є: експорт і імпорт товарів і послуг, транскордонне інвестування, міжнародна оренда, спільне підприємництво, лізинг, консигнація, коопераційне виробництво, участь у міжнародних виставках та ярмарках, науково-технічне співробітництво тощо. Кожна з цих форм відіграє свою роль у розширенні міжнародної економічної присутності підприємства, формуванні іміджу, отриманні доступу до новітніх технологій та управлінських підходів [1].

Важливо також зазначити, що зовнішньоекономічна діяльність не зводиться лише до комерційної діяльності. Вона включає також участь у міжнародних відносинах, зокрема тендерах, виставках, форумах, програмах технічної допомоги, академічному обміні, проєктах міжнародного розвитку. Таке розширене розуміння дозволяє говорити про зовнішньоекономічну діяльність як про важливу сферу інтеграції національного виробництва у глобальні процеси трансформації.

Міжнародні організації відіграють важливу системоутворюючу роль у регулюванні зовнішньоекономічної діяльності, оскільки саме вони визначають основні принципи функціонування світової економіки, сприяють гармонізації правил торгівлі, забезпечують координацію макроекономічної політики держав і виступають арбітрами у вирішенні торговельних спорів. Роль цих організацій виявляється не лише в розробці

загальних норм, але й у наданні фінансово-технічної допомоги, статистичних і аналітичних ресурсів, впровадженні програм сприяння торгівлі та підтримки розвитку національних інституцій [2].

Важливим чинником формування міжнародних відносин України упродовж останніх десятиліть є взаємодія з міжнародними організаціями. Однією з ключових міжнародних організацій є Світова організація торгівлі (СОТ). Основною функцією СОТ є створення та підтримка стабільного і передбачуваного торговельного середовища. Через угоди СОТ регулює митну політику, надає правову основу для захисту прав інтелектуальної власності, сприяє лібералізації торгівлі та усуненню бар'єрів [1]. Участь у СОТ дозволяє країнам користуватися принципом найбільшого сприяння, рівноправного доступу до ринків, а також механізмами вирішення суперечок.

Іншою важливою організацією є Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). Її діяльність охоплює підтримку країн у процесах інтеграції у світову економіку, зокрема через надання аналітичних досліджень, моніторинг міжнародних торговельних потоків, розробку політичних рекомендацій та реалізацію програм технічної допомоги. ЮНКТАД акцентує увагу на інклюзивному розвитку, враховуючи потреби країн з перехідною економікою [6,7].

Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Світовий банк також мають вагомий вплив через фінансову підтримку, моніторинг макроекономічної стабільності та рекомендації у сфері економічної політики. Зокрема, ці інституції розробляють програми структурної перебудови, які часто містять вимоги щодо лібералізації зовнішньої торгівлі, дерегуляції економіки, розвитку інфраструктури [5].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) виконує важливу аналітичну функцію, формуючи рекомендації щодо підвищення ефективності державного управління, боротьби з корупцією, удосконалення податкової політики, розвитку цифрової економіки.

На регіональному рівні значний вплив здійснюють інтеграційні об'єднання: Європейський Союз, НАФТА (тепер USMCA), АСЕАН, МЕРКОСУР. Їхня діяльність охоплює формування зон вільної торгівлі, запровадження спільних технічних регламентів, розвиток регіональної інфраструктури, підтримку малого та середнього бізнесу у виході на зовнішні ринки. Вони також виступають платформами для координації політики в умовах глобальних викликів.

Серед галузевих організацій варто згадати Міжнародну торговельну палату (ІСС), Міжнародну асоціацію транспорту (ІАТА), Міжнародну організацію стандартизації (ІСО). Їхня діяльність спрямована на уніфікацію правил ведення бізнесу, впровадження стандартів безпеки, якості, екологічності, що значно спрощує ведення міжнародної торгівлі.

Конференція ООН з торгівлі та розвитку (United Nations Conference on Trade and Development, ЮНКТАД) є однією з ключових міжнародних

організацій, що впливають на систему світової торгівлі, особливо в контексті інтересів країн, що розвиваються. ЮНКТАД була заснована у 1964 році як орган Генеральної Асамблеї ООН на хвилі прагнення реформувати тодішню світову торговельну систему [6]. За більш ніж півстоліття існування ЮНКТАД перетворилася на універсальний форум з питань торгівлі та розвитку, що об'єднує практично всі країни світу. Нині до складу ЮНКТАД входять 193 держави, серед них і Україна [7].

ЮНКТАД не є міжнародною торговельною організацією в класичному розумінні (на відміну від СОТ, її рішення не мають характеру формальних зобов'язань для країн), проте вона виконує інші важливі функції – аналітичну, консультаційну, координаційну.

Головна мета ЮНКТАД – сприяти розвитку міжнародної торгівлі як засобу прискорення економічного зростання, особливо в країнах, що розвиваються. Відповідно, у фокусі діяльності Конференції – забезпечення більш рівноправної та вигідної участі слаборозвинених економік у світовій торгівлі, щоб торгівля стала інструментом їхнього розвитку, а не джерелом подальшого відставання.

ЮНКТАД відіграє унікальну роль серед глобальних економічних інституцій, доповнюючи роботу Bretton Woods інституцій (МВФ, Світового банку) та Світової організації торгівлі з точки зору пріоритетів розвитку. Стратегічні цілі ЮНКТАД відображають її мандат зі сприяння інтеграції країн, що розвиваються, у світову економіку на справедливих засадах.

Серед основних цілей організації можна виокремити: активізацію міжнародного співробітництва між розвинутими і країнами, що розвиваються; зміцнення економічних зв'язків і солідарності між самими країнами, що розвиваються; координацію дій багатосторонніх інститутів у галузі торгівлі та розвитку; мобілізацію фінансових, матеріальних і людських ресурсів для досягнення цілей розвитку.

Відповідно до цих цілей визначені й основні функції Конференції. Зокрема, ЮНКТАД виступає майданчиком для вироблення узгоджених підходів до регулювання торговельно-економічних відносин між державами; розробляє конкретні заходи щодо стабілізації світових ринків сировинних товарів; формує принципи міжнародної торговельної політики та рекомендує їх до впровадження; здійснює моніторинг і аналіз тенденцій світового розвитку й міжнародної торгівлі; обговорює актуальні проблеми міжнародних економічних відносин на своїх сесіях та експертних групах; координує діяльність відповідних органів і установ ООН з питань торгівлі й розвитку; тісно співпрацює з іншими міжнародними організаціями у сфері регулювання торгівлі (насамперед із СОТ). На відміну від СОТ, де ухвалюються юридично зобов'язуючі угоди, рішення ЮНКТАД мають рекомендаційний характер. Проте багато напрацьованих нею ідей та програм згодом знаходять втілення у міжнародній практиці, впливаючи на політику як окремих держав, так і інших організацій [7].

Україна бере участь у діяльності ЮНКТАД з моменту здобуття незалежності у 1991 році, підтвердивши своє членство в ООН та в її структурних органах. Оскільки ЮНКТАД є одним із головних форумів ООН у сфері торгівлі, розвитку, інвестицій та технологій, співпраця з цією інституцією для України набула особливого значення вже в перші роки державного становлення. Саме ця структура неодноразово сприяла не лише удосконаленню економічної стратегії держави, а й формуванню більш гнучкої, сучасної та відкритої моделі зовнішньоекономічної діяльності.

У період після 2014 року, коли Україна змінила геополітичний вектор, почалася системна адаптація зовнішньоекономічної політики до стандартів Європейського Союзу. У доповідях ЮНКТАД Україна неодноразово фігурувала як приклад країни, що знаходиться в активному процесі реструктуризації торговельних відносин. Завдяки цьому держава змогла поступово змінити свою експортну спеціалізацію, збільшити частку несировинної продукції та залучити нові сегменти ринку, зокрема в секторі креативних індустрій та послуг.

На прикладному рівні організація активно впливала на конкретні напрями реформ в Україні. Так, впровадження системи ASYCUDA – автоматизованої платформи для обробки митних декларацій – дозволило адаптувати українське митне адміністрування до міжнародних вимог. Ця система значно знижує час і витрати на логістичне оформлення, а також мінімізує людський фактор. Україна стала однією з країн, де ASYCUDA було впроваджено в короткі терміни, і досвід її реалізації на Одеській митниці часто згадується як успішний приклад інтеграції цифрових рішень [3].

Ще одним напрямом впливу стало стимулювання до прозорості та відповідальної інвестиційної політики. У своїх рекомендаціях ЮНКТАД пропонує країнам удосконалювати законодавчу базу інвестиційної діяльності, забезпечити передбачуваність регуляторного середовища, гарантувати захист прав інвесторів. Україна, у відповідь на це, модернізувала низку нормативних актів, зокрема закон «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями», а також оновила двосторонні інвестиційні угоди [3].

На тлі воєнного вторгнення РФ у 2022 році, діяльність міжнародних організацій набула нового виміру. Зусилля організацій були спрямовані не лише на збереження функціонування міжнародної торгівлі, а й на гуманітарний вимір стабілізації економіки. Одним із прикладів такої роботи є Чорноморська зернова ініціатива. За посередництва ООН було організовано механізм, що дозволив експортувати українське зерно до країн, які найбільше постраждали від продовольчої кризи. Завдяки цій ініціативі український аграрний сектор зберіг життєздатність, а держава уникнула економічного колапсу в окремих регіонах.

Усі періоди співпраці України з ЮНКТАД – від перших років незалежності до сьогодні – засвідчують системність і практичну значущість цієї взаємодії. Це не просто участь у міжнародному форумі, а

реальні проекти, антикризові механізми та інструменти розвитку, які Україна використовує у найскладніші історичні моменти.

Попри численні позитивні результати співпраці України з міжнародними організаціями, цей процес не позбавлений певних проблем і викликів. Однією з головних проблем є недостатній рівень інституційної спроможності в Україні. Участь у міжнародних програмах вимагає не лише політичної волі, але й технічної та кадрової готовності до реалізації відповідних проектів. Часто ініціативи пов'язані з цифровізацією, митними реформами чи розвитком експортного потенціалу, не мають належного продовження на національному рівні через брак спеціалістів або нестабільність фінансування. Нестача кваліфікованих кадрів, а також низький рівень міжвідомчої координації знижують ефективність імплементації навіть тих ініціатив, які вже були схвалені на рівні центральної влади. Складнощі виникають також у питанні адаптації міжнародних рекомендацій до українських реалій. Деякі підходи базуються на універсальних глобальних моделях, які потребують локалізації.

Щодо міжнародного контексту, важливо зазначити, що сама ЮНКТАД не має виконавчої або фінансової влади – її рекомендації носять дорадчий характер. Тому, навіть за умови згоди української сторони, реалізація багатьох ініціатив залежить від донорських коштів або координації з іншими структурами ООН. Це обмежує швидкість впровадження проектів та ускладнює моніторинг їх ефективності. У деяких випадках реалізація рекомендацій ЮНКТАД ускладнюється ще й тим, що міжнародні програми не завжди враховують специфіку розвитку постсоціалістичних економік, які мають інші стартові умови й потреби. Це створює потребу в додатковому обґрунтуванні для кожної ініціативи з боку української сторони.

Разом з тим, перспективи поглиблення співпраці залишаються широкими. По-перше, Україна може активніше інтегруватися в програми з цифрової торгівлі, електронної комерції та стандартизації. Такі напрями дозволяють компенсувати логістичні проблеми через використання онлайн-каналів доступу до ринків. По-друге, потенціал мають ініціативи у сфері стійкої логістики, аграрного експорту, підтримки жінок-підприємниць і соціального підприємництва. В умовах повоєнного відновлення особливо важливою є участь України в глобальних ініціативах щодо відбудови економіки з урахуванням принципів сталого розвитку.

Іншим напрямом розвитку може стати систематизація знань, отриманих від ЮНКТАД, у національній освітній системі. Інтеграція аналітики, рекомендацій та кейсів ЮНКТАД в освітні програми з міжнародної економіки, менеджменту чи права дозволить формувати нове покоління фахівців, які краще розуміють глобальні процеси й здатні ефективно представляти інтереси України на міжнародному рівні. Крім того, варто активізувати роботу українських експертів і представників у робочих органах ЮНКТАД, включаючи постійні місії при ООН у Женеві.

Участь у розробці міжнародних стандартів, участь у міжурядових групах і експертних сесіях – це не лише підвищення впізнаваності України, а й можливість впливати на глобальні правила гри у сфері міжнародних відносин, торгівлі й розвитку.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що Конференція ООН з торгівлі та розвитку відіграє суттєву роль у формуванні зовнішньоекономічної політики України, виступаючи не лише як аналітичний центр, але й як практичний партнер у впровадженні міжнародних стандартів.

Отже, у сучасних умовах політичної та економічної нестабільності, роль міжнародних організацій набуває особливої ваги. Україна має шанс використати ці механізми як трамплін для модернізації зовнішньоекономічної політики та посилення інституційної спроможності та інтеграції до глобальних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кизим М. О., Матюшенко І. Ю., Шпілевський В. В., Хаустова В. Є. та ін. Оцінка наслідків входження України до СОТ: монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2013. 120 с.
2. Козак Ю. Г., Ковалевський В. В., Логвінова Н. С. (ред.). Міжнародні організації: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 344 с.
3. Міжнародні економічні відносини: підручник / за ред. А. П. Голікова, О. А. Довгаль. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. 464 с.
4. Хаустова В. Є., Григорова-Беренда Л. І. Оцінка та діагностика зовнішньоекономічної безпеки України: монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2013. 192 с.
5. Baldwin R. The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016. 344 p.
6. UNCTAD. Digital Economy Report 2021: Cross-border data flows and development – For whom the data flow. New York and Geneva: United Nations, 2021. 232 p.
7. UNCTAD. World Investment Report 2022: International Tax Reforms and Sustainable Investment. New York and Geneva: United Nations, 2022. 244 p.

УДК 004.8:61:17

Andrii BILYK,

ORCID:0009-0001-5020-1113

*Independent Public Health Care Facility of the Ministry of the Interior
and Administration in Gdańsk,
Gdańsk, Poland*

ETHICAL ASPECTS OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICINE

This article analyzes the ethical, legal, and social challenges associated with the implementation of artificial intelligence (AI) in healthcare. The text discusses the transformation of medicine towards intelligent systems, highlighting their potential to improve diagnostic precision while simultaneously posing risks of care depersonalization and the erosion of trust. The analysis covers bioethical foundations, particularly the problem of algorithmic transparency (the so-called "black box"), physician autonomy in the face of automation bias, and issues of distributive justice and systemic discriminatory biases. A significant element of the publication is a review of current regulatory frameworks, including the European AI Act and the amendment to the Polish Code of Medical Ethics, which mandates that physicians inform patients and obtain their informed consent for the use of intelligent tools. The article concludes with reflections on the ecological cost of digital technologies (energy and water consumption) and the evolution of the clinical relationship from a dyadic model toward a physician–patient–algorithm triad.

Keywords: ethics, artificial intelligence, medicine.

Андрій БІЛИК,

ORCID:0009-0001-5020-1113

*Самостійний державний заклад охорони здоров'я Міністерства
Внутрішніх Справ та Адміністрації в Гданську,
м. Гданськ, Польща*

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МЕДИЦИНІ

У цій статті аналізуються етичні, правові та соціальні виклики, пов'язані з впровадженням штучного інтелекту (ШІ) в охорону здоров'я. У тексті розглядається трансформація медицини в бік інтелектуальних систем, вказується на їхній потенціал щодо підвищення діагностичної точності при одночасному ризикі деперсоналізації медичної допомоги та підриву довіри. Аналізу піддаються біоетичні основи, зокрема проблема прозорості алгоритмів (так звана «чорна скринька»), автономія лікаря перед обличчям явища упередженості автоматизації (automation bias), а

також питання дистрибутивної справедливості та системних дискримінаційних помилок. Важливим елементом публікації є огляд поточних регуляторних рамок, включаючи європейський Акт про ШІ (AI Act) та зміни до польського Кодексу медичної етики, який зобов'язує медиків інформувати пацієнта та отримувати його усвідомлену згоду на використання інтелектуальних інструментів. Стаття завершується роздумами про екологічну вартість цифрових технологій (споживання енергії та води) та еволюцію клінічних відносин від діадичної моделі до триади лікар–пацієнт–алгоритм.

Ключові слова: етика, штучний інтелект, медицина.

Współczesna medycyna przeżywa zmianę, którą wielu badaczy i teoretyków nauk głównego nurtu nazywa inteligentną rewolucją. Rewolucja ta, napędzana przez gwałtowny rozwój technologii komputerowych i algorytmów uczenia maszynowego, zmienia nie tylko techniczne aspekty diagnostyki i terapii, ale także fundamenty etyczne, na których wciąż opiera się relacja lekarz-pacjent oraz zbiorowa odpowiedzialność za zdrowie człowieka. Sztuczna inteligencja w medycynie jest powszechnie rozumiana jako zbiór modeli komputerowych, które są wzorowane na ludzkiej inteligencji, obejmują zdolność do samodzielnego uczenia się, rozpoznawania obrazów, mowy, a także analizy gigantycznych zbiorów danych, często nazywanych big data [1]. Wykorzystanie tych technologii obiecuje niespotykany dotąd wzrost precyzji diagnostycznej, możliwości personalizacji leczenia, a także optymalizację wykorzystywania zasobów w systemie ochrony zdrowia, ale za każdą z tych korzyści kryją się głębokie dylematy etyczne, które muszą być rygorystycznie rozpatrywane z punktu widzenia zasad bioetyki, prawa oraz teorii sprawiedliwości. Analizę etyczną sztucznych systemów inteligencji w medycynie powinniśmy zacząć od zrozumienia jak działają oraz na jakiej specyfice danych się uczą. Algorytmy mają zdolność uchwycenia nawet mikroskopijnych wzorców w danych medycznych, które są dla nas zbyt subtelne, co jest szczególnie widoczne w dziedzinie radiologii, patomorfologii i dermatologii. Jednakże skuteczność ta jest nierozłącznie związana z jakością i z reprezentatywnością danych, na których są one wytrenowane. Jeżeli dane wykorzystywane do wytrenowania algorytmu odzwierciedlają społeczne uprzedzenia lub są ograniczone do określonych grup demograficznych, może to w efekcie prowadzić do błędu, tzw. dyskryminacyjnego wyniku. Ten bezpośrednio uderza w zasady sprawiedliwości i nakazu nieszkodzenia. W tym kontekście, przejrzystość i wytłumaczalność systemów stają się mniej kwestią merytoryczną, a bardziej moralnym wymaganiem.

Fundamenty bioetyczne w dobie algorytmizacji opieki zdrowotnej. Klasyczna etyka lekarska opiera się na zasadach: autonomii, dobroczynności, powstrzymaniu się od krzywdy i sprawiedliwości. Sztuczna inteligencja pojawiająca się na drodze lekarskiej zmienia każdą z tych wartości i wywołuje wciąż nowe problemy dla personelu medycznego i chorych. Zasada autonomii, nakazująca respektowanie prawa pacjenta do podejmowania poinformowanych

decyzji o własnym zdrowiu, staje w obliczu problemu tzw. czarnych skrzynek (black boxes). Są to modele, zwłaszcza oparte na głębokich sieciach neuronowych, których proces decyzyjny jest tak skomplikowany, że pozostaje nieprzejrzysty nawet dla ich twórców. W sytuacji, gdy lekarz nie jest w stanie w pełni wyjaśnić pacjentowi, dlaczego algorytm zasugerował konkretną ścieżkę leczenia, klasyczny model świadomej zgody staje się iluzoryczny. Pacjent zgadzając się na rodzaj opieki wspierany przez sztuczną inteligencję musi być świadomy nie tylko jej zalet, ale również ograniczeń i niepewności wynikających z rekomendacji maszyny. Nie mniej ważna jest autonomia samego lekarza. Grozi nam bowiem niebezpieczeństwo tak zwanego uprzedzenia automatyzacji (automation bias), czyli sytuacji, gdy człowiek bezkrytycznie ufa wynikowi uzyskanemu przy pomocy systemów informatycznych. Może to prowadzić do sytuacji, w której lekarz, obawiając się odpowiedzialności za odrzucenie sugestii algorytmu, staje się jedynie wykonawcą poleceń maszyny, co uderza w etos zawodu zaufania publicznego i może skutkować błędami zaniechania. Aby przeciwdziałać tym tendencjom, Światowa Organizacja Zdrowia oraz inne gremia naukowe podkreślają konieczność zachowania nadrzędnej roli człowieka w procesie decyzyjnym (human-in-the-loop) oraz zapewnienia personelowi medycznemu odpowiedniej edukacji w zakresie kompetencji cyfrowych [2].

<i>Zasada Etyczna wg WHO</i>	<i>Definicja i Mechanizm Realizacji</i>	<i>Kluczowe Wyzwania w Praktyce Klinicznej</i>
Ochrona autonomii człowieka	Zapewnienie, że ludzie zachowują kontrolę nad systemami opieki zdrowotnej i decyzjami medycznymi.	Ryzyko transferu władzy decyzyjnej na maszyny; problem nieprzejrzystych modeli (black box).
Promowanie dobrostanu i bezpieczeństwa	Wymóg, aby systemy spełniały rygorystyczne normy bezpieczeństwa, dokładności i skuteczności.	Brak randomizowanych badań klinicznych dla wielu algorytmów.
Przejrzystość i wyjaśnialność	Dokumentowanie projektowania i działania technologii tak, by były zrozumiałe dla użytkowników.	Złożoność techniczna sieci neuronowych; ochrona tajemnic handlowych producentów oprogramowania.
Odpowiedzialność i rozliczalność	Jasne określenie, kto ponosi odpowiedzialność za błędy (human warranty).	Rozproszona odpowiedzialność między deweloperem, szpitalem a lekarzem; brak orzecznictwa.
Inkluzywność i sprawiedliwość	Projektowanie AI tak, by promować równe	Uprzedzenia w danych treningowych (bias);

	traktowanie niezależnie od rasy, płci czy statusu materialnego.	pogłębianie różnic w dostępie do technologii (digital divide).
Zrównoważony rozwój i reaktywność	Ciągła ocena aplikacji w realnych warunkach oraz dbałość o wpływ na środowisko i klimat.	Wysokie zużycie energii przez centra danych; wpływ automatyzacji na rynek pracy w ochronie zdrowia.

Wymienione powyżej zasady, oparte na rekomendacjach Światowej Organizacji Zdrowia, stanowią ramy etyczne niezbędne do bezpiecznego implementowania systemów sztucznej inteligencji [2].

Perspektywy interesariuszy i bariery we wdrażaniu systemów inteligentnych. Aby w pełni pojąć dylematy moralne towarzyszące rozwijającej się medycynie opierającej się na inteligentnych technologiach, trzeba wziąć pod uwagę przede wszystkim stanowiska interesariuszy, czyli pacjentów i pracowników służby zdrowia. W przeglądzie literatury na ten temat zwraca uwagę, że zarówno ci pierwsi, jak i drudzy wskazują depersonalizację medycyny w jej nowym kształcie jako jedno z największych zagrożeń [4]. Pacjenci obawiają się utraty osobistego kontaktu z lekarzem, który jest fundamentem budowania zaufania i zapewnia poczucie bezpieczeństwa. Zaufanie to jest szczególnie istotne w sytuacjach krytycznych, gdy diagnoza i plan leczenia muszą zostać przekazane w sposób empatyczny, uwzględniający indywidualne wartości i kontekst życiowy pacjenta. Istnieje obawa, że technologie te, choć precyzyjne, nie są w stanie zastąpić intuicji oraz moralnego kompasu ludzkiego specjalisty.

Klinicyści z kolei wyrażają niepokój dotyczący ich własnej autonomii zawodowej oraz potencjalnego zwiększenia nakładu pracy związanego z nadzorem nad systemami sztucznej inteligencji. Obawy te dotyczą również bezpieczeństwa danych i prywatności, zwłaszcza w kontekście ryzyka wycieków wrażliwych informacji medycznych do podmiotów trzecich w celach komercyjnych. W tym kontekście, etyka danych staje się kluczowym elementem zaufania. Przejrzystość w zakresie tego, kto ma dostęp do danych, jak są one przetwarzane i czy pacjent zachowuje prawo do ich korekty lub usunięcia (prawo do bycia zapomnianym), jest niezbędna dla zachowania integralności systemu ochrony zdrowia.

Globalne wytyczne sugerują, że rządy powinny rozważyć certyfikację dostawców danych, aby zapewnić, że ich pozyskiwanie odbywa się zgodnie z prawem i etyką. Wyzwania te są potęgowane przez problem dyskryminacji algorytmicznej. Algorytmy mogą nieumyślnie powielać uprzedzenia zawarte w danych historycznych, co prowadzi do gorszych wyników zdrowotnych dla grup mniejszościowych. Przykładem są systemy analizy obrazów dermatologicznych, które wykazują niższą dokładność w diagnostyce u pacjentów o ciemniejszym odcieniu skóry, ponieważ większość zbiorów treningowych pochodzi od osób

o jasnej karnacji. Innym wymiarem sprawiedliwości jest kwestia dystrybucji zasobów. Skoncentrowanie zaawansowanych technologii w nielicznych, bogatych ośrodkach medycznych może pogłębić nierówności w dostępie do wysokiej jakości opieki, co stoi w sprzeczności z celem powszechnego ubezpieczenia zdrowotnego.

Odpowiedzialność prawna i zawodowa za błędy algorytmiczne.

Ogromnym wyzwaniem pozostaje odpowiedzialność za błędy wynikające z działania sztucznej inteligencji. W tradycyjnym ujęciu odpowiedzialność zawodowa lekarza opiera się na dochowaniu należytej staranności zgodnie z aktualną wiedzą medyczną.

Jednakże w przypadku systemów autonomicznych, łańcuch przyczynowo-skutkowy staje się rozproszony. Odpowiedzialność może spoczywać na deweloperze za wady oprogramowania, na szpitalu za niewłaściwe wdrożenie technologii, lub na lekarzu za błędną interpretację wyniku. Sytuację komplikuje fakt, że operatorzy często nie są w stanie zweryfikować procesów logicznych maszyny, co utrudnia wykazanie winy w przypadku wystąpienia szkody.

W literaturze prawniczej rozważa się kilka modeli odpowiedzialności. Pierwszy z nich, oparty na teorii odpowiedzialności za produkt, sugeruje, że algorytmy powinny być traktowane jako produkty medyczne, za których wady odpowiada producent. Jednakże, specyfika systemów uczących się, które ewoluują po wprowadzeniu na rynek, nie pasuje idealnie do statycznej definicji produktu. Inna koncepcja, wspomniana wcześniej doktryna wyuczonego pośrednika (learned intermediary doctrine), przenosi ciężar odpowiedzialności na lekarza, uznając go za jedyny podmiot zdolny do podjęcia ostatecznej decyzji klinicznej. Niemniej jednak, wraz z integracją sztucznej inteligencji ze standardem opieki, odstępstwo od rekomendacji algorytmu może w przyszłości być postrzegane jako niedbalstwo, co stawia lekarzy w niezwykle trudnej sytuacji decyzyjnej [5].

W odpowiedzi na te wyzwania Unia Europejska przyjęła AI Act (Rozporządzenie 2024/1689), które traktuje systemy sztucznej inteligencji wykorzystywane w medycynie jako systemy wysokiego ryzyka.[6] Ten akt nakłada szereg obowiązków na producentów i użytkowników, między innymi wymóg zapewnienia skutecznego nadzoru ludzkiego, wysokiej jakości danych i przejrzystości działania. Celem tych regulacji jest stworzenie bezpiecznego dla innowacji środowiska w którym podstawowe prawa pacjentów są chronione. W polskim kontekście prawnym i etycznym przejawem tych zmian jest nowelizacja Kodeksu Etyki Lekarskiej z 2025 roku [7]. Artykuł 12 nowego kodeksu jasno określa warunki korzystania z algorytmów sztucznej inteligencji: poinformowanie pacjenta, uzyskanie jego świadomej zgody, stosowanie wyłącznie certyfikowanych narzędzi oraz bezwzględny wymóg, aby ostateczną decyzję zawsze podejmował człowiek.

Ewolucja relacji lekarz-pacjent w świetle nowych regulacji etycznych.

Nowy Kodeks Etyki Lekarskiej w Polsce jest odpowiedzią na wyzwania, które niosą ze sobą nowe technologie cyfrowe. Zmiany w kodeksie podkreślają, że rozwój technologiczny nie może odbywać się kosztem etosu zawodu lekarza i

praw pacjentów. Obowiązek poinformowania o wykorzystaniu sztucznej inteligencji w diagnostyce ma na celu odbudowę i umocnienie zaufania, które mogłoby zostać naruszone przez poczucie "ukrytej" automatyzacji. Pacjent musi wiedzieć, że choć komputer jest pomocny w procesie leczenia, to właśnie lekarz jest gwarantem bezpieczeństwa i tym, który ponosi odpowiedzialność za wynik. Ta "ludzka ręka" (human warranty) jest kluczowa dla etycznego wdrażania nowych technologii i wymaga nadzoru zarówno przy ich tworzeniu, jak i codziennym użytkowaniu. Edukacja i rozwijanie kompetencji cyfrowych personelu medycznego są zatem moralnym obowiązkiem placówek opieki zdrowotnej. Lekarze muszą być przygotowani nie tylko do obsługi programów, ale przede wszystkim do jej krytycznej analizy oraz do umiejętności tłumaczenia jej wyników pacjentom w sposób dla nich zrozumiały. Brak tych umiejętności może prowadzić do niewłaściwego wykorzystania technologii, a w najgorszym wypadku do podejmowania błędnych decyzji na podstawie niezrozumienia ograniczeń algorytmu. Im większą samodzielność uzyskują te systemy, tym częściej konieczna będzie rewizja ram etycznych tak, by nadążały za tempem innowacji. Zrównoważony rozwój sztucznej inteligencji w medycynie wymaga zatem łączenia postępu technologicznego z głęboko zakorzenionymi w cywilizacji wartościami humanistycznymi, takimi jak godność, empatia i solidarność.

Paradygmat triady terapeutycznej i wyzwania sprawiedliwości danych w medycynie algorytmicznej. Wprowadzenie sztucznej inteligencji do bezpośredniego kontaktu klinicznego nie jest jedynie technologicznym udoskonaleniem, lecz fundamentalną zmianą strukturalną, która przekształca tradycyjną, dyadyczną relację lekarz-pacjent w relację triadyczną, w której trzecim, cyfrowym aktorem staje się algorytm. Ta zmiana niesie ze sobą ryzyko pojawienia się nowego rodzaju paternalizmu – paternalizmu algorytmicznego, w którym ostateczne ścieżki terapeutyczne są sugerowane przez systemy wspomagania decyzji (CDSS) bez możliwości pełnego zrozumienia ich przesłanek przez żadną ze stron ludzkich. Aby technologia ta sprzyjała rzeczywistemu upodmiotowieniu pacjenta, konieczne jest odejście od nieprzejrzystych modeli czarnoskrzynkowych na rzecz sztucznej inteligencji wyjaśnialnej (Explainable AI, XAI), która umożliwia interpretację wyników w kategoriach klinicznych zrozumiałych dla użytkownika końcowego, co stanowi etyczny warunek zachowania zaufania publicznego do instytucji medycznych. Brak przejrzystości w podejmowaniu decyzji przez systemy wysokiego ryzyka może prowadzić do erozji odpowiedzialności i uniemożliwić pacjentom dochodzenie roszczeń w przypadku wystąpienia szkody. Problem ten łączy się nierozzerwalnie z szerszą kwestią sprawiedliwości dystrybucyjnej i danych w skali globalnej. Większość systemów inteligentnych trenowana jest obecnie na danych pochodzących niemal wyłącznie z populacji krajów o wysokim dochodzie, co rodzi uzasadnione obawy o ich bezpieczeństwo i skuteczność w odmiennych kontekstach demograficznych, epidemiologicznych i społeczno-ekonomicznych, typowych dla krajów globalnego południa. Taka dysproporcja,

często określana mianem kolonializmu danych, wymaga wdrożenia rygorystycznych mechanizmów "sprawiedliwości proceduralnej", które zapewnią, że grupy marginalizowane nie będą ponosić nieproporcjonalnych kosztów błędów algorytmicznych wynikających z ich systemowego niedoreprezentowania w procesie uczenia maszynowego. Etyczna integracja AI wymaga zatem od deweloperów i placówek ochrony zdrowia wyjścia poza statyczną certyfikację na rzecz ciągłego monitorowania systemów po ich wdrożeniu (post-marketing surveillance) w celu wykrywania zjawisk takich jak dryf modelu (calibration drift), które mogą prowadzić do nieoczekiwanego spadku precyzji diagnostycznej wraz ze zmianą populacji pacjentów lub ewoluującymi standardami laboratoryjnymi. W tym kontekście kluczowe znaczenie ma zachowanie nadrzędności osądu ludzkiego nad automatyzacją, co wymaga od klinicystów krytycznego myślenia i zdolności do odrzucenia sugestii maszyny w obliczu sprzecznych dowodów klinicznych, chroniąc tym samym pacjenta przed błędami komisji wynikającymi z uprzedzenia automatyzacji.

Ostatecznie, aby zapobiec dehumanizacji opieki, projektowanie innowacji musi opierać się na podejściu skoncentrowanym na człowieku (human-centered design), które zamiast generować dodatkowe obciążenie kognitywne i administracyjne, odciąża personel od zadań powtarzalnych, przywracając lekarzowi przestrzeń na empatię i autentyczne towarzyszenie pacjentowi w chorobie. Budowa sprawiedliwego i bezpiecznego systemu ochrony zdrowia w XXI wieku zależy od stworzenia ram odpowiedzialności, które w centrum stawiają nie wydajność obliczeniową, lecz godność człowieka i równy dostęp do dobrodziejstw nauki. W tym kontekście kluczowe znaczenie ma zachowanie nadrzędności osądu ludzkiego nad automatyzacją, co wymaga od klinicystów krytycznego myślenia i zdolności do odrzucenia sugestii maszyny w obliczu sprzecznych dowodów klinicznych, chroniąc tym samym pacjenta przed błędami komisji wynikającymi z uprzedzenia automatyzacji. Ostatecznie, aby zapobiec dehumanizacji opieki, projektowanie innowacji musi opierać się na podejściu skoncentrowanym na człowieku (human-centered design), które zamiast generować dodatkowe obciążenie kognitywne i administracyjne, odciąża personel od zadań powtarzalnych, przywracając lekarzowi przestrzeń na empatię i autentyczne towarzyszenie pacjentowi w chorobie. Budowa sprawiedliwego i bezpiecznego systemu ochrony zdrowia w XXI wieku zależy od stworzenia ram odpowiedzialności, które w centrum stawiają nie wydajność obliczeniową, lecz godność człowieka i równy dostęp do dobrodziejstw nauki.

Ekologiczny ślad medycznej inteligencji oraz transformacja tożsamości zawodowej. Wdrażanie rozwiązań opartych na sztucznej inteligencji w służbie zdrowia nie może odbywać się kosztem naszej planety, która jest ich domem, a także naszej, która jest miejscem naszego życia. To stosunkowo nowa kwestia, ale jak najbardziej w obszarze etyki medycznej. Mówiąc prosto: opracowywanie i konserwacja algorytmów wymaga zużycia dużych ilości energii i wody, co w efekcie stwarza swoisty "paradoks etyczny", w którym technologia, która ma służyć

medycynie, staje się przyczyną degradacji środowiska, która jest źródłem wielu chorób. Szacuje się, że podczas trenowania rozwoju 1 dużego modelu językowego wykorzystuje się nawet miliony litrów wody, która służy do chłodzenia serwerowni. Oprócz tego proces wysychania żyłek i keuze, w który wykorzystywany jest sprzęt komputerowy, przyczynia się do intensyfikacji zmian klimatycznych, a to bezpośrednio wpływa na zdrowie ludzi, zwłaszcza tych, którzy żyją w krajach najbardziej zmienionych pod względem klimatycznym.

Odtąd zasady zrównoważonego rozwoju stanowią integralną część nowoczesnej bioetyki. To z kolei oznacza, że twórcy oprogramowania i decydenci w obszarze ochrony zdrowia moralny obowiązek optymalizacji poczucia efektywności energetycznej oraz minimalizacji szkód, jakie mogą mieć miejsce w biosferze; to równoznaczne z tym, że powinni oni bezwzględnie kierować się zasadą "nie szkodzić". Jednocześnie intensywny proces automatyzacji wymusza fundamentalną redefinicję roli i tożsamości zawodowej lekarza oraz metod jego szkolenia. W tradycyjnym modelu kształcenia lekarzy został on oparty na doświadczeniu klinicznym w czasie pracy przy łóżku pacjenta i w tym zakresie już teraz wchodzi on w "symulowaną kompetencję". Ryzyko jest takie, że nadmierne wykorzystywanie algorytmów doprowadzi do wycofania się z gry kompetencji myślenia krytycznego i empatii. To właśnie te kompetencje wyróżniają człowieka, lekarza, a jednocześnie są niezbędne do wykreowania prawdziwej relacji terapeutycznej, jaką jest zaufanie. Aby przeciwdziałać tym negatywnym tendencjom, konieczne jest wprowadzenie do programów studiów medycznych podłużnych modułów nauczania etyki i krytyki sztucznej inteligencji, które przygotowują przyszłych medyków do roli świadomych nadzorców maszyn, potrafiących identyfikować błędy pominięcia oraz zjawiska takie jak dryf modelu.

Ostatecznie przetrwanie etosu zawodowego w dobie inteligentnych maszyn zależy od tego, czy systemy edukacyjne zdołają ochronić przestrzeń dla embodied practice, czyli ucieleśnionej praktyki medycznej, której sensem jest nie tylko diagnoza techniczna, ale przede wszystkim moralne towarzyszenie pacjentowi w procesie zdrowienia.

WYKORZYSTANA LITERATURA

1. Savulescu, J., Giubilini, A., Vandersluis, R., Mishra, A. (2024). Ethics of artificial intelligence in medicine. *Singapore medical journal*, 65(3), 150–158. <https://doi.org/10.4103/singaporemedj.SMJ-2023-279>.
2. Ethics and governance of artificial intelligence for health: WHO guidance. Executive summary. Geneva: World Health Organization; 2021. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
3. Savulescu, J., Giubilini, A., Vandersluis, R., & Mishra, A. (2024). Ethics of artificial intelligence in medicine. *Singapore medical journal*, 65(3), 150–158. <https://doi.org/10.4103/singaporemedj.SMJ-2023-279>.
4. Tang, L., Li, J., & Fantus, S. (2023). Medical artificial intelligence ethics: A systematic review of empirical studies. *Digital health*, 9, 20552076231186064. <https://doi.org/10.1177/20552076231186064>.

5. Sullivan, H. R., & Schweikart, S. J. (2019). Are Current Tort Liability Doctrines Adequate for Addressing Injury Caused by AI?. *AMA journal of ethics*, 21(2), E160–E166. <https://doi.org/10.1001/amajethics.2019.160>.

6. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act).

7. Kodeks Etyki Lekarskiej. Tekst jednolity po zmianach przyjętych przez Nadzwyczajny XVI Krajowy Zjazd Lekarzy w dniu 18 maja 2024 r. (obowiązujący od 1 stycznia 2025 r.).

УДК 316.42

Victoria HRON,

Candidate of Historical Sciences,

ORCID: 0000-0002-1221-3658

Olesya MINENKO,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ORCID:0000-0001-8981-3726

National University of Civil Defense of Ukraine

I. WALLERSTAIN'S CONCEPT IN THE CONTEXT OF THE OPPOSITION BETWEEN «MODERNIZATION THEORY» AND «DEPENDENCY THEORY»

The authors highlight the essence of the main conceptual positions of the famous American sociologist and political scientist, one of the founders of the theory of world-system analysis, and public intellectual Immanuel Wallerstein. It has been established that the basis of I. Wallerstein's paradigm is the thesis about the identity of capitalism and the global economy. The scientific achievements of the scientist were assessed from the point of view of the main trends in the development of world geopolitical thought at the present stage.

Keywords: *globalization, world-system analysis, dependency theory, modernization theory.*

Вікторія ГРОН,

кандидат історичних наук

ORCID:0000-0002-1221-3658

Олеся МІНЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID:0000-0001-8981-3726

Національний університет цивільного захисту України

КОНЦЕПЦІЯ І. ВАЛЕРСТАЙНА У КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯННЯ «ТЕОРІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ» І «ТЕОРІЇ ЗАЛЕЖНОСТІ»

Авторами висвітлено сутність основних концептуальних положень відомого американського соціолога й політолога, одного з фундаторів теорії світ-системного аналізу, публічного інтелектуала Іммануїла Валерстайна. Встановлено, що в основі парадигми І. Валерстайна лежить теза про тотожність капіталізму й глобальної економіки. Здійснено оцінку наукового доробку вченого з точки зору основних тенденцій розвитку світової геополітичної думки на сучасному етапі.

Ключові слова: глобалізація, світ-системний аналіз, теорія залежності, теорія модернізації.

No theory, no matter how deep and thorough it may be, can encompass all the diversity and complexity of the surrounding reality. The present opens up many new opportunities, but only as the flip side of the crisis shifts in the structure of the world economy. The enthusiasm of the 1990s, caused by illusions about the victory of liberal democracy, which would put an end to the socio-cultural evolution of humanity (as the American philosopher and political economist Francis Fukuyama insisted on at the time) [1], contributed to the dominance of the so-called modernization theory in the scientific discourse.

In general terms, the essence of the theory of modernization is to interpret history “as a universal transition of humanity from traditional (agrarian, pre-industrial) to modern (industrial, post-industrial) society” [2]. The theory is closely related to the concept of Eurocentrism (Westernization) as the basis for the all-encompassing unification of humanity. In this regard, it is worth adding that modernization in the sense of scientific and technological progress is a direct consequence of the permanent deepening of the division of labor characteristic of market models, and thus can be considered as the reverse side of the capitalist system. All other interpretations of the term are somehow related to the above definitions [3], [4].

At the same time, some modern researchers draw attention to the fact that the theory of modernization, focusing the attention of scientists on global processes, loses sight of the specifics of the functioning of local communities [5]. Sometimes there are even more frank remarks: they say that active modernization, despite all the advantages for the world economy, does not generally reduce the gap between the underdeveloped countries of Asia, Africa, and Latin America and the advanced countries of the West (which also include Japan, Australia, and New Zealand) [6, 35]. In other words, the modern capitalist economy, while representing, on the one hand, the evolution of production technologies, on the other hand, remains a constant hierarchy of economic zones.

One of the prominent representatives of alternative scientific thought, critical of universalist trends, was the American sociologist, political scientist

and philosopher, founder of the theory of world-systems analysis, Immanuel Wallerstein. Actually, the purpose of this research is to compare the views of the scientist with existing sociological schools centered around two polar theories – the theory of modernization and the theory of dependence.

Given the theoretical nature of the research, theoretical methods of cognition were used in the work on the topic, namely, analysis and synthesis, induction and deduction. In addition, since it was a question of studying the scientific work of I. Wallerstein, specific methods of historiographic studies were involved, such as historical-genetic, historical-systemic, comparative-historical, retrospective, diachronic, etc.

And so, to begin with, a few words about the life and creative path of the hero of our story. As the omniscient and omnipresent Wikipedia attests, Immanuel Maurice Wallerstein (September 28, 1930, New York – August 31, 2019, New York) was an American economic historian, best known for his developments in the field of sociology and the world-systems approach. He was a senior fellow at Yale University from 2000 until his death in 2019 and published regular commentary through Agence Global on world affairs from October 1998 to July 2019.

I. Wallerstein began his career as an expert on postcolonial Africa. The young scholar chose this topic after participating in international youth conferences in 1951 and 1952. In the early 1970s, he changed the direction of his scholarly pursuits and gradually gained recognition as a historian of the global economy and a theorist of “anti-systemic movements.” According to Wallerstein himself, this turn of events occurred as a result of the student revolution of 1968, which made a great impression on him.

The historian’s critical attitude towards the prospects for the development of the world capitalist system made him a leader of the anti-globalization movement in modern American sociology, and at the same time, an object of harsh criticism from competing scientific forces. Wallerstein’s main work, “The Modern World-System,” was published in four volumes: 1974, 1980, 1989, and 2011 [7].

Having thus concluded the biographical background, we must finally move on to considering the conceptual provisions of Immanuel Wallerstein’s theory. Oddly enough, a starting point for such studies can be an excerpt from a popular science book by the British writer, journalist, and historian, a representative of the conservative-liberal school, Niall Ferguson. In his best-selling book “Civilization: How the West Became a Success” (London, 2012), Ferguson quotes the following words from the 18th-century French philosopher Charles Louis de Montesquieu: “Asia, strictly speaking, has no temperate zone at all, and its countries, located in a very cold climate, directly face countries located in a rather hot climate... In Europe, on the contrary, the temperate zone is quite extensive... each country is very similar in its climate to its neighbor... It follows that in Asia the peoples oppose each other as the strong oppose the weak; warlike, brave and active peoples directly confront the enfeebled, lazy and timid peoples, so one of them inevitably becomes the conqueror, and the

other the conquered. In Europe the peoples oppose each other as the strong oppose the strong... This is the great reason for the weakness of Asia and the strength of Europe, the freedom of Europe and the slavery of Asia..." [8, 55-56].

According to Wallerstein, the history of humanity was a rivalry of local world-systems (world-empires and world-economies) until the conditions arose in Western Europe for the formation of a fundamentally new competitive environment and the European world-system became dominant: "The world in which we are now living, the modern world-system, had its origins in the sixteenth century. This world-system was then located in only a part of the globe, primarily in parts of Europe and the Americas. It expanded over time to cover the whole globe. It is and has always been a world-economy. It is and has always been a capitalist world-economy" [9, 56].

In effect, paraphrasing Charles Louis de Montesquieu, I. Wallerstein argued that over a long period of time, economic systems periodically emerged in different parts of the world, which, in the face of geographical and climatic contrasts, either collapsed or, by force of arms (cruel nomads came from the cold steppes), transformed into super-empires. And only in the specific conditions of the Euro-Atlantic region has no geopolitical entity ever managed to create a single political or cultural center. Instead, the unity of the structure began to ensure the efficiency of the division of labor: "And this efficacy is a function of the constantly expanding wealth that a capitalist system provides" [9, 57].

The capitalist system, according to Wallerstein, is identical to the world economy and represents a common market and a plurality of nation-states. This plurality is needed by capitalists to manipulate the interests of states and the differences in conditions ensured by the existence of countries with different potential and internal rules. "Only the existence of a multiplicity of states within the overall division of labor assures this possibility" [9, 57].

It is noteworthy that the market in Wallerstein's vision appears in two essential manifestations: as a specific local platform for the exchange of goods and services, and as a global virtual phenomenon. "This complete virtual world market is a reality in that it influences all decision making, but it never functions fully and freely (that is, without interference)." Following Fernand Braudel, Wallerstein insists that "The totally free market functions as an ideology, a myth, and a constraining influence, but never as a day-to-day reality" [9, 58].

The author of "The Modern World-System" makes a paradoxical conclusion: capitalism cannot exist without a market and, at the same time, cannot exist in conditions of a completely free market. Capitalists insist on the need to "liberate" the market, but if this were to happen, they would not be able to ensure the growth of their own capital. And capital, as we know, is "self-increasing value," "money that should bring in even more money."

Wallerstein reveals the problem of the incompatibility of the free market with the interests of capital owners through a hypothetical assumption: what if there really were "a world market in which all the factors of production were totally free, as our textbooks in economics usually define this – that is, one in

which the factors flowed without restriction, in which there were a very large number of buyers and a very large number of sellers, and in which there was perfect information (meaning that all sellers and all buyers knew the exact state of all costs of production)”? In such an “ideal” market, buyers would be able to “knock down” the price indefinitely, which would quickly lead to the closure of production facilities due to lack of profitability [9, 58].

In fact, as follows from the further reflections of the American sociologist, the goal of any entrepreneur is not the market, but monopoly, since only a monopoly position can guarantee profit. Of course, there are no “perfect” monopolies, just as there are no “perfect” markets. There are oligopolies or “quasi-monopolies” in Wallerstein’s terminology. But here the question immediately arises: who or what can guarantee the “inviolability” of the rights of monopolists? The answer is simple, although sometimes not obvious: it is the state. In fact, what is commonly called capitalism turns out to be not simply private ownership of the means of production, but an extensive system of relationships between capital and its constraints, the foremost among which is the plurality of nation-states. As Wallerstein himself emphasized, “What sellers always prefer is a monopoly, for then they can create a relatively wide margin between the costs of production and the sales price, and thus realize high rates of profit. Of course, perfect monopolies are extremely difficult to create, and rare, but quasi-monopolies are not. What one needs most of all is the support of the machinery of a relatively strong state, one which can enforce a quasi-monopoly” [9, 58].

The author then discusses specific mechanisms for building quasi-monopolies, such as the patent system. Despite the fact that patent rights are often violated and their term is essentially finite, the introduction of this institution allows owners of innovations to make their product the most expensive on the market. There are other ways in which powerful states can create and maintain quasi-monopolies. These include various protective measures (import and export restrictions), state subsidies, state procurement and, finally, direct or indirect pressure on weaker states to stop attempts to pursue counter-protectionist policies [9, 58–59].

However, the main content of Wallerstein’s concept is not to state the facts of great-power protectionism, but that the profitability of business is determined by the degree of monopolization. In other words, the extreme points on the scale of the global division of labor are monopoly and competition. Accordingly, the world economy is a structure within which the “core,” “semi-periphery” and “periphery” are distinguished. At the same time, “core” production processes mean those that are controlled by quasi-monopolies, and “peripheral” ones mean those that are actually competitive. “When exchange occurs, competitive products are in a weak position and quasimonopolized products are in a strong position. As a result, there is a constant flow of surplus-value from the producers of peripheral products to the producers of core-like products. This has been called unequal exchange” [9, 60].

Since quasi-monopolies need protection from the state apparatus, they usually locate their assets in the territory of a few strong states. Instead, peripheral processes are usually dispersed among many weak states, creating the basis of local economic complexes. Thus, Wallerstein records a direct correlation between the geographical location of capital, the monopolization of production, the economic differentiation of countries and regions, and the strength of political regimes. Or, as the author himself puts it, “for shorthand purposes we can talk of core states and peripheral states, so long as we remember that we are really talking of a relationship between production processes” [9, 60].

Of course, over time, advanced technologies lose their relevance, new production processes eventually cease to provide high profits to capital owners and begin to gradually “spread” to the periphery. But this in no way affects the structure of the world economy and does not change the places (at least for now) of the “core,” “semi-periphery” and “periphery.”

At this point, it is worth emphasizing the correlation of the views of the American sociologist with the main provisions of the so-called “dependency theory,” which was first formulated by the Argentine economist and statesman Raúl Prebisch in the late 1950s. The theory gained popularity in the 1960s-1970s. And this is not surprising, since it was precisely in the late 1960s – early 1970s that the momentum of post-war reconstruction faded and the first signs of stagnation appeared.

Briefly, the essence of the theory is to substantiate the thesis about the low level of development as a result of the country’s peripheral position. Underdeveloped countries supply cheap labor and raw materials to foreign markets. These resources are purchased at low prices by developed countries, transforming them into high-tech products. Poor countries purchase finished goods at high prices, depleting their own capital, which, under other circumstances, could be spent on self-development. “The result is a vicious cycle that perpetuates the division of the world economy between a rich core and a poor periphery” [10].

Wallerstein significantly supplements the initial version of the dependency theory with a critique of classical Marxism, or rather, the formational division of world history introduced by K. Marx and F. Engels. Using the example of Latin American countries, the scientist proves that feudal exploitation of peasants in the region perfectly coexists with the capitalist division of labor within the global system. “If within a capitalist world-economy we define one stage as feudal, a second as capitalist, and a third as socialist, then and only then can we pose the question: can a country ‘skip’ from the feudal stage to the social stage of national development without passing through capitalism? But if there is no such thing as ‘national development’ (if by that we mean a natural history) and if the proper entity of comparison is the world system, then the problem of stage skipping is nonsense. If the stage can be skipped, it isn’t a stage” [11, 4].

Against the background of this assumption, Wallerstein formulates his main conclusion: capitalism is not a capitalist mode of production, but a world economy that was formed as a result of the involvement of regions with different systems in the market system of Western countries, which did not turn into world empires, although this is exactly what happened in the past, but remained nation-states [11, 1–6]. Or, to put it very briefly: “Capitalism and world-economy – are obverse sides of the same coins” [11, 6].

On the external contour of the international division of labor, all countries appear as capitalist. Internally, each has its own structure – from highly developed technological democracies of the West to Latin American latifundia and tribal systems with elements of slavery in Africa. In this regard, the political division of the world into separate nation-states highlights the problem of the essence of nation-building as a separate issue.

Supporters of modernization theory view the evolution of political institutions as a natural and therefore universal development from simple to more complex forms. The evolution of state formation began with control over tribes and city-states and later rose to modern systems of governance – nation-states. It must be admitted that such an approach is quite right: for legitimate functioning in the conditions of the modern Westernized world, communities must be formed as nation-states of the Western model [12, 21]. Only in this way can they claim official recognition from major global players, primarily the United Nations.

However, the downside of implementing this principle in practice was the appearance in the international diplomatic dictionary of such an unpleasant term as “failed state.” The term became popular, on the one hand, due to the “emergence” of quasi-state entities such as ISIS (Islamic State of Iraq and the Levant) onto the geopolitical surface, and on the other hand, due to the established system of international relations that made dismantling even completely incompetent states a rather troublesome task [13, 160].

If we accept the existence of this “reverse side” as an objective fact, then it is also necessary to recognize the uniqueness of the European experience in building state structures. That is, nation-states are not a general rule, but due to a certain coincidence of circumstances, it was this model of organizing power that ensured the unity of the global economic system.

Finally, we must reiterate our initial thesis that no single theory can explain all the complexity of the world around us. However, as the famous British statistician George Box said, “all models are wrong, but some are useful” (taken from the popular science book by Fry H. *The Mathematics of Love: patterns, proofs, and the search for the ultimate equation*. London, 2015). In this regard, I. Wallerstein’s criticism of the classical Marxist doctrine of socio-economic formations allows us to identify much more precisely the essence of the phenomena and processes of modern geopolitics. Let us recall the main points of his concept:

- firstly, capitalism, from the researcher's point of view, is not a capitalist mode of production, but a world economy that was formed as a result of the involvement of regions with different systems in the market system of Western countries;
- secondly, the modern world economy is a hierarchy of national communities, within which a distinction is made between the “core,” “semi-periphery” and “periphery”;
- thirdly, the scientist considered the basis of the specified hierarchy to be the division of countries into zones of high and low added value, which is directly related to the monopolization of production processes: the higher the monopolization, the higher the profitability;
- fourthly, on the external contour of the international division of labor, all countries appear as capitalist, on the internal one – each has its own structure and technological system.

Wallerstein's ideas generally correlate with the positions of the dependency theory and contradict the positions of the modernization theory. However, both theories have their strengths and weaknesses. The countries of the so-called periphery, despite all efforts, never joined the “core.” However, no one will deny that the level of technical capabilities and the standard of living of many of them is constantly increasing.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The end of the History and the Last Man. From Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_End_of_History_and_the_Last_Man.

2. Головка В. Модернізації теорія. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERM S=0&S21STR=Modernizatsii_teorii.

3. Поліщук Ю. Модернізація як теоретичний концепт: витоки, становлення, сучасні виклики. Наукові записки ІІ і ЕРД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Випуск 5–6 (79–80). С. 194–207. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/polishchuk_modernizatsia.pdf.

4. Подгорний К. Теорії модернізації: проблеми ефективної типологізації. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/712ad651-21e2-4db6-a2e0-b9c12f46b1cd/content>.

5 Sheikhazams A., Zolghadri M. ntroduction to Modernization Theory With Emphasis on Social Development Planning Theories. Conference: 5th International Conference on Creative Achievement of Architecture Urban Planning Civil Engineering and Environment in The Sustainable Development of The Middle East. December 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/387756065_Introduction_to_Modernization_Theory_With_Emphasis_on_Social_Development_Planning_Theories.

6. Ляховець О. Витоки теорії модернізації та її місце в економічній науці. Інвестиції: практика та досвід. № 10. 2013. С. 34-36. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2013/9.pdf.
7. Immanuel Wallerstein. From Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Wallerstein.
8. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним. К.: Наш формат, 2018. 488 с.
9. Wallerstein I. The Modern World-System as a Capitalist World-Economy. URL: https://cdn.vanderbilt.edu/vu-my/wp-content/uploads/sites/1414/2014/04/14122105/Session_03_Wallerstein.pdf.
10. André Munro. Dependency Theory. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/dependency-theory>.
11. Wallerstein I. The Capitalist World-Economy. Cambridge University Press, 2002. URL: <https://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam034/78002955.pdf>.
12. Steger M. B. & James P. Levels of Subjective Globalization: Ideologies, Imaginaries, Ontologies. Perspectives on Global Development and Technology, 12(1–2). 2013. 17–40. URL: <https://doi.org/10.1163/15691497-12341240>.
13. Krishnan A. War as Business. Technological Change and Military Service Contracting. London and New-York: “Routledge”: 2016. 205 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=1ymrCwAAQBAJ&pg=PAPA157&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

Svitlana HRYNCHENKO,

Candidate of Sociological Sciences

ORCID: 0009-0006-4862-7170

Kyiv National University of Culture and Arts,

Kyiv, Ukraine

LARGE-SCALE SPECIALIZED RESIDENTIAL COMPLEXES WITH INTERNAL INFRASTRUCTURE: IDENTIFICATION CRITERIA AND A PILOT CASE CORPUS

The article proposes identification criteria for large-scale specialized residential complexes with internal infrastructure as an independent analytical unit. These formations are distinguished from the conventional microdistrict, cottage settlement, and housing quarter by spatial integrity, access regulation, internal governance, service saturation, and agglomeration embeddedness. A pilot case corpus from Kyiv and Kyiv Oblast is used to compare innovation-developer and donor-humanitarian formations. The analysis demonstrates that declared autonomy should be treated as a hypothesis and tested through the actual functioning of infrastructure, services, territorial-use rules, and forms of

social interaction. Particular attention is paid to the cultural-studies significance of local identity, social capital, solidarity practices, and segregation risks in such residential-service formations.

Keywords: large-scale residential complex, internal infrastructure, social infrastructure, urban agglomeration, local identity, social capital.

Світлана ГРІНЧЕНКО,

кандидат соціологічних наук

ORCID:0009-0006-4862-7170

Київський національний університет культури і мистецтв,
м. Київ, Україна

ВЕЛИКОМАСШТАБНІ СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ЖИТЛОВІ КОМПЛЕКСИ З ВНУТРІШНЬОЮ ІНФРАСТРУКТУРОЮ: КРИТЕРІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПІЛОТНИЙ КОРПУС КЕЙСІВ

Статтю присвячено виокремленню великомасштабних спеціалізованих житлових комплексів з внутрішньою інфраструктурою як самостійної аналітичної одиниці дослідження. Обґрунтовано їх відмежування від мікрорайону, котеджного містечка та житлового кварталу за ознаками просторової цілісності, режиму доступу, внутрішнього врядування, сервісної насиченості та агломераційної вбудованості. На матеріалі пілотного корпусу кейсів Києва та Київської області зіставлено девелоперські інноваційні й донорсько-гуманітарні формування. Показано, що заявлена автономність потребує емпіричного підтвердження через аналіз фактичного функціонування інфраструктури, послуг, правил користування територією та форм соціальної взаємодії. Окрему увагу зосереджено на культурологічному значенні локальної ідентичності, соціального капіталу, практик солідарності та ризиків сегрегації.

Ключові слова: великомасштабний житловий комплекс, внутрішня інфраструктура, соціальна інфраструктура, міська агломерація, локальна ідентичність, соціальний капітал.

Against the backdrop of the COVID-19 pandemic and the full-scale war in Ukraine – together with rapid change in urban governance – public demand has grown for large-scale specialised residential complexes with internal infrastructure. This makes it necessary to describe them as a distinct unit of analysis, different from the usual «microdistrict», «cottage settlement» or «housing quarter», because what matters is not only housing but spatial integrity, formalised rules of use, and potential partial autonomy via on-site services and social infrastructure [1].

This paper attempts to partially close this gap by refining the categorisation of such formations and defining them as an independent unit of analysis. The article's scope limits the discussion to a general analytical cross-

section sufficient for reproducible identification of the object and initial comparison of cases. At the same time, treating these complexes as a separate unit enables further empirical and applied work: building typologies and comparative models of institutional governance; assessing infrastructure effects and loads (transport, engineering networks, energy resilience and redundancy); analysing social infrastructure as a tool that structures everyday life and service demand; and examining sociocultural consequences—local identity formation, solidarity practices and segregation risks.

A further research direction concerns the community within such formations as a specific mode of social organisation that combines features of voluntary residents' association, service dependence on an operator, and partially formalised participation in shared governance. In this framing, analysis should not be reduced to an inventory of facilities; it should focus on how space, rules and collective practices interact.

Equally important is outlining the distinct local cultural ecosystem that emerges inside large residential-service formations: from symbolic community markers (public events, local narratives, shared spaces) to patterns of cultural consumption and shared use, which may reproduce either integrative or isolationist modes of interaction with the city.

In this study, large-scale specialised residential complexes with internal infrastructure are understood as spatially integrated formations with a noticeable number of residents/users, where on-site services and infrastructure are present (or declared as mandatory) and rules for using the territory and shared spaces are established. Such formations may be commercial-developer or donor-humanitarian, and their «specialisation» is defined by orientation to particular target groups, life scenarios or functional regimes of residence.

The analysis includes projects within Kyiv and Kyiv Oblast that public discourse labels as «settlements», «towns/cities», «clusters» or other large residential-service formations and that show signs of relative separation (infrastructure, services, governance, or sociocultural). It is crucial to distinguish declared parameters (area, capacity, functions) from empirically confirmed operation indicators, recording the implementation stage through dated sources.

Defining the object rests on the assumption that institutional and spatial features reproducibly distinguish these formations from ordinary housing quarters: the presence of an operator or formalised governance subject, rules of access and use, and internal infrastructure as a way to organise everyday life. International literature describes related phenomena through the notion of master-planned communities and varieties of partially closed residential formations (gated communities), where spatial integrity, access rules and governance autonomy are central [8, 9]. Additional analytical emphases come from approaches to self-governance and the privatisation of local government [2, 3], to social infrastructure as a structuring of everyday practices [4, 5], and to the formation of social capital and cohesion in communities with intensified internal interaction [6, 7].

For Kyiv and its agglomeration belt, this logic is strengthened by the security dimension: in crises, residents seek to reduce dependence on external services, which increases demand for local supply systems, security, everyday and social services, and for «everyday resilience» within a limited territory [4].

For the further analysis of cases in Kyiv and Kyiv Oblast, selected characteristics of «social infrastructure» outlined in recent review literature were translated into operational indicators for case comparison (capacity to meet everyday needs, sustain interaction and provide access to services within the local community) [5].

To identify the object, the following criteria are used: (1) scale of residence and specialisation—stable residential everyday life and/or declared capacity that allows it to be treated as a «settlement/town» or «quarter-city», and orientation to certain population categories or life scenarios; (2) spatial definiteness as an integrated formation—clear boundaries, a single territorial concept, or project integrity; (3) access and use regime for the territory and shared spaces—existing (or declared) rules of access/use and the operation of common spaces; (4) institutionalised internal governance—an operator and/or formal self-governance procedures, including rules for financing and operating infrastructure; (5) an on-site system of infrastructure and services that is actually present (or declared as mandatory)—everyday services, social infrastructure, sometimes elements of autonomy; (6) agglomeration embeddedness—the formation functions in linkage with urban systems of work, transport and engineering networks even when it publicly declares autonomy.

Methodologically, applying the criteria implies the same coding procedure for all cases: defining the formation type; recording scale and implementation stage (declared/built/occupied); describing the governance model and service set; and marking the limits of autonomy as an empirical hypothesis that requires verification.

To ensure comparability across the corpus, each case is analysed through a shared minimum set of parameters: scale (area/capacity), target specialisation, operator type and visible governance mechanisms, availability of use rules, on-site services (present or declared), and dependence on external networks and municipal infrastructure.

Another key analytical variable is the distribution of responsibility between the formation's operator, local self-government bodies and state institutions: it determines whether autonomy is a real operating regime or merely an element of project communication.

At the same time, the social component matters—the formation of specific social capital, local trust and cooperation within large residential formations, which can strengthen cohesion but also produce internal barriers and social selection [6, 7].

In the innovation-developer cases analysed, cohesion is reinforced through spatial organisation, shared services and use rules, whereas donor-humanitarian

cases more often build cohesion on shared experiences of loss, displacement and recovery, combining housing with psychological and social support.

Let us turn to the cases that represent two conditional segments—innovation-developer and donor-humanitarian. In both, the formations are residential-service entities that claim a «settlement/town» role within the Kyiv agglomeration belt, but they differ in institutional organisation, service packages and the ways autonomy is legitimised.

From this perspective, BIONIC Hill is a telling «control» case with maximal master-planning ambition at the level of public concept. The project was positioned as an innovation city on about 147 hectares, with an expected capacity of up to 19,000 residents, up to 20,000 jobs and around 900,000 m² of real estate. At the same time, implementation remains incomplete: public sources record difficulties in launch and a halt/freezing of construction, which makes the case important for analysing the boundary between declared «city» parameters and empirically confirmed functioning [10, 11].

Here a key methodological problem becomes visible: the empirical corpus of such formations often consists of heterogeneous materials (presentations, promotional descriptions, media reports, fragments of project documentation), so scientific description must distinguish levels of evidential strength. Despite claims to balance comfort, security and an innovative environment, practical implementation depends on institutional factors—land-law regimes, approvals with authorities, financial models, and the operator's capacity to maintain infrastructure over time.

Moreover, the land-law context often becomes the «bottleneck» for master-planned formations in peri-urban zones: projects may be tied to agricultural land, require changes in designated use, or face collisions between regulatory regimes. In such situations, proclaimed autonomy works as a discursive resource (a promise of «self-sufficiency») but does not remove dependence on state procedures and local self-government decisions.

A separate case is the project «Vlasne Misto», positioned as a «self-sufficient city» in the village of Dmytrivka (Bucha District, Kyiv Oblast). Public descriptions contain different capacity and area figures (e.g., 450 ha and about 32,000 residents; and, in professional catalogues, up to 600 ha and up to 47,000 residents). The project declares city-level infrastructural completeness (housing, education, healthcare, recreation, work) and technical elements intended to strengthen autonomy (e.g., a vertical farm). Professional descriptions note that construction started in 2021 and that the first completed building was an information centre. As of 10 February 2026, the project is in progress, which requires distinguishing declared parameters from empirically confirmed results [20, 21, 22].

Under criteria (1)–(6), the project can be preliminarily coded as a master-planned residential-service formation with high declared capacity and a «full-cycle city» specialisation: it has an integrated spatial concept and clearly defined territory; public materials contain rules and promises of service provision; governance is envisaged through a single project operator; a full set of basic

services and social infrastructure is declared; yet agglomeration embeddedness remains through transport, labour and network links with Kyiv. Under these conditions, «autonomy» should be treated as a hypothesis requiring empirical verification via the actual state of engineering networks, accessibility of social services and governance practice. A further analytical layer is provided by publications on potential land-law and anti-corruption risks of implementation, which should be considered as context but require careful fact verification [23].

Another innovation-developer example is «Mission on Earth», communicated as a «new city» about 30 minutes from Kyiv's Akademmistechko with a technology hub. Media narratives emphasise a «city-as-ecosystem» model and the combination of residential and innovation components, as well as attractiveness to specific user groups. It is important that such projects contain a high share of self-presentational and conceptual materials, while key parameters (development scale, capacity, service structure) require separate confirmation through dated and independent sources [12–16].

By contrast, UNIT.City and its residential component UNIT.Home represent an already functioning innovation cluster with elements of residential-service autonomy. This case is characterised by an institutionally formalised regime of access to and use of the territory and services (visiting/stay rules, operating hours, security standards) and by combining office, education, event and residential infrastructure. Sources document phased development, the launch of residential complexes and the formation of an internal service ecosystem; however, claims of a «city within a city» also need to be decomposed into operational indicators (share of everyday needs met on site; access rules; availability of social infrastructure; balance between internal and external services) [17–19].

Comparing BIONIC Hill, «Mission on Earth» and UNIT.City/UNIT.Home shows that declared autonomy is typically higher in conceptual or early-stage projects, whereas in functioning formations autonomy appears not as full self-sufficiency but as an institutionally supported ability to meet part of everyday needs within the territory. Therefore, for scientific description, indicators of actual service use and governance procedures are more critical than declared «capacity» or the brand label of a «city» [10–19].

To operationalise this distinction, the autonomy of a formation should be measured on several observable dimensions: (a) functional—what share of everyday services (food, education, health, leisure) can be accessed on site; (b) infrastructural—whether engineering networks (water, sewage, energy, communication) are independent, hybrid or fully municipal; (c) institutional—who sets and enforces rules, collects payments, and maintains shared assets; (d) social—whether internal social infrastructure and programmed interaction reduce reliance on city-wide facilities; and (e) mobility—transport connectivity and dependence on external labour markets. These dimensions correspond to the «social infrastructure» lens and to approaches that stress rule-based governance and boundary management in master-planned and partially closed communities [5, 8, 9].

A separate segment comprises donor-humanitarian projects that emerged in response to war-related destruction, displacement and the need for long-term support of vulnerable groups. Unlike developer concepts, «specialisation» here is set by a social mission (housing for affected families, child support, rehabilitation and integration programmes), and infrastructure is often built as a recovery environment rather than a commercial service [24–30].

A characteristic example is Hansen Village (Kyiv Oblast), implemented as a comprehensive settlement for internally displaced persons and affected families. Public descriptions emphasise the combination of housing with social-support infrastructure, an operator-based governance model and integration programmes, which allows the case to be treated as an institutionally organised residential-service formation specialised in recovery and social adaptation [24, 25].

As of 2025, open reports mention settlement of more than one hundred families and plans for further scaling and expansion of social services. For research, this means such indicators should be verified through official reports, operator data and state institutions, recording time stamps and source reliability, and distinguishing the housing component (physical accommodation) from the programme component (services, support, integration) [24, 25].

Compared with the innovation-developer segment, autonomy in Hansen Village manifests differently: the key is not separation from the city but organising internal services as a guarantee of basic security, support and stability for vulnerable groups. In this sense, the formation creates a particular type of community where cohesion is strengthened by shared experiences of trauma and recovery, and institutional rules (selection, settlement, programme participation) perform both social and governance functions.

Public descriptions of Hansen Village note that it was built with charitable funds; its formal aim is to create a safe environment for living, integration and recovery of affected people; and the service structure includes educational and social components and support for children and families. These characteristics make it possible to apply the same identification criteria as for developer formations, but with a focus on programme infrastructure and institutional support mechanisms [25].

In the security context, this case illustrates an important methodological caution: autonomy may result not only from spatial design but also from a forced protection and support policy, when some services are moved «inside» the settlement because of risks, instability of external networks, or the need for a controlled environment for children and families.

Chudo-Mistechko Hansena (Tetiiv, Kyiv Oblast) follows a similar logic: a residential accommodation complex financed by charity, oriented toward those affected by the war, with declared social and educational functions. For comparative analysis, it is important to track whether an operator governance model exists, how residence and shared-space rules are organised, and which services are actually available on site [26].

A third case of this type is the children's settlement «Dzvinkove» (Kyiv Oblast), which combines housing with support and an educational environment. Here, «settlementness» is defined not by the number of residents but by the organisation of an integrated space for children's living and development, which sets specific evaluation criteria (security regime, presence of pedagogical and psychological infrastructure, programme longevity) [29].

Such cases, despite a smaller physical scale, are important for broadening the notion of a «specialised residential formation»: they show that autonomy and separation can be a function of institutional rules and programme environments rather than only territory size or number of buildings.

Of particular interest is the case of SOS Children's Villages (Brovary, Kyiv Oblast) as a long-term model of residential-social infrastructure at the intersection of housing, social protection and educational practices. In wartime, such formations acquire new roles (accommodating affected people, supporting families, adaptation programmes), which may change their institutional profile and make them relevant for analysing «settlementness» as a form of organised everyday life [28].

Another indicative example is Anatevka (Kyiv Oblast), formed around a religious community and including elements of internal infrastructure and rules of shared life. During the war, the case gains additional dimensions (hosting internally displaced people, humanitarian functions), making it important for understanding how cultural-religious identity and internal norms can act as an institutional basis for «autonomy» [27, 30].

In sum, the proposed approach allows large-scale specialised residential formations to be treated as an independent unit of analysis relevant for cultural-studies, sociological and governance research. The initial systematisation of cases in the Kyiv agglomeration indicates the need for further empirical verification of declared parameters (capacity, autonomy, governance model) and for developing a typology that accounts for spatial-infrastructure as well as sociocultural and institutional characteristics.

Limitations of the available materials should be stated explicitly. The evidence base for many Kyiv-region projects is dominated by self-presentational narratives, fragmented media reports and partial project descriptions; documentation that would allow full verification (technical conditions for networks, budgets, contracts, statutes of management bodies, resident surveys) is usually unavailable in open access. Therefore, the current corpus should be treated as a pilot catalogue, where each indicator is tagged as declared, partially confirmed or confirmed, and where any conclusions about «autonomy» are provisional [10–19, 24–30]. Subsequent research should combine document analysis with field observation and interviews (operators, local authorities, residents), as well as with analysis of service use and mobility data, to test whether internal infrastructure actually changes everyday practices and sociocultural interaction with the city [5, 6, 7].

From a cultural-studies perspective, these formations matter not only as planning artefacts but as environments where norms of co-presence, everyday rituals and cultural consumption are reorganised. Events, shared spaces and internal narratives can strengthen local identity and solidarity, while access regimes and social selection can intensify segregation and «island» effects. The pilot Kyiv corpus suggests that the same spatial form may support different cultural outcomes depending on institutional design: commercial «innovation-city» projects often build identity through branded event infrastructure, whereas humanitarian settlements build identity through care and recovery programmes; religious settlements rely on normative cohesion and symbolic boundaries. This is why the proposed identification criteria should be complemented by indicators of cultural participation and interaction with the surrounding city [6, 7, 8, 9, 24–30].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бистяков І. К., Шевченко О. В., Клиновий Д. В. Форсайт проєктування стратегії просторового розвитку міських агломерацій. *Економіка України*. 2024. Т. 67, № 7. С. 49–69. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.049>.
2. Rosen G., Razin E. Enclosed residential neighborhoods in Israel: From landscape of heritage and frontier enclaves to new gated communities. *Urban Studies*. 2009. Vol. 46, no. 8. P. 1703–1722. DOI: <https://doi.org/10.1177/0042098009105508>.
3. Vesselinov E. Members only: Gated communities and residential segregation. *Sociology Compass*. 2010. Vol. 4, no. 11. P. 989–998. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00330.x>.
4. Buys L., Mengersen K., Johnson S., van Buuren N. The role of community and social infrastructure in development of neighbourhood resilience: A case study of the 2011 floods in Brisbane, Australia. *Sustainability*. 2021. Vol. 13, no. 21. Art. 12158. DOI: <https://doi.org/10.3390/su132112158>.
5. Enneking G., Custers G., Engbersen G. The rapid rise of social infrastructure: Mapping the concept through a systematic scoping review. *Cities*. 2025. Vol. 158. Art. 105608. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.105608>.
6. Strange I., Hewitt I., Payer H. Community governance, social capital and localism: A comparative study of two urban regeneration partnerships. *Urban Policy and Research*. 2015. Vol. 33, no. 2. P. 160–177. DOI: <https://doi.org/10.1080/08111146.2014.969399>.
7. Cheng Z., Smyth R., Wang H. Housing and subjective wellbeing in urban China: A structural equation modelling approach. *Cities*. 2021. Vol. 115. Art. 103128. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103128>.
8. Blakely E. J., Snyder M. G. *Fortress America: Gated Communities in the United States*. Brookings Institution Press, 1997.
9. Low S. M. *Behind the Gates: Life, Security, and the Pursuit of Happiness in Fortress America*. Routledge, 2003.

10. Interfax-Ukraine. BIONIC Hill: пресреліз / повідомлення про проєкт. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-release/452131.html>
11. КиївВлада. Резиденція BIONIC Hill. URL: <https://kyivvlada.com.ua/texts/real-estate/rezidenciya-bionic-hill>.
12. Місія на землі. Офіційний сайт проєкту. URL: <https://missionon.earth/>.
13. UFuture. Mission on Earth. URL: <https://ufuture.com/en/mission-on-earth/>.
14. UDP. Mission on Earth – the new town, built 30 minutes from the Capital. URL: <https://udp.ua/en/mission-on-earth-the-new-town-built-30-minutes-from-the-capital>.
15. Mind.ua. Mission on Earth: Яким буде «нове місто» під Києвом. URL: <https://mind.ua/publications/20268098-mission-on-earth-yakim-bude-nove-misto-pid-kievom>.
16. AIN.UA. Mission on Earth. 2020. 12 May. URL: <https://ain.ua/2020/05/12/mission-on-earth/>.
17. UNIT.Home. Новий житловий комплекс UNIT.Home у складі інноваційного парку UNIT.City. URL: <https://unit.home/ru/news/novyy-zhiloy-kompleks-unit-home-v-sostave-innovatsionnogo-parka-unitcity>.
18. UNIT.City. Правила інноваційного парку UNIT.City. 2018. URL: https://unit.city/wp-content/uploads/2018/11/UNIT.City_rules.pdf.
19. Scroll.media. Unit.Home. 2020. 10 June. URL: <https://scroll.media/2020/06/10/unit-home/>.
20. Vlasne Misto. Офіційний сайт проєкту. URL: <https://vlasnemisto.city/de/>.
21. The Plan Award. Vlasne Misto (award entry). 2024. URL: <https://www.theplan.it/award-2024-housing/vlasne-misto>.
22. Archinect. Vlasne Misto Office (project page). URL: <https://archinect.com/sergey-hryhorov/project/vlasne-misto-office>.
23. Spilno. «Власне місто»: шлях до реалії чи корупційний секрет? URL: <https://spilno.org/article/vlasne-misto-use-shliakh-do-realii-chy-koruptsiinyi-sekret>.
24. Hansen Ukrainian Mission. Hansen Village. URL: <https://missionhansen.org/village/>.
25. Міністерство соціальної політики України. Про містечко Хансена. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23579.html>.
26. Hansen Ukrainian Mission. Чудо-містечко Хансена. URL: <https://hansenukrainianmission.org/chudo-mistechko-hansena/>.
27. Jewish Telegraphic Agency (JTA). Ukraine's only Jewish community, Anatevka, welcomes refugees fleeing war. 2022. 2 March. URL: <https://www.jta.org/2022/03/02/global/ukraines-only-jewish-community-anatevka-welcomes-refugees-fleeing-war>.
28. SOS Children's Villages Ukraine. Бровари. URL: <https://www.sos-ukraine.org/brovary>.

29. Voices of Children. Dytyache mistechko «Dzvinkove». URL: <https://voices.org.ua/en/dytyache-mistechko-dzvinkove/>.

30. Ser-Gamedev. Anatevka (digital project page). URL: <https://ser-gamedev.itch.io/anatevka>.

УДК 343.352:35.08

Alina KRYSH TAL,
Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor
ORCID:0000-0002-1818-6603
National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine

PREVENTION OF CONFLICT OF INTEREST AS AN INSTRUMENT OF ANTI-CORRUPTION POLICY

The article highlights the tools of anti-corruption policy on the example of preventing and resolving a conflict of interest, based on the analysis of legislative and regulatory documents. The essence of the concept of 'conflict of interest' is outlined and its types are characterized. The need to form a culture of intolerance to conflicts of interest in all spheres, in particular – in education, is determined, which is a component of academic integrity and a prerequisite for the sustainable development of the educational and scientific community. The main ways to resolve conflicts of interest are outlined.

Keywords: conflict of interest, anti-corruption policy, corruption risks.

Аліна КРИШТАЛЬ,
кандидат педагогічних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-1818-6603
Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна

ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті висвітлено інструменти антикорупційної політики на прикладі запобігання і врегулювання конфлікту інтересів, ґрунтуючись на аналізі законодавчих і нормативно-правових документів. Окреслено сутність поняття «конфлікт інтересів» та охарактеризовано його види. Визначено необхідність формування культури нетерпимості до конфлікту інтересів у всіх сферах, зокрема – в освіті, що є складником академічної

добročесності і передумовою сталого розвитку освітньої і наукової спільноти. Окреслено основні шляхи врегулювання конфлікту інтересів.

Ключові слова: *конфлікт інтересів, антикорупційна політика, корупційні ризики.*

In the current conditions of development of socio-political relations, prevention of corruption is one of the key priorities of effective public administration. Conflict of interest is one of the most common prerequisites for the manifestation of corruption risks in the activities of civil servants, local government officials, as well as in the private sector. The lack of clarity or ignoring of conflict of interest undermines public trust in state institutions, contributes to the inefficient distribution of public resources and creates a favourable environment for corruption.

Despite the introduction of regulatory mechanisms at the national level, a significant part of public relations is still characterized by a low level of transparency and insufficient prevention of conflicts of interest. This necessitates the need for a systematic scientific understanding of the effectiveness of legal, organizational and procedural instruments for preventing conflicts of interest as an important component of anti-corruption activities.

The purpose of the study is to determine the mechanisms for preventing and resolving conflicts of interest in the process of implementing anti-corruption policy.

Conflict of interest is an important ethical and legal concept that has direct significance for the functioning of the public sphere, in particular education, science and public administration. In the general sense, a conflict of interest arises when a person's private interests may influence or create a risk of influencing the objectivity, impartiality and integrity of the performance of his/her official or professional duties.

In the scientific and educational environment, a conflict of interest is often hidden and is not always realized by its participants. It can arise in situations when a teacher evaluates the work of close relatives or persons with whom he/she has personal or financial relationships; when a supervisor of scientific work is interested in the results of research in view of his/her own reputation or career prospects; or when an official of an educational institution makes management decisions that benefit him/her personally or related structures.

It is important to distinguish between real and potential conflicts of interest. According to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», a real conflict is a contradiction between a person's private interest and his official or representative powers, which affects the objectivity or impartiality of decision-making, or the commission or non-commitment of actions in the exercise of these powers. A potential conflict of interest is the presence of a person's private interest in the area in which he exercises his official or representative powers, which may affect the objectivity or impartiality of his decision-making, or the

commission or non-commitment of actions in the exercise of these powers [1], i.e. it exists under conditions where such a situation may arise in the future.

Analyzing the international regulatory framework for combating corruption, S. Tellis notes that the interpretation of the concept of "conflict of interest" is of a general nature, the content of which is filled with a number of elements and components, other legal phenomena that are not always carriers of substantive features. The definition of a conflict of interest is, according to the scientist, part of the approach to compliance with the norms of ethics and official conduct. The concept of "conflict of interest", according to S. Tellis, cannot be considered as a stable legal term applicable for the purposes of legal regulation. Of particular importance is the conceptual definition of the concept of "conflict of interest", in which the central element, in our opinion, is the issue of conflict of interest as an ethical and public problem. The fundamental starting point for the concept of conflict of interest, in most cases, is the establishment of a social system based on the theory of democracy. In turn, the structure of a democratic system requires that civil servants publicly declare their actions and decisions, as well as publicly justify the reasons for such decisions [2, 344]. This is based on the idea that in a democratic country a civil servant acts fairly and impartially.

In international legal acts, there is a term 'perceived conflict of interest', which is associated with public perception: even in the absence of an actual violation, an impression of bias may arise, which also negatively affects trust in the institution.

A private interest is any property or non-property interest of a person, which may be due to personal, family, friendly or other non-service relationships with individuals or legal entities, as well as other circumstances.

It is characteristic that one of the signs of private interest is friendly relations, that is, the presence of an official in friendly relations with his subordinates should be qualified as a potential conflict of interest, and the commission of certain actions or decision-making by an official in relation to employees with whom he is in friendly relations (payment of wages, bonuses, granting of leave, etc.) should be qualified as a real conflict of interest. From the above it follows that in order to prevent a conflict of interest, officials and their subordinate employees should refrain from friendly relations. There is no definitive norm on friendly relations in the current Ukrainian legislation.

M. Anishchenko, O. Alekseev, L. Hamburg and G. Dichko hold the opinion that the concept of 'private interest' is evaluative and depends on the subjective conclusion of the authorized representative of the body competent to verify the implementation of anti-corruption legislation. According to scientists, in order not to be suspected of friendly relations with subordinates, the current anti-corruption legislation stimulates officials to have a hostile attitude towards the team, possible incitement of hostility, and the organization of internal conflicts, which worsens the psychological conflict in labour relations. The authors insist that friendly relations are not subject to legal regulation because

they belong to the sphere of regulation by social norms of society, primarily moral and ethical [3, 64–65].

The danger of a conflict of interest lies in the fact that it undermines the principles of equality, justice, and professional ethics. In the field of education, this can lead to an objective assessment of knowledge, discrimination, a decrease in the quality of management decisions, and the spread of corrupt practices. Even in the absence of direct material benefit, the very fact of ignoring a conflict of interest creates the prerequisites for losing trust in a teacher, scientist, or educational institution in general.

It should be noted that the formation of a culture of intolerance to conflicts of interest is an important component of academic integrity and a prerequisite for the sustainable development of the educational and scientific environment. Prevention and resolution of conflicts of interest is a key element of anti-corruption policy and a component of academic integrity in higher education institutions. In contrast to responding to violations that have already been committed, prevention of conflicts of interest is preventive in nature and aimed at preventing situations in which private interests can affect the objectivity of professional decisions.

Prevention of conflicts of interest involves, first of all, the formation of a high level of legal and ethical culture of participants in the educational process. An important role is played by the awareness of a person of his own private interests and their potential impact on official activities. In higher education institutions, this is implemented through the implementation of codes of ethics, academic integrity policies, regular informing employees and students about the requirements of anti-corruption legislation, as well as training on ethical behaviour.

One of the basic tools for prevention is the declaration and timely notification of a conflict of interest. A person who has a real or potential conflict is obliged to immediately notify his immediate superior or the relevant authorized body. Such a mechanism contributes to the transparency of decision-making and allows to avoid doubts about their impartiality.

The resolution of a conflict of interest is carried out by applying specific organizational and legal measures. The most common of these are the person's self-disqualification from participation in decision-making, the transfer of authority to another employee, collegial consideration of the issue or external control. The choice of the resolution method depends on the nature of the conflict, the degree of its impact and the specific circumstances of the situation.

Of particular importance is the distinction between responsibility for the existence of a conflict of interest and for its improper resolution. The very fact of the occurrence of a conflict of interest is not an offense, while concealing such a situation or making decisions in conditions of a real conflict entails legal liability. This provision is fundamental for creating an atmosphere of trust and encouraging conscientious behaviour.

In accordance with Article 28 of the Law of Ukraine ‘On Prevention of Corruption’, the means of internal conflict of interest regulation are taking measures to prevent the occurrence of a real or potential conflict of interest; notification no later than the next working day from the moment when the person learned or should have learned about the presence of a real or potential conflict of interest of his or her immediate superior; avoiding actions and not making decisions in conditions of a real conflict of interest with the appropriate application of measures [1].

Measures for external conflict of interest regulation include removing a person from performing a task, performing actions, making a decision or participating in its adoption in conditions of a real or potential conflict of interest; applying external control over the person’s performance of a relevant task, performing certain actions or making decisions; restricting a person’s access to certain information; reviewing the scope of a person’s official powers; transferring a person to another position, as well as dismissing a person [1].

We consider it necessary to pay attention to the role of ethical behaviour in the process of preventing and resolving conflicts of interest. The principles of ethical behaviour define:

- priority of interests – acting exclusively in the interests of the state;
- neutrality – avoiding demonstration of one’s own beliefs or views in any form;
- impartiality – a person’s duty to act objectively, fairly and independently of private interests, refraining from any influence of personal, property, family, corporate or other ties on making official decisions or exercising powers;
- competence and efficiency – conscientious, competent, timely, effective and responsible performance of official powers and professional duties, decisions and instructions, preventing abuse and ineffective use of state and municipal property;
- non-disclosure of information – non-disclosure and non-use in any other way of confidential and other restricted information that has become known in connection with the performance of official powers and professional duties, except in cases established by law;
- refraining from carrying out illegal decisions or instructions [1].

At the same time, S. Tellis is critical of the inclusion of rules of ethical conduct in the Law of Ukraine ‘On Prevention of Corruption’. As the scientist notes, due to the consolidation of relevant rules of conduct at the level of a regulatory legal act, the rules acquire a generally binding character and become legal, rather than ethical requirements for the behaviour of certain persons. If ethical rules are defined as legal requirements, then the law must clearly define legal liability for their violation and the sanctions that will be applied to violators. A general indication of the possibility of being held liable for violating the rules of ethical conduct is a declarative prescription [4, 662].

I. Pakhomova emphasizes that ‘conflict of interest, like corruption in general, are phenomena provoked mostly by imperfect legislation on civil service and ‘sluggish’ law enforcement practice. State (municipal) employees and officials themselves are not interested in exposing situations of conflict of interest, because this has negative consequences for them and undermines the image of the state (municipal) body. The main consequence of a conflict of interest is a decrease in the quality of performance of official functions, levelling the significance of various state and public spheres, ignoring public interests. Preventing a conflict of interest will contribute to the high-quality exercise of state powers. Therefore, it is worth realizing that a conflict of interest jeopardizes the values of the institution of state (municipal) service, disperses the credit of trust in these bodies, affects the organizational, legal and moral foundations of the state, undermines its authority at the international level’ [5, 96].

The explanatory materials presented on the website of the Educational Ombudsman of Ukraine provide information on the regulatory framework for preventing and resolving conflicts of interest; case law regarding educators on preventing and resolving conflicts of interest; conflict of interest when close people work together; bonuses and establishing allowances and additional payments as actions taken in conditions of a conflict of interest; results of legal proceedings; appeals against disciplinary sanctions; compensation for damage caused by an offense, etc.

The largest number of cases concerning conflicts of interest in educational institutions are cases of bonuses, allowances either to relatives, or to oneself, or to management (for example, during the performance of one’s duties). Often in such categories of cases, educators noted that they did not have discretionary powers in assigning a certain amount of bonuses, allowances or additional payments, because they are determined by regulations, provided for by collective agreements, and acts of governing bodies. However, judges noted that discretion lies not only in determining the amount of bonuses or allowances, but also in the decision to assign them [6].

According to open data, a significant number of cases of administrative offenses against educators were recorded in Rivne, Kirovohrad, Odesa, Lviv and Ivano-Frankivsk regions. 27 educators filed appeals, which were considered by the courts in 2024. According to the Unified State Register of Court Decisions, as of February 24, 2025, the following appeal cases were: dismissed – 22; partially satisfied – 3 (in one case – the fine was reduced, in two others – the case was closed due to the expiration of the time limits for imposing an administrative penalty at the time of consideration of the case); returned without consideration, due to the failure to meet the ten-day deadline established by law for appealing – 2. Another category of these civil cases is those in which the prosecutor’s office applies to the court with a claim to recover from the perpetrators of the damage caused by the administrative offense [6].

An important factor that will contribute to the introduction of effective mechanisms for regulating conflicts of interest in the activities of heads of

higher education institutions, according to A. Serhienko [7, 254], is the initiative, legal education and desire to build a virtuous educational environment of heads of higher education institutions. Today, it is effective to apply to most heads, in whose activities there is a potential conflict of interest, measures for external regulation of conflicts of interest, as well as the appointment of authorized persons in higher education institutions for the prevention and detection of corruption.

Numerous studies [1; 3–5; 8] indicate the existence of a connection between conflicts of interest and two key problems – public ethics and corruption.

The transformation of the usual models of interaction between the public and the media leads to the emergence of new socio-political phenomena. One of such phenomena, as noted by T. Karmadon [9], is called ‘post-truth’. The term ‘post-truth’ was defined in the Oxford Dictionary in 2016 as a situation in which objective factors have less influence on the formation of public opinion than appeals to emotions and personal beliefs. A manifestation of post-truth in science is conflicts of interest, which can distort scientific results and expert conclusions. Conflict of interest in science, as a contradiction between the personal interests of a scientist and the interest in a certain benefit, undermines the authority of the scientific research sphere. Conflict of interest increases the likelihood of biases that can harm the quality of research.

The spread of the post-truth phenomenon has intensified the issue of conflict of interest. A manifestation of post-truth in science is conflicts of interest that can distort scientific results and expert opinions. In conditions where science is oriented towards practical application, the problem of conflict of interest increases. The problem is also actualized when there is interest from the side of private owners and investors of research. Funds for conducting scientific research can be allocated by commercial firms, private organizations and the government. The terms of such funding can potentially lead to a biased assessment of the work or otherwise discredit the research [9, 37]. In addition, financial ties are the most common source of conflict of interest in research, since they can influence a person’s thinking, and therefore change the results of the research. It is normal to require a researcher to disclose not only any conflicting financial relationships that he or she may have personally, but also relationships with immediate family members [10], as these can potentially present an indirect conflict of interest.

Personal ties or affiliations are the most common non-financial conflict of interest in research. A personal conflict of interest exists, for example, if the researcher is related to the editor of a journal to which he or she is submitting an article. Another personal conflict of interest arises when views and ideologies influence the research [10]. For example, an author researches material on religious topics and also has strong religious beliefs that influence the course and results of the research.

As T. Karmadon notes, conflict of interest is ‘a situation, not a fault as such. Recognizing a conflict of interest is not the same as admitting that something illegal or unethical has been done. The relevant ethical question is simply what we do in this situation, because if it is not properly addressed, doubts may arise about the objectivity of the research and the impartial participation of the scientist in the specific decision-making process. This means that scientific work should be as impartial and objective as possible in the sense that non-scientific interests (for example, financial or personal) should not play a significant role in how the research work is conducted, interpreted and presented. Transparency in declaring conflicts of interest is equally important. Since scientific activity is often suspected of being primarily driven by personal, political or financial interests, rather than the pursuit of knowledge, scientists are advised to eliminate such suspicions in advance by demonstrating the maximum possible degree of transparency’ [9, 39].

Conflicts of interest can take many forms. Sometimes they are unavoidable, and in many cases they can be tolerated or their potential negative impact can be minimized. Therefore, the research community needs to develop various procedures to prevent or manage conflicts of interest. Peer review in science is an effective way to verify academic research. It has been and remains the main tool used to assess the validity, interest, and merit of scientific research. Peer review is used not only in scientific publications, but also in many other areas, including grant funding, university recruitment, and career development, that is, wherever a conflict of interest may occur [9, 40].

T. Karmadon [9, 41] rightly notes that one of the possible options for solving the problem of conflicts of interest in the post-truth era is the creation of an open Internet resource, a kind of database with ratings of trust in expert authors and a rating of authors when evaluating and making decisions on the transparency and veracity of new posts. Accordingly, the importance of training experts who would analyse the content of information and analytical materials is growing.

In European practice, the tools and strategies for preventing corruption, and in particular conflict of interest, are:

1) ‘structure’ – structural conditions that include not only political commitments and ethical leadership, but also strategies and policies designed to avoid significant inequality, create general and broad trust, spread positive social capital and build high-quality democracy (appropriate structural conditions for their application require certain constitutional conditions, since high-quality democracy encompasses the relevant principles of public control and political equality);

2) ‘prevention’ – prevention tools that include an effective legal system, working codes of professional conduct, an effective accountability system, a career and official civil service based on career opportunities and performance appraisal, and mechanisms for professional socialization, in particular regarding ethical and democratic values;

3) 'detection and investigation' – detection and investigation tools that include a coordinating body as an 'observer', hotlines and whistle-blower protection programs, an effective network of specialized public prosecutors, a sufficiently specialized judiciary, as well as general inspectors and auditors;

4) 'application of punitive sanctions' – punitive sanctions tools that include criminal law, disciplinary systems, procedures for ensuring economic responsibility and administrative sanctions [11, 99].

The choice of a specific form of notification and settlement of a conflict of interest depends on a number of factors: the type of conflict (potential or real); its duration (temporary (one-time) or permanent); the subject from whom it arose (officials of state bodies, local self-government bodies, employees of other legal entities under public law, persons providing public services, etc.); subjects authorized to settle it (heads of state bodies, local self-government bodies, state and municipal enterprises, institutions, organizations of their subdivisions; collegial bodies independently or with the participation of a representative or body of the NACP; public associations); the presence (absence) of the person's consent to the application of a certain measure to him; the form of settlement (oral or written) [12].

S. Boyko [11, 100] emphasizes that the regulation of conflict of interest is part of the system, because it helps the democratic system to create general trust, ensure the openness of the government for its thorough public scrutiny, and part of the preventive strategy, that is, regulatory acts on the prevention of conflict of interest, codes of conduct, legislation on preventing violations of the standards of professional conduct of public officials, rules for abstaining from voting and standard procedures for withdrawing candidacies, etc. are a very effective approach to preventing corruption), and a component of the detection and investigation of corruption (declaration of income and other tools can significantly help in identifying corrupt practices), and instruments of punishment. In some countries, conflict of interest is considered a criminal offense, while in others; various sanctions are provided for violations of laws and rules on the prevention of conflict of interest.

In his dissertation, I. Pastukh [12] notes that effective means of preventing conflicts of interest in EU countries are ensuring administrative transparency of civil servants' activities, which consists in ensuring open access to the procedure for admission to the civil service; ensuring public control and obtaining the necessary information about the activities of civil servants, about the grounds for their decisions; about their property status and the property status of persons close to them. The experience of the USA, Great Britain and France is interesting, where conflict of interest is defined as a prerequisite for the spread of corruption in the public service. The legislation of these countries pays special attention not to the regulation of conflicts of interest, but to the prevention and prevention of conflicts of interest by implementing codes of ethics for civil servants, which emphasize the moral side of conflicts of interest. The main principles of the activities of persons in the civil service are:

prioritizing the general interest over the private; fair competition; impartiality of civil servants towards citizens; systematic decision-making; non-discrimination of citizens in their relations with public administration; consistency, honesty. In the experience of Italy, the introduction of such a principle of preventing and resolving conflicts of interest as the exclusivity of the state employment contract, which provides for a complete ban on civil servants engaging in any paid or unpaid activity, is noteworthy.

Thus, we can conclude that a comprehensive study of mechanisms and practical approaches to preventing conflicts of interest is important for increasing the effectiveness of anti-corruption policy, strengthening the institutional capacity of state bodies and ensuring the general level of integrity in society. Conflict of interest regulation in Ukraine is a legal mechanism aimed at preventing corruption, which provides for measures to eliminate conflicts between a person's private interests and their official powers. The main methods include removal from the task, restriction of access to information, revision of the scope of powers, transfer or dismissal. Legislative and regulatory support for anti-corruption and conflict of interest resolution should become systemic and be characterized by the principles of legality, transparency, and impartiality.

REFERENCES

1. On the Prevention of Corruption: Law of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada*, 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (access date: 29.01.2026).
2. Tellis S.O. (2024) The concept of 'conflict of interest': international legal aspect. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/52-3.pdf> (access date: 29.01.2026).
3. Anishchenko M., Alekseev O., Hamburg L., Dichko G. (2018) Conflict of interest in the anti-corruption legislation of Ukraine: a means of preventing corruption or a legal absurdity? *Public Law*. No. 4 (32). URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/32/8.pdf> (access date: 29.01.2026).
4. Tellis S.O. (2024) Conflict of interest: approaches to implementing the concept into the legislation of Ukraine. *Analytical and comparative jurisprudence: electronic scientific publication*. Administrative law and process; financial law; information law. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/110.pdf> (access date: 30.01.2026).
5. Pakhomova I.A. (2018) Legal recommendations on the prevention and resolution of conflicts of interest. *Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University*. Series 'Law'. Issue 25. P. 96–98.
6. How to find a balance between pedagogical dynasties in educational institutions and corruption offenses. *Educational Ombudsman of Ukraine*. URL: <https://eo.gov.ua/konflikt-interesiv-u-zakladakh-osvity-normatyvna-ramka-ta-sudova-praktyka/2025/03/06/> (access date: 30.01.2026).

7. Sergienko A.S. (2024) Settlement of conflict of interest in the activities of heads of higher education institutions. *Legal Scientific Electronic Journal*. No. 3. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/59.pdf (access date: 30.01.2026).

8. Ivashkevych L.S. (2023) Conflict of interest in science: contradictions and approaches to studying the concept. *Scientific knowledge: methodology and technology*. No. 2 (52). Pp. 37–44. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/18735> (accessed: 30.01.2026).

9. Karmadon T.M. (2023) Expert evaluation and conflict of interest in the post-truth era. URL: <https://doi.org/10.15421/272304> (accessed: 01/30/2026).

10. Abbadia, J. (2022) Conflict of interest in research: What it is and how it can affect. URL: <https://mindthegraph.com> (accessed: 30.01.2026).

11. Boyko S.Yu. (2019) Transfer to another position and dismissal as measures to prevent corruption and resolve conflicts of interest: dissertation. ... Candidate of Law: 12.00.05. Kyiv.

12. Pastukh I.D. (2021) Prevention and regulation of conflicts of interest in public legal relations by means of administrative law: author's abstract of dissertation. ... Doctor of Law: 12.00.05. Kyiv.

**Секція 3. Роль соціально-гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти. Освіта в Україні: історичний досвід та виклики сьогодення.
Психолого-педагогічні проблеми професійної підготовки фахівців
у ЗВО системи ДСНС України**

УДК 81'243:37.015.3:37.013

**Денис БЕЛЯЄВ,
Юлія НЕНЬКО,**
доктор педагогічних наук, професор
ORCID:0000-0001-7868-0155
Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, України

**ФАКТОРИ УСПІШНОСТІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
У КОНТЕКСТІ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ
ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ**

У статті здійснено комплексний аналіз факторів, що впливають на успішність вивчення англійської мови як іноземної. Розглянуто вікові, гендерні, когнітивні, психолінгвістичні та мотиваційні чинники, а також їхній взаємозв'язок у процесі мовного навчання. Особливу увагу приділено поняттю мовної здібності, її структурним компонентам та можливостям педагогічного впливу на її розвиток. Обґрунтовано доцільність особистісно орієнтованого та диференційованого підходу до викладання англійської мови в українському освітньому контексті.

Ключові слова: англійська мова; вивчення іноземної мови; індивідуальні чинники; мовна здібність; мотивація; викладання іноземних мов.

**Denys BELIAYEV,
Yuliia NENKO,**
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
ORCID: 0000-0001-7868-0155
National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine

**FACTORS AFFECTING SUCCESS IN ENGLISH LANGUAGE
LEARNING IN THE CONTEXT OF INDIVIDUAL DIFFERENCES
AMONG LEARNERS**

The article provides a comprehensive analysis of factors influencing the success of learning English as a foreign language. Age, gender, cognitive, psycholinguistic, and motivational factors are examined, as well as their interrelationships in the language learning process. Special attention is given to the concept of language aptitude, its structural components, and the potential

for pedagogical intervention to foster its development. The article substantiates the relevance of a learner-centered and differentiated approach to teaching English in the Ukrainian educational context.

Ключові слова: *English language; foreign language learning; individual factors; language aptitude; motivation; foreign language teaching.*

У сучасному глобалізованому світі англійська мова набула статусу універсального інструменту міжкультурної, академічної та професійної взаємодії [5; 7]. Її володіння дедалі частіше розглядається не як додаткова компетентність, а як необхідна умова академічної мобільності, конкурентоспроможності на ринку праці та повноцінної участі у світовому інформаційному просторі [2; 8]. В умовах інтенсивного міжнародного наукового обміну, цифрової трансформації освіти та розширення дистанційних форм навчання англійська мова виконує функцію ключового медіатора доступу до знань і професійних спільнот [5].

Водночас емпіричні спостереження та результати освітніх вимірювань свідчать, що рівень володіння англійською мовою суттєво варіюється навіть за умов однакових навчальних програм, методик і тривалості навчання [2; 7]. Це актуалізує проблему неоднорідності мовних досягнень і спонукає до аналізу чинників, що зумовлюють різну результативність мовного навчання в межах формально однакових освітніх умов.

Зазначене дає підстави стверджувати, що ефективність вивчення англійської мови визначається не лише якістю навчально-методичного забезпечення чи організаційними параметрами освітнього процесу. Значною мірою вона залежить від індивідуальних характеристик здобувачів освіти, які опосередковують сприймання, опрацювання та використання мовного матеріалу [5; 7]. У психолінгвістиці та методиці викладання іноземних мов індивідуальні відмінності традиційно аналізуються крізь призму віку, гендеру, когнітивних особливостей, мовної здібності та мотиваційної сфери, що зумовлює різні освітні траєкторії оволодіння мовою [5; 7].

У межах теорії засвоєння другої мови індивідуальні відмінності розглядаються не як відхилення від норми, а як закономірний складник навчального процесу [7]. Як зазначає M. Saville-Troike, успіх у вивченні іноземної мови залежить не лише від зусиль здобувача освіти, а й від сукупності чинників, значна частина яких не завжди піддається безпосередньому педагогічному контролю [9]. До них належать вік, мовна здібність, мотивація, когнітивні стилі та навчальні стратегії, що формують індивідуальний профіль мовного навчання [5; 7].

Варто зазначити, що сучасні дослідження у сфері засвоєння другої мови дедалі частіше ґрунтуються на міждисциплінарному підході, який поєднує психолінгвістику, когнітивну психологію, нейронауки та педагогіку [7]. Така інтеграція дозволяє розглядати процес вивчення

англійської мови як складну динамічну систему, у якій когнітивні, емоційні та соціальні чинники взаємодіють між собою [5; 7].

У межах динамічної системної теорії мовне навчання трактується як нелінійний процес, що характеризується індивідуальними темпами розвитку, періодами стабілізації та регресу [7]. Це означає, що варіативність результатів не є свідченням «недостатності» здобувача освіти, а радше природною характеристикою процесу оволодіння мовою. Відповідно, педагогічні стратегії мають бути спрямовані не на уніфікацію результатів, а на підтримку індивідуальних освітніх траєкторій [7].

Усвідомлення ролі зазначених чинників має принципове значення для сучасної педагогічної практики, оскільки створює підґрунтя для переходу від уніфікованих моделей навчання до диференційованих і особистісно орієнтованих підходів [4]. У цьому контексті аналіз факторів успішності вивчення англійської мови набуває не лише теоретичного, а й прикладного характеру, зокрема для викладачів, які працюють в умовах академічно та психологічно неоднорідних груп [2; 4].

Для українського освітнього простору означена проблематика є особливо актуальною в умовах цифровізації освіти, поширення змішаних і дистанційних форматів навчання, а також зростання вимог до рівня володіння англійською мовою як обов'язкової складової професійної підготовки [1; 2]. Ці процеси зумовлюють потребу в гнучких педагогічних рішеннях, здатних враховувати індивідуальні освітні потреби здобувачів освіти в динамічному соціокультурному контексті [4].

Одним із найбільш дискусійних чинників у дослідженнях засвоєння другої мови залишається вік [7]. Поширене уявлення про безумовну перевагу дітей у вивченні мов ґрунтується насамперед на їхній здатності до фонетичної імітації та інтуїтивного засвоєння мовних структур у природному мовному середовищі. Водночас результати наукових досліджень свідчать про складний і багатовимірний характер вікового чинника, вплив якого значною мірою залежить від критеріїв оцінювання мовної успішності [5; 7].

Якщо успішність ототожнюється зі швидкістю початкового засвоєння мовного матеріалу, дорослі здобувачі освіти нерідко демонструють вищі результати завдяки сформованим когнітивним стратегіям і здатності до усвідомленого аналізу мовних явищ. Якщо ж критерієм є досягнення рівня, наближеного до носія мови, перевага часто пов'язується з раннім початком навчання.

Одним із ключових теоретичних положень у дослідженнях вікового чинника є гіпотеза критичного періоду, згідно з якою існує часовий інтервал, протягом якого засвоєння мови відбувається найбільш природно та ефективно [7]. Е. Lenneberg пов'язував завершення цього періоду з нейрофізіологічними процесами дозрівання мозку, зокрема з латералізацією мовних функцій, яка, за його твердженням, завершується в підлітковому віці.

Подальші емпіричні дослідження уточнили ці положення, продемонструвавши, що критичний період не є жорсткою межею. Johnson і Newport довели поступовий характер вікових відмінностей у засвоєнні граматики, тоді як M. Long висунув концепцію кількох чутливих періодів, які по-різному впливають на опанування фонології, морфології та синтаксису.

У контексті викладання англійської мови в закладах вищої освіти важливо враховувати, що дорослі здобувачі освіти володіють сформованими аналітичними здібностями, розвиненими навчальними стратегіями та значним життєвим і професійним досвідом. За належної організації навчального процесу це створює сприятливі умови для свідомого опанування граматичних узагальнень, метамовного осмислення та ефективного засвоєння лексичних систем.

З педагогічного погляду вікові відмінності доцільно інтерпретувати не як обмеження, а як різні способи оволодіння мовою. Молодші здобувачі освіти ефективніше навчаються в інтуїтивному, неформальному середовищі, тоді як дорослі демонструють вищу результативність у структурованих і формалізованих умовах навчання, що є особливо актуальним для системи вищої освіти.

Окремої уваги потребує питання взаємозв'язку віку та афективних чинників мовного навчання. Дорослі здобувачі освіти, на відміну від дітей, частіше демонструють підвищений рівень мовленнєвої тривожності, страх помилки та схильність до самоконтролю, що може уповільнювати розвиток спонтанного мовлення. Водночас вони володіють вищим рівнем метакогнітивної рефлексії, що дозволяє їм усвідомлено планувати навчальну діяльність, аналізувати власні помилки та коригувати стратегії навчання.

З огляду на це педагогічна підтримка дорослих здобувачів освіти має передбачати створення психологічно безпечного середовища, у якому помилка розглядається як природний етап навчання, а не як показник неуспішності.

Гендерний аспект у вивченні іноземних мов традиційно привертав увагу дослідників, однак результати досліджень у цій галузі залишаються суперечливими [5]. Окремі праці фіксують певні середньостатистичні відмінності у розвитку мовленнєвих навичок, проте ці відмінності не можуть розглядатися як універсальні або визначальні для мовної успішності.

Дослідження в галузі когнітивної психології вказують на певні середньостатистичні відмінності між чоловіками та жінками у виконанні вербальних завдань. Зокрема, за спостереженнями S. Kimura, жінки в середньому демонструють вищу вербальну швидкість і кращі результати в тестах на мовленнєву плинність, тоді як чоловіки можуть мати переваги в оперуванні формальними правилами та структурному аналізі мовного

матеріалу. Водночас ці відмінності не дозволяють прогнозувати успішність вивчення англійської мови лише на підставі статі здобувача освіти.

Сучасні дослідження дедалі частіше наголошують, що гендер слід розглядати не як біологічно детермінований чинник, а як соціально зумовлену змінну, яка опосередковує стилі навчання, навчальну поведінку та комунікативні очікування. Для практики викладання англійської мови це означає необхідність відмови від гендерних стереотипів і зосередження на індивідуальних освітніх потребах кожного здобувача освіти.

Крім того, у сучасних дослідженнях гендерний чинник дедалі частіше аналізується в ширшому соціокультурному контексті. Очікування щодо мовної поведінки, соціально схвалювані комунікативні стилі та освітні ролі можуть впливати на активність здобувачів освіти під час занять, їхню готовність до публічного мовлення та участі в дискусіях. Таким чином, важливо враховувати не лише індивідуальні когнітивні особливості, а й соціальні сценарії, у межах яких формується навчальна поведінка.

Центральне місце серед індивідуальних чинників мовного навчання посідає мовна здібність, яку визначають як сукупність відносно стійких когнітивних характеристик, що зумовлюють швидкість і глибину засвоєння іноземної мови [5; 7]. До її основних компонентів належать здатність до фонетичного кодування та розрізнення звуків, граматична чутливість, індуктивна здатність до виведення мовних правил, а також асоціативна пам'ять і здатність до збереження та відтворення мовного матеріалу.

У працях J. Carroll мовна здібність розглядається як відносно стабільна характеристика, що не зазнає істотних змін у процесі навчання. Цю позицію підтримували дослідження Politzer і Weiss, які показали обмежену ефективність тренування окремих когнітивних навичок. Водночас інші дослідники, зокрема McLaughlin і E. Grigorenko, наголошують на динамічному характері мовної здібності та можливості її розвитку під впливом навчального досвіду. P. Skehan запропонував розглядати мовну здібність як систему взаємопов'язаних компонентів, що по-різному активізуються на етапах сприймання, опрацювання та продукування мовлення.

Такий підхід дозволяє розглядати мовну здібність не лише як діагностичний показник, а як об'єкт цілеспрямованого педагогічного впливу, що відкриває можливості для адаптації методів навчання до індивідуального профілю здобувача освіти.

У сучасних умовах дедалі більшого значення набуває питання співвідношення мовної здібності та навчального середовища. Дослідження засвідчують, що навіть високий рівень мовної здібності не гарантує успішності за відсутності належної мотивації або сприятливого освітнього контексту. Водночас здобувачі освіти із середніми показниками мовної здібності можуть досягати високих результатів за

умови систематичної практики, ефективного зворотного зв'язку та використання різноманітних стратегій навчання.

Це дає підстави розглядати мовну здібність як потенціал, реалізація якого значною мірою залежить від педагогічного супроводу. Відповідно, завдання викладача полягає не лише в діагностиці індивідуальних особливостей, а й у створенні умов для їхнього поступового розвитку.

Окрім мовної здібності, важливу роль у вивченні англійської мови відіграють когнітивні стилі та навчальні стратегії. Здобувачі освіти відрізняються за схильністю до аналітичного або глобального опрацювання інформації, рівнем залежності від контексту, здатністю до саморегуляції навчальної діяльності. Урахування цих відмінностей сприяє підвищенню ефективності навчання, зменшенню навчальної тривожності та формуванню стійкої навчальної автономії.

Особливої актуальності набуває розвиток навчальної автономії в умовах змішаного та дистанційного навчання. Здатність до саморегуляції, планування часу, самоконтролю та самооцінювання результатів стає одним із ключових чинників успішності вивчення англійської мови. Здобувачі освіти, які володіють розвиненими метакогнітивними стратегіями, демонструють вищий рівень стабільності навчальних результатів та меншу залежність від зовнішнього контролю.

У цьому контексті важливим завданням викладача є формування у здобувачів освіти усвідомленого ставлення до власного навчання, розвиток навичок рефлексії та відповідальності за результати мовної підготовки.

Мотивація є одним із найбільш значущих чинників успішного вивчення англійської мови [6; 8]. За визначенням Z. Dörnyei, мотивація є динамічним психічним процесом, який ініціює, спрямовує та підтримує навчальну діяльність, забезпечуючи її тривалість і результативність [6]. Вона змінюється під впливом навчального середовища, досвіду успіху або невдач, соціального контексту та професійних перспектив.

В умовах української освіти мотивація до вивчення англійської мови часто пов'язується з можливостями академічної мобільності, міжнародного співробітництва та професійної самореалізації. Важливу роль у підтримці мотивації відіграє викладач, який створює сприятливе навчальне середовище, забезпечує конструктивний зворотний зв'язок і формує відчуття досяжності навчальних цілей.

Мотивація до вивчення англійської мови може мати як інструментальний, так і інтегративний характер [8]. У першому випадку вона пов'язується з прагматичними цілями – складанням міжнародних іспитів, отриманням роботи, участю в програмах академічної мобільності. У другому – із бажанням долучитися до іншомовної культури, розширити світогляд і встановити міжкультурні контакти. Оптимальною для тривалого навчання є поєднана мотиваційна модель, у якій зовнішні стимули підтримуються внутрішнім інтересом до мовної діяльності.

Досвід українських закладів вищої освіти свідчить, що підвищенню мотивації сприяє використання автентичних матеріалів, міждисциплінарних проєктів та комунікативно орієнтованих завдань, які дозволяють інтегрувати мовну підготовку з майбутньою професійною діяльністю здобувачів освіти [1; 2; 4].

Ефективність вивчення англійської мови значною мірою залежить і від якості освітнього середовища, що охоплює матеріально-технічне забезпечення, доступ до автентичних ресурсів, використання цифрових технологій і професійну компетентність викладача [3; 4]. У сучасних умовах викладач англійської мови дедалі частіше виконує роль фасилітатора навчального процесу, інтегруючи різні фактори мовного навчання в цілісну педагогічну систему.

Отже, успішність вивчення англійської мови є результатом складної взаємодії індивідуальних, когнітивних, мотиваційних та соціокультурних чинників. Жоден із них не може розглядатися як визначальний у відриві від інших, оскільки ефективність мовного навчання формується в динамічному перетині особистісних характеристик здобувача освіти та умов освітнього середовища.

Віковий чинник впливає на механізми засвоєння мови, проте не визначає однозначно рівень досягнень: різні вікові групи демонструють відмінні, але потенційно ефективні стратегії оволодіння мовою. Гендерні відмінності, попри наявність окремих емпіричних спостережень, не можуть розглядатися як прогностичний показник мовної успішності та потребують аналізу в ширшому соціокультурному контексті.

Мовна здібність постає як багатокomпонентна система когнітивних характеристик, реалізація яких значною мірою залежить від педагогічної підтримки та організації навчального процесу. Водночас мотивація виконує функцію внутрішнього механізму активізації навчальної діяльності, забезпечуючи її сталість і результативність. Саме поєднання інструментальних і інтегративних мотивів створює підґрунтя для довготривалого й ефективного мовного розвитку.

Урахування когнітивних стилів, рівня навчальної автономії та метакогнітивних стратегій здобувачів освіти набуває особливої ваги в умовах цифровізації та поширення змішаних форм навчання. Це зумовлює необхідність переходу від уніфікованих моделей викладання до диференційованих, гнучких та особистісно орієнтованих підходів.

Таким чином, сучасна методика викладання англійської мови в Україні потребує переосмислення ролі індивідуальних відмінностей не як перешкоди, а як ресурсу розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Знанецька О. М., Райлянова В. Е. Проблеми мотивації навчання іноземної мови у вищій школі. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2(18). С. 87–92.

2. Мельник О. А., Озарко І. І. Фактори успішного вивчення англійської мови студентами немовних спеціальностей у закладах вищої технічної освіти. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2019. VII(35), I: 213. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-213VII35-09>.

3. Ненько Ю. П. Мовлення викладача як фактор формування мовленнєвої культури майбутнього фахівця у сфері пожежної безпеки. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: зб. наук. праць. Слов'янськ: ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», 2012. Спецвип. 6, ч. 1. С. 151–157.

4. Ненько Ю. П. Педагогічні умови забезпечення ефективності професійно орієнтованої комунікативної підготовки майбутніх офіцерів служби цивільного захисту. *Освітній простір України*. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2017. № 11. С. 81–87.

5. Brown H. D. *Principles of Language Learning and Teaching*. 5th ed. New York: Pearson Education, 2007. 410 p.

6. Dörnyei Z. *The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2005. 270 p.

7. Ellis R. *The Study of Second Language Acquisition*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2008. 824 p.

8. Gardner R. C. *Motivation and Second Language Acquisition*. New York: Peter Lang, 2001. 210 p.

9. Saville-Troike M. *Introducing Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 184 p.

УДК 37.015.3:614.8

Ірина БІЛОУС,

кандидат економічних наук, доцент

ORCID:0000-0001-8203-1350

Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті здійснено психолого-педагогічний аналіз умов формування навичок безпечної поведінки в освітньому середовищі в контексті сучасних соціальних викликів, воєнних загроз і підвищених ризиків. Обґрунтовано підхід до безпеки як інтегрованої поведінково-ціннісної

характеристики особистості, що формується в процесі соціальної взаємодії та навчання. Показано значущість мотивації, емоційної саморегуляції, комунікативної культури, усвідомлення ризиків і відповідальності для готовності діяти адекватно в потенційно небезпечних та надзвичайних ситуаціях. Виокремлено комплекс психолого-педагогічних умов формування безпечної поведінки: психологічно безпечний і комунікативно відкритий освітній простір; систематичне застосування інтерактивних, ігрових і діяльнісних методів; розвиток соціально-емоційних та комунікативних умінь; підвищення психологічної готовності педагогів до роботи в умовах ризику; формувальне оцінювання поведінкових проявів безпеки. Окреслено практичне значення результатів для організації освітнього процесу та вдосконалення навчання з безпеки життєдіяльності й охорони праці в закладах освіти.

Ключові слова: *безпека життєдіяльності, безпечна поведінка, освітнє середовище, психолого-педагогічні умови, культура безпеки, охорона праці, учасники освітнього процесу.*

Iryna BILOUS,
PhD in Economics, Associate Professor
ORCID: 0000-0001-8203-1350
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF SAFE BEHAVIOR SKILLS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article analyzes psychological and pedagogical conditions for developing safe behavior skills in the educational environment under contemporary social challenges, wartime threats, and increased risks. Safety is conceptualized as an integrated behavioral and value-based characteristic shaped through learning and social interaction. The paper highlights the role of motivation, emotional self-regulation, communicative culture, risk awareness, and personal responsibility in readiness to act appropriately in potentially hazardous and emergency situations. A set of key conditions is identified: a psychologically safe and communicatively open educational space; systematic use of interactive, game-based, and activity-oriented methods; development of social-emotional and communicative competencies; strengthening teachers' psychological readiness to work in risk-prone contexts; and formative assessment of safety-related behavioral manifestations. Practical implications for organizing the educational process and improving instruction in life safety and occupational health and safety in educational institutions are outlined.

Keywords: *life safety, safe behavior, educational environment, psychological and pedagogical conditions, safety culture, occupational health and safety, participants in the educational process.*

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується зростанням уваги до проблеми забезпечення безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в умовах соціальної нестабільності, воєнних загроз, техногенних ризиків і підвищеного рівня психологічного навантаження. Заклади освіти сьогодні функціонують не лише як простір організації освітнього процесу, а й як середовище потенційних ризиків, що потребує системного підходу до формування навичок безпечної поведінки в усіх учасників освітнього процесу.

Традиційно безпека життєдіяльності та охорона праці в закладах освіти розглядалися переважно в нормативно-інструктивному аспекті, зосередженому на дотриманні правил, алгоритмів дій та регламентів поведінки. Проте такий формат є малоефективним в умовах реальних загроз, оскільки формальне знання правил не гарантує їх застосування на практиці. Ефективність безпечної поведінки значною мірою визначається рівнем сформованості мотиваційної сфери, емоційної саморегуляції, комунікативної готовності та здатності до усвідомленого вибору поведінкових стратегій. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема створення таких психолого-педагогічних умов в освітньому середовищі, які сприяють не лише інформуванню про небезпеки, а й формуванню стійких навичок безпечної поведінки, відповідального ставлення до власної безпеки та безпеки інших, а також готовності до взаємодії й прийняття рішень у кризових ситуаціях. Освітнє середовище при цьому постає як цілісна система взаємодії педагогів, здобувачів освіти, адміністрації та соціального оточення, у межах якої відбувається соціалізація особистості та засвоєння моделей безпечної поведінки.

Актуалізація психолого-педагогічного підходу до формування навичок безпечної поведінки відповідає сучасним тенденціям розвитку соціально-гуманітарних дисциплін у системі освіти, а також завданням професійної підготовки педагогічних кадрів, здатних ефективно діяти в умовах підвищеного ризику та невизначеності. У цьому зв'язку виникає потреба в науковому обґрунтуванні комплексу психолого-педагогічних умов, що забезпечують результативність формування безпечної поведінки в освітньому середовищі. Таким чином, проблема дослідження полягає у визначенні таких психолого-педагогічних умов, які забезпечують трансформацію «знань про безпеку» у стійкі навички безпечної поведінки. Метою статті є теоретично обґрунтувати комплекс психолого-педагогічних умов формування навичок безпечної поведінки в освітньому середовищі як складової системи безпеки життєдіяльності та охорони праці в закладах освіти. В роботі використано методи теоретичного аналізу та синтезу психолого-педагогічних підходів до формування безпечної поведінки;

порівняльного аналізу для виокремлення ключових чинників готовності діяти в умовах ризику; контент-аналізу нормативних і методичних документів України щодо безпеки закладів освіти та організації укриття; узагальнення практик інтерактивного, імітаційного та діяльнісного навчання. Наукова новизна полягає у розробленні інтегрованої моделі умов формування безпечної поведінки (психологічний/педагогічний/організаційно-методичний блоки) та виокремленні поведінкових індикаторів для формуального оцінювання цієї компетентності. Запропоновано зміщення акценту з формального контролю знань інструкцій на психосоціальні механізми і практичне тренування алгоритмів безпеки.

З огляду на зазначене, у сучасній психолого-педагогічній науці відбувається концептуальний зсув: безпечна поведінка розглядається не просто як механічне дотримання встановлених норм, а як інтегрована поведінкова й ціннісна характеристика особистості [1; 2; 5]. Вона являє собою складний психологічний конструкт, що охоплює:

- *когнітивний компонент* (здатність розпізнавати, аналізувати та прогнозувати ризики);
- *ціннісно-мотиваційний компонент* (усвідомлення цінності власного життя та здоров'я, а також життя оточуючих);
- *діяльнісний компонент* (сформованість умінь і навичок адекватно діяти в нестандартних і критичних ситуаціях).

Таким чином, безпечна поведінка стає результатом глибинного засвоєння культури безпеки, коли зовнішні вимоги перетворюються на внутрішні переконання та суб'єктивну потребу особистості. У цьому контексті формування безпечної поведінки невідривно пов'язане з питаннями безпеки життєдіяльності та охорони праці в освітньому процесі. Заклад освіти є специфічною соціальною інституцією, де сфера охорони праці поширюється не лише на працівників, а й на здобувачів освіти. Тому культура охорони праці має стати невід'ємною складовою усіх видів діяльності та перетворитися із набору інструкцій на філософію збереження здоров'я. Педагогічна проблема полягає в тому, щоб інтегрувати принципи безпеки життєдіяльності в повсякденну активність, роблячи їх природною частиною освітнього процесу. Ключовим чинником, що детермінує ефективність цього процесу, є освітнє середовище. Воно виступає не пасивним фоном, а потужним механізмом формування поведінкових патернів. Освітнє середовище містить у собі як приховані ризики, так і ресурси для розвитку життєстійкості. Зокрема, *сприятливе середовище*, побудоване на принципах прозорості, підтримки та чітких етичних орієнтирів, стимулює формування позитивних моделей поведінки (відповідальність, взаємодопомога, обережність). Натомість *дисфункціональне освітнє середовище*, у якому домінує каральна комунікація, ігноруються потреби учасників освітнього процесу або обмежуються канали зворотного зв'язку, може бути пов'язане зі

зростанням тривожності, зниженням довіри до правил і небажанням повідомляти про ризики. У таких умовах підвищується ймовірність неузгоджених або ризикованих дій, оскільки правила сприймаються радше як зовнішній контроль, ніж як ціннісна норма безпеки.

На нашу думку, розв'язання проблеми формування навичок безпечної поведінки вимагає цілеспрямованого конструювання такого освітнього середовища, яке б на системному рівні забезпечувало трансформацію знань про небезпеку в усвідомлену, ціннісно зумовлену безпечну життєдіяльність кожної особистості. Варто зазначити, що психологічна безпека освітнього середовища виступає тією базовою, фундаментальною умовою, без якої будь-які інструктажі та нормативні вимоги залишатимуться формальними й не перейдуть у площину реальних поведінкових навичок особистості. У сучасній педагогічній психології психологічно безпечне освітнє середовище характеризується як стан простору взаємодії, вільний від проявів психологічного насильства (булінгу, мобінгу, дискримінації), у якому задовольняються потреби особистості в особистісно-довірливому спілкуванні та забезпечується її емоційне благополуччя. Це середовище, де учасники освітнього процесу відчують свою значущість, мають право на помилку та не бояться висловлювати власні думки [8].

Вплив емоційного клімату на готовність діяти безпечно є визначальним. У наукових і методичних джерелах з психологічної безпеки освітнього середовища зазначається, що в умовах авторитарного стилю керівництва, домінування страху покарання та постійного психологічного тиску у здобувачів освіти формується стан підвищеної тривожності та фрустрації. У психологічній літературі наголошується, що в умовах інтенсивного стресу або страху може знижуватися ефективність виконавчих (регуляторних) функцій – зокрема уваги, планування, гнучкості мислення та контролю імпульсів. За таких обставин поведінкові реакції нерідко стають більш реактивними й стереотипними, а прийняття рішень – менш зваженим. Це ускладнює адекватну оцінку ризиків і своєчасне застосування вивчених алгоритмів безпеки, особливо за дефіциту часу [1; 2; 4; 5].

Натомість атмосфера довіри та емоційної підтримки створює сприятливе тло для формування відповідальної поведінки. Коли здобувач освіти не боїться осуду чи покарання, він здатен відкрито комунікувати про потенційні загрози (наприклад, повідомити про несправність обладнання, погіршення самопочуття, підозрілі предмети чи конфліктну ситуацію) [2; 4; 11]. Зв'язок психологічної безпеки з відповідальною поведінкою в ризиконебезпечних ситуаціях проявляється в тому, що психологічний комфорт сприяє формуванню відчуття особистої відповідальності за власні дії та їх наслідки. Особистість починає розуміти, що дотримання правил – це не спосіб уникнути санкцій з боку педагога чи адміністрації, а інструмент

збереження власного здоров'я та життя. Психологічна безпека освітнього простору виконує функцію превенції небезпечної поведінки. Вона знімає психологічні бар'єри, знижує рівень агресивності та віктимності, формуючи в такий спосіб готовність особистості до свідомого контролю за своєю життєдіяльністю, емпатійного ставлення до інших та конструктивного розв'язання кризових ситуацій.

Також, слід зазначити, що у ситуаціях реальної загрози чи надзвичайної події ефективність дій людини значною мірою залежить від рівня її емоційної компетентності, і насамперед – від здатності до емоційної саморегуляції. У стані стресу, зумовленого небезпекою, емоційна саморегуляція дозволяє стримувати панічні реакції, уникати стану афекту чи ступору, зберігаючи ясність мислення та фокус на пошуку конструктивних рішень [12]. Усвідомлення власних емоцій (страху, тривоги) та здатності керувати ними є запорукою адекватного реагування. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток емпатії. Здатність до співпереживання та розуміння емоційного стану інших не лише сприяє профілактиці булінгу в освітньому середовищі, але й стає критично важливою в умовах фізичної загрози. Емпатія є основою для надання взаємодопомоги, підтримки слабших та запобігання руйнівному психологічному ефекту «натовпу», коли індивідуальна відповідальність розпорошується.

Поряд з емоційною стійкістю, фундаментальну роль відіграють комунікативні вміння здобувачів освіти. Безпека особистості безпосередньо залежить від її здатності своєчасно та правильно звернутися по допомогу. Навички чітко артикулювати суть загрози (наприклад, під час виклику екстрених служб або інформування педагога), попередити інших, не провокуючи масової паніки, та діяти злагоджено в команді є практичним виміром безпечної поведінки. Уміння активно слухати інструкції, без спотворень сприймати інформацію в стресовій ситуації та координувати свої дії з іншими учасниками освітнього процесу рятує життя в кризових обставинах.

Існує тісний і взаємозумовлений зв'язок між загальною культурою спілкування та культурою безпеки. Асертивність у комунікації – здатність впевнено відстоювати власні психологічні та фізичні межі без вияву агресії до інших – формує превентивне безпечне середовище. Уміння розв'язувати конфлікти шляхом діалогу, протидіяти маніпуляціям, розпізнавати психологічний тиск та рішуче відмовлятися від участі в ризикованих чи девіантних ініціативах є прямим наслідком розвинених соціально-комунікативних навичок. Як бачимо, інтеграція соціально-емоційного та етичного навчання в освітній процес виступає невід'ємним чинником, що переводить навички безпечної поведінки з розряду теоретичних знань у площину реальної життєвої компетентності [12–14].

У системі психолого-педагогічних умов архітектоніка безпечного освітнього середовища значною мірою спирається і на особистість

педагога, який виступає не лише транслятором нормативних знань, а й ключовою еталонною моделлю безпечної поведінки. Відповідно до закономірностей соціального навчання, здобувачі освіти схильні несвідомо копіювати патерни реагування авторитетних дорослих. Якщо педагог обмежується формальним прочитанням інструктажу, але в реальній ситуації (наприклад, під час сигналу повітряної тривоги) демонструє зневагу до правил, це повністю нівелює теоретичну підготовку здобувачів освіти. Особистий приклад педагога є тим каталізатором, який перетворює сухі правила на дієву життєву навичку [11].

Визначальним фактором у цьому процесі виступає емоційна стабільність педагога та стиль його професійної комунікації. У будь-якій кризовій або нестандартній ситуації педагог виконує функцію «емоційного якоря» для групи. Його здатність зберігати самовладання, не піддаватися паніці та чітко керувати процесом безпосередньо впливає на рівень стресу здобувачів освіти. Демократичний, але впевнений комунікативний стиль, позбавлений агресії чи надмірного авторитаризму, дозволяє швидко мобілізувати групу, попередити хаотичні дії та надати необхідну психологічну підтримку тим, хто відчуває сильний страх. Емпатійність і тактичність педагога допомагають вчасно виявити приховані конфлікти або психологічне напруження в колективі, що є важливою складовою превенції небезпек соціального характеру.

Справжня професійна компетентність викладача передбачає здатність відходити від застарілих шаблонних інструктажів. Вона вимагає готовності активно впроваджувати інноваційні педагогічні інструменти, зокрема проєктні технології навчання, які дозволяють здобувачам освіти не просто пасивно слухати про безпеку, а самостійно досліджувати, моделювати та розв'язувати комплексні безпекові завдання. Завдяки такому підходу професійна культура безпеки самого педагога стає міцним фундаментом для виховання проактивної та відповідальної особистості.

Формування стійких поведінкових патернів неможливе в межах виключно транслятивної моделі навчання. Пасивне сприйняття інформації (прослуховування лекцій, читання інструкцій чи перегляд навчальних відео) забезпечує лише первинну обізнаність, проте не гарантує здатності застосувати ці знання в умовах реального ризику, коли діють фактори стресу та дефіциту часу. З огляду на це, визначальною психолого-педагогічною умовою стає системне впровадження інтерактивних та діяльнісних методів навчання, які перетворюють здобувача освіти з об'єкта інструктажу на активного суб'єкта безпечної життєдіяльності.

Особливої актуальності в цьому процесі набувають інноваційні технології навчання. Так, наприклад, залучення здобувачів освіти до розроблення прикладних проєктів (наприклад, створення плану евакуації, проєктування ергономічного та безпечного робочого місця, розробка алгоритму дій під час техногенної аварії на конкретному виробництві) дозволяє глибоко опрацювати проблему. Проєктні технології стимулюють

самостійний аналіз ризиків, синтез знань із різних дисциплін та формують суб'єктивне почуття відповідальності за кінцевий результат – створене безпечне середовище.

Вагомим інструментом переведення знань у площину навичок є моделювання ризиконебезпечних та надзвичайних ситуацій у захищеному освітньому форматі. Використання кейс-методу (аналіз реальних ситуацій небезпеки), імітаційних ігор, симуляцій та соціально-психологічних тренінгів дозволяє здобувачам освіти «прожити» критичну ситуацію. У процесі такого моделювання відбувається безпечне зіткнення з наслідками помилкових рішень. Здобувач освіти отримує можливість зробити помилку в навчальній аудиторії (наприклад, неправильно накласти турнікет чи обрати хибний шлях евакуації під час квесту), усвідомити її та відкоригувати свої дії без загрози для життя і здоров'я.

Завдяки інтерактивним методам формуються ключові практичні навички: швидкість реакції, розподіл ролей у команді під час небезпеки, уміння брати на себе лідерство або, навпаки, підпорядковуватися чітким командам керівника процесу. Діяльнісний підхід забезпечує багаторазове повторення правильних алгоритмів на моторному та когнітивному рівнях, що сприяє їх автоматизації. Таким чином, застосування активних методів та інноваційних технологій дозволяє перевести правила безпеки життєдіяльності з категорії абстрактних вимог у категорію особистісного досвіду, формуючи стійку готовність до відповідальних та адекватних рішень в умовах невизначеності.

Отже, аналіз проблеми дозволяє систематизувати виявлені психолого-педагогічні умови в єдиний комплекс, що охоплює психологічний, педагогічний та організаційно-методичний рівні. Ізольоване впровадження окремих елементів (наприклад, лише оновлення нормативних інструкцій або проведення одноразового тренінгу) не здатне забезпечити стійкого результату. Ефективність формування навичок безпечної поведінки досягається виключно за умови їхньої синергетичної взаємодії.

Психологічний блок умов (забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища, емоційного комфорту, розвиток емоційно-вольової саморегуляції) створює необхідний фундамент – внутрішню готовність особистості до відкритої взаємодії та сприйняття культури безпеки. За відсутності страху й психологічного тиску формується довіра, яка є передумовою відповідальної поведінки.

Педагогічний блок (професійна компетентність та емоційна стабільність педагога, його особистий приклад і стиль комунікації) забезпечує ефективну трансляцію цієї культури. Педагог виступає модератором процесу, який своїм прикладом легітимізує правила безпеки та надає їм особистісної значущості для здобувачів освіти.

Організаційно-методичний блок (застосування діяльнісного підходу, інтерактивних та імітаційних методів) перетворює теоретичні настанови на міцний практичний досвід.

Зазначені умови, на нашу думку, слід розглядати як взаємопов'язані компоненти єдиного комплексу, що функціонує на трьох рівнях: психологічному (емоційна безпека, саморегуляція), педагогічному (роль педагога як моделі поведінки, комунікативна підтримка) та організаційно-методичному (діяльнісні методи, моделювання ситуацій, формувальне оцінювання). Схематично взаємозв'язки між блоками психолого-педагогічних умов подано на рис. 1, а їх деталізацію (умова – механізм реалізації – індикатори) наведено в табл. 1.

ВХІДНІ УМОВИ / КОНТЕКСТ
(ризики, воєнні загрози, нормативні вимоги, організація укриття, ресурси закладу освіти)

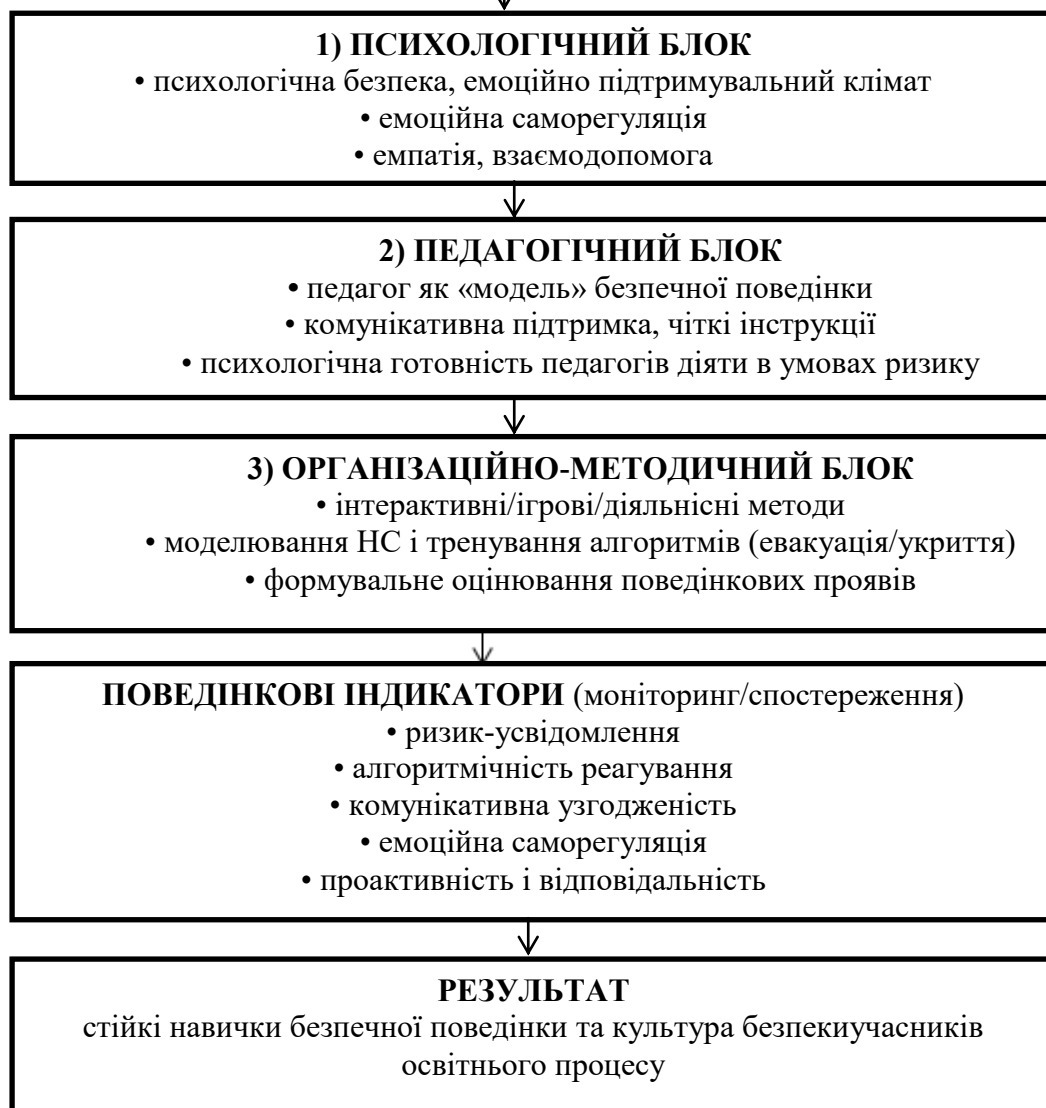

Рисунок 1 – Інтегрована модель формування навичок безпечної поведінки в освітньому середовищі

Таблиця 1 – Психолого-педагогічні умови формування навичок безпечної поведінки в освітньому середовищі

<i>Психолого-педагогічна умова</i>	<i>Механізм реалізації в освітньому процесі</i>	<i>Очікувані поведінкові прояви/індикатори безпеки</i>
Психологічна безпека та емоційно підтримувальний клімат	правила взаємоповаги; «право на помилку»; антибулінг-практики; підтримувальний зворотний зв'язок	здатність повідомляти про загрозу; звертатися по допомогу; зниження панічних реакцій
Комунікативно відкрите середовище	відкриті канали повідомлення про ризики; регулярні «міні-брифінги» щодо безпеки	швидке інформування про небезпеку; узгоджені групові дії
Мотивація безпеки та відповідальність	«ситуації успіху» у безпекових завданнях; підкріплення відповідальної поведінки	дотримання правил не «через страх», а через усвідомлення цінності життя/здоров'я
Розвиток емоційної саморегуляції	вправи на самозаспокоєння, контроль дихання; короткі алгоритми «стоп–подумай–дій»	збереження самовладання; виконання алгоритмів у стресі
Розвиток емпатії та взаємодопомоги	етичні вправи; рольові ігри «підтримай іншого»	підтримка слабших; запобігання хаосу/ефекту натовпу; взаємодопомога
Особистий приклад педагога як «модель»	послідовне виконання правил педагогом; демонстрація спокійного керування групою	наслідування безпечних патернів; дисциплінованість без примусу
Інтерактивні та ігрові методи	кейси, квести, імітаційні ігри, тренінги	відпрацювання навичок у «безпечному» форматі; перенос у реальні ситуації
Моделювання НС і тренування алгоритмів	сценарії «повітряна тривога/евакуація/укриття»; репетиції з ролями	автоматизація правильних дій; зменшення часу реакції
Психологічна готовність педагогів до роботи в умовах ризику	навчання педагогів/інструктажі; антистрес-інструменти для керування групою	керуваність групи під час загрози; мінімізація паніки, травматизації
Формувальне оцінювання безпекових проявів	критерії безпекової поведінки; самооцінка/рефлексія; короткі зворотні зв'язки	стабільне закріплення звичок: попередження ризиків, дисципліна, відповідальність

*примітка: автором розроблено самостійно

Як видно з табл. 1, базовими (фундаментальними) є умови психологічного блоку, оскільки вони забезпечують готовність особистості до адекватної взаємодії з безпековими вимогами. Педагогічний блок задає соціально-навчальні механізми (моделювання, приклад), а організаційно-методичний – переводить знання в автоматизовані навички через тренування та симуляції.

Формувальне оцінювання поведінкових проявів безпеки доцільно організовувати як систематичний моніторинг не «знань правил», а реальної

готовності діяти в ситуаціях ризику. Для цього ефективним є використання коротких переліків поведінкових індикаторів (спостереження педагога), самооцінки та рефлексивних міні-звітів здобувачів освіти. Як індикатори можна застосовувати: ризик-усвідомлення (уміє назвати небезпеку й обґрунтувати безпечний вибір дій); алгоритмічність реагування (послідовно виконує узгоджений алгоритм, зокрема під час відпрацювання дій при сигналі тривоги/укритті); комунікативна узгодженість (чітко повідомляє про загрозу, виконує інструкції без спотворень, координує дії в групі); емоційна саморегуляція (здатність стримувати панічні реакції, зберігати контроль поведінки); проактивність і відповідальність (виявляє небезпечні чинники, попереджає інших, ініціює звернення по допомогу). Фіксація динаміки за цими індикаторами дозволяє педагогові своєчасно підсилювати саме ті умови (психологічні, педагогічні чи організаційно-методичні), які потребують розвитку, і переводити безпекові практики з разових заходів у стійку культуру поведінки.

Таким чином, формування навичок безпечної поведінки в освітньому середовищі – це цілеспрямований, системний процес, що вимагає глибокої трансформації всієї філософії освітньої взаємодії. Створення психологічно безпечного простору, розвиток соціально-емоційної компетентності учасників освітнього процесу, зміна ролі педагога з ретранслятора знань на фасилітатора безпеки та широке застосування інноваційних, діяльнісних практик (зокрема проєктного навчання) становлять той необхідний комплекс психолого-педагогічних умов, який гарантує виховання відповідальної, життєстійкої особистості, здатної адекватно й свідомо діяти в умовах сучасних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гопкало Ю. Генеза проблем психологічної безпеки особистості в освітньому середовищі: теоретичний аналіз. *Науковий часопис Українського державного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. 2022. Вип. 20 (65). С. 5–14. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.20\(65\).01](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.20(65).01). URL: bitstreams/ef50ecc3-75e9-4a9d-b68b-62e3f8b9465b/download.
2. Забезпечення психологічної безпеки учасників освітнього процесу : методичні рекомендації / уклад.: В. М. Духневич, З. Ф. Сіверс ; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 58 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735337/1/DukhnevichMetodRek2022maket.pdf>.
3. Косенчук О. Г., Стягунова О. О. Безпека освітнього простору закладів дошкільної освіти в умовах воєнного стану. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. Т. 1. № 1 (105). С. 90–101. DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-90-101>. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/download/651/620.

4. Пісковенко А. О., Олефір Н. В., Слободенюк О. О. Забезпечення психологічної безпеки здобувачів освіти в освітньому середовищі. Практичні поради. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 67. Т. 1. С. 32–35. URL: https://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/67/part_1/8.pdf.

5. Пісоцький В. П., Горянська А. М., Гришко В. В. Проблема психологічної безпеки освітнього середовища в сучасних умовах. *Габітус*. 2024. Вип. 62. С. 248–253. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.62.44>. URL: <https://habitus.od.ua/journals/2024/62-2024/46.pdf>.

6. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 26.02.2026).

7. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти : Розпорядження КМУ від 07.04.2023 № 301-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/301-2023-%D1%80> (дата звернення: 26.02.2026).

8. Психологічна безпека освітнього середовища: методи, технології, шляхи формування : практичний посібник / авт. кол.: В. В. Байдик, Ю. П. Гопкало, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко та ін. ; за наук. ред. Н. В. Лунченко. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2024. 134 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743724/1/Практичний%20посібник_Психологічна%20безпека%20освітнього%20середовища%20методи%20технології%20шляхи_2024.pdf.

9. Рекомендації щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти: ДСНС України, 2022. URL: <https://dsns.gov.ua/upload/6/1/7/3/8/8/V664V79YQEuPpn5fJXZ5mInpYzp56m7ARpM1nAWJ.pdf>.

10. Створення безпечного освітнього середовища. URL: <https://prosvitcenter.org/library/stvorennya-bezpechnoho-osvitnoho-seredovyshcha/> (дата звернення: 26.02.2026).

11. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища : методичний посібник / за заг. ред. Т. П. Цюман. Київ, 2018. 56 с. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/KBOS_book.pdf.

12. Inter-Agency Standing Committee (IASC). The Mental Health and Psychosocial Support Minimum Service Package. Geneva : IASC, 2022. URL: <https://mhpsshub.org/wp-content/uploads/2022/01/IASC-MHPSS-Minimum-Service-Package.pdf>.

13. UNICEF Programme Brief 2025: Mental Health and Psychosocial Support. Multisectoral programming promoting the well-being of children and their families. UNICEF, 2025. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/53941/file/2025_MHPSS%20brief.pdf.

14. Cipriano C., Ha C., Wood M., Sehgal K., Ahmad E., McCarthy M. F. A systematic review and meta-analysis of the effects of universal school-based SEL programs in the United States: Considerations for marginalized students. *Social and Emotional Learning: Research, Practice, and Policy*. 2024. Vol. 3. 100029. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sel.2024.100029>.

УДК 37.091:81'243

**Дмитро БОЖОК,
Оксана ІВАЩЕНКО,**

кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID: 0000-0003-0978-3075

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

ІНТЕГРАЦІЯ ІНШОМОВНИХ АВТЕНТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Стаття присвячена проблемі формування іношомовної комунікативної компетентності фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Авторами розглянуто теоретичні засади навчання осіб дорослого віку, особливо тих, чия діяльність пов'язана з екстремальними умовами, з акцентом на практичні дії. У статті проаналізовано можливості використання англомовних джерел для формування іношомовних комунікативних навичок фахівців. Було обґрунтовано практичне значення довідника EmergencyResponseGuidebook як засобу для опанування мовних навичок фахівців. Аргументовано, що застосування реальних матеріалів іноземними мовами та залучення активних технік симуляції подій є вирішальним елементом формування іношомовної комунікативної компетентності задля досягнення злагодженої роботи підрозділів ДСНС з міжнародними рятувальними формуваннями.

Ключові слова: *ДСНС України, міжнародні рятувальні операції, довідник реагування на надзвичайні ситуації, автентичні джерела, вищі заклади освіти, принципи навчання, онлайн платформи, метод «інциденту».*

Dmytro BOZHOK,

Oksana IVASHCHENKO,

ORCID: 0000-0003-0978-3075

*candidate of pedagogical sciences, associate professor,
National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

INTEGRATION OF FOREIGN LANGUAGE AUTHENTIC SOURCES INTO THE EDUCATIONAL PROCESS

The article is devoted to the problem of forming foreign language communicative competence of specialists of the State Emergency Service of Ukraine. The authors considered the theoretical principles of training adults, especially those whose activities are associated with extreme conditions, with an

emphasis on practical actions. The article analyzed the possibilities of using English-language sources for the formation of foreign language communicative skills of specialists. The practical significance of the Emergency Response Guidebook as a means of mastering language skills of specialists was substantiated. It is argued that the use of real materials in foreign languages and the involvement of active event simulation techniques are a crucial element of forming foreign language communicative competence in order to achieve coordinated work of the State Emergency Service of Ukraine with international rescue formations.

Keywords: *State Emergency Service of Ukraine, international rescue operations, emergency response book, principles of education, authentic sources, «incident» method, higher educational institutions.*

Профільна характеристика фахівця у сфері екстреного реагування світової рівня зазнала значних концептуальних трансформацій внаслідок глобалізації процесів забезпечення безпеки. Окрім освоєння безпосередньо технічних умінь (hard skills), таких як майстерне володіння спеціалізованим обладнанням чи знання процедур пожежогасіння, тепер існує невідворотна вимога щодо розвитку комунікативної компетентності спеціалістів сектору безпеки та оборони. Причина полягає в тому, що у сьогоденних заплутаних надзвичайних подіях результативність рятувальних заходів напряду залежить від якості інформаційного обміну між різнорідними структурами, країнами та відомствами. Зважаючи на те, що в Україні англійська мова є офіційним інструментом міжнародної комунікації, ступінь володіння нею перетворюється із бажаної переваги на обов'язкову умову професійної спроможності рятувальника. Без належної англомовної підготовки фахівець фактично втрачає здатність до участі у міжнародних рятувальних операціях, що зменшує загальний потенціал служби.

Проте, незважаючи на очевидну практичну нагальність, методичні аспекти іншомовної підготовки персоналу ДСНС тривалий час залишалися недостатньо опрацьованими у вітчизняних наукових роздумах. Протягом тривалого періоду у вітчизняній науці домінували дослідження щодо загального психолого-педагогічного супроводу професій, пов'язаних з екстремальними ситуаціями, де увага була зосереджена на стресостійкості та психологічній готовності, тоді як засоби іншомовного порозуміння вважалися другорядними [2]. Таке нехтування лінгвістичним чинником формувало певну «комунікаційну порожнечу», яка ставала особливо яскравою під час спільних тренувальних заходів із партнерами з НАТО або Європейського Союзу.

На сьогоднішній день ситуація кардинально змінилася: англомовні джерела отримання інформації розглядаються не просто як допоміжний навчальний матеріал (підручник чи доповнення), а як фундаментальний каркас для формування внутрішнього арсеналу фахівця. Це, по суті,

інтелектуальний актив, що забезпечує результативну взаємодію безпосередньо в зоні надзвичайної ситуації на будь-якому ієрархічному рівні.

Важливим моментом є розгалуження шляхів здобуття мовних знань. Поруч із внутрішніми навчальними програмами, суттєву роль відіграють зовнішні ініціативи, зокрема всеукраїнська мережа «Гончаренко центр», яка започаткувала спеціалізовані безкоштовні дистанційні курси для рятувальників. Ця ініціатива спрямована на ліквідацію фінансових перепон задоволення потреби у профільній лексиці, життєво необхідній для контакту з іноземними інструкторами. Навчання орієнтоване на початкові рівні A1 та A2, що дозволяє закласти базис для подальшого професійного зростання. Водночас, цілеспрямована підготовка на базі Національного університету цивільного захисту України та Львівського державного університету безпеки життєдіяльності базується на суворішому міжнародному стандарті STANAG 6001, що має п'ять рівнів – від мінімального до функціонального. Така полівекторність – від волонтерських ініціатив до стандартів НАТО – дає змогу охопити навчанням усі категорії персоналу, від рядового складу до керівного апарату ДСНС.

Наразі методика викладання іноземної мови у вищих закладах освіти ДСНС України являє собою складену сукупність принципів, що ґрунтуються на трьох наріжних засадах: системності, цілісності та специфічності. Принцип системності наголошує на необхідності розгляду підготовки з англійської мови як невід'ємної складової загальної професійної підготовки пожежника-рятувальника. Цілісність забезпечує безперервність освітнього процесу та самовдосконалення, тоді як специфічність слугує головним вектором для практичного застосування здобутих знань. Саме завдяки специфічності абстрактні граматичні конструкції трансформуються у цілком конкретні професійні моделі дій: від коректного опису технічних параметрів обладнання для порятунку до пошукових операцій під завалами та надання невідкладної медичної допомоги із застосуванням іноземної лексики [3].

Ключовою зміною у методичній парадигмі стало впровадження підходу, сфокусованого на діяльності, що дозволяє слухачам оволодівати знаннями безпосередньо у процесі виконання професійних завдань. Мова перестає бути предметом вивчення, набуваючи статусу робочого інструменту для досягнення мети. Важливим нововведенням, що підтримало цей вектор, стало залучення цифрових англомовних ресурсів, зокрема інтерактивних засобів на кшталт MyEnglishLab та курсів Speak Out. Ці інструментарії пропонують високий рівень взаємодії, надаючи слухачам змогу самостійно займатися практикою у будь-який зручний момент, що є надзвичайно важливим для співробітників екстрених служб, які мають нерегулярний робочий графік [1]. Така модель цілком узгоджується із сучасними науковими поглядами, які визнають дистанційне та активне

навчання найефективнішими технологіями для підготовки фахівців у сфері надзвичайних ситуацій.

Детальний аналіз методологічних підходів засвідчує, що найбільшу віддачу демонструє та модель, яка об'єднує інноваційну стратегію орієнтованого на результат творчого навчання із практичним компонентом. У такій моделі оволодіння англійською відбувається не через механічне заучування слів, а через процес вирішення реальних кейсів. Центральне місце у цьому процесі займають інтерактивні прийоми, серед яких особливе значення має імітаційна ділова гра. Вона дозволяє відтворити ситуації, максимально наближені до суворих умов надзвичайних подій. Наприклад, спеціалізований навчальний сценарій «Організація допомоги потерпілим після обвалу покрівлі торговельного центру» спонукає слухачів не лише демонструвати знання спеціалізованої термінології, але й здійснювати складну комунікацію між собою в умовах гострого дефіциту часу та значного психологічного напруження [2]. Це створює унікальне освітнє поле, де теоретичні засади, проблемне навчання, методика веб-квесту та рольові (ділові) ігри, знаходять своє практичне втілення, готуючи рятувальників до викликів міжнародного рівня.

У сучасній системі професійної підготовки ДСНС ключовим аспектом є інтеграція англомовних технічних нормативів у практичну діяльність. Серед англомовних ресурсів окреме місце посідають спеціалізовані міжнародні довідники, прикладом яких є «Довідник із реагування на надзвичайні ситуації» (Emergency Response Guidebook – ERG). ERG слугує прикладом ресурсу, де англійська мова виступає носієм уніфікованих норм безпеки. Його структура, поділена на кольорові блоки (жовтий, синій, помаранчевий, зелений та білий), вимагає від рятувальника не просто володіння мовою, а здатності миттєво ідентифікувати небезпечні речовини та надзвичайні ситуації за їхніми ідентифікаційними номерами та назвами, виділеними в алфавітному порядку [4]. Використання подібних автентичних англомовних першоджерел у навчальному процесі максимально наближає рівень підготовки до реалій міжнародних операцій.

Його залучення до освітнього процесу ДСНС України є не просто бажаним, а критично необхідним, оскільки цей документ був розроблений спеціально для найскладнішого та найбільш відповідального етапу – первинної фази інциденту (перші 30 хвилин). Саме протягом цього стислого часового відрізка рятувальник мусить миттєво визначити можливі небезпеки, оцінити потенційні ризики та прийняти рішення, від якого безпосередньо залежать людські життя. Такий ресурс дає змогу поєднати інтенсивне мовне тренування із відпрацюванням фахових навичок.

Унікальність ERG як навчального матеріалу полягає у його специфічній будові, яка змушує фахівця не просто володіти термінологією, а й демонструвати високу здатність до швидкого опрацювання технічної англомовної документації під психологічним навантаженням. Підготовка до ефективного використання довідника

ґрунтується на засвоєнні його системи кольорового маркування, яка відповідає загальноприйнятим у світі стандартам (див. табл. 1).

Таблиця 1 – Розділи ERG та освітні цілі

Секція ERG	Функціональне призначення	Освітня мета підготовки фахівця ДСНС
Жовта/Синя	Ідентифікація небезпечних матеріалів	Розвиток навичок технічного читання та швидкого пошуку спеціалізованих термінів.
Помаранчева	Основні вказівки щодо дій при НС	Опанування мовних формул для надання команд та забезпечення громадської безпеки.
Зелена	Визначення відстаней евакуації	Практика роботи з числівниками, одиницями виміру та просторовим орієнтуванням.
Біла	Глосарій та контактна інформація	Формування термінологічного базису та навичок професійної комунікації з експертами.

Використання довідника ERG дає змогу застосовувати підхід «навчання через діяльність». Наприклад, під час практичних занять можна запропонувати курсантам вид діяльності, коли вони отримують вхідні дані у форматі зображення таблички із зображенням одного із кодів ООН, що вказує на конкретну небезпечну речовину чи категорію надзвичайної ситуації, та мусять у відведений час знайти потрібну інформацію у довіднику, проговорити англійською мовою першочергові кроки та окреслити подальші дії персоналу при такій надзвичайній ситуації.

Отже, ERG функціонує не лише як довідковий матеріал, а як потужний імітатор робочого середовища. Він допомагає фахівцям ДСНС інтегруватися у північноамериканські та європейські стандарти безпеки, забезпечуючи узгодженість дій при спільних операціях з такими міжнародними структурами, як ООН чи МАГАТЕ. Робота з цим ресурсом робить мовну підготовку рятувальника цілеспрямованою, професійно обґрунтованою та критично важливою для виконання завдань із цивільного захисту.

Невід’ємною частиною сучасного освітнього процесу є методика веб-квесту, яка стимулює слухачів до самостійної роботи з використанням оригінальних інтернет-ресурсів. Веб-квести на теми на кшталт «Інструменти пошуку людей» чи «Гасіння пожеж» мотивують рятувальників аналізувати світовий досвід та долати нестандартні виклики, підвищуючи зацікавленість у вивченні мови. Цей підхід гармонійно підсилюється впровадженням онлайн-платформ, таких як MyEnglishLab. Платформа дозволяє викладачам об’єктивно контролювати розвиток іншомовних компетенцій, а курсантам – тренувати англійську у будь-який

час, застосовуючи актуальні курси для дорослих Speak Out. У поєднанні з ініціативами типу безкоштовних курсів, що фокусуються на розмовній англійській та базових рівнях Pre-A1–A2, формується цілісна система підготовки.

Особливої уваги заслуговує метод «інциденту», який тренує здатність ухвалити рішення протягом 10-15 хвилин на основі аудіовізуального фрагменту або текстового опису ситуації англійською. Цей формат є незамінним для підготовки рятувальників міжнародного рівня, оскільки він імітує справжній психологічний тиск та вимогу негайної активації мовних знань. Застосування планшетів та мультимедійних проекторів у спеціально модернізованих аудиторіях дає змогу занурити слухача у навчальну модель через демонстрацію реальних відеозаписів роботи екстрених служб у Європі чи США. У цьому контексті роль викладача трансформується у роль модератора та консультанта, який дотримується демократичного стилю спілкування та створює умови для плідної спільної роботи [3].

Підсумовуючи, слід наголосити: ефективність навчально-професійної підготовки з англійської мови у системі ДСНС напряму залежить від злиття фахових посібників, інноваційних цифрових інструментів і активних навчальних методик. Такий комплексний підхід дає змогу фахівцю екстреного реагування не тільки подолати мовний бар'єр, а й безпосередньо впровадити здобуті знання у своїй професійній діяльності, гарантуючи готовність до взаємодії у міжнародному середовищі. Постійне оновлення навчального контенту відповідно до поточних потреб мовленнєвої практики та залучення міжнародно сертифікованих фахівців є гарантією того, що українські рятувальники залишаться повноцінною частиною світової професійної спільноти, здатною ефективно протистояти сучасним викликам.

Ретельний аналіз теоретичних засад, а також практичного досвіду впровадження передових навчальних підходів, демонструє, що використання англійських джерел у процесі підготовки кадрів Державної служби України з надзвичайних ситуацій є важливим фактором для системи формування іншомовної комунікативної компетентності рятувальника, що відповідає сучасним світовим стандартам.

У контексті глобальних змін у сфері безпеки та активної інтеграції українських підрозділів цивільного захисту до євроатлантичних структур, вивчення іноземної мови вийшло за межі другорядного освітнього компоненту, перетворившись на базовий елемент національної безпеки. Застосування автентичних професійних довідників, серед яких першочергове місце займає Довідник з реагування на надзвичайні ситуації дозволяє встановити єдине розуміння термінології та операційних процедур зі світовими лідерами у сфері порятунку. Це не тільки забезпечує глибинну теоретичну обізнаність, але й гарантує практичну спроможність персоналу миттєво розпізнавати загрози за кодами ООН та діяти,

дотримуючись уніфікованих міжнародних протоколів безпеки безпосередньо на місці виникнення події.

Дієвість такої підготовки суттєво підсилюється завдяки взаємодії відомчої системи освіти та широких громадських ініціатив. Об'єднання ресурсів інтерактивної платформи MyEnglishLab та курсу Speak Out створює цілісну та доступну систему безперервного професійного розвитку. Це охоплює досягнення стандартів STANAG 6001 для офіцерського складу та формування базових комунікативних навичок для рятувальників у регіонах.

Такий підхід гарантує, що володіння іноземною мовою стане надбанням кожного працівника, незалежно від його посади, що є вирішальним для підтримки загальної стійкості системи під час надзвичайних ситуацій міжнародного характеру. Важливо усвідомлювати, що впровадження активних навчальних методів, таких як симуляційні ігри, методики розбору інцидентів та веб-квести, дає змогу трансформувати пасивні знання у динамічні практичні вміння. Це тренує здатність фахівця швидко приймати зважені рішення під значним психологічним навантаженням, де володіння англійською мовою стає органічною частиною його дій, а не додатковим бар'єром.

Таким чином, сучасна іншомовна підготовка працівників ДСНС функціонує як стратегічний актив, який забезпечує оперативну сумісність із міжнародними партнерами, суттєво підвищує рівень безпеки самого рятувального персоналу завдяки точному розумінню технічних позначень та інструкцій, а також значно покращує якість надання допомоги іноземним постраждалим. Надалі, розбудова науково-методичної бази, регулярне оновлення навчальних матеріалів та розширення доступу до найсучасніших англійських симуляторів та тренажерів залишається пріоритетним завданням для системи підвищення кваліфікації. Лише шляхом постійної адаптації навчального змісту до актуальних викликів сьогодення можливо виховати нове покоління фахівців, здатних професійно діяти в будь-якій точці світу, гідно представляючи Україну як державу з найвищим рівнем експертності у сфері порятунку життів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вовчага, Н. Я. Дідух, Л. І. (2011с). Ефективність використання електронних навчальних посібників з іноземної мови за професійним спрямуванням. *Актуальні питання лінгвістики, літературознавства та інноваційної методики викладання іноземних мов*: матеріали п'ятої Всеукр. наук. конф. (с. 161-163). Тернопіль: ТНЕУ.

2. Ненько Ю.П. Теоретико-методологічні засади професійної комунікативної взаємодії майбутніх працівників служби цивільного захисту України [Електронний ресурс] / Ю. П. Ненько // Професійна освіта: методологія, теорія та технології. 2016. Вип. 3. С. 141–150.

3. Шихненко К. Теоретичні засади іншомовної підготовки фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій. *Військова освіта*. 2016. Т. 33, № 1. С. 297–302.

4. Emergency Response Guidebook. URL: <https://www.phmsa.dot.gov/training/hazmat/erg/erg2024-pdf-accessible-english>.

УДК 378.147:81'243:351.86

Ілля ВІНІЧЕНКО,
НК – Оксана ІВАЩЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент
ORCID:0000-0003-0978-3075
Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДСНС УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі формування навичок іншомовної комунікації особового складу Державної служби України з надзвичайних ситуацій в період повномасштабної війни. Автором проаналізовано досвід практичного впровадження у навчальний процес рівнів мовленнєвої компетентності, визначених стандартом НАТО STANAG 6001. Розглянуто можливість застосування сучасних цифрових, інтерактивних освітніх середовищ для забезпечення дистанційного навчання працівників служби цивільного захисту. Значний акцент зроблено на унікальних вимогах професійного спілкування, яке виникає у фахівців при взаємодії з іноземними громадянами, волонтерськими організаціями та представниками світових медіа безпосередньо на місцях ліквідації наслідків кризових ситуацій. Аргументовано, що володіння мовою є невід'ємною складовою забезпечення інформаційної стійкості держави, а також ключовим механізмом для продуктивної співпраці з міжнародними спонсорами у сфері цивільного захисту.

Ключові слова: ДСНС України, іншомовна підготовка, STANAG 6001, надзвичайні ситуації, цивільний захист, гуманітарне розмінування, кризова комунікація.

Illia VINICHENKO,
SA – Oksana IVASHCHENKO,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
ORCID:0000-0003-0978-3075
National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine

PECULIARITIES OF FOREIGN LANGUAGE TRAINING OF SPECIALISTS OF SES OF UKRAINE

The article is devoted to the problem of forming foreign language communication skills of personnel of the State Emergency Service of Ukraine during a full-scale war. The author analyzes the experience of practical implementation of the language proficiency levels defined by the NATO STANAG 6001 standard into the educational process. The possibilities of using modern digital, interactive educational environments to ensure distance learning of civil protection service employees are considered. Significant emphasis is placed on the unique requirements of professional communication that arises for specialists when interacting with foreign citizens, volunteer organizations and representatives of the world media directly at the emergency scene. It is argued that language proficiency is an integral part of ensuring the information stability of the state, as well as a key mechanism for productive cooperation with international sponsors in the field of civil protection.

Keywords: *State Emergency Service of Ukraine, foreign language training, STANAG 6001, emergency situations, civil protection, humanitarian mine action, crisis communication.*

В умовах сьогодення, коли геополітичне становище України перебуває у самому центрі світових змін у сфері безпеки, діяльність Державної служби України з надзвичайних ситуацій виходить далеко за межі звичного внутрішнього реагування. Повномасштабна агресія спричинила виникнення абсолютно нових форм соціальної взаємодії, де працівник служби порятунку постає не лише як фахівець із ліквідації наслідків лих, а й як ключова фігура у сфері міжнародної гуманітарної співпраці.

Обґрунтування потреби у посиленій мовній підготовці в системі ДСНС України у нинішніх умовах ґрунтується на критичній необхідності гарантувати безперешкодну комунікацію в зоні лиха. Коли йдеться про взаємодію з іноземними громадянами – чи то волонтерами, чи то представниками міжнародних місій, чи то потерпілими – мовний бар'єр може стати реальним ризиком для життя. Огляд поточної діяльності Служби доводить, що англійська мова стала робочим інструментом на місцях ліквідації наслідків обстрілів, де часто присутні іноземні журналісти та моніторингові групи. Це підтверджує, що мовна спроможність є складовою «бойового пакета» рятувальника, яка забезпечує оперативність та точність передачі інформації у критичні моменти.

Мовне навчання інтегровано у загальну систему професійного вдосконалення. Майбутні фахівці отримують підготовку у Національному університеті цивільного захисту України та Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності. Іноземна мова вивчається протягом 4 років. Для самостійного опанування мови існує перелік електронних

ресурсів, який постійно поповнюється [2]. Завдяки швидкому переходу на дистанційне навчання із залученням таких платформ, як ZOOM та Googlemeet, а також інтеграції інтерактивних ресурсів (MyEnglishLab, курс Speak Out), освітній процес не переривається.

Переведення навчання в цифровий формат та запровадження платформи MyEnglishLab разом із курсом Speak Out стали відповіддю на потребу у гнучкості освітнього процесу для дорослих співробітників, які перебувають на службі. Контроль за навчальною діяльністю через онлайн-інтерфейс надає викладачам об'єктивне уявлення про розвиток іншомовних навичок, що є критично важливим під час підготовки до атестаційних випробувань для встановлення доплати за знання та застосування іноземної мови відповідно до наказу ДСНС № 255 «Про затвердження переліку посад, пов'язаних із необхідністю знання та використання в роботі іноземної мови та умов встановлення особам начальницького складу та працівникам надбавки за її знання та використання» [2].

На постійній основі проводиться тестування співробітників ДСНС з метою визначення рівня володіння іноземною мовою. Це свідчить про перехід від поодиноких курсів до стратегічного, безперервного навчання. Вивчення англійської мови фахівцями ДСНС розглядається не лише як засіб комунікації, а як інструмент для привернення міжнародної допомоги.

Хоча комунікативний підхід залишається методологічною основою навчання, в умовах повномасштабної війни він значно трансформувався, перетворившись на підготовку до кризової комунікації. Сьогодні акцент робиться не просто на граматичній коректності, а на здатності фахівця діяти ефективно у вкрай напружених обставинах: чи то під час синхронної доповіді на місці обстрілу, узгодження дій з іноземними парамедиками, чи супроводу міжнародних делегацій на критично важливих об'єктах. Комунікація в умовах активних бойових дій остаточно перестала бути другорядним елементом, вона стала інтегральною бойовою складовою рятувальних операцій та частиною загальної політики національної безпеки держави [3].

Щодо підготовки особового складу у гуманітарному аспекті, критично важливим стає вміння фахівців ефективно взаємодіяти з іноземцями, зарубіжними партнерами та представниками закордонних медіа. Це безпосередньо впливає на успішність проведення рятувальних заходів та формує міжнародний імідж нашої держави. Аналіз ситуації, що склалася на сьогодні, показує, мовна підготовка більше не є просто академічною дисципліною; вона перетворилася на вирішальний, стратегічний елемент професійної готовності рятувальника. Цілеспрямована робота у цьому напрямку розпочалася ще у 2001 році, коли за сприяння Офісу зв'язку НАТО в Україні почалося впровадження мовних стандартів STANAG 6001. Цей стандарт є основоположним для інтеграції фахівців з України у міжнародний сектор безпеки, оскільки він передбачає чітку шкалу рівнів володіння мовою – від рівня SMP0+

(Базовий рівень) до СМР2+ (Поглиблений функціональний) – що дає змогу диференціювати навчання згідно з посадовими обов'язками кожного співробітника [4].

У таблиці 1 наведено розподіл мовних рівнів згідно зі шкалою НАТО, які застосовуються у процесі підготовки фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій:

Таблиця 1–Структура мовних рівнів за стандартом НАТО

<i>Рівень (СМР)</i>	<i>Назва за стандартом</i>	<i>Практичне застосування у діяльності ДСНС</i>
СМР0+	Завчений мінімум	Розуміння базових команд та коротких інструкцій під час ліквідації НС
СМР1	Вживання	Спілкування в типових побутових та професійних ситуаціях з іноземцями
СМР1+	Вживання+	Здатність надати базову допомогу та скоординувати дії потерпілих іноземців
СМР2	Функціональний	Проведення інструктажів, участь у спільних тренінгах з міжнародними донорами
СМР2+	Функціональний+	Підготовка звітів для міжнародних організацій, ведення переговорів

Дієва мовна підготовка рятувальника не обмежується загальноприйнятими виразами, а покладається на засвоєння спеціалізованого лексичного пласту, який охоплює медичну термінологію (сортування постраждалих – triage, як-от накладання джгута – tourniquet, або синдром тривалого стискування – crush syndrome), інженерно-рятувальні поняття (обвалення споруд – structural collapse, небезпечні речовини – hazardous materials) та військово-специфічну лексику, що є актуальною у воєнний час (нерозірвані боєприпаси – unexploded ordnance, осколкові поранення – shrapnel wound). Під час освітнього процесу особлива увага надається стандартизованим командам-фразам, які мусять бути стислими, недвозначними та легко сприйматися в умовах сильного шуму або панічного стану [4]. Застосування інтерактивних платформ дає змогу слухачам довести вимову цих термінів до автоматизму, що є вирішальним, коли кожна секунда має значення для прийняття рішення.

Окрім внутрішньо-тренувальної роботи, не меншої ваги набуває зовнішній напрямок – співпраця з міжнародними організаціями. Для ефективної взаємодії з представниками іноземних установ український професіонал повинен володіти не просто базовою англійською, а спеціалізованою лексикою, що стосується ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, порятунку людей, гуманітарного розмінування та цивільної оборони.

Спілкування з іноземними громадянами у надзвичайних ситуаціях супроводжується значним стресом, що вимагає від працівників ДСНС опанування методів «заспокійливого мовлення». Професійна іншомовна підготовка передбачає вивчення мовних кліше для налагодження контакту (довіри) з особою, яка зазнала шоку. Важливо не лише знати коректні слова, а й розуміти інтонаційні нюанси англійської, аби уникнути наказного чи агресивного тону там, де необхідна підтримка. Навчальні програми, які впроваджуються за сприяння міжнародних партнерів, наголошують на тому, що в кризовий момент іноземець може втратити здатність сприймати складні граматичні структури. Через це рятувальників навчають принципу «Простої англійської» (Plain English) – використовувати максимально прості дієслова та активні форми [3].

Особливої уваги потребує підготовка фахівців для налагодження контактів із закордонними партнерами у царині розмінування. Володіння мовою згідно зі стандартом NATO STANAG 6001 дає змогу українським саперам та координаторам заходів цивільної оборони оперувати у спільному термінологічному просторі з міжнародними експертами, що є неодмінною умовою для отримання схвалення та атестації за світовими нормами [4]. Дієвість цієї підготовки також підтверджується необхідністю подання звітів до спонсорів. Отримання великої кількості одиниць техніки від закордонних партнерів вимагає від персоналу здатності не лише користуватися цим обладнанням за іншомовними інструкціями, але й кваліфіковано доводити результати його застосування.

Такий підхід робить навчання цілеспрямованим: співробітник вивчає не мову в загальному сенсі, а мову, орієнтовану на «сферу цивільного захисту», «пожежну безпеку» чи «академічну англійську», що безпосередньо пов'язано з його службовими обов'язками та майбутньою взаємодією з іноземними громадянами під час надзвичайних ситуацій [2] (табл. 2).

Таблиця 2 – Порівняльний аналіз мовної взаємодії фахівців ДСНС

<i>Суб'єкт взаємодії</i>	<i>Формат мовної комунікації</i>	<i>Необхідний рівень підготовки (за матеріалами ДСНС)</i>
Іноземні громадяни (постраждалі)	Надання інструкцій з безпеки, евакуаційні вказівки, перша психологічна допомога	Рівень СМР 1 (Виживання) та навички швидкого реагування
Міжнародні медіа (CNN, BBC тощо)	Інтерв'ю на місці події, спростування фейків, роз'яснення обставин НС	Рівень СМР 2 (Функціональний), знання протоколів безпеки
Міжнародні донори та НУО	Технічні звіти про використання обладнання, координація спільних гуманітарних місій	Рівень СМР 2+, володіння фаховою термінологією
Іноземні фахівці з розмінування	Спільне планування робіт, маркування територій, обмін даними про вибухонебезпечні речовини	Рівень СМР 1+ та спеціалізована термінологія

Окремим напрямком тренування є набуття навичок «Публічного виступу» для роботи перед камерою з міжнародними медіа. З огляду на те, що ДСНС обробляє сотні запитів від зарубіжних ЗМІ [3], фахівець мусить бути спроможним чітко висловити офіційну позицію відомства англійською, уникаючи двозначностей, які ворог може використати для поширення хибної інформації. Це зобов'язує знати протоколи безпеки стосовно нерозголошення точних адрес чи об'єктів критичної інфраструктури під час «прямих включень» (інтерв'ю). Така мовна спроможність дозволяє комунікаторам ДСНС бути не просто перекладачами, а активними учасниками інформаційного фронту, що формують світовий порядок денний стосовно подій в Україні.

Беручи до уваги значне навантаження особового складу, настанови ДСНС передбачають для персоналу широку мережу онлайн-ресурсів для підтримання мовного рівня поза аудиторними заняттями. Сюдивходять спеціалізовані мобільні програми, аудіозаписи на професійну тематику цивільного захисту та словники. Такий підхід стимулює культуру «самоорганізації та зваженого планування», де кожен співробітник усвідомлює, що володіння мовою – це його особистий внесок у загальну обороноздатність та професійну гнучкість у рамках міжнародних рятувальних операцій.

Володіння мовами фахівцями ДСНС для взаємодії із закордонними громадянами нерозривно пов'язане з культурним посередництвом. Робота з іноземцями вимагає розуміння відмінностей у сприйнятті дистанції, міміки та релігійних аспектів, що може мати вирішальне значення при наданні допомоги представникам різних країн. Навчальні плани закладів вищої освіти включають складники міжкультурної комунікації, що дає змогу рятувальникам уникнути непорозумінь та суперечностей під час роботи у спільних штабах чи евакуаційних пунктах. Це трансформує мовну підготовку у всеохоплюючу гуманітарну дисципліну, яка формує сучасного фахівця, здатного діяти результативно у сучасному глобалізованому світі.

Слід наголосити на вирішальній ролі авторів навчальних програм, методистів та науково-педагогічного колективу Національного університету цивільного захисту України та Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, які безпосередньо займаються формуванням та втіленням стратегії мовного розвитку. Навчальний процес забезпечується висококваліфікованими викладачами, чий професіоналізм підтверджується не лише українськими дипломами, а й престижними міжнародними сертифікатами, виданими після підвищення кваліфікації на міжнародних семінарах для викладачів та тестувальників, організованих у рамках виконання заходів Індивідуальної програми партнерства між Україною та НАТО. Наявність таких високих кваліфікацій у викладачів гарантує, що освітній процес відповідає найвищим світовим вимогам андрагогіки – науки про навчання дорослих, де наголос зміщується з

пасивного засвоєння інформації на активне розв'язання практичних завдань. Це дозволяє педагогам гнучко підлаштовувати навчальні плани під специфічні потреби рятувальників, зважаючи на їхній робочий графік та рівень стресу.

Можна констатувати, що опанування мов персоналом ДСНС для взаємодії з зарубіжними особами в умовах воєнного стану перемістилося з площини факультативних умінь до категорії стратегічних завдань. Запровадження нормативів НАТО STANAG 6001 забезпечує сумісність українських рятувальних одиниць із міжнародними структурами, що є абсолютно необхідним для гуманітарного розмінування та залучення іноземної технічної підтримки. Досвід застосування сучасних інтерактивних засобів (зокрема MyEnglishLab) та пристосування навчальних процесів до умов роботи у віддаленому режимі під час кризових обставин свідчить про високу життєстійкість системи професійної освіти відомства.

Конструктивна комунікація із закордонними партнерами не лише сприяє порятунку людських життів, але й виконує функцію важливого інструментупротидії кампаніямз дезінформації. Оперативне спростування неправдивої інформації іноземними мовами, демонструє, що володіння мовами є невід'ємною частиною системи інформаційної безпеки держави.

Аналіз мовної підготовки фахівців ДСНС України у контексті їхньої взаємодії з іноземними громадянами дає можливість сформулювати декілька ключових висновків. Інституціоналізація мовного навчання на базі стандартів STANAG 6001 сформувала міцний базис для операційної взаємосумісності українських рятувальників із міжнародними загонами.

Особливості службової діяльності під час воєнного стану вимагають від персоналу не просто загальних знань, а глибокого розуміння вузькоспеціалізованої термінології та володіння навичками комунікації у кризових умовах. Здатність фахівців ДСНС чітко й обґрунтовано взаємодіяти з іноземними медіа та донорськими організаціями безпосередньо на місцях ліквідації надзвичайних ситуацій стала вирішальним фактором у підтримці високого рівня довіри та отриманні безпрецедентного обсягу міжнародної технічної допомоги.

Цифрова перебудова освітнього процесу, застосування онлайн-майданчиків, таких як MyEnglishLab, та впровадження дистанційних форматів навчання засвідчили гнучкість системи відомчої освіти у відповідь на екстремальні виклики, незалежно від того, чи це була пандемія, чи активні бойові дії. Контроль за навчальними результатами та безперервне підвищення кваліфікації викладачів гарантують, що рівень підготовки персоналу відповідає світовим критеріям.

На завершення, мовна підготовка фахівців ДСНС до взаємодії з іноземцями є багатоетапним процесом, який об'єднує лінгвістичні, психологічні та фахово-технічні аспекти. Розширення міжнародного співробітництва у сфері гуманітарного розмінування та цивільного захисту

лише посилює вимоги до якості цієї підготовки. Отже, подальша реалізація стратегії мовного розвитку персоналу до 2030 року має набути статусу головного напрямку гуманітарної політики ДСНС, що дасть змогу Службі не лише ефективно рятувати життя, а й гідно презентувати Україну на міжнародній арені як країну-взірець стійкості та високого професіоналізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вовчата Н. Я. (2019). Теоретичні і методичні засади професійної іншомовної підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту: дис. ... доктора пед. наук. Львів: ЛДУБЖ.
2. Наказ ДСНС України №255 «Про затвердження переліку посад, пов'язаних із необхідністю знання та використання в роботі іноземної мови та умов встановлення особам начальницького складу та працівникам надбавки за її знання та використання» (2013).
3. Ненько Ю. П. (2018). Теоретико-методологічні засади професійно орієнтованої комунікативної підготовки майбутніх офіцерів служби цивільного захисту. (Дис. доктора пед. наук). Рівне, РДГУ.
4. Угода про стандартизацію STANAG 6001 «Рівні мовленнєвої компетентності». URL: https://nuou.org.ua/assets/documents/dodb_stanag_6001.pdf.

УДК 112:130.43. 3:15

Володимир ДУДЧЕНКО,

кандидат філософських наук, доцент

ORCID:0000-0001-9710-2895

Валентина ЗАГАЛЕВИЧ,

ORCID:0000-0002-5003-2313

Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти

«Кам'янець-Подільський державний інститут»,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

Олександр ПОЛІЩУК,

ORCID:0000-0002-9838-7105

доктор філософських наук, професор,

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,

м. Хмельницький, Україна

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Нами проведено дослідження теоретико-методологічних та психолого-педагогічних категорій феномену соціальної педагогіки з

урахуванням спеціальної педагогічної діяльності, під якою розуміємо соціокультурні процеси залучення всієї громади, в тому числі й осіб зі спеціальними освітніми потребами, людей з інвалідністю до духовно-політичного життя і життєдіяльності держави. У перший шерег слід сфокусувати увагу на тих акторах соціальної діяльності, котрі мають проблеми фізичному чи психосоматичному розвитку (ВПО, ветеранах війни, волонтерах). Це призводить до рефлексії і використання методів, які допомагатимуть кожному громадянину, дитині, студенту з особливими освітніми потребами повноцінно приймати участь в політико-соціальному житті держави в умовах російської агресії і геноциду української нації.

Ключові слова: *філософсько-психологічні особливості, психолого-педагогічні аспекти; моральні цінності; особи з особливими потребами; гуманізація; інклюзивна педагогіка.*

Volodymyr DUDCHENKO,

PhD in Philosophy, Associate Professor

ORCID:0000-0001-9710-2895

ValentynaZAGALEVICH,

ORCID:0000-0002-5003-2313

Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education

‘Kamianets-Podilskyi state institute’,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

Oleksandr POLISHCHUK

ORCID:0000-0002-9838-7105

Doctor of Philosophy, Professor,

Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

Khmelnyskyi, Ukraine

PHILOSOPHICAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PERSONALITY FORMATION IN WAR CONDITIONS

We conducted a study of the theoretical, methodological and psychological, and pedagogical categories of the phenomenon of social pedagogy, taking into account special pedagogical activity, by which we understand socio-cultural processes of involving the entire community, including people with special educational needs, people with disabilities to spiritual and political life and the life of the state. First of all, attention should be focused on those actors of social activity who have problems with physical or psychosomatic development (IDPs, war veterans, volunteers). This leads to reflection and the use of methods that will help every citizen, child, and student with special educational needs to fully participate in the political and social life of the state in the conditions of Russian aggression and genocide of the Ukrainian nation.

Key words: *philosophical and psychological features, psychological and pedagogical aspects; moral values; persons with special needs; humanization; inclusive pedagogy.*

Вступ. Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Пріоритетними напрямками філософсько-психологічної царини педагогічної науки, в новопосталих реаліях розвитку соціогуманітарної царини в Україні, коли діє режим воєнного стану і мобілізації, а також в післявоєнний період, постають ідеали патріотизму, гуманізму та емпатії. У суспільно-політичних реаліях це набуває першочергового значення в річищі формування педагогіки духовності для студентів, здобувачів з особливими освітніми потребами. Актуалізація означеної проблематики обумовлена перетворенням духовних, патріотичних цінностей на один з ключових культурних імперативів формування патріотизму в інклюзивній освіті, як процесу дієвого залучення людей з особливими потребами до активного політико-соціального життя країни у воєнний та поствоєнний періоди.

Аналіз останніх досліджень, з яких започатковано розв'язання означеної проблеми. Формуванню теоретико-методологічних досліджень української і світової педагогічної думки сучасної цивілізації, крізь методологію філософії освіти, як варіанту розвитку інформаційного суспільства, присвятили свої дослідження Базедов, Петер Дракер, Е. Тоффлер, Ф. Уебстер, П'єр Тейяр де Шарден, Альберт Швейцер, Макс Шеллер тощо.

Значний доробок в розробку проблем філософії освіти, психології зроблений такими мислителям, як Софія Русова, Мартін Бубер, Макс Шелер, Хосе Ортега -і-Гассет, Еріх Фромм, Віктор Франкл, Ханна Арендт. Базовою ідеєю цих мисленників є те, що людина освічена на зламі століть, в умовах випробувань і військової експансії виявилась нездатною подолати екзистенційні кризи життя, зокрема глобальні, тому їй на зміну повинна прийти людина духовно піднесена.

Плідну аналітико-педагогічну роботу з висвітлення аспектів функціонування філософії освіти, в річищі педагогіки духовності, здійснено українськими науковцями. Проблеми дослідження філософсько-педагогічної парадигми проаналізовані в роботах В. Андрущенка, В. Астахової, В. Вікторова, Л. Горбунової, Д. Дзвінчука, В. Кременя, В. Кудіна, В. Кущерця, В. Лугового, М. Лукашевича, В. Лутая, М. Михальченка, С. Ніколаєнка, В. Огаренка, Б. Братусь та більш широкого загалу українських мисленників і педагогів.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття, актуальність проблеми. Первинні міфологічні, протофілософські, метафізичні, містичні, поза наукові, конструкції філософсько-психологічного концепту освіти в умовах спеціальної освітньої діяльності виявилися неспроможними комплексно генерувати

сучасні духовні і соціокультурні процеси в українському суспільстві, яке потерпає від російської навали п'ятий рік поспіль. У новопосталих реаліях російсько-української війни і дії воєнного стану вимальовується вимога формування нових принципів соціогуманітарного дискурсу. Нових методів і підходів до феномену суспільства заснованого на знаннях і гуманізмі, педагогіки духовності, створення нових наукових та освітніх програм, моделей філософії освіти і виховання молодих українців на засадах патріотизму і любові до Батьківщини.

Полеміка, дискурс, діалог в проблемному полі філософії освіти припускають, що отримані і згенеровані знання повинні бути «людиною мірними», гуманістичними, емпатійними, тобто звучати на одному регістрі з фундаментальними положеннями відносно матеріального буття людини та її духовного буття, культурної і релігійної ідентичності, духовної сутності, філософії освіти для людей з особливими потребами, ветеранами і волонтерами.

Мета та завдання статті. Переосмислюючи дану проблематику ми спробували збагнути роль освіти та виховання в інтеграційних процесах у сучасному глобальному світі, під якими ми розуміємо сукупність процесів, спрямованих на консолідацію світового ліберального співтовариства, з метою протидії зовнішнім і внутрішнім деструктивним чинникам, насиллю і військовій агресії путінського режиму.

Виклад основного матеріалу дослідження із зазначенням методів та повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

«Людина – це адаптивна істота, яка звекає до всього карколомного» (В.Франкл), але війна змінює саму механіку і динаміку цього звання.

На нашу думку «філософсько-психологічний ракурс формування особистості, в умовах російсько-української війни, «лежить» в кількох пластах соціокультурної парадигми»[1, с. 167]:

1. Філософсько-психологічний аспект: екзистенційна трансформація Універсуму. «Закинутість в буття», гранична ситуація (М. Гайдеггер, Карл Ясперс): війна – це момент, де звичні патерни життя руйнуються. Людина постає перед вибором: або духовний занепад, або «народження» справжнього, духовного «Я».

Переоцінка цінностей (Ф.Ніцше): смерть стає не абстракцією, а сусідом. Це веде до радикального відсікання незначного. Матеріальне нівелюється як «Ніщо», сенсожиттєві орієнтири виходять на перший план.

Сенс у стражданні (Б.Паскаль, Віктор Франкл): Виживає той, хто бачить «навіщо», знайде сенс в буденному. Формування особистості йде через пошук нових сенсів навіть у руїнах душі і тіла.

2. Психосоматичний аспект: механізми адаптації актора соціальної дії. Травматичне зростання: на протигагу ПТСР, існує концепція посттравматичного зростання суб'єкта. Особистість стає багатогранною, складнішою, витривалішою та емпатичнішою через пережитий досвід руїни.

Зміна соціокультурної ідентичності: Людина «мирного часу» помирає. Формується нова ідентичність – «воїн», патріот, «волонтер», «той, хто вижив». Це супроводжується внутрішнім конфліктом між «ким я був» і «хто я є зараз».

Психо-емоційне загартування.

Оніміння: Психіка формує блоки, застороги. Формується або висока стресостійкість (резильєнтність), або емоційний розпад, деструкція.

3. Соціокультурний, соціально-психологічний пласт.

Колективна суб'єктність: особистість починає сильніше ідентифікувати себе з групою (нацією, громадою, Всесвітом). «Я» розчиняється в «Ми» заради порятунку і виживання.

Радикалізація світосприйняття і світоусвідомлення: Світ стає постає спрощеним, чорно-білим. Це полегшує вибір, але ускладнює подальшу адаптацію до складного поствоєнного, мирного життя.

Ми вважаємо, що війна – це жорстокий «прискорювач». «Вона або руйнує особистість, або гартує її, позбавляючи ілюзій і залишаючи голий фундамент людського буття» [2, с. 540].

В умовах російсько-української війни, «дивна» позиція адміністрації Д. Трампа, покрита мороком січнева переговорна позиція в Абу-Дабі, нерішуча політика європейських лідерів у 2026 році з підтримки нашої країни загострюють проблеми збереження державного суверенітету і територіальної цілісності нашої Батьківщини. Стратегія консолідації української нації, проблеми духовної єдності суспільства в умовах військової агресії рф належать до стратегічних як у плані «геополітичної політик, теоретико-пізнавальної рефлексії, так і щодо суспільно-політичної практики, політичних реалій дії воєнного стану і мобілізації сьогодення»[3, с. 107].

Адаптивна властивість пристосовуватись до психологічних, культурних змін і трансформацій в полікультурному просторі, в умовах військових дій, як предмет соціокультурної динаміки, в реаліях військової агресії і загрози повсякденної реальності втрати рідних і близьких викликає зацікавлений інтерес серед студентської молоді і молодих науковців світової спільноти, ветеранів російсько-української війни, небайдужих громадян Європи і світу загалом. Особливість будь-якого соціокультурного феномену, як і його теоретично-практичне наповнення, екстраполюють теоретичні дискурси із практичним досвідом і трансформаціями самого предметного пласту об'єктивованої теорії і практики повсякдення воєнного стану і мобілізації. Об'єктивація якої продукує здатність конструктивного збагачення саме ключових розбіжностей в соціокультурній реальності і розвиток сенсу самого явища вже на рівні усвідомлення його онтологічних процесів буття нашої держави в умовах гібридної і гарячої фази воєнних дій, які тривають з лютого 2014р. Під час дії воєнного стану і мобілізації соціокультурні пріоритети духовного і психологічного аспектів педагогічної теорії і практики є продуктом науково-педагогічної синергії раціональних,

емпіричних досліджень та їх духовного осмислення в рамках визначених психологічно-педагогічних і соціально-філософських дискусій.

Новопостала реальність сучасної військово-політичної ситуації в нашій державі зокрема і глобальному світі в назагал, «екстравагантна» поведінка президента Трампа і його адміністрації під час саміту в Давосі (січень 2026р), виступи віце-президента Джей Ді Венса на безпековій конференції (лютий 2025 р. Мюнхен), безрезультатні багатомісячні перемовини адміністрації США з московським очільником на початок осені-зими 2026р. вимагають перегляду цінностей, цілей, змісту, стратегії і тактики, технологій діяльності і спілкування в психолого-педагогічному річищі.

Переорієнтація фокусу уваги зумовлена розумінням реальності загрози найстрашнішої ядерної катастрофи, і потенціальної можливості третьої світової війни (рух американської авіаносної армади до Перської затоки на початку лютого 2026р), перед реальністю якої опинився сучасний світ, всі люди і кожна людина окремо.

Нове загострення в «ядерному хаосі» криється в політичній невизначеності. Йдеться про Договір про стратегічні наступальні озброєння (СНО-3 або New START) – останню велику угоду між США та РФ щодо контролю над ядерною зброєю. Вперше за понад 50 років ядерні арсенали США та Росії більше не обмежені юридично зобов'язуючими міжнародними документами.

Причина – США (адміністрація Трампа) та РФ не змогли узгодити умови нової угоди до дедлайну. Хоча обидві сторони заявляли про готовність до діалогу, розбіжності щодо включення Китаю та нових типів озброєнь заблокували процес.

Різноманітні варіанти непередбачуваної катастрофи фізичного знищення людства, можливо, і всього живого, є антропологічною. Філософсько-психологічною і педагогічною бідною, викликаною тим, що в людині не розкривається істинно людське, рано деформується особа і проявляються тваринні риси (бажання домінувати і нищити конкуренцію). Є одвічна проблема – як людині стати людиною. Тепер люди багато чому навчилися – літати, як птахи, плавати, як риби, але жити, як люди, не уміють до цього часу. Можна погоджуватися або не погоджуватися з тим, що провина лежить на «антропосі», яким народжується та існує наш психотип, але навряд чи можна заперечувати, що особу виробляють, формують та створюють соціокультурні складові суспільства. Тому, «в усі часи від системи та виховання залежить, яким буде соціум загалом і кожна людина зокрема, чи вдасться втілити ідеали ненасилля, гуманізму і толерантності у практичній площині сьогодення» [4, с.40].

На нашу думку потрібно забезпечувати поєднання знань, умінь, навичок, які складають базу інтелектуальної спадщини нації з використанням новітніх знань і технологій, штучного інтелекту, емоційного інтелекту для створення модерної моделі духовності для осіб з спеціальними освітніми потребами в системі філософсько-психологічної освіти.

Перша чверть ХХІ століття принесла світовій цивілізації цілий «багаж» небачених загроз у формі локальних, регіональних, гібридних воєн, геноцид, рецесія світової економіки, інфляція, техногенні катастрофи, голод і зубожіння значної кількості країн світу. Наша країна отримала гарячу фазу війни 24.02.2022 р., спровоковану режимом «братнього сусіда» і як наслідок мільйони переселенців, знищена економічна і цивільна інфраструктура, карколомна інфляція звірства в Бучі, Ірпіні, вбивство полонених в Оленівці, щоденний дронний і ракетний терор. До сталінського голодомору додається путінський «голодомор», екоцид, «містоцид» і геноцид мирного населення. Це реальність сьогодення і слід шукати нові рішення, вибудовувати нову стратегію і соціокультурну парадигму, відповідно духовних ідеалів спеціальної освітньої діяльності крізь призму філософсько-психологічної реальності.

Відсіч ворогу і дослідження духовних цінностей християнства, йоги, буддизму, джайнізму, можливо, відтермінує наближення, Апокаліпсису. Ера Духовності, нова концепції освіти, коли акцент з матеріальної сторони життя має переорієнтуватися до духовної складової.

В. Вернадський, Ціолковський, В. Андрущенко, роздумували про те, що сучасна цивілізація поступово повинна переходити на новий етап розвитку – Ноосферний, космічний, Вселюдський.

Цікавий погляд Г. Калінічевої полягає в тому, що на її думку початок нового століття стратегічними визначаються цілі: багатовимірний розвиток освіти, посилення її впливу на економічне зростання і рівень життя людей. Освіта виступає мірилом суспільно-політичного розвитку, який створює духовний та виробничий потенціали суспільства, а педагогіка духовності відіграє ключову роль в спеціальній освітній діяльності. Підкреслює, що: «...в сучасній Україні володарює культ посередності, панують поверхові життєві орієнтації, низька моральна культура...» [5, с. 4]. Вказана позиція досить актуальна під час гібридних і гарячих фаз воєнних дій, коли ззовні поширюються наративи про меншовартість і недолугість українців, про їхню ницість і недолугість, відносно духовнішого і розумнішого «старшого російського брата».

Д. Дзвінчук вважає, що є всі підстави поділяти погляди з П. Дракера про перспективу руху людства до суспільства знань заснованому на гуманізмі. Якщо відкинути позитивний інтелектуальний потенціал технологій він: «...змушений був сподіватися на духовні зміни, екологічну освіту й виховання, формування у нових генерацій потужних самообмежень толерантності» [6, с. 3].

В. Андрущенко переконує, що новопостала реальність формує педагогіку духовності, яка зближувати людей загальнолюдськими цінностями. Адже «...факт домінування відкритого раціоналізму, вибудованого на принципах глобального еволюціонізму, єднання наук про

природу й наук про духовність, тобто синтезування різних способів духовно-практичного осягнення світу» [7, с. 16].

На думку Л. Горбунової: «Буття перетворюється в діяльність креативного комунікативного конструювання нових активних нелінійних середовищ, складних реальностей, що перетинаються й взаємно відтворюються: інформаційних, чуттєво-емоційних, інтелектуальних і духовних» [8, с. 42].

В. Жадько підкреслює, що завданням для сучасної соціокультурної ситуації і філософії освіти є виховання моральності, духовності у молоді, і це завдання покладено на творчість: «Напрямок в розробці цієї проблеми полягає в вивченні джерел духовності на матеріалі творчого засвоєння ряду провідних наук (філософських та соціогуманітарних)» [9, с. 278].

Характерною рисою сучасності є те, що модерна педагогічна і філософсько-психологічна думка, в умовах воєнних дій детермінує, необхідність пошуку ефективної систематизації системи освіти і виховання. Тому філософії освіти слушно звернути увагу на інклюзивне навчання, як збалансований комплекс повноцінного доступу до освіти дітям з особливими освітніми потребами.

Інклюзивна педагогіка дає змогу:

- а) формувати особливості, таланти учня;
- б) залучати дітей в шкільну систему і соціум;
- в) працювати над розвитком особистості, для участі в житті школи, інституту;
- г) залучати батьків до навчання і виховання школярів, студентів;
- д) формувати створення умов поваги до навчального закладу, даючи можливість розвиватися і поважати особливості інших дітей;
- ж) налагоджувати толерантні відносини з дітьми, ВПО, волонтерами, педагогами, соціальними працівниками.

Ми переконані, що філософсько-психологічні, психолого-педагогічні аспекти формування особистості – це складний, багатогранний процес, що розглядається на перетині психології та педагогіки. Станом на 2026 рік основними аспектами цього процесу є:

До першого шерегу відносять психологічні аспекти.

Внутрішні чинники: процес формування базується на індивідуально-типологічних властивостях (темперамент, задатки) та розвитку самосвідомості і самосвідомості.

Провідна діяльність: відповідно з віковою психологією, особистість розвивається через специфічні для кожного етапу види діяльності: гру (дошкільнята), навчання (молодші школярі), інтимно-особистісне спілкування (підлітки).

Кризи розвитку: психологія розглядає вікові кризи в умовах російсько-української війни як необхідні точки росту, де відбувається переоцінка цінностей та формування нових особистісних новоутворень патріотичного штибу.

Педагогічні аспекти. Цілеспрямований вплив: На відміну від хаотичної соціалізації, психолого-педагогічна наука забезпечує організований процес виховання та навчання, спрямований на передачу соціокультурного досвіду нації.

Роль середовища: Створення сприятливого психолого-освітнього простору та мікроклімату в колективі, що стимулює розвиток позитивних якостей здобувача.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія: Сучасна психолого-педагогічна парадигма 2026 року робить акцент на партнерстві між педагогом та учнем, де дитина є активним актором власного розвитку, а не об'єктом впливу і маніпуляцій.

Інтегровані чинники (психолого-педагогічні).

Соціалізація: Процес засвоєння індивідом системи знань, умінь, навичок, норм і цінностей, що дозволяють йому активно функціонувати в суспільстві.

Індивідуалізація: Педагогічне врахування психологічних, інтелектуальних, емоційно-вольових особливостей кожної дитини (диференційований підхід).

Мотивація: Педагогічне стимулювання внутрішніх психологічних спонукань до самовдосконалення, пізнання та розвитку.

Висновки і пропозиції у цьому напрямку. У 2026 році ключовим підходом є гуманістична парадигма, де філософсько-психологічне розуміння внутрішнього світу дитини, здобувача з особливими освітніми потребами є основою для вибору педагогічних методів виховання.

Актуально, що теоретико-методологічні та психолого-педагогічні аспекти гуманістичної педагогіки, в умовах російсько-української війни, повинні реформуватися як спадок найкращого вітчизняного й зарубіжного освітнього надбання, трансформованого в глибинах філософії освіти і психології. Вона використовує креативний характер, базується на психолого-філософському розумінні духовності, як вищого Вселенського плану. Її визначальними категоріями є одвічні гуманістичні пріоритети: Добро, Справедливість, Честь, Гідність, провідні символи: Віра, Надія, Любов тощо.

Ми переконані, що зміст педагогіки духовності відповідно до останніх досягнень модерної науки (психолого-педагогічної, філософської, інформаційної); долучати до наповнення курсів духовно-містичні та духовно-етичні філософські скарби людства щодо змісту та методів духовного розвитку особистості з особливими освітніми потребами; включати нові поняття, які б відображали проблеми духовності в його еволюційному розвитку і послідовне висвітлення основних ідей формування духовності сучасної особистості крізь тло філософсько-психологічної освіти.

Беззаперечно, що визначальну роль у розв'язанні філософсько-психологічних, психолого-педагогічних проблем формування особистості

в умовах спеціальної освітньої діяльності, відіграватиме педагогіка духовності, де учень, студент буде поставати як тілесно-духовно-душевна особистість. Педагогіка духовності формуватиметься в річищі синтезу наук про людину: педагогіки, психології, філософії, природничих наук, а також фундаментальних духовних пошуків нашої Вітчизни. Цей аспект залишається ключовим в умовах дії воєнного стану і мобілізації і повоєнних реаліях функціонування нашої Батьківщини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Guzhva, A., Shevchenko, Z., Debych, M., Kudrina, T., Dudchenko, V.. The Discourse of Ethical Principles of Interaction with Artificial Intelligence as a Condition for Sustainable Development of Society // AIP. – ISSN: 1551-7616. <https://www.scopus.com/sourceid/26916> Cite as: AIP Conference Proceedings 2656, 020028 (2022); <https://doi.org/10.1063/5.0106367> Published Online: 29 August 2022. Pp. 0200281-5.
2. Oleksandr Polishchuk, Zoreslav Samchuk, Volodymyr Dudchenko, Dmytro Shtanagei, Iryna Storozhuk, Oleksandr Zhabenko6, Lesya Chervona. Digitization and globalization: navigating the impact on social capital, natural resources, and environmental sustainability. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59203315400&origin=recor>
3. Полішук О., Поліщук О., Дудченко В. Філософія штучного інтелекту в освітньому процесі // HUMANITIES STUDIES : збірник наукових праць / гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 13 (90). С.103–110.
4. Polishchuk, O. S., & Dudchenko, V. S. (2023). Ukrainian Identity in Heterogeneous European Collective Action. Anthropological Measurements of Philosophical Research, (23), 34–43. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i23.283586>.
5. Калінічева Г.І. Модернізація системи вищої освіти України в контексті національних пріоритетів XXI століття. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N154/N154p023-030.pdf (дата звернення: 10.09.2019).
6. Дзвінчук Д. Суспільство знань – чергова мрія чи реальність майбутнього?. К. : «Віче», 2008. №8.
7. Андрущенко В.П. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів. *Філософія освіти*. К., 2005. №1. С. 5-18.
8. Горбунова Л. Складне мислення як відповідь на виклик епохи. *Філософія освіти*. К., 2007. №1(6). С. 40-55.
9. Жадько В. Творчість як чинник формування духовності. *Філософія освіти*. К., 2006. №3(5). С. 274-281.

УДК 378.018.43:37.091.212:159.9:330.16

Ганна КАШИНА,

доктор педагогічних наук професор

ORCID:0000-0001-8238-1289

Лариса ГРОМОЗДОВА,

PhD, кандидат економічних наук, професор

ORCID: 0000-0002-4077-9229

Олексій МАКІЄВСЬКИЙ,

кандидат педагогічних наук, доцент,

ORCID:0000-0002-7332-0289

Академія праці, соціальних відносин і туризму,

м. Київ, Україна

ПРАКТИКА ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ, ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ БАР'ЄРІВ ПРИ ОБРАННІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧАМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Covid-19 та довготривала військова агресія поставили питання, впровадження форми надання і контролю знань, задля функціонування системи освіти всіх рівнів та збереження життя і безпеки учасникам освітянського процесу. З перших днів початку війни, викладачам на допомогу прийшли платформи ZOOM і MOODL, що діяли в системі дистанційного навчання в мирний період, але не на стільки інтенсивне. Як показав досвід, що дистанційна освіта стала самої вдалої альтернативою всіх інших форм навчання і в короткий час досягла значних успіхів в психолого-педагогічній адаптації всіх учасників професійної підготовки кадрів в ланцюгу спілкування «викладач–студент» в період воєнного часу.

Повноцінне якісне психолого-педагогічне спілкування при проведенні занять з дистанційної освіти в даний історичний період порушається з 2-х головних причин: перша, головна і домінуюча, – це горе війни, друга-недоліки формату технічного та інформаційного забезпечення дистанційної освіти, відсутність оптимального фреймворку в архітектурі технічно-інформаційної складової дистанційного навчального процесу.

Головним глобальним плюсом психолого-педагогічного спілкування всіх учасників процесу дистанційної освіти стає збереження життя людей під час обстрілів, безпека проведення занять, стабільність розкладів, повнота проходження навчальної програми. Однак, крім глобального психологічного навантаження, що породжене війною, багато нервового напруження може виникати під час проходження дистанційного спілкування в ланцюгу «викладач–студент» з технічних причин, у зв'язку з недостатньою якістю навчального обладнання та програмного забезпечення. Психологічний стрес як у педагогів так і у

здобувачів освіти може бути створеним із-за «зависання» навчаючих програм, що приводило к зриву іспиту, порушенню розкладів проведення іспитів, дистанційних лекцій та семінарів. Однак, масовий перехід до інших програм, що є на ринку України, не став реальністю. В першу чергу, «мінусом» користування інноваційними розробками стали економічні причини: плата за користування програмою, необхідність окремої перепідготовки для користування нею, зміна форматів введення теоретичного матеріалу та критеріїв тестування. Назріло необхідність створення умов запобігання психолого-педагогічним та економічним бар'єрам якісного проведення занять дистанційної форми навчання: протистояння війні завдяки раціональному використанню фінансового потенціалу освітянської системи при створення технічно-оптимального та доступного по ціні фреймворку електронної архітектури для дистанційної форми навчання, дешевих альтернативних web-розробок національного виробництва. Подолання бар'єрів педагогічного, психологічного та економічного напрямків наближує дистанційну систему професійної підготовки кадрів до моделі, запропонованої НАПН України, а саме: «віртуального освітнього простору, який системно організує процеси навчання»

Ключові слова: дистанційне навчання, професійна підготовка, психолого-педагогічні бар'єри навчання, економічні бар'єри навчання, подолання бар'єрів, оптимальний фреймворк навчаючої web-розробки.

Ganna KASHYNA,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

ORCID: 0000-0001-8238-1289

Larysa HROMOZDOVA,

PhD, Candidate of Economic Sciences, Professor

ORCID: 0000-0002-4077-9229

Oleksij MAKIESKIJ,

ORCID: 0000-0002-7332-0289

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Academy of Labor, Social Relations and Tourism,

Kyiv, Ukraine

PRACTICE OF OVERCOMING OF PSYCHOLOGICAL, PEDAGOGICAL AND ECONOMIC BARRIES IN CHOOSING DISTANCE LEARNING BY STUDENTS OF PROFESSIONAL EDUCATION

Covid-19 and long-term military aggression have raised the issue of implementing a form of providing and controlling knowledge for education system at all levels and a safe of the life and the security of participants of educational process. From the first days of the war Zoom and Moodle platforms,

which operated in the distance learning system during peacetime but not so intensively, came to the aid of educators.

As experience has shown distance education has become a very successful alternative to all other forms of education and in a short time it has achieved significant success in the psychological and pedagogical adaptation of all participants in professional training in the chain of “lecturer-student” communication in the real-time environment.

Full-fledged, high-quality, psychological and pedagogical communication during distance education classes in this historical period is lacking for two main reasons: the first reason, main and dominant, is the grief of the war, the second one is the shortcomings of the format of technical and information support for distance education in the absence of an optimal framework in the architecture of the technical and information component of the distance learning process.

The main global advantage of psychological and pedagogical communication of all participants in the distance education process is safety of people during shelling, the safety of classes, the stability of schedules and completeness of the curriculum.

However, in addition to the global psychological stress caused by the war, a lot of nervous tension can arise during remote communication in the “lecturer-student” chain for technical reasons due to the insufficient quality of educational equipment and software. Psychological stress for both the lecturer and students can be created due to the freezing of educational programs, which led to the failure of the exam, disruption of the schedules of exams, distance lectures and seminars.

However, the mass transition to other programs, available on the Ukrainian market, did not become a reality. First of all, the disadvantages of using innovative developments were economic reasons: fee for using the program, the need for separate retraining for its use, changing the formats for introducing theoretical material and testing criteria.

There is a need to create conditions to prevent psychological, pedagogical and economic barriers to high-quality distance learning classes: opposing war through the rational use of the financial potential of the educational system in creating a technically optimal and affordable electronic architecture framework for distance learning, cheap alternative web-developments of national production.

Overcoming barriers in pedagogical, psychological and economic directions brings the distance learning system of professional training closer to the model proposed by the National Academy of Education and Science of Ukraine, namely: “a virtual educational space that systematically organizes learning processes”.

Keywords: distance learning, professional training, psychological and pedagogical barriers to learning, economic barriers to learning, overcoming barriers. optimal framework for educational web-development.

Тема обраного дослідження актуальна, тому що використання дистанційної форми навчання в умовах воєнного часу в Україні є

надзвичайне корисним, але нелегким проблемним явищем, що потребує психолого-педагогічної та економічної адаптації всіх учасників професійної підготовки кадрів. Дуже важливо створити інструментарій якісного та швидкого проведення такої адаптації.

Предметом дослідження є психолого-педагогічна та економічна адаптація всіх учасників професійної підготовки кадрів при дистанційній формі навчання в умовах воєнного часу

Мета статті – навести практичний досвід психолого-педагогічної та економічної адаптації всіх учасників професійної підготовки кадрів при дистанційній формі навчання в умовах воєнного часу.

Проблемі використання дистанційної освіти професійної підготовки кадрів присвячена велика кількість праць багатьох українських науковців та дослідників. Серед них: М. Л. Смульсон, Г. С. Кашина, С. В. Кубрак, Г. В. Різак, І. М. Кирчата та ін. На важливість використання та рятувальну роль дистанційних методів навчання в період COVID та сучасного воєнного стану вказують в своїх працях Г. С. Кашина, З. П. Бараник, Л. В. Громоздова, О. І. Макиєвський, І. В. Косяк, І. І. Дейнега [9–18]. Автори А. С. Довбиш, А. В. Васильєв, В. О. Любчак, О. В. Коротун дуже ретельно досліджують питання цифровізації освіти, проблеми технічного забезпечення дистанційної освіти [6; 7]. О. Д. Прямухіна, Т. В. Січко дослідили досвід використання дистанційної освіти в екстремальних умовах [8]. Заслужують уваги і є корисними праці з дослідженням психолого-педагогічних аспектів дистанційної освіти М. Л. Смульсон, С. В. Кубрак, Г. В. Різак, І. М. Кирчати, І. В. Герасименко [1–3]. Праці Шарова С. В. присвячені проблемам використання інформаційних технологій в навчальних процесах [4; 5]. Однак, в сучасних наукових працях, недостатньо уваги, при розгляді актуальних питань з впровадження дистанційної освіти, приділяється психолого-педагогічної та економічної адаптації всіх учасників професійної підготовки кадрів при дистанційній формі навчання в умовах сучасної війни.

Війна прийшла на нашу землю. Традиційні форми освіти не зможуть виконувати свою місію – це об'єктивно і логічне. Усі здобувачі освіти, викладачі, управлінській апарат навчальних закладів повинні знайти нову, підлягаючу швидкої адаптації до виклику часу модель, яка б змогла забезпечити кінцевий результат-отримання обраного рівня освіти: знань, вмінь, навичок. Такою моделлю, що дозволила усім учасникам освітянського процесу адаптуватись до нових норм і правил проведення занять і продовжити отримання знань в суворих умовах реального життя стала дистанційна освіта.

Автори даної статті дослідили адаптаційний період з перших днів війни і прийшли до висновку: адаптація всіх учасників освітянського процесу відбувалася у трьох напрямках: психологічному, педагогічному і економічному.

Відповідно до методологічних розробок Національної академії педагогічних наук (НАПН) України відмінність дистанційного навчання від традиційної підготовки полягає у тому що ця форма передбачає: індивідуалізацію темпу навчання, підвищення ролі самодисципліни, психологічний комфорт у домашній обстановці та потребу в нових педагогічних технологіях для підтримки мотивації. Ключовим змінним принципом використання дистанційної освіти є перехід від суб'єкт-об'єктної до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, де викладач виступає фасилітатором, а студент – активним самостійним дослідником. Такий перехід в реальності потребує великої роботи від педагогів і психологів для подолання багатьох бар'єрів психолого-педагогічного навантаження на усіх учасників професійної підготовки кадрів[1]. Перелік основних психолого-педагогічних аспектів та тлумачення їх змісту наведені в Digital Library NAES of Ukraine. В таблиці 1 відображена класифікація психологічних аспектів дистанційної освіти.

Таблиця 1 – Основні психологічні аспекти дистанційної форми навчання

<i>Психологічний аспект</i>	<i>Змістова сутність</i>
1. Мотивація та самодисципліна	Самоорганізація, оскільки звичний для студента аудиторний контроль викладача є відсутнім..
2. Комунікативний бар'єр:	Має місце дефіцит живого спілкування студента та викладача, викликає почуття самотності, студент не бачить емоційної реакції.
3. Психологічний комфорт	Студент навчається в спокійній обстановці, що зменшує стрес від соціальної взаємодії
4. Когнітивне навантаження	Навчальні матеріали потрібно тривало та у великому обсязі сприймати з монітору.

Джерело: побудовано авторами на основі даних Digital Library NAES of Ukraine <https://lib.iitta.gov.ua>

Практика показала, що дистанційне навчання вимагає розробки інтерактивних та персоналізованих методичних розробок для ефективного навчання та підтримки психічного здоров'я студентів/

В таблиці 2 відображена класифікація педагогічних аспектів дистанційної освіти.

Таблиця 2 – Основні педагогічні аспекти дистанційної форми навчання

<i>Педагогічний аспект</i>	<i>Змістова сутність</i>
1. Індивідуальний темп навчання	Вивчати матеріал студенти можуть у бажаному темпі, досягаючи глибшого засвоєння без надмірного навантаження.
2. Поєднання синхронного та асинхронного навчання:	Онлайн-лекції при роботі в реальному часі доповнюються самостійною роботою. вебінарами, дистанційними форумами, електронною перепискою тощо.

3 Зміна ролі викладача	Перехід до суб'єкт-суб'єктної форми роботи : від транслятора знань до тьютора, ментора, фасилітатора, який супроводжує індивідуальну освітню траєкторію.
4. Система оцінювання знань	Перехід на електронне тестування (відповідь комп'ютеру з подальшим отриманням кількісного оцінювання, що буде прораховане програмою) дистанційні технології проведення іспитів і заліків з фотофіксацією студентів на атестації знань

Джерело: побудовано авторами на основі даних Digital Library NAES of Ukraine <https://lib.iitta.gov.ua>

Практика показала, що суттєвими проблемами дистанційного навчання стало:

- поява ризику зниження соціалізації;
- підвищення ролі високої самодисципліни;
- погіршення умов для отримання практичних навичок.

Практичними порадами для ефективної взаємодії: в ланцюгу «викладач–студент» на даний час є:

- короткі неформальні бесіди: допомога компенсувати дефіцит спілкування;
- врахування реальної ситуації життя: графік подачі світла та тепла та інше.

Відкритий депозитарій наукових матеріалів електронної бібліотеки Національної академії педагогічних наук (НАПН) України є важливим джерелом відкритої наукової інформації з психолого-педагогічних проблем професійної підготовки кадрів усіх форм навчання на основі використання сучасних технічних засобів та впровадження цифровізації. В процесі дослідження цих джерел автори даної статті знайшли дуже цікавими і такими, що заслуговують уваги ідеї і наукові узагальнення колег кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій управління Черкаського державного технологічного університету [3], а саме:

- Використання технічних засобів навчання сприяє підвищенню продуктивності навчально-виховного процесу тільки в тому випадку, якщо викладач добре уявляє і розуміє психолого-педагогічні основи їх застосування [3].
- Серед педагогічних технологій найбільший інтерес для дистанційного навчання представляють ті технології, які орієнтовані на групову роботу студентів, навчання у співпраці, активний пізнавальний процес, віртуальні семінари, тренінги, роботу з різними інформаційними джерелами. Саме ці технології передбачають широке використання дослідницьких, проблемних методів, застосування отриманих знань у спільній або індивідуальній діяльності, розвиток не тільки самостійного критичного мислення, а й культури спілкування, уміння виконувати різні соціальні ролі у спільній діяльності [3].

- Використання психолого-педагогічних технологій дистанційного навчання допомагає ефективно вирішувати проблеми особистісно-орієнтованого навчання. Студенти отримують реальну можливість відповідно до індивідуальних здібностей досягати певних результатів у різних галузях знань [3].
- Реалізація дистанційного навчання вимагає застосування спеціальних педагогічних технологій дистанційного навчання: 1) кейс-технологія – педагогічна технологія, заснована на складанні для студентів типового або індивідуального кейсу, що містить пакет з навчальною літературою, мультимедійним відео-курсом, віртуальною лабораторією та навчальними програмами, посібниками, фрагментами монографій з коментарями викладача, контрольними завданнями у вигляді тестів тощо; 2) телевізійна технологія – передбачає використання багатосторонніх відео-телеконференцій, односторонніх відео-трансляцій; 3) Internet-технологія – передбачає використання відео-конференційного зв'язку, Internet -радіо, Internet -TV, голосової пошти, E-mail, чатів, форумів [3]. Ці технології ґрунтуються на компетентністному та особистісно-орієнтованому підходах в освіті і використовують сучасні методи навчання, зокрема: метод проєктів, навчання у співробітництві, ситуативне навчання, проблемне навчання, продуктивне навчання, метод «мозкового штурму», парне та колективне навчання [3].
- Специфіка середовища, в якому перебувають студенти, кардинальним чином впливає на всі компоненти навчальної діяльності: навчальну мотивацію, навчальну ситуацію, контроль і оцінювання навчальних досягнень студентів [3].
- Психологи, що досліджують проблеми використання комп'ютерів у навчанні, вказують на необхідність пошуку таких видів роботи студентів з комп'ютером, виконання яких було спрямовано на інтелектуальний розвиток тих, хто навчається. У ряді досліджень відзначається посилення пізнавальної мотивації осіб, які навчаються, з використанням комп'ютера. Це пов'язано з ефектом новизни, можливістю використання комп'ютера для самостійного здобування знань [3].

В додання до цього цінного оприлюдненого НАПН досвіду науковців Черкаського державного технологічного університету щодо дослідження психолого-педагогічних аспектів дистанційного навчання з вказанням шляхів адаптації здобувачів вищої освіти до специфіки цієї форми, які можуть бути ефективно використані під час воєнного стану в країні, автори даної статті оприлюднюють свій досвід економічної адаптації всіх учасників професійної підготовки кадрів в умовах воєнного часу.

Кафедра інтелектуальних систем і цифрових технологій Академії праці, соціальних відносин і туризму в м. Київ (АПСВТ) в наукових планах

2024 року обрала своїм предметом дослідження економічних аспектів професійної підготовки кадрів в період впровадження інтенсивної цифровізації, що співпадає з воєнним станом в країні. Для досягнення поставлених цілей був розроблений проєкт дослідження під назвою «Маркетингові вимоги до цифрових технологій творчих і навчаючих інтелектуальних систем». Кінцевим результатом цього проєкту передбачалась побудова оптимальної моделі дистанційної освіти, що відповідає б вимогам економічної ринкової адаптації всіх учасників професійної підготовки кадрів в умовах воєнного часу та не протирічила психолого-педагогічним основам класичної освіти. Результат був досягнутий: оптимальний фреймворк такої моделі був запропонованим, оприлюдненим в європейському виданні [10].

В ході дослідження, в рамках даного проєкту, було проведене цільове анкетування студентської та магістерської аудиторій АПСВТ – це респонденти, що професійне володіють предметом дослідження. Доказом тому стало поперед проведене опитування щодо професійного портрету респондентів.

У таблиці 3 наведені результати цього етапу роботи з респондентами.

Таблиця 3 – Приклади професійних відповідей респондентів на питання: «Що таке навчаюча інтелектуальна система?»

1.	Навчаюча інтелектуальна система- це комп'ютерна система, яка використовує алгоритми навчання для автоматичного покращення своїх функцій і знань на основі досвіду та даних .
2.	Навчаюча інтелектуальна система-це програма, яка адаптується до рівня знань учня та допомагає вчитися, також підбирає завдання та матеріали згідно вимог здобувача знань.
4	Навчаюча інтелектуальна система-це тип інтелектуальної системи яка допомагає навчатися на основі наявних даних.
5.	Навчаюча інтелектуальна система- це комп'ютерна система, яка використовує алгоритми навчання для автоматичного покращення своїх функцій і знань на основі досвіду та даних.
6.	Навчаюча інтелектуальна система - це підхід до навчання програмами які використовують штучний інтелект

Джерело: розроблено авторами [10]

В ході проведення дослідження учасники Програми дослідження були ознайомлені з ціновими параметрами 23-х провідних WEB-платформ, які почали роботу в Україні в останні роки (див. табл. 4).

Таблиця 4 – Цінові характеристики провідних освітніх web-платформ в Україні

№	Назва навчаючої освітньої веб-платформи та рік початку роботи	Напрямок підготовки	Ціна
1.	Projector – Україна – 2017	дизайн, digital-комунікації, маркетинг, управління проектами, Dev & Data Science	від \$160 на місяць. близько \$1500 за курс
2.	SKVOT – Україна – 2019	реклама, медіа, кіно, дизайн, ілюстрація, артдирекшн, копірайтинг, музика, режисура, візуальне мислення	вартість кожного курсу повідомляє менеджер
3.	Prometheus – Україна – 2014	на платформі зібрані курси на різні теми, у тому числі IT, маркетинг, управління проектами та фінансами	від \$50 до \$260 за курс Prometheus+. Але переважно онлайн-курси безплатні
4.	WebPromoExperts – Україна – 2012	інтернет-маркетинг – від основ веб-аналітики та контент-маркетингу до комплексної підготовки фахівців PPC-маркетингу	від \$150, у середньому – \$350
5.	Laba – Україна – 2015	бізнес та управління, маркетинг і PR, аналітика та фінанси	від \$100 до \$1800 за піврічну програму підготовки з HR.
6.	Laba Global – Україна – 2022	маркетинг, фінанси, бізнес та управління	в середньому \$600–800
7.	«Суперлюди» – Україна – 2018	онлайн-школа цифрових професій з упором на маркетинг та NON-tech IT	від \$150 за курс
8.	Robot_dreams – Україна – 2020	програмування, аналітика та data science	\$550 за курс
9.	Креативна практика – Україна – 2020	візуальні комунікації (графічний, веб- та моушн-дизайн, дизайн інтерфейсів, навігаційні системи), брендинг, SMM/PR, маркетинг, креативна економіка, IT	\$9 на місяць
10.	Bazilik – Україна – 2017	реклама, маркетинг та комунікації	від \$300 до \$600
11.	Boosta – Україна – 2014	маркетинг, реклама, IT	\$500, є безплатні продукти
12.	GoIT – Україна – 2014	IT, SMM/маркетинг, аналітика	вартість курсу повідомляє менеджер
13.	Genius Space – Україна – 2017	бізнес, маркетинг, дизайн, фінанси	від \$80 до \$600 за курс
14.	Hillel – Україна –	дизайн, менеджмент, маркетинг, IT	\$150–400 за курс

	2013		
15.	EdEra – Україна – 2016	соціальні науки, проектний менеджмент, Government	від \$25 до \$70 за курс
16.	Coursera – США – 2012	STEM, data science, бізнес-аналітика	\$5–7 тис. за рік
17.	LinkedIn Learning – США – 2017	бізнес, маркетинг, Big Data, IT	від \$30 за курс.
18.	EDX – США – 2012	IT, бізнес, блокчейн, маркетинг, менеджмент і лідерство	від \$50 за курс
19.	Udemy – США – 2010	маркетинг, мови, проектний менеджмент, IT	\$90–150 за курс
20.	Udacity – США – 2011	IT, машинне навчання, Open Data, Big Data, Non-Tech for IT	\$300–500 за курс
21.	Trailhead – США – 2014	IT, блокчейн, правова грамотність	навчання безплатне
22.	OpenLearn – Великобританія – 2016	бізнес, маркетинг, IT соціальні науки, біологія	безплатні онлайн-курси
23.	Future Learn – Великобританія – 2012	дизайн, управління проектами, IT, маркетинг	\$19 на місяць

Джерело: <https://laba.ua/blog/3542-23-naykrashchi-osvitni-platformi>

Дослідження показало[10] що, маркетингові виміри, а саме вартість надання послуг зробили недоступними ці програми для практичного використання в вищій школі України для навчаючого процесу.

На питання «Які навчаючи інтелектуальні системи Вам були запропоновані в період Ковид-19?». Респонденти перелічили: Zoom, Moodle, GoogleMeet, Prometheus, Coursera, GoogleClassroom, Duolingo.

Респондентам було запропоноване проранжувати такі маркетингові показники, що є одними з домінуючих при прийнятті рішення о придбанні навчаючої програми: ціна, обсяг зайнятої пам'яті, дизайн, зручність при використанні. Результат: ціна-є в першу чергу цікава для споживача.

Респонденти в якості подолання економічного бар'єру впровадження інформаційних комп'ютерних технологій в дистанційну освіту пропонують досягати зниженням ціни завдяки використанню наступних заходів[10]:

- оптимізація програмного забезпечення для зниження обсягу пам'яті та підвищення швидкості роботи;
- спрощення інтерфейсу для забезпечення зручності користування;
- використання нових технологій для зниження вартості розробки;
- використовувати сучасні електронні інструменти, такі як фреймворки і платформи, що спрощують процес створення програмного забезпечення;
- зменшувати витрати на розробку інтелектуальних систем;
- використовувати хмарні технології які дозволять збільшити пам'ять пристрою;

- створювати дешеві інструменти, які зручно використовувати;
- постійно покращувати професійні навички розробників програм;
- розвиток економічної культури :адаптація до потреб споживачів;
- слідкувати за ціновою конкурентоздатністю програмного продукту;
- впроваджувати дешеві відео рекомендації з використання нових веб-продуктів;
- займатись модернізацією програмного забезпечення більш практичного за попередні.

Результати анкетування показали [10]: 95% респондентів вважають,що дистанційна форма навчання в період воєнного часу зарекомендувала себе позитивно, однак, при виборі між змішаної та дистанційної формами цієї формі надають перевагу тільки 80%.

На питання: «Які Ви бажаєте додати функції навчаючої інтелектуальної системі для підвищення якості контакту між викладачем та студентом?» респонденти відповіли[10]:

- зворотній зв'язок;
- персоналізовані рекомендації;
- можливість інтерактивного спілкування в реальному часі через чат або відеозв'язок;
- автоматизоване планування індивідуальних планів;
- більше завдань для самостійної роботи.

Аналіз відповідей вказує на те, що вимоги споживача не протирічать психолого-педагогічним аспектам підготовки і не вимагають від навчальної установи, що надає освітянські послуги додаткових витрат, тобто не підвищують ціну навчаючої web – розробки. Вони спрямовані на підвищення якості організації навчального процесу в форматі запропонованого фреймворку.

Висновки. Дистанційна форма навчання є важливим етапом розвитку освіти в Україні, однак вимагає адаптації до нових умов всіх учасників системи «надання-отримання» знань. Дослідження вказало на необхідність трьох-аспектної адаптації: психологічної адаптації, педагогічної адаптації і економічної адаптації. Модель дистанційної освіти, що адаптована до викликів часу є оптимальної освітянської моделлю, що наближена до «віртуального освітнього простору, який системно організує процеси навчання», що пропонується академіком НАПН України М. Л. Смульсон: моделлю, що забезпечує «захист і підтримку ментального здоров'я здобувачів вищої освіти в Україні в умовах воєнного стану» [2].

У статті доведено:

- Психолого-педагогічна підтримка, інноваційні методи навчання, розвиток мотивації та емоційної стійкості є основними засадами для успішного впровадження продуктивного цілеспрямованого на потребу всіх учасників професійної підготовки кадрів формату дистанційної освіти у закладах вищої освіти.

- Домінуючою маркетинговою вимогою споживача дистанційної світи слід вважати мінімальні фінансові витрати на створення WEB-розробки, що забезпечить, доступну в умовах теперішнього часу, ціну. Використання таких моделей є надзвичайно актуальним в умовах військового часу. На такий підхід нас орієнтує аналіз маркетингових вимог споживача, що був проведеним по результатах проведеного дослідження АПСВТ.

Психолого-педагогічна та економічна адаптація всіх учасників дистанційного навчання сприяє захисту і підтримці ментального здоров'я здобувачів вищої освіти в Україні в умовах воєнного стану

Практика подолання психологічних, педагогічних та економічних бар'єрів в дистанційній формі професійної освіти, що наведена в даній статті – це шлях створення «віртуального освітнього простору, який системно організує процеси навчання» [2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кубрак С. В., Різак Г. В., Кирчата І. М. (2025). Психолого-педагогічні аспекти підтримки здобувачів вищої освіти під час дистанційного навчання в Україні. *Педагогічна Академія: наукові записки* (18) .<https://doi.org/10.5281/zenodo.15484371>.

2. Смульсон М. Л. Психолого-педагогічні засади дистанційного навчання. Наукова доповідь загальним зборам НАПН України «Захист і підтримка ментального здоров'я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді», 22 листопада 2024 р. Вісник НАПН України, 2024, 6(2). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6222>.

3. Герасименко І. В. Психолого-педагогічні аспекти використання технологій дистанційного навчання. Електронний ресурс. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705735/1/%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>.

4. Шаров С. В. Інтелектуальні інформаційні системи: навч. посіб. / С.В. Шаров, Д.В. Лубко, В.В. Осадчий. – Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 144 с.

5. Шаров С. В. Сучасний стан розвитку інтелектуальних інформаційних систем. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2015. №130. С. 111–114.

6. Довбиш А. С., Васильєв А. В., Любчак В. О. *Інтелектуальні інформаційні технології в електронному навчанні*. Суми: Сумський державний університет, 2013. 177 с.

7. Коротун О. В. Хмаро-орієнтована система управління навчанням Canvas. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. №1(55). С. 230–239.

8. Прямухіна О. Д., Січко Т. В. Розвиток інтелектуальних технологій в умовах пандемій. Комп'ютерні технології обробки даних: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 2021. С. 47–49.

9. Кашина Г., Бараник З, Громоздова Л., Макієвський О., Косяк І. Професійна підготовка кадрів з BUSINESS INTELLIGENCE як виклик цифровізації світової економіки. Журнал «Наукові записки» Випуск 214. Серія: Педагогічні науки, листопад 2025 р, м. Кропивницький. С. 17–22. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-221>.

10. Кашина Г. С., Громоздова Л. В., Косяк І. В., Артеменко А. І., Антонюк К. Ф., Нелюба О. Ю., Момонт Є. Г., Момонт Ю. Г. Створення навчаючих WEB-розробок у вимірах маркетингових вимог споживача: досвід профосвіти в системі профпідготовки кадрів в Україні. Колективна монографія «Intellectual and technological potential of the XXI century '2025». (жовтень 2025, Німеччина). Частина 8, Розділ Освіта і педагогіка С. 128–139. <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2025-43-02>.

11. Кашина Г. С., Громоздова Л. В., Косяк І. В. Організація інтерактивної системи управління процесами навчальної діяльності у вищій освіті на базі платформи MOODLE. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: Центрально-український державний університет імені Володимира Винниченка, 2024. Випуск 213. С. 17–25. <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1730/1700>.

12. Кашина Г. С., Громоздова Л. В., Бараник З. П., Черіпко С. І., Базарна О. В., Артеменко А. І., Вінтер М. В. Професійна підготовка кадрів з використанням хмарних сервісів в управлінні закладами вищої Християнська академія педагогічних наук України Журнал «Суспільство та національні інтереси» 4(4) 2024, С. 372–388. <https://perspectives.pp.ua/index.php/sni/article/view/13916/13982>.

13. Кашина Г., Макієвський О., Бараник З., Громоздова Л., & Лисечко Є. (2024). Інформаційний web-ресурс системи дистанційної освіти дорослих: досвід роботи в екстремальних умовах. *PrOsvita*, 2, 135–143. <https://doi.org/10.36074/PrOsvita.issue2.010>.

14. Кашина Ганна; Макієвський Олексій, Бараник Зоя, Громоздова Лариса, Лисечко Євгеній. Інформаційний web-ресурс системи дистанційної освіти дорослих: досвід роботи в екстремальних умовах.- Research Commons. Журнал «*PrOsvita*», 2024. р. С. 135–143. http://www.webofscience.com/wos/rc/full-record/RC:154003838_S24.

15. Deineha I., Hromozdova L., Kovach V. Realities of practical andragogy in the condition of the covid-19 pandemic: migration pedagogy in Ukrain. Scientific journal «*Sciencerist Pedagogical Education*», Vol 5(38) PC «Technologycenter» 2020. pp 4–11. <https://www.researchgate.net/publication/346257332>.

16. Громоздова Л. В., Кашина Г. С., Бараник З. П., Макієвський О. І., Махортов Ю. О., Артеменко А. І., Лисечко Є. Г. Цифрова освіта : огляд інформаційних технологій. що застосовуються в інтелектуальних навчаючих системах. Міжнародний науковий журнал «*Грааль науки*» [No 49 (лютий, 2025), С. 267–274 <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.21.02.2025.030>.

17. Кашина Г. С., Громоздова Л. В., Косяк І. В. Організація інтерактивної системи управління процесами навчальної діяльності у вищій освіті на базі платформи MOODLE- Журнал «Наукові записки» (Б) Випуск 213.Серія: Педагогічні науки, Центрально -український державний університет імені Володимира Винниченка, березень 2024 р, м. Кропивницький, С. 17–22. <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1730/1700>.

18. Кашина Г. С., Громоздова Л. В., Косяк І. В. Підготовка викладачів закладів професійної освіти: кібернетичний вимір інтелектуальних систем. Журнал «Освіта. Інноватика. Практика». Том 12. № 4 квітень 2024 р. Суми. <https://oip-journal.org/index.php/oip/article/view/327/224>.

УДК 004:77

Світлана КОСЯК,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID:0000-0002-9817-5743

Леся ГОРЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID: 0000-0002-3044-6930

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ АУДІОВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

У статті досліджується феномен цифровізації культури як комплексного соціокультурного процесу, що зумовлює трансформацію аудіовізуального мистецтва, його форм, способів репрезентації та механізмів взаємодії з аудиторією.

Ключові слова: *цифрова культура, аудіовізуальне мистецтво, нові медіа, культурна комунікація, імерсивність, інтерактивність, штучний інтелект, медіаекосистема.*

Svitlana KOSIAK,

PhD in History, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-9817-5743

Lesia HORENKO,

PhD in History, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-3044-6930

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

DIGITAL TECHNOLOGIES AND NEW OPPORTUNITIES FOR AUDIOVISUAL ART

The article investigates the phenomenon of cultural digitalization as a multidimensional socio-cultural process that significantly transforms audiovisual art, including its expressive forms, modes of representation, and models of audience engagement. Special attention is devoted to the influence of digital technologies on contemporary artistic practices and to the expansion of creative and communicative opportunities within the evolving media ecosystem.

Keywords: digital culture, audiovisual art, new media, cultural communication, immersion, interactivity, artificial intelligence, media ecosystem.

Дослідження цифрових технологій у сфері аудіовізуального мистецтва зумовлена масштабною цифровою трансформацією культури, що охоплює всі рівні соціального та символічного життя сучасного суспільства. У ХХІ столітті цифрові медіа перестали бути лише технічним інструментом репрезентації реальності – вони стали середовищем існування культури, простором продукування смислів і формування нових типів соціальної взаємодії. Культура дедалі більше функціонує у форматі мережових комунікацій, гібридних платформ і алгоритмічних систем, що докорінно змінює механізми творчості, сприйняття та поширення мистецьких практик.

Актуальність теми визначається зростаючим впливом цифрових технологій на культурне та медіа середовище та структуру естетичного досвіду сучасної людини.

Метою дослідження є виявлення нових можливостей аудіовізуального мистецтва в умовах цифрової культури та осмислення їх у культурологічному аспекті.

Методологічну основу становить поєднання культурологічного, семіотичного, комунікативного та антропологічного підходів. Культурологічний підхід дозволяє розглядати цифрові технології як чинник зміни культурних кодів і символічних практик; семіотичний – аналізувати трансформацію знакових систем і візуальних наративів; комунікативний – простежити зміну моделей взаємодії між автором, твором і реципієнтом; антропологічний – окреслити вплив цифрового середовища на формування ідентичності та нових форм досвіду.

У результаті дослідження доведено, що цифровізація сприяє гібридизації мистецьких форм, посиленню інтерактивності та імерсивності, децентралізації авторства й розширенню культурної комунікації. Аудіовізуальне мистецтво постає як складова медіаєкосистеми, в якій технологія стає не лише інструментом, а й культурним середовищем, що визначає нову естетику та нові способи конструювання смислів.

Цифровізація спричинила трансформацію культурних кодів і естетичних моделей. Аудіовізуальне мистецтво, яке традиційно ґрунтувалося на лінійній структурі наративу та стабільності художнього образу, у цифровому середовищі набуває інтерактивного, нелінійного та імерсивного характеру. Зміщується акцент із завершеного твору як автономного об'єкта на процес взаємодії, досвід участі та співтворчості. Таким чином, змінюється сама онтологія мистецького продукту – він стає відкритою системою, що розгортається у взаємодії з глядачем [1, 165].

Суттєвим чинником актуальності є також поява нових технологічних інструментів – віртуальної та доповненої реальності, штучного інтелекту, генеративних алгоритмів, інтерактивних платформ. Вони не лише розширюють технічні можливості митця, а й формують нову естетику, в якій алгоритм, код і цифрове середовище стають частиною художньої творчості. У цьому контексті особливої ваги набуває культурологічний аналіз, що дозволяє осмислити технологію як носія символічних структур і культурних смислів, а не лише як інструмент виробництва зображення чи звуку.

Актуальність теми також посилюється й соціокультурними змінами, пов'язаними з глобалізацією, мережевою комунікацією та цифровою мобільністю. Онлайн-платформи трансформують роль культурних інституцій, демократизують доступ до мистецтва та водночас створюють нові механізми контролю й алгоритмічної селекції контенту. У цих умовах аудіовізуальне мистецтво стає важливим простором формування цифрової ідентичності, колективної пам'яті та культурної солідарності.

Окрім того, цифрова трансформація актуалізує питання авторства, автентичності й етики творчості. Розвиток штучного інтелекту та автоматизованих систем генерації контенту ставить під сумнів традиційні уявлення про творчий суб'єкт і межі людської креативності. Це потребує нового теоретичного осмислення в межах культурології, яка здатна поєднати аналіз технологічних процесів із дослідженням символічних, соціальних та антропологічних вимірів культури.

Дослідження нових можливостей аудіовізуального мистецтва в умовах цифрової трансформації є важливим не лише з огляду на технічні інновації, а насамперед у зв'язку зі зміною самої культурної парадигми. Йдеться про формування нової медіаєко системи, у межах якої змінюються способи творення, інтерпретації та циркуляції мистецьких смислів. Саме тому аналіз цифрових практик в аудіовізуальному мистецтві постає як необхідний етап осмислення сучасної культурної реальності.

Поняття цифрової культури постає як ключове для осмислення сучасних трансформацій у сфері мистецтва, комунікації та соціальної взаємодії. У найзагальнішому значенні цифрова культура – це сукупність практик, норм, цінностей, символічних форм і способів комунікації, що формуються та функціонують у середовищі цифрових технологій [1, 166]. Вона охоплює не лише продукти, створені за допомогою цифрових

інструментів, а й нові моделі мислення, соціальної організації та культурного досвіду, що виникають унаслідок медіатизації суспільства.

Цифрова культура не зводиться до технічного аспекту використання комп'ютерів чи мережевих платформ. Йдеться про якісну зміну культурної парадигми, у межах якої цифровий код стає універсальним способом репрезентації інформації, а мережа – основною формою соціальної взаємодії. У цьому контексті цифрова культура характеризується кількома визначальними рисами: інтерактивністю, мережевістю, мультимедійністю, гібридністю та алгоритмічністю.

Інтерактивність означає зміну ролі суб'єкта в культурному процесі: споживач контенту стає активним учасником, коментатором, співтворцем. Мережевість вказує на децентралізовану структуру культурних зв'язків, де інформація циркулює в режимі реального часу, а кордони між локальним і глобальним стають умовними. Мультимедійність проявляється у поєднанні тексту, зображення, звуку та анімації в єдиному цифровому середовищі. Гібридність засвідчує злиття різних культурних форм, жанрів і стилів, а алгоритмічність – зростання ролі програмного коду та автоматизованих систем у виробництві й поширенні культурних продуктів [1, 170].

У межах культурології цифрову культуру розглядають як етап еволюції інформаційного суспільства, у якому змінюється не лише спосіб передачі знань, а й сама природа символічного виробництва. Якщо традиційна культура ґрунтувалася на матеріальних носіях (книга, картина, скульптура, архітектурна споруда), то цифрова культура характеризується дематеріалізацією та віртуалізацією об'єктів. Твір мистецтва може існувати у вигляді коду, а його сприйняття залежить від технічного інтерфейсу.

Антропологічний вимір цифрової культури пов'язаний із трансформацією ідентичності та тілесності. Людина взаємодіє з реальністю через екрани, інтерфейси та віртуальні середовища, формуючи нові моделі самопрезентації та соціальної належності. Цифрова ідентичність часто конструюється у просторі соціальних мереж і платформ, де поєднуються особистісні, професійні та культурні ролі. Важливою характеристикою цифрової культури є її динамічність і відкритість. Вона розвивається в режимі постійного оновлення програмного забезпечення, технологічних стандартів і комунікативних форматів. Це зумовлює нестабільність культурних і прискорення змін естетичних норм. У такому середовищі аудіовізуальне мистецтво набуває нових можливостей для експерименту, поєднуючи технологічну інновацію з культурною рефлексією.

Цифрова культура є комплексним соціокультурним феноменом, що поєднує технологічні, символічні та комунікативні виміри. Вона визначає нову логіку культурного виробництва, трансформує способи створення й інтерпретації мистецьких творів і формує новий тип взаємодії між людиною та медіасередовищем. Саме в цьому контексті поняття цифрової культури стає методологічним підґрунтям для аналізу сучасного аудіовізуального мистецтва. Медіатизація суспільства є одним із

визначальних процесів сучасної культурної динаміки, що характеризується проникненням медіатехнологій у всі сфери соціального життя. Йдеться не лише про збільшення обсягу інформації чи розширення каналів комунікації, а про глибинну перебудову механізмів соціальної взаємодії, символічного виробництва та інтерпретації реальності. У цифрову епоху медіа стають не посередником, а середовищем існування культури, визначаючи способи її функціонування та розвитку. Медіатизація зумовлює трансформацію культурних кодів – усталених систем знаків, символів і значень, через які суспільство структурує досвід. Якщо раніше домінували текстоцентричні моделі культури, то сьогодні відбувається зміщення до візуально-аудіальних і мультимедійних форм комунікації. Візуальний образ, коротке відео, інтерактивний формат дедалі частіше замінюють розгорнуті вербальні наративи. Це формує новий тип культурного сприйняття, що ґрунтується на швидкості, фрагментарності та емоційній насиченості.

У медіатизованому суспільстві змінюється сама структура комунікації. Традиційна ієрархічна модель передавання інформації поступається мережевій, децентралізованій взаємодії, у якій кожен учасник може бути одночасно виробником і споживачем контенту. Відбувається демократизація культурного виробництва, однак водночас зростає роль алгоритмічних механізмів, що регулюють видимість і поширення смислів. Алгоритми цифрових платформ стають новими «редакторами» культурного простору, формуючи інформаційні бульбашки та селективне сприйняття реальності. Зміна культурних кодів проявляється і в трансформації категорій простору та часу. Цифрові медіа функціонують у режимі постійної оновлюваності та синхронності, що формує культуру негайної реакції й безперервної присутності. Простір стає глобалізованим: локальні події інтегруються в загальносвітовий інформаційний потік, а межі між приватним і публічним поступово розмиваються.

Особливого значення набуває феномен гіперреальності – ситуація, коли медіаобраз не лише репрезентує реальність, а й конструює її. Візуальні симуляції, цифрові реконструкції та віртуальні середовища створюють нові форми досвіду, що можуть сприйматися як автономна реальність. У такому контексті змінюється статус художнього образу: він більше не обов'язково пов'язаний із матеріальним носієм і може існувати як цифровий код або інтерактивна система.

Для аудіовізуального мистецтва медіатизація означає переорієнтацію творчих стратегій відповідно до логіки цифрових платформ і форматів. Художній твір створюється з урахуванням екранної культури, принципів кліповості та інтерактивності. Глядач перестає бути пасивним реципієнтом і перетворюється на активного учасника комунікаційного процесу, що впливає на розвиток і трансформацію мистецького продукту.

Таким чином, медіатизація суспільства є комплексним соціокультурним процесом, який змінює систему культурних кодів, формує нові моделі комунікації та визначає специфіку сучасного естетичного

досвіду. Вона створює підґрунтя для виникнення нових форм аудіовізуального мистецтва, у яких цифрове середовище стає не лише технічним ресурсом, а структурним елементом культурної реальності. Конвергенція мистецтв у цифровому середовищі є одним із найхарактерніших проявів сучасної культурної трансформації. Вона означає зближення, взаємопроникнення та інтеграцію різних видів мистецтва в межах єдиного технологічного простору. Якщо у традиційній культурі мистецькі практики функціонували відносно автономно – як література, живопис, музика, театр чи кіно – то цифрове середовище створює умови для їх синтезу та формування нових гібридних форм. Цифрові технології забезпечують універсальний формат кодування інформації, що дозволяє поєднувати текст, звук, зображення, анімацію та інтерактивні елементи в одному медіапродукті. Внаслідок цього виникають мультимедійні та трансмедійні форми, в яких межі між видами мистецтва стають умовними. Аудіовізуальне мистецтво дедалі частіше поєднує елементи кінематографа, музичної композиції, цифрової графіки, перформансу та програмування.

Конвергенція проявляється у створенні інтерактивних інсталяцій, імерсивних перформансів, цифрових вистав і VR-проєктів, де глядач одночасно взаємодіє з візуальним простором, звуковим середовищем і наративною структурою. У таких практиках художній твір постає не як завершений об'єкт, а як динамічна система, що розгортається в процесі взаємодії з аудиторією. Відбувається зміна статусу мистецької форми: вона стає процесуальною, відкритою до трансформації та доповнення. Важливим аспектом конвергенції є стирання меж між «високою» та масовою культурою. Цифрові платформи забезпечують широке розповсюдження мистецького контенту, сприяючи інтеграції елементів популярної культури у професійне мистецтво і навпаки. Це зумовлює формування нової естетики, що поєднує академічні традиції з цифровими форматами, гейміфікацією та мережевими практиками.

Конвергенція також пов'язана зі зміною ролі митця. Сучасний автор дедалі частіше виступає як медіахудожник, який працює на перетині мистецтва і технології, опановуючи інструменти програмування, цифрового монтажу, тривимірного моделювання. Творчий процес набуває колективного характеру, об'єднуючи фахівців із різних галузей – від дизайнерів до інженерів і саунд-артистів. Таким чином, формується новий тип творчої кооперації, заснований на міждисциплінарності.

У культурологічному вимірі конвергенція мистецтв засвідчує зміну парадигми художнього мислення. Вона відображає перехід від лінійної, жанрово визначеної структури мистецтва до мережевої, гібридної та мультимодальної організації культурного простору. Художній образ у цифровому середовищі більше не обмежується однією формою вираження, а функціонує як багатовимірна система знаків і сенсів [1, 178–179].

У цифровій медіаекосистемі аудіовізуальне мистецтво зазнає якісної трансформації, що виявляється передусім у розширенні його жанрових меж. Якщо в класичному розумінні аудіовізуальне мистецтво асоціювалося переважно з кінематографом, телебаченням або відеоартом, то сьогодні воно функціонує як багатовимірна система форм, інтегрованих у цифрове середовище. Межі між окремими жанрами стають рухомими, а сам термін «аудіовізуальне» охоплює широкий спектр інтерактивних, мультимедійних і мережевих практик [2, 33].

Розширення меж жанру пов'язане також із мережевими платформами, які трансформують способи створення та розповсюдження контенту. Короткі відеоформати, стримінгові трансляції, мультимедійні блоги та інтерактивні проєкти стають частиною художнього поля. Аудіовізуальне мистецтво виходить за межі спеціалізованих інституцій – музеїв, кінотеатрів, галерей – і інтегрується у повсякденний цифровий простір. Важливою тенденцією є процесуальність і відкритість жанрових структур. У цифровому середовищі твір часто існує як динамічна система, що оновлюється, модифікується або доповнюється в режимі реального часу. З'являються формати, які не мають фіксованої форми завершеності, а функціонують як платформи для взаємодії. Це змінює традиційне розуміння жанру як стабільної категорії та сприяє формуванню «плинних» мистецьких форм. Окрім того, розширення жанрових меж супроводжується зміною статусу глядача. Інтерактивні інтерфейси, сенсорні технології та алгоритмічні системи дозволяють аудиторії впливати на художній процес і результат, що ще більше розмиває жанрові кордони та підсилює гібридний характер аудіовізуального мистецтва.

У цифровій медіаекосистемі аудіовізуальне мистецтво перестає бути чітко окресленою жанровою сферою й перетворюється на відкриту, мережеву та міждисциплінарну форму культурного виробництва. Розширення меж жанру є не лише наслідком технологічних інновацій, а й відображенням глибших змін у структурі сучасної культури [2, 34]. Гібридизація форм є однією з найхарактерніших рис сучасного аудіовізуального мистецтва в цифровому середовищі. Вона проявляється у поєднанні різних медіа, жанрів та технологій у межах одного художнього продукту, що дозволяє створювати нові види досвіду та розширювати межі естетичного сприйняття.

Так, відеоарт у цифровій медіаекосистемі перестає бути вузько галерейною формою та інтегрується з музикою, анімацією та програмними алгоритмами. Це дає можливість створювати динамічні, нелінійні наративи, де глядач стає співтворцем, а твір адаптується до його дій. Відеоарт перетворюється на мультимедійну платформу для експерименту з часом, простором і сенсорними враженнями.

Цифрові інсталяції поєднують просторову та мультимедійні компоненти, створюючи імерсивне середовище. Вони включають відео, звук, світло, сенсорні елементи та інтерактивні технології, що дозволяють

аудиторії взаємодіяти з твором. Інсталяція стає простором досвіду, у якому художній образ реалізується як система взаємопов'язаних елементів, що розгортається в процесі взаємодії.

VR-проекти (віртуальна реальність) формують повністю занурені середовища, де межі між реальним і віртуальним стираються. Вони поєднують елементи кіно, театру, ігрових практик, створюючи новий тип естетичного переживання. У VR-аудіовізуальних творах користувач стає учасником події, а не лише спостерігачем, що радикально змінює роль аудиторії і логіку викладання взаємопов'язаних подій.

Гібридизація форм сприяє також трансмедійному поширенню творчості. Один твір може існувати в різних форматах – як інтерактивна інсталяція, відео на платформі, VR-досвід – одночасно охоплюючи різні аудиторії та контексти. Цей процес відображає нову логіку мистецтва, в якій технологія і творчий задум взаємно збагачують один одного.

Інтерактивність у цифровому аудіовізуальному мистецтві стала не лише технологічною можливістю, а й культурною нормою, що визначає нові способи створення, сприйняття та поширення художніх творів. У традиційному мистецтві глядач був переважно пасивним спостерігачем, який сприймав твір у готовій, завершеній формі. У цифровому середовищі роль аудиторії радикально змінюється: вона стає активним співтворцем та навіть модифікатором художнього продукту. Інтерактивність проявляється у різних формах. Вона може бути сенсорною – коли користувач безпосередньо впливає на середовище через рухи, дотики або голосові команди; структурною – коли вибір аудиторії визначає розвиток наративу або логіку подій; соціальною – коли взаємодія відбувається у мережевих спільнотах і колективних проєктах. Завдяки цьому цифрове аудіовізуальне мистецтво стає процесуальним і відкритим, а його зміст формується у динамічній взаємодії між автором, твором і глядачем. Впровадження інтерактивності змінює естетичні норми. Твір перестає бути статичним і стає середовищем для експерименту, відкритим до численних варіантів сприйняття та інтерпретації. Інтерактивність також впливає на культурні практики та соціальні моделі. Вона формує новий тип аудиторії, орієнтованої на участь і співтворчість, а не лише на споглядання. Ця тенденція змінює спосіб організації культурних подій, програмування контенту та навіть визначення цінності мистецького продукту.

Традиційна модель авторства зазнає суттєвих змін. Якщо раніше художній твір мав чітко визначеного автора, який створював завершений твір, то сучасне аудіовізуальне мистецтво функціонує у рамках децентралізованої системи творення, де участь аудиторії, глядача стає органічною частиною творчості. Такий підхід породжує феномен «співтворчості», а твір постає як колективний продукт взаємодії.

Децентралізація авторства проявляється у багатьох формах. Сучасні технології дозволяють користувачам впливати на сюжет, композицію або структуру твору. Онлайн-платформи та відкриті цифрові середовища дають

можливість багатьом учасникам одночасно вносити зміни, додавати елементи або адаптувати твір під власне сприйняття. У таких умовах твір перестає бути стабільним об'єктом і перетворюється на динамічну систему, що постійно модифікується.

Феномен співтворчості пов'язаний із новими комунікативними практиками. Користувачі стають не лише пасивними споживачами контенту, а активними партнерами художника у процесі виробництва смислів. Це стосується не лише цифрових інсталяцій, відеоарту або VR-проектів, а й мережеских художніх спільнот, де творчість формується колективно, часто анонімно або в рамках відкритих ліцензій [3, 55]. Децентралізація авторства трансформує також культурну цінність твору. Важливими стають не лише художні характеристики, а й здатність твору забезпечити взаємодію, залучення аудиторії та адаптивність до різних контекстів. Автор більше не є єдиним джерелом сенсу, а сенс формується у спільному процесі, що відображає багатовимірність сучасної цифрової культури.

Цифрове мистецтво відіграє важливу роль у період соціальних трансформацій, оскільки здатне швидко реагувати на зміни суспільних умов, формувати нові символічні коди, а також підтримувати культурну ідентичність. Воно виступає своєрідним інструментом комунікації, який допомагає висловлювати колективні переживання, привертати увагу до соціально важливих тем і створювати простори для діалогу.

У цифровому середовищі мистецтво набуває оперативності: митці можуть створювати роботи та транслювати їх в онлайн-просторі практично миттєво, залучаючи широку аудиторію. Інтерактивність, гібридні форми та імерсивні технології дозволяють глядачам не лише спостерігати, а й активно брати участь у художньому процесі, що посилює ефект соціальної залученості та емпатії [3, 57].

В українському контексті цифрове аудіовізуальне мистецтво набуває особливої значущості під час соціальних та політичних змін. Воно стає ефективним інструментом збереження національної ідентичності, трансляції культурних сенсів та документування знакових подій. Цифрові технології дозволяють митцям швидко реагувати на реальність, створюючи твори, які фіксують соціальні процеси, емоційні стани спільнот та історичні події, які формують сучасну українську культуру. Серед українських практик особливо виразно проявляється відеоарт та цифрові інсталяції, присвячені темам війни, міграції, культурної спадщини та соціальної солідарності. Такі проекти створюють імерсивні простори, де глядач стає активним учасником: він не лише спостерігає, а переживає події, взаємодіє з образами та навіть впливає на розвиток художньої форми. Наприклад, інтерактивні інсталяції українських художників дозволяють аудиторії досліджувати соціальний простір періоду воєнного стану, або відчувати досвід внутрішньо переміщених осіб через аудіовізуальні та сенсорні ефекти [3, 68].

Важливу роль відіграють VR-проекти та мультимедійні платформи, які надають змогу створювати повністю занурені середовища, де користувач

може пережити історичні чи соціальні події через відчуття присутності. Такі проекти не лише документують сучасні події, а й формують колективну пам'ять, створюючи нові способи осмислення сучасної української реальності [3, 69]. Крім того, онлайн-платформи та цифрові галереї стають інструментами глобальної комунікації: українські аудіовізуальні твори можуть одночасно досягати локальної та міжнародної аудиторії, поширюючи культурні сенси і сприяючи формуванню іміджу країни як сучасного та технологічно орієнтованого культурного середовища.

Таким чином, цифрове аудіовізуальне мистецтво в сучасній Україні реалізує подвійне соціокультурне завдання: з одного боку, воно зберігає та транслює національну ідентичність і культурну пам'ять; з іншого – створює простір для колективного переживання, інтерактивної участі та рефлексії. У періоди соціальних і політичних трансформацій, воєнного стану такі практики стають не лише відображенням реальності, а й активним чинником її осмислення, формуючи нову модель культурної взаємодії та суспільної солідарності [4, 215].

У наш час, цифрова аудіовізуальна культура перебуває на етапі активної трансформації, і її перспективи розвитку тісно пов'язані з динамікою технологічних, соціальних та культурних змін. Сучасні тенденції свідчать про поступовий перехід від традиційних форм мистецтва до гнучких, міждисциплінарних і мережевих практик, у яких інтерактивність, імерсивність та персоналізація стають ключовими характеристиками. А однією з головних перспектив є розширення міждисциплінарності та конвергенції мистецтва. Завдяки цьому виникають нові жанри та форми, здатні пропонувати багатовимірний досвід сприйняття. Водночас ця конвергенція стимулює розвиток нових творчих ролей, коли митці стають медіа-художниками, розробниками інтерактивних сценаріїв і креаторами цифрових екосистем.

З розвитком VR, AR, AI та сенсорних технологій аудиторія стає співтворцем художнього процесу. Майбутнє цифрової аудіовізуальної культури передбачає посилення цього феномену: твори будуть адаптуватися до індивідуальних смислових та емоційних преференцій користувачів, створюючи унікальний досвід для кожного учасника.

Під впливом глобалізації та мережевому поширенню контенту цифрові платформи дозволяють митцям інтегруватися у світові культурні процеси, одночасно забезпечуючи збереження національної ідентичності через локальні сенси, історію та символи. Це відкриває нові можливості для міжкультурного діалогу, співпраці та міжнародної експозиції, що стає особливо актуальним для українського культурного контексту [4, 218].

Штучний інтелект та алгоритмічні системи відкривають можливості для створення складних мультимедійних систем, в яких мистецтво і технологія перебувають у постійному взаємозв'язку. Водночас виникає потреба в етичних та культурологічних межах використання AI у мистецтві, щоб не втратити цінність авторського задуму та соціально-

культурного контексту [4, 219]. Цифрові музеї, віртуальні галереї, інтерактивні виставки та фестивалі дозволяють створювати простори колективного переживання і водночас інтегрувати аудиторію в процес співтворчості. Такі практики формують нову модель культурного споживання, де глядач активно взаємодіє з твором, а мистецтво стає простором соціальної комунікації та ідентифікації.

Слід зазначити, що перспективи розвитку цифрової аудіовізуальної культури тісно пов'язані з освітньо-технологічними ініціативами. Поширення знань про цифрові медіа, мультимедійне виробництво та міждисциплінарну творчість дозволяє формувати нові покоління митців, здатних працювати на перетині технології та культури. Локальні академічні програми та медіа-лабораторії створюють основу для сталого розвитку цифрового мистецтва, підвищуючи його соціальну та культурну значущість.

Отже, перспективи цифрової аудіовізуальної культури включають:

- інтеграцію різних мистецьких дисциплін у гібридні форми;
- інтерактивність і персоналізацію досвіду;
- глобалізацію контенту при збереженні локальної ідентичності;
- використання AI і новітніх технологій у творчому процесі;
- формування імерсивних просторів для колективного переживання;
- освітнє та культурне забезпечення нового покоління митців.

У перспективі цифрова аудіовізуальна культура має стати динамічною, мережевою і колективною системою, здатною адаптуватися до соціальних змін, створювати нові смисли та зміцнювати культурну ідентичність у глобальному та локальному вимірах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Печеранський І. «Стримінгова революція» у відеоіндустрії та аудіовізуальній культурі (до 20-річчя YouTube). *Питання культурології*, 45, 2025. 164–180. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.45.2025.325044>.

2. Печеранський І., Шевчук, Ю. «Платформінг» як інструмент трансформації аудіовізуальних індустрій в епоху діджиталізації: перспективи та ризики. *Вісник КНУКиМ. Серія: Мистецтвознавство*, 2022. С. 33-41. URL : <https://doi.org/10.31866/2410-1176.47.2022.269550>.

3. Стулій А. І. Особливості використання мультимедійних засобів у контексті створення аудіовізуальних творів. Київ. 2024. 114 с. URL: https://knutkt.edu.ua/wpcontent/uploads/2024/05/STULII_Obgruntuvannya_online.pdf.

4. Ландяк О. Аудіовізуальне мистецтво як концепт у сучасному мистецтвознавчому дискурсі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мистецтвознавство*, 2017. №1 (вип. 36). С. 213–223. URL: <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/issue/archive>.

УДК 159.944:615.851

Аліна КРИШТАЛЬ,

кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID: 0000-0002-1818-6603

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, Україна

Ірина ВЛАСЕНКО,

Центр життєстійкості «Refectio»,

м. Черкаси, Україна

МЕДИТАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В УМОВАХ ПРОЛОНГОВАНОГО СТРЕСУ

У статті здійснено теоретико-емпіричний аналіз медитації як психологічного механізму формування життєстійкості особистості в умовах пролонгованого стресу, пов'язаного з наслідками військових дій. Теоретичну основу дослідження становлять концепція життєстійкості Сальвадор Мадді та сучасні підходи до вивчення усвідомленості (mindfulness) як форми медитативної практики. У дослідженні використано матеріали авторської медитативної практики.

Результати засвідчили статистично значуще підвищення рівня життєстійкості в учасників тренінгової групи, а також зниження рівня ситуативної тривожності та емоційного виснаження. Встановлено, що медитація опосередковано впливає на розвиток життєстійкості через механізми когнітивної переоцінки, підвищення усвідомленості та покращення емоційної саморегуляції. Доведено, що систематична медитативна практика сприяє стабілізації психоемоційного стану, розширенню адаптаційного потенціалу та формуванню якісно нових стратегій подолання стресу в умовах пролонгованого стресу.

Практичне значення дослідження полягає у можливості інтеграції медитативних практик до програм психологічного супроводу працівників ризиконебезпечних професій, а також у розробці профілактичних заходів з підвищення життєстійкості для різних груп населення.

Ключові слова: медитація, життєстійкість, пролонгований стрес, емоційна регуляція, майндфулнес.

Alina KRYSH TAL,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-1818-6603

National University of Civil Protection of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

Iryna VLASENKO,

Resilience Center 'Refectio',

Cherkasy, Ukraine

MEDITATION AS A PSYCHOLOGICAL MECHANISM FOR RESILIENCE FORMATION IN CONDITIONS OF PROLONGED STRESS

The article reveals theoretical and empirical analysis of meditation as a psychological mechanism for individual resilience formation in conditions of prolonged stress associated with the consequences of military operations. The theoretical basis of the study is Salvador Maddi's concept of resilience and modern approaches to the study of mindfulness as a form of meditative practice. The study uses the materials of the author's meditative practice implementation.

The results showed a statistically significant increase in the level of resilience in the participants of the training group, as well as a decrease of situational anxiety and emotional exhaustion level. It was established that meditation indirectly affects the development of resilience through the mechanisms of cognitive reappraisal, increased awareness and improved emotional self-regulation. It has been proven that systematic meditative practice contributes to the stabilization of the psycho-emotional state, the expansion of adaptive potential and the formation of qualitatively new strategies for overcoming stress in conditions of prolonged stress.

The practical significance of the study lies in the possibility of integrating meditative practices into psychological support programs for workers in risky professions, as well as in the development of preventive measures to increase resilience for different population groups.

Keywords: meditation, resilience, prolonged stress, emotional regulation, mindfulness.

Актуальність дослідження зумовлена тривалим перебуванням населення України в ситуації постійної загрози життю, ракетно-дронових атак, енергетичної нестабільності, інформаційно-психологічних впливів та складного економічного становища, що призводять до виснаження адаптаційних ресурсів і потребують науково обґрунтованих підходів до їх відновлення. Дисфункції, пов'язані зі стресом (хронічна тривожність, емоційне вигорання, порушення адаптації), негативно впливають на психічне та фізичне здоров'я, здатність до ефективної професійної діяльності й соціальної взаємодії, що актуалізує пошук дієвих психологічних механізмів саморегуляції та збереження життєстійкості. Життєстійкість як ключовий фактор адаптації до тривалого стресового впливу спрямована на забезпечення стабільності психічного функціонування, гнучкість когнітивно-емоційної регуляції та здатність до ефективного відновлення післястресових подій.

У цьому контексті медитація виступає як одна з перспективних психологічних практик, що набула особливого значення у зв'язку зі здатністю підтримувати усвідомленість, зменшувати психофізіологічну реактивність на стресові фактори і сприяти розвитку ефективних механізмів емоційної регуляції. Наукове осмислення медитації як психологічного механізму формування життєстійкості є актуальним у зв'язку з потребою

інтеграції психотерапевтичних практик у психологічну науку і розробкою ефективних психокорекційних програм, здатних підтримувати ментальне здоров'я в умовах сучасних стресогенних факторів.

Метою статті є обґрунтування медитації як ефективного психологічного механізму формування та розвитку життєстійкості в умовах пролонгованого стресу.

Практика медитації має багатовікове походження у східних духовних традиціях, однак у науковий дискурс це явище активно увійшло наприкінці XX століття через роботи Дж. Кабат-Зінна [1] та програму Mindfulness-Based Stress Reduction. П. Ковальчук тлумачить поняття «буддійська медитація» як «складна система цілеспрямованих практик, які формують інструкції для належного тренування свідомості» [2, 13]. Метою таких практик є формування навичок когнітивного зрушення у сприйнятті, що трансформує світогляд особи, яка здійснює медитативні практики, зокрема її щомоментний досвід і підвищує рівень її психологічного добробуту.

Різні підходи до тлумачення поняття «медитація» представлені у наукових працях С. Шапіро, Р. Волша, Д. Гоулмана, Дж. Кабат-Зінна, Р. Орнстайна та ін., які досліджують медитацію як комплекс технік зосередження уваги та розвитку усвідомленості.

М. Вест трактує поняття «медитація» як вправа, що передбачає або зосередження уваги на об'єкті, або розширення уваги в неселективний спосіб на весь обсяг свідомості. Докази свідчать про те, що медитація є технікою релаксації, яка призводить до зниження фізіологічного збудження, хоча вона також може спричиняти специфічні зміни у стані свідомості та сприйнятті [3, 457].

Як свідчать сучасні дослідження, медитація ефективна щонайменше через два механізми:

- «створення розслабленого стану, який протидіє надмірній активації нейрогормональних шляхів, спричиненій повторюваним стресом;
- розвиток здатності до метакогнітивної усвідомленості (здатність відсторонитися та спостерігати за змістом свідомості), що допомагає пацієнтам не реагувати на стрес автоматично (за допомогою високо обумовлених, засвоєних моделей поведінки) та допомагає їм краще переносити та регулювати емоційний стрес» [4].

У психологічному науковому дискурсі медитація інтерпретується як одна з практик саморегуляції, спрямованих на стабілізацію психічного стану, підвищення усвідомленості та зниження впливу стресових факторів. У сучасних психологічних дослідженнях особлива увага приділяється її когнітивно-регулятивним компонентам, зокрема здатності людини спрямовувати та утримувати увагу на поточному досвіді. Дедалі більшого значення у цьому контексті набуває поняття «майндфулнес», що визначає специфічну спрямованість когнітивних ресурсів особистості. У дослідженні життєстійкості зазначене виявляється як здатність здійснювати безоціночний

моніторинг поточного досвіду, таким чином нівелювати деструктивний вплив стресорів шляхом їх когнітивної переоцінки.

Концепт «майндфулнес» (у перекл. з англ. *mindfulness* – «усвідомленість») набув широкої наукової популярності наприкінці 1990-х – початку 2000-х років. У своєму дослідженні Т. Джонс [5, 19] звертає увагу на розуміння поняття «майндфулнес» у західній психології, що зосереджувалося переважно на концентрації. Згодом відбулася асиміляції східних антропологічних вчень про внутрішній світ особистості, методи самопізнання та саморегуляції. Відповідно до «буддійської психологічної моделі» виокремлюють кілька механізмів, таких як регуляція уваги, розуміння, прийняття/співчуття тощо, що допомагають регулювати суб'єктивний досвід. Цю модель також пов'язують з практикою усвідомленості, оскільки вона вважається «моделлю основних механізмів усвідомленості». Усвідомленість вимагає повного зосередження на «тут і зараз». Одностайності щодо показників усвідомленості у науковій спільноті дійти складно, проте більшість науковців погоджується, що усвідомленість спрямована на досягнення когнітивних, емоційних та нейрофізіологічних змін, що виникають у результаті тривалої практики.

Таким чином, майндфулнес може вважатися одним із ключових психологічних механізмів, за допомогою яких медитація сприяє розвитку життєстійкості в умовах пролонгованого стресу.

Позитивний вплив інтервенцій на основі майндфулнес відмічено у терапії спектру розладів: від хронічного болю до залежної поведінки [1]. Відповідно до праць Т. Джонса результатами численних емпіричних досліджень застосування практик майндфулнес серед підлітків і дорослих продемонстрували ефективність формування адаптивних стратегій подолання стресу, розвиток психологічної стійкості та вдосконалення навичок саморегуляції. Доведено, що основні механізми усвідомленості, зокрема спрямована увага, рефлексивне усвідомлення та прийняття емоційних стимулів забезпечують можливість неупередженого сприйняття власних емоційних переживань, що, своєю чергою, детермінує формування ефективних копінг-стратегій і позитивно впливає на показники психологічного здоров'я та суб'єктивного благополуччя [5, 27], що особливо актуально в умовах пролонгованого стресу, зокрема внаслідок воєнних дій.

Значущість емоцій визначається індивідуальним досвідом особистості, що може зумовлювати формування неадаптивних прив'язаностей і викривлених уявлень про емоційні стани як невід'ємну складову «Я-концепції». У межах такої інтерпретації емоції сприймаються як тягар, що у подальшому провокує утримання або пригнічення. Водночас одним із ключових ефектів практики майндфулнес є формування розуміння тимчасового та процесуального характеру емоцій, які постійно виникають і зникають. Це сприяє їх більш об'єктивному сприйняттю та підвищує рівень емоційної саморегуляції [5, 27].

Таким чином, усвідомлене ставлення до емоцій створює підґрунтя для ефективнішої емоційної регуляції. Це зумовлює необхідність звернення до наукових підходів, що пояснюють механізми цього процесу.

Т. Джонс вказує на суперечливість поглядів щодо впливу регулювання емоцій, що набуває більшої стійкості, якщо людина змінює свої фактичні оцінки, а не свої почуття. Однак у психологічній науці виокремлюють ще й «стимул-орієнтовану модель», що спрямована на ідентифікацію емоцій, які особа збирається відчувати, таким чином, зменшуючи прив'язаність до них, утримуючи когнітивну стійкість. Зазначена мета-усвідомленість проактивно базується на ідеї, що відсутність прив'язаності зменшує значущість стимулів-подразників. В умовах пролонгованого стресу особистість часто потрапляє у пастку когнітивної румінації – нав'язливого відтворення негативних думок, що виснажує адаптаційний ресурс. Практика майндфулнес допомагає зменшити дезадаптивне румінативне мислення. Загалом, майндфулнес медитація – це «техніка, яка навчає практикам регулювання емоцій, таким як когнітивна переоцінка, що зрештою корисно для загального психологічного благополуччя і здорового, збалансованого життя» [5, 28].

У межах програми Mindfulness-Based Stress Reduction описано структуру медитативної практики, яка зазвичай включає: підготовку та налаштування уваги, фокусування на диханні або тілесних відчуттях, спостереження за думками та емоціями, повернення уваги до об'єкта концентрації, завершення практики та інтеграцію досвіду [6]. Д. Гоулман та Р. Девідсон описують медитативну практику як процес, що включає етапи стабілізації уваги, розвитку усвідомленого спостереження, зниження автоматичних реакцій, формування стійких психологічних змін (емоційна регуляція, життестійкість тощо) [7].

Дотримання поетапності медитативної практики і ретельна підготовка до їх виконання є передумовою її ефективності. На початковому етапі психолог створює сприятливі умови для проведення практики: здійснює вибір тихого комфортного місця, акцентує на прийнятті зручної пози, стабілізує дихання учасників практики і спонукає до початкового зниження зовнішніх і внутрішніх відволікань. На цьому етапі відбувається налаштування уваги й формування наміру практики.

Наприклад, у процесі проведення групових занять з психологічного розвантаження із використанням авторської розробки медитативної практики *«Усвідомлене тілесне розслаблення»* на першому етапі психолог проговорює такі фрази: *«Добрий день! Зараз ми з Вами виконаємо медитацію на розслаблення»*.

Знайдіть зручне положення. Дозвольте собі на кілька хвилин відкласти все, що вас турбує. Повільно заплющте очі. Видихаємо все, що накопичилося на день. Зробіть м'який вдих... і повільний видих. Ще раз вдихніть і видихніть. Повторіть це ще два рази. М'яко вдихаємо та видихаємо».

На етапі зосередження уваги психолог спрямовує увагу на певний об'єкт (дихання, тілесні відчуття, мантру тощо). Основним завданням є утримання уваги та м'яке повернення її до обраного об'єкта у разі відволікання: *«Зверніть увагу як повітря наповнює та розширює ваші легені. Відчуйте, як з кожним видихом тіло стає легшим. Перенесіть увагу на своє дихання. Не намагайтеся змінювати його – просто спостерігайте. Дозвольте подиху бути природним, спокійним.*

Тепер відчуйте свої ступні. Уявіть, що з кожним видихом напруга спускається вниз, у землю. Відчуйте, як розслабляються пальці ніг, підйоми стоп, щиколотки. Плавно слідуйте за своїми відчуттями вгору – до локтів, колін, стегон. Дозвольте їм стати м'якими, легкими, теплими.

Якщо Ви відчуваєте напруження – просто скажіть собі: «Я дозволяю собі розслабитися».

Сконцентруйтесь на животі. З кожним вдихом він м'яко піднімається і опускається з кожним видихом. Дозвольте цій хвилі рухатися спокійно, рівномірно.

Розслабте груди, плечі. Уявіть, як тягарі дня повільно сповзають з них. Плечі опускаються, стають вільними. Плавно переведіть увагу на руки – від плечей до кінчиків пальців. Кожен м'яз розм'якується, наче тане.

Переведіть увагу на обличчя. Розслабте щелепу, губи, щоки. Дозвольте очам спокійно відпочити. Розслабте міжбрів'я і лоб. Зробіть ще один м'який вдих... і повільний видих».

За умови правильного виконання медитативної практики на етапі поглиблення усвідомленості зосередження поступово стає стабільнішим, зменшується інтенсивність сторонніх думок, з'являється стан більшої внутрішньої тиші і здатності спостерігати за власними переживаннями без оцінювання. На цьому етапі формується стан майндфулнесу – усвідомленого перебування у стані «тут і зараз»: *«Відчуйте своє тіло як одне ціле – тепле, спокійне, розслаблене. Затримайтеся в цьому стані».*

На завершальному етапі медитативної практики відбувається поступовий вихід із медитативного стану, увага повертається до зовнішнього середовища: *«Коли будете готові – повільно поворухніть пальцями рук і ніг, порухайте плечима, шиєю та розплющіть очі. Поверніться до цієї кімнати, з відчуттям легкості та спокою. Я вдячна Вам за те, що приділили час собі та своєму тілу».*

Важливим є усвідомлення пережитого досвіду та його подальша інтеграція у повсякденну діяльність.

У роботі з пролонгованим стресом застосовано авторські розробки медитативних практик, зокрема *«Лісова дорога спокою»*.

На підготовчому етапі проведення медитації психолог налаштовує групу на медитацію: *«Займіть зручне положення. Дозвольте собі виділити кілька хвилин для себе. Ця медитація про повернення до спокою, до внутрішнього центру, до місця всередині вас, яке завжди тихе й стійке.*

Дозвольте тілу розслабитися. Якщо вам комфортно – заплющте очі. Ми починаємо».

На етапі зосередження уваги фрази психолога спрямовують концентрацію учасників практики на дихання: *«Видихаємо все, що накопичилося на день... Зробіть повільний вдих... і такий же м'який видих, зробіть ще один довгий, глибокий вдих. Відчуйте, як повітря наповнює ваші легені... На видиху – уявіть, що ваше тіло стає важчим, теплішим, спокійнішим.*

З кожним вдихом ви наближаєтесь до себе. З кожним видихом – відпускаєте напругу».

Основна частина медитативної практики – етап поглиблення усвідомленості – супроводжується фразами психолога: *«Уявіть, що перед вами стежка, яка веде в ліс. Це не просто ліс: це місце сили, спокою й ясності. Повітря тут прохолодне й чисте. Пахне сосною, травою й ранковою росою. Зробіть крок у цей ліс. Відчуйте, як земля під ногами м'яко пружинить. Як вітер ніжно торкається вашої шкіри.*

Ви рухаєтесь вперед повільно, без поспіху. Сонячні промені пробиваються крізь гілки, лягаючи на стежку золотими клптиками світла.

Це світло м'яке. Воно не сліпить – воно заспокоює. Кожен крок легкий.

Кожен подих вільний. Прислухайтесь: у лісі є власна музика. Тихе шелестіння листя. Десь у висоті – спів птаха. І далекий шум дерев, які ніби дихають разом з вами».

Візуалізаційний фрагмент медитативної практики активує функцію створення психологічного відчуття безпеки та внутрішнього ресурсу: *«Стежка приводить вас до невеликої галявини. На ній стоїть камінь або пень – місце, де можна сісти й відпочити. Сідайте. Відчуйте землю під собою – тверду, стабільну, надійну. Вона тримає вас. Підтримує. Нагадує, що ви в безпеці. Ви відчуваєте, як тепло сонця торкається ваших плечей. Як м'який вітер гладить волосся. Як тіло приємно важчає, стаючи спокійним і довірливим.*

Уявіть, що промінь сонця опускається на ваші груди. У цьому місці всередині вас починає світитися невелика куля теплого світла. Вона розширюється з кожним вашим вдихом. І наповнює вас зсередини: спокоєм... ясністю... легкістю... доброзичливістю до себе. Дозвольте цьому світлу розлитися в руки, груди, живіт, ноги, стопи. Усе ваше тіло – тепле, м'яке, спокійне».

Основними функціями цієї частини медитативної практики є:

- поглиблення релаксації – візуальні і словесні (за наявності музичного супроводу) образи безпечного природного середовища знижують психоемоційне напруження;
- концентрації уваги – уявний простір стає об'єктом фокусування уваги;

- емоційної регуляції – позитивні образи сприяють стабілізації емоційного стану;
- пошуку внутрішнього ресурсу – образ «безпечного місця» допомагає актуалізувати внутрішні психологічні ресурси;
- імерсивна функція – створює ефект глибшого занурення у медитативний досвід.

Відмітимо доречність афірмативного фрагменту, що полягає у використанні позитивних підтримувальних висловлювань, у якому слова виконують функцію активації внутрішніх ресурсів: *«Можливо, у цей момент ви почуєте слова – чи то власної мудрості, чи самого лісу. Це можуть бути прості фрази: «Ти в безпеці», «Все добре», «Я з тобою». Дозвольте цим словам оселитися всередині».*

Завершальний етап медитативної практики: *«Ви підводитеся зі свого місця й поволі йдете назад стежкою. Світло лісу залишається всередині вас – як тихе внутрішнє сонце. Крок за кроком ви повертаєтесь до реального світу. Але спокій, який ви знайшли, залишиться з вами.*

Зробіть глибокий вдих... І повільний, м'який видих. Поверніть увагу до тіла: до рук, стоп, дихання. Легенько порухайте пальцями. Можете розплющити очі. Згадайте це світло всередині – воно ваше. І ви можете повернутися до нього будь-якої миті. Дозвольте собі повільно повернутися в день, зберігаючи спокій та ясність. Дякую!».

Переважає більшість медитативних практик була розроблена в релігійному або духовному контексті; їхньою кінцевою метою було певне духовне зростання, особистісна трансформація або трансцендентальний досвід. Однак дослідження підтверджують, що медитація може бути корисною незалежно від культурного, духовного чи релігійного походження людини [4]. Медитація допомагає людині розмежувати безпосередній досвід і його ментальну інтерпретацію, що запобігає надмірному зануренню у негативні думки. Така дистанційована позиція є основою життєстійкості. Вона дозволяє мозку залишатися гнучким, допомагаючи особистості зберігати контроль над життям і діяти конструктивно навіть за дестабілізуючих обставин.

Згідно з концепцією резильєнтності С. Мадді життєстійкість базується на залученості, відчутті контролю і готовності до виклику. Практики усвідомленості безпосередньо корелюють із цими компонентами, оскільки привчають індивіда до толерантності щодо дискомфорту та невизначеності. У ситуації пролонгованого стресу медитація функціонує як психологічне «гартування», де регулярна зустріч із внутрішніми переживаннями без спроб їх витіснення формує високий поріг психологічної вразливості та сприяє посттравматичному зростанню особистості.

Зауважимо також, що у сучасних психологічних дослідженнях взаємозв'язку між медитацією та майндфулнес виявлено, що майндфулнес та емоційний інтелект значимо пов'язані із рівнем освіти, так само як і самомотивація, розпізнавання емоцій інших та емпатія. Також емоційний

інтелект, розпізнавання емоцій інших, обізнаність та не реактивність пов'язані із віком [8, 19], що неодмінно має бути враховано у процесі формування життєстійкості.

Таким чином, аналіз результатів проведених медитативних практик, подальше спостереження за учасниками групи і проведення бесід дали змогу відмітити позитивну динаміку у зниженні рівня тривожності і формуванні навичок життєстійкості. Зауважимо, що у своєму дослідженні ми не претендуємо на повноту висвітлення всіх аспектів проблеми, що зумовлює необхідність подальших наукових пошуків у напрямі формування життєстійкості в умовах пролонгованого стресу.

Узагальнення наукових підходів засвідчило, що медитативні практики виступають ефективним інструментом психічної саморегуляції, сприяючи стабілізації емоційного стану, розвитку усвідомленості та підвищенню здатності особистості до адаптації в складних життєвих обставинах.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні довготривалого ефекту медитативних практик та аналізі показників психофізіологічних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kabat-Zinn, J. (2013) *Full Catastrophe Living: Using the Wisdom of Your Body and Mind to Face Stress, Pain, and Illness*. Bantam Books, New York.
2. Ковальчук, П. В. (2025). Термінологія буддійської медитації в контексті палійського канону. *Культурологічний альманах*, 3, 12–21. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.2>.
3. West, M. (1979). Meditation. *British Journal of Psychiatry*.135(5), 457–467. URL: <https://doi.org/10.1192/bjp.135.5.457>.
4. MSD Довідник версія для фахівців. URL: https://www.msdmanuals.com/uk/professional/special-subjects/integrative-complementary-and-alternative-medicine/meditation?utm_source=chatgpt.com.
5. Jones, T. M. (2018). The Effects of Mindfulness Meditation on Emotion Regulation, Cognition and Social Skills. *European Scientific Journal, ESJ*, 14(14), 18. URL: <https://doi.org/10.19044/esj.2018.v14n14p18>.
6. Salmon, P., Sephton, S., Weissbecker, I., Hoover K., Ulmer, Ch., Studts, J. L. (2004). Mindfulness meditation in clinical practice, *Cognitive and Behavioral Practice*. Volume 11, Issue 4, Pp. 434–446. URL: [https://doi.org/10.1016/S1077-7229\(04\)80060-9](https://doi.org/10.1016/S1077-7229(04)80060-9).
7. Goleman, D., Davidson, R. J. (2017). *Altered Traits: Science Reveals How Meditation Changes Your Mind, Brain, and Body*.
8. Каплуненко, Я. Ю., Кучина, В. В. (2023). Дослідження взаємозв'язку між медитацією та майндфулнес, дисоціативними проявами й емоційним інтелектом. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія»*, (74), 13–23. URL: <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2023-74-02>.

Людмила ЛАЗОРЕНКО,
ORCID: 0009-0006-0076-2920

Валентина ПОДЛЕСНА,
ORCID: 0009-0002-1147-3471

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті досліджується роль української мови у професійній підготовці майбутніх фахівців цивільного захисту та пожежної безпеки. Аналізуються актуальні проблеми формування професійно-мовленнєвої компетентності, особливості використання термінології в нормативному дискурсі, службовій документації та кризовій комунікації. Розглядаються основні підходи до навчання української мови за професійним спрямуванням, компетентнісний підхід, дискурсивні та документознавчі аспекти мовної підготовки. Окрему увагу приділено методичним засадам формування мовленнєвої компетентності через моделювання професійних ситуацій, роботу з документацією та рольові сценарії. Додатково акцентується на інтеграцію міждисциплінарних знань та використання сучасних цифрових інструментів для підтримки мовної підготовки, що дозволяє студентам швидше опановувати професійну термінологію та вдосконалювати комунікативні навички.

Ключові слова: українська мова, професійна підготовка, цивільний захист, мовленнєва компетентність, термінологія, професійна комунікація.

Liudmyla LAZORENKO,
ORCID: 009-0006-0076-2920

Valentyna PODLESNA,
ORCID: 0009-0002-1147-3471

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

UKRAINIAN LANGUAGE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF CIVIL PROTECTION SPECIALISTS

This article examines the role of the Ukrainian language in the professional training of future civil protection and fire safety specialists. It analyzes current issues in the formation of professional linguistic competence, features of terminology use in normative discourse, official documentation, and crisis communication. The article also considers the main approaches to

teaching Ukrainian for professional purposes, including the competency-based approach, discursive and document-knowledge aspects of language training. Special attention is paid to methodological principles for developing communicative competence through professional situation modeling, document work, and role-playing scenarios. Additionally, the article emphasizes the integration of interdisciplinary knowledge and the use of modern digital tools to support language training, which allows students to master professional terminology more quickly and improve their communication skills.

Keywords: *Ukrainian language, professional training, civil protection, communicative competence, terminology, professional communication.*

Професійна діяльність майбутніх фахівців цивільного захисту і пожежної безпеки є багатогранною та надзвичайно відповідальною, оскільки передбачає постійне комунікування в умовах стресу, кризових ситуацій та надзвичайних подій [1; 6]. Незважаючи на те, що працівники служб цивільного захисту щодня контактують з колегами, керівництвом та населенням, вони потребують системного вдосконалення свого мовлення, збагачення словникового запасу професійною лексикою та опанування термінології, необхідної для ефективної комунікації у кризових ситуаціях [1]. Особливо важливим є формування навичок оперативного реагування на усні повідомлення та швидкого письмового оформлення інформації у багатозадачних ситуаціях.

Актуальність мовної підготовки зумовлена кількома ключовими факторами. Перший – нормативний дискурс, який включає службові документи, інструкції, акти, рапорти, а також нормативні акти, закони та підзаконні акти, що регламентують діяльність підрозділів цивільного захисту. Дотримання мовних норм у цих документах забезпечує правову та технічну безпеку об'єктів і населення. Другий аспект – комунікація в кризових умовах, коли точність, чіткість і зрозумілість повідомлень безпосередньо впливає на ефективність реагування підрозділів та безпеку людей. Третій аспект – професійна комунікація у повсякденній діяльності, що охоплює взаємодію з колегами, керівництвом, представниками інших служб і населенням. Сьогодні для підвищення ефективності комунікації активно використовуються інтерактивні тренажери та симуляції кризових ситуацій, які дозволяють студентам практикуватися в безпечному середовищі та отримувати зворотний зв'язок щодо мовленнєвих помилок.

У сучасних умовах складних загроз системна мовна підготовка стає ключовою для забезпечення високого рівня професійної компетентності та ефективності роботи підрозділів ДСНС. Крім того, професійна мовна підготовка сприяє формуванню аналітичного мислення та оперативного прийняття рішень. Під час моделювання кризових ситуацій студенти відпрацьовують різні варіанти дій, коректно формулюють завдання та роблять оперативні записи для подальшого аналізу [6; 7]. Наприклад, у навчальному сценарії з ліквідації аварійного

витоку хімічної речовини студент повинен скласти повідомлення для керівництва, повідомлення для евакуації людей та службовий рапорт, при цьому дотримуючись термінології та норм офіційно-ділового стилю. Додатково вони аналізують потенційні ризики та розробляють варіанти комунікації з громадськістю, що допомагає підвищити критичне мислення та готовність до нештатних ситуацій.

Важливим аспектом є також адаптація мовних навичок до умов швидкозмінної професійної реальності. Працівники ДСНС та інших підрозділів цивільного захисту часто виконують завдання у стресових, надзвичайних або екстремальних умовах, де будь-яка неточність або незрозуміла формулювання може призвести до серйозних наслідків. Наприклад, під час ліквідації пожежі у багатоповерховому будинку, фахівець має одночасно координувати евакуацію мешканців, передавати оперативну інформацію керівництву та комунікувати з сусідніми підрозділами. У таких умовах ефективність комунікації прямо залежить від рівня мовленнєвої компетентності, знання спеціальної термінології та здатності швидко обирати адекватні лексичні засоби. Практика показує, що впровадження регламентованих мовних шаблонів для повідомлень і рапортів суттєво знижує ризик помилок та підвищує швидкість реагування.

В Україні мовну підготовку майбутніх фахівців здійснюють, зокрема, у Національному університеті цивільного захисту, де курс «Українська мова за професійним спрямуванням» викладається з урахуванням специфіки професійної діяльності [7; 8; 9]. Основою цього навчання є професійно-орієнтований підхід, який інтегрує реальні професійні ситуації у навчальний процес, спрямований на формування компетентностей, необхідних для подальшої діяльності в умовах надзвичайних ситуацій. Мета цього підходу – навчити майбутніх фахівців використовувати спеціальну термінологію, складати службові документи, формувати ділове мовлення та здійснювати оперативну комунікацію у кризових умовах. Крім того, увага приділяється міжособистісним аспектам комунікації та етичним нормам поведінки у стресових ситуаціях, що є додатковим чинником підвищення професійної ефективності.

Професійно-орієнтований підхід передбачає моделювання професійних ситуацій, практично спрямовані вправи та використання галузевої термінології, що забезпечує інтеграцію знань із нормативно-правової бази. Професійно-орієнтований підхід також передбачає інтеграцію міждисциплінарних завдань, які моделюють реальні професійні ситуації. Наприклад, у рамках тренувального заняття студенти можуть отримати сценарій аварійного витоку газу на промисловому об'єкті. Їм необхідно скласти службовий рапорт, правильно викласти командні інструкції, організувати евакуацію та забезпечити координацію з місцевими службами охорони здоров'я та поліцією. Такий підхід одночасно розвиває мовленнєву компетентність, навички командної взаємодії, критичне мислення та здатність працювати з нормативними документами.

Додатково ефективним є поєднання мовної підготовки з психологічними та технічними аспектами діяльності. Наприклад, у сценарії ліквідації аварії на хімічному підприємстві студенти вивчають правила поводження з речовинами, одночасно складають службові рапорти та проводять інструктаж колег з безпеки, використовуючи професійну лексику та стандарти комунікації. Така інтеграція сприяє формуванню комплексної компетентності, де мовні, комунікаційні та професійні навички працюють разом [2, 8].

Опанування документознавчого компонента включає не лише знання структури службових документів, а й уміння швидко підбирати термінологічні засоби, відповідні до конкретного виду документації: рапорт, наказ, протокол, акт або довідка. Наприклад, у ситуації проведення навчальної евакуації в школі, фахівець має оформити акт виконання заходів, де зазначаються точні дії персоналу, час та результати виконання. Таке завдання одночасно розвиває лексичну точність, логіку побудови повідомлення та відповідність нормативним стандартам.

Важливо також навчати студентів адаптувати документи залежно від конкретної надзвичайної ситуації. Наприклад, під час тренування з ліквідації затоплення в житловому кварталі фахівець оформлює акт огляду території, протокол взаємодії з місцевими службами та довідку про стан обладнання. Кожен документ повинен відповідати нормам офіційно-ділового стилю, містити точні терміни та чітку структуру, що дозволяє уникнути двозначностей і непорозумінь [6; 7]. Подібні вправи одночасно розвивають мовленнєву компетентність, логіку викладу та здатність працювати в команді.

Мовна компетентність і мовленнєва компетентність є ключовими складовими професійної підготовки. Компетентність визначає здатність особистості застосовувати знання, уміння та професійні навички у конкретних ситуаціях, а компетенція – це формальна сукупність знань і умінь, необхідних для виконання трудових функцій. Українські науковці (Д. Годлевська, І. Козубовська, Н. Левицька, Ю. Варданян, О. Винославська, Н. Бібік, Р. В'язова, О. Земко) наголошують, що професійна компетентність є системною і включає пізнавальні, емоційно-вольові та комунікативні компоненти, які визначають ефективність професійного спілкування у різних умовах. Важливою складовою компетентності є здатність до самостійного оцінювання ситуації, оперативного прийняття рішень та чіткого викладу інформації у письмовій та усній формі. Міжнародні дослідники (Ф. Вейнерт, Дж. Гуді, Ж. Делор, Дж. Карсон, Р. Кеган, Дж. Консант) також підкреслюють, що формування компетентності є основою професійної підготовки, оскільки дозволяє фахівцеві ефективно діяти в умовах невизначеності та високої відповідальності.

Для більшої наочності, мовленнєва компетентність може бути розглянута як багаторівнева система, що включає чотири ключові рівні: семантичний (знання значень термінів та спеціальної лексики),

структурний (уміння логічно поєднувати мовні одиниці в цілісний текст або усне повідомлення), функціональний (здатність обирати стиль, тон та форму повідомлення залежно від ситуації) та соціокультурний (розуміння контексту взаємодії, дотримання етичних норм і правил комунікації). Така деталізація дозволяє викладачам та методистам більш цілеспрямовано планувати заняття, орієнтовані на практичне застосування знань у конкретних професійних завданнях.

Крім чотирьох рівнів, важливо враховувати динамічність мовленнєвої компетентності. Вона формується не лише під час аудиторних занять, а й через практичну діяльність, спостереження за роботою досвідчених фахівців та аналіз реальних ситуацій [1; 6]. Наприклад, під час участі у навчальній евакуації студент відпрацьовує способи інструктування персоналу та населення, використовуючи адекватну термінологію, відповідну до характеру надзвичайної події. Такий підхід допомагає поєднувати теоретичні знання з практичними навичками, що підвищує готовність до дій у реальних умовах.

Мовна компетентність майбутніх фахівців цивільного захисту включає знання правил української мови та здатність грамотно й чітко висловлювати свої думки під час усного та письмового спілкування, володіння діловим стилем, а також знання спеціальної термінології, що забезпечує оперативний обмін інформацією під час надзвичайних ситуацій.

Мовленнєва компетентність розглядається як здатність застосовувати знання мови на практиці, використовуючи як мовні, так і позамовні засоби (міміка, жести, інтонація). А. Богуш та Н. Гавриш відзначають, що мовна компетентність охоплює граматику, лексику та фонетику, тоді як мовленнєва компетентність – це практичні навички говоріння, аудіювання, читання та письма, що реалізуються у професійній діяльності. О. Кучерук розглядає мовленнєву компетентність як інтегроване новоутворення мовної особистості, яке формується через різні мовленнєві операції та взаємозв'язок між змістом і формою висловлювання. А. Залізняк наголошує на відокремленні мовної та мовленнєвої компетентності: знання мови є передумовою для якісної комунікації, тоді як мовленнєва компетентність підтверджує практичне застосування знань у професійній діяльності. С. Караман виділяє чотири типи компетенцій: мовну, мовленнєву, соціокультурну та функціонально-комунікативну. Мовна компетенція визначає знання норм, а мовленнєва – здатність говорити, слухати, писати та читати у професійних ситуаціях.

Формування професійно-мовленнєвої компетентності здійснюється через методичні прийоми, що включають моделювання реальних надзвичайних ситуацій, роботу з службовою документацією, рольові сценарії, аналіз текстів та ситуативне мовлення. Наприклад, під час тренування у студентів може бути змодельована пожежа в адміністративній будівлі. Фахівці повинні організувати евакуацію, надати вказівки персоналу, поінформувати керівництво, підготувати службовий рапорт і здійснити

комунікацію з місцевою владою та ЗМІ. На першому етапі відбувається усна комунікація між членами підрозділу, де реалізується лінгвістична компетентність (точність формулювань), дискурсивна (структурованість команд), а також етична компетентність (коректність, дотримання субординації). На другому етапі здійснюється комунікація з населенням, що передбачає добір нейтральної, недискримінаційної лексики та психологічно виважений тон. Третій етап передбачає комунікацію з представником місцевої влади, де важлива точність викладу інформації, структурованість повідомлення та дотримання офіційно-ділового стилю. На останньому етапі реалізується документознавчий компонент, тобто оформлення службових документів відповідно до нормативних вимог.

Додатково сучасні цифрові інструменти навчання, такі як інтерактивні платформи, онлайн-симуляції та термінологічні бази, відіграють важливу роль у підвищенні ефективності мовної підготовки. Вони надають студентам можливість самостійного опрацювання матеріалу, отримання миттєвого зворотного зв'язку та багаторазового тренування у модельованих професійних комунікаційних ситуаціях. Інтеграція цифрових ресурсів у навчальний процес дозволяє майбутнім фахівцям цивільного захисту ефективніше засвоювати спеціальну термінологію та швидко адаптувати мовленнєві навички до динамічних і високонавантажених умов професійної діяльності.

Крім того, міждисциплінарна інтеграція є необхідною складовою комплексної професійної підготовки. Вивчення мови не обмежується ізольованими лінгвістичними вправами, а поєднується з технічними, психологічними та організаційними аспектами діяльності цивільного захисту. Наприклад, під час моделювання надзвичайних ситуацій студенти одночасно застосовують правильну термінологію, приймають рішення у стресових умовах, координують дії команди та оформлюють службові документи. Такий підхід забезпечує пряме перенесення мовленнєвої компетентності у практичну діяльність, підвищуючи готовність фахівців до реальних кризових ситуацій.

Дискурсивна компетентність особливо проявляється у кризових комунікаціях. Наприклад, під час організації заходів із запобігання наслідкам повені, фахівець повинен у межах однієї розмови координувати дії рятувальників, давати чіткі інструкції населенню та одночасно підготувати письмовий звіт для керівництва. Уміння формувати логічну послідовність повідомлень, дотримуючись правил жанрової і структурної організації тексту, забезпечує ефективність оперативної роботи та мінімізує ризики непорозумінь і помилок.

Для формування дискурсивної компетентності корисно відпрацьовувати багаторівневі сценарії комунікації. Наприклад, у навчальному сценарії з пожежі на складі студент повинен одночасно: давати команди підлеглим, повідомляти про ситуацію керівництву, інструктувати населення про евакуацію та оформлювати письмовий

рапорт [1; 6]. Така практика дозволяє відпрацьовувати здатність швидко обирати стиль спілкування (командний, офіційно-діловий, інструктивний), розвивати швидкість мислення та підвищує впевненість у власних діях.

Особливу увагу приділено використанню державної мови відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови». Для деяких посад працівники ДСНС зобов'язані підтверджувати рівень володіння мовою державним сертифікатом (С1-С2). Державний сертифікат видається після комп'ютерного іспиту, що включає такі частини: «Культура мови», «Читання», «Письмо» та «Говоріння». Сертифікація забезпечує високий рівень володіння мовою та можливість ефективного використання її у професійній діяльності.

Досвід навчання показує, що інтеграція іспитів з практичними завданнями значно підвищує ефективність підготовки. Наприклад, під час заняття з української мови студенти одночасно виконують вправи з формування службових документів і моделюють комунікаційні сценарії: оповіщення населення про загрозу, взаємодія з керівництвом, інструктаж колег. Такий комплексний підхід дозволяє відпрацьовувати мовленнєві навички у реалістичних умовах, що сприяє закріпленню знань та формуванню впевненості у застосуванні мови на практиці.

Висновок. Системна мовна підготовка майбутніх фахівців цивільного захисту є ключовим чинником їхньої професійної ефективності, особливо у кризових та надзвичайних умовах. Формування професійно-мовленнєвої компетентності включає лінгвістичні, комунікативні, дискурсивні, документознавчі та етичні компоненти, що забезпечують точність, чіткість та оперативність комунікації. Компетентність і компетенція взаємопов'язані: компетенція визначає знання і навички, компетентність – здатність їх застосування у практичних професійних ситуаціях.

Методика навчання української мови за професійним спрямуванням із моделюванням професійних ситуацій, роботою з документацією та рольовими сценаріями інтегрує теоретичні знання з практикою. Додатково вона включає інтеграцію з психологічними та технічними аспектами діяльності, що сприяє розвитку критичного мислення, підвищенню впевненості у професійних діях та готовності до надзвичайних ситуацій [2; 8; 9].

Таке комплексне навчання забезпечує ефективну підготовку фахівців, здатних швидко орієнтуватися у складних умовах, дотримуватися норм державної мови та стандартів службової комунікації, а також підтримувати високий рівень безпеки населення та об'єктів. Впровадження практично-орієнтованих методик у процес підготовки офіцерів цивільного захисту дозволяє сформувати професійно компетентного, комунікаційно гнучкого та відповідального спеціаліста [6; 7; 8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій А., Турлюк С. Бабій А., Турлюк С. Комунікативна компетентність – основа професійної діяльності спеціаліста // Молодий

вчений. 2023. № 1.1 (113.1). С. 1–5. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-113.1-1>.

2. Дворська А. О., Москаленко О. І. Підготовка професійної комунікативності як психолого-педагогічна проблема у авіаційних закладах // *Авіація та космонавтика: напрями інноваційного розвитку: збірник тез XXXXII Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених, курсантів і студентів до Всесвітнього Дня авіації і космонавтики* (м. Кропивницький, 12 квітня 2023 р.). Кропивницький: Льотна академія НАУ, 2023. С. 99–100.

3. Мельник І. В. Оптимізація професійної діяльності майбутніх фахівців пожежної безпеки за рахунок культури спілкування // *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали Міжвузівської наукової конференції молодих науковців, курсантів, студентів та слухачів. 19 квітня 2017 року, м. Черкаси. Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2017. С. 204.*

4. Ненько Ю. П. Педагогічні умови забезпечення ефективності професійно орієнтованої комунікативної підготовки майбутніх офіцерів служби цивільного захисту // *Освітній простір України. – Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2017. №11. С. 81–87.*

5. Ненько Ю. П. Підготовка фахівця як предмет психолого-педагогічного аналізу // *Професійна освіта: проблеми і перспективи. Київ: Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, 2017. Випуск 12. С. 41–46.*

6. Огаренко, Т. А. (2024). Комунікативна компетентність як складова загальної культури працівника правоохоронних органів // *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика. 2024. № 1. С. 44–47.* <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-1-9-1>.

7. Освітньо-професійна програма пожежна безпека. Режим доступу: <https://surl.li/khdock>.

8. Самборська Н. М. Комунікативна компетентність у структурі професійної компетентності майбутнього фахівця // *Педагогічні науки. – Випуск 1 (83), 2023. Режим доступу: <https://eprints.zu.edu.ua/21948/1/23.pdf>.*

УДК 377:656:004.9

Андрій ЛИТВИН,

кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID: 0000-0003-1400-6510

Університет Григорія Сковороди в Переяславі,

м. Переяслав, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ З ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ В УКРАЇНІ ПІД ВПЛИВОМ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

У статті проаналізовано трансформацію професійної освіти з транспортної логістики в Україні в умовах цифровізації, євроінтеграційних процесів та повномасштабної війни. Обґрунтовано зростання ролі транспортної логістики як стратегічної сфери та підвищення вимог до професійної підготовки фахівців. Визначено ключові проблеми модернізації професійної освіти, зокрема нерівномірність цифровізації, потребу в оновленні змісту освітніх програм і формуванні цифрових та безпекових компетентностей. Окреслено пріоритетні напрями подальшої трансформації професійної освіти з транспортної логістики відповідно до сучасних викликів.

Ключові слова: *євроінтеграція, воєнний стан, професійна підготовка, умови, компетентність.*

Andrii LYTUVYN,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

ORCID:0000-0003-1400-6510

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,

Pereiaslav, Ukraine

TRANSFORMATION OF PROFESSIONAL EDUCATION IN TRANSPORT LOGISTICS IN UKRAINE UNDER THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION AND EUROPEAN INTEGRATION CHALLENGES

The article analyzes the transformation of professional education in transport logistics in Ukraine under the influence of digitalization, European integration processes, and the full-scale war. It substantiates the growing strategic importance of transport logistics and the increasing requirements for the professional training of specialists in this field. The key challenges of modernization are identified, including the uneven implementation of digital technologies, the need to update educational programs, and the formation of digital and safety-related competencies. The priority directions for further

transformation of professional education in transport logistics in accordance with contemporary challenges are outlined.

Keywords: *European integration, military camp, professional training, intelligence, competence.*

Сучасний розвиток професійної освіти в Україні відбувається в умовах глибоких соціально-економічних трансформацій, спричинених не лише процесами цифровізації та євроінтеграції, а й повномасштабною війною, яка суттєво вплинула на всі сфери суспільного життя. Транспортна логістика в умовах воєнного стану набула особливого стратегічного значення, оскільки забезпечує безперервність постачання гуманітарних вантажів, функціонування критичної інфраструктури, релокацію підприємств, підтримку обороноздатності держави та відновлення економіки. За таких обставин зростають вимоги до професійної підготовки фахівців з транспортної логістики, які мають володіти не лише фаховими, а й цифровими, управлінськими та безпековими компетентностями.

Війна стала потужним каталізатором цифрової трансформації освітнього процесу, зумовивши масове впровадження дистанційних і змішаних форм навчання, використання цифрових освітніх платформ, віртуальних симуляторів та автоматизованих систем управління навчальним процесом. Паралельно з цим євроінтеграційний вектор розвитку України актуалізує потребу гармонізації професійної освіти з європейськими стандартами, зокрема у частині оновлення змісту освітніх програм, упровадження компетентнісного підходу, розвитку дуальної освіти та забезпечення відповідності підготовки фахівців вимогам європейського ринку праці. У цьому контексті трансформація професійної освіти з транспортної логістики потребує комплексного науково-педагогічного осмислення з урахуванням викликів воєнного часу.

Незважаючи на активізацію процесів модернізації професійної освіти, система підготовки фахівців з транспортної логістики в Україні залишається вразливою до впливу воєнних, технологічних та інституційних викликів. Воєнні дії призвели до руйнування або пошкодження закладів освіти та транспортної інфраструктури, дефіциту матеріально-технічних ресурсів, кадрових втрат, порушення традиційних форм організації освітнього процесу. За таких умов виникає потреба у швидкій адаптації професійної освіти до нових реалій функціонування транспортно-логістичної системи держави.

Водночас цифровізація освітнього процесу відбувається нерівномірно та часто без належного методичного забезпечення, що ускладнює формування практичних професійних компетентностей здобувачів освіти. Євроінтеграційні процеси, своєю чергою, висувають підвищені вимоги до якості професійної підготовки, стандартизації результатів навчання та мобільності фахівців. У сукупності ці чинники зумовлюють наявність суперечності між об'єктивною потребою у

висококваліфікованих фахівцях з транспортної логістики, здатних діяти в умовах кризових і воєнних ситуацій, та реальними можливостями системи професійної освіти щодо забезпечення такої підготовки, що й визначає актуальність досліджуваної проблеми.

Питання розвитку професійної освіти в Україні в умовах цифровізації та євроінтеграції широко висвітлюються у працях вітчизняних науковців, які досліджують проблеми компетентнісного підходу, цифрової трансформації освітнього середовища, впровадження інноваційних педагогічних технологій та модернізації змісту професійної підготовки, серед яких А. Гуржій, І. Гриценко, В. Ковальчук, М. Козяр, А. Литвин, В. Соловйов, Л. Мовчан, П. Лузан, Л. Хомич, Л. Руденко.

Дослідження трансформації логістики під впливом цифровізації є важливим, оскільки цифрові технології змінюють структуру та ефективність логістичних систем. Це вимагає комплексного підходу та використання міжнародного й національного досвіду. Серед вітчизняних дослідників можна відзначити: А. Максимчука, С. Войтка, В. Лісицю, К. Закерничну, Я. Колешню, Н. Потапову, І. Фоміченка, С. Баркову.

Значний науковий доробок присвячено також питанням дуальної освіти, стандартизації професійної підготовки та інтеграції української освіти до європейського освітнього простору.

У сучасних дослідженнях все частіше акцентується увага на впливі воєнного стану на функціонування системи освіти, зокрема на проблемах забезпечення безперервності навчання, психолого-педагогічної підтримки здобувачів освіти, використання дистанційних і змішаних форм навчання в кризових умовах. Окремі наукові праці присвячені підготовці фахівців для транспортної галузі та логістики з урахуванням вимог безпеки, управління ризиками, цифрового моніторингу транспортних процесів. Водночас комплексні дослідження, у яких трансформація професійної освіти з транспортної логістики розглядається крізь призму одночасного впливу цифровізації, євроінтеграційних процесів та викликів повномасштабної війни, залишаються поодинокими, що підсилює наукову й практичну значущість обраної теми.

Важливим пріоритетом цифрової трансформації професійної освіти є можливість значного підвищення рівня зайнятості населення та сприяння розвитку нових галузей науки і виробництва. Завдяки гнучким формам навчання, здобувачі освіти мають можливість поєднувати освіту з роботою, що підвищує їхню мотивацію і забезпечує реальний практичний досвід. У цій ситуації надзвичайно важливо, щоб професійна освіта відповідала європейським стандартам, адже це створює можливості для міжнародної мобільності випускників та інтеграції України в європейський освітній простір [1].

Трансформація професійної освіти у сфері транспортної логістики є складним багатовимірним процесом, що охоплює зміну змісту, форм і методів підготовки фахівців у відповідь на зовнішні соціально-економічні,

технологічні та інституційні виклики. Сучасна педагогічна наука розглядає професійну освіту як системну соціально-педагогічну категорію, яка передбачає цілеспрямоване формування професійних компетентностей, що забезпечують ефективну діяльність випускників у реальних умовах функціонування галузі. Ця позиція знайшла відображення в працях провідних дослідників проблем професійної освіти, зокрема у підходах, що підкреслюють роль педагогічних умов у формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців, інтеграцію теоретичних знань із практичними вміннями та адаптацію змісту освіти до вимог ринку праці.

Сучасні концептуальні підходи передбачають використання інноваційних технологій навчання, які сприяють формуванню інформаційної, цифрової та професійної культури здобувачів освіти, що особливо важливо в умовах глобальної цифровізації. Професійна освіта має орієнтуватися на розвиток здатності до самостійної діяльності, адаптивності до змін, роботи з цифровими інформаційними системами та моделями реального сектора економіки. Ці положення добре відображені в сучасних дослідженнях, де наголошується на взаємозв'язку між професійною підготовкою та цифровою компетентністю як ключовим чинником конкурентоспроможності фахівця [2].

В умовах воєнного стану в Україні виникає нагальна потреба у подальшій адаптації професійної освіти, зокрема транспортно-логістичної, до умов нестабільності, ризиків та непередбачуваних змін у логістичних ланцюгах, що зумовлює не лише зміни в освітньому процесі, а й у підходах до організації підготовки фахівців. Зокрема, значення набуває формування компетентностей щодо управління ризиками, безпеки логістичних операцій, застосування інтелектуальних систем планування та моніторингу, що відповідає сучасним вимогам професійної діяльності в умовах військових викликів [3].

Серед проблем цифровізації професійної освіти варто назвати і недостатній рівень готовності викладачів до ефективного використання цифрових технологій, що спричинено швидкими темпами впровадження цифровізації в освітній процес. Більшість викладачів потребують спеціалізованої підготовки до роботи у цифровому освітньому середовищі. Застарілі підходи до підвищення кваліфікації педагогічних працівників часто не відповідають вимогам часу, що затримує темпи цифрової трансформації професійної освіти. Для використання цифрових технологій у навчанні необхідні стандарти та відповідна нормативна база, які визначатимуть вимоги до рівня цифрових компетентностей як для здобувачів освіти, так і для викладачів. Без таких стандартів важко забезпечити однаковий рівень підготовки та оцінювання результатів навчання, що сповільнює інтеграційні процеси професійної освіти України в загальноєвропейський освітній простір. Також необхідно наголосити й на фінансових обмеженнях. Витрати на придбання обладнання, програмного забезпечення та навчальних матеріалів є дорогі, а в умовах

економічної нестабільності державні та місцеві бюджети не завжди можуть забезпечити необхідний рівень фінансування закладів освіти. Дефіцит коштів спонукає до пошуку альтернативних джерел отримання фінансових ресурсів, зокрема через міжнародні гранти та партнерські програми [4].

Цифровізація освітнього процесу виступає ключовим фактором трансформації професійної освіти, який реалізується через впровадження цифрових платформ, симуляційних засобів, автоматизованих систем управління навчанням та дистанційних освітніх сервісів. У сучасних педагогічних дослідженнях підкреслюється, що цифрові технології не лише оптимізують навчальний процес, а й стають засобом формування професійної компетентності майбутніх фахівців, включно з логістичними компетентностями, що передбачають здатність приймати ефективні управлінські рішення в умовах інформаційної нестабільності.

Цифровізація освіти є наступним етапом після інформатизації, відкриваючи можливості для глибокої трансформації освітнього процесу. Створення цифрового середовища висуває нові вимоги до педагогів – не лише щодо технічної обізнаності, а й щодо зміни професійної ментальності. Сучасний педагог має формувати нову парадигму взаємодії зі здобувачами освіти, де він не просто передає знання, а стає активним навігатором у цифровому просторі, сприяючи розвитку їхнього критичного мислення, самостійності та інформаційної грамотності [5, с. 28].

У межах професійної освіти цифрове освітнє середовище доцільно розглядати як інтегровану систему педагогічних і технологічних рішень, спрямованих на підвищення практичної спрямованості підготовки майбутніх фахівців. Використання цифрових платформ, електронних освітніх ресурсів та інтерактивних навчальних модулів створює умови для поєднання теоретичного навчання з моделюванням реальних виробничих і логістичних процесів, що є особливо важливим для формування професійних компетентностей здобувачів освіти.

Професійна діяльність педагога в умовах цифрової трансформації передбачає не лише володіння сучасними цифровими інструментами, а й здатність педагогічно доцільно інтегрувати їх у навчальний процес. Це забезпечує можливість організації практико-орієнтованого навчання з використанням віртуальних лабораторій, симуляторів та середовищ моделювання, які дозволяють відтворювати складні виробничі ситуації та прийняття рішень у безпечному навчальному форматі.

Окремого значення набуває застосування цифрових технологій як засобу підтримки інтернаціоналізації професійної освіти. Використання міжнародних цифрових освітніх платформ, мережевих проєктів і спільних онлайн-курсів сприяє наближенню змісту та стандартів професійної підготовки до європейських освітніх практик. Такий підхід відповідає сучасним науковим дослідженням українських учених, у яких наголошується на потенціалі цифрових сервісів як інструменту розвитку

міжнародної співпраці та інтеграції національної системи освіти в європейський освітній простір.

В освітній практиці професійних закладів така цифрова трансформація передбачає застосування віртуальних лабораторій, електронних освітніх ресурсів, інтерактивних модулів для моделювання логістичних процесів, що дозволяє моделювати складні реальні ситуації під час підготовки фахівців. Підтримка інтернаціоналізації навчання через цифрові сервіси сприяє встановленню професійних стандартів, які наближають національну освіту до європейських практик, що зазначено в роботах українських науковців щодо цифрових можливостей у підтримці міжнародної співпраці в освіті.

У контексті повномасштабної війни цифровізація стала не лише інноваційною перевагою, а й умовою забезпечення безперервності професійної підготовки, що сприяло адаптації освітнього процесу до форс-мажорних обставин. Дистанційні, змішані форми навчання, використання платформ для синхронного та асинхронного навчання дозволили підтримати освітній процес у періоди активних бойових дій, зменшуючи ризики втрати якості освіти.

Євроінтеграція виступає важливим зовнішнім чинником, що спрямовує модернізацію професійної освіти, включаючи сферу транспортної логістики. У теоретичних дослідженнях підкреслюється необхідність гармонізації національних освітніх стандартів із європейськими рамками кваліфікацій, що забезпечує мобільність фахівців в європейському освітньому та професійному просторі.

Особлива увага у цьому контексті приділяється розвитку дуальної освіти, співпраці з роботодавцями та інтеграції практичних модулів, що відповідають вимогам європейського ринку праці. Такий підхід дозволяє підвищувати якість підготовки фахівців, забезпечувати їхню здатність реагувати на актуальні потреби логістичних компаній та транспорту.

Системний перегляд змісту освітніх програм передбачає включення міжнародних стандартів логістики, знань про європейські транспортні мережі, правові аспекти міжнародних перевезень, що сприяє формуванню професійних компетентностей, орієнтованих на європейський та світовий ринок праці.

В умовах повномасштабної війни традиційні форми організації освітнього процесу в закладах професійної освіти зазнали суттєвих змін. Обмеження безпекового характеру, переміщення здобувачів освіти та педагогічних працівників, руйнування матеріально-технічної бази зумовили необхідність оперативного переходу до гнучких, адаптивних і технологічно орієнтованих моделей навчання. У цьому контексті особливої актуальності набувають змішані та дистанційні форми навчання, які поєднують синхронну й асинхронну взаємодію, практикоорієнтовані завдання та цифрові симуляційні середовища.

Для підготовки фахівців з транспортної логістики особливо важливим є системне використання проблемно-орієнтованого навчання, кейс-методів, проєктної діяльності та імітаційного моделювання як провідних дидактичних інструментів формування професійної готовності до діяльності в умовах підвищеної невизначеності. Зазначені методи дають змогу відтворювати реальні логістичні ситуації воєнного та кризового характеру, зокрема порушення ланцюгів постачання, вимушені зміни маршрутів перевезень, необхідність оперативного управління ризиками, а також логістичне забезпечення гуманітарних і оборонних потреб держави.

Застосування таких підходів сприяє розвитку у здобувачів освіти аналітичного та стратегічного мислення, здатності до прийняття обґрунтованих управлінських рішень у стресових умовах, ефективної міждисциплінарної взаємодії та відповідальності за результати професійної діяльності. Крім того, інтеграція імітаційного моделювання та проєктної діяльності в освітній процес забезпечує наближення навчання до реальних потреб ринку праці, підвищує практичну спрямованість професійної підготовки та відповідає сучасним європейським підходам до компетентнісно орієнтованої професійної освіти.

Ключовим результатом трансформації професійної освіти з транспортної логістики є формування комплексу професійних, цифрових і соціально значущих компетентностей, необхідних для ефективної діяльності в умовах нестабільності та підвищених ризиків.

В умовах цифровізації та війни зростає значення цифрової компетентності, яка передбачає володіння сучасними інформаційними системами управління перевезеннями, електронними платформами логістичного моніторингу, аналітичними інструментами обробки даних, а також здатність до інформаційної безпеки та критичного мислення. Формування цих компетентностей має здійснюватися системно, шляхом інтеграції цифрових інструментів у зміст фахових дисциплін, а не лише в межах окремих навчальних курсів.

Особливої уваги в умовах воєнного стану потребує формування безпекових та управлінських компетентностей, пов'язаних із плануванням логістичних операцій в екстремальних умовах, оцінюванням ризиків, дотриманням вимог охорони праці та безпеки перевезень. Такі компетентності є складовою сучасної професійної культури фахівця з транспортної логістики та відповідають європейським стандартам підготовки кадрів.

Аналіз сучасного стану професійної освіти з транспортної логістики дозволяє виокремити низку пріоритетних напрямів її подальшої трансформації. По-перше, це системне оновлення освітніх програм із урахуванням воєнних викликів, цифрових тенденцій та вимог європейського ринку праці. По-друге, посилення практикоорієнтованої складової навчання через розвиток дуальної освіти, партнерства з

логістичними компаніями та транспортними підприємствами, включаючи ті, що працюють у сфері гуманітарної та кризової логістики.

Таким чином, трансформація професійної освіти з транспортної логістики в Україні в умовах війни, цифровізації та євроінтеграційних викликів має системний характер і потребує комплексного науково-педагогічного супроводу, що відкриває перспективи для подальших досліджень і практичних інновацій у цій сфері.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що трансформація професійної освіти з транспортної логістики в Україні в умовах повномасштабної війни, цифровізації та євроінтеграційних викликів має системний, багаторівневий і динамічний характер. Воєнний стан суттєво актуалізував роль транспортної логістики як стратегічної сфери забезпечення життєдіяльності держави, що, своєю чергою, зумовило підвищення вимог до якості та змісту професійної підготовки фахівців.

Обґрунтовано, що цифровізація в сучасних умовах виступає не лише інструментом модернізації освітнього процесу, а й необхідною умовою забезпечення його безперервності, гнучкості та практичної спрямованості. Використання цифрових освітніх платформ, імітаційного моделювання, дистанційних і змішаних форм навчання створює можливості для формування професійних, цифрових і безпекових компетентностей майбутніх фахівців з транспортної логістики, здатних ефективно діяти в кризових і нестабільних умовах.

Визначено, що євроінтеграційні процеси стимулюють оновлення змісту професійної освіти відповідно до європейських стандартів і рамок кваліфікацій, посилення компетентнісного підходу, розвиток дуальної освіти та практикоорієнтованої підготовки. Водночас ефективна інтеграція європейського досвіду потребує збереження національних освітніх традицій і врахування специфіки функціонування транспортно-логістичної системи України в умовах війни.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні моделей професійної підготовки фахівців з транспортної логістики в умовах воєнного та післявоєнного відновлення України, а також у науковому обґрунтуванні педагогічних умов формування їхньої готовності до діяльності в європейському логістичному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Радкевич, В. О. Цифровізація професійної освіти на засадах партнерства державного та приватного секторів. *Технологічна і професійна освіта: проблеми і перспективи*. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 9 травня 2024 р. Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2024. С. 234–236.

2. Литвин А. В. «Інформаційні технології в контексті професійної адаптації учнів ПТНЗ.» *Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи*. 2010: С. 52–56.

3. Михайлик Н. І. Основні виклики та перспективи розвитку транспортної логістики в умовах війни. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*, 2024, 20 (1): С. 163–172.

4. Гуржій А, Радкевич В, Пригодій М. Методологічні засади цифровізації інформаційно-освітнього середовища закладу професійної освіти. *Нові технології навчання [інтернет]*. 30, Грудень 2022 [цит. за 06, Лютий 2026]; (96): 44-53. доступний у: <https://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/317>.

5. Сисоєва С. Цифровізація освіти: педагогічні пріоритети. *Освіта і суспільство*. 2021. № 10–11. С. 24–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2021_4_5 (дата звернення: 03.02.2026).

УДК 378.147:364:303.7

Ольга МАЛЬЦЕВА,

доктор філософських наук, доцент

ORCID:0000-0002-1497-4098

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»,

м. Дніпро, Україна

**СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДИСЦИПЛІНИ
«ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПРОЄКТУВАННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ»
У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАГІСТРІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ
ІІО «СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА КОНСУЛЬТУВАННЯ»**

У статті обґрунтовано соціогуманітарний потенціал навчальної дисципліни «Прогнозування та проєктування в соціальній сфері» як інтегративного компонента магістерської підготовки за спеціальністю ІІО «Соціальна робота та консультування». Розкрито роль сценарного аналізу та проєктного конструювання у формуванні аналітичної культури й стратегічного мислення майбутніх магістрів. Акцентовано увагу на тому, що опанування методів прогнозування дозволяє фахівцям перейти від реактивних моделей допомоги до обґрунтованої консультативної діяльності, яка базується на передбаченні ризиків та оцінюванні довгострокових наслідків соціальних втручань. Визначено методичні умови (дизайн-мислення, симуляційне моделювання, кейс-стаді) та критерії оцінювання професійної спроможності здобувачів, що забезпечують становлення їхньої фахової ідентичності як суб'єктів відповідального соціального рішення.

Ключові слова: соціогуманітарний потенціал, дисципліна «Прогнозування та проєктування в соціальній сфері», соціальне прогнозування, соціальне проєктування, магістерська підготовка,

соціальна робота, консультування, сценарний аналіз, професійна ідентичність соціального працівника.

Olha MALTSEVA,

PhD in Philosophy, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-1497-4098

State Higher Educational Institution

«Pryazovskyi State Technical University»,

Dnipro, Ukraine

**SOCIO-HUMANITARIAN POTENTIAL OF THE DISCIPLINE
«FORECASTING AND DESIGNING IN THE SOCIAL SPHERE» IN
THE PROFESSIONAL TRAINING OF MASTERS IN SPECIALTY
I10 «SOCIAL WORK AND COUNSELING»**

Abstract The article substantiates the socio-humanitarian potential of the academic discipline "Forecasting and Designing in the Social Sphere" as an integrative component of master's training in specialty I10 "Social Work and Counseling". The role of scenario analysis and project design in the formation of analytical culture and strategic thinking of future masters is revealed. The emphasis is placed on the fact that mastering forecasting methods allows specialists to move from reactive models of assistance to evidence-based counseling activities based on risk anticipation and assessment of the long-term consequences of social interventions. The methodological conditions (design thinking, simulation modeling, case studies) and criteria for evaluating the professional competence of students are determined, ensuring the formation of their professional identity as subjects of responsible social decisions.

Keywords: socio-humanitarian potential, discipline «Forecasting and Designing in the Social Sphere», social forecasting, social designing, master's training, social work, counseling, scenario analysis, professional identity of a social worker.

Магістерська підготовка за спеціальністю І10 «Соціальна робота та консультування» передбачає формування здатності до професійного аналізу складних соціальних ситуацій, розроблення обґрунтованих рішень і їхнього практичного супроводу. У структурі цієї підготовки значну роль відіграє дисципліна «Прогнозування та проектування в соціальній сфері», оскільки вона задає методологічні засади конструювання професійних дій, їх логічної послідовності та оцінювання результатів.

Сучасна професійна діяльність у сфері соціальної роботи та консультування функціонує в умовах багаторівневих соціальних змін, зростання індивідуалізованих запитів клієнтів, міжвідомчої взаємодії та вимог до доказовості втручань. За цих обставин важливою стає не лише компетентність у застосуванні окремих методик, але й уміння

вибудовувати цілісні алгоритми аналізу ситуації, визначати можливі сценарії її розвитку та проєктувати відповідні інтервенції. Саме ці аспекти становлять предметний зміст дисципліни.

Для освітньої програми спеціальності І10 дисципліна виконує інтегративну функцію: вона поєднує знання соціальних процесів, принципи планування та технології оцінювання з практикою індивідуального й групового консультування. У цьому контексті прогнозування забезпечує аналітичну основу професійних рішень, а проєктування – інструмент їх структурного оформлення у вигляді програм, планів або моделей втручання. Така конфігурація знань і умінь визначає якість підготовки магістра як фахівця, здатного працювати з довготривалими змінами, а не лише з окремими епізодами професійної взаємодії.

Актуальність дослідження зумовлена потребою концептуально окреслити соціогуманітарний потенціал дисципліни «Прогнозування та проєктування в соціальній сфері» в межах освітньої програми за спеціальністю І10 «Соціальна робота та консультування», з'ясувати її місце у формуванні професійної культури магістра та визначити внесок у підготовку фахівців, здатних до системного аналізу й обґрунтованого проєктування практик соціальної допомоги та консультування.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. У наукових публікаціях останніх двох десятиліть значну увагу приділено проблематиці соціального проєктування, програмного планування, оцінювання соціальних інтервенцій, а також розвитку компетентнісних моделей підготовки фахівців соціальної сфери. У працях з теорії та методології соціальної роботи розглядаються питання стратегічного управління соціальними змінами, логіко-структурного підходу до розроблення програм, моніторингу та оцінювання результативності професійних втручань. Окремий масив досліджень присвячено доказовій практиці, рефлексивності фахівця, міждисциплінарності професійної підготовки та інтеграції соціальних наук у зміст магістерських програм.

Водночас у фокусі більшості напрацювань перебувають або загальні аспекти підготовки соціальних працівників, або технології соціального проєктування в контексті управління програмами та розвитком громад. Питання інтеграції прогнозування та проєктування саме в площину консультативної практики розглядається фрагментарно. Дослідження, що стосуються консультування, переважно зосереджені на методах індивідуальної та групової роботи, психотерапевтичних підходах, етичних стандартах і комунікативних техніках. При цьому методологічний зв'язок між прогнозуванням соціальних процесів, проєктуванням інтервенцій і побудовою довгострокових стратегій консультування окреслений недостатньо системно.

У зарубіжній науковій літературі питання стратегічного мислення, соціального проєктування, оцінювання програм і їх методологічного

забезпечення розробляються в межах теорії та практики соціальної роботи, а також досліджень у сфері консультування. М. Пейн (модерна теорія соціальної роботи) аналізує концептуальні моделі професійної діяльності та їх вплив на структуру практики. К. Хілі (теорія соціальної роботи в контексті консультування) розглядає інтеграцію теоретичних підходів у професійне прийняття рішень. Л. Домінеллі (антипригнічувальна соціальна робота) акцентує увагу на структурному аналізі соціального оточення як умові професійного втручання. Дж. Мідглі (теорія соціального розвитку) обґрунтовує значення стратегічного планування у сфері соціальних змін.

Методологічний вимір проблеми представлений у працях М. Паттона, який обґрунтовує підхід до оцінювання, орієнтованого на практичне використання результатів дослідження; акцент робиться на тому, що дизайн оцінювання має відповідати реальним потребам суб'єктів прийняття рішень. У роботах П. Россі, М. Ліпсі та Дж. Генрі розроблено системну модель оцінювання соціальних програм, що передбачає аналіз логіки втручання, визначення показників ефективності та інтерпретацію результатів у контексті соціальної політики. Дж. Брайсон розглядає стратегічне планування як інструмент організації діяльності в публічному та неприбутковому секторах, підкреслюючи його значення для формування послідовних управлінських рішень. У дослідженнях Д. Шона концепція рефлексивної практики окреслює професійну діяльність як процес осмислення дій у ході їх реалізації, що має безпосередній зв'язок із консультативною взаємодією та прийняттям рішень у складних ситуаціях. У сфері консультування Г. Кори пропонує структуровані моделі роботи з клієнтом, у яких поєднуються оцінювання потреб, формування цілей і планування втручання.

В українських дослідженнях проблематика професійної підготовки фахівців соціальної сфери розглядається в рамках модернізації вищої освіти, розвитку компетентнісного підходу та формування професійної відповідальності. У працях В. П. Андрущенка акцентовано філософсько-освітні засади трансформації університетської освіти; І. Д. Бега – особистісний вимір професійного становлення; С. О. Сисоєвої – інноваційні освітні технології; О. В. Безпалько, Н. М. Коляди та А. Й. Капської – зміст і організацію підготовки фахівців соціальної сфери.

Наявні напрацювання створюють концептуальне підґрунтя для розроблення відповідної проблематики, проте залишають недостатньо розкритим питання взаємозв'язку між соціогуманітарним змістом дисципліни «Прогнозування та проєктування в соціальній сфері» та формуванням професійної логіки консультування, зокрема у частині сценарного аналізу, побудови індивідуальних стратегій допомоги й оцінювання їх результативності. Саме ця ділянка потребує окремого теоретичного осмислення. Також мало дослідженим є питання розгляду прогнозування як складника консультативного мислення – тобто здатності фахівця аналізувати можливі сценарії розвитку життєвої ситуації клієнта,

оцінювати ризики, передбачати наслідки запропонованих рішень і проектувати послідовність професійних дій у динаміці. Так само потребує концептуалізації роль проектного підходу у формуванні індивідуальних та групових планів консультування, побудові траєкторій супроводу та узгодженні цілей клієнтів з ресурсами соціального середовища.

Отже, наявні дослідження створюють важливе теоретичне підґрунтя для розуміння соціального проектування і освітніх моделей підготовки фахівців, однак недостатньо розкривають інтеграцію прогнозування і проектування саме у контексті спеціальності І10 «Соціальна робота та консультування». Це зумовлює необхідність подальшого осмислення соціогуманітарного потенціалу відповідної дисципліни з акцентом на її внесок у формування методологічної основи консультативної практики.

Мета дослідження – обґрунтувати соціогуманітарний потенціал дисципліни «Прогнозування та проектування в соціальній сфері» у підготовці магістрів спеціальності і10 «Соціальна робота та консультування» та визначити її роль у формуванні консультативної компетентності на основі логіки прогнозування, планування і проектування.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати соціогуманітарний зміст дисципліни «Прогнозування та проектування в соціальній сфері» як складника магістерської підготовки фахівців із соціальної роботи та консультування.

2. Визначити, які професійні знання (аналітичні, управлінські, прогностичні, проектні) формуються у процесі її опанування та як вони інтегруються у структуру консультативної компетентності.

3. Окреслити коло професійних умінь і методів діяльності, якими оволодівають магістри (прогнозний аналіз, оцінювання ризиків, планування втручання, проектне конструювання соціальних рішень), і розкрити їх значення для консультативної практики.

4. Обґрунтувати вплив дисципліни на формування фахової ідентичності магістра соціальної роботи як суб'єкта відповідального професійного рішення.

5. Визначити методичні умови реалізації соціогуманітарного потенціалу дисципліни у контексті компетентнісної моделі підготовки магістрів спеціальності І10.

6. Окреслити критерії оцінювання сформованості консультативної професійності, що розвивається через вивчення цієї дисципліни.

Методологічну основу становлять системний і компетентнісний підходи, що забезпечують послідовність формування професійних рішень. Дослідження спирається на концепцію етапності професійної діяльності, відповідно до якої прогнозування визначає аналітичну візію, планування структурує рішення, а проектування забезпечує їх практичну реалізацію в соціальній роботі та консультуванні.

У роботі застосовано системний аналіз, що дозволив розглядати дисципліну «Прогнозування та проектування в соціальній сфері» як цілісний елемент освітньої програми спеціальності 110 та визначити її місце в структурі магістерської підготовки. Порівняльний аналіз використано для зіставлення зарубіжних і вітчизняних підходів до підготовки фахівців у сфері соціальної роботи та консультування з метою виявлення концептуальних орієнтирів оновлення змісту дисципліни. Структурно-функціональний аналіз забезпечив визначення функцій дисципліни у формуванні консультативної компетентності. Концептуальний аналіз дозволив уточнити зміст і послідовність логіки прогнозування, планування та проектування як методологічної основи професійної підготовки. Метод моделювання застосовано для розроблення інноваційної структури дисципліни як інтегративного освітнього модуля.

Прогнозування у соціальній сфері є формою науково обґрунтованого передбачення можливих змін соціальних процесів, що забезпечує раціональність професійного рішення. Його зміст полягає не у гіпотетичному описі майбутнього, а в аналітичному виявленні тенденцій, ризиків і варіантів розвитку ситуації. П. Шварц у праці «Мистецтво довгострокового бачення» (*«The Art of the Long View»*) визначає сценарне прогнозування як «дисциплінований спосіб мислення про майбутнє в умовах невизначеності» [1, 21]. Це положення принципово важливе для соціальної роботи, оскільки професійна діяльність відбувається у складному й динамічному соціальному середовищі.

У книзі «Соціальний розвиток: перспективи соціального добробуту» (*«Social Development: The Developmental Perspective in Social Welfare»*) Дж. Мідглі в межах теорії соціального розвитку підкреслює необхідність випереджального характеру соціальної політики та соціальної роботи, які мають «передбачати виникнення нових соціальних потреб» [2, 24]. Прогнозування, таким чином, набуває статусу методологічної передумови професійної діяльності, спрямованої як на реагування, так і на попередження соціальних ризиків. М. Пейн у дослідженні «Сучасна теорія соціальної роботи» (*«Modern Social Work Theory»*) розглядає оцінювання ситуації як інтеграцію теоретичного знання і професійного судження щодо можливих наслідків втручання [3, 52–63]. Прогнозування в цьому контексті виступає внутрішнім компонентом професійного аналізу, що забезпечує відповідальність за вибір стратегії допомоги.

У сфері аналізу публічної політики Д. Веймер та А. Вайнінг у спільній праці «Аналіз політики: концепції та практика» (*«Policy Analysis: Concepts and Practice»*) наголосили на необхідності оцінювання альтернативних рішень з огляду на їх очікувані та побічні наслідки [4, 156–170]. Для соціальної роботи це означає, що прогнозування має охоплювати як безпосередні, так і віддалені результати консультативного втручання.

В українському науковому дискурсі В. П. Бех визначає соціальне прогнозування як «науково обґрунтоване передбачення розвитку

соціальних систем на основі аналізу їх структури та функцій» [5, 39]. Це визначення акцентує системний характер прогнозу та його залежність від глибини аналітичного дослідження.

Отже, узагальнення наукових підходів дозволяє виокремити такі характеристики прогнозування як теоретичної основи професійної підготовки магістрів спеціальності І10 «Соціальна робота та консультування»: прогнозування забезпечує випереджальний характер професійної діяльності; воно інтегрує теоретичне знання і практичне рішення; виступає механізмом оцінювання альтернатив і наслідків втручання; формує відповідальність за довгострокові соціальні результати. Прогнозування слід розглядати як системоутворювальний компонент змісту дисципліни, що визначає логіку подальших етапів – планування та проектування. Його опанування забезпечує перехід від реактивної моделі допомоги до аналітично обґрунтованої консультативної діяльності.

1. Соціогуманітарний зміст та аналітична основа прогнозування.

Розкриття соціогуманітарного потенціалу дисципліни «Прогнозування та проектування в соціальній сфері» передбачає її розгляд не як сукупності навчальних тем, а як інструменту формування професійного мислення та консультативної ідентичності магістра. У центрі аналізу перебуває питання про те, які знання, методи й ціннісні орієнтири забезпечують перехід від академічного засвоєння змісту до становлення здатності приймати обґрунтовані професійні рішення.

Соціогуманітарний вимір дисципліни визначається її спрямованістю на осмислення соціальної реальності у часовій перспективі та в умовах невизначеності. Прогнозування в цьому контексті виступає формою раціонального передбачення можливих наслідків соціальних процесів. У класичному визначенні соціальне прогнозування трактується як «науково обґрунтоване передбачення майбутніх станів соціальних систем на основі аналізу їх структури та тенденцій розвитку» [5, 39]. Таке розуміння акцентує системність і аналітичну природу прогнозу, що є принципово важливим для консультативної практики.

У професійному контексті соціальної роботи прогнозування набуває функції підґрунтя для відповідального рішення. М. Пейн підкреслює, що теоретично обґрунтована практика передбачає інтеграцію знань, цінностей і професійного судження [3, 45–52]. Отже, дисципліна формує не лише інструментальні навички, але й здатність інтерпретувати соціальну ситуацію у ширшому соціальному контексті, враховуючи потенційні наслідки втручання.

Важливим аспектом соціогуманітарного потенціалу є формування стратегічної перспективи мислення. Дж. Мідглі у праці «Соціальний розвиток: перспективи соціального добробуту» (*«Social Development: The developmental perspective in social welfare»*) обґрунтовує необхідність орієнтації соціальної роботи на випереджальні інтервенції, спрямовані на розвиток соціальних умов [2, 24–31]. У такій логіці прогнозування стає

інтелектуальною передумовою соціальної дії, а проєктування – способом її структурного оформлення.

Соціогуманітарний зміст дисципліни також пов'язаний із формуванням професійної ідентичності магістра. Консультант у сфері соціальної роботи має усвідомлювати соціальну відповідальність власних рішень, здатність до рефлексії та оцінювання альтернатив. У працях з теорії публічної політики наголошується, що професійне рішення повинно враховувати безпосередній результат і довгострокові наслідки вибору [4, 156–170]. Це положення безпосередньо корелює із завданнями дисципліни, оскільки вона формує здатність до сценарного аналізу та оцінювання ризиків.

Таким чином, перший аспект соціогуманітарного потенціалу дисципліни полягає у формуванні аналітичної культури мислення; другий – у розвитку здатності до стратегічного бачення; третій – у становленні професійної ідентичності консультанта як суб'єкта відповідального соціального рішення. Саме в цій інтеграції знань, методів і ціннісних орієнтацій виявляється її роль у професіоналізації магістрів спеціальності ІІО.

2. Знання та методичні засади формування консультативної компетентності в межах дисципліни.

Зміст дисципліни «Прогнозування та проєктування в соціальній сфері» забезпечує засвоєння теоретичних уявлень про соціальну динаміку, закономірності змін та механізми формування соціальних ризиків. Йдеться не про опис окремих соціальних явищ, а про оволодіння способом мислення, що дозволяє інтерпретувати соціальну ситуацію як систему взаємопов'язаних чинників у часовій перспективі. Для магістра соціальної роботи це трансформується у здатність структурувати консультативну ситуацію, виявляти її внутрішні та зовнішні детермінанти, а також оцінювати можливі напрями розвитку без редукації до інтуїтивного припущення.

Сценарний підхід, розроблений П. Шварцем, передбачає побудову альтернативних моделей майбутнього як інструменту прийняття рішень в умовах невизначеності [1, 21–34]. Опанування цієї логіки в освітньому процесі формує у здобувачів уміння працювати з варіативністю соціальних процесів, зіставляти альтернативи втручання та оцінювати їхні потенційні наслідки.

У теорії соціальної роботи М. Пейна наголошується на необхідності інтеграції теоретичних підходів у професійну практику та формування обґрунтованого професійного судження [3, 45–52]. У межах дисципліни це означає засвоєння здатності пов'язувати аналітичні висновки з конкретними консультативними рішеннями, уникаючи формального застосування стандартних схем.

Методологічно значущим є також підхід до аналізу альтернатив і наслідків рішень, викладений Д. Л. Веймера та А. Р. Вайнінга, де підкреслюється необхідність системної оцінки варіантів дії з урахуванням

їх коротко- і довгострокових ефектів [4, 156–170]. Для консультанта в соціальній роботі це передбачає формування відповідальності за прогнозовані результати втручання та здатності до структурованого обґрунтування обраної стратегії.

У результаті опанування дисципліни формується інтегрований комплекс знань, що охоплює: розуміння соціальних процесів як системних і змінних; володіння логікою сценарного аналізу; здатність до оцінювання альтернатив професійного втручання; уміння структурувати консультативне рішення у проєктній формі; готовність нести професійну відповідальність за наслідки обраної стратегії.

Ці знання не існують ізольовано, а інтегруються у структуру консультативної компетентності як її аналітичний та стратегічний компонент. Дисципліна забезпечує перехід від фрагментарного розуміння соціальної ситуації до системного професійного мислення, що є необхідною умовою становлення магістра як суб'єкта обґрунтованої соціальної дії.

3. Методичний і світоглядний потенціал дисципліни в сучасному багаторівневому контексті соціальної роботи.

Соціальна робота як професія функціонує на різних рівнях організації соціального життя – від індивідуальної підтримки до розроблення програм розвитку територіальних громад і участі у формуванні соціальної політики. Відповідно, професійна підготовка магістра повинна формувати здатність діяти в багатомасштабному середовищі, де рішення мають локальні, інституційні та системні наслідки.

У сучасних підходах до соціального розвитку підкреслюється необхідність стратегічного бачення соціальних змін і врахування довгострокових ефектів втручання [2, 24–31]. Це положення має безпосереднє значення для консультування в громадах, програмному управлінні та міжсекторальній взаємодії, де рішення виходять за межі індивідуального випадку.

Дисципліна «Прогнозування та проєктування в соціальній сфері» створює методичні умови для роботи з різними рівнями соціальної організації – особистісним, груповим, інституційним і територіальним. Прогнозування тут виступає інструментом аналізу соціальних тенденцій у громаді або регіоні, оцінювання ризиків цифрової трансформації соціальних послуг, визначення наслідків управлінських рішень у сфері соціальної політики.

Сценарний підхід до аналізу невизначеності дозволяє враховувати альтернативні траєкторії розвитку соціальних процесів, що особливо важливо в умовах цифровізації, дистанційних форм взаємодії та змішаних моделей надання соціальних послуг [1, 21]. Це забезпечує формування стратегічної компетентності майбутнього магістра – здатності мислити варіантно та діяти обґрунтовано незалежно від формату роботи.

Методично дисципліна сприяє оволодінню інструментами аналізу соціальних даних, оцінювання програм, проєктування інтервенцій на рівні громади та розроблення рішень, придатних для очного, дистанційного й цифрового застосування. У цьому контексті вона формує не вузьку консультативну навичку, а широку професійну здатність до структурованого соціального втручання.

Соціально-філософська основа дисципліни забезпечує формування цілісного бачення соціальної відповідальності професії. Магістр набуває розуміння соціальної обумовленості проблем, ролі інституційних структур, взаємозв'язку між мікро- та макрорівнями, що відповідає сучасним концепціям теоретично обґрунтованої практики соціальної роботи [3, 45–52].

У такій інтерпретації дисципліна виступає механізмом формування: системного мислення; стратегічної компетентності; здатності працювати на різних рівнях соціальної організації; готовності до цифрових і дистанційних форматів практики; професійної ідентичності фахівця, орієнтованого на довгостроковий соціальний ефект.

Саме цей багаторівневий і сучасний вимір і становить її реальний соціогуманітарний потенціал у підготовці магістрів спеціальності І10.

4. Роль дисципліни у формуванні професійної ідентичності магістра соціальної роботи.

Фахова ідентичність магістра соціальної роботи визначається здатністю діяти автономно, аргументовано й відповідально в умовах соціальної невизначеності. Її ядро становить не тільки визначений набір знань, але й спосіб професійного мислення, що поєднує аналітику, передбачення та конструювання рішень. Дисципліна «Прогнозування та проєктування в соціальній сфері» впливає на формування цієї структури через засвоєння методів роботи з майбутнім і організації соціальної дії.

Прогнозування як науково обґрунтована діяльність передбачає аналіз тенденцій і можливих сценаріїв розвитку соціальних процесів [6, 34–39]. Опанування сценарного підходу змінює професійну позицію здобувача: рішення починає будуватися з урахуванням альтернатив і ризиків, а не лише поточного стану проблеми. Це є характеристикою зрілого професійного судження.

Проєктування забезпечує перехід від аналітичного передбачення до структурованої організації втручання. Логіко-структурний підхід вимагає чіткого визначення цілей, результатів та критеріїв їх досягнення [7]. У навчальному процесі це формує здатність оформлювати соціальне рішення як послідовну систему дій із визначеними показниками ефективності.

Інтеграція оцінювання в логіку планування підсилює компонент відповідальності. Підхід оцінювання, орієнтованого на використання, передбачає включення критеріїв результативності ще на етапі розроблення інтервенції [8; 10]. Це закріплює в структурі професійної ідентичності установку на доказовість і контроль наслідків.

Рефлексивна модель професійної діяльності підкреслює значення критичного аналізу власних рішень у процесі практики [10; 11]. Через моделювання ситуацій, сценарний аналіз і проєктні завдання дисципліна формує здатність до самостійного професійного судження.

Таким чином, вплив дисципліни проявляється у становленні магістра як фахівця, який мислить стратегічно, приймає рішення з урахуванням їх соціальних наслідків і володіє інструментами їх структурного оформлення. Саме ця здатність становить основу професійної ідентичності у межах спеціальності І10.

5. Методичні умови реалізації соціогуманітарного потенціалу дисципліни.

Реалізація потенціалу дисципліни «Прогнозування та проєктування в соціальній сфері» вимагає специфічної організації освітнього простору, де теоретичні конструкти трансформуються у прикладні алгоритми консультування. Основними методичними умовами є:

– Використання методу кейс-стаді з елементами прогностичного моделювання. На відміну від класичного аналізу ситуації, магістрантам пропонується розробка «дерева подій» для конкретного клієнта або соціальної групи, що дозволяє візуалізувати розгалуження життєвих траєкторій залежно від обраної стратегії втручання.

– Впровадження технології «Design Thinking» (дизайн-мислення) у соціальне проєктування. Це забезпечує антропоцентричний підхід, де проєктне рішення базується на глибокій емпатії та дослідженні прихованих потреб клієнта, що є критичним для спеціальності «Соціальна робота та консультування».

– Створення симуляційного середовища для оцінювання ризиків. Методично доцільним є застосування рольових ігор, де студенти моделюють довгострокові наслідки консультативних рішень, стикаючись із непередбачуваними змінами соціального контексту (економічні кризи, зміна законодавства, цифрові розриви).

– Міждисциплінарна інтеграція з курсами з психології консультування. Проєктування в межах дисципліни має відбуватися не лише на рівні соціальних послуг, але й на рівні динаміки внутрішніх змін клієнта, що забезпечує цілісність магістерської підготовки.

6. Критерії оцінювання сформованості консультативної професійності соціальних працівників.

Для оцінювання результативності вивчення дисципліни в контексті підготовки магістрів І10 пропонується використовувати систему критеріїв, що відображають готовність до системної професійної дії (таблиця 1).

Таблиця 1 – Критеріїв, що відображають готовність до системної професійної дії, сформовані в межах вивчення дисципліни «Соціальне прогнозування та проектування»

<i>Критерій</i>	<i>Показники (дескриптори)</i>
Прогностично-аналітичний	Здатність виокремлювати детермінанти соціальної проблеми та будувати принаймні три сценарії розвитку ситуації (оптимістичний, песимістичний, реалістичний).
Проектно-технологічний	Вміння трансформувати консультативну гіпотезу в структурований план втручання з чіткими індикаторами результату (SMART-цілі).
Аксіологічно-рефлексивний	Усвідомлення етичних ризиків прогнозування; здатність обґрунтувати вибір конкретної стратегії з позиції соціальної відповідальності.
Стратегічна автономність	Готовність приймати рішення в умовах неповної інформації та адаптувати проєкт втручання до змінних запитів клієнта.

Опрацювання автора

Представлена система критеріїв дозволяє здійснити комплексний моніторинг професійного зростання магістра, переводячи оцінювання з площини відтворення знань у площину перевірки готовності до складного соціального втручання. Кожен із критеріїв відображає певний рівень інтеграції прогностичних і проєктних методів у структуру консультативної діяльності, де кінцевим результатом є не просто розроблений план, а сформована здатність фахівця діяти як автономний суб'єкт, що мінімізує соціальні ризики та максимізує потенціал позитивних змін у житті клієнта.

У результаті дослідження обґрунтовано, що дисципліна «Прогнозування та проектування в соціальній сфері» є фундаментальним компонентом магістерської підготовки за спеціальністю ІІО «Соціальна робота та консультування», оскільки вона забезпечує перехід від репродуктивної до конструктивно-прогностичної моделі професійної діяльності.

1. Соціогуманітарний потенціал дисципліни полягає у формуванні особливого типу інтелектуальної культури магістра, де соціальне передбачення виступає етичним запобіжником, а проектування – інструментом впорядкування складної соціальної реальності.

2. Доведено, що професійні знання, які формуються у процесі навчання (сценарний аналіз, логіко-структурна матриця, моніторинг наслідків), є когнітивним каркасом консультативної компетентності, дозволяючи фахівцю працювати не лише з симптомами, а й з причинами та перспективами соціальних негараздів.

3. Методичними умовами успішної підготовки є орієнтація на активні методи навчання (кейс-стаді, дизайн-мислення), що інтегрують аналітику та консультування в єдиний процес прийняття рішень.

4. Вивчення дисципліни безпосередньо впливає на фахову ідентичність, утверджуючи магістра як суб'єкта відповідальної соціальної

інженерії, здатного до стратегічного супроводу клієнта в динамічному середовищі.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці цифрових інструментів прогностичного моделювання для індивідуальних кейсів у соціальній роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Schwartz P. The art of the long view: Planning for the future in an uncertain world. New York : Currency Doubleday, 1996. 272 p.
2. Midgley J. Social development: The developmental perspective in social welfare. 2nd ed. London : SAGE Publications, 2014. 256 p.
3. Payne M. Modern social work theory. 4th ed. London : Palgrave Macmillan, 2014. 456 p.
4. Weimer D. L., Vining A. R. Policy analysis: Concepts and practice. 5th ed. Boston : Pearson, 2011. 600 p.
5. Бех В. П. Соціальне прогнозування : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2003. 176 с.
6. Healy K. Social Work Theories in Context: Creating Frameworks for Practice. 2nd ed. London : Palgrave Macmillan, 2014. 280 p.
7. European Commission. Project Cycle Management Guidelines. Brussels, 2018. 136 p.
8. Patton M. Q. Utilization-Focused Evaluation. 4th ed. Thousand Oaks : SAGE, 2008. 688 p.
9. Rossi P. H., Lipsey M. W., Freeman H. E. Evaluation: A Systematic Approach. 7th ed. Thousand Oaks : SAGE, 2003. 480 p.
10. Bryson J. M. Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations. 5th ed. Hoboken : Wiley, 2018. 528 p.
11. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York : Routledge, 2017. 374 p.

УДК 378:355.01:314.15

Софія МЕЛЬНИЧЕНКО,

доктор філософії

ORCID: 0000-0002-5940-7943

*Херсонський державний аграрно-економічний університет,
м. Херсон, Україна*

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СТАТИСТИЧНИЙ ТА АНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР

У статті здійснено комплексний аналіз функціонування системи вищої освіти України в умовах воєнного стану. Досліджено

трансформацію форматів організації освітнього процесу, зокрема поширення дистанційного та змішаного навчання. Проаналізовано статистичну динаміку кількості закладів вищої освіти, здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників упродовж останніх років. Визначено основні чинники скорочення кадрового та студентського потенціалу, серед яких міграційні процеси, безпекові ризики та демографічні тенденції. Розкрито проблеми фінансового забезпечення закладів вищої освіти та зменшення частки видатків державного бюджету на освіту. Проаналізовано психологічне навантаження на учасників освітнього процесу та його вплив на якість освітньої діяльності. Проаналізовано процес релокації закладів вищої освіти та його наслідки для регіонального освітнього середовища. Виявлено кумулятивний вплив безпекових, економічних і соціальних факторів на функціонування освітньої системи. Обґрунтовано, що сучасні виклики формують нові підходи до управління та організації освітнього процесу. Зроблено висновок про наявність адаптаційного потенціалу системи вищої освіти України та її важливу роль у післявоєнному відновленні держави.

Ключові слова: освітні втрати, фінансування освіти, людський капітал, дистанційне навчання.

Sofiia MELNYCHENKO,

PhD

ORCID:0000-0002-5940-7943

Kherson State Agrarian and Economic University,
Kherson, Ukraine

THE IMPACT OF MARTYR STATE ON THE FUNCTIONING OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: STATISTICAL AND ANALYTICAL DIMENSION

The article provides a comprehensive analysis of the functioning of the higher education system of Ukraine under martial law. The transformation of the formats of organizing the educational process is studied, in particular the spread of distance and blended learning. The statistical dynamics of the number of higher education institutions, higher education applicants and scientific and pedagogical workers in recent years is analyzed. The main factors of the reduction of personnel and student potential are identified, including migration processes, security risks and demographic trends. The problems of financial support for higher education institutions and the reduction of the share of state budget expenditures on education are revealed. The psychological burden on participants in the educational process and its impact on the quality of educational activities are analyzed. The process of relocation of higher education institutions and its consequences for the regional educational environment are analyzed. The cumulative impact of security, economic and

social factors on the functioning of the educational system is revealed. It is substantiated that modern challenges form new approaches to the management and organization of the educational process. The conclusion is made about the adaptive potential of the higher education system of Ukraine and its important role in the post-war reconstruction of the state.

Keywords: *educational losses, education financing, human capital, distance learning.*

З початком повномасштабної війни, освітній процес в Україні було на певний час призупинено та в подальшому відновлено в різних форматах, здобувачі вищої освіти та науково-педагогічні працівники опинились в різних умовах, освітня інфраструктура продовжує зазнавати руйнувань. Втім, з огляду на те, що війна продовжується, питання її впливу на систему вищої освіти України залишається актуальним та потребує поглибленого наукового вивчення [8, 17].

Війна, яка почалась у 2022 році призвела до радикальної зміни формату освітнього процесу у закладах вищої освіти України з очного на дистанційний. Разом з цим, вона спричинила низку нагальних проблем, які продовжуються всі роки війни, зокрема [7]:

- постійні обстріли спричиняють безпекові загрози та проблеми з психологічним благополуччям як викладачів, так і здобувачів вищої освіти;
- втрата та руйнування великої кількості закладів вищої освіти та проблеми з їхньою реконструкцією;
- виїзд науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти за кордон, та в інші внутрішні регіони України;
- зменшення фінансового державного забезпечення для всіх закладів вищої освіти в Україні;
- тимчасове вимушене переміщення ЗВО в інші, безпечні регіони держави;
- так звані «освітні втрати», які спричинені зниженням якості освітнього процесу, його уповільненням та тривалою адаптацією до навчання онлайн.

За статистичною інформацією, станом на 2024 рік, лише 21,6 % ЗВО навчаються у очному форматі. Тоді як, у змішаному – 55,3 %, а в дистанційному – 23,1 %. У розрізі макрорегіонів України, ситуацію з форматами навчання у ЗВО представлено на рисунку 1.

Відповідно, найбільша кількість ЗВО, освітній процес яких відбувається у дистанційному форматі знаходиться на Сході та Півдні України, а найменше – на Заході та Центрі. Такі тенденції пов'язані з нерівномірністю безпекового фактору по регіонах України [3].

Відповідно до проведених моніторингових досліджень, головними причинами вибору ЗВО дистанційного навчання стали: неналежний рівень

безпеки в регіонах; виїзд істотної кількості учасників освітнього процесу за кордон та постійні повітряні тривоги [1, 9].

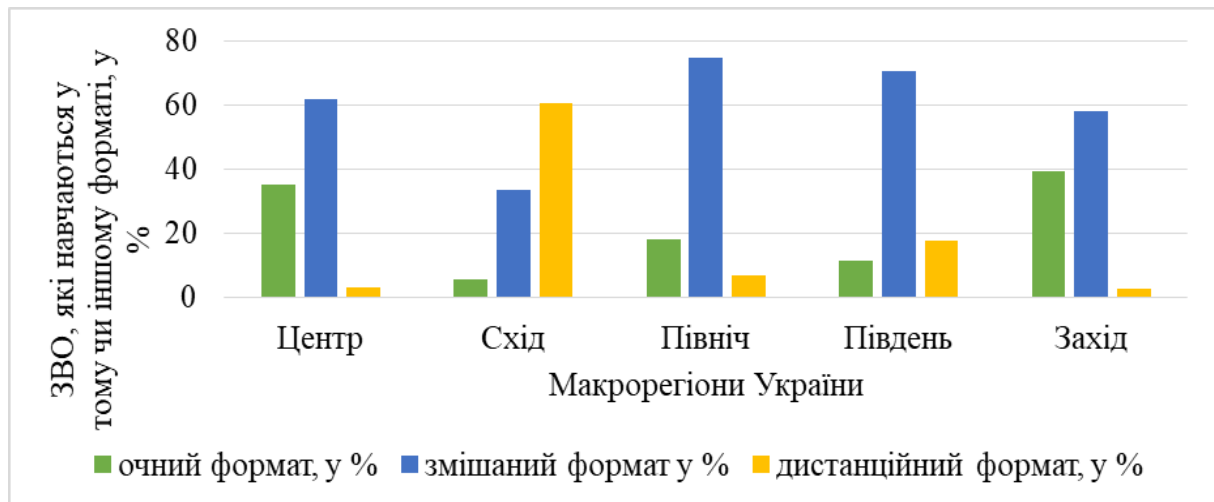

Рис. 1 – Формати навчання у закладах вищої освіти по макрорегіонах України станом на 2024 рік

Джерело: розроблено автором за [6, 12, 16]

Зазначимо, що наразі за різними оцінками світових організацій, учасники освітнього процесу в Україні, як викладачі, так і здобувачі вищої освіти зазнають великого психологічного тиску. Зокрема, за оцінками ВООЗ, кожен п'ятий учасник освітнього процесу, який знаходиться в зоні активних бойових дій має психологічні проблеми зі здоров'ям та оцінює свій стан як напружений [11]. Оцінка ЮНІСЕФ стверджує, що близько півтора мільйони дітей в Україні піддаються тривозі, психологічним розладам та депресії, які або вже є або через декілька років будуть здобувачами вищої освіти у ЗВО. У свою чергу, показники МОЗ України вказують на те, що станом на 2024 рік, в Україні психологічної допомоги потребує близько 15 млн. громадян, серед них і учасники освітнього процесу [14].

Безпековий фактор спричинив і до внутрішнього переміщення закладів вищої освіти. Зокрема, починаючи з 2014 року в різних регіонах України з огляду на безпековий фактор було переміщено 29 закладів вищої освіти та 64 відокремлених структурних підрозділи ЗВО [2].

Негативно війна вплинула і на кількість ЗВО, чисельність науково-педагогічних працівників та контингент здобувачів. Зазначимо, що з 2014 року до сьогодні, кількість ЗВО державної та приватної форм власності в Україні поступово зменшувалась (рис. 2). У 2024 – 2025 навчальному році їх кількість склала 265 одиниць, що на 60 % менше ніж у 2014 – 2015 навчальному році.

Рис. 2 – Динаміка кількості ЗВО в Україні
Джерело: розроблено автором за [4–5]

Зауважимо, що зменшенню кількості ЗВО в Україні сприяла низка причин, зокрема: їхнє припинення діяльності та об'єднання; окупація значної кількості території України та зменшення кількості абітурієнтів, пов'язане з міграціями та зниженням рівня народжуваності [15].

За період з 2014 по 2024 роки, зменшилась і кількість здобувачів вищої освіти у ЗВО (рис. 3). Так. У 2014 – 2015 роках їх кількість становила 1689226 осіб, а у 2023 – 2024 навчальному році 1148658. Відповідно, за останні 10 років їх кількість зменшилась на 32 %.

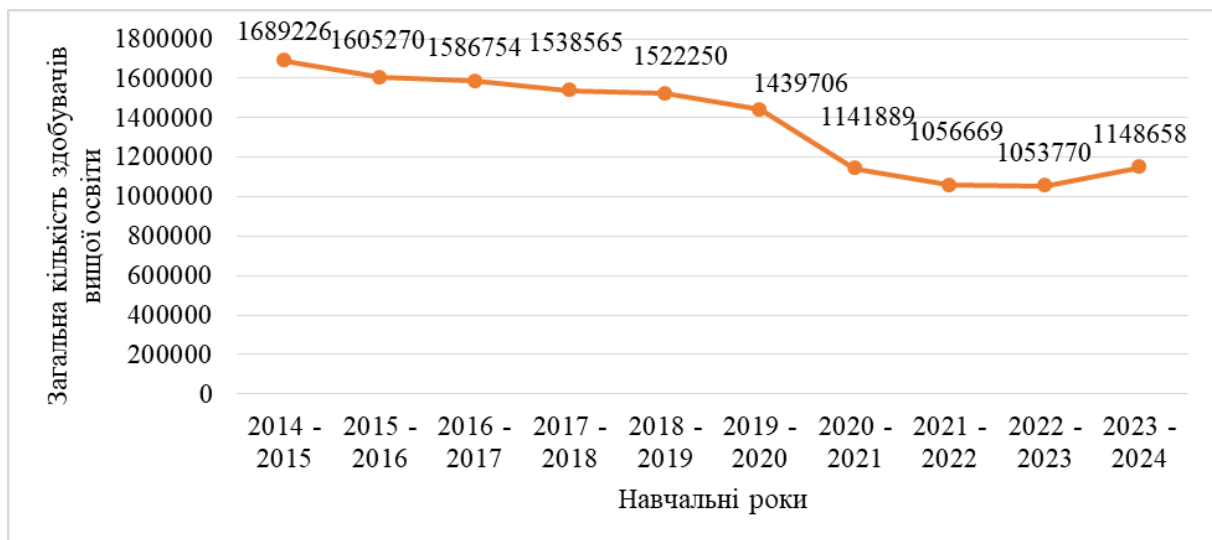

Рис. 3 – Динаміка кількості здобувачів вищої освіти в Україні
Джерело: розроблено автором за [4]

За статистичними показниками Світового банку, станом на травень 2022 року, 3840 науково-педагогічних працівників України виїхали за кордон. Також на кінець 2022 року 25000 освітня покинули межі України та близько 665000 здобувачів вищої освіти та учнів [16].

В Україні істотно зменшилася кількість науково-педагогічних, наукових та педагогічних працівників за період 2019 – 2024 роки (рис. 4). І це пов'язано не лише з війною, але й зі складністю здобуття наукових ступенів, зменшення кількості ЗВО та чисельності здобувачів вищої освіти та міграціями. З рис. 4. Видно, що з 2019 по 2024 роки кількість працівників наукового та педагогічного спрямування у ЗВО України поступово зменшувалась і за часовий проміжок скоротилась приблизно на 26,2 %.

Слід наголосити на тому, що в Україні навчається і значна кількість іноземних студентів, але з огляду на військовий стан, їх кількість також зменшилась (рис. 5). Зокрема це молодь з Азербайджану, Туреччини, Грузії, Китаю, Туркменістану, Нігерії, Марокко та Індії. З огляду, на те, що для іноземців в Україні порівняно легкий вступ, українська освіта є якісною, а українські дипломи визнаються в них у країнах, у довоєнний період ЗВО України їх приваблювали. Водночас, безпекова ситуація кардинально змінила наявну позитивну ситуацію з іноземцями. Крім безпекової ситуації, є ще низка чинників, які несприятливо вплинули на вступ іноземців, зокрема: посилення ролі посередників під час вступу; складний процес оформлення документів на вступ; складність процесу інтеграції у освітній процес [4].

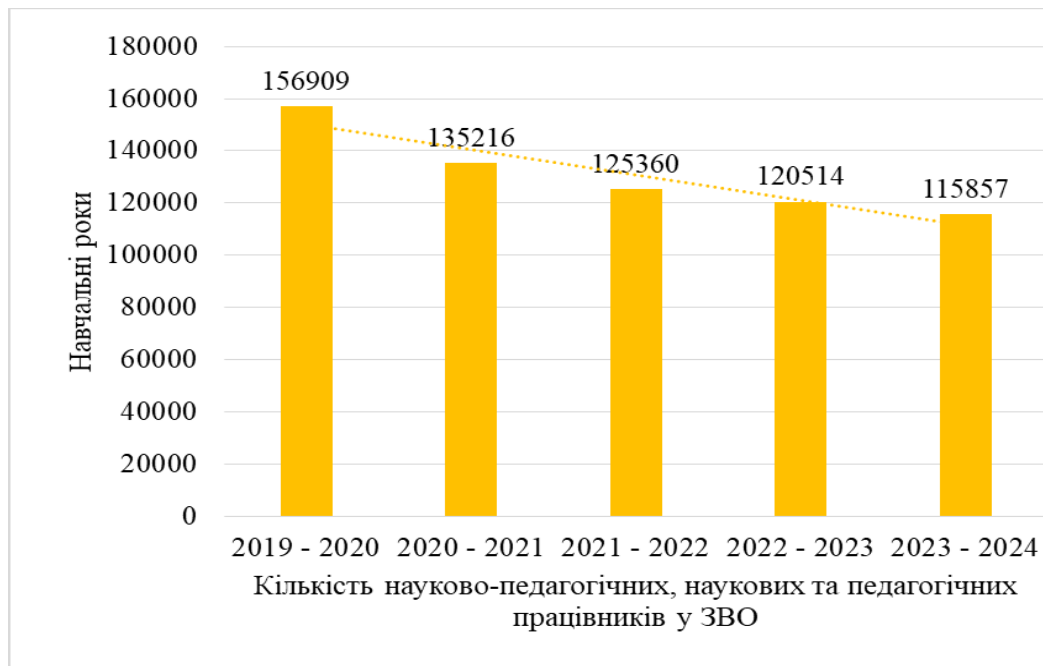

Рис. 4 – Динаміка кількості науково-педагогічних, наукових та педагогічних працівників у ЗВО України

Джерело: розроблено автором за [4]

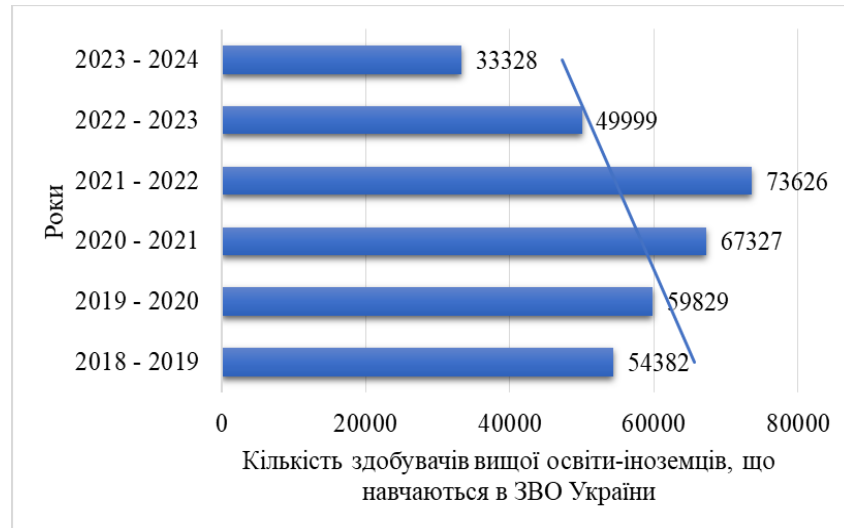

Рис. 5 – Динаміка кількості здобувачів вищої освіти-іноземців, що навчаються у ЗВО України

Джерело: розроблено автором за [4]

Війна в Україні спричинила зменшення фінансування всіх секторів, у тому числі і освіти. Станом на 2022 рік, близько 20 % ЗВО України мали проблеми з виплатами заробітної плати, 27 % не у повному обсязі виплачували здобувачам вищої освіти стипендію та 30% ЗВО втратили дохід від контрактної форми навчання. За період з 2018 по 2023 роки скоротились і видатки зведеного бюджету на освіту, тенденцію можна побачити на рисунку 6.

Водночас частка видатків зведеного бюджету на освіту у загальних видатках скоротилась у декілька разів – у 2018 році вона становила 17 % а у 2023 році склала лише 7 % [13].

Рис. 6 – Динаміка видатків зведеного бюджету на освіту, млн грн

Джерело: розроблено автором за [10, 16]

Таким чином, війна в Україні стала фактором трансформації системи вищої освіти. Головні зміни полягають у трансформації форматів освітнього процесу, скороченні кількості закладів вищої освіти, зменшенні кількості здобувачів вищої освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників, погіршенні фінансових та безпекових умов їх освітньої діяльності. Проведене дослідження показує, що безпекові ризики, високий рівень психологічного навантаження на учасників освітнього процесу, релокація ЗВО та дистанційний і змішаний формати навчання мають кумулятивний ефект, який негативно впливає на якість підготовки фахівців, академічну мотивацію та процеси соціалізації здобувачів вищої освіти. Статистичні дані свідчать про істотне скорочення кількісних показників системи вищої освіти, що в поєднанні з кадровими втратами та зниженням державного фінансування створює системні проблеми відтворення людського капіталу та наукового потенціалу України.

Зазначимо, що система вищої освіти України показує адаптаційний потенціал і може стати важливим фактором впливу на післявоєнне відновлення та європейську інтеграцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк О., Савчук С., Шостак І. Змістово-технологічні аспекти організації дистанційного навчання в ЗВО в умовах воєнного стану. *Молодь і ринок*. 2024. № 6 (226). С. 37–41. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.307817>.
2. Батрак О. В., Тарасенко О. С. Особливості формування потенціалу закладів вищої освіти України в умовах війни та післявоєнному періоді. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. DOI: <http://dx.doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-1>.
3. Васильченко Л., Шацька Н. Дистанційне (онлайн) навчання у закладах ЗСО: проблеми, виклики, рішення. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2022. № 10 (7). С. 19–24. DOI: <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol10i7-003>.
4. Вища освіта України в умовах воєнного стану та широкомасштабної війни, післявоєнного відновлення: виклики та перспективи. *МОН України*. URL: https://erasmusplus.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/1_vynnyczykj-sharov-bolonska-konferencziya-2024-11-07.pdf (дата звернення: 09.02.2026).
5. Губанова Т. О. Функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану: сучасний стан та перспективи. *Київський юридичний журнал*. 2023. № 3. С. 23–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj-2023-3.03>.
6. Дашковська О., Коломoeць Г., Малечко Т., Погребняк В. Система вищої освіти України: час розвитку і протидії викликам війни. *Нові технології навчання*. 2025. № 99. С. 79–88. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3560.2025.99.08>.

7. Єрмакова С. С., Іванова О. С., Буренко М. С. Парадигма вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів XXI століття. *Академічні візії*. 2023. № 16. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7664976>.

8. Мельниченко С. Г. Дослідження сучасного стану, проблем та перспектив впровадження цілей сталого розвитку в освітній процес в Україні. *Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції з міжнародною участю* (Суми, 18 червня 2022 року). Суми: Сумський державний університет, 2022. С.143–146.

9. Мельниченко С. Г. Електронні ресурси та онлайн-освіта як інструменти розвитку науково-педагогічної компетентності викладачів. *Забезпечення якості вищої освіти: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали VII Всеукраїнської науково-методичної конференції*, Одеса, 6 –7 березня 2024 р./ОНЕУ, 2018. С. 184 –185.

10. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/> (дата звернення: 09.02.2026)

11. Новак Т. В., Ярошук М. В. Психологічний супровід учасників освітнього процесу в реаліях війни в Україні. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 17. С. 161-169. DOI: <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-17.20>.

12. Результати моніторингового дослідження базових аспектів організації освітнього процесу (якості, безпеки та ресурсів) в закладах фахової передвищої та вищої освіти в умовах воєнного стану у 2024 році (I етап). *Державна служба якості освіти України*. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Zvit_2024_I_etap_VO_FPO.pdf (дата звернення: 09.02.2026)

13. Славкова А. Фінансування освіти в Україні: реалії в умовах війни та перспективи повоєнного відновлення. *Економіка та суспільство*. 2025. № 79. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-79-18>.

14. Спіріна Т. П., Лехолетова М. М., Пінчук Є. О. Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу в кризових умовах. *Social Work and Education*. 2025. № 3 (12). С. 463-476. DOI: 10.25128/2520-6230.25.3.14.

15. Холявко Н. І., Самойлович А. Г. Концептуальна модель повоєнного відновлення прикордонних університетів України за концепцією сталого розвитку. *Економіка і організація управління*. 2025. № 3 (59). С. 107-122. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2025.3.10>.

16. Education: Impact of the War in Ukraine. World Bank. Analytical report. 2022. URL: https://reliefweb.int/report/ukraine/education-impact-war-ukrainemay-2022?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwjY64BhCaARIsAIfc7Yax8l1NLEkog7HXCCEo2jRrc0eUmGxW9J4qdiQqohfQjfkmlwQqHLSgsaAgaSEALw_wcB (date of application: 09.02.2026).

17. Honcharova O. V., Burhaz M. I., Melnychenko S. H. Tiligul estuary: an object of a research platform for masters of aquatic bioresources and aquaculture in

southern Ukraine. *Водні біоресурси та аквакультура*. 2025. № 2 (18). С. 180 – 190. DOI: <https://doi.org/10.32782/wba.2025.2.10>.

УДК 101:378:37.014(477)

Надія ПЕНЬКОВСЬКА,

кандидат політичних наук

ORCID: 0009-0002-3658-2260

*ВСП «Фаховий коледж нафтогазових технологій,
інженерії та інфраструктури сервісу» Одеського
національного технологічного університету,
м. Одеса, Україна*

ФІЛОСОФІЯ ЯК МЕТАНАУКА ТА КРИЗА СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ГЛОБАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ І УКРАЇНСЬКІ ОСВІТНІ РЕФОРМИ

У статті здійснено аналіз сучасної кризи університету як інституції знання крізь призму втрати філософської рефлексії – метарівня, що історично забезпечував єдність науки та освіти. Філософія розглядається не як окрема дисципліна, а як метанаука, що формує методологічні та епістемологічні підстави наукового пізнання. Показано, що глобальні трансформації університету, пов'язані з гіперспеціалізацією, менеджеріалізацією та комерціалізацією, у поєднанні з українськими освітніми реформами призводять до формалізації наукової діяльності та послаблення її інтелектуальної місії. На прикладі ключових реформ Міністерства освіти і науки України виявлено розрив між інституційними змінами та культурно-філософськими засадами університету.

Ключові слова: *філософія науки, університет, метанаука, освітні реформи, PhD, академічна культура.*

Nadiya PENKOVSKA,

PhD in Political Science

ORCID: 0009-0002-3658-2260

*Professional College of Oil and Gas Technologies,
Engineering and Service Infrastructure,
Odessa National Technical University,
Odessa, Ukraine*

PHILOSOPHY AS METASCIENCE AND THE CRISIS OF THE CONTEMPORARY UNIVERSITY: GLOBAL CONTEXT AND UKRAINIAN EDUCATIONAL REFORMS

The article analyzes the current crisis of the university as an institution of knowledge through the prism of the loss of philosophical reflection – a meta-level that historically ensured the unity of science and education. Philosophy is considered not as a separate discipline, but as a metascience that forms the methodological and epistemological foundations of scientific knowledge. It is shown that global transformations of the university associated with hyperspecialization, managerialization, and commercialization, combined with Ukrainian educational reforms, lead to the formalization of scientific activity and the weakening of its intellectual mission. Based on an analysis of key reforms implemented by the Ministry of Education and Science of Ukraine, the article identifies a gap between institutional changes and the cultural and philosophical foundations of the university.

Keywords: philosophy of science, university, metascience, educational reforms, PhD, academic culture.

Останні десятиліття дедалі частіше характеризуються як період кризи університету. Цю кризу зазвичай описують у категоріях недостатнього фінансування, бюрократизації, зниження якості освіти або невідповідності підготовки випускників вимогам ринку праці. Втім, за цими симптомами прихована глибша проблема – **втрата університетом здатності до саморефлексії**, тобто до осмислення власної місії, меж і відповідальності в сучасному суспільстві. У глобальному контексті ця криза пов'язана з фрагментацією знання, домінуванням кількісних індикаторів ефективності та втратою університетом ролі простору цілісного мислення.

В українському контексті ці процеси посилюються специфічними умовами пострадянської трансформації, формального запозичення європейських моделей і збереженням архаїчних академічних ієрархій. У цій статті стверджується, що ключем до розуміння і подолання цієї кризи є повернення філософії як **метанаукового рівня рефлексії**, без якого університет перестає бути університетом у класичному сенсі. Особливу увагу приділено українському контексту, де реформи вищої освіти відбуваються на перетині європейських інтеграційних прагнень і пострадянської інституційної спадщини.

1. Філософія, як матриця науки. Історично філософія була універсальною формою теоретичного знання. В античності та Середньовіччі вона охоплювала всю сукупність раціонального пізнання світу – від дослідження природи (натурфілософії) до логіки, етики та політики. Лише в процесі тривалої диференціації з філософії поступово виокремилися окремі наукові дисципліни, що здобули власні предмети і методи.

Цей історичний факт має принципове значення: філософія є «матір'ю наук» не в ієрархічному, а в **генеалогічному** сенсі. Вона не керує науками, але забезпечує рефлексію над їхніми підставами. Навіть після емансипації спеціальних дисциплін філософія зберігає метафункцію – аналіз понять істини, пояснення, доказу, моделі та відповідальності знання, без якого наука втрачає здатність осмислювати власні межі. Коли цей метарівень зникає, наука зберігає інструменти, але втрачає орієнтири.

2. Університет, як простір єдності знання. Класична модель університету (від середньовічних університетів до гумбольдтівської традиції) ґрунтувалася на ідеї єдності дослідження і навчання. Університет мислився як спільнота, де знання не лише передається, а й створюється, а філософія виконувала роль інтегративного середовища, що забезпечувало спільну мову раціональності.

Сучасний університет дедалі більше втрачає цю функцію. Гіперспеціалізація та інституційний тиск з боку ринку і держави перетворюють його на агрегат сервісів: освітніх програм, дослідницьких проєктів і звітних показників. У такій конфігурації філософія часто маргіналізується як «непрактична» дисципліна, що не генерує вимірюваних результатів. Проте саме це витіснення і є ознакою глибшої кризи: **університет втрачає здатність бачити себе як цілісний інтелектуальний проєкт.**

3. Український контекст: реформи без мета рівня. Реформи вищої освіти і науки в Україні впродовж останніх десятиліть декларуються як спрямовані на інтеграцію до Європейського простору вищої освіти та науки. Запровадження ступеня PhD, реформування системи акредитації освітніх програм, перехід до компетентнісного підходу, підсилення ролі наукометричних показників, формальне розширення університетської автономії – усе це подається як необхідні кроки модернізації. На рівні інституційного дизайну ці зміни справді відтворюють зовнішні риси західних академічних моделей.

Водночас проблематичним залишається те, що значна частина реформ реалізується переважно у нормативно-адміністративній площині.

Зміни торкаються форм, процедур і показників, але майже не зачіпають фундаментальних уявлень про сенс університету, природу наукового знання і роль дослідника. У цьому сенсі реформи мають **технократичний характер**: вони спрямовані на оптимізацію системи, а не на її концептуальне переосмислення.

Наслідком цього є структурний розрив між формальною інтеграцією у глобальний академічний простір і збереженням пострадянської логіки функціонування науки. Нові інституційні механізми співіснують із традиційними академічними ієрархіями, персоналізованими системами впливу та уявленням про науку як про систему статусів і титулів, а не як відкриту комунікативну практику виробництва знання. У такій конфігурації PhD часто сприймається не як універсальний науковий

ступінь, що засвідчує здатність до самостійного дослідження, а як проміжний етап у внутрішній ієрархії, вершину якої продовжує символізувати ступінь доктора наук.

Саме тут проявляється брак метарівня рефлексії. Реформи відповідають на питання «як?» – як акредитувати, як оцінити, як виміряти ефективність, – але майже не ставлять питання «навіщо?» і «в якому смислового горизонті?». Філософський вимір, який міг би забезпечити осмислення цілей і меж реформ, залишається на периферії. Відсутність системної філософської рефлексії призводить до того, що університет дедалі більше функціонує як бюрократично керована організація, а не як інтелектуальна спільнота.

Особливо показовим є те, що поняття автономії університету в українських реформах часто редукується до управлінської та фінансової автономії, тоді як епістемічна автономія – право університету самостійно визначати критерії істинності, наукової значущості та освітнього сенсу – фактично не артикулюється. У результаті автономія без філософського підґрунтя перетворюється на формальну відповідальність за виконання зовнішніх показників, а не на простір свободи мислення.

У цьому контексті криза університету в Україні постає не лише як проблема ресурсів чи управління, а як симптом глибшої інтелектуальної дезорієнтації. Університет дедалі менш здатний осмислювати власну роль у суспільстві, а наука – власні межі та відповідальність. Саме тому повернення філософії як метанаукового рівня рефлексії є не даниною традиції, а необхідною умовою осмисленої модернізації.

Розглядаючи сучасні реформи вищої освіти і науки в Україні, доцільно перейти від загальних оцінок до аналізу конкретних інституційних кейсів. Саме на рівні практичної реалізації – у запровадженні ступеня PhD, системі акредитації освітніх програм, політиці наукометричних вимог та трактуванні університетської автономії – найвиразніше виявляється напруга між задекларованими цілями європейської інтеграції та відсутністю цілісного філософського бачення університету. Подальший аналіз цих кейсів дозволяє продемонструвати системний характер проблеми і окреслити можливі напрями її подолання.

Кейс 1. Ступінь PhD як індикатор наукової зрілості. Запровадження ступеня PhD в Україні позиціонувалося як один із центральних кроків до гармонізації з європейською моделлю вищої освіти і науки. Формально PhD мав замінити ступінь кандидата наук і стати універсальним маркером наукової кваліфікації, що засвідчує здатність дослідника до самостійного продукування знання та участі в міжнародному науковому діалозі.

Однак на практиці ця реформа здебільшого обмежилася зміною термінології та процедур. Вона не супроводжувалася переосмисленням епістемологічного статусу самого ступеня і того, що означає «наукова зрілість» у сучасному університеті. PhD часто продовжує сприйматися як

проміжний етап у науковій кар'єрі, знецінений існуванням ступеня доктора наук як вищого, майже символічного статусного рівня.

У такий спосіб відтворюється ієрархічна модель науки, в якій науковий ступінь перестає бути підтвердженням інтелектуальної автономії дослідника і перетворюється на сходинку в системі формального визнання. Замість горизонтальної спільноти дослідників формується вертикаль титулів, що суперечить самій логіці сучасної науки.

Цей кейс яскраво ілюструє відсутність філософської рефлексії над змістом наукового знання і статусом дослідника. Без такого переосмислення PhD не може виконувати інтегративну функцію, залишаючись лише адаптованою версією старої моделі у новій термінологічній оболонці.

Кейс 2. Якість освіти між смыслом і процедурою. Створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти стало важливим інституційним кроком, спрямованим на подолання непрозорості та формалізму попередніх акредитаційних практик. Сам факт появи незалежного органу оцінювання відповідає європейській логіці забезпечення якості.

Водночас аналіз діяльності НАЗЯВО виявляє характерну для сучасних реформ тенденцію – редукцію поняття якості освіти до набору формалізованих критеріїв і процедур. Акредитація освітніх програм зосереджується передусім на відповідності стандартам, наявності внутрішніх положень, звітів, описів результатів навчання та документального підтвердження процесів.

Хоча ці елементи є необхідними, але вони не дозволяють оцінити головне – **інтелектуальну модель університету**, його уявлення про знання, наукову культуру та суспільну місію освіти. За відсутності філософського метарівня оцінювання якості освіти поступово підмінюється процедурною відповідністю.

Університети навчаються «правильно оформлювати» освітні програми, але не завжди отримують стимули до глибшого переосмислення власної академічної ідентичності. У цьому сенсі система забезпечення якості працює як механізм регуляції, але не як простір інтелектуальної рефлексії. Тобто процедурне оцінювання, без аналізу інтелектуальної моделі університету.

Кейс 3. Наукометрія між комунікацією і симуляцією науки. Запровадження вимог щодо публікацій у міжнародних наукометричних базах, таких як Scopus і Web of Science, мало на меті підвищити видимість української науки та включити її у світову дослідницьку комунікацію. У цьому сенсі реформа є принципово виправданою і відповідає глобальним тенденціям.

Водночас у відсутності розвиненої культури філософії науки та академічної рефлексії ці вимоги часто набувають інструментального характеру. Публікація перестає бути формою наукового діалогу і поступово

перетворюється на адміністративний ресурс – умову атестації, акредитації або збереження посади. Це стимулює орієнтацію не на зміст і наукову новизну, а на мінімальне виконання формальних критеріїв.

Таким чином, замість інтеграції у глобальну науку виникає ризик формального наслідування її зовнішніх атрибутів без внутрішнього засвоєння наукових стандартів.

Кейс 4. Маргіналізація філософії та гуманітарних дисциплін як структурний симптом кризи університету. Тенденція до скорочення філософських і гуманітарних дисциплін у сучасних університетських програмах, особливо у закладах технічного та природничого профілю, є характерним симптомом трансформацій, що відбуваються в системі вищої освіти. У межах реформ ці курси дедалі частіше інтерпретуються як другорядні або такі, що не мають безпосередньої прикладної цінності, поступаючись місцем дисциплінам, орієнтованим на формування конкретних професійних компетентностей. Така логіка ґрунтується на уявленні про освіту як інструмент підготовки фахівця для ринку праці, де знання оцінюються насамперед за критерієм утилітарної ефективності.

Водночас подібне трактування ігнорує фундаментальну роль філософії в структурі університетського знання. Історично філософія виконувала функцію метарефлексії – осмислення підстав, методів і меж пізнання, а також умов можливості наукового знання як такого. Саме вона формувала здатність ставити під сумнів очевидне, аналізувати приховані припущення наукових теорій і розуміти науку не лише як техніку отримання результатів, а як культурну й інтелектуальну практику. У цьому сенсі філософія не конкурує зі спеціальними науками, а створює простір їхнього саморозуміння.

Особливого значення ця функція набуває в контексті технічних і природничих наук, де домінує орієнтація на формалізовані методи, алгоритмічне мислення та стандартизовані процедури. За відсутності філософського компонента наукова підготовка ризикує звужитися до засвоєння інструментів без осмислення їхніх епістемологічних, етичних і соціальних наслідків. Університет у такій моделі перестає бути простором критичного мислення і дедалі більше наближається до навчального центру з підготовки технічних виконавців, позбавлених здатності до міждисциплінарного діалогу та рефлексії власної наукової діяльності.

У межах освітніх реформ ця проблема часто маскується риторикою «практичної корисності» та необхідності відповідності стандартам результатів навчання. Філософські курси або скорочуються до мінімуму, або трансформуються у формальні дисципліни з обмеженим часовим ресурсом і чітко регламентованими результатами, що суперечить самій природі філософського мислення. У результаті філософія втрачає статус інтелектуального ядра університетської освіти і перетворюється на символічний елемент навчального плану, позбавлений реального впливу на формування академічної культури.

Наслідком такої маргіналізації є поступова втрата уявлення про університет як інституцію цілісного знання. Освіта дедалі частіше редукується до набору ізольованих дисциплін, об'єднаних адміністративною логікою, але не спільним інтелектуальним проєктом. За відсутності філософського метарівня університет втрачає здатність не лише інтегрувати різні галузі знання, а й критично осмислювати власну роль у суспільстві, науці та культурі.

У ширшій перспективі маргіналізація філософії свідчить про глибшу кризу університетської ідентичності. Йдеться не лише про зміну навчальних планів, а про трансформацію самого розуміння того, що означає бути університетом. Коли філософська рефлексія усувається з академічного простору, університет ризикує втратити здатність формувати не тільки фахівців, але й відповідальних суб'єктів наукової та суспільної діяльності, здатних мислити автономно й критично.

Таким чином, скорочення філософських і гуманітарних дисциплін не є нейтральним або суто технічним рішенням у межах освітніх реформ. Воно виступає індикатором зміни способу мислення про знання, науку та освіту загалом. Без філософського компонента університет позбавляється механізмів саморефлексії й критичного аналізу, що унеможлиблює його повноцінне функціонування як інтелектуальної інституції в сучасному світі.

Кейс 5. Автономія без відповідальності. Розширення автономії університетів декларується як один із ключових принципів сучасних реформ вищої освіти і науки. У нормативному дискурсі автономія постає як умова ефективності, гнучкості та конкурентоспроможності закладів вищої освіти, покликаних самостійно визначати освітні й наукові пріоритети, формувати кадрову політику, розпоряджатися фінансовими ресурсами та будувати внутрішні моделі управління. У цьому сенсі автономія розглядається як інструмент подолання надмірної централізації та бюрократичного контролю, характерних для попередніх етапів розвитку університетської системи.

Однак у практичному вимірі автономія нерідко редукується до фінансово-адміністративної незалежності, залишаючись позбавленою глибшого академічного й інтелектуального наповнення. Університет отримує більше управлінських повноважень, але не завжди набуває здатності до осмисленого самовизначення як наукової та освітньої інституції. За відсутності розвиненої культури академічної саморефлексії автономія легко трансформується у форму внутрішнього управлінського формалізму, де свобода використовується переважно для відтворення бюрократичних практик на локальному рівні.

Філософське осмислення автономії дозволяє побачити, що вона не зводиться до свободи від зовнішнього контролю, а передбачає відповідальність за істину, якість знання та академічні стандарти. У класичній університетській традиції автономія була невід'ємно пов'язана з ідеєю наукової свободи – свободи дослідження, викладання і критичної

думки. Вона означала не лише право обирати напрями діяльності, а й обов'язок підтримувати внутрішні критерії наукової значущості, інтелектуальної чесності та методологічної обґрунтованості.

У контексті сучасних реформ автономія часто розглядається поза цим нормативним горизонтом. Вона інституціоналізується як управлінський ресурс, але не супроводжується переосмисленням місії університету в умовах трансформації науки, ринку праці та суспільних запитів. У результаті університет може формально бути автономним, але фактично залишатися залежним від зовнішніх показників ефективності, рейтингових індикаторів і процедурних вимог, які задають рамки його діяльності без участі власної академічної спільноти в їх критичному осмисленні.

Особливо проблематичним є те, що автономія без філософського виміру не створює умов для розвитку внутрішнього інтелектуального діалогу. Академічна спільнота часто не залучена до обговорення стратегічних рішень, а автономія реалізується через управлінські структури, відокремлені від наукового і освітнього процесів. За таких умов університет ризикує перетворитися на замкнену адміністративну систему, яка відтворює власну логіку управління, але втрачає зв'язок із ідеєю університету як простору виробництва й критики знання.

Таким чином, автономія без філософської рефлексії не посилює університет як інтелектуальну інституцію, а лише змінює конфігурацію контролю. Зовнішній адміністративний тиск заміщується внутрішнім формалізмом, який може бути не менш обмежувальним для наукової свободи та академічної творчості. Лише включення філософського метарівня – осмислення автономії як цінності, відповідальності й етичного зобов'язання перед знанням – дозволяє перетворити її з управлінського інструмента на підставу справжньої університетської свободи.

Розглянуті кейси демонструють спільну проблему: **реформи змінюють інструменти, але не змінюють способу мислення.** Університет функціонує без метарівня, який дозволяв би критично осмислювати самі реформи та їхні наслідки. У цьому контексті філософія виступає не альтернативою спеціальним наукам, а умовою їхньої автономії та відповідальності.

Таким чином, подолання кризи університету неможливе шляхом суто адміністративних або процедурних змін. Воно потребує повернення філософії як метанаукового рівня мислення, що забезпечує цілісність університетського проєкту та здатність науки до саморефлексії. Водночас таке повернення **не означає реставрацію минулих ієрархій або відновлення філософії як домінантної дисципліни в інституційному сенсі.** Йдеться про відновлення університету як простору відповідального мислення і продукування знання, у якому кожна наукова галузь усвідомлює власні методологічні межі, суспільні наслідки та етичні зобов'язання.

Для українського контексту це означає необхідність не лише формальної адаптації європейських моделей вищої освіти і науки, а й глибокого переосмислення самої ідеї університету. Без філософського метарівня реформи залишаються технічними, а університет – вразливим до зовнішніх запитів ринку, держави або бюрократичних індикаторів. Натомість університет, який відновлює здатність до рефлексії, може виступати не об'єктом реформ, а їхнім інтелектуальним суб'єктом, здатним критично осмислювати власний розвиток і відповідально формувати майбутнє знання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Barnett R. *Being a university*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2011. 224 p.
2. Peters M. A., Barnett R., editors. *The Idea of the University: A Reader*. Vol. 1. New York; Bern; Berlin: Peter Lang, 2018. 694 p.
3. Кримський С. Б. *Запити філософських смислів* / С. Б. Кримський. – Київ: ПАРАПАН, 2003. 240 с.
4. Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій: Монографія / Л. С. Горбунова, М. А. Дебич, В. В. Зінченко, І. М. Сікорська, І. В. Степаненко, О. М. Шипко / За ред. І. В. Степаненко. – Київ: ІВО НАПН України, 2018. – 226 с. Режим доступу: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/mon_Kult-gum_strategii_VO_v_suspilnih_transform_IVO-2018-226p_avtors-kolektiv.pdf (дата звернення: 21.12.2025).
5. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Нормативні документи щодо акредитації освітніх програм [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mmis.ipt.kpi.ua/regulations/regulations-naqa/> (дата звернення: 23.12.2025).
6. Сисоєва С. О. Освітні реформи: освітній контекст / С. О. Сисоєва // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. 2013. № 3. С. 44-55. Режим доступу: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/7544> (дата звернення: 29.01.2026).

УДК 159.9:316.77:351.86

Валентина ПОДЛЕСНА,
ORCID: 0009-0002-1147-3471

Людмила ЛАЗОРЕНКО,
ORCID: 0009-0006-0076-2920

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ЗАПОРУКА УСПІШНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПЕРСОНАЛУ ДСНС УКРАЇНИ ІЗ ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ У ПУНКТАХ НЕЗЛАМНОСТІ (ЗИМА 2026 РОКУ)

У статті досліджено трансформацію професійної діяльності фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) в умовах тривалої енергетичної кризи, спричиненої цілеспрямованими атаками РФ на критичну інфраструктуру. На прикладі функціонування пунктів незламності під час складної зими 2026 року проаналізовано зміну ролі рятувальника: від виконавця суто технічних операцій до комунікатора, медіатора та фахівця з надання психологічної підтримки. Досліджено основні комунікативні завдання працівників ДСНС у кризових умовах, серед яких інформаційно-роз'яснювальна робота, стабілізація емоційного стану громадян, запобігання конфліктам та взаємодія з вразливими категоріями населення. Обґрунтовано нагальну потребу в модернізації системи профільної освіти майбутніх фахівців цивільного захисту. Доведено, що практичне відпрацювання навичок кризової комунікації є критично необхідними для формування високого рівня комунікативної компетентності рятувальників.

Ключові слова: енергетична криза, пункти незламності, ДСНС, кризова комунікація, комунікативна компетентність, професійна підготовка фахівців цивільного захисту.

Valentyna PODLESNA,
ORCID: 0009-0002-1147-3471

Liudmyla LAZORENKO,
ORCID: 0009-0006-0076-2920

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

COMMUNICATIVE COMPETENCE AS A KEY TO SUCCESSFUL INTERACTION BETWEEN SESU PERSONNEL AND THE CIVILIAN POPULATION AT POINTS OF INVINCIBILITY (WINTER 2026)

The article explores the transformation of the professional activities of specialists from the State Emergency Service of Ukraine (SESU) amid a prolonged energy crisis caused by Russia's targeted attacks on critical infrastructure. Based on the functioning of the Points of Invincibility during the challenging winter of 2026, the shift in the rescuer's role is analyzed: from executing purely technical operations to acting as a communicator, mediator, and provider of psychological support. The study examines the core communicative tasks of SESU personnel in crisis conditions, including information and awareness-raising work, stabilizing the emotional state of citizens, preventing conflicts, and interacting with vulnerable groups of the population. The urgent need to modernize the specialized education system for future civil protection specialists is substantiated. It is proven that practical training in crisis communication skills is critically essential for developing a high level of communicative competence among rescuers.

Keywords: *energy crisis, Points of Invincibility, SESU, crisis communication, communicative competence, professional training of civil protection specialists.*

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації, на жаль, вже перетнуло п'ятирічну межу. Ще із жовтня 2022 року країна-агресор цілеспрямовано методично наносить руйнівні удари по енергетичній системі України, знищуючи як звичайні трансформатори, так і цілі електростанції. Таким чином на п'ятий рік повномасштабного вторгнення Росії вдалося завдати значної шкоди частині української енергетичної мережі. Зима нинішнього року стала найважчою для України від самого початку війни. Головною проблемою для нашої держави в січні та в лютому 2026 року стала енергетична криза, що почала загрожувати гуманітарною катастрофою.

Арктичні повітряні маси наприкінці першої декади січня зумовили суттєве зниження температури повітря та сильні снігопади, особливо у західних і північних областях України. Наша держава розташована в помірних широтах, тому арктичні вторгнення є можливими впродовж року. Раніше такі явища були типовими для кожної зими й іноді зумовлювали зниження температури до $-30...-35^{\circ}\text{C}$, а під час зими 1928–1929 років – навіть до $-40...-42^{\circ}\text{C}$ [6]. Однак, кожне домогосподарство в XIX початку XX століття було пристосоване до кліматичних викликів: мало автономне пічне опалення, постійний доступ до свіжої питної води, також продукти харчування були в межах досяжності, каналізаційна система не потребувала енергозабезпечення.

Наразі за даними Департаменту економічних та соціальних питань ООН на початок 2026 року 75,5 % населення в Україні проживає в містах [2], які функціонують як центри бізнесу, культури та послуг, що, насамперед, потребує забезпечення енергоресурсами для підтримання їх в належному функціональному стані. Високий рівень урбанізації країни поставив у пряму залежність здатність населення виживати від злагодженого функціонування всіх систем життєзабезпечення.

Системи життєзабезпечення міст в Україні – це комплекс критичної інфраструктури, що забезпечує енергопостачання, водопостачання, водовідведення, а також мобільний зв'язок, стабільний Інтернет, функціонування тепломереж та громадського транспорту тощо. Останніми роками ці системи активно трансформувалися через впровадження концепцій «Smart City» (Київ, Дрогобич, Тернопіль) та цифровізацію (державний застосунок Дія). Ключовий акцент робився на підвищенні енергоефективності, безпеки (відеоспостереження) та цифровізації послуг [10].

Однак, щоб вся ця система функціонувала стабільно, потрібно безперебійне надходження електричної енергії. У разі її відсутності міста стають непридатними для проживання великої кількості населення.

Цинічні удари росіян по енергетичній системі країни особливо активізувалися під час сильних морозів, які взимку 2026 року сягали – 20 °С вдень і, подекуди, нижче –30 °С вночі. Востаннє подібні показники спеціалісти фіксували 15 років тому [6]. Сучасне суспільство стало значно вразливішим до таких погодних умов. Хоча найгостріше це відчувається взимку за низьких температур, наслідки також матимуть тривалий вплив на державні послуги, освіту та промисловість [4].

Втім, такі прагнення Росії не є несподіваними. Вона розпочала так чинити ще восени 2022 року і продовжує до теперішнього часу. По суті, Росія веде проти України повномасштабну енергетичну війну, яка є складовою частиною загальної війни. За сучасних умов така складова не менш важлива, аніж суто військова, безпосередньо її можна сприймати як зброю масового ураження. Як наслідок, без світла та тепла залишилися мільйони наших громадян, зокрема, похилого віку, хворих та дітей [4].

З метою недопущення гуманітарної катастрофи в державі з ініціативи влади ще після масованого обстрілу військами РФ 23 листопада 2022 року почали розгортати «пункти незламності». «Пункти незламності» – це місця, де в разі тривалого відключення світла через обстріли, у випадку надзвичайної ситуації (довготривалого відключення електроенергії) громадяни мали зв'язок, обігрів, інтернет, могли зарядити гаджети тощо, а також отримати фахову психологічну допомогу. Ці пункти організували обласна влада, ДСНС України та відповідальний бізнес [9].

Так, наприклад, за інформацією речника ДСНС Олександра Хорунжого, станом на 18 січня 2026 у Києві працювало цілодобово 24 стаціонарних та 91 мобільний пункт незламності ДСНС. Мобільні пункти (на базі каркасних пневмонаметів) були розгорнуті в дворах

знеструмлених будинків столиці. Вони користувалися найбільшим попитом. Щодоби туди зверталися по допомогу близько трьох тисяч людей. За кожним пунктом як стаціонарним, так і мобільним закріплені співробітники ДСНС, рятувальники, психологи. До роботи пунктів залучалися не лише київські рятувальники, а й працівники із західних і центральних регіонів, а також курсанти старших курсів профільних університетів, зокрема і Національного університету цивільного захисту України, щоб не відривати від оперативної служби основні підрозділи [12].

Робота фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій весь час пов'язана з виснажливими умовами і безпосереднім ризиком для життя, надто за умов повномасштабного вторгнення Російської Федерації. За температури нижче -20°C , на висоті понад 30 метрів під крижаним вітром, а також під водою з метровою кригою, за постійної загрози повторних обстрілів, серед руїн – такі умови праці нині у фахівців ДСНС України.

Постійно перебуваючи під час виконання службових обов'язків в екстремальних умовах, пожежники-рятувальники мають бути міцними не лише фізично, а й емоційно. Психологічна стійкість і емоційна врівноваженість – риси характеру, які частково є спадково-сталими особливостями індивіда, але переважно – це набуті здібності завдяки тривалим тренуванням, саморозвитку і самоконтролю. Оскільки емоції також впливають на комунікативні функції працівників ДСНС, необхідно навчитися долати їхній негативний вплив на здатність ефективно комунікувати [8, 78].

Налагодження міжособистісної комунікації входить до посадових обов'язків значної кількості працівників, особливо тих, що безпосередньо взаємодіють і співпрацюють з населенням у процесі виконання службових завдань. Саме від умінь комунікувати з людьми, встановлювати психологічний контакт, долати бар'єри в міжособистісній комунікації, вислуховувати, слухати та чути, відповідати на запитання, здійснювати вплив, надавати та здобувати потрібну інформацію тощо, залежить не лише результативність роботи як окремого фахівця, але і загальна ефективність діяльності будь-якої установи чи організації [7].

Міжособистісну комунікацію можна описати як процес, під час якого індивіди або група індивідів обмінюються ідеями, інформацією, повідомленнями, почуттями та уявленнями за допомогою попередньо узгоджених кодів, знаків і символів із метою впливати один на одного. Міжособистісна комунікація відбувається не лише за допомогою усного або письмового мовлення, але й вимови, особистісних манер та стилю – усього, що додає значення повідомленню [7].

Функціонування пунктів незламності в умовах енергетичної кризи зими 2026 року стало важливим елементом системи гуманітарної підтримки населення України. Водночас діяльність цих пунктів виявила не лише організаційно-технічні, а й комунікативні виклики, з якими

щоденно стикаються працівники Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

На відміну від традиційних рятувальних операцій, де основна увага зосереджується на ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, робота в пунктах незламності передбачає постійну взаємодію з великою кількістю громадян. Значна частина відвідувачів таких пунктів перебуває у стані підвищеної емоційної напруги, викликаній тривалими відключеннями електроенергії, холодом, інформаційною невизначеністю та загальною психологічною втомою від війни. У подібних умовах ефективна комунікація стає одним із ключових інструментів стабілізації соціальної ситуації.

Серед основних комунікативних завдань, які виконують працівники ДСНС у пунктах незламності, можна виокремити кілька напрямів. Насамперед це інформаційно-роз'яснювальна діяльність, що передбачає надання громадянам актуальної інформації щодо режимів енергопостачання, можливостей отримання допомоги, функціонування міської інфраструктури та інших важливих питань. У ситуаціях, коли офіційна інформація поширюється із затримкою або сприймається населенням як недостатньо зрозуміла, саме представники рятувальних служб стають для громадян одним із найбільш авторитетних джерел комунікації.

Іншим важливим аспектом є психологічна підтримка населення. Люди, які приходять до пунктів незламності, часто перебувають у стані тривоги, роздратування або емоційного виснаження. У таких умовах навіть коротка комунікація з представником служби може відігравати стабілізуючу роль. Дослідження у сфері кризової психології свідчать, що спокійна, доброзичлива та впевнена поведінка представників служб реагування сприяє зниженню рівня панічних настроїв і формуванню відчуття безпеки серед населення.

Важливим елементом взаємодії також є регулювання соціальної поведінки відвідувачів пунктів незламності. У періоди масових відключень електроенергії кількість громадян, які звертаються за допомогою, може значно перевищувати очікувані показники. Це створює додаткове навантаження на персонал пунктів та потребує чіткої організації простору, розподілу ресурсів і контролю за дотриманням правил перебування. У таких умовах комунікативні навички рятувальників допомагають запобігати конфліктним ситуаціям, забезпечувати порядок та підтримувати конструктивну атмосферу взаємодії.

Окремої уваги заслуговує робота із вразливими категоріями населення. До пунктів незламності часто звертаються люди похилого віку, сім'ї з маленькими дітьми, особи з інвалідністю або громадяни, які пережили травматичний досвід обстрілів. Комунікація з такими категоріями населення потребує особливої делікатності, терпіння та

здатності адаптувати інформацію до індивідуальних потреб співрозмовників.

З огляду на це комунікативна компетентність працівників ДСНС повинна мати не лише загальні навички спілкування, але й елементи кризової комунікації, психологічної підтримки та конфлікт-менеджменту. Саме ці складові дозволяють ефективно реагувати на складні соціально-психологічні ситуації, що виникають під час взаємодії з населенням у кризових умовах.

Практика роботи пунктів незламності показує, що процес комунікації між представниками служб реагування та громадянами може ускладнюватися низкою бар'єрів. Одним із найбільш поширених є емоційний бар'єр, який виникає внаслідок високого рівня стресу серед населення. Люди, які тривалий час перебувають у холодних квартирах без електроенергії, можуть проявляти роздратування, недовіру або агресію, що ускладнює конструктивний діалог.

Іншим важливим фактором є інформаційний бар'єр. В умовах війни та постійних змін у функціонуванні інфраструктури навіть офіційні джерела інформації не завжди можуть оперативно надавати точні прогнози щодо тривалості відключень або відновлення електропостачання. Це створює ситуацію інформаційної невизначеності, яка часто провокує недовіру до будь-яких повідомлень.

Також слід враховувати соціально-психологічні бар'єри, пов'язані з різним рівнем освіти, життєвого досвіду та сприйняття інформації серед громадян. У пунктах незламності можуть одночасно перебувати люди різного віку, соціального статусу та культурного досвіду, що потребує гнучкого підходу до комунікації.

Подолання таких бар'єрів значною мірою залежить від професійної підготовки рятувальників, їхнього досвіду роботи з населенням та здатності швидко адаптувати комунікативні стратегії до конкретної ситуації. З метою уникнення конфліктних ситуацій і підвищення рівня комунікативної компетенції для рятувальників ДСНС розроблені та представлені рекомендації щодо взаємодії з населенням під час звернення до пунктів незламності, в яких ввічливість є фундаментним принципом спілкування. Рекомендації є алгоритмом дій фахівця служби ДСНС від моменту зустрічі громадянина до моменту залишення ним пункту незламності. Також зазначено перелік вірогідних питань (зокрема провокативних) і запропоновані варіанти відповіді на них.

У сучасних умовах діяльність ДСНС дедалі більше виходить за межі суто технічних рятувальних операцій. Представники служби дедалі частіше виступають як комунікатори, медіатори та організатори взаємодії між різними соціальними групами.

Комунікативна компетентність фахівця цивільного захисту містить кілька ключових компонентів. По-перше, це когнітивний компонент, що передбачає знання основ міжособистісної комунікації, психології

спілкування та поведінки людей у кризових ситуаціях. По-друге, поведінковий компонент, який охоплює практичні навички ведення діалогу, активного слухання, переконання та врегулювання конфліктів. По-третє, емоційно-регулятивний компонент, що включає здатність контролювати власні емоції та зберігати психологічну стабільність навіть у складних умовах.

Розвинена комунікативна компетентність дозволяє рятувальникам не лише ефективно виконувати службові обов'язки, але й формувати позитивний імідж державних інституцій у суспільстві. В умовах війни довіра громадян до служб реагування стає важливим фактором суспільної стійкості.

Підготовка майбутніх фахівців цивільного захисту повинна враховувати сучасні виклики, пов'язані з функціонуванням служб реагування у кризових умовах. Традиційна система професійної освіти, яка зосереджувалася переважно на технічних аспектах рятувальної діяльності, поступово доповнюється гуманітарними дисциплінами, спрямованими на розвиток комунікативних та психологічних компетентностей.

Важливу роль у цьому процесі відіграють навчальні курси з психології спілкування, конфліктології, соціальної психології та психопедагогіки безпеки. Їх вивчення сприяє формуванню у курсантів розуміння механізмів міжособистісної взаємодії, особливостей поведінки людей у кризових ситуаціях та способів ефективного управління комунікативними процесами.

Окрім теоретичної підготовки, важливе значення мають практичні тренінги, під час яких курсанти моделюють ситуації взаємодії з населенням у надзвичайних умовах. Такі тренінги дозволяють відпрацьовувати навички кризової комунікації, психологічної підтримки та врегулювання конфліктів.

Особливо цінним є залучення курсантів до реальної роботи в пунктах незламності, що дозволяє майбутнім фахівцям отримати практичний досвід взаємодії з населенням у складних соціальних умовах.

Формування високого рівня комунікативної компетентності у майбутніх фахівців цивільного захисту є важливим завданням професійної підготовки. З огляду на це, доцільним є інтегрування в освітній процес дисциплін, що сприяють розвитку комунікативної сфери. Вивчення психологічних основ спілкування та конфліктної взаємодії забезпечує засвоєння знань про механізми комунікації в професійній діяльності, способи подолання бар'єрів, техніки ведення переговорів, алгоритми розв'язання конфліктів та протидії маніпулятивному впливу. Ці знання є базовими для налагодження ефективної взаємодії як всередині колективу, так і з постраждалим населенням [13].

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що повномасштабна енергетична війна, розв'язана Російською Федерацією, не лише створила загрозу гуманітарної катастрофи, але й докорінно змінила

специфіку роботи Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Досвід функціонування пунктів незламності довів, що в умовах тривалих кризових ситуацій діяльність рятувальників виходить далеко за межі суто технічних операцій.

Сьогодні фахівець цивільного захисту додатково виконує роль комунікатора, медіатора та психолога. З огляду на це, визначальними стають такі аспекти:

- *трансформація професійних вимог*: ефективність роботи працівників ДСНС безпосередньо залежить від їхньої комунікативної компетентності. Здатність долати емоційні, соціально-психологічні та інформаційні бар'єри під час роботи зі знесиленим та стресованим населенням стала такою ж критично важливою, як і фізична підготовка;
- *модернізація профільної освіти*: традиційна система підготовки фахівців потребує системного оновлення. Успішне виконання службових завдань неможливе без інтеграції в освітній процес таких дисциплін, як психологія спілкування, конфліктологія, соціальна психологія та психопедагогіка безпеки;
- *практична орієнтованість*: формування навичок кризової комунікації вимагає моделювання реальних ситуацій через практичні тренінги та безпосереднє залучення курсантів до роботи з населенням у надзвичайних умовах.

Отже, цілеспрямований розвиток комунікативної та психологічної компетентності у майбутніх рятувальників є вимогою часу. Це дозволить їм не лише якісно виконувати свої обов'язки, стабілізувати емоційний стан громадян і запобігати конфліктам, але й виступати надійною опорою суспільства, зміцнюючи довіру до державних інституцій в умовах тривалої війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вотлінг Дж. Агресія росії в Україні продовжуватиметься протягом 2026 року // RUSI. Переклад українською IPress. 25.02.2026. URL: https://ipress.ua/articles/agresiya_rosii_v_ukraini_prodivzhuvatymetsya_protyagom_2026_roku_yedynny_shlyah_do_mitsnogo_myru_dzhek_votling_382587.html.
2. Департамент з економічних і соціальних питань ООН, відділ народонаселення // Ворлдометр (www.Worldometers.info) URL: <https://www.worldometers.info/uk/населення-світу/населення-україна/>.
3. Ємець М., Погорілов С. Британська розвідка про повітряні атаки РФ: основною ціллю залишається енергетика України // Українська правда. 19.02.2026. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2026/02/19/8021781/>.
4. Ільченко Ю. Інститут глобальної політики // Енергетична війна Росії проти України. «Холодна» та «гаряча» фази і їх наслідки. URL: <https://igp.org.ua/publikacii/energetichna-vijna-rosi%D1%97-proti-ukra%D1%97ni/>.

5. Кава Н. Уряд готує резервне живлення для виробників продуктів через ризики блекауту. // РБК-Україна. 20.01.2026. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/25-vzimku-anomaliya-ta-chi-zagrozhue-ukrayini-1768913122.html>.

6. Копитко В. Чому -25 взимку не аномалія та чи загрожує Україні «сибірський вибух»: пояснює кліматолог // РБК-Україна. 20.01.2026. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/25-vzimku-anomaliya-ta-chi-zagrozhue-ukrayini-1768913122.html>.

7. Мілер І. Лютий був холоднішим за норму: підсумки погоди у столиці // Главком. 03.03.2026. URL: <https://glavcom.ua/kyiv/news/ljutij-buv-kholodnishim-za-normu-ale-berezen-uzhe-bje-rekordi-pidsumki-pohodi-u-stolitsi-1106059.html>.

8. Ненько Ю. Особливості міжособистісної комунікації фахівців в умовах сьогодення // Наукові записки. Серія: педагогічні науки. 2023. Вип. 210. С. 38–42. DOI: 10.36550/2415-7988-2023-1-210-38-42. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/22051/1/1586-Текст%20статті-3007-1-10-20231029%20%281%29.pdf>.

9. Подлесна В. Ключові аспекти ефективної комунікації працівників ДСНС України з населенням. Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. Черкаси, 2025. Вип. 25. С. 78–82. DOI: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/27364>.

10. Прищепя Я.В. Україні запрацювали 11,5 тисячі «пунктів незламності» // Суспільне новини. URL: <https://suspilne.media/349592-v-ukraini-zapracuvali-115-tisaci-punktiv-nezlamnosti-opu/>.

11. Рішення Київської міської ради від 21.11.2017 № 500/3507 «Про затвердження концепції «Київ СМАТР СІТІ» URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_zatverdzhennya_kontseptsi_kiv_smart_siti_2020_348234/File_4xv2dcmgex_500-3507.pdf.

12. Ткачик О., Яремко Р. Важливість формування навичок командної взаємодії у майбутніх рятувальників як умова ефективної професійної діяльності // Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. (23 квітня 2025 р., м. Львів). Львів, 2025. 414 с. С. 261–262 URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/15925/1/3бїрник%202025%20%282%29.pdf>.

13. Хорунжий О. Інтерв'ю пресофіцера ДСНС України // Телемарафон. Новини. 18 січ. 2026 р. URL: <https://if.dsns.gov.ua/news/ostanni-novini/iak-praciuiut-punkti-nezlamnosti-dsns-pid-cas-moroziv>.

УДК 378.147:81'243

Ольга РИЖЧЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID: 0000-0003-1693-6121

Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна

РОЛЬ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ СИСТЕМИ ДСНС УКРАЇНИ

У статті проаналізовано специфіку та стратегічне значення іношомовної підготовки курсантів і студентів у ЗВО системи ДСНС України. Автором обґрунтовано, що в умовах глобальних викликів іноземна мова стає критичним складником професійної придатності рятувальника та ключовим інструментом інтеграції в міжнародний безпековий простір. Це забезпечує оперативну сумісність під час спільних операцій та міжнародних навчань.

Окрему увагу приділено викликам відомчої освіти: термінологічній адаптації до нової техніки та специфіці службового графіка. Визначено пріоритети вдосконалення навчання: методика CLIL, використання VR-симуляторів та міжнародна академічна мобільність. Аналіз фокусується на взаємодії з Механізмом цивільного захисту ЄС, що вимагає від випускників навичок ефективної комунікації в мультикультурному та високо стресовому середовищі ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: ДСНС України, іноземна мова за професійним спрямуванням, цивільний захист, міжнародне співробітництво, професійна компетентність.

Olga RYZHCHENKO,

Candidate of Philological Sciences, Docent,

ORCID: 0000-0003-1693-6121

National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine

THE ROLE OF TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF THE STATE EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE

The article analyzes the specifics and strategic importance of foreign language training for cadets and students within the SES of Ukraine higher education system. The author argues that in the face of global challenges, foreign language proficiency becomes a critical component of a rescuer's

professional competence and a key tool for integration into the international security space. This ensures operational interoperability during joint missions and international exercises.

Special focus is placed on departmental educational challenges: terminological adaptation to new equipment and the specifics of service schedules. Priority areas for improvement are identified: CLIL methodology, VR simulators, and international academic mobility. The analysis centers on interaction with the EU Civil Protection Mechanism, requiring graduates to possess effective communication skills in multicultural and high-stress emergency response environments.

Keywords: *SES of Ukraine, foreign language for specific purposes, civil protection, international cooperation, professional competence.*

Сучасна архітектура глобальної безпеки зазнає докорінних трансформацій під впливом комплексних техногенних катастроф, кліматичних змін та безпрецедентних природних загроз. Для України ці виклики критично поглиблюються внаслідок повномасштабної війни, що спричинила виникнення нових типів надзвичайних ситуацій, пов'язаних із мінною небезпекою, руйнуванням критичної інфраструктури та необхідністю проведення складних пошуково-рятувальних операцій у зонах бойових дій. За таких умов від фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій вимагається не лише бездоганна фізична витривалість та володіння новітніми технічними засобами, а й високий рівень професійної лабільності, ключовим елементом якої є здатність до ефективної комунікації на міжнародному рівні.

Важливою віхою на шляху євроінтеграції став офіційний вступ України до Механізму цивільного захисту ЄС (Union Civil Protection Mechanism [1]). Цей крок не лише відкрив доступ до спільних ресурсів та обміну досвідом, а й остаточно закріпив статус іноземної мови (насамперед англійської) як стратегічного інструменту повсякденної та екстреної професійної діяльності рятувальника. Володіння мовою міжнародного спілкування поступово перетворилось з допоміжної навички в обов'язкову професійну компетенцію, що забезпечує оперативну сумісність з міжнародними рятувальними модулями, доступ до технічної документації іноземного обладнання та координацію з гуманітарними місіями ООН.

Особливої актуальності іншомовна підготовка курсантів та студентів у закладах вищої освіти системи ДСНС набуває ще й тому, що сьогодні українські рятувальники володіють унікальним, практичним досвідом подолання надзвичайних ситуацій в умовах війни, який є безцінним для всієї світової спільноти. У цьому контексті іноземна мова стає не просто засобом навчання, а критично важливим медіатором, що дозволяє українським фахівцям виходити за межі мовного бар'єру та ефективно передавати свій досвід західним колегам, зміцнюючи глобальну систему

цивільного захисту. Таким чином, формування фахівця нового зразка - офіцера-рятувальника, здатного до повноцінного професійного діалогу, стає основою інтеграції України в міжнародний безпековий простір.

Сучасна парадигма підготовки фахівців у закладах вищої освіти системи ДСНС України зміщується в бік міждисциплінарної інтеграції та активного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Як зазначають Н. Базиляк [2] та Н. Вовчаста [3], використання цифрових інструментів та стратегій професійно орієнтованого навчання іноземної мови є не просто допоміжним елементом, а базовою умовою формування професійної компетентності. Це дозволяє майбутнім рятувальникам ефективно засвоювати специфічну термінологію та відпрацьовувати навички комунікації у віртуальному середовищі, що імітує реальні сценарії ліквідації надзвичайних ситуацій.

Особливого значення цей процес набуває в контексті євроінтеграційних прагнень України та необхідності гармонізації вітчизняних стандартів із європейськими. Дослідження О. М. Беляєва та Ю. С. Козачевської [4] підкреслюють, що формування професійної іншомовної компетентності майбутніх офіцерів ДСНС є стратегічним завданням. Це зумовлено потребою в оперативній взаємодії з міжнародними партнерами, де мовний бар'єр не повинен ставати перешкодою для координації дій під час транскордонних операцій або роботи в мультинаціональних рятувальних групах.

Практична реалізація цих навичок безпосередньо пов'язана з участю України в Механізмі цивільного захисту Європейського Союзу. Як доводить М. С. Коваль [5], цей Механізм є ключовим інструментом колективного реагування на масштабні катастрофи. Членство України в УСРМ вимагає від особового складу ДСНС глибокого розуміння міжнародних протоколів та здатності до швидкої інтеграції в логістичні ланцюги європейської безпеки. Таким чином, поєднання технологічного навчання мови з інституційними знаннями про структури ЄС створює фундамент для високої готовності українських підрозділів до подолання сучасних техногенних та природних викликів.

У сучасних умовах професійне становлення майбутнього офіцера служби цивільного захисту виходить за межі суто вузькоспеціалізованої технічної підготовки. Трансформація ДСНС України в активного суб'єкта міжнародної системи безпеки зумовлює перегляд ролі іноземної мови, яка еволюціонувала з факультативної навички до базового елемента професійної придатності. У закладах вищої освіти системи ДСНС вивчення іноземної мови (передусім англійської як лінгвістичного стандарту глобальної безпеки) реалізується через три взаємопов'язані фундаментальні функції.

По-перше, інформативно-когнітивна функція забезпечує інтелектуальний базис фахівця. У контексті стрімкого технологічного розвитку, рятувальник має володіти здатністю самостійно опрацьовувати

автентичні джерела: від складної технічної документації до сучасного іноземного обладнання (роботизованих систем розмінування, засобів зв'язку, авіаційної техніки) до міжнародних протоколів надання допомоги. Ключовим аспектом тут є засвоєння стандартів INSARAG (Міжнародної консультативної групи з питань пошуку та рятування в умовах міста), які визначають методологію реагування на катастрофи в усьому світі. Знання мови дозволяє фахівцю здійснювати безперервний професійний саморозвиток, інтегруючи передовий світовий досвід у вітчизняну практику.

По-друге, комунікативно-оперативна функція стає критично важливою під час безпосереднього виконання завдань. Сучасні надзвичайні ситуації часто мають транскордонний характер, що вимагає залучення міжнародних зведених загонів. Здатність рятувальника вести професійний діалог, розуміти команди в умовах стресу та координувати дії з представниками ООН, НАТО та Механізму цивільного захисту ЄС є запорукою успішності місії. У межах міжнародних навчань чи реальних гуманітарних операцій іноземна мова виступає інструментом «оперативної сумісності», дозволяючи українським підрозділам працювати як єдине ціле з іноземними колегами, що безпосередньо впливає на швидкість порятунку людей та мінімізацію наслідків катастроф.

По-третє, стратегічна функція виводить іншомовну підготовку на державний рівень. Кожен рятувальник, залучений до міжнародної діяльності, є «амбасадором» своєї країни. Високий рівень мовної культури та здатність до фахової комунікації формують позитивний імідж України як інтелектуально розвиненої, надійної та передбачуваної держави-партнера. Це зміцнює суб'єктність України в системі глобальної безпеки, демонструючи, що ДСНС – це структура, здатна не лише приймати допомогу, а й професійно ділитися власним унікальним досвідом на рівних з провідними світовими службами.

Таким чином, іноземна мова за професійним спрямуванням є не просто навчальною дисципліною, а стратегічним ресурсом, що забезпечує конкурентоспроможність українського рятувальника в умовах динамічних глобальних викликів.

Навчання у закладах вищої освіти системи ДСНС – це не просто здобуття диплома, а формування специфічного набору компетенцій, адаптованих до умов високого ризику. Програма навчання трансформується від теоретичних концепцій до жорстких протоколів дій у надзвичайних ситуаціях.

Зміст іншомовної підготовки у закладах вищої освіти системи ДСНС України визначається суворим прагматизмом та необхідністю опанування вузькоспеціалізованих кластерів знань, де кожне слово має критичне значення для збереження життя. Центральне місце у цьому процесі посідає блок радіаційного, хімічного та біологічного захисту, що в умовах сучасних глобальних та воєнних загроз набуває стратегічного статусу. Навчання іноземною мовою у цій царині фокусується на

здатності майбутнього офіцера ідентифікувати невидиму небезпеку та оперативно її локалізувати. Це передбачає не лише знання номенклатури приладів радіаційної та хімічної розвідки, як-от дозиметри чи спектрометри, а й вміння будувати карти забруднення та прогнозувати динаміку поширення токсичної хмари згідно з міжнародними протоколами. Особлива увага приділяється термінології процесів деконтамінації – від санітарної обробки особового складу до спецобробки техніки та будівель, що супроводжується практичними тренуваннями в ізолюючих костюмах та дихальних апаратах, де чітка комунікація має відбуватися в умовах граничного фізичного виснаження.

Не менш наукомістким та небезпечним напрямом є гуманітарне розмінування та мінна безпека, де помилка в інтерпретації технічної інформації є неприпустимою. Курсанти вивчають детальну класифікацію вибухонебезпечних предметів, опановуючи конструктивні особливості боєприпасів - від застарілих радянських зразків до новітніх касетних елементів та підступних мін-пасток. Професійна мовна компетенція тут дозволяє вільно оперувати інтерфейсами сучасних металодетекторів, георадарів та підводних дронів, а головне - інтегрувати в роботу Міжнародні стандарти протимінної діяльності (IMAS). Це відкриває випускникам шлях до участі у спільних з ООН чи міжнародними фондами місіях з очищення територій.

Паралельно з цим, підготовка охоплює широкий спектр пошуково-рятувальних робіт (SAR) у найскладніших середовищах. В межах сегменту Urban SAR курсанти вивчають англomовні методики розбору завалів та експлуатації гідравлічного інструменту, а також технології «тихого пошуку» з використанням акустичних сенсорів та ендоскопів. Специфіка наряду вимагає також опанування термінології промислового альпінізму для евакуації з висотних споруд та водолазної підготовки для ліквідації наслідків паводків, що робить мовну підготовку максимально універсальною.

Водночас, залізна дисципліна та технічна грамотність доповнюються блоком екстремальної психології, спрямованим на роботу безпосередньо в момент трагедії. На відміну від класичної теорії, тут акцент робиться на кризовій інтервенції: навичках швидкої стабілізації людей у стані шоку, істерики чи паніки, а також на наданні першої психологічної допомоги родичам загиблих. Важливим аспектом професійної стійкості є вивчення методів саморегуляції та профілактики ПТСР, що дозволяє рятувальнику зберігати працездатність під час тривалих операцій. Увесь цей масив знань засвоюється в умовах суворого курсантського устрою, де теоретичні студії постійно переплітаються з несенням служби в нарядах та відпрацюванням навичок на вогневих симуляторах, у теплодимокамерах та на полігонах, що максимально імітують реальні умови надзвичайних ситуацій.

Сучасна методологія викладання іноземної мови в закладах вищої освіти системи ДСНС України базується на переході від суто лінгвістичної підготовки до концепції інтегрованого навчання мови та професійного контенту, відомої як CLIL (Content and Language Integrated Learning). Цей підхід дозволяє трансформувати вивчення іноземної мови з абстрактного засвоєння граматичних структур у прикладний інструмент опанування фаху, де тактика гасіння пожеж, основи домедичної допомоги або регламенти проведення пошуково-рятувальних робіт вивчаються безпосередньо іноземною мовою. Такий синергетичний ефект забезпечує формування в курсантів цілісної професійної картини світу, де термінологія не заучується окремо, а органічно вплітається в операційні алгоритми рятувальних робіт.

Проте впровадження цієї прогресивної моделі в освітній процес відомчих університетів стикається з низкою об'єктивних викликів, зумовлених як специфікою служби, так і динамікою сучасного безпекового середовища. Однією з найгостріших проблем є гостра нестача автентичних навчальних матеріалів, які б відповідали актуальним реаліям. В умовах постійного оновлення технічного парку ДСНС та отримання новітніх зразків техніки, обладнання для розмінування та засобів РХБЗ від міжнародних партнерів, традиційні підручники миттєво втрачають актуальність. Це вимагає від викладачів не лише філологічної експертизи, а й здатності самостійно адаптувати технічну документацію, протоколи НАТО та міжнародні стандарти INSARAG у навчальні модулі в режимі реального часу.

Ситуація ускладнюється суттєвою розбіжністю у рівні базової підготовки здобувачів вищої освіти, що змушує педагогічний склад балансувати між викладанням складних фахових тем та необхідністю надолуження елементарних мовних знань окремими групами курсантів. Водночас специфіка військової та службової дисципліни в системі ДСНС накладає відбиток на безперервність освітнього процесу: залучення особового складу до ліквідації реальних надзвичайних ситуацій, несення служби у добових нарядах та виконання спеціальних завдань створюють умови, за яких традиційні аудиторні заняття часто перериваються. У відповідь на цей виклик особливої ваги набуває розвиток гнучких дистанційних платформ та мобільних освітніх рішень, які б дозволяли курсанту продовжувати навчання за індивідуальною траєкторією незалежно від місця перебування, забезпечуючи сталість формування іншомовної компетентності як критично важливого складника сучасної офіцерської підготовки.

Підсумовуючи проведені дослідження, можна констатувати, що викладання іноземної мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти системи ДСНС України остаточно трансформувалося із суто допоміжної академічної дисципліни у стратегічний компонент національної безпеки. В умовах інтеграції України до Механізму

цивільного захисту ЄС, іншомовна компетентність офіцера рятувальної служби стає фундаментальним чинником операційної сумісності. Це не просто питання лінгвістичної ерудиції, а передусім спроможність системи цивільного захисту держави ефективно взаємодіяти з міжнародними партнерами в моменти критичних загроз, коли швидкість обміну інформацією безпосередньо корелює з кількістю врятованих життів.

Перспективним вектором розвитку в цьому контексті має стати впровадження спеціалізованих інтенсивних курсів, орієнтованих на безпосередню роботу з іноземними інструкторами та експертами. Особливої актуальності це набуває у сфері гуманітарного розмінування, де українські фахівці щоденно стикаються з новітніми зразками західного озброєння та техніки. Створення спільного термінологічного поля дозволить не лише швидше опановувати інноваційні методики знешкодження вибухонебезпечних предметів, а й транслювати унікальний український досвід міжнародній спільноті, перетворюючи вітчизняні ЗВО на потужні хаби безпекових знань.

Важливим кроком у зміцненні кадрового потенціалу ДСНС є системне розширення програм академічної мобільності та стажувань у профільних академіях Польщі, Естонії, Франції та США. Безпосереднє занурення курсантів та науково-педагогічних працівників у професійне середовище закордонних колег дозволяє верифікувати навчальні програми на відповідність світовим стандартам та впроваджувати кращі європейські практики оперативного управління підрозділами. Такий обмін досвідом нівелює мовний бар'єр і формує корпоративну культуру «рятувальників світу», де спільні цінності підкріплюються єдиною мовою професійного спілкування.

Нарешті, технологічний прорив у викладанні пов'язаний із тотальною цифровізацією через впровадження VR-симуляторів високої чіткості. Використання віртуальної реальності для відпрацювання сценаріїв порятунку іноземною мовою дозволяє моделювати стресові ситуації, які технічно неможливо або занадто дорого відтворити на полігоні. Курсант, який звик віддавати команди та координувати дії в цифровому середовищі англійською мовою, демонструє значно вищий рівень адаптивності під час реальних міжнародних гуманітарних місій. Таким чином, синергія глибокої фахової підготовки, міжнародної мобільності та передових технологій стане запорукою формування офіцера ДСНС нового покоління - інтелектуального, мобільного та здатного діяти як ефективна складова глобальної системи цивільної безпеки.

Формування іншомовної компетентності офіцера ДСНС сьогодні не можна розглядати лише як додаткову кваліфікацію; це критичний вузол, що забезпечує структурну та оперативну зв'язність української системи цивільного захисту з глобальною безпековою архітектурою. У сучасному світі, де надзвичайні ситуації все частіше набувають транскордонного характеру – від масштабних лісових пожеж і паводків до техногенних

катастроф та загроз ядерної безпеки – здатність офіцера вільно оперувати міжнародною професійною термінологією стає передумовою успішної інтеграції в європейський безпековий простір. Зокрема, повноправне членство України в Механізмі цивільного захисту ЄС вимагає не просто формальної присутності, а спроможності працювати в єдиному інформаційному та координаційному полі.

Іншомовна компетентність прямо конвертується у швидкість та якість реагування на глобальні загрози. У кризових ситуаціях, коли кожна хвилина має вирішальне значення для порятунку людей, мовний бар'єр може стати фатальним фактором затримки. Офіцер, який володіє професійною англійською мовою, здатен безпосередньо, без залучення перекладачів, приймати та передавати дані через Центр координації реагування на надзвичайні ситуації, розуміти специфікації іноземної спецтехніки та безпомилково інтерпретувати міжнародні протоколи надання допомоги. Це забезпечує безшовну координацію між українськими підрозділами та зведеними загонами країн-партнерів, дозволяючи їм діяти як єдиний злагоджений механізм під час спільних операцій.

Понад те, високий рівень іншомовної підготовки дозволяє офіцерам ДСНС виступати не лише реципієнтами допомоги, а й активними суб'єктами міжнародного співтовариства. Здатність презентувати український унікальний досвід, здобутий у надскладних умовах сьогодення, на міжнародних конференціях, навчаннях та експертних панелях, підвищує суб'єктність України на світовій арені. Таким чином, іншомовна компетентність стає інструментом «м'якої сили», що трансформує ДСНС у сучасну, відкриту та високотехнологічну інституцію, яка не просто відповідає стандартам НАТО та ЄС, а й активно долучається до формування нових глобальних стандартів безпеки майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Union Civil Protection Mechanism: Strengthening the collective response to emergencies : European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations / European Commission. 2023. URL: <https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/> (дата звернення: 18.02.2026).

2. Базиляк Н. О., Решетняк Є. С., Міняйло Н. В. Сучасні стратегії інтеграції професійно орієнтованої англійської мови у міждисциплінарну підготовку здобувачів вищої освіти. *Вісник науки та освіти. Філологічні науки*. 2025. № 8(38). С. 158–172.

3. The Use of Information and Communication Technologies as a Means of Professional Foreign Language Training / N. Vovchasta, I. Kozlovska, M. Opachko et al. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2021. Vol. 13, Issue 3. P. 38–50. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/13.3/439>.

4. Беляєв О. М., Козачевська Ю. С. Особливості формування професійної іншомовної компетентності майбутніх фахівців ДСНС у

контексті євроінтеграційних процесів. *Організаційно-управлінське та правове забезпечення діяльності підрозділів органів внутрішніх справ та Національної поліції України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Черкаси, 24 трав. 2019 р.). Черкаси : ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2019. С. 14–16.

5. Роль механізму цивільного захисту Європейського Союзу у ліквідації масштабних природних та техногенних катастроф / М. С. Коваль, Р. Т. Ратушний, О. Ю. Пазен, Д. І. Андрухів. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2024. № 30. С. 198–204.

УДК 37.013:37.014

Валентина СПІВАЧУК,

кандидат філологічних наук

ORCID:0000-0002-3924-557X

Хмельницький національний університет,

м. Хмельницький, Україна

Світлана БІЛЕНЬКА,

Оксана МАЗУРКЕВИЧ,

Комунальний заклад загальної середньої освіти

«Гімназія №29 Хмельницької міської ради»,

м. Хмельницький, Україна

СУЧАСНИЙ УРОК: ПРОБЛЕМИ, ПОШУКИ, ЗНАХІДКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто проблему трансформації сучасного уроку англійської мови в умовах соціальних, технологічних і культурних змін. Обґрунтовано необхідність переосмислення традиційної класно-урочної системи з урахуванням потреб інформаційного суспільства та особливостей сучасного учня. Проаналізовано основні підходи до організації сучасного уроку – компетентнісний, особистісно орієнтований і діяльнісний – та визначено їхню роль у формуванні мовної, комунікативної й міжкультурної компетентностей, розвитку критичного мислення та внутрішньої мотивації учнів. Окреслено проблеми формалізації навчального процесу, низької залученості учнів, перевантаження змістом і недостатньої інтеграції цифрових технологій. Висвітлено ефективні шляхи модернізації уроку через інтерактивні методи, проєктну діяльність, змішане навчання, формувальне оцінювання та використання цифрових інструментів.

Ключові слова: сучасний урок, англійська мова, компетентнісний підхід, особистісно орієнтоване навчання, діяльнісний підхід, інтерактивні методи, проєктна діяльність, цифрові технології, персоналізація навчання, мотивація учнів.

Valentyna SPIVACHUK,

Candidate of Philology

ORCID: 0000-0002-3924-557X

Khmelnytskyi National University,

Khmelnytskyi, Ukraine

Svitlana BILENKA,

Oksana MAZURKEVYCH,

Municipal General Secondary Education Institution

‘Gymnasium No. 29 of the Khmelnytskyi City Council’,

Khmelnytskyi, Ukraine

MODERN LESSON: PROBLEMS, SEARCHES, FINDINGS, AND PROSPECTS

The article examines the issue of transforming the modern English language lesson in the context of social, technological, and cultural changes. The necessity of rethinking the traditional classroom-lesson system in accordance with the needs of the information society and the characteristics of contemporary learners is substantiated. The main approaches to organizing a modern lesson – competence-based, learner-centered, and activity-based – are analyzed, and their role in developing linguistic, communicative, and intercultural competences, as well as critical thinking and students’ intrinsic motivation, is defined. The problems of formalization of the educational process, low student engagement, curriculum overload, and insufficient integration of digital technologies are outlined.

Keywords: *modern lesson, English language, competence-based approach, learner-centered learning, activity-based approach, interactive methods, project-based learning, digital technologies, personalized learning, student motivation.*

Урок традиційно є базовою формою організації навчального процесу в закладах загальної середньої освіти. Проте соціальні, технологічні та культурні зміни зумовили потребу його переосмислення. Сучасний учень функціонує в інформаційному просторі, який характеризується високою швидкістю комунікації, цифровими технологіями та мультимедійністю. Це створює нові вимоги до змісту, методів і структури уроку, особливо у викладанні англійської мови, де важливими стають комунікативна компетентність, міжкультурне розуміння та практичне використання мови.

Проблема дослідження полягає у суперечності між традиційною класно-урочною системою та потребами сучасного суспільства. Необхідно визначити, яким має бути сучасний урок англійської мови, щоб забезпечити формування мовних компетентностей, критичного мислення та внутрішньої мотивації учнів.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та визначенні концептуальних засад організації сучасного уроку англійської мови в умовах соціальних і технологічних трансформацій, аналізі його проблем і суперечностей, а також окресленні ефективних підходів, методів і перспектив розвитку, спрямованих на формування мовних компетентностей, критичного мислення та внутрішньої мотивації учнів.

Аналіз наукових і методичних праць із проблеми організації сучасного уроку засвідчує поступовий перехід від традиційної дидактичної моделі до інтерактивної та доказово обґрунтованої освітньої практики. У дослідженні В. П. Максименко урок розглядається крізь призму сучасної дидактики як цілісна система взаємопов'язаних категорій і процесів, що забезпечують науково обґрунтовану організацію навчання; особлива увага приділяється структурі уроку, зокрема етапам актуалізації опорних знань, мотивації та практичного застосування набутих умінь [1]. Практичний посібник О. Пометун і Л. Пироженко розвиває ці положення у площині інтерактивного навчання, трактуючи освітній процес як постійну взаємодію вчителя й учнів на засадах співпраці та кооперації; автори пропонують класифікацію інтерактивних технологій (кооперативне та колективно-групове навчання, ситуативне моделювання, опрацювання дискусійних питань) і визначають п'ятиетапну структуру сучасного уроку (мотивація, оголошення теми, надання інформації, інтерактивна вправа, рефлексія), що сприяло утвердженню особистісно орієнтованої моделі освіти в українській школі [2]. Водночас праця Дж. Гетті та Г. Єйтса поєднує результати масштабних досліджень «Visible Learning» із положеннями когнітивної психології, обґрунтовуючи ефективність педагогічних стратегій через показник «розміру ефекту», розкриваючи перехід від поверхневого до глибокого навчання і трансферу знань, акцентуючи на проблемі когнітивного навантаження та визначальній ролі своєчасного й цілеспрямованого зворотного зв'язку [3]. Сукупність зазначених підходів формує теоретико-методологічну основу для конструювання сучасного уроку як науково вивіреної, інтерактивної та психологічно обґрунтованої освітньої системи.

Сучасний урок англійської мови базується на принципах компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів. Ці підходи відображають перехід від механічного заучування граматики й лексики до створення освітнього середовища, у якому учень активно використовує мову для розв'язання навчальних, комунікативних і практичних завдань.

Компетентнісний підхід передбачає формування в учнів здатності застосовувати англійську мову в реальних життєвих ситуаціях: під час спілкування, підготовки презентацій, участі в дискусіях, реалізації міжпредметних проєктів. Наприклад, інтеграція математики та англійської мови може здійснюватися через завдання з фінансової грамотності: учні англійською мовою розраховують бюджет проєкту, створюють графіки витрат і презентують результати однокласникам. Таким чином, мова стає інструментом пізнання та практичної діяльності.

Особистісно орієнтований підхід акцентує увагу на індивідуальних особливостях учнів: рівні мовної підготовки, стилях сприйняття інформації, темпі навчання, інтересах і потребах. Учитель виступає фасилітатором освітнього процесу, створюючи умови для самореалізації кожного учня, добираючи диференційовані завдання та використовуючи різноманітні форми роботи. Це сприяє формуванню позитивної самооцінки, підвищує внутрішню мотивацію та відповідальність за результати навчання.

Діяльнісний підхід забезпечує активну участь учнів у мовленнєвій діяльності через дослідження текстів, обговорення, рольові ігри, моделювання діалогів і розв'язання проблемних ситуацій. Наприклад, під час вивчення теми «Навколишнє середовище» учні можуть працювати з автентичними англomовними джерелами, готувати презентації, проводити міні-дослідження та брати участь у дебатах. У такий спосіб формуються як мовні, так і предметні та соціальні компетентності.

Реалізація зазначених підходів неможлива без використання інноваційних технологій навчання, які забезпечують активність, самостійність і творчість учнів. Саме через сучасні педагогічні інструменти відбувається практичне втілення компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів у щоденній роботі вчителя.

Розвиток критичного мислення передбачає формування вмінь аналізувати інформацію, порівнювати факти, аргументувати власну позицію англійською мовою, оцінювати достовірність джерел. Це допомагає учням не лише засвоювати матеріал, а й осмислювати його, застосовуючи знання в нових ситуаціях.

Особистісно зорієнтоване навчання реалізується через індивідуалізацію завдань, проєктну діяльність, урахування інтересів і можливостей кожного учня. Такий підхід створює умови для розвитку внутрішньої мотивації та відповідальності за власні результати.

Ігрові технології сприяють підвищенню зацікавленості навчанням, зниженню мовного бар'єру, активізації лексико-граматичного матеріалу через квести, рольові ігри та мовні симуляції. Вони роблять процес навчання емоційно насиченим і сприяють кращому засвоєнню знань.

Проблемне навчання організовується через створення ситуацій, які спонукають учнів самостійно шукати рішення, обговорювати альтернативи

та обґрунтовувати власну думку. Завдяки цьому формується здатність до самостійного мислення й прийняття рішень.

Інтерактивне навчання передбачає роботу в парах і групах, дискусії, дебати, «мозкові штурми», що формують навички співпраці та ефективної комунікації. Учні вчаться слухати один одного, поважати різні точки зору та працювати в команді.

Інформаційні технології та мультимедійні засоби навчання забезпечують використання онлайн-платформ, інтерактивних вправ, відеоматеріалів і віртуальних екскурсій. Це робить урок сучасним, динамічним і максимально наближеним до реального мовного середовища, розширює можливості доступу до автентичних матеріалів і сприяє формуванню цифрової грамотності учнів.

Упровадження зазначених технологій безпосередньо пов'язане з оновленням змісту навчання – однією з ключових ознак сучасного уроку. Перегляд традиційних підходів до відбору навчального матеріалу відповідно до потреб сьогодення, вимог державних стандартів і запитів суспільства забезпечує його актуальність і практичну спрямованість. Таким чином, інноваційні технології не лише урізноманітнюють форми роботи, а й сприяють формуванню компетентностей, необхідних для успішної самореалізації учнів.

Водночас оновлення змісту освіти передбачає не лише модернізацію методів, а й посилення виховної складової навчального процесу. Єдність самовиховання, соціалізації та виховання означає гармонійне поєднання здобуття знань із формуванням особистісних якостей учня. Сучасний урок сприяє розвитку відповідальності, толерантності, поваги до інших, уміння працювати в колективі та усвідомлювати власну роль у суспільстві.

Логічним продовженням цього є розвиток ціннісно-сміслової діяльності, що передбачає формування здатності осмислювати навчальний матеріал через призму особистих і суспільних цінностей. У процесі навчання учні вчаться аналізувати події, оцінювати вчинки, формувати власну позицію та аргументовано її відстоювати, що сприяє становленню морально зрілої особистості.

Ефективність зазначених процесів значною мірою залежить від урахування індивідуальних особливостей учнів. Диференціація завдань, варіативність форм і методів роботи, увага до темпу навчання та інтересів кожного створюють комфортне освітнє середовище, у якому кожен має можливість максимально реалізувати свій потенціал.

За таких умов особливої ваги набуває самостійний творчий пошук як основа активної пізнавальної діяльності. Учні не лише сприймають готову інформацію, а й досліджують, ставлять запитання, висувають гіпотези та знаходять шляхи розв'язання проблем, що формує ініціативність, відповідальність і здатність до самостійного прийняття рішень.

Важливу роль у цьому процесі відіграє співпраця вчителя та учня, яка визначає партнерський характер сучасного уроку. Учитель виступає

наставником і фасилітатором, організовує діалог, підтримує ініціативу учнів і сприяє створенню атмосфери довіри та взаємоповаги.

У підсумку розвиток творчих здібностей учня стає закономірним результатом такої організації навчання. Через проєктну діяльність, дослідницькі завдання та інтерактивні методи учні мають можливість проявити креативність і самостійність. Отже, впровадження інноваційних технологій забезпечує цілісну модернізацію освітнього процесу, поєднуючи оновлений зміст, виховний потенціал і формування ключових компетентностей, необхідних у сучасному світі.

Проте попри наявність цих підходів, сучасний урок стикається з низкою проблем. Однією з них є формалізація навчального процесу, коли урок зводиться до передачі інформації та контролю знань. Такий підхід обмежує творчий потенціал учнів і знижує їхню внутрішню мотивацію, перетворюючи навчання на механічне запам'ятовування фактів. Ще однією проблемою є низький рівень залученості учнів. Монологічний стиль викладання не відповідає потребам сучасного покоління, яке звикло до інтерактивного цифрового середовища та швидкого зворотного зв'язку. У поєднанні з формалізацією, низька залученість значно зменшує ефективність уроку. Перевантаження змістом також негативно впливає на якість навчання. Надмірна кількість фактологічної інформації у навчальних програмах ускладнює формування системного розуміння та осмислення матеріалу. Це підкреслює необхідність переосмислення структури уроку та використання методів, що стимулюють активне засвоєння знань.

Окремої уваги потребує проблема недостатньої інтеграції цифрових технологій в освітній процес. Попри наявність технічних можливостей, цифрові інструменти нерідко використовуються формально, без чітко визначеної дидактичної мети та очікуваних результатів. У такому разі вони не підсилюють навчання, а лише замінюють традиційні засоби подання матеріалу. Тому пошук ефективних способів поєднання традиційного й цифрового навчання стає одним із ключових завдань сучасного вчителя.

У відповідь на зазначені виклики активізуються педагогічні пошуки, спрямовані на формування в учнів тих компетентностей, які відповідають вимогам XXI століття. Сучасний світ вимагає розвитку інтелектуальних умінь – критичного мислення, креативності, когнітивної гнучкості, здатності розв'язувати комплексні завдання. Саме ці навички допомагають орієнтуватися в інформаційному просторі, аналізувати дані, приймати обґрунтовані рішення та адаптуватися до швидких змін.

Водночас не менш важливими є соціально-емоційні компетентності: емоційний інтелект, уміння приймати рішення, готовність допомагати іншим, здатність до взаємодії та ведення переговорів. Вони забезпечують ефективну комунікацію, продуктивну командну роботу та конструктивне розв'язання конфліктів. Розвинені соціальні навички дозволяють дитині

впевнено діяти в різних життєвих ситуаціях і будувати гармонійні стосунки в суспільстві.

Доповненням до цього є формування організаційних і управлінських умінь – самодисципліни, відповідальності, здатності планувати діяльність і працювати над довготривалими проектами. У поєднанні з інтелектуальними та соціальними компетентностями вони створюють основу для цілісного розвитку особистості та підготовки до професійної діяльності в майбутньому.

Реалізація цих завдань можлива завдяки сучасним педагогічним технологіям. Інтерактивні методи навчання – дискусії, мозкові штурми, кейс-метод, проектна діяльність, дебати та ігрові вправи – активізують пізнавальну діяльність, формують комунікативні та соціальні компетентності, створюють середовище співпраці, де учні навчаються аргументувати власну позицію, слухати інших і знаходити спільні рішення. Гейміфікація та змішане навчання підвищують мотивацію та персоналізують освітній процес, а формувальне оцінювання забезпечує постійний зворотний зв'язок і підтримку учнів.

Сучасний урок нового типу поєднує мотиваційний етап, дослідницьку діяльність, рефлексію та практичне застосування знань, що дозволяє формувати ключові компетентності в когнітивній, соціальній та емоційній сферах, забезпечуючи гармонійний розвиток учня та становлення активної громадянської позиції. Логічним продовженням інтерактивних практик є розвиток критичного мислення, яке формується через дискусії, аналіз різних точок зору та колективний пошук рішень. Здатність відрізнити факти від суджень, виявляти приховані проблеми та приймати обґрунтовані рішення робить навчання усвідомленим і практично значущим.

Наступним кроком є самотійна навчально-дослідницька діяльність та виконання компетентнісних завдань, що дозволяє застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях, максимально наближених до реального життя та професійної діяльності. Тут інтерактивність і критичне мислення набувають практичного виміру: учні опрацьовують інформацію й трансформують її у конкретні дії та рішення, формуючи готовність до відповідального вибору й самотійної діяльності.

Особливу роль у цьому процесі відіграють цифрові інструменти – інтерактивні платформи, онлайн-тести, віртуальні лабораторії та освітні відео. Вони урізноманітнюють форми навчання, підвищують динамічність уроку, підтримують персоналізацію та зворотний зв'язок, логічно доповнюючи систему «інтерактивність – критичне мислення – самотійна діяльність» і забезпечуючи цілісне формування компетентностей учнів.

Проектна діяльність як складова уроку формує навички співпраці, планування, організації часу та презентації результатів, охоплює інтеграцію різних предметів і розвиває креативність та комунікативні здібності. Завдяки проектам учні готуються до реальних викликів сучасного суспільства, розвивають командну роботу та самотійність у прийнятті рішень.

Перспективи розвитку сучасного уроку пов'язані з персоналізацією навчання. Використання адаптивних освітніх систем дозволяє враховувати індивідуальні траєкторії розвитку учнів, рівень їхніх знань і темп навчання. Такий підхід забезпечує більш ефективне засвоєння матеріалу та сприяє розвитку інтересу до навчання. Інтегроване навчання – ще одна важлива перспектива. Поєднання кількох предметів формує цілісне бачення світу, дозволяє показати взаємозв'язок знань у різних сферах та сприяє формуванню комплексних компетентностей. Такий підхід робить навчання більш осмисленим і практично значущим. Використання штучного інтелекту в освітньому процесі відкриває нові можливості для аналізу навчальних даних, виявлення труднощів і коригування навчального процесу. Аналітика дозволяє персоналізувати навчання, надавати вчителю рекомендації щодо адаптації завдань та підтримки учнів у режимі реального часу. Для ефективності сучасного уроку необхідні певні педагогічні умови. Серед них – професійна компетентність учителя, психологічно комфортне середовище, використання різноманітних методів навчання та орієнтація на потреби учнів. Саме поєднання цих умов забезпечує формування внутрішньої мотивації, активної участі в навчанні та високої якості освітніх результатів.

Однією з найбільших проблем сучасного уроку є недостатня взаємодія між учителем і учнем. Традиційні методи навчання не завжди відповідають потребам сучасної молоді, що призводить до втрати зацікавленості та внутрішньої мотивації учнів. Надмірне навантаження фактами, формалізація процесу та недостатня інтерактивність ще більше знижують ефективність уроку, особливо у вивченні англійської мови, де важливими є практика комунікації, розвиток творчого та критичного мислення. Водночас ці проблеми стають поштовхом до пошуків нових методик та інновацій у навчанні: активного та кооперативного навчання, інтеграції технологій, використання мультимедійних та цифрових інструментів, рольових ігор і проектної діяльності.

Сучасний урок англійської мови має стати джерелом натхненної та якісної праці учнів, школою самостійної творчості та активного пізнання. Інноваційні технології, активні методи навчання, персоналізований підхід і міжпредметна інтеграція дозволяють сформувати мовні, комунікативні та критичні компетентності, необхідні для життя в інформаційному суспільстві. Головною умовою ефективності уроку залишається орієнтація на особистість учня, створення стимулюючого освітнього середовища та розвиток внутрішньої мотивації, що забезпечує готовність учнів до подальшого навчання та професійної діяльності у сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Максименко В.П. Сучасний урок: теорія і практика (дидактичний аспект) // Математика в сучасній школі. 2013. №11. С. 11–16.

2. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ: А.С.К., 2003. 192 с.

3. Hattie J. Visible Learning and the Science of How We Learn. London: Routledge, 2013. 368 p.

УДК 378:37.015.3:37.018.43:37.013

Ольга ТИЩЕНКО,
ORCID:0000-0003-4843-4505
Черкаський фаховий коледж
харчових технологій та бізнесу,
м. Черкаси, Україна

ПІДВИЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто проблему підвищення навчальної мотивації студентів в умовах змішаного навчання, що поєднує традиційні аудиторні форми з дистанційними та цифровими освітніми технологіями. Обґрунтовано актуальність мотивації як ключового чинника успішності навчальної діяльності студентів у сучасному освітньому середовищі. Проаналізовано основні види навчальної мотивації, чинники її формування та зниження в умовах змішаного навчання. Особливу увагу приділено ролі викладача, використанню інтерактивних методів, цифрових платформ, проєктної та дослідницької діяльності. Запропоновано практичні шляхи підвищення навчальної мотивації студентів у закладах освіти.

Ключові слова: навчальна мотивація, змішане навчання, цифрові технології, освітній процес.

Olha TYSHCHENKO,
ORCID: 0000-0003-4843-4505
Cherkasy Applied College
of Food Technology and Business,
Cherkasy, Ukraine

INCREASING STUDENTS' LEARNING MOTIVATION UNDER BLENDED LEARNING CONDITIONS

The article addresses the issue of increasing students' learning motivation in the context of blended learning, which combines traditional face-to-face instruction with distance and digital educational technologies. The relevance of motivation as a key factor in students' academic success in a modern

educational environment is substantiated. The main types of learning motivation, factors influencing its development and decline in blended learning conditions are analyzed. Special attention is paid to the role of the teacher, the use of interactive methods, digital platforms, project-based and research activities. Practical ways to enhance students' learning motivation in institutions of professional pre-higher and higher education are proposed.

Keywords: *learning motivation, blended learning, digital technologies, educational process.*

Сучасний етап розвитку освіти характеризується активним упровадженням цифрових технологій, що зумовлює трансформацію традиційних форм навчання. Однією з найбільш поширених моделей організації освітнього процесу є змішане навчання, яке поєднує очну та дистанційну взаємодію між викладачем і студентами. Стрімкий перехід від очного навчання до дистанційного та змішаного, який зумовлюється зміною безпекових обставин актуалізують потребу у розвитку навичок оперативного реагування на ці зміни серед педагогічних працівників, вмінь застосовувати інноваційні та адаптовані до нових умов методи, форми, засоби здійснення педагогічної діяльності [1]. У контексті модернізації освітнього простору, зокрема перехід до змішаних форм навчання, висувають нові вимоги до організації освітнього процесу та стимулювання активності студентів. Особливо це стосується здобувачів освіти коледжу, в тому числі і спеціальності «Туризм і рекреація», яка поєднує як теоретичні знання, так і практичні навички, тісно пов'язані із реальним ринком праці.

Змішане навчання зайняло належне місце в освітній діяльності, адже переваг його використання багато: свобода та гнучкість, індивідуальність, мобільність, самостійний вибір темпу навчання, залучення більшої кількості людей різного віку, легке формування віртуальних спільнот, що дозволяє обговорювати між викладачами ті чи інші проблеми, вирішувати спільні проблеми, ділитися досвідом чи інформацією тощо. При змішаному навчанні реальний клас поєднується з віртуальними компонентами до створення більш персоналізованого та ефективного навчання. Це дозволяє закладам освіти використовувати найкраще з обох світів – особисті зв'язки та взаємодію, які приходять із очним навчанням, а також гнучкість, зручність та налаштування онлайн-навчання.

Під змішаним навчанням у коледжі розуміється розподіл навчальної діяльності на онлайн-компонент (лекції, тести, форуми, самостійні роботи) та офлайн-компонент (практичні заняття, екскурсії, тренінги). Важливо зберегти баланс між самостійною роботою студентів та їхньою залученістю до реального спілкування з викладачами та колегами. Змішане навчання дозволяє розвивати навички самоменеджменту, критичного мислення та творчості, що є надзвичайно важливими для майбутніх фахівців туристичної галузі.

Змішане навчання (blended learning) передбачає поєднання традиційного аудиторного навчання з онлайн-форматами. Такий підхід відкриває нові можливості для самостійного вивчення матеріалу, взаємодії з викладачем та групою, а також гнучкої організації освітнього процесу. Проте в умовах змішаного навчання особливої уваги потребує проблема збереження високого рівня мотивації студентів [2].

Мотивація навчання є складним психолого-педагогічним явищем, що включає систему внутрішніх і зовнішніх спонукань до здобуття знань, формування професійних компетентностей та особистісного розвитку. В умовах змішаного навчання мотиваційна сфера студентів зазнає суттєвих змін, пов'язаних із самостійною роботою, дистанційною комунікацією, використанням онлайн-ресурсів та необхідністю самодисципліни.

Мотивацією для студента виступає бажання вчитися не тільки заради досягнення академічної мети, але і для професійного росту. Ступінь навчальної активності студента є наслідком сильної або слабкої мотивації навчання. Можна сказати, що мотиви навчання – це активізуюча сила, одна з основних умов навчальної діяльності. У загальному вигляді проблема мотивації навчання є проблемою причин, які визначають різні форми виявлення активності тих, хто навчається.

Численні дослідження встановлюють наявність залежності ефективності діяльності від сили мотивації: що вища сила мотивації, то вища результативність діяльності; саме наявність у студентів сформованої професійної мотивації відрізняє сильних студентів від невідстаючих [3].

З огляду на це можна стверджувати, що формування позитивної мотивації студентів до обраної майбутньої професії виступає одним із провідних факторів підвищення рівня якості їхньої навчальної діяльності: формування інтересу до змісту обраної професійної діяльності, переважання позитивного ставлення до праці в галузі професійної діяльності.

Якщо в умовах карантинних обмежень при пандемії COVID-19 учасники освітнього процесу частково долучалися до змішаного навчання, то з початком повномасштабної війни в Україні ситуація з навчальною мотивацією ускладнилася загальним погіршенням психофізіологічного стану учасників освітнього процесу. Останній студентський моніторинг зафіксував, що майже всі студенти зазначають зниження мотивації до навчання через важкий психологічний стан, фізичне недомагання, емоційну напругу, тривожність (труднощі технічного характеру, недостатність комунікації з викладачами, адміністрацією, недостатність джерел складають дуже малий відсоток причин зниження мотивації). Тобто, одночасно з прогресом щодо адаптації до інформаційного простору, який став істотною (якщо й не основною) складовою нашого життя, життя учасників освітнього процесу, виникли і нові виклики та небезпеки у збереженні та профілактики психологічного здоров'я в контексті мотивації вкладання та навчання [4].

Виділяють перелік мотивів навчальної діяльності: широкі соціальні мотиви; пізнавальні мотиви, що спричинені самою навчальною діяльністю; комунікативні мотиви, мотив участі в навчальному процесі; мотиви соціальної ідентифікації (з батьками, однолітками, педагогами); мотиви особистісного розвитку (професійного самовизначення, матеріального благополуччя); мотиви успіху (самоствердження, самовираження); мотиви уникнення неприємностей.

У змішаному навчанні особливого значення набуває розвиток внутрішньої мотивації, оскільки студенти значну частину матеріалу опановують самостійно.

Очевидно, що формування у студентів саме внутрішньої мотивації є невід'ємним елементом процесу адаптації до професійного навчання у закладах освіти і безпосередньо впливає на процес подальшого професійного становлення майбутніх фахівців. Недостатній рівень внутрішньої мотивації може призводити до формального виконання завдань, прокрастинації та зниження якості знань.

На формування позитивних мотивів навчання впливає стиль спілкування та ставлення викладача до студентів. Щоб отримати бажаний результат навчання, необхідно використовувати такі види навчальної мотивації та її засоби:

1. Зацікавлення студентів: впровадження на заняттях прикладів з життя, цікавих експериментів і дослідів, шокуючих позитивних фактів.

2. Емоційні відкриття: демонстрований студентам навчальний матеріал апелює до почуття подиву, відкриття, демонстрації масштабності, акцентуванні на унікальності матеріалів.

3. Принципи зіставлення життєвих і наукових подій: спосіб демонстрації наукових фактів, які призвели до змін у способі життя людей.

4. Формування ситуацій пізнавальних обговорень: дискусії і суперечки викликають цікавість і бажання проявити себе, а отже, необхідність вивчити тему оспорюваного питання.

5. Формування ситуації успішності в навчанні: дати можливість студентам відчувати радість від успіху і тим самим підштовхнути його до виконання нових завдань. Оцінка успішності студентів серйозно впливає на мотивацію до навчання. Система оцінювання студентів має бути чіткою, зрозумілою, аргументованою та прозорою. Корисно заохочувати студентів до самооцінки власних досягнень, до оцінки своїх одногрупників

Змішане навчання створює як нові можливості, так і виклики для мотивації студентів. До позитивних чинників належать гнучкість навчання, доступ до різноманітних освітніх ресурсів, можливість індивідуалізації темпу навчання. Водночас серед негативних факторів можна виокремити перевантаження інформацією, зниження рівня живого спілкування, технічні труднощі та недостатній рівень самоорганізації студентів.

Мотивація здобувачів освіти до освоєння та використання дистанційних освітніх технологій пов'язана з такими психолого-

педагогічними чинниками: наявність здатності планувати та виділяти час на навчання, наявність власної стратегії навчання, здатність розуміти навчальний матеріал, організованість та самодисципліна, можливість взаємодіяти з іншими учасниками дистанційного навчання. Посилення кожного з перелічених чинників призводить до значного підвищення загальної мотивації здобувачів освіти до навчання, що допомагає їм успішно здійснювати навчальну діяльність.

Підвищення навчальної мотивації студентів в умовах змішаного навчання потребує системного та комплексного підходу, який поєднує педагогічні, психологічні й технологічні засоби впливу. Одним із ключових напрямів є активне використання інтерактивних методів навчання, що залучають студентів до активної пізнавальної діяльності. Дискусії, аналіз кейсів, мозкові штурми, рольові та ділові ігри сприяють розвитку критичного мислення, формуванню практичних умінь і підвищенню зацікавленості в навчальному матеріалі.

Важливим шляхом підвищення мотивації є впровадження проєктної та дослідницької діяльності. Робота над індивідуальними або груповими проєктами дозволяє студентам застосовувати теоретичні знання на практиці, бачити реальну цінність навчання та відчувати власну відповідальність за результат. Проєктна діяльність також сприяє розвитку навичок співпраці, самостійності та професійної самоідентифікації.

Значний мотиваційний потенціал має використання сучасних цифрових освітніх платформ і сервісів (Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, Zoom тощо). Вони забезпечують доступність навчальних матеріалів, оперативний зворотний зв'язок, можливість самооцінювання та індивідуального темпу навчання. Чітка структура онлайн-курсу, логічна послідовність тем і прозорі критерії оцінювання позитивно впливають на навчальну мотивацію студентів.

Ефективним засобом підвищення інтересу до навчання є гейміфікація освітнього процесу. Використання елементів гри (рейтинги, бали, бейджі, змагання, квести) сприяє формуванню позитивних емоцій, підвищує залученість студентів та стимулює їх до регулярної навчальної діяльності. Особливо доцільною гейміфікація є в дистанційній складовій змішаного навчання.

Індивідуалізація навчання також відіграє важливу роль у формуванні мотивації. Надання студентам можливості вибору тем завдань, форм подання результатів, рівня складності сприяє розвитку внутрішньої мотивації та почуття автономії. Урахування професійних інтересів студентів і зв'язок навчального матеріалу з майбутньою фаховою діяльністю підсилюють усвідомлення значущості навчання.

Не менш важливим є формування навичок самоорганізації, самоконтролю та відповідальності за власне навчання. Умови змішаного навчання вимагають від студентів уміння планувати час, працювати з інформацією, виконувати завдання без постійного контролю з боку

викладача. Підтримка викладача у вигляді консультацій, рекомендацій і мотиваційного зворотного зв'язку допомагає студентам адаптуватися до таких вимог.

Основні фактори, що впливають на навчальну мотивацію:

1. Актуальність змісту навчання. Матеріал має бути наближеним до реальних потреб сучасної туристичної галузі. Студенти повинні бачити прямий зв'язок між тим, що вони вивчають, і майбутньою професійною діяльністю. Теми трендів у світовому туризмі, інноваційні туристичні послуги, сталий розвиток туризму мають бути частиною курсу. Наприклад, вивчення цифрового маркетингу в туризмі дозволяє студентам зрозуміти, як просувати туристичні продукти через соціальні мережі.

2. Практична спрямованість навчання. Туризм як професія вимагає практичних навичок. Проведення майстер-класів із бронювання турів, моделювання роботи туристичних агентств, аналіз реальних кейсів допомагає студентам відчувати власну компетентність і успішність. Важливим є також залучення студентів до створення моделі туристичної фірми, участі у розробці маршрутів і підготовці екскурсій. Такі форми навчання, як професійно-ділові та рольові ігри, заняття з аналізом та моделюванням типових і нетипових виробничих ситуацій, навчальні творчі проекти, екскурсії, туристичні походи з орієнтацією на різні види туризму, практичне заняття, заняття в умовах реальної дійсності та практика на підприємствах сьогодні виходять на передній план, оскільки дають можливість більш плідно та ефективно підготувати майбутніх фахівців до майбутньої професійної діяльності.

3. Використання інтерактивних методів. На сучасному етапі навчання, а саме розвитку інтерактивних процесів, особливо важливе значення набуває використання інформаційно-комунікаційних технологій під час проведення занять дисциплін туристичного спрямування, практик, гурткової роботи. Вебінари з запрошеними спікерами з туристичної сфери, інтерактивні платформи для командної роботи, створення віртуальних туристичних маршрутів – усе це утримує інтерес студентів та розвиває їхні навички роботи в команді. Онлайн-подорожі та віртуальні екскурсії з наступною дискусією або захистом власних проектів дозволяють студентам не лише пізнавати нові місця, а й вдосконалювати навички публічних виступів і презентацій. Інтерактивні платформи можуть бути використані для проведення тестувань, квізів, вікторин, географічних ігор тощо.

4. Індивідуалізація освітнього процесу. Можливість самостійно обирати проекти, гнучкий графік виконання завдань у межах дедлайнів підвищує відповідальність і мотивацію студентів. Студенти можуть формувати свої індивідуальні освітні траєкторії, зосереджуючись на обраних напрямках туризму: культурному, пригродницькому, екологічному чи медичному.

5. Зворотний зв'язок та психологічна підтримка. Регулярна підтримка, заохочення навіть за невеликі досягнення, створення культури

позитивного фідбеку підвищує самооцінку студентів та сприяє їхній активності. Застосування технік ненасильницького спілкування, конструктивної критики і заохочення за ініціативність створює середовище довіри і партнерства.

Удосконалення навчальних планів відповідно до змін у туристичній індустрії також є важливою складовою підвищення мотивації студентів. Викладання дисциплін, орієнтованих на розвиток новітніх напрямків, таких як гастрономічний туризм, медичний туризм, агротуризм, дозволяє зацікавити студентів новими перспективами.

Важливим фактором мотивації є залучення студентів до науково-дослідної діяльності. Проведення студентських наукових конференцій, написання наукових статей, участь у тематичних форумах, семінарах, круглих столах дозволяє молоді розвивати дослідницькі навички та підвищувати інтерес до професійної галузі.

Однією з умов підтримки мотивації є чітка структура курсу, зрозумілі вимоги до завдань, регулярний зворотний зв'язок і підтримка з боку викладача. Саме викладач виступає модератором навчального процесу та мотиватором студентів у цифровому середовищі.

В умовах змішаного навчання роль викладача змінюється: він стає ментором, консультантом, модератором навчального процесу. Від його зацікавленості, професійної гнучкості та готовності до використання інноваційних підходів значною мірою залежить мотивація студентів.

Ефективний викладач:

- мотивує студентів прикладами з реального життя;
- вміє поєднати класичне навчання з цифровими технологіями;
- використовує індивідуальний підхід до кожного студента;
- забезпечує емоційний комфорт і підтримку;
- активно залучає студентів до обговорення і спільного прийняття рішень;
- стимулює розвиток лідерських якостей та відповідальності.

Додатково, викладач повинен бути готовим до постійного підвищення власної кваліфікації, слідкувати за новими технологічними трендами в освіті та туристичній сфері.

Психологічний комфорт студентів є невід'ємною складовою ефективного освітнього процесу. Створення атмосфери підтримки, толерантності, доброзичливого спілкування є запорукою успіху у формуванні внутрішньої мотивації до навчання [6].

Серед психологічних прийомів мотивації важливими є:

- Активне слухання студентів.
- Використання емоційної підтримки та натхнення.
- Стимулювання розвитку впевненості у власних силах.
- Формування позитивного образу майбутньої професії.

Усе це сприяє формуванню у студентів відповідального ставлення до власного розвитку та професійного становлення.

Отже, мотивація є важливим чинником успішності навчального процесу. Студент повинен, насамперед, усвідомити важливість навчання для себе, свого майбутнього, вибору професії, незважаючи на те, на якій формі навчання навчався. Завдання викладача полягає в тому, щоб організувати навчальний процес таким чином, щоб студенти мали бажання відвідувати заняття, розуміли необхідність освіти у сучасному світі. Під час дистанційного навчання важливе використання сучасних інформаційних технологій, платформ, програм, додатків, які здатні змінити ставлення студентів до навчання, перетворити його з одноманітної діяльності у захоплюючий процес постійного розвитку і вдосконалення себе і своїх знань.

Ефективна мотивація забезпечує активну участь студентів в освітньому процесі, сприяє формуванню професійних компетентностей і готовності до безперервного навчання. Комплексне поєднання педагогічних, психологічних та цифрових підходів дозволяє створити мотивувальне освітнє середовище та підвищити якість підготовки майбутніх фахівців.

Висновок. Підвищення навчальної мотивації студентів в умовах змішаного навчання є комплексним завданням, що вимагає системного підходу. Актуалізація змісту освіти, практична спрямованість завдань, інтеграція інноваційних технологій, підтримка з боку викладачів – це основні умови успішного залучення студентів до активного навчання.

Створення сприятливого мотиваційного середовища має стати пріоритетним напрямом роботи колективу. Інноваційність, гнучкість, відкритість до змін, орієнтація на потреби студентів дозволять формувати фахівців нової генерації, здатних ефективно працювати в умовах глобальних викликів і змін. Відтак, змішане навчання стає не тільки викликом, але й можливістю для ефективного розвитку професійних компетентностей здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білик Ю. Шляхи підвищення ефективності змішаного навчання в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану. АКАДЕМІЧНІ ВІЗІЇ. 2025. Вип. 40/2025. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.14960572>.

2. Бужинська С., Стрюкова, С. Адаптація студентів ЗВО до дистанційного навчання: психологічний аспект. Матеріали конференцій МЦНД, 2020. С. 58-60. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/article/view/2415>.

3. Квятковська А. О., Андросович К. А., Ковальова О. В., Прокоф'єва, О. О. Особливості навчальної мотивації студентів передвищих фахових та вищих навчальних закладів в умовах сучасних військових

конфліктів. Інноваційна педагогіка, 2022. № 49 (1). С. 187-182.
http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/49/part_1/36.pdf

4. Красілова Ю., Пракапас Р., Коломицева І. Адаптація студентів до навчання в умовах воєнного стану. Габітус. 2023. № 51. С. 82-87. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.51>.

5. Носкова М. Експериментальна перевірка ефективності системи використання дистанційного навчання у професійному розвитку вчителів закладів загальної середньої освіти. Академічні Візії. 2023. Вип. 18/2023. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10012891>.

6. Тимошук С. В., Третяк О. І. Особливості формування навчальної мотивації студентів. Вісник Житомирського державного університету, 2015. № 2 (80). С. 64-68

УДК 378.014:37.035:355

**Олена ТУПКО,
Ірина БУЖИНА,**
доктор педагогічних наук, професор
ORCID:0000-0002-7455-2794
Військова академія,
м. Одеса, Україна

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті представлено розгорнуте теоретико-методологічне обґрунтування педагогічних умов формування національно-патріотичних цінностей майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки у закладах вищої освіти. Проблему осмислено у межах аксіологічної парадигми освіти, де цінності розглядаються як внутрішні регулятори професійної поведінки, а також у межах компетентнісного підходу, який вимагає інтеграції знань, умінь, установок і ціннісних орієнтацій у цілісну структуру готовності до професійної діяльності. Показано, що національно-патріотичні цінності у підготовці майбутнього офіцера не можуть виступати факультативним додатком до навчального плану або сукупністю епізодичних виховних заходів; натомість вони мають бути системно включені у професійну підготовку як її світоглядна та морально-етична основа.

У роботі уточнено зміст поняття «національно-патріотичні цінності майбутнього офіцера» як інтегративної якості особистості, що

поєднує усвідомлення державницьких орієнтирів, прийняття професійної честі й відповідальності та готовність діяти у професійно значущих ситуаціях на засадах служіння суспільству і державі. Обґрунтовано структурну організацію зазначених цінностей як єдність когнітивного компонента (знання та розуміння змісту цінностей), аксіологічного компонента (внутрішнє прийняття та переживання їх значущості) й діяльнісного компонента (готовність реалізовувати їх у поведінці та рішеннях).

Основний результат статті полягає у розроблених педагогічних умовах, що забезпечують результативність формування національно-патріотичних цінностей у процесі професійної підготовки: ціннісно-сміслова інтеграція змісту професійних дисциплін; організація ціннісно орієнтованого освітнього середовища військового закладу вищої освіти; застосування діалогічних і проблемно-ситуаційних форм навчання для переходу від декларації до особистісного прийняття цінностей; посилення ролі викладача як носія професійної культури та морального авторитету; забезпечення цілісності взаємодії навчальної, виховної й позааудиторної діяльності. Висновки статті можуть бути використані для уточнення змісту освітніх програм, методичного забезпечення занять і вдосконалення практик виховної роботи у військових закладах вищої освіти.

Ключові слова: національно-патріотичні цінності; професійна підготовка; майбутні офіцери.

Olena TUPKO,

Iryna BUZHINA,

ORCID: 0000-0002-7455-2794

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Military Academy,
Odessa, Ukraine*

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF NATIONAL-PATRIOTIC VALUES OF FUTURE OFFICERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article provides an extended theoretical and methodological substantiation of pedagogical conditions for developing national and patriotic values of future officers within professional training in higher education institutions . The issue is conceptualized through the axiological paradigm of education, which treats values as internal regulators of professional conduct , and through a competence-based approach that integrates knowledge, skills, attitudes, and value orientations into a coherent structure of professional readiness. The study argues that national and patriotic values cannot function as an optional supplement or a set of sporadic educational events; instead, they

should be systematically embedded into professional training as its worldview and ethical foundation .

The concept of “national and patriotic values of a future officer” is clarified as an integrative personal quality combining the understanding of state-centered orientations, acceptance of professional honor and responsibility, and readiness to act in professionally significant situations guided by service to society and the state . The article substantiates a structural model of these values as the unity of cognitive, axiological, and activity-related components, ensuring the transition from knowledge about values to their internal acceptance and consistent behavioral implementation .

The main outcome is the development of a system of pedagogical conditions that enhance the effectiveness of value formation: value-and-meaning integration of professional disciplines; establishment of a value-oriented educational environment in a military higher education institution ; application of dialogic and problem-based learning to transform declared attitudes into personal convictions; strengthening the lecturer’s role as a bearer of professional culture and moral authority; and ensuring the coherence of educational, formative, and extracurricular activities. The conclusions can be used to refine curricula, methodological support, and educational practices in military higher education institutions .

Keywords: *national and patriotic values; professional training; future officers.*

Підготовка майбутніх офіцерів у закладах вищої освіти має не лише навчальний, але й виразний соціально-педагогічний вимір, оскільки офіцерська професія передбачає виконання функцій, які мають суспільну значущість і вимагають високого рівня моральної надійності [6]. У цьому сенсі професійна підготовка не може зводитися до засвоєння спеціальних знань або тренування окремих умінь. Вона є процесом становлення професійної ідентичності, у межах якого формуються установки, переконання, ціннісні орієнтири та способи прийняття рішень [6; 7; 8]

Зв’язок проблеми з важливими науковими й практичними завданнями полягає у необхідності науково обґрунтувати механізми формування цінностей як внутрішніх регуляторів професійної поведінки. Нормативні засади функціонування системи освіти підкреслюють, що освіта має забезпечувати не тільки здобуття компетентностей, а й виховання відповідального громадянина, здатного діяти на засадах ціннісних орієнтирів [1; 2; 3]. Це безпосередньо корелює з підготовкою офіцерів, для яких цінності виступають фундаментом дисципліни, відповідальності, професійної честі та моральної стійкості. У цьому контексті особливо важливим стає визначення педагогічних умов, які дозволяють перетворити національно-патріотичні ідеали на внутрішню позицію, що проявляється у професійній діяльності, а не лише декларується в освітніх документах чи ритуалах [5].

Актуальність дослідження визначається тим, що сучасна вища освіта розвивається у площині компетентнісної та аксіологічної парадигм, які висувають вимогу формувати у здобувачів не лише професійні знання й уміння, але й ціннісні підвалини поведінки та діяльності [1; 2]. Законодавчі засади освіти підкреслюють ціннісно-виховну місію освітнього процесу [1], вказуючи на необхідність формування відповідальної особистості, здатної до суспільно значущої діяльності. У військовій освіті ця вимога набуває підвищеної значущості, оскільки професія офіцера передбачає управлінську відповідальність, прийняття рішень у складних ситуаціях, дотримання етичних норм і підтримання професійної культури [6].

Додатковий аспект актуальності полягає в тому, що в освітній практиці ціннісна складова часто реалізується фрагментарно: окремими заходами, тематичними годинами чи урочистостями, які не завжди інтегровані в логіку професійних дисциплін [4]. Це створює розрив між «знанням про цінності» та «життям у цінностях» [4; 5]. Відповідно, актуальним є наукове обґрунтування таких педагогічних умов, які роблять формування національно-патріотичних цінностей системним компонентом професійної підготовки, а не зовнішнім додатком до неї [4; 5].

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування педагогічних умов формування національно-патріотичних цінностей майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки у закладах вищої освіти [4; 5], а також визначення логіки їх реалізації у структурі освітнього процесу як цілісної педагогічної системи [7].

Завдання дослідження полягають у здійсненні аналітичного огляду сучасних наукових підходів до проблеми ціннісного становлення особистості у вищій освіті та у військовій педагогіці [6; 7]; у концептуальному уточненні змісту поняття «національно-патріотичні цінності майбутнього офіцера» і визначенні його структурної організації [5; 6]; у теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов, які забезпечують перехід від декларативного розуміння патріотизму до внутрішньо прийнятої ціннісної позиції [4; 5]; у визначенні методичних орієнтирів інтеграції національно-патріотичного компонента у зміст професійних дисциплін і практик [4], а також у формулюванні висновків, придатних для використання у вдосконаленні освітніх програм і виховної роботи [1; 2].

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. У сучасній педагогічній науці формування цінностей розглядається як процес інтеріоризації соціально значущих смислів, у межах якого зовнішні норми, культурні зразки та вимоги професійної спільноти стають внутрішніми переконаннями особистості [6]. Цей підхід особливо продуктивний для аналізу військової освіти, де професійна діяльність вимагає не лише знання норм, а й внутрішньої готовності діяти відповідно до них у ситуаціях морального вибору [6].

Наукові джерела, присвячені проблемам підготовки майбутніх офіцерів, послідовно підкреслюють, що професійна готовність формується

як цілісна якість, що охоплює компетентнісні та ціннісні компоненти [6]. У роботах, які аналізують військово-професійну підготовку, акцентується значущість переходу від формальної готовності до професіоналізму, де визначальними стають світогляд, переконання та ціннісна спрямованість діяльності [6].

Окремий пласт досліджень присвячено саме педагогічним умовам патріотичного виховання майбутніх офіцерів, зокрема тим, що пов'язані з використанням традицій, символічного простору, виховного потенціалу дисциплін та організації взаємодії у військовому навчальному середовищі [4; 5]. У цих роботах підкреслюється, що результат забезпечує не одиничний метод чи захід, а сукупність взаємопов'язаних умов, які одночасно впливають на пізнавальний, ціннісно-емоційний та поведінковий рівні [4].

Суттєвою для розуміння предмета статті є також проблематика професійної ідентичності майбутніх офіцерів, оскільки саме вона пояснює, яким чином цінності стають частиною «професійного Я» та визначають стиль прийняття рішень [7; 8]. Дослідження у цьому напрямі демонструють, що професійна ідентичність формується через інтеграцію змісту навчання, досвіду взаємодії та нормативно-ціннісних впливів освітнього середовища [7].

Нормативні документи освітньої сфери також задають ціннісні орієнтири, визначаючи виховання та формування громадянської відповідальності як важливу місію освіти [1; 2; 3]. Це створює підґрунтя для педагогічного проектування процесу формування національно-патріотичних цінностей у рамках професійної підготовки.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить поєднання аксіологічного підходу [6], який дозволяє розглядати національно-патріотичні цінності як систему смислів і внутрішніх регуляторів професійної поведінки, та компетентнісного підходу [1; 2], що забезпечує розуміння цінностей як інтегрованої складової професійної готовності майбутнього офіцера. Для розв'язання поставлених завдань використано теоретичні методи аналізу й синтезу наукових джерел, порівняння та узагальнення підходів до формування цінностей у вищій освіті [6], а також метод педагогічного моделювання, який дозволив обґрунтувати систему педагогічних умов як цілісну конструкцію [4; 5]. Додатково застосовано контент-аналіз нормативних документів освітньої сфери для уточнення ціннісно-виховної місії вищої освіти та визначення рамок інтеграції національно-патріотичного компонента у професійну підготовку [1; 2; 3].

Результати дослідження полягають у концептуальному уточненні змісту та структури національно-патріотичних цінностей майбутнього офіцера і в обґрунтуванні системи педагогічних умов їх формування у процесі професійної підготовки [4; 5]. У межах цієї статті національно-патріотичні цінності майбутнього офіцера визначено як інтегративну якість, що поєднує

усвідомлене прийняття державницьких орієнтирів, морально-етичних норм професії, професійної честі та відповідальності [5; 6]. Такий підхід принципово важливий, оскільки він не зводить патріотизм до емоційного стану або риторики, а розкриває його як внутрішню позицію, що має когнітивний, ціннісний і поведінковий виміри [6].

Когнітивний вимір забезпечує змістовне розуміння того, що саме офіцер вважає значущим для служіння державі [1; 3], якими є історико-культурні та правові підстави цієї позиції [1; 2], які норми професійної діяльності підтримують її у практиці [6]. Аксіологічний вимір проявляється у внутрішньому прийнятті цінностей як особистісно значущих, у готовності співвідносити з ними власні мотиви та професійні цілі [6; 7]. Діяльнісний вимір відображає здатність втілювати цінності у практичній поведінці [6], насамперед у ситуаціях професійного вибору, де формальна вимога може конфліктувати з етичним змістом рішення [6].

У ході аналізу встановлено, що результативність формування національно-патріотичних цінностей забезпечується системою педагогічних умов, які повинні діяти одночасно та взаємопідсилювати одна одну. Першою умовою є ціннісно-сміслова інтеграція національно-патріотичного компонента у зміст професійних дисциплін. Це означає, що навчальні теми, кейси, ситуаційні завдання й професійні сценарії мають розкривати не лише «як діяти», але й «на яких підставах діяти» та «яку відповідальність несе рішення». Важливо, щоб цінності не виносилися за межі фахового змісту, а були представлені як його внутрішня логіка. Підтвердженням продуктивності такого підходу є наукові праці, у яких педагогічні умови патріотичного виховання виводяться із професійного змісту підготовки й військових традицій як виховного ресурсу.

Другою умовою є організація ціннісно орієнтованого освітнього середовища військового закладу вищої освіти. Освітнє середовище у військовій освіті не зводиться до аудиторії; воно включає норми взаємодії, символічний простір, традиції, професійну культуру, стиль педагогічної комунікації та практики спільної діяльності. Саме середовище створює повторювані ситуації, у яких цінності перестають бути абстракцією і стають нормою. Дослідження професійної ідентичності курсантів підкреслюють, що саме середовище та практики взаємодії є ключовими чинниками інтеграції цінностей у професійне «Я».

Третьою умовою є застосування діалогічних і проблемно-ситуаційних методів навчання, які переводять формування цінностей з рівня «правильних відповідей» на рівень особистісного осмислення. Діалог у цьому випадку важливий не як форма активності, а як спосіб розкриття смислів: курсант навчається аргументувати позицію, зіставляти різні підстави рішень, усвідомлювати наслідки та межі відповідальності. Проблемно-ситуаційні методи, у свою чергу, створюють умови для відпрацювання ціннісних орієнтирів у професійно значущих сценаріях.

Висновки. Сформульовані в статті положення дозволяють розглядати формування національно-патріотичних цінностей майбутніх офіцерів як цілісну педагогічну систему, що має бути інтегрованою у професійну підготовку і підтримуватися освітнім середовищем. Національно-патріотичні цінності у запропонованому розумінні не є риторичною конструкцією або набором гасел; вони є внутрішньою позицією, яка визначає характер професійної поведінки і виступає морально-етичним фундаментом офіцерської діяльності.

Ефективність їх формування забезпечується взаємодією педагогічних умов, що одночасно впливають на зміст навчання, на організацію освітнього середовища, на методи педагогічної взаємодії та на роль викладача як носія професійної культури. Визначені умови мають практичну значущість для удосконалення освітніх програм, змістового наповнення дисциплін, методичного забезпечення занять і проектування виховної роботи у військових закладах вищої освіти. Перспективним напрямом подальших розвідок є розроблення діагностичного інструментарію оцінювання сформованості ціннісних компонентів без підміни педагогічного аналізу статистичною імітацією, а також методичне забезпечення інтеграції ціннісного компонента у конкретні навчальні модулі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Законодавство України* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19> (дата звернення: 27.02.2026).
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Законодавство України* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18> (дата звернення: 27.02.2026).
3. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. *Міністерство освіти і науки України* : офіційний вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/news/kontseptsiya-natsionalno-patriotichnogo-vikhovannya-ditey-ta-molodi> (дата звернення: 27.02.2026).
4. Педагогічні умови патріотичного виховання майбутніх офіцерів. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 4, ч. 2. С. 116–120. URL: https://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2018/4/part_2/26.pdf (дата звернення: 27.02.2026).
5. Науково-педагогічні засади підвищення ефективності національно-патріотичного виховання майбутніх офіцерів. *Збірник наукових праць Національного університету оборони України*. 2019. URL: <https://znprvo.nuou.org.ua/article/view/170291/170970> (дата звернення: 27.02.2026).
6. Військово-професійна підготовка майбутніх офіцерів: від готовності до професіоналізму. *Вісник Національної академії оборони України*. 2014. Вип. 6 (43). URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD

AD=1&Image_file_name=PDF%2FVnaou_2014_6_4.pdf&P21DBN=UJRN
(дата звернення: 27.02.2026).

7. Професійна ідентичність майбутніх офіцерів. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 71, ч. 2. URL: https://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/71/part_2/40.pdf (дата звернення: 27.02.2026).

8. Формування професійної ідентичності курсантів вищих навчальних закладів: теоретичний аналіз. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/download/134/81/172> (дата звернення: 27.02.2026).

УДК 37.018.43:316.772:004.738.5

Віталій УНДІР,

кандидат наук з державного управління

ORCID:0000-0002-7159-8631

Роман ШУСТИК,

кандидат медичних наук, заслужений лікар України

ORCID:0009-0001-8805-5326

Руслана КОНОЩУК,

ORCID:0009-0002-7742-797X

КЗВО «Рівненська медична академія»,

м. Рівне, Україна

ЦИФРОВИЙ ЕТИКЕТ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ ОНЛАЙН-ОСВІТИ

У статті розглядається значення цифрового етикету як складової культури онлайн-освіти. Проаналізовано особливості комунікації у цифровому середовищі, зокрема обмеженість невербальних сигналів, асинхронність взаємодії та ефект онлайн-дезінгібіції, які впливають на поведінку учасників освітнього процесу. Виділено основні проблеми та конфлікти комунікації в умовах дистанційного навчання, а також конкретні принципи цифрового етикету: повагу, чіткість формулювань, відповідальність та дотримання професійних меж. Особлива увага приділена ролі викладача у формуванні культури цифрової взаємодії та академічної доброчесності студентів. Практичні рекомендації стосуються правил електронного листування, поведінки на відеоконференціях та роботі в освітніх платформах. Автор підкреслює, що розвиток культури цифрового етикету сприяє підвищенню ефективності онлайн-навчання та формуванню у студентів навичок етичної та відповідальної поведінки у цифровому професійному середовищі.

Ключові слова: *цифровий етикет, онлайн-освіта, культура спілкування, академічна доброчесність, дистанційне навчання.*

Vitalii UNDIR,

PhD in Public Administration

ORCID: 0000-0002-7159-8631

Roman SHUSTYK,

PhD in Medical Sciences

ORCID: 0009-0001-8805-5326

Ruslana KONOSHCHUK,

ORCID: 0009-0002-7742-797X

Municipal Higher Education Institution “Rivne Medical Academy”,

Rivne, Ukraine

DIGITAL ETIQUETER AS A COMPONENT OF ONLINE EDUCATION CULTURE

The article explores the significance of digital etiquette as a key component of online education culture. It analyzes the characteristics of communication in the digital environment, including limited nonverbal cues, asynchronous interaction, and the online disinhibition effect, which influence participants' behavior in the educational process. The main problems and conflicts of communication in distance learning are identified, as well as the fundamental principles of digital etiquette: respect, clarity of expression, responsibility, and adherence to professional boundaries. Special attention is given to the teacher's role in fostering a culture of digital interaction and students' academic integrity. Practical recommendations concern rules for email communication, behavior in video conferences, and interaction on educational platforms. The author emphasizes that developing a culture of digital etiquette enhances the effectiveness of online learning and fosters students' ethical and responsible behavior in the digital professional environment.

Keywords: *digital etiquette, online education, communication culture, academic integrity, distance learning.*

Розвиток інформаційного суспільства зумовив появу нових форм комунікації, що здійснюються за допомогою цифрових технологій. Якщо традиційне спілкування регулюється нормами загальноприйнятого етикету, то взаємодія у віртуальному просторі поступово сформувала власну систему правил поведінки, відому як цифровий етикет або нетикет. Саме він визначає культурні та етичні стандарти спілкування користувачів у мережі Інтернет, зокрема у професійній та освітній діяльності.

Термін “нетикет” походить від поєднання англійських слів *network* (мережа) та *etiquette* (етикет) і з'явився ще у 1980–1990-х роках, коли Інтернет почав активно використовуватися для електронного листування,

форумів та перших онлайн-спільнот. Уже тоді користувачі зрозуміли, що відсутність невербальних сигналів – інтонації, міміки, жестів – призводить до непорозумінь і конфліктів [5, с. 60]. Саме тому виникла потреба у правилах, які б регулювали цифрову комунікацію та сприяли взаємній повазі між учасниками спілкування.

Цифровий етикет охоплює широкий спектр поведінкових норм: від правил написання електронних листів до культури спілкування в соціальних мережах, відеоконференціях та освітніх онлайн-платформах. Наприклад, дотримання чіткої структури повідомлення, використання коректного тону, уникнення агресивної або образливої лексики, повага до часу співрозмовника та збереження конфіденційності інформації є базовими принципами цифрової взаємодії.

Особливої актуальності питання цифрового етикету набуває у сфері освіти. Онлайн-навчання передбачає постійну комунікацію між викладачем і здобувачами освіти через різноманітні цифрові платформи, електронну пошту, месенджери та системи відеоконференцій [13, с. 106]. У такому середовищі правила поведінки стають не менш важливими, ніж академічні знання. Вони формують атмосферу довіри, взаємоповаги та конструктивної співпраці, що безпосередньо впливає на ефективність освітнього процесу.

Таким чином, цифровий етикет виступає важливим регулятором взаємодії в онлайн-просторі. У контексті освітньої діяльності він забезпечує формування культури академічного спілкування, сприяє ефективній комунікації між учасниками освітнього процесу та підтримує позитивний психологічний клімат у цифровому освітньому середовищі.

Із поширенням цифрових технологій правила поведінки у мережі поступово набули більш системного характеру. Якщо на початкових етапах розвитку Інтернету нетикет формувався стихійно у межах окремих онлайн-спільнот, то сьогодні він розглядається як важлива складова цифрової культури та інформаційної грамотності людини [10, с. 19]. У сучасному суспільстві цифрове спілкування охоплює практично всі сфери життя – професійну діяльність, освіту, наукову комунікацію, соціальні взаємодії. Відповідно, дотримання етичних норм у цифровому середовищі стає необхідною умовою ефективної взаємодії між людьми.

Онлайн-освіта істотно змінює традиційну модель взаємодії між викладачем і здобувачами освіти. Якщо у звичайній аудиторії комунікація супроводжується безпосереднім контактом, невербальними сигналами та емоційною взаємодією, то у віртуальному середовищі значна частина цих елементів втрачається або трансформується. Саме тому цифрове спілкування має низку специфічних особливостей, які впливають на характер освітнього процесу.

Однією з ключових характеристик онлайн-комунікації є обмеженість невербальних засобів спілкування. У традиційній взаємодії важливу роль відіграють інтонація голосу, міміка, жести, зоровий контакт. У цифровому

форматі ці елементи або значно послаблюються, або взагалі відсутні, особливо під час текстового листування [2, с. 47]. Через це навіть нейтральне повідомлення може бути сприйняте як різке або некоректне. Саме тому в онлайн-освіті особливо важливим стає чітке та коректне формулювання думок.

Ще однією особливістю цифрового середовища є асинхронність комунікації. У багатьох випадках взаємодія між учасниками освітнього процесу відбувається не одночасно: студент може поставити запитання у чаті або електронному листі, а викладач відповість через певний час. Така форма комунікації створює додаткові можливості для обдумування відповіді, але водночас вимагає від учасників терпіння та поваги до часу співрозмовника.

Важливою рисою онлайн-комунікації є також зниження психологічної дистанції між співрозмовниками. У цифровому просторі формальні межі інколи розмиваються: студенти можуть сприймати викладача не як представника академічної інституції, а як звичайного користувача мережі. Це іноді призводить до використання надто неформального стилю спілкування, що може суперечити нормам академічної культури.

Американський психолог Джон Сулер описав так званий ефект онлайн-дезінгібіції – явище, за якого люди у віртуальному середовищі поведуться більш вільно або навіть різко, ніж у реальному житті. Учений пояснює це впливом анонімності, асинхронності комунікації, відсутністю невербальних сигналів та зниженням соціального контролю [1, с. 14]. Причинами цього можуть бути відчуття анонімності, відсутність безпосереднього контакту або переконання, що сказані слова не матимуть серйозних наслідків. У контексті освітнього процесу це проявляється у некоректних коментарях, ігноруванні правил спілкування або недостатньо відповідальному ставленні до навчальної взаємодії.

Отже, комунікація в умовах онлайн-освіти має власну специфіку, яка суттєво відрізняється від традиційної аудиторної взаємодії. Саме тому формування культури цифрового спілкування та дотримання норм цифрового етикету стає необхідною умовою ефективного функціонування освітнього процесу у віртуальному середовищі.

Попри значні переваги дистанційного навчання, цифрове освітнє середовище нерідко супроводжується певними труднощами у спілкуванні між учасниками освітнього процесу. Відсутність чітко сформованих правил поведінки або ігнорування норм цифрового етикету призводить до непорозумінь, конфліктних ситуацій та зниження ефективності навчальної взаємодії.

Однією з поширених проблем є неформальність комунікації у цифровому середовищі. Студенти, звиклі до спілкування у соціальних мережах і месенджерах, іноді переносять це й стиль у професійне або академічне листування. Наприклад, повідомлення без привітання,

використання скорочень, емодзі або надто фамільярного тону можуть сприйматися викладачем як порушення академічної культури спілкування. Водночас і надмірно формалізований стиль викладача створює психологічний бар'єр у комунікації зі студентами.

Іншою проблемою є порушення часових меж професійної взаємодії. Цифрові технології забезпечують постійний доступ до комунікації, проте це не означає, що вона має відбуватися без обмежень. У практиці онлайн-освіти нерідко трапляються ситуації, коли студенти надсилають повідомлення викладачам пізно ввечері або у вихідні дні, очікуючи швидкої відповіді. Така поведінка може свідчити про нерозуміння принципів професійної етики у цифровому середовищі.

Також певні труднощі виникають під час проведення відеоконференцій та онлайн-занять. Невимкнені мікрофони, сторонні шуми, відсутність представлення учасників, використання неналежних імен у профілях або демонстрація неетичного контенту можуть порушувати робочу атмосферу заняття. У таких випадках викладач змушений витратити додатковий час на організацію дисципліни у цифровому просторі.

Ще одним викликом є проблема академічної відповідальності та взаємної поваги у цифровому середовищі. В онлайн-форматі складніше контролювати участь студентів у навчальному процесі, що інколи призводить до пасивності, формального виконання завдань або ігнорування правил роботи під час занять. Це, своєю чергою, негативно впливає на мотивацію інших учасників освітнього процесу [7, с. 105].

Таким чином, комунікація у системі онлайн-освіти має низку специфічних проблем, пов'язаних із особливостями цифрового середовища. Саме тому важливим завданням сучасної освіти є формування чітких правил взаємодії та культури спілкування в мережі, які базуються на принципах цифрового етикету.

Формування культури онлайн-освіти неможливе без дотримання певних етичних норм та правил поведінки у цифровому просторі. Цифровий етикет у системі освіти ґрунтується на загальних принципах міжособистісної комунікації, однак має власні особливості, пов'язані зі специфікою віртуальної взаємодії. Саме ці принципи допомагають підтримувати академічну культуру та забезпечують ефективну взаємодію між викладачем і здобувачами освіти.

Одним із ключових принципів цифрового етикету є принцип взаємної поваги. У цифровому середовищі, так само як і в реальному житті, важливо демонструвати коректність, толерантність і доброзичливість у спілкуванні. Це проявляється у використанні ввічливих форм звертання, дотриманні академічного стилю комунікації, уникненні образливих або зневажливих висловлювань. Повага до співрозмовника сприяє створенню позитивної атмосфери взаємодії та формує культуру відповідального спілкування.

Не менш важливим є принцип чіткості та зрозумілості повідомлень. У цифровому спілкуванні відсутні багато невербальних сигналів, тому будь-яке повідомлення повинно бути сформульоване максимально зрозуміло та коректно. Структурованість тексту, логічність викладу та уникнення двозначних формулювань допомагають запобігти непорозумінням. У контексті освітнього процесу це особливо важливо під час написання електронних листів, обговорення навчальних завдань або участі у дискусіях на освітніх платформах [12, с. 27].

Ще одним важливим принципом є відповідальність за цифрову комунікацію. Учасники освітнього процесу повинні усвідомлювати, що будь-яке повідомлення у мережі залишає цифровий слід і може бути прочитане іншими користувачами. Тому важливо відповідально ставитися до змісту повідомлень, уникати поширення недостовірної інформації та дотримуватися норм академічної доброчесності.

Окрему роль відіграє принцип дотримання професійних меж комунікації. Онлайн-освіта передбачає активне використання електронної пошти, месенджерів та інших цифрових сервісів, однак така комунікація повинна відбуватися у межах професійної етики. Це означає повагу до часу співрозмовника, дотримання робочого графіка та коректне використання цифрових каналів зв'язку.

Отже, основні принципи цифрового етикету формують основу культури онлайн-комунікації в освітньому середовищі. Їх дотримання сприяє створенню комфортного та продуктивного освітнього простору, у якому взаємодія між викладачами та здобувачами освіти відбувається на засадах взаємної поваги, відповідальності та академічної культури.

Реалізація принципів цифрового етикету в освітньому середовищі передбачає дотримання конкретних правил поведінки під час взаємодії у цифровому просторі. Такі правила формуються як на рівні освітніх установ, так і в процесі щоденної практики онлайн-навчання. Їх мета полягає у створенні організованого, комфортного та ефективного середовища для навчальної комунікації.

Одним із базових правил цифрового етикету є дотримання культури електронного листування. Електронна пошта залишається одним із головних каналів офіційної комунікації між викладачами та здобувачами освіти. Тому важливо використовувати коректну форму звертання, зазначати тему листа, чітко формулювати запитання або прохання. Наприклад, повідомлення, яке починається зі слів «Доброго дня» або «Шановний(а) пане/пані...», сприймається значно коректніше, ніж коротке та безособове звернення, важливо уникати надто емоційних формулювань, великої кількості знаків оклику або написання тексту великими літерами, що в цифровому середовищі може сприйматися як прояв агресії [14, с. 61].

Під час онлайн-занять та відеоконференцій також існує низка етичних норм. До них належить своєчасне підключення до заняття, використання справжнього імені у профілі, вимкнення мікрофона під час

виступів інших учасників, а також повага до регламенту обговорення. Дотримання цих правил допомагає уникнути технічних перешкод і підтримує робочу атмосферу під час навчання.

Окрему увагу слід приділяти комунікації у чатах та на освітніх платформах. У таких формах взаємодії важливо дотримуватися академічного стилю спілкування, уникати флуду, надмірного використання емодзі або повідомлень, що не стосуються теми обговорення; учасники освітнього процесу повинні поважати різні точки зору та вести дискусію у конструктивній формі.

Важливою складовою цифрового етикету є також дотримання конфіденційності інформації. Поширення записів онлайн-занять, особистих повідомлень або навчальних матеріалів без дозволу порушує етичні та правові норми. Тому відповідальне ставлення до інформації є невід'ємною частиною культури цифрового спілкування.

Отже, практичні правила цифрового етикету спрямовані на підтримання академічної дисципліни, ефективної комунікації та взаємної поваги у цифровому освітньому середовищі. Їх дотримання допомагає створити умови для продуктивної співпраці та підвищує якість онлайн-освіти.

Формування культури цифрового спілкування в освітньому середовищі значною мірою залежить від діяльності викладача. Саме викладач виступає не лише носієм академічних знань, а й важливим зразком професійної та етичної поведінки у цифровому просторі. У процесі онлайн-навчання він фактично задає стандарти комунікації, яких надалі дотримуються здобувачі освіти.

Передусім викладач виконує нормативно-організаційну функцію, визначаючи правила взаємодії під час дистанційного навчання. На початку курсу доцільно окреслити основні вимоги щодо комунікації: правила підключення до онлайн-занять, використання чатів, подання письмових робіт, а також часові межі для листування [11, с. 44]. Чітко сформульовані правила допомагають уникнути непорозумінь і формують у студентів розуміння професійних стандартів цифрової комунікації.

Важливою є також прикладна роль викладача, адже студенти часто переймають модель поведінки свого наставника. Якщо викладач демонструє коректність у спілкуванні, чіткість формулювань, повагу до співрозмовника та відповідальне ставлення до цифрових ресурсів, ці принципи поступово стають нормою і для здобувачів освіти. Таким чином формується культура взаємної поваги та академічної доброчесності у цифровому освітньому середовищі.

Викладач виконує просвітницьку функцію, знайомлячи студентів із принципами цифрової культури. Багато здобувачів освіти активно користуються інтернетом і соціальними мережами, проте не завжди усвідомлюють відмінність між неформальним онлайн-спілкуванням і академічною комунікацією. Саме тому важливо пояснювати студентам

правила професійного цифрового спілкування, звертати увагу на коректність формулювань у повідомленнях та розвивати відповідальне ставлення до інформації [6, с. 224].

Не менш значущим є психологічний аспект взаємодії. Онлайн-освіта іноді створює відчуття дистанції між учасниками освітнього процесу, що впливає на мотивацію студентів та їхню активність у навчанні. Викладач, який підтримує відкриту та доброзичливу комунікацію, здатний значно підвищити рівень залученості студентів до навчального процесу та сформувати атмосферу довіри у цифровому освітньому середовищі.

Отже, роль викладача у формуванні культури цифрового етикету є визначальною. Через організацію комунікації, власний приклад та педагогічний вплив він сприяє формуванню у студентів відповідального ставлення до поведінки у цифровому просторі та розвитку культури академічної онлайн-взаємодії.

Формування культури цифрового етикету в освіті є процесом комплексним і багатограним, що охоплює як організаційні, так і педагогічні, психологічні та соціальні аспекти. Він передбачає не лише знання правил поведінки в мережі, а й розвиток ціннісних, комунікативних та етичних компетентностей здобувачів освіти. В умовах стрімкої цифровізації навчального середовища така культура стає невід'ємною складовою успішної та ефективної онлайн-освіти.

Систематичне впровадження цифрового етикету у навчальний процес сприяє підвищенню якості комунікації між викладачами та студентами, мінімізації конфліктів та непорозумінь, а також створенню атмосфери взаємоповаги та академічної доброчесності. Культура цифрової взаємодії дозволяє студентам розвивати критичне мислення, вміння коректно висловлювати думку та відповідально використовувати інформаційні ресурси, що стає надзвичайно актуальним у світі, де цифрові навички є основою професійної компетентності.

Важливим аспектом формування цієї культури є інтеграція її принципів у навчальні програми та методичні рекомендації. Це можуть бути правила поведінки під час онлайн-занять, етичні норми для дискусій на платформах, інструкції щодо оформлення електронних листів та завдань, а також приклади конструктивної поведінки у віртуальних класах. Такий підхід допомагає студентам усвідомити важливість цифрового етикету не лише як набору формальних правил, а як невід'ємної частини професійної культури [4, с. 24].

Додатково культура цифрового етикету формує готовність до майбутніх професійних викликів. У сучасному світі робота з цифровими технологіями та участь у віртуальних командах стають нормою для багатьох професій. Здобуті навички етичної та конструктивної комунікації в онлайн-середовищі сприяють успішній адаптації випускників до цифрового професійного простору.

Отже, розвиток культури цифрового етикету є стратегічно важливим завданням сучасної освіти. Він забезпечує не лише ефективність навчального процесу, але й формує у студентів базу етичних, комунікативних та професійних компетентностей, необхідних для успішної взаємодії у цифровому світі та подальшій професійній діяльності.

У сучасних умовах стрімкої цифровізації освітнього процесу питання цифрового етикету стає ключовим елементом формування культури онлайн-освіти. Цифровий етикет – це не просто набір формальних правил поведінки в мережі, а складова професійної та академічної культури, яка визначає ефективність комунікації між викладачем і здобувачами освіти, сприяє створенню атмосфери взаємоповаги та підтримує академічну доброчесність. А специфіка онлайн-комунікації зумовлена відсутністю невербальних сигналів, асинхронністю взаємодії, а також психологічними особливостями цифрового середовища, зокрема ефектом онлайн-дезінгібіції. Саме через ці чинники дотримання принципів цифрового етикету – поваги, чіткості, відповідальності та дотримання професійних меж – набуває особливої значущості.

Практичне впровадження цифрового етикету включає дотримання правил електронного листування, поведінки на відеоконференціях, спілкування у чатах та на освітніх платформах, а також відповідальне ставлення до інформації та конфіденційності даних. Важливу роль у формуванні цифрової культури відіграє викладач, який через власний приклад, організацію комунікації та педагогічне наставництво впливає на розвиток у студентів відповідних навичок та етичних норм [3, с. 111].

Таким чином, формування культури цифрового етикету сприяє не лише підвищенню ефективності онлайн-навчання, але й розвитку у студентів компетентностей, необхідних для майбутньої професійної діяльності в цифровому середовищі. Отже, цифровий етикет виступає невід’ємною складовою сучасної освіти, а його системне впровадження є важливим кроком на шляху до створення етичного, конструктивного та високоефективного онлайн-освітнього простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко, О. В. Дистанційне навчання як засіб модернізації професійної освіти. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Психолого-педагогічні науки*. 2020. Вип. 177. С. 9–16.
2. Васильєва, Т. В. Етика інтернет-комунікації: соціально-психологічний аспект. *Проблеми сучасної педагогіки*. 2019. № 66. С. 45–51.
3. Гнатюк, І. І. Соціальні комунікації: інформаційна культура та медіаграмотність. Київ: ВПЦ Київський університет, 2019. 256 с.
4. Діджитал-етикет освітнього простору в концепції навчання: матеріали дослідження. Київ, 2025. 48 с.

5. Діджитал-етикет: правила комунікації в умовах онлайн-навчання. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2022. Вип. 23. С. 56–64.
6. Злобіна, Н. А. Цифрова компетентність педагога: теорія і практика. Херсон: *ІВЦ ХДУ*, 2021. 312 с.
7. Конюкова, І. Я., Сидоровська, Є. А. Цифровий етикет комунікативної культури ХХІ ст. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. № 2(22). С. 102–110.
8. Кравченко, О. П. Інтернет-комунікації та культура спілкування. Харків : *Основа*, 2018. 280 с.
9. Кузнєцова, І. В. Основи електронної комунікації: навч. посіб. Львів : *ЛНУ імені Івана Франка*, 2020. 224 с.
10. Лященко, І. А. Психолого-педагогічні аспекти дистанційного навчання. *Педагогіка і психологія освіти*. 2021. № 14. – С. 15–24.
11. Мозгова, С. В. Використання норм сучасного діджитал-етикету в освітньому середовищі. *Науковий збірник*. 2022. Вип. 8. С. 39–48.
12. Павленко, Г. М. Цифрова грамотність педагогів у контексті змішаного навчання. *Освітні технології та суспільство*. 2023. № 1. С. 22–30.
13. Соколова, Л. В. Комунікативна культура в онлайн-середовищі. *Психолого-педагогічні дослідження в освіті*. 2021. Вип. 19. С. 101–112.
14. Шевчук, І. В. Медіаосвіта та етика цифрової взаємодії. *Вісник медіапедагогіки*. 2020. № 3. С. 58–67.

УДК 373.5:37.035:004

Любов ХОМЕНКО,

кандидат фізико-математичних наук, доцент

ORCID:0000-0001-6806-2783

Юлія СРІБНА,

кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID:0000-0003-3846-3871

Володимир КАШУБА,

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка,

м. Полтава, Україна

ФОРМУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УЧНІВ 7–9 КЛАСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджується проблема формування технологічної резильєнтності учнів 7–9 класів в умовах воєнного стану як стратегічного напрямку розвитку сучасної технологічної освіти. На основі аналізу

зарубіжних і вітчизняних наукових підходів до концепцій e-resilience та педагогічної стійкості обґрунтовано сутність технологічної резильєнтності як інтегративної компетентності, що поєднує когнітивні, емоційно-вольові та операційно-технологічні компоненти. Визначено структуру технологічної резильєнтності учнів, яка включає когнітивну гнучкість, праксеологічну автономність та емоційно-вольову стабільність.

Окреслено основні напрями педагогічного впливу та технологічні стратегії, спрямовані на розвиток адаптивності, критичного мислення та інноваційної активності учнів, зокрема через персоналізацію освітнього процесу, проблемно-орієнтовану діяльність, використання цифрових освітніх середовищ, STEM-підходів та інтерактивних технологій. Доведено, що інтеграція зазначених стратегій сприяє формуванню ключових компетентностей XXI століття, підвищує готовність учнів до ефективної діяльності в умовах невизначеності та забезпечує сталість освітнього процесу в кризових і воєнних обставинах.

Ключові слова: технологічна резильєнтність, e-resilience, учні 7–9 класів, цифрова освіта, адаптивність, критичне мислення, інноваційна активність, STEM-освіта.

Liubov KHOMENKO,

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor

ORCID: 0000-0001-6806-2783

Yuliia SRIBNA,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

ORCID: 0000-0003-3846-3871

Volodymyr KASHUBA,

*Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko,
Poltava, Ukraine.*

FORMATION OF TECHNOLOGICAL RESILIENCE OF STUDENTS IN GRADES 7–9 UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS

The article examines the issue of forming technological resilience among students of grades 7–9 under martial law as a strategic direction for the development of modern technology education. Based on the analysis of international and Ukrainian research on e-resilience and pedagogical resilience, the essence of technological resilience is substantiated as an integrative competence that combines cognitive, emotional-volitional, and operational-technological components. The structure of students' technological resilience is defined, including cognitive flexibility, praxeological autonomy, and emotional stability.

The study outlines the main directions of pedagogical influence and technological strategies aimed at developing adaptability, critical thinking, and

innovative activity of students, particularly through personalized learning, problem-based approaches, digital learning environments, STEM-oriented practices, and interactive technologies. It is proven that the integration of these strategies contributes to the development of 21st-century skills, enhances students' readiness to respond effectively to educational and technological challenges, and ensures the sustainability of the educational process in conditions of uncertainty, crisis, and wartime disruptions.

Keywords: *technological resilience, e-resilience, secondary school students, digital education, adaptability, critical thinking, innovative activity, STEM education, martial law.*

Сучасний соціокультурний контекст України, детермінований тривалою військовою агресією, масштабними міграційними процесами, цифровими трансформаціями та руйнуванням традиційних освітніх інфраструктур, зумовлює необхідність системного переосмислення парадигми технологічної освіти [1]. Освітній процес функціонує в умовах підвищеної невизначеності, безпекових ризиків і психологічного напруження, що потребує інтеграції принципів гнучкості, безперервності та стійкості в зміст і технології навчання [2].

Традиційна модель підготовки, орієнтована переважно на формування предметних знань і практичних умінь (*hard skills*), у сучасних умовах виявляється недостатньою без розвитку надпредметних компетентностей, зокрема адаптивності, критичного мислення, емоційної саморегуляції, цифрової грамотності та здатності до інноваційної діяльності. Особливої ваги набуває врахування психоемоційного стану здобувачів освіти, формування їхньої психологічної безпеки та підтримка мотиваційно-ціннісної сфери, що безпосередньо впливає на ефективність навчальної діяльності в кризових умовах [1].

У цьому контексті актуалізується концепт технологічної резильєнтності як інтегративної якості особистості та освітньої системи, що поєднує когнітивні, емоційно-вольові та операційно-технологічні компоненти. Технологічна резильєнтність розглядається не лише як здатність зберігати продуктивність у виконанні технологічних завдань під час стресу чи дестабілізації освітнього середовища, а й як готовність мобілізувати внутрішні та зовнішні ресурси для інноваційного розв'язання актуальних проблем громади, участі в проєктній діяльності та створення соціально значущих продуктів.

Таким чином, формування технологічної резильєнтності учнів постає стратегічним завданням сучасної технологічної освіти, спрямованим на забезпечення її сталості, гуманістичної спрямованості та відповідності викликам воєнного часу й посткризової відбудови суспільства.

У сучасній педагогічній науці поняття технологічної резильєнтності формується як розширення більш загальної категорії резильєнтності в освіті, що поєднує здатність систем та учасників освітнього процесу

адаптуватися до змін, зберігати педагогічну функціональність та відновлювати діяльність у технологічно-непевному середовищі.

Таку інтерпретацію безпосередньо підтримують зарубіжні наукові дослідження. Оріт Авдіель та Інна Блау визначають, що стійкість освіти в умовах надзвичайних ситуацій потребує адаптації технологічних і педагогічних практик, здатності швидко впроваджувати технологічні рішення та колаборацію між педагогами й здобувачами для забезпечення неперервності освітнього процесу [3]. Робота Роберта ван де Лаара у дослідженні «e-resilience» підкреслює, що технологічна складова є ключовою для того, аби освітня система могла переживати технологічні шоки, адаптуватися та зберігати свою функцію, забезпечуючи реалізацію освітніх процесів через цифрові платформи [4].

Звіт Global Partnership for Education узагальнює визначення освітньої резильєнтності як здатності дітей, спільнот і систем освіти попереджати, підготовлюватися, витримувати та відновлюватися після потрясінь, що включає і технологічні аспекти, такі як інфраструктура ІКТ та адаптивні цифрові моделі освіти [6]. У вітчизняних наукових публікаціях фокус на технологічній складовій резильєнтності ще формується, але вже добре представлені загальні підходи до резильєнтності в педагогіці, які логічно розширюються на технологічні умови. Кузікова і Щербак аналізують резильєнтність як здатність педагога зберігати функціональність у складних умовах професійної діяльності (стресостійкість, психологічна гнучкість), що створює методологічну базу для включення технологічної компоненти [7]. Інші українські автори підкреслюють значення стійкості педагогів як ключової компетентності в сучасних змінах освітнього середовища (що також передбачає технологічну адаптацію) у контексті воєнних і кризових обставин.

Таким чином, технологічна резильєнтність у педагогічному дискурсі розглядається як багатовимірна педагогічно-системна компетентність, що інтегрує концепції «e-resilience» та освітньої резильєнтності та українські підходи до педагогічної стійкості [3]. Вона проявляється у здатності освітніх суб'єктів і систем ефективно адаптуватися до технологічних змін і потрясінь, зберігати функціональність навчально-освітньої діяльності під впливом цифрових викликів, відновлювати продуктивність після технологічних порушень і інтегрувати інноваційні цифрові інструменти для забезпечення сталості освітнього процесу в умовах невизначеності.

Це поняття поєднує три взаємопов'язані компоненти:

1. Системно-інституційний компонент, який охоплює здатність освітніх установ проектувати стійкі цифрові інфраструктури та організаційні механізми адаптації до шоків та змін (тобто «e-resilience» як здатність системи освіти відновлювати свою діяльність у цифровому середовищі) [4].

2. Психолого-педагогічний компонент, що включає компетентності педагогів і здобувачів освіти у використанні технологій, критичне

мислення щодо цифрових ресурсів, психологічну готовність реагувати на технічні труднощі та стресові ситуації, а також уміння підтримувати психологічну стійкість під час технічних невдач і цифрового перенавантаження [5].

3. Інтегративний компонент інноваційності, який передбачає здатність творчо трансформувати педагогічні практики через технологічні рішення, впроваджувати адаптивні форми освіти й активно реагувати на технологічні виклики сучасної освіти [6].

У педагогічній науці схожі підходи до концептуалізації резильєнтності в освіті розглядають її як здатність педагогічних суб'єктів зберігати педагогічну ефективність і продовжувати цілеспрямовану діяльність у кризових умовах, зокрема за рахунок адаптивної поведінки, емоційної стійкості та когнітивних ресурсів (резильєнтність як здатність подолати стресові ситуації та зберегти професійну активність) [7] (Рис. 1).

Рисунок 1 – Основні напрямки педагогічного впливу та технологічні стратегії технологічної резильєнтності учнів 7–9 класів (власний розробок авторів)

Отже, технологічна резильєнтність розглядається як синтезна компетентність, що забезпечує інтеграцію цифрових технологій, педагогічної практики та психологічної стійкості, та сприяє ефективності освітнього процесу в умовах технологічної невизначеності, кризових змін та переходу до цифрової освітньої парадигми.

Технологічна резильєнтність учнів 7–9 класів розглядається нами як інтегративна якість особистості, що включає (Рис. 2):

- Когнітивну гнучкість: здатність швидко перемикатися між різними типами технологічних завдань в умовах обмежених ресурсів (відсутність електроенергії, змішане навчання).

- Праксеологічну автономність: вміння організовувати власну проектну діяльність із мінімальним зовнішнім супроводом.
- Емоційно-вольову стабільність: збереження мотивації до STEM-досліджень попри безпекові ризики.

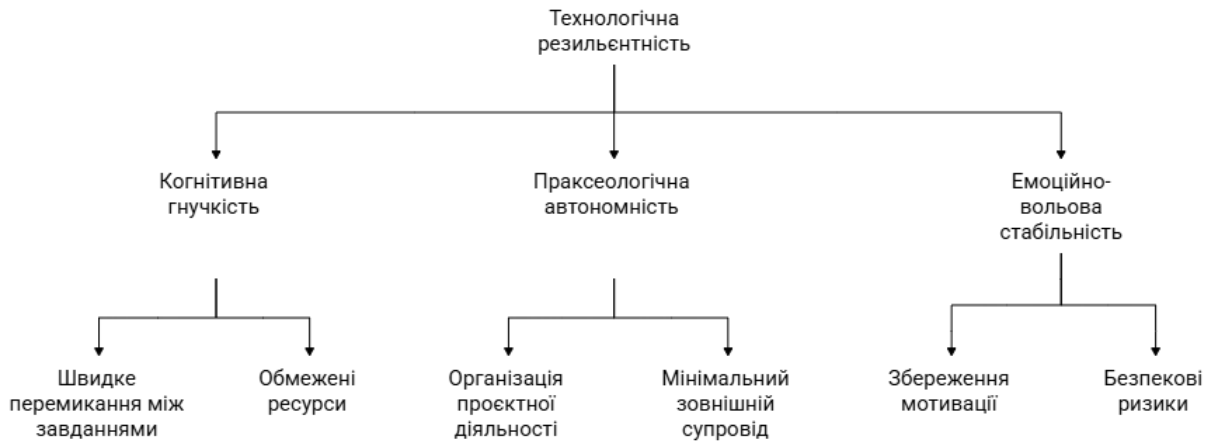

Рисунок 2 – Структура технологічної резильєнтності учнів 7–9 класів (власний розробок авторів)

На основі аналізу теоретичних і емпіричних джерел виокремлюються такі педагогічні напрями впливу та технологічні стратегії:

1. **Формування адаптивності як ключової компетентності (Рис. 3).** Сучасні дослідження підкреслюють, що адаптивність учнів формується через педагогічні умови, що сприяють усвідомленому прийняттю змін і гнучкому реагуванню на технологічні виклики. До таких умов належать:

- персоналізовані навчальні траєкторії, що враховують індивідуальні освітні потреби й рівень цифрової підготовленості;
- гейміфікація навчального контенту та моделювання сценаріїв невизначеності, що стимулюють когнітивну гнучкість;
- рефлексивні практики, які сприяють саморегуляції, усвідомленому плануванню й аналізу результатів діяльності.

2. **Розвиток критичного мислення як когнітивного ресурсу резильєнтності (Рис. 4).** Критичне мислення розглядається як здатність аналізувати, оцінювати і синтезувати інформацію в умовах цифрового насичення. Стратегії його розвитку включають:

- проблемно-орієнтоване навчання і кейси з реального життя, що активізують аналітичні та аргументативні навички;
- дебатні практики і групові дискусії, що стимулюють дискурсивне мислення;
- інтерактивні цифрові середовища для моделювання ситуацій із неоднозначним інформаційним контекстом.

Рисунок 3 – Схематичне представлення формування адаптивності учнів (власний розробок авторів)

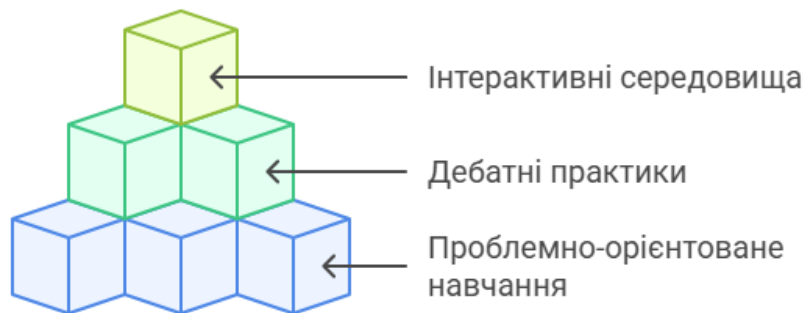

Рисунок 4 – Піраміда розвитку критичного мислення як когнітивного ресурсу резильєнтності (власний розробок авторів)

3. Стимулювання інноваційної активності учнів (Рис. 5).
Інноваційна активність як прояв творчого потенціалу учня реалізується через:

- проєктну діяльність із застосуванням STEM-технологій, що поєднує технологічну, наукову й творчу складові;
- використання цифрових лабораторій, симуляційних платформ, VR/AR-середовищ для практичного освоєння сучасних технологічних інструментів;
- кооперативні онлайн-платформи і хакатони, що розвивають навички колективної творчості та адаптації до нових умов.

Рисунок 5 – Розвиток інноваційної активності учнів
(власний розробок авторів)

Технологічна резильєнтність стає ключовим компонентом життєстійкості сучасного підлітка. Комплексний аналіз зарубіжних і вітчизняних джерел свідчить про те, що ефективне формування технологічної резильєнтності учнів 7–9 класів потребує інтеграції педагогічних стратегій, що розвивають адаптивність, критичне мислення та інноваційну активність.

Проведений аналіз зарубіжних і вітчизняних досліджень у сфері «e-resilience» та педагогічної стійкості дозволив виділити ключові напрями педагогічного впливу та технологічні стратегії, спрямовані на розвиток адаптивності, критичного мислення та інноваційної активності учнів. Застосування персоналізованих навчальних траєкторій, проблемно-орієнтованого навчання, інтерактивних цифрових середовищ, STEM-проектів, VR/AR-інструментів та колаборативних платформ забезпечує ефективну реалізацію цих стратегій.

Зазначені педагогічні напрями та технологічні стратегії сприяють формуванню ключових компетентностей XXI століття, підвищують готовність учнів до самостійного й відповідального прийняття освітніх і технологічних викликів, а також забезпечують ефективність освітнього процесу в умовах цифрових трансформацій, кризових обставин та соціально-культурних потрясінь.

Особливу актуальність формування технологічної резильєнтності набуває в умовах воєнного стану, коли освітні системи та учні стикаються з підвищеною невизначеністю, обмеженими ресурсами та необхідністю швидкої адаптації до дистанційного або змішаного формату навчання. У цих умовах розвиток адаптивності, критичного мислення та інноваційної активності стає не лише педагогічною метою, але й життєвою необхідністю для збереження навчальної функціональності та забезпечення сталості освітнього процесу.

Результати дослідження можуть бути використані для розробки методичних рекомендацій і освітніх програм, спрямованих на підвищення технологічної стійкості та інноваційної компетентності учнів у кризових і воєнних умовах.

СПИСПК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цюман Т. П., Нагула О. І., Адамська З. М. Психологічні умови резильєнтності педагога в період воєнного стану // *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2022. № 33. С. 195–203.
2. Медянова О. В., Дворніченко Л. Л., Любіна Л. А., Шкраб'юк В. І., Кононенко О. М. Психологічна резильєнтність особистості в умовах війни // *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 14 (32). С. 483–495.
3. Avdiel O., Blau I. *Building resilience: technological adaptation and enhancing collaboration among educators and learners in flexible emergency learning spaces*. Educ. Sci. 2025, 15(12), 1596. DOI: 10.3390/educsci15121596. URL: https://www.mdpi.com/2227-7102/15/12/1596?utm_source=chatgpt.com.
4. Van de Laar R. *A comprehensive approach to understanding e-resilience in education: systematic review*. Maastricht University, UNU-MERIT, 2024. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/326899/1/wp2024-003.pdf?utm_source=chatgpt.com.
5. Lee A.Y., Hancock J.T. *Developing digital resilience: an educational intervention improves elementary students' response to digital challenges*. Comput. Educ. Open, 2023. DOI: 10.1016/j.caeo.2023.100144.
6. Global Partnership for Education. Education resilience brief [Електронний ресурс]. Washington, DC : GPE, 2024. URL: <https://www.globalpartnership.org/node/document/download?file=document%2Ffile%2F2024-04-brief-education-resilience-rev1.pdf> (дата звернення: 24.02.2026).
7. Кузікова С., Щербак Т. Теоретико-емпіричний аналіз проблеми резильєнтності та стресостійкості в педагогічній діяльності. *Психологічний журнал*. 2022. № 8. DOI:10.31499/2617-2100.8.2022.258313. URL: https://psyj.udpu.edu.ua/article/view/258313?utm_source=chatgpt.com.
8. Іваненко Л., Петренко А. Розвиток педагогічної стійкості як основа адаптації освітніх процесів в умовах кризових змін. *Вісник освіти України*. 2023. № 5. С. 45–53. URL: https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/pp/article/view/3047?utm_source=chatgpt.com.
9. Lee A. Y., Hancock J. T. Developing digital resilience: An educational intervention improves elementary students' response to digital challenges // *Computers and Education Open*. 2023. Vol. 5. 100144. DOI: 10.1016/j.caeo.2023.100144.
10. Resilience in educational system: a systematic review and directions for future research // *International Journal of Educational Development*. 2023. Vol. 99. 102761. DOI: 10.1016/j.ijedudev.2023.102761.

11. Krsmanovic J., Buck K. Empowering digital resilience: Exploring the role of school psychologists // *Technics, Informatics and Education – TIE 2024: Proceedings of the 10th International Scientific Conference*. 2024.

12. Qamaria R. S., Kuswandi D., Setiyowati N., Bahodirovna A. M. Digital resilience in adolescence: a systematic review of models, methods and theoretical perspectives // *Multidisciplinary Reviews*. 2025. Vol. 8, Issue 9. e2025287.

УДК 159.923:159.944:614.8

**Вікторія ЦИГАНЕНКО,
Неля БОБК,**

кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID:0000-0001-6601-7030

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ПОЖЕЖНИХ-РЯТУВАЛЬНИКІВ: АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ

Проблема резильєнтності пожежних-рятувальників в умовах сьогодення набула критичного значення через поєднання традиційних ризиків професії та специфічних викликів воєнного стану. Сучасні умови професійної діяльності пожежних-рятувальників характеризуються «полімодальним характером депривацій» – поєднанням фізичного виснаження, постійної загрози життю через повторні обстріли («double tap») та високої відповідальності за порятунок інших. Резильєнтність визначається як здатність фахівця не лише витримувати надзвичайні навантаження, але й швидко відновлюватися, зберігаючи працездатність та психічне здоров'я. Резильєнтність базується на поєднанні адаптивності, витривалості та гнучкості.

Визначено, що резильєнтність прямо корелює з рівнем професійного благополуччя та ефективними копінг-стратегіями. Соціально-психологічні тренінги допомагають значно підвищити. Високий рівень резильєнтності забезпечує конструктивне подолання стресу, збереження психічного здоров'я та професійну ефективність фахівців екстремальних служб. Визначено, що резильєнтність формується під впливом індивідуальних, соціальних і професійних факторів та відіграє провідну роль у виборі копінг-стратегій.

Ключові слова: *резильєнтність, пожежні-рятувальники, професійна діяльність, механізми формування резильєнтності, копінг-стратегії.*

Viktoriya TSYHANENKO,

Nelya VOVK,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

ORCID:0000-0001-6601-7030

National University of Civil Protection of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

RESILIENCE OF FIREFIGHTERS AND RESCUERS: ANALYSIS OF THE CONCEPT, STRUCTURE, FORMATION MECHANISMS

The issue of resilience among firefighters and rescue workers has become critical in today's world due to a combination of traditional occupational risks and specific challenges posed by martial law. The current conditions of professional activity for firefighters and rescue workers are characterized by "multimodal deprivation" – a combination of physical exhaustion, constant threat to life due to repeated shelling ("double tap") and high responsibility for rescuing others. Resilience is defined as the ability of a specialist not only to withstand extraordinary stress, but also to recover quickly while maintaining their working capacity and mental health. Resilience is based on a combination of adaptability, endurance, and flexibility.

It has been determined that resilience directly correlates with the level of professional well-being and effective coping strategies. Social and psychological training helps to significantly improve resilience. A high level of resilience ensures constructive stress management, mental health preservation, and professional effectiveness of emergency service specialists. It has been determined that resilience is formed under the influence of individual, social, and professional factors and plays a leading role in the choice of coping strategies.

Keywords: *resilience, firefighters, professional activity, mechanisms of resilience formation, coping strategies.*

Професійна діяльність пожежних-рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) в умовах сьогодення характеризується високим рівнем психоемоційного навантаження, постійною загрозою життю, необхідністю прийняття швидких рішень у кризових ситуаціях, а також "полімодальним характером депривацій" – поєднанням фізичного виснаження, постійної загрози життю через повторні обстріли ("double tap") та високої відповідальності за порятунок інших. Такі умови потребують від особистості не лише професійної компетентності, а й розвинених психологічних ресурсів, серед яких особливе місце посідає резильєнтність – здатність зберігати психічну стійкість та ефективно долати стресові впливи.

Метою статті є дефінітивний аналіз поняття резильєнтності, визначення його структури та механізмів формування у пожежних-

рятувальників ДСНС в умовах професійної діяльності під впливом воєнних загроз воєнного стану.

У психологічній науці резильєнтність розглядається як багатовимірний феномен, що охоплює когнітивні, емоційні, поведінкові та соціальні аспекти функціонування особистості. Вона тісно пов'язана з процесами подолання стресу, або копінгом, які визначають, яким чином людина реагує на складні життєві обставини та професійні виклики [2, 256].

Пожежні-рятувальники у своїй діяльності постійно стикаються з надзвичайними ситуаціями, пов'язаними з ризиком для життя, відповідальністю за безпеку інших людей, емоційно важкими подіями (травми, загибель, руйнування). У таких умовах саме рівень резильєнтності значною мірою визначає вибір копінг-стратегій – конструктивних або деструктивних – що, у свою чергу, впливає на психологічне благополуччя, професійну ефективність і запобігання емоційному вигоранню [4, с. 56].

Теоретичне осмислення взаємозв'язку між резильєнтністю та копінг-стратегіями дозволить глибше зрозуміти механізми психологічної адаптації фахівців екстремальних професій і створити науково обґрунтовані програми психологічної підтримки та профілактики стресових розладів.

Термін «резильєнтність» (англ. *resilience*) походить від латинського *resilire* – «відскакувати», «повертатися у вихідний стан». У психологічному контексті він означає здатність людини успішно адаптуватися до несприятливих обставин, долати стресові події та зберігати психічну рівновагу [3, 42]. Американська дослідниця А. Мاستен визначає резильєнтність як «процес, здатність або результат успішної адаптації за умов загрози чи значного стресу» [8, 320]. На її думку, резильєнтність не є вродженою рисою, а формується під впливом життєвого досвіду, соціального середовища та особистісних ресурсів.

У вітчизняній психології резильєнтність розглядається як інтегральна характеристика особистості, що включає емоційну стійкість, саморегуляцію, позитивне мислення, здатність до рефлексії та ефективну взаємодію з оточенням [6, с. 42]. Вона забезпечує психологічну готовність людини до подолання кризових ситуацій без суттєвих втрат для психічного здоров'я.

Структура резильєнтності, за даними сучасних досліджень, включає: когнітивний компонент – здатність адекватно оцінювати ситуацію, знаходити сенс у труднощах, формувати реалістичні очікування; емоційний компонент – уміння регулювати власні емоції, знижувати рівень тривоги та напруги; поведінковий компонент – активне використання ефективних стратегій подолання стресу; соціальний компонент – опора на соціальну підтримку, комунікативні навички [4, 63]. Поєднання цих компонентів забезпечує здатність особистості не лише витримувати складні життєві обставини, а й використовувати їх як ресурс для особистісного зростання.

З метою більш повного розкриття сутності резильєнтності ми звернулися до наукових підходів зарубіжних дослідників, які розглядали цей феномен у контексті психологічної адаптації людини до складних життєвих умов та стресових впливів.

Вагомий внесок у розвиток теорії резильєнтності зробив британський дослідник М. Раттер, який розглядав її як динамічний процес позитивної адаптації особистості в умовах значного ризику або несприятливих життєвих обставин. На його думку, резильєнтність формується у процесі взаємодії індивідуальних характеристик людини із соціальним середовищем і проявляється у здатності зберігати психологічну рівновагу попри вплив стресових факторів [8].

Американський психолог Н. Гармеці трактував резильєнтність як здатність особистості підтримувати ефективне функціонування та психічне благополуччя попри вплив складних життєвих умов або травматичних подій. Дослідник підкреслював важливу роль так званих захисних факторів, до яких належать особистісні ресурси, підтримка з боку соціального оточення та позитивний життєвий досвід [9].

У сучасних психологічних дослідженнях резильєнтність часто визначається як комплекс особистісних характеристик, що забезпечують успішну адаптацію до стресу та здатність до відновлення після складних життєвих подій. Зокрема, К. Коннор і Дж. Девідсон розглядають резильєнтність як сукупність психологічних якостей, які дозволяють людині ефективно долати труднощі, зберігати оптимізм, віру у власні можливості та здатність контролювати життєві обставини. Важливим є також підхід Е. Вернер, яка у своїх дослідженнях довела, що резильєнтність проявляється у здатності особистості використовувати внутрішні та зовнішні ресурси для подолання життєвих труднощів, зберігаючи позитивну життєву перспективу та адаптивне функціонування навіть у складних умовах.

Таким чином, аналіз наукових підходів свідчить про те, що резильєнтність розглядається дослідниками як багатовимірний психологічний феномен, який поєднує індивідуальні якості особистості, здатність до адаптації та ефективного подолання стресових впливів. Більшість учених розглядають її як *важливий психологічний ресурс, який забезпечує здатність людини протистояти складним життєвим обставинам, відновлювати внутрішню рівновагу після пережитих труднощів та підтримувати ефективне функціонування в умовах стресу чи травматичних подій.*

У науковій літературі виокремлюється чимало споріднених психологічних феноменів, які певною мірою перетинаються за змістом із поняттям резильєнтності. До них, належать такі категорії, як стресостійкість, життєстійкість. Попри певну змістову близькість, ці поняття відображають різні аспекти реагування особистості на складні або травмуючі життєві обставини.

Важливою характеристикою резильєнтності є її тісний зв'язок із копінг-стратегіями – способами подолання стресу, які людина обирає у складних ситуаціях. За визначенням Р. Лазаруса та С. Фолкман, копінг – це «когнітивні та поведінкові зусилля, спрямовані на управління специфічними внутрішніми або зовнішніми вимогами, що оцінюються як такі, що перевищують ресурси людини» [7, 456].

Особи з високим рівнем резильєнтності частіше використовують проблемно-орієнтовані та конструктивні емоційні копінг-стратегії: аналіз ситуації, планування дій, пошук соціальної підтримки, позитивну переоцінку [8, 50]. Натомість низька резильєнтність пов'язана з униканням, запереченням, емоційною ізоляцією та іншими неадаптивними формами реагування на стрес. Таким чином, резильєнтність виступає ключовим психологічним ресурсом, що визначає не лише стійкість особистості до стресу, а й якість її копінг-поведінки. В умовах професійної діяльності пожежних-рятувальників цей ресурс має особливе значення, оскільки безпосередньо впливає на ефективність виконання службових обов'язків і збереження психічного здоров'я.

До сучасного розуміння резильєнтності додають ідею психологічної гнучкості, тобто здатності швидко змінювати поведінку відповідно до нових умов, що особливо важливо для фахівців екстремальних професій. Дослідники відзначають, що резильєнтність не лише допомагає долати стрес, а й дозволяє використовувати стресові ситуації для професійного та особистісного розвитку. Наприклад, пожежний-рятувальник, який пережив складну операцію, аналізує помилки та вдосконалює свої дії, підвищуючи власну ефективність у майбутньому.

Крім того, сучасні концепції підкреслюють важливість інтеграції соціального та когнітивного компонентів резильєнтності. Тобто здатність адекватно оцінювати події і одночасно отримувати підтримку від колег і сім'ї підвищує здатність до адаптивного копіngu. Такий підхід допомагає пояснити, чому одні особи швидко відновлюються після стресу, а інші – ні, навіть за схожих умов.

Формування резильєнтності є складним і багатofакторним процесом, який відбувається протягом усього життя людини та залежить від поєднання індивідуально-психологічних, соціальних і професійних чинників. У психологічній науці резильєнтність розглядається не як статична риса, а як динамічний процес адаптації до стресових впливів [1, 240].

До основних механізмів формування резильєнтності належать розвиток навичок саморегуляції, формування позитивної «Я-концепції», наявність соціальної підтримки, здатність до рефлексії та переоцінки подій, а також професійний досвід подолання складних ситуацій [2, 256].

Особливе значення має когнітивна оцінка ситуації, тобто те, як людина інтерпретує стресову подію. За Р. Лазарусом, саме суб'єктивне сприйняття загрози визначає, чи буде ситуація розцінена як виклик, загроза або втрата [7, 456]. Особи з високою резильєнтністю частіше

оцінюють труднощі як можливість для розвитку, що сприяє вибору активних копінг-стратегій. Емоційна регуляція як здатність усвідомлювати, контролювати й конструктивно виражати власні емоції, є ще одним критично важливим чинником. Розвинені навички емоційної регуляції знижують рівень тривожності, запобігають накопиченню психоемоційної напруги та сприяють збереженню психологічної рівноваги [3, 42]. Соціальні чинники також мають суттєвий вплив на розвиток резильєнтності. Підтримка з боку колег, керівництва, родини та друзів підвищує відчуття безпеки й упевненості, зменшує рівень професійного стресу та сприяє формуванню адаптивних копінг-стратегій [8, 63].

У психологічних дослідженнях виділяють три основні типи копіngu: проблемно-орієнтований (спрямований на зміну ситуації), емоційно-орієнтований (регуляція емоцій) та уникання (відхід від проблеми) [9, 29]. Особи з високою резильєнтністю переважно застосовують проблемно-орієнтовані та конструктивні емоційні стратегії: планування, аналіз, позитивну переоцінку, звернення по допомогу. Натомість низький рівень резильєнтності пов'язаний із униканням, запереченням та емоційною ізоляцією.

Професійний досвід відіграє ключову роль у зміцненні резильєнтності. Повторювані стресові ситуації, за умов наявності психологічної підтримки та навчання, сприяють розвитку навичок подолання труднощів і формуванню стійкості до емоційного виснаження [10, 38]. Для пожежних-рятувальників важливим чинником є також професійна підготовка, що включає тренування в екстремальних умовах, психологічні тренінги та розвиток навичок командної взаємодії. Такі заходи підвищують рівень резильєнтності та сприяють формуванню ефективних копінг-стратегій [10, 71].

Отже, резильєнтність формується під впливом індивідуальних, соціальних і професійних факторів та відіграє провідну роль у виборі копінг-стратегій. Високий рівень резильєнтності забезпечує конструктивне подолання стресу, збереження психічного здоров'я та професійну ефективність фахівців екстремальних служб.

Додатковим механізмом формування резильєнтності є усвідомлення власних сильних і слабких сторін та навичка постановки реалістичних цілей. Пожежні-рятувальники, які вміють оцінювати свої ресурси і межі, рідше потрапляють у ситуації, де стрес стає деструктивним, і частіше обирають конструктивні способи подолання труднощів.

Також важливим є роль навчання і тренувань у стресових умовах, які створюють контрольовану середовище для розвитку адаптивних стратегій. Практичні вправи на моделювання надзвичайних ситуацій дозволяють рятувальникам «відпрацювати» копінг-стратегії до реального застосування, знижуючи ризик паніки та імпульсивних рішень. Не менш значущим є ефект соціального навчання. Спостереження за успішними колегами, обмін досвідом та отримання наставництва допомагають

молодим фахівцям формувати власні ефективні моделі поведінки в стресових ситуаціях.

Окремі дослідники наголошують, що резильєнтність формується не одномоментно, а впродовж усього професійного становлення особистості. Для пожежних-рятувальників цей процес починається ще на етапі професійного відбору та навчання і продовжується впродовж усієї кар'єри. Регулярне перебування в умовах підвищеного ризику сприяє розвитку психологічної витривалості, проте за відсутності належної підтримки може призводити до виснаження адаптаційних ресурсів.

Важливим чинником формування резильєнтності є *індивідуальний досвід подолання складних ситуацій*. Повторювані успішні дії в екстремальних умовах підсилюють відчуття самоефективності, що, у свою чергу, сприяє вибору проблемно-орієнтованих копінг-стратегій. Натомість негативний досвід без належного психологічного опрацювання може формувати унікальні або емоційно-дезадаптивні способи подолання стресу.

Особливе значення у формуванні резильєнтності має здатність до емоційної регуляції. Пожежні-рятувальники часто стикаються з інтенсивними переживаннями – страхом, тривогою, провинною, співпереживанням постраждалим. Усвідомлення та контроль цих емоцій дозволяють уникати імпульсивних рішень і підтримувати професійну ефективність. Саме тому високий рівень резильєнтності пов'язаний з переважанням адаптивних копінг-стратегій, таких як прийняття ситуації, планування та пошук підтримки. Дослідження показують, що фахівці з високим рівнем резильєнтності частіше застосовують проблемно-орієнтовані копінг-стратегії: аналіз ситуації, планування дій, чітке дотримання інструкцій, командну взаємодію, що сприяє зниженню рівня тривоги та підвищенню відчуття контролю [2, 256]. У випадках емоційного виснаження або низької резильєнтності можуть домінувати унікальні та емоційно-деструктивні стратегії: заперечення, емоційне відсторонення, зловживання алкоголем, соціальна ізоляція, що негативно впливає на адаптацію [3, 42].

Особливу роль у виборі копінг-стратегій відіграє колективна взаємодія. Пожежно-рятувальні підрозділи функціонують як команди, де взаємна підтримка, довіра та злагодженість дій є ключовими умовами успішного виконання завдань [4, 63]. Результати досліджень свідчать, що спеціальні тренінги з розвитку стресостійкості підвищують рівень резильєнтності та формують більш адаптивні копінг-стратегії. До таких заходів належать психологічні тренінги, навчання навичкам саморегуляції, розвиток командної взаємодії, кризове консультування та профілактика емоційного вигорання.

Високий рівень психологічної підготовленості дозволяє пожежним-рятувальникам контролювати власні емоційні реакції, ефективно взаємодіяти в команді та швидше відновлюватися після стресових подій.

Розвинена резильєнтність формує впевненість у власних силах, знижує рівень тривожності, запобігає професійному вигоранню і забезпечує стабільну професійну мотивацію. Професійна діяльність пожежних-рятувальників також стимулює розвиток швидкої когнітивної адаптації – здатності приймати рішення у мінімальні терміни на основі неповної інформації. Це формує специфічні копінг-стратегії, орієнтовані на швидке реагування і пріоритетність дій, що підвищує безпеку як самого рятувальника, так і постраждалих.

Важливо відзначити роль психологічної підтримки всередині підрозділу. Довіра і взаємодопомога у команді не лише зменшують емоційне навантаження, а й сприяють використанню активних стратегій копіngu: взаємне обговорення подій, аналіз ситуацій та спільне планування дій.

Додатково, специфіка професійних обов'язків стимулює розвиток самоусвідомлення та рефлексії. Пожежні-рятувальники навчаються оцінювати власні емоційні реакції після кожної події, що дозволяє їм коригувати копінг-стратегії і формувати більш стійкі механізми психологічного захисту.

Професійна діяльність пожежних-рятувальників характеризується не лише гострими стресовими подіями, а й хронічним стресом, пов'язаним із чергуваннями, нестабільним графіком роботи та постійною готовністю до надзвичайних ситуацій. Такий тривалий стрес створює умови для формування специфічних копінг-стратегій, спрямованих на підтримання психологічної рівноваги в довготривалій перспективі.

Окремим стресогенним чинником є висока відповідальність за життя та безпеку інших людей. Усвідомлення можливих наслідків власних дій або помилок суттєво впливає на емоційний стан рятувальників. У цьому контексті резильєнтність виступає як внутрішній ресурс, що дозволяє знижувати рівень тривожності та підтримувати впевненість у професійних рішеннях, сприяючи вибору конструктивних копінг-стратегій.

Формування професійної ідентичності пожежного-рятувальника також впливає на вибір стратегій подолання стресу. Усвідомлення значущості своєї професії, почуття приналежності до служби та прийняття професійних цінностей підсилюють резильєнтність і сприяють використанню активних форм копіngu, зокрема взаємодопомоги, колективного аналізу ситуацій та збереження професійної мотивації.

Висновки. Підвищені вимоги до професійної діяльності пожежних-рятувальників ДСНС зумовлюють необхідність розвитку внутрішніх психологічних ресурсів, які забезпечують ефективне функціонування фахівців в умовах постійного ризику, невизначеності та стресу. Службова діяльність представників цієї професії пов'язана з регулярним перебуванням у ситуаціях загрози життю, необхідністю швидкого прийняття рішень, високою відповідальністю за безпеку інших людей, що може призводити до значного психоемоційного напруження.

У зв'язку з цим особливого значення набуває формування резильєнтності як здатності особистості зберігати психологічну стійкість,

адаптуватися до складних та екстремальних умов діяльності, а також ефективно відновлюватися після впливу стресових подій. Резильєнтність формується під впливом індивідуальних, соціальних і про-фесійних факторів та відіграє провідну роль у виборі копінг-стратегій. Високий рівень резильєнтності забезпечує конструктивне подолання стресу, збереження психічного здоров'я та професійну ефективність фахівців екстремальних служб. Важливу роль у цьому процесі відіграють копінг-стратегії, які визначають способи подолання складних життєвих і професійних ситуацій та сприяють підтриманню психологічного благополуччя фахівців.

Одним із ефективних способів розвитку зазначених психологічних ресурсів є впровадження спеціально розроблених тренінгових програм, спрямованих на формування навичок конструктивного подолання стресу, розвиток емоційної саморегуляції, підвищення рівня психологічної стійкості та усвідомлення власних ресурсів. Одним із важливих напрямів подальшого дослідження є розробка тренінгової програми, спрямованої на формування резильєнтності через позитивні копінг-стратегії у пожежних-рятувальників ДСНС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коробанова О. О. Резильєнтність як ресурс психічного здоров'я особистості. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2021. 198 с.
2. Кокун О. М. Психологія професійної діяльності в екстремальних умовах. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 288 с.
3. Карамушка Л. М. Психологія професійного стресу. Київ : Професіонал, 2019. 352 с.
4. Мірошник С. В. Копінг-стратегії у професійній діяльності рятувальників // Психологія і суспільство. 2020. № 2. С. 50–58.
5. Павленко В. В. Соціальна підтримка як чинник психологічної стійкості // Вісник психології. 2019. № 4. С. 56–63.
6. Павленко В. В. Соціальна підтримка як чинник психологічної стійкості // Вісник психології. 2019. № 4. С. 56–63.
7. Раттер, М. (1987). Психосоціальна стійкість та захисні механізми. Американський журнал ортопсихіатрії, 57, 316–331.
8. Сельє Г. Стрес без дистресу. Київ : Знання, 2015. 128 с.
9. Likholetov Y. O. Quality of life of civilian persons with adaptation disorders who have experienced psycho-social stress under the conditions of military conflict. *Journal of Education, Health and Sport*, 2021. № 11(2). P. 156-170. eISSN 2391- 8306. URL: <http://dx.doi.org/10.12775/JEHS.2021.11.02.016>
10. Masten, A. S., Lucke, C. M., Nelson, K. M., & Stallworthy, I. C. (2021). Resilience in development and psychopathology: Multisystem perspectives. *Annual Review of Clinical Psychology*, 17, 521–549. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-081219-120307>

УДК 373.3:37.091:614.8

Тетяна ЧУБІНА,

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України

ORCID:0000-0002-9383-3604

Руслана МИКИТЕНКО,

Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, України

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ФУНДАМЕНТ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті здійснено аналіз форм та методів організації навчання дітей молодшого шкільного віку в контексті формування установок на дотримання правил протипожежної та власної безпеки. Розглянуто теоретичні засади особистісно-орієнтованого та інноваційного навчання. Особливу увагу приділено дидактичним засобам, таким як гра, екскурсія та заняття, як інструментам соціалізації та засвоєння алгоритмів безпечної життєдіяльності. Визначено роль педагога в адаптації складних безпекових концепцій до вікових особливостей психіки дитини.

Ключові слова: молодший шкільний вік, протипожежна безпека, особистісно-орієнтоване навчання, інноваційні технології, дидактична гра, безпека життєдіяльності.

TetyanaCHUBINA,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine

ORCID: 0000-0002-9383-3604

Ruslana MYKYTENKO,

National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AND FORMS OF TEACHING PRIMARY SCHOOL CHILDREN AS A FOUNDATION FOR THE FORMATION OF SAFETY BEHAVIOR

The article analyzes the forms and methods of organizing the education of primary school children in the context of forming attitudes towards fire and personal safety rules. The theoretical foundations of person-oriented and innovative learning are considered. Particular attention is paid to didactic tools such as games, excursions, and lessons as instruments for socialization and

mastering safe lifestyle algorithms. The role of the teacher in adapting complex safety concepts to the age-related characteristics of the child's psyche is defined.

Keywords: *primary school age, fire safety, person-oriented learning, innovative technologies, didactic game, life safety.*

Сучасна парадигма освіти на початку третього тисячоліття зміщує акценти в бік особистісно-орієнтованого навчання. Психологи і педагоги активно працюють над створенням умов, за яких освітній процес стає для учня особистісно значущим. Організація такого навчання потребує фундаментальної переорієнтації: від спрямованості на запам'ятовування готових знань необхідно перейти до формування особистісних новоутворень, вміння творчо навчатись, опрацьовуючи наукові знання і суспільний досвід стосовно до потреб практики [1; 2; 4; 5; 13; 14; 15; 16; 17]. Видатний український психолог і педагог Г. Ващенко, який увібрав у себе багатовікову українську педагогіку, оберігав її і розвивав далі, зазначав, що основне в людині не знання самі по собі, навіть не глибина й систематичність їх, а характер і добра воля, що визначають спрямування сил людини до високої мети [3]. У цьому контексті формування установок на дотримання протипожежної та власної безпеки у молодших школярів є не просто технічним засвоєнням правил, а вихованням свідомої особистості, яка здатна до самозбереження та відповідальності перед суспільством.

Українська педагогіка і школа славетні своїми інноваційними традиціями. Особлива роль у соціальному житті і в розвитку системи освіти України належить видатним українським педагогам А. Макаренку і В. Сухомлинському, які найважливіше значення в процесі навчання і виховання дітей приділяли всебічному розвитку особистості, реалізації і самореалізації особистісного потенціалу кожної людини. У визначенні категорії особистості психологами можна відмітити певні загальні риси, які значною мірою відповідають її єдиним методологічним і діалектико-матеріалістичним засадам, а саме: формування особистості в процесі виникнення свідомості й самосвідомості, визнання особистості як суб'єкта соціальних відносин та творчої, продуктивної діяльності [6; 7].

Велике значення для виникнення нових концепцій навчання мали відкриття у галузі фундаментальних наук, які змінили уявлення про закони розвитку природи і людини та зумовили новий погляд на світ як взаємодію складних систем, здатних до саморозвитку. З появою такої науки як синергетика поняття самоорганізації стало фундаментальною основою нової наукової парадигми, що розглядає будь-який складний об'єкт як систему, розвиток якої визначається не стільки зовнішніми факторами, скільки внутрішнім впорядкуванням з хаосу в процесі самоорганізації. Ідеї самоорганізації, саморозвитку, самовизначення, самореалізації і самоактуалізації, які були проголошені синергетикою, гуманістичною

філософією і психологією, зумовили виникнення парадигми особистісно-орієнтованого навчання.

Навчання молодших школярів, у тому числі й протипожежне, здійснюється не лише на спеціально організованих заняттях, а й у повсякденному житті, у різноманітних видах діяльності дітей за допомогою форм організації навчального процесу [7]. Форма організації навчання є спільною навчальною діяльністю педагога і дітей, що здійснюється в певному порядку і встановленому режимі. Значною мірою вона виражає характер зв'язку між педагогом і дитиною, їхньої діяльності, місце заняття і режим його проведення. У закладах освіти використовують фронтальні, групові, індивідуально-групові, індивідуальні форми організації навчання. Головною вимогою у виборі форми організації навчання є необхідність сприяння школяреві у його бажанні навчатися. Як відомо, дитина розвивається тоді, коли вона переживає радість від процесу навчальної діяльності, здобутого результату [5].

Педагог повинен уміти визначати ступінь складності навчальних завдань, дбаючи, щоб навантаження було посильним для дітей. Важливо забезпечити особистісно-орієнтований стиль керівництва навчальною діяльністю дітей, не допускати зверхності, ігнорування їхніх інтересів, поверхових оцінок зусиль. Усе має бути спрямованим на те, щоб навчання було для них цікавим, особистісно значущим. Необхідним компонентом процесу навчання є дидактичні засоби, оптимальне поєднання яких допомагає школярам глибше пізнавати дійсність, збагачує їх враженнями, дає матеріал для спостережень, які вони використовують у навчальній, а згодом і в інших видах діяльності. Такими дидактичними засобами є слово вчителя або дитини, художнє слово, а також образ, що створюється за допомогою технічних засобів або дидактичних матеріалів. Важливе місце займає дія дитини, дидактичні вправи та елементарні досліди. Добирають їх залежно від віку, форм мислення, рівня розумового розвитку дитини [4].

У ранньому віці малюк одержує нову інформацію здебільшого через дії з предметом, іграшкою, зі слів вихователя. У середньому дошкільному віці на передньому плані опиняється образ і слово, а дії сприяють закріпленню знань, наприклад, через практичні дії у дидактичній грі. У старшому дошкільному віці та молодшому шкільному віці, коли розвивається словесно-логічна форма мислення, можливі різноманітні поєднання дидактичних засобів, що залежить від матеріалу, який вивчається, індивідуальних особливостей дітей [8]. За провідною діяльністю розрізняють такі форми організації навчання молодших школярів як дидактична гра, екскурсія та заняття.

Дидактична гра використовується як самостійна форма організації навчання і як частина заняття. Вона ознайомлює дітей з різноманітними явищами, предметами та їх властивостями, такими як форма, величина, колір. Кожна дидактична гра має своє навчальне завдання, наприклад, ознайомити із властивостями і якостями предметів чи порівняти явища.

Гра активізує довільні і мимовільні процеси сприймання, уваги, пам'яті. Якщо у ранньому віці майже всі заняття відбуваються у формі гри, то для старших школярів вона набуває значення самостійної форми організації навчання, що найчастіше використовується для закріплення знань, здобутих під час занять.

Цінність екскурсії полягає у безпосередньому ознайомленні дітей із предметами, явищами природи, діяльністю дорослих у природних умовах. Екскурсії проводять у пожежну частину, на пожежно-технічну виставку тощо. Специфічне значення екскурсій полягає в забезпеченні першого сприймання невідомих предметів і явищ. За правильної методики таке сприймання є яскравим і цілісним, наснаженим емоційним ставленням дитини до побаченого, що сприяє розвитку її пізнавальних інтересів [9]. Важливою умовою є повторюваність її проведення, тому вчитель повинен раціонально розподілити знання. Екскурсія як організована форма навчання має підготовчий етап, власне екскурсію та етап закріплення знань через використання зібраного матеріалу чи читання художньої літератури.

На сучасному етапі утвердився погляд на заняття як на особливу форму організації навчання [10]. Заняттю властиві такі ознаки як реальні можливості дітей активно засвоювати програму, постійний склад дітей вікової групи та провідна роль педагога. Заняття є формою педагогічного впливу, яка поєднує розвивальний і виховний ефекти навчання. Воно формує у дітей уміння активно засвоювати знання і творчо використовувати їх за безпосередньої участі педагога. Організоване навчання має бути позбавлене жорсткого регламентування та включати заняття за вибором дітей і обов'язкові заняття за планом педагога [11; 3].

За дидактичними цілями виокремлюють заняття із засвоєння нових знань, закріплення і систематизації досвіду, а також контрольні та комплексні заняття. Зміст занять визначає програма виховання і навчання. Кожне заняття передбачає освітні, розвивальні та виховні завдання. Структура заняття зазвичай включає організаційний момент для пробудження інтересу, основну частину з навчальними завданнями та підведення підсумків для самоаналізу дітей. Головні вимоги до занять ґрунтуються на загальнодидактичних принципах навчання. Особливо важливою є оптимізація виховної роботи, на зміст якої впливає вік і рівень розвитку дітей [6]. Старші дошкільники та молодші школярі здобувають досвід колективної роботи, усвідомлюють, що від успіху кожного залежить успіх групи. Це важливо як для активних, так і для нерішучих дітей.

Розвиток науки і техніки сприяв появі нових форм навчальної комунікації, новітнім методам розв'язання освітніх завдань. Специфічними особливостями інноваційного навчання є його відкритість майбутньому, здатність до передбачення на основі постійної переоцінки цінностей. Інноваційні педагогічні технології забезпечують умови розвитку особистості, здійснення її права на індивідуальний творчий внесок, на свободу саморозвитку. Вони мають гуманістичну спрямованість у системі

освіти і належать до системи загального наукового і педагогічного знання [4]. Сучасна класифікація групує технології за рівнем застосування, за провідним чинником психічного розвитку, за філософською основою та за науковою концепцією засвоєння досвіду.

Відповідно до наукових концепцій виокремлюють асоціативно-рефлекторні, розвивальні, сугестивні та нейролінгвістичні технології [11]. За ставленням до дитини технології можуть бути авторитарними або особистісно-орієнтованими. За типом організації та управління пізнавальною діяльністю розрізняють структурно-логічні, інтеграційні, ігрові, комп'ютерні, діалогові та тренінгові технології [4]. Багато педагогічних технологій мають у своїй основі концепції поетапного формування розумових дій або сугестопедичні концепції навчання [3]. Наука пропонує великий вибір освітніх технологій, але не кожна з них може бути використана в роботі з дітьми молодшого шкільного віку.

Навчання дітей і молоді має свої особливості, які повинні враховуватися особами, що проводять навчання. Психіка дитини значною мірою різниться від психіки дорослої людини. Психологія та педагогіка пропонують звертати увагу на вікові особливості розвитку психіки у контексті навчання дітей правил пожежної та власної безпеки. У молодшому шкільному віці від 6 до 11 років мислення дитини стає конкретно-образним, школярі оволодівають уміннями робити умовиводи та розкривати причини різних явищ. Дітям властиве наслідування та підвищене навіювання, що впливає на засвоєння норм безпечної життєдіяльності. Вчитель повинен подати навчальний матеріал цікаво, образно, емоційно насичено через ігри, перегляд фільмів та створення ігрових ситуацій [10].

У середньому шкільному віці від 11 до 15 років навчання потрібно побудувати акцентуючи увагу на тривалості та систематичності матеріалу. Підлітків приваблює робота, в якій можна виявити ініціативу і творчість. Доцільно застосовувати творчі ігри, імпровізації, спортивні та комп'ютерні ігри. Учні повинні зрозуміти, що діяльність людини є джерелом багатьох небезпек. У старшому шкільному віці від 15 до 18 років юнаки потребують надання умов для застосування знань на практиці, вирішення задач на застосування абстрактного мислення, наукового обґрунтування своєї точки зору під час дискусій та психологічних тренінгів [4]. Вибір форм і методів навчання залежно від віку є запорукою успішного засвоєння матеріалу [10]. Для виховання правильної життєвої позиції ДСНС України проводить громадські акції та сприяє створенню дружин юних пожежників (ДЮП), що доводиться до свідомості дитини шляхом використання можливостей медіа.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє констатувати, що ефективність формування установок на дотримання безпекової поведінки у молодших школярів безпосередньо залежить від варіативності форм організації навчання та глибини їх інтеграції у повсякденну життєдіяльність дитини. Фундаментом цього процесу є особистісно-

орієнтований підхід, який трансформує зовнішні вимоги протипожежної безпеки у внутрішні ціннісні орієнтири особистості. Використання ігрових та тренінгових технологій дозволяє нівелювати страх перед небезпекою, замінюючи його чітким алгоритмом дій, що засвоюється на рівні підсвідомих рефлексів та логічних операцій.

Поглиблений аналіз свідчить про те, що інноваційні педагогічні моделі мають базуватися на синергії теоретичних знань та практичного досвіду, здобутого під час екскурсій та інтерактивних занять. Саме поєднання емоційної насиченості сприйняття (образ) із чіткою інструкцією (слово) та практичним відпрацюванням (дія) створює стійкий психологічний бар'єр проти недбалості. Узагальнюючи викладене, слід підкреслити, що роль педагога у сучасних умовах полягає не лише в трансляції правил, а у створенні безпекового середовища, де дитина стає активним суб'єктом самозахисту. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці комплексних цифрових платформ та імерсивних симуляцій, які дозволять моделювати критичні ситуації в контрольованому освітньому просторі, забезпечуючи максимальну готовність дитини до викликів техногенного та природного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Науково-методичний посібник. Київ. ІЗМН. 1998. 204 с.
2. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. Київ. Вересень. 1996. 129 с.
3. Ващенко Г. Г. Праці з педагогіки та психології. Київ. Школяр. 2000. 416 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Навчальний посібник. Київ. Академвидав. 2004. 352 с.
5. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток дошкільника. Навчально-методичний посібник. Київ. Освіта. 1998. 220 с.
6. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу. Твори в 7 томах. Київ. Радянська школа. 1954. Т. 5. С. 431–500.
7. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ. Академвидав. 2006. 456 с.
8. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах. Київ. Магістр-S. 1997. 256 с.
9. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори в 5 томах. Київ. Радянська школа. 1977. Т. 3. 670 с.
10. Теоретичні основи безпеки життєдіяльності. Підручник за ред. В. В. Березуцького. Харків. Факт. 2005. 296 с.
11. Щербань П. М. Прикладна педагогіка. Навчальний посібник. Київ. Вища школа. 2002. 215 с.
12. Якиманська І. С. Технологія особистісно-орієнтованого навчання в сучасній школі. Москва. Сентябрь. 2000. 176 с.

13. Організація навчання з питань пожежної безпеки в закладах освіти України. Методичні рекомендації ДСНС України. Київ. 2024. 45 с.

14. Психолого-педагогічні особливості роботи з дітьми в умовах надзвичайних ситуацій. Збірник наукових праць. Львів. ЛДУБЖД. 2025. 112 с.

15. Громадянська освіта та безпека: європейський досвід для України. Матеріали міжнародної конференції. Варшава. Пожежна академія. 2026. С. 15–28.

16. Протипожежний захист та безпека життєдіяльності молодших школярів. Практичний посібник для вчителів. Вінниця. 2025. 88 с.

17. Електронні ресурси та ігрові симуляції у навчанні безпеці. Аналітичний огляд. URL: <https://dsns.gov.ua/education/> (дата звернення: 17.03.2026).

УДК 378:37.035:784

Тетяна ШЕРШОВА,
доктор філософії,
заслужений діяч естрадного мистецтва України
ORCID:0000-0003-1993-4236
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка,
м. Полтава, Україна

АКСІОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛУ

Автором висвітлено аксіологічний потенціал гуманітарних дисциплін у системі професійної підготовки фахівців естрадного вокалу. Проаналізовано ціннісно-світоглядні, культурологічні та етичні компоненти гуманітарної освіти як чинники формування професійної ідентичності майбутнього артиста. Обґрунтовано роль філософії, культурології, психології, соціології, етики та історії культури у розвитку творчої особистості вокаліста. Доведено, що гуманітарні дисципліни забезпечують не лише загальнокультурну ерудицію, а й формують систему ціннісних орієнтацій, необхідних для відповідальної мистецької діяльності в сучасному соціокультурному просторі.

Ключові слова: аксіологія, гуманітарні дисципліни, естрадний вокал, мистецька освіта, професійна ідентичність, ціннісні орієнтації, культурна компетентність.

TetianaSHERSHOVA,
PhD, Merited Figure of Pop Arts of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1993-4236
Poltava V. G. Korolenko
National Pedagogical University
Poltava, Ukraine

AXIOLOGICAL POTENTIAL OF HUMANITIES IN THE TRAINING OF POP VOCAL SPECIALISTS

The author highlights the axiological potential of humanities disciplines within the system of professional training for variety vocalists. The study analyzes the value-based, worldview, culturological, and ethical components of humanities education as factors in shaping the professional identity of future artists. The roles of philosophy, culturology, psychology, sociology, ethics, and the history of culture in the development of a vocalist's creative personality are substantiated. It is proven that humanities disciplines provide not only general cultural erudition but also form a system of value orientations necessary for responsible artistic activity in the modern socio-cultural space.

Keywords: *axiology, humanities disciplines, variety vocal, arts education, professional identity, value orientations, cultural competence.*

Модернізація системи вищої освіти в Україні актуалізує проблему змістового переосмислення гуманітарної складової професійної підготовки майбутніх фахівців. Особливої значущості це питання набуває у сфері мистецької освіти, де формування виконавської техніки не може розглядатися ізольовано від духовного-ціннісного розвитку особистості. Підготовка фахівців естрадного вокалу відбувається в умовах інтенсивної комерціалізації культурного простору, медіатизації мистецтва та глобалізаційних процесів. У цих обставинах гуманітарні дисципліни виступають не лише як загальноосвітній компонент, а як стратегічний ресурс формування професійної відповідальності, художнього самку та національно-культурної самоідентифікації.

Проблематика аксіології освіти розробляється у філософському, педагогічному та культурологічному дискурсах. У межах мистецької педагогіки досліджується питання формування художніх цінностей, естетичного світогляду та творчої самореалізації. Водночас специфіка аксіологічного потенціалу гуманітарних дисциплін саме у підготовці естрадних вокалістів потребує системного осмислення з урахуванням сучасних соціокультурних трансформацій.

Осмислення аксіологічного потенціалу гуманітарних дисциплін у підготовці фахівців естрадного вокалу передбачає звернення до історико-педагогічного досвіду становлення вокально-педагогічної освіти та його теоретичне узагальнення. Реконструкція наукових підходів різних

історичних періодів уможлиблює виявлення ціннісних домінант, що визначали зміст, методологію та цільові орієнтири професійної підготовки вокаліста й педагога. Без урахування еволюції цих орієнтирів неможливо сформувані цілісну концепцію сучасної підготовки фахівця естрадного вокалу, зорієнтовану не лише на технічну майстерність, а й на розвиток світоглядних, культурних та етичних компетентностей.

Проблематика вокальної педагогіки в її історичному розвитку стала предметом ґрунтовних досліджень низки вітчизняних учених і практиків. Зокрема, теоретико-методологічні засади вокального навчання та його еволюцію аналізували В. Антонюк, В. Багадуров, Б. Гнидь, Н. Гребенюк, Л. Дмитрієв, К. Мазурін, І. Назаренко, О. Стахевич та інші науковці, співаки й викладачі. У їхніх працях відображено закономірності формування національної вокально-педагогічної традиції, окреслено специфіку професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва та визначено методичні принципи організації вокального навчання.

Історичний досвід розвитку вітчизняної вокально-педагогічної освіти системно проаналізовано у дисертаційних дослідженнях сучасних науковців, зокрема А. Кулієва, В. Михайлець, Ю. Грищенко та інших. Водночас питання періодизації становлення української вокально-педагогічної школи, а також концептуалізації професійної діяльності в умовах сучасного естрадного виконавства, залишаються недостатньо розробленими.

Аксіологічний вимір музичного мистецтва та його детермінуючий вплив на внутрішній світ особистості мають глибоку історико-філософську традицію, що бере початок у працях античних мислителів – Августина, Арістотеля, Гуракліта, Піфагора та Платона. У межах їхніх концептуальних побудов музика осмислювалася як онтологічно та етично значущий феномен, здатний моделювати моральний стан людини, гармонізувати її душевні структури та впливати на формування чеснот.

Теоретико-методологічне обґрунтування наукових засад музики, зокрема її феноменологічного статусу та смислотворчого потенціалу, отримало системний розвиток у філософії мистецтва ХХ століття, зокрема у працях О. Лосева та Г. Коломієць. Поглиблення аналітичного дискурсу щодо інтонаційної природи, семантики та структурної організації музичного тексту відбулося в музикознавчих дослідженнях ХХ століття, представлених науковим доробком Б. Асаф'єва, В. Бобровського, В. Медушевського, Є. Назайкінського, О. Сокола, Б. Яворського. У межах зазначених підходів музика розглядалася як специфічна форма духовного досвіду, що реалізує ціннісно-сміслову комунікацію та забезпечує трансляцію культурних універсалій.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття проблематика ціннісного впливу музики на духовну сферу особистості набула особливої актуальності в українській гуманітаристиці, передусім в контексті методології мистецької освіти. Відповідні теоретичні узагальнення

репрезентовані у працях Л. Масол, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Ростовського, О. Щолокової, у яких акцентовано на формуванні аксіосфери особистості засобами музично-мистецької діяльності.

Водночас питання цілеспрямованого формування ціннісних орієнтацій у межах окремих видів професійної музичної діяльності перебувають на стадії становлення в сучасній мистецько-педагогічній науці. Цей напрям поступово інституалізується в дослідженнях К. Кабриль та Г. Щербакової, де окреслено перші концептуальні спроби інтеграції аксіологічного підходу в підготовку фахівців музичної галузі.

У контексті дослідження аксіологічного потенціалу гуманітарних дисциплін особливої ваги набуває аналіз того, яким чином у різні історичні періоди формувалися та транслювалися цінності художньої культури, естетичні ідеали, професійно-етичні норми та світоглядні установки майбутнього педагога-вокаліста. Саме гуманітарна складова освітнього процесу забезпечує не лише передачу знань, а й формування системи ціннісних орієнтацій, що визначають професійну ідентичність фахівця естрадного вокалу в сучасному культурному просторі.

Попри активні дослідження в галузі мистецької педагогіки, проблема системного осмислення гуманітарної складової як носія ціннісних орієнтацій у підготовці естрадного вокаліста залишається недостатньо концептуалізованою.

Метою статті є теоретичне обґрунтування аксіологічного потенціалу гуманітарних дисциплін у професійній підготовці фахівців естрадного вокалу та визначення їхнього впливу на формування професійної ідентичності артиста.

Аксіологія як філософське вчення про цінності розглядає їх як фундаментальні орієнтири людської діяльності. У мистецькій освіті цінності виконують нормативну, регулятивну та мотиваційну функції. Для майбутнього вокаліста вони визначають ставлення до мистецтва як духовного феномену, розуміння соціальної місії артиста, етичні межі творчої самореалізації, відповідальність перед аудиторією та культурним середовищем. Гуманітарні дисципліни формують ціннісно-смісловий каркас професійної діяльності, без якого технічна майстерність втрачає гуманістичну спрямованість.

Вокальне мистецтво як самостійний різновид музичного мистецтва характеризується особливою аксіологічною значущістю у процесі формування духовно інтегрованої особистості. Його специфіка зумовлена органічною інтеграцією вербального та звукового компонентів, у межах якої поетичний текст і музична тканина функціонують як взаємодоповнювальні семіотичні системи. Саме синтез слова й інтонаційно-звукової організації формує унікальний художній простір, де невербальні засоби музичної виразності корелюють із вербальними структурами смислотворення [2, 49].

Попри тісний зв'язок музики зі словом, її онтологічна природа не редукується до текстової основи й не визначається нею вичерпно. Поетичний текст, виконуючи програмну функцію, детермінує когнітивно-гносеологічний вимір сприйняття, спрямовуючи інтерпретацію та смислову артикуляцію переживань суб'єкта. Водночас власне музичний текст активізує естетично-афективну сферу, забезпечуючи емоційно-ціннісну рецепцію художнього змісту.

Філософські та мистецтвознавчі підходи до осмислення аксіологічного потенціалу музики як чинника впливу на внутрішній світ особистості закономірно інституалізувалися в системі мистецької освіти. Музика функціонує як інтонаційно-образна форма репрезентації естетичних, етичних і світоглядних цінностей соціуму та постає одним із найбільш дієвих засобів духовно-естетичного виховання, інтегруючись у цілісну структуру духовного буття людини [4, 5].

У зв'язку з цим професійна підготовка майбутніх співаків та учителів музичного мистецтва має передбачати формування їхньої усвідомленої аксіологічної позиції щодо сприйняття, інтерпретації та трансляції музичних цінностей. У межах концептуалізації ціннісних засад мистецької освіти Г. Падалка наголошує на необхідності аксіологічної спрямованості змісту фахової підготовки вчителя музики. У цьому контексті пріоритетного значення набуває розвиток здатності до повноцінного художнього сприймання, критеріального оцінювання та творчої самореалізації в мистецькій діяльності [3].

Таким чином, аксіологічний потенціал вокальної музики полягає у синергетичній взаємодії вербального й інтонаційно-звукового начал, у межах якої виникають специфічні художні смисли, що не зводяться до суми окремих компонентів, а постають як результат їхньої інтегративної єдності.

Професійна ідентичність естрадного виконавця формується в процесі засвоєння культурних кодів, історичних традицій та сучасних соціокультурних практик. Дисципліни гуманітарного циклу забезпечують історико-культурну обізнаність, розуміння жанрової еволюції естрадного мистецтва. Окрім того, вони сприяють критичному осмисленню масової культури та розвитку рефлексивного мислення.

Філософія мистецтва сприяє осмисленню категорій прекрасного, піднесеного, трагічного та комічного в інтерпретації вокального твору. Культурологія допомагає усвідомити контекстуальність музичного продукту. Соціологія культури формує розуміння взаємодії артиста та аудиторії. Таким чином, гуманітарна підготовка створює основу для самовизначення виконавця у багатовекторному культурному просторі.

У сучасному дискурсі теорії мистецької освіти проблема формування ціннісної сфери особистості репрезентується як системоутворювальна та методологічно визначальна. У наукових розвідках О. Комаровської акцентовано, що одним із пріоритетних методичних завдань мистецького навчання, зокрема музичного, є забезпечення цілісного осягнення

художнього твору. Йдеться не лише про інтелектуально-аналітичне засвоєння його структурних компонентів, а передусім про розвиток у суб'єктів освітнього процесу здатності до емоційного-рефлексивного ставлення до твору як до художньої цінності та, водночас, як до смислового концентрату екзистенційно значущих орієнтирів, інкорпорованих у його образну тканину [1, 256].

Зазначена позиція концептуалізує аксіологічний підхід як невід'ємний від культурологічного, оскільки саме система цінностей виконує функцію духовно-світоглядного підґрунтя формування особистості митця. У контексті підготовки фахівців естрадного вокалу це набуває особливої ваги, адже їхня професійна діяльність передбачає не тільки технічно досконале відтворення музичного матеріалу, а й інтерпретаційне розкриття його ціннісно-смислового потенціалу в комунікації з аудиторією.

Означена теоретична установка детермінує необхідність проектування таких педагогічних механізмів, які б забезпечували інтеграцію гуманітарного знання з професійно-виконавською підготовкою. Йдеться про формування духовної культури майбутнього вокаліста через опанування художніх текстів різної жанрово-стильової природи з опорою на взаємодію художньої емпатії, рефлексії та діяльнісного втілення змісту твору у виконавській практиці.

Естрадний вокал функціонує у сфері масової комунікації, що зумовлює підвищену відповідальність артиста. Етика як гуманітарна дисципліна, в першу чергу, формує культуру професійної поведінки. Вивчення цієї дисципліни розвиває толерантність і повагу до різноманіття, розуміння меж художньої провокації. Також під час вивчення етики відбувається усвідомлення впливу творчості на суспільні настрої. У сучасних умовах медіатизації мистецтва виконавець стає не лише носієм естетичних смислів, а й лідером громадської думки. Відтак аксіологічний компонент освіти виступає запобіжником комерціалізації та девальвації мистецьких стандартів.

У контексті дослідження аксіологічного потенціалу гуманітарних дисциплін у підготовці фахівців естрадного вокалу принципового значення набуває урахування онтологічної специфіки музичного мистецтва та епістемологічних механізмів його осягнення. Музика як вид художньої діяльності ґрунтується на аксіоматичній пріоритетності емоційно-чуттєвого відгуку, що передує раціонально-аналітичним процедурам інтерпретації. Саме емоційна рецепція музичного образу детермінує виникнення глибоких переживань і співпереживань, які становлять первинний рівень художньої комунікації та формують підґрунтя для подальшого смислотворення.

У професійній підготовці майбутніх фахівців естрадного вокалу зазначена закономірність трансформується в розвиток багатовекторного музичного мислення – виконавського, аналітичного та методично-

педагогічного. Йдеться не лише про технічне оволодіння вокальними засобами, а про формування інтерпретаційної компетентності як інтегральної здатності до індивідуалізованого прочитання художнього тексту. У цьому процесі емоційна чутливість виступає ціннісною домінантою, що забезпечує автентичність сценічного втілення музичного матеріалу та його комунікативну ефективність [5, 125].

Аксіологічний вимір гуманітарних дисциплін (філософії, культурології, етики, естетики) полягає у формуванні системи ціннісних орієнтацій, здатних інтегрувати емоційно-образне сприйняття з рефлексивно-аналітичним осмисленням музичного твору. Така інтеграція сприяє розвитку інтерпретаційної автономії, художнього смаку та відповідальності за змістову репрезентацію вокального твору в сучасному соціокультурному просторі.

Філософія в аксіологічному аспекті забезпечує формування метарівня професійної рефлексії. Звернення до класичних і сучасних концепцій цінності (від платонівської ідеї калокагатії до неокантіанської теорії цінностей) сприяє усвідомленню музичного твору як носія смислу, а не лише як об'єкта технічного відтворення. Осмислення естетичних категорій – прекрасного, піднесеного, трагічного, комічного – дозволяє майбутньому вокалісту розширити інтерпретаційний горизонт і поглибити семантичну структуру виконання.

Філософський дискурс, репрезентований працями Платона, І. Канта, М. Шелера, формує у здобувачів здатність до аксіологічної ієрархізації: розрізнення утилітарних, естетичних і духовних цінностей у музичній практиці. Для естрадного виконавця це означає усвідомлений вибір репертуару, відповідальне ставлення до текстового матеріалу, критичне осмислення комерційних стратегій у мистецькому середовищі. Таким чином, філософія не лише надає категоріальний інструментарій, а й формує світоглядну позицію, що визначає етичні та художні пріоритети митця.

Культурологія, своєю чергою, розкриває ціннісну багатовимірність музичного явища через призму соціокультурного контексту. Вона інтерпретує естрадний вокал як феномен масової культури, що функціонує в полі символічного виробництва, медіації та ідентифікації. У цьому сенсі концепції культурної динаміки та семіотики культури (зокрема ідеї Ю. Лотмана) дозволяють розглядати вокальний твір як текст культури, включений у систему знаків і кодів певної епохи. Аксіологічний вимір культурології полягає у формуванні здатності до контекстуалізації: майбутній артист усвідомлює, що його сценічний образ і репертуар не існують поза історичними, національними та медіальними рамками. Аналіз культурних парадигм – від модерну до постмодерну – сприяє розумінню трансформації цінностей автентичності, іронії, гри, гібридності в сучасній естрадній культурі. Це, у свою чергу, підсилює інтерпретаційну гнучкість і дозволяє уникати поверхневої стилізації або еклетичності.

Психологія особистості та комунікативні студії сприяють розвитку емоційного інтелекту, емпатії, сценічної впевненості. Вони допомагають керувати емоційними станами, вибудовувати ефективну взаємодію з аудиторією, адаптуватися до публічної критики, формувати автентичний сценічний образ. Отже, гуманітарні дисципліни забезпечують не лише теоретичну ерудицію, а й внутрішню гармонізацію творчої особистості.

Особливого значення набуває формування національно-культурної ідентичності майбутніх вокалістів. Історія культури, українознавство, етнокультурологія сприяють усвідомленню власної культурної традиції. Вони допомагають зберегти автентичність у глобалізованому просторі та спрямовані на інтеграцію національного репертуару у сучасні формати. Аксіологічний потенціал гуманітарних дисциплін у цьому аспекті виступає засобом культурної тяглості та духовної спадкоємності.

Отже, аксіологічний потенціал гуманітарних дисциплін у підготовці фахівців естрадного вокалу полягає у формуванні системи ціннісних орієнтацій, що визначають світогляд, професійну ідентичність та соціальну відповідальність майбутнього артиста. Вони не є допоміжним елементом професійної підготовки, а виступають фундаментальним чинником становлення фахівця естрадного вокалу як культуротворчої особистості. Так, філософія формує категоріальний апарат осмислення мистецтва; культурологія – контекстуалізує художній твір, виконує функцію аксіологічного навігатора, що допомагає майбутньому вокалісту зберігати баланс між традицією та інновацією; соціологія – пояснює взаємодію артиста і суспільства; етика – регламентує межі творчої свободи; психологія – сприяє саморегуляції та розвитку емоційного інтелекту.

При конструюванні методичного інструментарію підготовки майбутніх фахівців естрадного вокалу доцільно враховувати первинність емоційної рецепції як аксіологічної основи музичного пізнання. Це забезпечує не лише формування професійних виконавських умінь, а й становлення цілісної ціннісно зорієнтованої особистості митця, здатного до свідомого інтерпретаційного вибору та культуротворчої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Комаровська О. А. Мистецька подієвість освітнього середовища в контексті художніх цінностей особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2020. Вип. 24 (1). С. 252–270. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2020_24%281%29__18.

2. Овчаренко Н. А. Аксіологічний підхід у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності: теоретичний аспект. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти. 2014. Вип. 16(2). С. 47–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_014_2014_16%282%29_13

3. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). К.: Освіта України, 2010. 274 с.

4. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 640 с.

5. Чжецін В. Формування духовної культури майбутніх учителів музичного мистецтва засобами хорових творів: дис. ... доктора філософії. 014 Середня освіта. Музичне мистецтво. Одеса, 2023. 308 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/18397/1/Wang%20Zheqing.pdf>.

УДК 61:378:316.77

Natalia BRUSKA,
ORCID: 0009-0008-5749-874X
*University Clinical Centre in Gdańsk,
Gdańsk, Poland*

THE IMPORTANCE OF COMMUNICATION COMPETENCIES IN THE PROCESS OF MEDICAL STUDENTS' EDUCATION AND THEIR IMPACT ON CLINICAL EFFECTIVENESS AND THE SAFETY OF THE THERAPEUTIC RELATIONSHIP

The article provides a comprehensive analysis of the importance of developing communication competencies in medical students in light of the modern biopsychosocial model. The author argues that effective interpersonal communication directly contributes to improved therapeutic outcomes, specifically by increasing patient treatment adherence by 19% and stabilizing physiological parameters such as blood pressure or glycemic levels. The text examines in detail the role of soft skills in minimizing the risk of medical errors and malpractice claims, with an emphasis on specific techniques such as facilitating dialogue or orienting the patient during the clinical encounter. Furthermore, the paper addresses the issue of empathy regression occurring in the third year of study, as well as the significance of structured protocols and simulations with standardized patients in the didactic process. The concluding remarks indicate that investing in communication training is essential not only for enhancing the quality of medical care but also for protecting physicians' mental health and preventing professional burnout.

Keywords: *medical communication, medical education, physician-patient relationship, communication skills.*

Наталія БРУСКА,
ORCID: 0009-0008-5749-874X
*Університетський клінічний центр у Гданську,
м. Гданськ, Польща*

ВАЖЛИВІСТЬ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА КЛІНІЧНУ ЕФЕКТИВНІСТЬ І БЕЗПЕКУ ТЕРАПЕВТИЧНИХ ВІДНОСИН

Стаття є комплексним аналізом важливості формування комунікативних компетентностей у студентів-медиків у світлі сучасної біопсихосоціальної моделі. Автор доводить, що ефективна міжособистісна комунікація безпосередньо впливає на покращення терапевтичних результатів, зокрема на підвищення прихильності пацієнтів до лікування на 19% та стабілізацію фізіологічних параметрів, таких як артеріальний тиск чи рівень глікемії. У тексті детально розглядається роль «м'яких навичок» (soft skills) у мінімізації ризику медичних помилок та позовів про відшкодування збитків, з акцентом на конкретних техніках, таких як фасилітація діалогу або орієнтування пацієнта в ході візиту. Також порушено проблематику регресу емпатії на третьому курсі навчання та значення структурованих протоколів і симуляцій зі стандартизованими пацієнтами в дидактичному процесі. Прикінцеві висновки вказують на те, що інвестиції в тренінги з комунікації є необхідними не лише для підвищення якості медичної допомоги, а й для захисту психічного здоров'я лікарів та протидії професійному вигоранню.

Ключові слова: медична комунікація, медична освіта, взаємини лікар-пацієнт, комунікативні компетентності.

Współczesny paradygmat edukacji medycznej przechodzi obecnie ważną transformację, przesuwając punkt ciężkości z czysto technicznego i biomedycznego ujęcia procesu leczenia w stronę holistycznego modelu biopsychospołecznego, w którym komunikacja interpersonalna nie jest jedynie dodatkiem, lecz kluczowym narzędziem klinicznym. Przez dekady nauczanie medycyny koncentrowało się niemal wyłącznie na opanowaniu wiedzy teoretycznej oraz procedur diagnostyczno-terapeutycznych, traktując umiejętności miękkie jako cechy wrodzone lub nabyte intuicyjnie w toku praktyki. Jednakże współczesna literatura naukowa dostarcza przytłaczających dowodów na to, że jakość dialogu między lekarzem a pacjentem stanowi o sukcesie lub porażce procesu terapeutycznego, wpływając bezpośrednio na wyniki zdrowotne, bezpieczeństwo pacjenta oraz dobrostan samego personelu medycznego.¹ Komunikacja medyczna to złożona dyscyplina, która integruje wiedzę z zakresu psychologii, socjologii, lingwistyki oraz nauk o komunikacji społecznej, pozwalając klinicyście na lepsze zrozumienie pacjenta jako podmiotu z własnym systemem wartości, obawami i potrzebami.¹ Istotność tego zagadnienia w edukacji studentów medycyny wynika z faktu, że kompetencje te są możliwe do wyuczenia i doskonalenia, a ich brak w programie nauczania prowadzi do wymiernych strat w jakości opieki zdrowotnej.²

Analizując teorię komunikacji medycznej, należy zauważyć, że opiera się ona na wymianie symboli werbalnych i niewerbalnych, które modyfikują zachowania obu stron interakcji.³ Kluczowym elementem tej relacji jest budowanie zaufania, które stanowi bazę dla rzetelnego zbierania wywiadu. Badania wskazują, że umiejętności komunikacyjne personelu medycznego odgrywają decydującą rolę w kształtowaniu opinii pacjenta na temat świadczonej usługi oraz budowaniu zaufania do systemu ochrony zdrowia.⁴ Efektywna komunikacja bezpośrednio wpływa na sukces terapeutyczny, ponieważ pozwala na precyzyjne ustalenie oczekiwań pacjenta oraz jego możliwości poznawczych, co ułatwia właściwą interpretację przekazywanych informacji medycznych.⁵ Z perspektywy edukacyjnej, wprowadzenie ustrukturyzowanych zajęć z komunikacji medycznej do programów studiów medycznych jest niezbędne, aby przygotować przyszłych lekarzy do radzenia sobie z własną podmiotowością oraz subiektywnością pacjenta, co często bywa pomijane w tradycyjnych, technocentrycznych modelach kształcenia.⁶

Jednym z najbardziej przekonujących argumentów za włączeniem nauki komunikacji do kanonu edukacji medycznej są wyniki metaanaliz dotyczących przestrzegania zaleceń terapeutycznych (adherence). Badania przeprowadzone przez Zolnierek i DiMatteo, obejmujące analizę ponad stu badań korelacyjnych oraz interwencji eksperymentalnych, wykazały bezpośredni związek między jakością komunikacji lekarza a przestrzeganiem zaleceń przez pacjenta w procesie leczenia.⁷ Pacjenci lekarzy o wysokich kompetencjach komunikacyjnych wykazują o 19% wyższy poziom adherence w porównaniu do pacjentów lekarzy komunikujących się słabo. Co więcej, szkolenie lekarzy w zakresie komunikacji przekłada się na realny wzrost przestrzegania zaleceń przez ich pacjentów, przy czym szanse na współpracę pacjenta wzrastają ponad półtorakrotnie po przejściu przez klinicystę odpowiedniego treningu.⁷ Tak silny efekt terapeutyczny jest porównywalny z siłą działania wielu standardowych interwencji farmakologicznych, co czyni komunikację jednym z najtańszych i najbardziej skutecznych narzędzi w rękach lekarza.⁷

Wpływ komunikacji na zdrowie pacjenta wykracza jednak poza samą współpracę w zakresie przyjmowania leków. Przegląd literatury dokonany przez M. Stewart wykazał, że jakość interakcji lekarz-pacjent ma bezpośrednie przełożenie na parametry fizjologiczne i subiektywne odczucia chorych.⁸ Skuteczna komunikacja podczas zbierania wywiadu oraz omawiania planu leczenia koreluje z lepszą kontrolą ciśnienia tętniczego krwi, stabilizacją poziomu glikemii u pacjentów z cukrzycą oraz redukcją dolegliwości bólowych.⁸ Mechanizm tego zjawiska opiera się na redukcji stresu i lęku u pacjenta, co z kolei wpływa na funkcjonowanie układu neuroendokrynnego i odpornościowego. Kiedy pacjent czuje się wysłuchany i rozumie proces swojego leczenia, jego poczucie kontroli wzrasta, co jest kluczowym czynnikiem ułatwiającym rekonwalescencję.⁹ Edukacja studentów medycyny musi zatem kłaść nacisk na to, że każda minuta poświęcona na budowanie

relacji jest de facto czasem poświęconym na bezpośrednią interwencję leczniczą.

Kolejnym istotnym aspektem nauki komunikacji jest jej rola w zapobieganiu błędom medycznym i minimalizacji ryzyka roszczeń prawnych. Analizy Wendy Levinson rzucają światło na fakt, że lekarze rzadziej są pozywani za błędy merytoryczne, jeśli potrafią budować partnerskie relacje ze swoimi pacjentami.¹⁰ Badania wykazały, że lekarze pierwszego kontaktu, którzy nigdy nie byli przedmiotem roszczeń odszkodowawczych, stosują specyficzne techniki komunikacyjne: poświęcają więcej czasu na orientowanie pacjenta w przebiegu wizyty, częściej używają humoru oraz aktywniej zachęcają pacjentów do zadawania pytań i wyrażania własnych opinii.¹⁰ W przeciwieństwie do nich, lekarze z historią pozwów częściej stosują język hermetyczny, rzadziej sprawdzają poziom zrozumienia informacji przez pacjenta i wykazują mniejszą skłonność do facylitacji dialogu.¹¹ Co ciekawe, w przypadku chirurgów te same korelacje nie były tak wyraźne, co sugeruje, że pacjenci mają inne oczekiwania komunikacyjne wobec specjalistów zabiegowych, niemniej jednak fundamentem bezpieczeństwa zawodowego pozostaje umiejętność radzenia sobie z emocjami pacjenta w sytuacjach niepowodzeń medycznych.¹⁰

W kontekście edukacyjnym niezwykle ważne jest zjawisko regresu empatii u studentów medycyny. Badania podłużne prowadzone przez M. Hojata i współpracowników dowodzą, że poziom empatii ulega drastycznemu obniżeniu zazwyczaj w trzecim roku studiów, czyli w momencie przejścia z nauk podstawowych do praktyki klinicznej.¹² Jest to zjawisko alarmujące, ponieważ to właśnie w kontakcie z realnym pacjentem empatia jest najbardziej potrzebna do budowania skutecznego przymierza terapeutycznego. Przyczynami tego stanu rzeczy są m.in. nadmierne obciążenie pracą, wypalenie zawodowe już na etapie studiów oraz modelowanie postaw przez starszych kolegów i mentorów, którzy niejednokrotnie przejawiają postawy cyniczne lub depersonalizujące wobec pacjentów.^{13, 14} Dlatego nauka komunikacji nie powinna być traktowana jako jednorazowy kurs, lecz jako proces ciągły i zintegrowany z naukami klinicznymi, mający na celu ochronę i wzmacnianie postaw humanistycznych przyszłych lekarzy.²

Metodyka nauczania komunikacji ewoluowała w ostatnich latach w stronę technik aktywizujących i symulacyjnych. Jednym z najbardziej efektywnych narzędzi jest wykorzystanie Pacjentów Standaryzowanych (SP). Są to osoby przeszkolone do realistycznego odgrywania ról pacjentów według ściśle określonych scenariuszy, co pozwala studentom na ćwiczenie umiejętności wywiadu i badania fizykalnego w bezpiecznych warunkach.¹⁵ Praca z SP pozwala na wielokrotne powtarzanie trudnych interakcji, takich jak przekazywanie niepomyślnych wiadomości, bez ryzyka wyrządzenia szkody emocjonalnej prawdziwemu pacjentowi. Kluczowym elementem tej metody jest informacja zwrotna (debriefing), podczas której student dowiaduje się od "pacjenta", jak jego słowa, ton głosu i gesty zostały odebrane, co jest niemożliwe do uzyskania w warunkach tradycyjnego obchodu szpitalnego.¹⁵

STRUKTURYZACJA procesu komunikacji poprzez uznane modele, takie jak Calgary-Cambridge czy protokół SPIKES, daje studentom konkretne ramy działania w sytuacjach o wysokim ładunku emocjonalnym. Protokół SPIKES, dedykowany przekazywaniu złych wiadomości, uczy studentów planowania rozmowy, oceny percepcji pacjenta, uzyskiwania zaproszenia do udzielenia informacji, stosowania empatii oraz wspólnego ustalania strategii dalszego postępowania.¹⁶ Badania wykazują, że opanowanie tych schematów znacząco redukuje lęk u studentów i młodych lekarzy, co przekłada się na większą pewność siebie i profesjonalizm podczas trudnych rozmów klinicznych.¹⁷ Edukacja w tym zakresie jest więc nie tylko formą dbania o pacjenta, ale również strategią ochrony zdrowia psychicznego lekarza, zapobiegającą poczuciu bezradności i stresowi związanemu z brakiem kompetencji interpersonalnych.¹⁸

Warto również podkreślić, że nauka komunikacji ma istotne znaczenie w kontekście wielokulturowości i różnorodności pacjentów. Student medycyny musi nauczyć się rozpoznawać bariery wynikające z różnic językowych, światopoglądowych czy socjoekonomicznych, które mogą zniekształcać proces terapeutyczny.¹⁹ Kompetencje te pozwalają na unikanie stygmatyzacji pacjentów, co jest kluczowe dla zachowania etyki zawodu i zapewnienia równego dostępu do opieki zdrowotnej.

Współczesna medycyna opiera się na pracy zespołowej, dlatego nauka komunikacji obejmuje także relacje wewnątrz zespołu medycznego, zapobiegając błędom wynikającym z braku wymiany informacji między lekarzami, pielęgniarkami i innymi specjalistami.⁴ Badania naukowe jednoznacznie potwierdzają, że umiejętności komunikacyjne i praca zespołowa są kluczowe dla bezpieczeństwa pacjenta i jakości opieki medycznej. Przeglądy systematyczne dowodzą, że szkolenia interdyscyplinarne (np. symulacje z udziałem lekarzy, pielęgniarek i innych specjalistów) poprawiają komunikację, redukują błędy i zwiększają satysfakcję pacjentów i personelu.^{20, 21} Badania pilotażowe wskazują na istotną poprawę komunikacji przy wspólnych zajęciach dla studentów medycyny i pielęgniarstwa.²² Jednocześnie raporty i przeglądy zwracają uwagę na bariery wdrażania – różnorodność programów, brak wystarczającej liczby wykwalifikowanych prowadzących i ograniczone środki szkoleniowe.

Ostatecznie, istotność nauki komunikacji dla studentów medycyny manifestuje się w poprawie jakości życia obu stron relacji medycznej. Dla pacjenta oznacza to większą satysfakcję, lepsze zrozumienie własnej choroby i wyższe szanse na wyleczenie.⁹ Dla studenta, a później lekarza, oznacza to mniejszy poziom stresu, rzadsze występowanie objawów wypalenia zawodowego oraz głębsze poczucie sensu wykonywanej pracy.²³ W dobie postępującej technicyzacji medycyny, to właśnie umiejętność nawiązania ludzkiego kontaktu staje się najwyższym wyrazem profesjonalizmu i etosu lekarskiego. Inwestycja w kształcenie tych umiejętności jest zatem nie tylko wymogiem nowoczesnych standardów edukacyjnych, ale przede wszystkim

zobowiązaniem wobec pacjentów, którzy w obliczu choroby potrzebują lekarza potrafiącego nie tylko leczyć ciało, ale i komunikować się z człowiekiem.

CYTOWANE PRACE

1. Komunikacja medyczna – wyzwania i źródła inspiracji, pod redakcją naukową Antoniny Doroszewskiej, Marty Chojnackiej-Kuraś i Aldony K. Jankowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023.
2. Karakolias, S., Tagarakis, G., & Polyzos, N. (2025). Communication skills as a bridge between medical and public health education: the case of Greek medical students. *Frontiers in public health*, 13, 1709045. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2025.1709045>.
3. Agnieszka J. Kowalska, Mirosław J. Jarosz, Jarosław Sak, Jakub Pawlikowski, Rafał Patryn, Anna Pacian, Anna Włoszczak-Szubzda (2010), Etyczne aspekty komunikacji lekarz- Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu, 2010, 16 (XLV), 3.
4. Grzegorz Witkowski, Umiejętności komunikacyjne w ochronie zdrowia a jakość usług medycznych w dobie pandemii COVID-19, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach C O L L E G I U M M E D I C U M.
5. Stangierska, I., & Horst-Sikorska, W. (2007). Ogólne zasady komunikacji między pacjentem i lekarzem. *Forum Medycyny Rodzinnej*, 1(1), 58–68. <https://doi.org/10.5603/fmr.10312>.
6. Novaes, F. P. S. S., Alves, J. G. B., & Grosseman, S. (2023). Communication in healthcare: experience of students and professionals from teaching- learning to practice in health. *International journal of medical education*, 14, 23–35. <https://doi.org/10.5116/ijme.6412.f49b>.
7. Zolnierok, K. B., & Dimatteo, M. R. (2009). Physician communication and patient adherence to treatment: a meta-analysis. *Medical care*, 47(8), 826–834. <https://doi.org/10.1097/MLR.0b013e31819a5acc>.
8. Stewart M. A. (1995). Effective physician-patient communication and health outcomes: a review. *CMAJ : Canadian Medical Association journal = journal de l'Association medicale canadienne*, 152(9), 1423–1433.
9. Ha, J. F., & Longnecker, N. (2010). Doctor-patient communication: a review. *Ochsner journal*, 10(1), 38–43.
10. Levinson, W., Roter, D. L., Mullooly, J. P., Dull, V. T., & Frankel, R. M. (1997). Physician-patient communication. The relationship with malpractice claims among primary care physicians and surgeons. *JAMA*, 277(7), 553–559. <https://doi.org/10.1001/jama.277.7.553>.
11. Moore, P. J., Adler, N. E., & Robertson, P. A. (2000). Medical malpractice: the effect of doctor-patient relations on medical patient perceptions and malpractice intentions. *The Western journal of medicine*, 173(4), 244–250. <https://doi.org/10.1136/ewjm.173.4.244>.
12. Hojat, M., Vergare, M. J., Maxwell, K., Brainard, G., Herrine, S. K., Isenberg, G. A., Veloski, J., & Gonnella, J. S. (2009). The devil is in the third year: a longitudinal study of erosion of empathy in medical school. *Academic*

medicine : journal of the Association of American Medical Colleges, 84(9), 1182–1191. <https://doi.org/10.1097/ACM.0b013e3181b17e55>.

13. Ozair, Ahmad & Singh, Kaushal & Kumar, Pradeep. (2021). Decline of Empathy During Medical Education. *Academic Medicine*. 96. 317. [10.1097/ACM.00000000000003748](https://doi.org/10.1097/ACM.00000000000003748).

14. Neumann, M., Edelhäuser, F., Tauschel, D., Fischer, M. R., Wirtz, M., Woopen, C., Haramati, A., & Scheffer, C. (2011). Empathy decline and its reasons: a systematic review of studies with medical students and residents. *Academic medicine : journal of the Association of American Medical Colleges*, 86(8), 996–1009. <https://doi.org/10.1097/ACM.0b013e318221e615>.

15. Symulacja medyczna- STANDARYZOWANY PACJENT - profesjonalna metoda w procesie nauczania Centrum Innowacyjnej Edukacji Medycznej Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie.

16. SPIKES: A six-step protocol for delivering bad news - Qualis Health, https://www.qualishealth.org/sites/default/files/SPIKES_Protocol.pdf.

17. Baile, W. F., Buckman, R., Lenzi, R., Glober, G., Beale, E. A., & Kudelka, A. P. (2000). SPIKES-A six-step protocol for delivering bad news: application to the patient with cancer. *The oncologist*, 5(4), 302–311. <https://doi.org/10.1634/theoncologist.5-4-302>.

18. Alves-Nogueira, A. C., Melo, C., Canavarro, M. C., & Carona, C. (2025). Medical communication, physicians' adjustment, and therapeutic relationships: exploring potential mechanisms. *Journal of communication in healthcare*, 18(4), 242–257. <https://doi.org/10.1080/17538068.2025.2515342>.

19. Narayanan, V., Bista, B., & Koshy, C. (2010). 'BREAKS' Protocol for Breaking Bad News. *Indian journal of palliative care*, 16(2), 61–65. <https://doi.org/10.4103/0973-1075.68401>.

20. Chakraborti, C., Boonyasai, R. T., Wright, S. M., & Kern, D. E. (2008). A systematic review of teamwork training interventions in medical student and resident education. *Journal of general internal medicine*, 23(6), 846–853. <https://doi.org/10.1007/s11606-008-0600-6>.

21. Ferri, P., Rovesti, S., Magnani, D., Barbieri, A., Bargellini, A., Mongelli, F., Bonetti, L., Vestri, A., Alunni Fegatelli, D., & Di Lorenzo, R. (2018). The efficacy of interprofessional simulation in improving collaborative attitude between nursing students and residents in medicine. A study protocol for a randomised controlled trial. *Acta Biomedica Atenei Parmensis*, 89(7-S), 32-40. <https://doi.org/10.23750/abm.v89i7-S.7875>.

22. Heier, L., Schellenberger, B., Schippers, A., Nies, S., Geiser, F., & Ernstmann, N. (2024). Interprofessional communication skills training to improve medical students' and nursing trainees' error communication - quasi-experimental pilot study. *BMC medical education*, 24(1), 10. <https://doi.org/10.1186/s12909-023-04997-5>.

23. Karolina Malicka ZARZĄDZANIE W KONTEKŚCIE WYPALENIA ZAWODOWEGO LEKARZY - Zeszyty Naukowe PCz, Nr 54 (2024), s. 82-95, ISSN: 2083-1560 DOI: 10.17512/znpcz.2024.2.06, <http://znz.pcz.pl>.

УДК 81'243:316.77:37.013

Oksana IVASHCHENKO,
candidate of pedagogical sciences, associate professor
ORCID:0000-0003-0978-3075

Yuliia NENKO,
doctor of pedagogical sciences, professor
ORCID:0000-0001-7868-0155

Olha LYTUVNENKO,
candidate of philological sciences, associate professor
ORCID:0000-0003-3322-8805

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

STRATEGIES FOR DEVELOPING PROFESSIONAL FOREIGN LANGUAGE SPEAKING SKILLS

The article systematizes modern approaches to the development of foreign oral speech, analyzes the most common methodological errors in language learning, and outlines the most effective practical strategies that allow to achieve noticeable progress in speaking in a foreign language. The authors empathize the importance of cognitive and affective factors that have significant impact on the process of language learning. Special attention is paid to the process of automation of skills, that helps to transform conscious, controlled language use into automatic and spontaneous speech.

Keywords: *productive skills, fluency, accuracy, cognitive load, affective factors, automation.*

Оксана ІВАЩЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент
ORCID:0000-0003-0978-3075

Юлія НЕНЬКО,
доктор педагогічних наук, професор
ORCID:0000-0001-7868-0155

Ольга ЛИТВИНЕНКО,
кандидат філологічних наук, доцент
ORCID:0000-0003-3322-8805

*Національний університет цивільного захисту України
м. Черкаси, Україна*

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ НАВИЧОК ПРОФЕСІЙНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті систематизовано сучасні підходи до розвитку навичок іншомовного усного мовлення, проаналізовано найпоширеніші методологічні помилки в оволодінні іноземною мовою та визначено найефективніші практичні стратегії, що дозволяють досягти помітного прогресу в говорінні іноземною мовою. Автори роблять акцент на важливості когнітивних та афективних факторів, які мають значний вплив на процес оволодіння іноземною мовою. Значна увага приділена процесу автоматизації мовленнєвих навичок, що дозволяє перетворити свідоме, контрольоване використання мови на вільне та спонтанне мовлення.

Ключові слова: *продуктивні навички, вільне говоріння, точність, когнітивне навантаження, афективні фактори, автоматизація.*

One of the most common and at the same time most difficult problems in the process of mastering a foreign language among employees of SES of Ukraine remains a significant gap between receptive (listening, reading) and productive (speaking, writing) skills. Most English learners demonstrate a significantly higher level in the field of information perception than in spontaneous speech production.

This asymmetry is due to both the peculiarities of traditional teaching methods and the specifics of psychological and neurophysiological mechanisms for the formation of speech competence. The vast majority of educational materials and courses focus on expanding passive vocabulary, mastering grammatical structures and developing comprehension skills, while much less attention is paid to the purposeful and systematic practice of oral speech itself.

Modern research in the field of linguistic didactics and cognitive psychology allows us to significantly revise established ideas about the most effective ways to develop fluent oral speech. New data have emerged on the optimal ratio of different types of speech practice, the role of cognitive load, the importance of automating speech skills, the influence of affective factors and the potential of modern technologies.

New Zealand researcher Paul Nation is well known for developing the fundamental system of language teaching «Four Directions», the purpose of which is to promote the creation of a flexible and balanced curriculum for teaching a foreign language. The scientist focused his attention on studying the optimal ratio of time that should be spent on different types of speech activity in order to achieve the fastest result in mastering a foreign language [2].

In recent years, Paul Skehan has conducted research on the influence of various factors on the complexity, accuracy and fluency of students' speech in a foreign language. Skehan argues that due to the limited resources of attention and working memory when performing tasks, there is competition between complexity, accuracy and fluency for attention resources, which leads to a

«compromise» between them. When the student focuses on the correctness of the statement, speed and complexity suffer, and vice versa [4].

A significant part of foreign researchers focuses on factors that hinder the development of oral speech and effective strategies for overcoming them. One of the main trends in current work is the emphasis on overcoming barriers to speaking by reducing anxiety and increasing the confidence of students, automation of speech skills, technological integration, balance between correctness, complexity and fluency of speech, the method of communicative tasks. Modern research demonstrates a clear shift towards hybrid, technologically supported and emotionally oriented approaches. If traditional methods focused on grammar and vocabulary, then modern ones – on automation, reducing anxiety through the use of AI and creating low-anxiety environments. Recent literature highlights the shift to personalized, technology-driven methods, such as AI applications, virtual reality, and reflective practice, to overcome barriers to speaking.

The purpose of this article is to systematize modern scientifically based approaches to the development of oral English, analyze the most common strategic and methodological errors in language learning, and outline the most effective practical strategies that allow future specialists of SES to achieve noticeable progress in speaking within a relatively short period of time even with a limited number of study hours and a pronounced speech barrier.

The development of oral speech in a foreign language, in particular English, is a complex psycholinguistic and cognitive process. Neurophysiologists argue that the speed of mastering a foreign language depends on age, intensity of practice, quality of repetition, and individual factors and has clear physiological limitations. Neuroplasticity in adults exists, but it is much weaker than in children. In children up to about 7 years of age, the brain uses procedural memory, and a foreign language is acquired almost automatically, as naturally as a native language. After puberty, the plasticity of procedural memory is significantly reduced, and other mental processes begin to influence language learning, so adults rely more on declarative memory (explicit learning of rules, vocabulary). As a result, adults need much more practice to achieve automaticity, which is the basis of fluent oral speech, than children [3].

The process of speech development occurs non-linearly, with great variability, and depends on the interaction of several levels: from the conceptualization of thought to the articulation of sounds. The speech process consists of three main stages (modules), which work in parallel and with constant self-control. 1. Conceptualization, during which a pre-speech message is formed. A person chooses what to say (intention, content), organizes information in accordance with the communicative goal. Often there is an additional load in the form of choosing a culturally acceptable way of expressing thoughts, avoiding direct copying from the native language. 2. Formulation is the most complex and vulnerable stage of the speaking process, which transforms an abstract message into a speech form. At this stage, we are talking

about the search and selection of lexical units, grammatical and syntactic coding, that is, the construction of the sentence itself, phonological coding - the selection of sounds, stresses, intonation. 3. Articulation and self-control, the stage at which speech is physically realized. In parallel, internal and external monitoring (comparison with the plan, error correction) occurs, which often leads to pauses, self-corrections, speech anxiety, especially at lower levels of language proficiency [1].

In the context of learning a foreign language, the central and often decisive role is played by cognitive load – the amount of mental resources (attention, working memory) that are spent on performing the task at the moment, since the process of producing speech in a foreign language is extremely resource-intensive compared to the native language, requiring conscious control, which quickly exhausts the limited volume of working memory. At the initial stage of language acquisition, the cognitive load is as high as possible, since these processes are less automated, as a result, speech is slow, fragmentary, with a large number of repetitions, unnatural pauses, self-corrections. A person uses very simple constructions, makes many mistakes, and a strong speech barrier is formed. The cognitive principle of limited attention capacity explains this as follows: the brain has limited resources, that is, we can concentrate and process only a certain amount of information at a time, which forces us to choose what is important and ignore distracting factors [4]. Students find it difficult to find a balance between complexity, accuracy and fluency in language learning. When the load exceeds the capabilities of the brain, a person sacrifices one aspect to save another (most often the speed of speech suffers first).

The average level of language proficiency is characterized by the emergence of more complex constructions, speech speed increases, and errors stabilize. At higher levels, the pace of speech improves significantly, the syntactic and lexical complexity of sentences increases, as the cognitive load gradually decreases and the resources necessary for free communication are released. In practice, the development of speaking occurs through the gradual automation and restructuring of cognitive processes. The transition from declarative knowledge («I know the rule») to procedural («I just say it»), the restructuring of the mental lexicon and grammatical rules under the influence of new information leads to a gradual decrease in cognitive load, automation, and effective parallel monitoring.

Automation is one of the most important psycholinguistic mechanisms that transforms controlled (conscious, slow, resource-intensive) language use into automatic (fast, effortless, with minimal cognitive load). It refers to the process by which language skills – such as vocabulary retrieval, grammar application, pronunciation, listening comprehension, and speaking – shift from being effortful and attention-demanding to fast, accurate, effortless, and largely unconscious through repeated practice. It is the key to freeing up cognitive resources, true fluency of speech, and a sense of fluency in the language [5].

Beginners translate word-by-word, pause to recall rules, hesitate on pronunciation, and constantly monitor themselves. Almost all the power of brain activity is spent on searching for words, word combinations, and their synonyms; constructing the grammatical structure of a sentence; correcting pronunciation. When these processes become automated, resources are freed up for generating more complex ideas, pragmatic adaptation of the utterance (politeness, tone), quick response to the interlocutor's answers, monitoring, and correction without pauses. The speakers concentrate on what really matters in real communication: the message they want to convey, understanding their conversation partner, fluency and natural flow, higher-level tasks like nuance, pragmatics, or creativity. Without automaticity, even advanced learners sound hesitant, make frequent errors under pressure, or struggle in real-time interaction. The key characteristics of fully automatic language use are very fast reaction times, high accuracy even under time pressure, little interference from other tasks (the ability to speak while doing something else), effortlessness and lack of conscious monitoring.

A typical problem for students with lower levels is finding a balance between correctness and speed of speech. When they try to speak quickly, accuracy suffers; when they control accuracy – speech becomes slow and simple [4]. Automation solves this dilemma: it allows you to simultaneously maintain high speed and sufficient accuracy. When processes are automatic – there are fewer thoughts about errors, less self-censorship, less blocking, which contributes to a sharp increase in the desire to use a foreign language for communication. Thanks to automation, there is a gradual transition from declarative to procedural knowledge: from knowledge of the rule, conscious use of it in speech to automatic unconscious application. In short, the stages of automation are knowledge, skill, automation, freedom of speech. Automation is not just speaking faster, but a fundamental change in the way the brain processes language. Without it, fluent speech remains an unattainable dream even with a huge vocabulary and grammar.

Most students who learn English as a foreign language make systematic mistakes in the very approach to the development of speaking. These errors significantly slow down progress and maintain the speech barrier. First of all, we are talking about affective factors – the emotional and motivational states of the student: anxiety, communicative insecurity, excessive fear of making a mistake, and, as a result, fear of negative evaluation by the teacher. This blocks speech and leads to avoidance of the practice of speaking itself. The process of speaking is also negatively affected by constant self-correction, which overloads attention and speech loses its naturalness and speed.

Translation from the native language into English also does not have a positive effect on speech, as it can cause unnatural word order, tracings, pauses to search for equivalents, which makes speech difficult to understand for native speakers. Insufficient automation of basic lexical and syntactic constructions leads to slow speech, with many pauses, since each sentence is built from scratch, which

is a significant cognitive load. Pronunciation and intonation should also not be ignored. Incorrect sounds, stress, rhythm can make even correctly constructed sentences sound incomprehensible. Many perfectionist students expect a magic leap after learning a certain number of words, phrases, or grammatical phenomena. The result is a loss of precious time and chronic procrastination.

Some problems arise due to the inexperience of teachers who place excessive emphasis on correct speech at the early stages, do not spend enough time in the classroom on activities that develop speaking itself, but focus on the development of passive skills, or focus on monologue speech, rather than on real student interaction. This leads to very slow progress, a gap between understanding and production, weak communicative flexibility, lack of adaptation to real conversations, the interlocutor's reactions.

The most optimal is the ratio of four areas of activity in learning a foreign language, developed by Paul Nation: listening and reading with a focus on understanding, conscious study of grammar, vocabulary, pronunciation with a focus on accuracy, speaking and writing with a real communicative purpose, development of fluency, high-speed practice of already familiar material without new content. The author recommends spending twenty-five percent of the study time on each direction and considers this ratio optimal for effective language acquisition [2].

Let's analyze some effective strategies for teaching English speaking that are believed to give the best results and are offered for future SES professionals. A quick effect in improving oral speech is provided by strategies based on repetition and automation. Cadets are asked to perform the same speaking task 3-5 times in a row (with different partners or with slight changes). This activity has a very strong effect on both accuracy and speed of speech. A variation of this type of activity is the 4/3/2 technique – a leader in efficiency. The task is the same, but one condition is added – the cadet tells the same story/topic/answer to a question to different partners in increasingly short periods of time: 4 min – 3 min – 2 min. The time may vary depending on the level of the cadets. Repetition of the same content leads to automatization of vocabulary and grammar, reducing time puts pressure on speed, which naturally reduces pauses and fillers, and changing the listener allows you to maintain motivation and adds an element of real communication.

A more complex version of this type of activity can be the task of preparing questions on a given topic and conducting a survey of other cadets. The same questions are repeated with different respondents, the answers are recorded for further presentation of the results. Announcing the results of the survey is another type of repetition practice, where the focus of attention will be on both content and form.

Ordinary dialogues are also turned into an interesting activity with an emphasis on automating certain skills. An extraordinary task is a dialogue, parts of which gradually disappear, and cadets must reproduce it. At the first stage, a full dialogue is presented, cadets practice reading it in pairs, and then the teacher

removes from the dialogue first individual words, then word combinations, and finally whole sentences. As a result, cadets must remember the dialogue in its entirety and reproduce it. A more complex option for working with dialogues is the task of creating one's own dialogues on a given topic. Depending on the level of cadets' language proficiency and the level of predictability of the dialogue, this process can be under the close supervision of a teacher who has a dialogue prepared in advance and directs cadets in the right direction, encouraging them to create a dialogue phrase by phrase, or more autonomously, without significant intervention from the teacher.

A positive emotional component and motivation are important factors that contribute to the development of cadets' oral speech. When cadets are interested and enjoy using the language, progress is many times faster. For this purpose, role-playing games, simulations, discussions on interesting or topical topics with a real communicative goal are used, which reduces anxiety and increases motivation.

A classic, but no less effective, type of activity of this type is filling in information gaps, when the data necessary to complete the task is distributed between individual cadets or groups of cadets. Therefore, to achieve the goal, cadets are forced to interact and communicate. The advantage of this type of activity is the possibility to use it with cadets with different language levels, simplifying or complicating the task, reducing or increasing the amount of initial available information. To distract attention from the form and to encourage free speech, an element of competition can be added.

A good result is observed when using online services created for communication and exchange of language experience (HelloTalk, Tandem, Italki Community). This is real interaction with native speakers/other students, on topics that interest both interlocutors, which best develops adaptability, motivation and desire to communicate. Cadets are not afraid to make mistakes, since this type of activity is not identified with the learning environment, evaluation, comparison of themselves with other students in the group. Attention is focused only on the process of communication, the desire to achieve a communicative goal, to understand and be understood.

Another group of effective techniques is interactive practice with low anxiety. Any AI applications and voice bots are suitable for this. The advantages of using such technologies are a sharp decrease in speech anxiety, since AI interlocutors do not judge or evaluate, instant feedback on pronunciation and grammar, the ability to speak as much as you want and whenever you want. But such activities give the best results precisely when used individually outside of class.

Conclusions. In recent years, research in the field of teaching English as a foreign language has significantly increased the focus on the development of productive skills, in particular oral speech. The development of speaking is not just «more practice», but the gradual release of cognitive resources through automation, reduced competition between native and foreign languages, and a lower emotional barrier.

Cognitive load is the main obstacle to fluent speaking in a foreign language. That is why modern methods focus not on learning more grammar and vocabulary, but on unloading the brain through automation of familiar content, repetitive, interactive, low-resource and low-anxiety practice. Then resources are freed up, and speaking is developing naturally, achieving true fluency and confidence in speech. Automation of skills is what turns «knowing a language» into «using a language fluently and effortlessly». It bridges the gap between classroom knowledge and real-world communication. Learners who invest in deliberate, repeated practice to build automaticity progress much faster toward genuine proficiency than those who only study rules or memorize vocabulary in isolation.

Affective factors are one of the most powerful levers for developing oral speech. Modern effective speaking programs are built around reducing negative and enhancing positive emotions. Therefore, the first step to fluent speaking is not new grammar or vocabulary, but the creation of an emotionally safe and pleasant learning environment.

That is why the most effective methods today are repetitive practice of familiar material under time pressure, interactive tasks, podcasts on interesting and relevant topics, mobile applications, virtual simulations, AI chatbots, and exchange of language experience, because they accelerate the transition to the automatic level. These specific methods can be applied both in self-study and in a structured course under the guidance of a teacher.

REFERENCES

1. Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking: From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.
2. Nation, P. (2014). What you need to know to learn a foreign language. http://www.wgtn.ac.nz/lals/about/staff/publications/paul-nation/foreign-language_1125.pdf.
3. Paradis, M. (2004). *A Neurolinguistic Theory of Bilingualism*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co. 293 p.
4. Skehan, P. (2009). Modelling second language performance: Integrating complexity, accuracy, fluency, and lexis. *Applied Linguistics*, 30(4), 510–532.
5. Sweller, J. (2011). Cognitive load theory//*Psychology of learning and motivation*. Academic Press, T. 55. C. 37–76.

УДК 811.111:378.147:614.8

Olha KRICKER,

Candidate of Historical Sciences

ORCID: 0000-0002-8810-1062

Olesia MINENKO,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ORCID: 0000-0001-8981-3726

Nataliia YEREMEIEVA,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-3691-0298

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

TEACHING PROFESSIONAL ENGLISH TO FIRE SAFETY AND CIVIL PROTECTION STUDENTS IN A MIXED-LEVEL UNIVERSITY CLASSROOM

The paper investigates differentiation by content, process and product of educational activity, and grouping Fire Safety and Civil Protection university students with a mixed level of training within the academic group in the process of teaching professional English as a foreign language. The advantages and contradictions of implementing differentiated learning are presented. The need to use differentiation as a pedagogical strategy to create an optimal learning environment and achieve a positive result in working with mixed-level students is substantiated.

Keywords: *teaching English, differentiation, mixed-level groups, product of educational activity.*

Ольга КРІЧКЕР,

кандидат історичних наук

ORCID: 0000-0002-8810-1062

Олеся МІНЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID: 0000-0001-8981-3726

Наталія ЄРЕМЕЄВА,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID: 0000-0002-3691-0298

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

ВИКЛАДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗДОБУВАЧАМ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНОСТЮ «ПОЖЕЖНА БЕЗПЕКА» ТА «ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ» ЗІ ЗМІШАНИМ РІВНЕМ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті досліджується диференціація за змістом, процесом та продуктом навчальної діяльності, та рівнений розподіл здобувачів спеціальностей «Пожежна безпека» та «Цивільний захист» зі змішаним рівнем підготовки в межах академічної групи в процесі викладання професійної англійської мови як іноземної. Наведено переваги та суперечності впровадження диференційованого навчання. Обґрунтовано необхідність використання диференціації як педагогічної стратегії для створення оптимального навчального середовища та досягнення позитивного результату у роботі з різнорівневими здобувачами вищої освіти.

Ключові слова: викладання англійської мови, диференціація, групи змішаного рівня, продукт навчальної діяльності

Teaching English to teenagers and young adults is really fascinating though quite challenging because they are already formed quite enough psychologically and are emotionally stable in their likes and dislikes, prospects and plans. However, this balance can sometimes result in an unexpected outburst of unwillingness to learn something they consider not important for their future career. Hence, university professors should concentrate on finding possible ways to connect their personal interests with the subject that they teach.

To our mind, one of the easiest subjects to prove practical importance of, no matter what students' majors are, is English because now it is a world-wide language of both private and business communication. Moreover, English has taken top position in the international relations sphere and is used both for written and oral communication worldwide to establish contact via the internet, find out or share knowledge in technology, science, etc.

The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 2023 "On Approval of the Procedure for Translating into Ukrainian Acts of the European Union's Acquis Communautaire and into English Acts of Ukrainian Legislation Related to the Fulfilment of Ukraine's Obligations in the Field of European Integration" was a one more step to confirm its status in our state. The next step was, the law No. 9432 by the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Use of the English Language in Ukraine" according to which English has acquired the status of the language of international communication in Ukraine. What is more, this law has set requirements for several categories of officials including the SESU personnel as to their English language.

English language proficiency is undoubtedly crucial for the future specialists in fire safety and civil protection because it is a vital necessity for the cooperation with European countries as a participant of the European Union

Civil Protection Mechanism. This need has drastically increased since the Russian federation invasion because living and working under the martial law Ukrainians had to seek for protection and help, both humanitarian and military, from the other countries of the world.

One more advantage is that fluent English allows for learners' mobility, such as participation in Erasmus+, opens the door to join foreign companies after graduating from the university, and empowers them in every way possible.

In fact, there are not only advantages in teaching English. There is a huge problem related to the lack of academic hours to teach a foreign language in non-language specialties. For example, the number of English double classes during the last years has been drastically shrunk and English Language Curricula for cadets/students of Fire Safety and Civil Protection specialties faced a sharp decline in academic hours.

One more huge challenge teachers face and one of the greatest problems of EFL university professors in non-language educational establishments – the level of knowledge of our students is extremely low, ranging from False Beginner to Pre-intermediate with a rare chance of coming across Intermediate. Despite of the early beginning of studying a foreign language at school and 2 to 4 classes of the language a week, students are mostly ignorant and indifferent to it considering it an extra time sink if they are not going to enter linguistic departments. The situation has deteriorated under martial time because many English teachers quitted their jobs and began to work either remotely or left the country aware of being able to find a job abroad thanks to the English language proficiency. Thus, many students living in small towns and villages felt the lack of teachers of English in their schools.

Having so many problems on their way, the main task of an English as a foreign language (EFL) teacher is certainly to find an appropriate method, technique and adequate tools to convey knowledge on the subject to their students. In the recent years, applying the differentiation method in the classroom is much spoken about as it is considered one of the main skills for a teacher in a mixed-ability or a mixed-level classroom. One of the definitions that describes the importance, necessity and productivity of differentiation was offered by the Training and Development Agency for Schools as «the process by which differences between learners are accommodated so that all students in a group have the best possible chance of learning» [1].

The number of scholars and pedagogues researching the topic is growing. A. Convery defines differentiation as «a process by which teachers provide opportunities for pupils to achieve their potential, working at their own pace through a variety of relevant learning activities» [2]. Carol Ann Tomlison along with many other scientists agrees that differentiated instruction enables teachers to plan and to adapt instruction to meet their students' differences and states that differentiated instruction is a way of tailoring learning by identifying students' strengths and using proper methods and techniques to address a variety of abilities and preferences, defining differentiation as «a shaking up what goes on

in the classroom so that students have multiple options for taking in information, making sense of ideas, and expressing what they learn» [3; 4; 5].

Scaffolding to support learners and facilitate the construction of meaning and knowledge can be done by differentiating learning tasks and materials so that students can engage in content area learning and acquire a foreign language and academic skills necessary for independent learning during their studying in the university and after graduation to be able to join different international projects, etc.

Throughout decades of intense practice, the communicative method has already proved its potential in reaching the goal of teaching EFL. Using its advantages, a teacher may see the fruits of their work as early as possible. It allows hearing students speak using drilled vocabulary and grammar constructions in terms of the given topic and understand people whose native language is English.

Developing initial reading and writing skills may help students later in their work and facilitate their search for up-to-date information in their field of knowledge. It is also needed for writing e-mails, personal messages in social networks, chatting with English language peers around the world. The only thing we have time for is to teach them a set of standard phrases, clichés, abbreviations and acronyms to facilitate the process of writing.

However, in most non-language departments EFL teachers do not have a possibility to give learners profound knowledge in Grammar and Writing skills, just review them, the main attention should be concentrated on practical English that is Speaking and Listening with the accent on the peculiarities of pronunciation and understanding reductions.

No matter what, we should do the utmost to help our learners express their thoughts in English and understand native speakers although in terms of curriculum guidelines but considering mostly the needs of the learners and tailoring to them. EFL teachers have minimum of time to teach students who have quite a different level of knowledge. It seems that British Council course «Teaching For Success: Learning and Learners» is the one providing a teacher with a wide variety of resources to manage this problem. They consider that all classes are in fact mixed-ability ones so a differentiation principle should be recognized as a crucial one in creating a lesson plan so that every learner can participate actively in the learning process.

When it comes to collaborative learning, there is much discussion concerning whether to group students of one level or to form mixed groups. Some teachers consider it better to organize multi-level groups so that weaker students try to reach the level of stronger ones when working together. To our mind, the best way is to divide learners into groups of the same level in order not to challenge them too much because it is more efficient. Having tasks they can handle effectively, makes learners think big and study the language with pleasure. Judging from our personal teaching experience, grouping students of different levels into a team may be quite contradictory because it can lead to the

loss of dynamics. Weaker students usually do not even make any effort to cooperate in team-work while stronger ones don't give them time or opportunity to think and consider the task. As a result, students of lower language level may happen to be omitted from the process.

That's what we call scaffolding, i.e. helping each student feel confident and seen as a member of the group. Thus, the idea is to create a learning environment where anyone can study something new in a friendly atmosphere under the constant supervision and support of their teacher. As for correction of mistakes it should be emphasized at once that weaker students may react rather painfully when corrected publicly and lose interest to the subject. The teacher should let them feel that they can be successful by putting special goals for the weaker and using less correction where it is possible. In fact, it's better not to over-correct stronger students, too – it's preferable to offer them self-correction. Of course, the differentiation by assessment should be applied.

The task of a teacher in a mixed-ability or a mixed-level classroom is, firstly, to define the initial level of learners. It could be done by completing short tests which contain 5-6 sentences with optional answers. So, this level test may reflect their comprehension and ability to participate in a dialogue, as in the following example:

✓ Have you any questions?

1. Yes, I may.
2. No, I don't. Thank you.
3. Of course, I'll be there.
4. Yes, I have.

✓ What do you do?

1. I study English.
2. I work in Ukraine.
3. I am a cadet.
4. I have a family.

Hence, as far as the level is determined, it's time to adapt lesson materials. They have to contain tasks which cater to students' needs, trigger their interest, and can boost their English. Preparing materials for the mixed-level classroom is really time-consuming. The topics are determined by the course outline and a teacher needs to act in terms of it so that students of different levels could progress and be able to speak at least within the scope of their competence. So, a teacher has to adapt one and the same text or exercise to make it appropriate for everyone despite of the initially acquired language base.

Let's review the way we can use differentiation by content to reach out to every student in the EFL classroom. It includes differentiation by task, by text or by media [1], i.e. it is recommended to prepare separate tasks based on the single topic of the lesson for the weaker and stronger students correspondingly.

Firstly, a teacher should pre-teach the vocabulary needed. Different words and expressions should be prepared depending on the initial level of the students. For instance, when introducing the topic «Uniform and Gear», parts of

body should be per-taught. Beginners may be offered to study a poster with a drawing of a person with the arrows pointing to parts of body. Stronger students' task is to teach students of lower levels how to pronounce the words. After that weaker students are offered to work at the vocabulary exercises, such as "match the picture with the part of the body", "show your body parts" etc. Meanwhile Elementary ones may cope with more complicated tasks such as matching terms with definitions, and Pre-Intermediate and Intermediate may cope with exercises that broaden their vocabulary – matching phraseologisms containing names of parts of body with their explanations or eliciting the meaning of them when used as verbs (besides there are some good videos on YouTube which can be of help) [6], [7], [8]. When body parts are learnt it is possible to proceed to learning elements of uniform and gear. Annotated cut out pieces of uniform and gear have to be attached to the appropriate body parts in the weaker group. Stronger students have to write a text describing in what way or situations special uniform and gear help firefighters in their work. In the end of the double class students may watch the video about the uniform and write out all the new words on the topic they can hear in it. The home task for the weaker ones is to write sentences following the pattern: *We wear/ use ... to protect...* The stronger ones may compose a story using body parts as verbs. The product is what the students reach by the end of the lesson to demonstrate the mastery of the content [9].

To my mind, one of the most helpful tools for the preparation and conducting of such classes nowadays are media because when computers, laptops, are used the learning environment turns into students' natural routine environment simultaneously broadening horizons of teaching and learning. To facilitate the work of a teacher and help them cope with students divided into groups, various sites (Dave's ESL Café, ESL Gold, ESL Galaxy, Puzzle English etc.) can be used as there is no need in constant assistance of the teacher. Some ideas by S. Levi deserve special attention when applied to teaching mixed-levels, too [10].

Of course, we cannot afford to have a computer for every student in a university classroom but all of them have their own smartphones with Wi-Fi or mobile Internet. It is possible to divide the class into two groups where one group has some tasks to cope on-line and the other may be involved in speaking. While typing in words or reading or doing interactive exercises students "are learning English words and sentences through the visual and tactile nature of typing itself" as far as "Repeated exposure to a word is the way it is learned" [9].

As for the students of higher levels, it is a great idea to offer them to play different firefighting simulation games (<https://www.youtube.com/watch?v=aS2cd7qSUDg>, <https://www.youtube.com/watch?v=3n4c1iA5yE>) which can be downloaded free of charge. Such games usually have English subtitles and instructions and their visual images help learners to understand the situation. Moreover, the interest to playing the game and further involvement into the action make them curious which stimulates students to translate unknown words and phrases to facilitate the process. While playing, they deepen their knowledge of professional equipment, tools, gear, learn lots of terminology, and get

used to the English language spoken by the natives American or British variety depending on the production).

Thanks to digitalization, the educational process has seen lots of advantages. Nowadays, smartphone and PC applications which can be used in the classroom or during self-study get students prepared to oral comprehension of native speakers, e.g. ttsmaker.com, texttospeech.im, naturalreaders.com/online, ChatGPT, etc. A teacher should prepare different texts or dialogues using professional vocabulary and constructions based on the level of students and use a resource to convert text to speech so that it can be used for listening practice.

They also allow for oral chatting with bots or AI programs as an exciting way of mastering oral comprehension. Using Character.ai or GPT.chat script (to save teacher's time) converted to speech by the above-mentioned applications you can create an image according to students' major and give it a prompt on what to discuss and which level of language to adjust their speech to, making the application an excellent interlocutor. We gave the following instructions to AI tool: Use the vocabulary list (attached) to prepare 2 sets of questions for dialogues with A2 and B1 levels of English learners. As a result, GPT.chat prepared 2 differentiated sets of questions to use in the classroom where cadets listen to English-speaking bot and should respond on the spot.

For A2 students:

«Where are you now — at the *training ground* or at home?

Are you working alone or do you *work as a team*?

What do you use to *put out fire* — water or a *fire extinguisher*?»

For B2 students:

«How does working at the *training ground* prepare you to *put out fire* in different conditions?

Tell me about a situation where you had to *make decisions* quickly.

Why is *teamwork* more important than individual action during a fire?»

Such «live» communications is not only more exciting but also shows that learning makes its fruits and gives students confidence they can participate in a professional conversation or, in case with the low-level students, at least understand that a speaker works in the same area.

Overall, the core principles of differentiation in an English language mixed ability classroom are as follows:

- respectful tasks;
- varied instructions;
- flexible grouping;
- ongoing assessment;
- student choice.

To sum it up, we should say that what is, in fact, important for a university professor teaching students of non-language specialties is a certain level of flexibility in lesson plans and materials and preparedness to change all the stuff depending on the flow of the lesson and comprehension of the students because learners are almost always rather different in their level of knowledge, ability to

react, comprehend and get ready to use new language information (professional vocabulary, grammar, etc.), reading and listening skills, their overall attitude to the educational component and a teacher, even their moods taking the consideration the time we live in.

We are sure that in spite of the controversies as to the adequacy of using of the differentiation method concerning the preparation time needed (of course, it takes longer to work on mixed-levels lesson plans where each student's needs and abilities should be taken into consideration to achieve the result), this game is worth the effort because the main idea of differentiation is to reach the goal of teaching – develop them into confident English speakers by letting every student take part in the learning process, understand their intelligence and importance despite of the initial level of the foreign language they entered the university with, and allowing them to realize they can improve their language skills even more through consistent learning and self-study.

REFERENCES

1. Methods of Differentiation in the Classroom. URL: <http://www.bbcactive.com/BBCActiveIdeasandResources/MethodsofDifferentiationintheClassroom.aspx>.
2. Convery, A. & Coyle, D. (1993). Differentiation – Taking the Initiative. *Pathfinder 18. A CILT Series for Language Teachers*. Centre for Information on Language Teaching and Research, London. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED382025.pdf>.
3. Tomlinson, C.A. (1999). The Differentiated Classroom: responding to the Needs of all Learners. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development. URL: <https://rutamaestra.santillana.com.co/wp-content/uploads/2020/01/The-Differentiated-Classroom-Responding-to-the-Needs.pdf>.
4. Tomlinson, C.A.(2001). How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms, 2nd ed. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development. URL: <https://rutamaestra.santillana.com.co/wp-content/uploads/2020/01/Classrooms-2nd-Edition-By-Carol-Ann-Tomlinson.pdf>.
5. Tomlinson, C.A, et al. (2003). Differentiating instruction in response to student readiness, interest, and learning profile in academically diverse classrooms: a review of the literature. *Journal of the Education of the Gifted*, 27(2/3), 119-145. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ787917.pdf>.
6. Learn English Vocabulary: 12 Ways to Use Body Parts as Verbs. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fT-sMGYMB5g>.
7. English idioms that use body parts – (English speaking Lesson). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=s00S7446lWo>.
8. Learn English: Expressions that use body parts! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Emf1sstnzgM>.
9. Weselby, C. (2014). What is Differentiated Instruction? Examples of How to Differentiate Instruction in the Classroom. *Room 241*. URL:

<https://education.cu-portland.edu/blog/classroom-resources/examples-of-differentiated-instruction>.

10. Levi, S. Everyone Can Participate. 10 Computer Activities for the Multi-level ESL Classroom. *Busy Teacher*. URL: <https://busyteacher.org/24156-computer-activities-multi-level-classroom.html>.

УДК 81'243:81'342.8:378

Olha KRICKER,

Candidate of Historical Sciences

ORCID: 0000-0002-8810-1062

Nataliia YEREMEIEVA,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ORCID: 0000-0002-3691-0298

Olesia MINENKO,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ORCID: 0000-0001-8981-3726

National University of Civil Protection of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

DEVELOPING LISTENING SKILLS IN CIVIL PROTECTION AND FIRE SAFETY STUDENTS

The paper is dedicated to the pressing need for comprehensive preparation for teachers of English as a foreign language to help students in civil protection and fire safety acquire listening skills. The importance of controlled listening to reach the best results in teaching oral comprehension is substantiated. The authors focus on the listening stages and offer a range of practical suggestions and exercises to facilitate work with audio recordings for university students at the A1 and B1 levels of English. Integrating AI technology into the educational process has been proven to enhance learners' listening skills and contribute to the development of their language proficiency.

Keywords: *teaching professional English as a foreign language, civil protection, fire safety, teaching listening comprehension, preparatory work, supplementary materials.*

Ольга КРІЧКЕР,

кандидат історичних наук

ORCID: 0000-0002-8810-1062

Наталія ЄРЕМЕЄВА,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID: 0000-0002-3691-0298

Олеся МІНЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID: 0000-0001-8981-3726

Національний університет цивільного захисту України,

м. Черкаси, Україна

РОЗВИТОК НАВИЧОК АУДІЮВАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНОСТЮ «ПОЖЕЖНА БЕЗПЕКА» ТА «ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ»

Ця стаття присвячена обґрунтуванню необхідності ретельної підготовки викладачів англійської мови як іноземної до занять з професійної англійської мови із здобувачами за спеціальностями «Цивільний захист» та «Пожежна безпека» для формування у них навичок аудіювання. Доведено важливість застосування методики контрольованого аудіювання для досягнення високих результатів у навчанні усного розуміння мови. Автори акцентують увагу на етапах аудіювання та пропонують комплекс практичних рекомендацій і вправ, що оптимізують роботу із звуковими записами для здобувачів з базовим (A2) і середнім (B1) рівнем володіння англійською мовою. Доведено, що інтеграція технологій штучного інтелекту в навчальний процес покращує навички аудіювання та сприяє розвитку мовної компетентності здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: викладання професійної англійської мови як іноземної, цивільний захист, пожежна безпека, навчання аудіюванню, підготовча робота, додаткові матеріали.

English is one of the international languages and the official language of the European Union, to which Ukraine is striving to join. It doubled the efforts of many citizens to study the language as it gives wider opportunities in different spheres of life: educational mobility for learners, participating in multinational conferences and projects, better choice of job positions, a possibility to work distantly for a foreign company, etc. As to the personnel of the State Emergency Service of Ukraine, several categories of its employees have been obliged to acquire the B2 level of language proficiency and to prove it by getting a certificate to obtain higher positions.

Moreover, the situation in Ukraine since the war broke out and we live under martial law proved the need for English-speaking civil protection and fire safety employees who can work with foreign volunteers on the sites of accidents and emergencies, as well as acquire new skills while participating in multinational training courses.

For example, an extraordinary international 3-day training course, Forest Camp-2025, organized by the Association of Independent Fire Experts together with the European Forest Institute and the Pau Costa Foundation, was held in

Poland and brought together 160 participants from 25 countries (4 participants from Ukraine) and 4 continents. It was aimed at the exchange of experience and dissemination of best global practices in firefighter training, safety, and effective forest firefighting. To effectively fulfill the set goal, all participants were divided into 12 fire teams, which included representatives from different countries. The format of work in small teams allowed not only to deepen practical skills, but also to develop team interaction. Such events prove the necessity of enhance English proficiency to be able to learn new skills, interact with colleagues from different countries, and exchange professional experience because English is used worldwide as a lingua franca at various multinational events.

Learning a foreign language means mastering a complex system and acquiring all the skills: speaking, listening, reading, and writing. These skills are interconnected, i.e., improving one of them leads to improvement in the others, as well. Thus, listening and speaking go hand in hand in everyday communication. It is impossible to interact without listening, which makes listening comprehension one of the most important skills students should be taught in an English as a foreign language classroom. Thanks to the unlimited access to any resources via the Internet and real communication, students have the opportunity to listen to, interact, share and cooperate with native speakers.

It is a fact of common knowledge that today, the focus of many methodologists is on the ways and techniques to be applied in teaching English as a foreign language to help learners understand native English speech as well as on the necessity of selecting effective audio recordings and preparing supplementary materials to get the best outcomes [1; 2; 3; 4].

However, despite being widespread and considered an international language, the oral language constitutes a great problem for students learning English as a foreign language, as it is difficult for the majority of them to comprehend speech when interacting with native speakers or watching movies in the original without subtitles. Thus, listening comprehension of foreign speech is a crucial problem for many students, which confirms the pressing need to research the ways and methods of facilitating it.

20 years of experience working with civil protection and fire safety students during the first year of their study in the technical university proved that the greatest problem is that in schools of Ukraine, teachers of English as a foreign language do not usually/often paid attention to listening comprehension and quite rarely practice it as a way of testing listening skills. Many schools still have no equipment to play the recordings on; moreover, some teachers do not consider it necessary to turn to this activity and pay attention only to developing reading, translation and grammar skills of their learners. All these factors and many others add to the problem: when learners encounter a native speaker or listen to them online, they get lost in the woods of sounds and unknown words.

Paraphrasing a famous proverb, «Forewarned is forearmed», it is possible to say pre-taught is forearmed because «as you sow you shall mow». Taking into consideration said above, it is necessary to determine obstacles on the way to

full comprehension to find some techniques and methods for resolving them. It can be achieved only in case mutual efforts – professional skills, teaching techniques, and up-to-date equipment of a teacher, and a strong motivation of students – are combined.

However, what really adds to the problem in question is a mismatch between the initial level of applicants, i.e. students' actual language proficiency, and the requirements of higher educational institutions. It is officially considered that school leavers obtain a B2 level of a foreign language, hence all institutes and universities prepare their syllabuses regarding this information. In fact, it turns out that most non-language specialty applicants' language efficiency usually ranges between A2 and B1. So, what a teacher should start with is scaffolded English, not to overload low-level students with professional English terms, and the assessment criteria should also reflect this principle, i.e., it should reflect developmental trajectory rather than higher educational institution benchmark only.

Thus, the initial task of teachers in the EFL classroom is to prepare recordings, follow-up exercises, and to tune students to work. If EFL students' level is rather low for them to listen and understand even the general contents of recordings, a teacher may set easier goals, such as listening for sounds, for the intonation, or the general mood. It is an interesting experience to let your students try and imitate the speech pronouncing words after the speaker, or to ask them to define how many words there are in the sentence or which words are stressed. The idea is to help them feel the language and understand how to single out some words from fluent speech.

The classroom environment itself should help students focus on the recording: they should be fully relaxed and concentrated, and understand every instruction to their task, not to be distracted by any other sounds, additional information not connected with the listening task, or any «thoughts» or «hints» that arise in the process of listening. A teacher may also ask them to pay attention to what is not said but can be felt in the air, such as relationships between the speakers. It is possible even to play a guessing game on the pre-listening stage if there is a video: to switch off the sound, watch the video, and guess the characters, relations of the people, possible topic of conversation, their emotional status, etc.

Videos are abundant on the internet on any topic. Still, many of them are irrelevant due to faltering or speedy speech. It is preferable to choose educational videos from trustworthy resources such as BritishCouncil.org, TalkEnglish.com, or ExamEnglish.com where all the materials are subdivided according to the level of learners. In fact, these platforms offer ready-to-use post-listening exercises that facilitate the work of a teacher.

It is also essential to prepare students to be ready for the comprehension of two most widely used variants of English – British and American ones. Elllo.org is a very helpful resource for getting students prepared for American English and to different accents, as well. What is more, they provide a teacher

with a so-called Box of free worksheets for the videos. They comprise full scripts of the videos with gaps to be completed in the process of listening or as a post-listening activity, e. g. to attach the list of words omitted in the text.

It is very important to choose recordings carefully, keeping in mind that the majority of students have quite a low level of language proficiency, as the first reason that causes difficulties in comprehension is the speed of foreign speech. Domestic scientist O.V. Ishchenko having subdivided speech rate into low, moderate and fast, carried out research testing 100 volunteers and found that Ukrainians consider speech rate of up to 4,5 syllables per second to be low; from 4,5 to 6,5 syllables per second – moderate, and from 6,5 up to 12 syllables per second – fast [5, p.111]. He determined that the typical moderate rate of Ukrainian speech is 5.5 syllables per second [5, p.118].

Meanwhile, the fact that English belongs to the group of speedy languages has recently been proved by the research of the scientists of the University of literature, languages, and human and social sciences – Université Lumière Lyon 2. In terms of the «A Cross-Language Perspective on Speech Information Rate» study, the Dynamics of Language research center specialists carried out an experiment with 59 native speakers of English, French, German, Italian, Japanese, Mandarin, Spanish, and Vietnamese. These volunteers were given the same text translated into their mother tongues to read at a usual speed. Thus, it was found that English is spoken at an average rate of 6.19 syllables per second [6].

In view of this, the interval between the fast speech rates in Ukrainian and English is approximately 1 syllable per second, which is, in fact, not that big. Actually, it is a combination of factors together with speech rate that impede comprehension. The quality of the sound matters, i.e., the source of the sound, as well as any sound factors distracting attention. So, when in the EFL classroom, a teacher should be very attentive to choose recordings of a high quality at a moderate speed comprehensible to the listeners.

In a similar way as starting lessons with warm-up and finishing them with cool-down activities, listening comprehension must be furnished with thoroughly elaborated pre- and post-listening exercises.

Having prepared appropriate materials for listening, the next step on the teacher's list is to work out pre-listening stage for the chosen recording. In real life, a listener can usually predict the topic of conversation, so some warmers may be used instead to facilitate the future listening stage, such as:

1. Read the title of the text and guess the contents.
2. Look at the picture. Where are the people? What are they doing?
3. Look at the words. What topic are they connected with?
4. Offer words related to the topic ... (students create a mind map, i.e., «a visual record of new vocabulary, or other content») [7].
5. Read the questions before listening and answer them after listening to the recording (When? How many? Where?-questions may help listeners predict the context and get ready for the possible information and listen to the details).

What is more, exercises 3 – 4 may help them predict the context and listen for gist, which is not only necessary for routine professional communication but also highly needed for the preparation for the international exams if they want to pass them in the future.

Having coped with a pre-listening stage and explained words that can significantly influence the understanding of the contents, it is time to proceed to the listening itself. According to A. Zilberman, there is also one more influential aspect that makes listeners tune out of the speech. The challenge of listening to a foreign language makes an unprepared listener's brain (although subconsciously) try and translate every word heard into their mother tongue which results in a reduction of speed of listening comprehension and some delay in receiving further information [8]. For this reason, students should be instructed to concentrate firstly at the relevant information that was discussed during the pre-listening stage and not to try to understand every word in the recording.

Post-listening exercises are a powerful means to understand how good students are at listening comprehension. They serve to check their level of understanding of English, which may further help their teacher to assess their skills and if needed, change the material according to their level. For the students of elementary to intermediate level it is strongly suggested to have a podcast of the recording. The tasks may be as follows:

I. With the script.

1. Read the whole text and determine the main idea of the video.
2. Answer True/False questions.
3. Answer questions about the text.

II. Without the script.

4. Listen to one sentence of the text and fill in the gaps.
5. Listen to one sentence of the text and put it down.

For example, civil protection and fire safety cadets may be offered to watch a part (1 minute) of the video about the life and activities of the London Fire Brigade in which a firefighter tells about his work [9]. It is a good idea to start with a warm-up asking everyone to present themselves as if they work at a fire station and tell how long they have served there. Then the usual causes of fire may be discussed with a special focus on hazards of smoking in bed and the importance of installing smoke alarms. To facilitate understanding, write out some content words and phrases, e.g., *fire safety, fire prevention, increased calls for fires, working smoke alarm*. Before letting them listen to the video for the first time, remind the learners to concentrate on recognizing the terms and ideas mentioned in the previous discussion to get the general idea of the episode. Ask them to listen to a part of the recording to find out the name, profession, place of work and working experience of the speaker. Thus, discuss and watch it in short episodes showing subtitles if necessary. Having worked at all the parts of the video, show the subtitles and let them listen to the whole episode to give them a taste of self-confidence when they see that they can now understand a native speaker much better than initially. To reinforce the knowledge, the full script may

be displayed on the screen so that they can read and translate it. It is possible to do the «complete the gaps» task, as well, to train the memory. A teacher may also offer to prepare a retelling of the episode as a part of their homework.

The importance of using teaching strategies in listening comprehension can be proved by the results of the experiment held with Korean high school students. 46 students had 3 hours per week of listening classes for one month. Half of the group, called experimental, was provided with lessons based on teaching strategies in listening comprehension, which included «listening for the main idea, listening for details, listening for specific information, listening for numerical information, listening with inferences, listening for cause and effect» [10, p. 989]. In the last listening test, the experimental group of students scored 6.4 for their listening skills, while the other half got only 3.6 points. Thus, employing different strategies is obviously and objectively valuable and worth trying to reach the best outcome in teaching oral comprehension.

Integrating artificial intelligence in the educational process has revolutionized the entire process of language learning, especially the field regarded as the most challenging for learners of English as a foreign language – listening. Having emerged in the late 2010s, AI-assisted listening instruction has completely changed the way of teaching and learning oral comprehension. Earlier, ways of developing listening skills were mostly limited to recorded dialogues and digital audio, but thanks to AI-tools it has evolved into an adaptive system that can tailor to learners' specific needs. Although the empirical evidence on it has long remained limited, multiple studies prove its effectiveness through a significant improvement in listening comprehension due to increased motivation and deeper engagement with the AI-enhanced process. Integrating AI technology into the educational process and using its best features, such as speech recognition, real-time listening exercises and adaptive feedback, can enhance learners' listening skills and contribute to the development of their language proficiency [11].

When planning an AI-based professional English lesson, lots of factors should be taken into consideration. One important limitation is that to generate these tasks free of charge, usually two applications are needed: one to create texts (e.g., GPTchat or Character.ai), and another to convert text to speech (e. g. Narakeet, or TTSMaker). The tasks depend on whether the level of the students is approximately the same or different. If a group is mixed-level, educational materials should be differentiated according to the level of the listeners.

Of course, multiple AI applications may offer various combinations for preparing such lessons but firstly, it's an EFL teacher who needs to prepare the product to be offered to the students, such as vocabulary, grammar, constructions needed to be taught, determining the variation of English the recording is needed in, the speed of the speakers so that listeners can understand at least half of the material.

Let's study it on the example of a lesson for fire safety and civil protection students on the topic The Emergency Services plus Imperative Mood.

Taking into account the usual A2 and B1 levels of students, the task is to prepare two blocks of differentiated materials based on the same vocabulary list and grammar topic. Although AI tools help a lot in finding out the ways to create different materials on the same topic, a teacher should prepare a set of rules for it to follow. First, a list of previously learned professional vocabulary should be attached. Second, the scope of grammar should be defined with the preferred (most frequently used) verbs to be included in the text or dialogue for oral comprehension. After the task is uploaded and the recording is ready, several pre-listening and post-listening tasks should be written. As it has been already mentioned, these stages are extremely important for providing listeners with the information so they are ready to listen, and exercises after listening so a teacher can assess the level of understanding of the given text.

Thus, one of a syllable-oriented tasks for the given specialties to be prepared by an AI-based application would sound like that: “Prepare 6 short dialogues between a watch commander and a firefighter (3 dialogues for Level A2 and 3 for Level B1 – English) about the work of the fire service using the nouns (emergency service; flooding; car accident; chemical spill; fire; rescuer; equipment; trapped; poisonous; hazardous; injury; emergency scene) and the verbs (to rescue; to put out fire; to equip; to respond; to lift; to injure; to provide) to write 2 short dialogues about an emergency call that the rescues have received and are responding to using commands by the officer in the Imperative Mood and firefighters’ responses and questions only in the simple active tenses. Use the additional vocabulary to expand the dialogues (fire department; fire brigade; fire engine; to destroy; sparks; flame; to burn; damage; danger; to spread; water pump; fire hydrant; ladder). Voice: American English. Speed: 0,8x for Level A2, natural for B2”.

Although AI can generate learning materials that are quickly at your disposal, the output requires a lot of work and adaptation by the teacher. Each student has their specific needs and learning abilities that AI-based instruments are not able to fully anticipate. By further adjusting the product for pedagogical goals, an EFL teacher can ensure effective learning outcomes. Thus, AI applications reduce preparation time and, as our practice shows, increase motivation and language efficiency, although teachers’ expertise in tailoring materials to learners is the most essential and enhanced by AI tools, it maximizes educational impact.

As the famous English teacher, language consultant, trainer, and writer Jane Willis said, «Students need to learn how to listen, and to get the chance to listen to different types of English, so they will be able to listen with understanding to spoken English outside the classroom» [12, p.135]. The work at the lesson must be organized so that students can have access to acquiring proficient skills – be able to talk, write, and read, and, of course, comprehend oral information and communicate with native speakers.

Thus, to master oral comprehension, a lot of preparatory work should be done to tailor to all factors that may hinder the process of teaching and learning.

An elaborate choice of recordings must be conducted with due account for the speech rate, for it, when multiplied by unknown words and insufficient ability to predict, can create an obstacle on the way to comprehension. However, the most significant stage, is the preparation of supplementary materials: pre-listening tasks because they are the best way to quickly place students in the context, pre-teaching new vocabulary and/or grammar to facilitate understanding the idea of the recording and, of course, though time-consuming, post-listening exercises which help understand how good students are at the perception of the general idea and details. Just as a good beginning makes a good end, so laying the groundwork for the future successful comprehension of English speech is also a highly valuable part of EFL teachers' work which is worth efforts.

REFERENCES

1. Ur, P. (1984). Teaching listening comprehension. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1984. 173p.
2. Anderson, A. and Lynch, T. (1988). Listening. Oxford: Oxford University Press. 160 p.
3. Goh, C. (2000). A Cognitive Perspective on Language Learners' Listening Comprehension Problems in *System*, 28, 55–75. DOI: 10.1016/S0346-251X(99)00060-3.
4. Hayati, A. (2010). The Effect of Speech Rate on Listening Comprehension of EFL learners in *Creative Education*, 2010, 2, 107-114. DOI: 10.4236/ce.2010.12016.
5. Ishchenko, O. S. (2012). Holosni zvuky ukrayins'koi movy zalezho vid tempu movlennia. K.: Instytut ukrayins'koi movy NAN Ukrayiny, 220 p.
6. A cross-language perspective on speech information rate François Pellegrino, Christophe Coupé, and Egidio Marsico Laboratoire Dynamique Du Langage, Université de Lyon, Centre National de la Recherche Scientifique. URL: http://ohll.ish-lyon.cnrs.fr/fulltext/pellegrino/Pellegrino_to%20appear_Language.pdf
7. Mind map. British Council. URL: <http://www.teachingenglish.org.uk/article/mind-map>.
8. Zilberman, A. (2015) Language Bridge Technology: Speak Fluent English. *Kindle*. ASIN: B00ZS887JA.
9. London Fire Brigade, Firefighters' Diary, Episode 1. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pVkJsehQzXk>.
10. Jin, Kyung-Ae. (2002). The Effect of Teaching Listening Strategies in the EFL Classroom in *Language Research*, 38 (3), 987–999. URL: <http://s-space.snu.ac.kr/bitstream/10371/86216/1/11.%202225605.pdf>.
11. Jantakoon, T., Jantakun, T., Jantakun, K., Pongpanich, W., Pasmala, R., Wannapiroon, P., & Nilsook, P. (2025). The effectiveness of artificial intelligence in English instruction for speaking and listening skills: A meta-analysis. *Contemporary Educational Technology*, 17(4), ep596. <https://doi.org/10.30935/cedtech/17310>.

12. Jane Willis. Teaching English through English: A Course in Classroom Language and Techniques. *Longman Handbooks for Language Teachers Series*. Longman ELT, 1981. 192 p.

УДК 81'25:82:82.0

Svitlana KUPRIKOVA,
PhD in Educational Sciences, associate professor
ORCID: 0000-0002-5877-248X

Irina MALKA,
Rauf Ablyazov East European University,
Cherkasy, Ukraine

CHALLENGES INHERENT IN LITERARY AND CREATIVE TRANSLATION

The article examines the key challenges inherent in literary and creative translation as a complex intercultural and artistic activity. The authors analyze major problem areas, including linguistic and stylistic complexity, metaphor and wordplay, rhythm and sound patterns, cultural realia, authorial voice, ambiguity, and polysemy. linguistic and stylistic complexities, including nonstandard syntax, figurative language, polysemy, wordplay, and poetic form, as well as the difficulties of preserving rhythm, sound, and narrative voice. It further analyzes cultural dimensions such as realia, intertextuality, and the strategic tension between domestication and foreignization. Ethical considerations surrounding translator visibility and interpretative agency are also addressed, highlighting the translator's role as co-creator and cultural mediator. In addition, the article considers contemporary developments, including theoretical shifts in postcolonial and feminist translation studies and the emerging role of artificial intelligence and machine-assisted translation in literary contexts. The article highlights the translator's role as a co-creator and intercultural mediator who enables literary works to transcend linguistic boundaries and participate in global cultural dialogue.

Keywords: *literary and creative translation, intercultural communication, aesthetic recreation, stylistic nuance, metaphor and wordplay, linguistic and stylistic complexity, artificial intelligence in translation, ambiguity, polysemy, interpretation, emotional and aesthetic impact, feminist translation theory.*

Світлана КУПРИКОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-5877-248X
Ірина МАЛКА,

ВИКЛИКИ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТА ТВОРЧОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглядаються основні виклики, притаманні літературному та творчому перекладу як складній міжкультурній та художній діяльності. Автори аналізують основні проблемні області, включаючи мовні та стилістичні складнощі, метафори та гру слів, культурні реалії, авторський голос, двозначність та полісемію. У статті розглядаються етичні міркування щодо видимості перекладача та інтерпретаційної агенції, підкреслюючи роль перекладача як співтворця та культурного посередника. Крім того, у статті розглядаються сучасні тенденції, включаючи теоретичні зміни в постколоніальних та феміністичних перекладацьких дослідженнях, а також нову роль штучного інтелекту та машинного перекладу в літературному контексті. У статті підкреслюється роль перекладача як співтворця та міжкультурного посередника, який дозволяє літературним творам виходити за межі мовних кордонів і брати участь у глобальному культурному діалозі.

Ключові слова: літературний та творчий переклад, міжкультурна комунікація, естетичне відтворення, стилістичні нюанси, метафори та гра слів, мовна та стилістична складність, штучний інтелект у перекладі, двозначність, полісемія, інтерпретація, емоційний та естетичний вплив, феміністична теорія перекладу.

Literary and creative translation is not simply the act of rendering words from one language to another. It requires a deep cultural, stylistic, and artistic intuition that goes beyond literal equivalence. Unlike technical translation, where clarity and precision are paramount, literary translation demands the recreation of aesthetic experience, cultural context, emotion, and voice. This makes it one of the most complex domains in translation studies. Literary and creative translation stands as one of the most rigorous and multifaceted subfields within translation studies. Unlike technical, legal, or scientific translation - where precision and clarity are primary aims literary translation involves the transfer of artistic, aesthetic, and cultural value between languages. A literary text is not merely a string of semantic units but a crafted artwork bearing layers of stylistic nuance, emotional resonance, cultural markers, and authorial voice. Therefore, translation in this domain goes beyond linguistic equivalence and requires creative insight, cultural sensitivity, and interpretative skill.

The purpose of this article is to explore the fundamental challenges inherent in literary and creative translation. It examines the linguistic, cultural, stylistic, and ethical dimensions of literary translation, and it outlines contemporary developments, including the role of digital technologies and

theoretical advances. Through this exploration, the article highlights why literary translation remains a creative act - one that is deeply interpretative and artistically demanding.

At its core, literary translation involves rendering literary works such as novels, poetry, drama, essays, and short stories from a source language into a target language while preserving not only meaning but also artistic form. Creative translation extends this concept to texts that intentionally employ linguistic innovation, experimentation, or hybrid genres (e.g., postmodern prose, poetic prose, graphic novels, and cross-genre works).

Scholars have long debated whether translation can ever be fully “faithful”. Roman Jakobson, in his seminal essay “On Linguistic Aspects of Translation” (1959), asserted that literary translation always involves a degree of transformation rather than direct equivalence. Jakobson claimed that even intralingual paraphrase is a form of translation, highlighting the interpretative dimension intrinsic to the activity [4, p. 234].

Creative translation goes further, challenging the translator to maintain the expressive vitality and artistic intention of the original text. As a result, literary translation is shaped by a tension between *semantic fidelity* staying true to meaning and *artistic reinvention* producing a text that works as literature in its own right.

One of the most visible challenges in literary translation is dealing with the richness and variability of linguistic structures. Literary texts often utilize nonstandard syntax, neologisms, archaisms, dialect, wordplay, and layered register - that is, a blend of formal and informal language used for artistic effect. For instance, James Joyce’s *Ulysses* employs dense, polysemous language that toys with grammar, etymology, and phonetics. Translators must interpret not only meaning but also play-upon-form – an endeavor that may require co-creative reconstruction rather than literal replication.

Metaphor, simile, idiom, and other figurative devices pose significant translation challenges because they are deeply contextual. Many idiomatic expressions rely on cultural associations or linguistic conventions that have no direct parallels in other languages. Translators must decide whether to preserve the original image, adapt it to an equivalent in the target culture, or find a creative alternative that evokes a similar effect [1].

Wordplay and puns, which exploit phonetic ambiguity or double meanings, are especially resistant to direct translation. A literal translation may strip away the humor or poetic resonance entirely, forcing the translator to find a target-language equivalent or to reconstruct wordplay in new form.

In poetry, challenges multiply. Literary translators must grapple with meter, rhyme, sound devices (such as alliteration and assonance), and prosody features that often lack direct technical equivalents across languages.

Should the translator prioritize meaning at the expense of form? Or should they preserve formal patterns at the risk of distorting semantic content? This question has no universal answer and depends largely on the translator’s aesthetic priorities and the expectations of the target audience.

For example, translating a Shakespearean sonnet requires decisions about how to handle iambic pentameter and rhyme scheme. While a strict adherence to form may produce an awkward or unnatural target text, sacrificing form entirely can undermine the poetic structure that gives a sonnet its unique expressive power.

A recurring challenge in literary translation involves *cultural realia*—elements of a text that are rooted in specific cultural contexts, such as historical events, local customs, folklore, food, social practices, legal institutions, and worldview assumptions.

For example, a reference to an American Civil War regiment or a Japanese tea ceremony carries layers of cultural meaning that may not automatically register with readers in another cultural sphere. Translators must decide whether to provide explanation through footnotes, adapt the reference, or risk leaving the reader confused.

Lawrence Venuti's influential translation theory distinguishes between *domestication* and *foreignization* strategies. Domestication renders the text familiar and accessible to the target culture, often at the cost of cultural specificity. Foreignization retains source-culture features, preserving their strangeness to the reader.

Each strategy has benefits and drawbacks. Domestication can increase readability, but it may erase cultural identity. Foreignization emphasizes authenticity but may alienate readers unfamiliar with the source culture. Effective literary translation often involves hybrid solutions – a balance between transparency and cultural retention [2].

Authorial voice refers to an author's distinctive style, tone, and narrative presence. This encompasses diction, rhythm, character voice, narrative perspective, and thematic coherence.

Preserving voice is central to literary translation, but it is also one of the most elusive challenges. The translator must interpret not only what is said but *how* it is said. A naïve or overly literal rendering may neutralize the author's stylistic signature, while an over-creative approach may impose the translator's own voice, causing distortion.

For instance, the internal monologues of Virginia Woolf are representative of a fluid, introspective voice that blends psychological insight with poetic language. A translation that fails to replicate this stylistic blending risks flattening the text into generic prose.

Literary texts frequently exploit ambiguity and polysemy features that invite multiple interpretations. While ambiguity can enrich a text, translators face the task of making interpretative choices. Should they aim to preserve ambiguity? If the languages differ in semantic flexibility, is it possible to replicate the same open-endedness?

Ambiguity is especially prevalent in modern and postmodern literature, where meaning is intentionally destabilized. Translators must often decide between maintaining interpretative multiplicity and choosing one dominant sense for clarity. Either choice carries implications for subsequent readings of the text.

Beyond words and structures, literary translation seeks to evoke an emotional and aesthetic response in the reader like a living experience that resonates beyond the page. This dimension sets literary translation apart from other translation types. It requires empathy, intuition, and creative artistry.

Eugene Nida's concept of *dynamic equivalence* translated into contemporary literary theory suggests that the goal of translation is to elicit a similar response in the target audience as the original did in its audience. While originally associated with biblical translation, dynamic equivalence applies well to literary texts where emotional resonance and reader experience matter.

Achieving emotional impact may require creative adjustments that compensate for structural or cultural differences. For example, humor often depends on timing, cultural context, and language-specific conventions. Humor that works in the source language may fall flat in the target language unless effectively re-imagined within a compatible cultural frame.

Translations are not neutral artifacts; they reflect choices, interpretations, and biases. Literary translators face ethical questions about how much of their own voice, culture, or interpretation should be visible.

Should translators strive for “invisibility” producing a text that reads as if originally written in the target language or should they be transparent about their mediating role? Contemporary translation studies increasingly recognize the translator as a *co-creator* whose presence is unavoidable.

Footnotes, prefaces, and paratextual commentary are some tools translators use to navigate this ethical space. They can provide cultural context, explain translation choices, and acknowledge losses or adaptations. However, excessive footnoting may disrupt narrative immersion. Translators must balance respect for authorial intent with clarity for the reader.

With the rapid advancement of artificial intelligence and machine translation (MT), a new layer of discussion has emerged within literary translation. While MT systems have achieved unprecedented fluency in general and specialized domains, their capability to handle literary nuance remains limited.

Recent research shows that AI can assist in preliminary draft translation but often fails to capture metaphorical depth, cultural nuance, stylistic subtlety, and authorial voice features central to literary texts. Some experimental frameworks propose hybrid models in which human translators and AI systems collaborate, allowing machines to handle mechanical components while humans refine artistic and cultural aspects [1].

Technologies also enable new ways of assessing translation quality. Models designed to evaluate *semantic similarity*, *stylistic consistency*, and *creative fidelity* demonstrate that measuring literary equivalence can incorporate both quantitative and qualitative dimensions. However, even sophisticated algorithms cannot yet replicate the intuition and interpretative creativity that human translators bring to literary texts.

Contemporary translation theory increasingly emphasizes the intercultural and dialogic nature of translation. Rather than viewing translation as a secondary

iteration of an original text, modern approaches frame it as a *site of cultural exchange*, hybridization, and transformation.

Postcolonial translation studies, for instance, explore how literary translation can resist cultural hegemony by foregrounding marginalized voices and preserving indigenous styles. Feminist translation theory examines the translator's role in shaping gendered narratives and reclaiming silenced perspectives.

Such perspectives enrich our understanding of literary translation not merely as a linguistic task, but as an ethical and cultural act. Translators are recognized as agents of cultural mediation, shaping the ways in which literary worlds travel across languages and epochs.

One of the most sophisticated challenges in literary and creative translation concerns intertextuality the network of references, quotations, stylistic echoes, and literary traditions embedded within a text. Literary works rarely exist in isolation; they often allude to canonical texts, historical narratives, myths, religious scriptures, or earlier literary movements.

For example, modernist and postmodernist authors frequently embed direct or indirect references to classical mythology, biblical imagery, or earlier literary works. When such references appear in translation, the translator must recognize them and determine how to preserve their intertextual function. If the reference is widely recognized in the target culture, it may require no additional explanation. However, if it is obscure or culturally specific, the translator may need to provide clarification through paratextual elements (footnotes, endnotes, or translator's commentary).

Intertextual challenges are particularly evident when translating texts that deliberately parody or imitate earlier styles. A parody depends not only on the original text's content but also on its recognizable style. The translator must recreate both the parodied style and the ironic distance. Failure to do so may result in a flat rendering that loses its satirical force.

Thus, literary translation becomes a form of dialogue not only between languages but between literary traditions. Translators must possess strong literary competence in both source and target cultures to ensure that intertextual connections remain meaningful and dynamic.

Another persistent difficulty in literary translation lies in the representation of dialects, sociolects, and idiolects. Characters in novels often speak in regionally marked dialects or socially distinctive varieties of language. These linguistic features convey identity, class, education level, and cultural background.

When translating such texts, the translator faces complex decisions:

- Should the dialect be replaced with a target-language dialect?
- Should it be neutralized into standard language?
- Should it be marked through other stylistic devices (lexical variation, syntax, phonetic spelling)?

For example, translating Southern American English into another language poses problems because there is rarely an equivalent dialect that carries identical social connotations. Substituting a regional dialect from the

target culture may create unintended associations. Conversely, neutralizing dialectal speech removes important characterization.

Creative strategies may include lexical markers, syntactic simplification, or selective nonstandard constructions to suggest linguistic variation without misrepresenting cultural identity. However, such choices inevitably reshape the sociolinguistic dimensions of the original text.

Recent developments in translation studies highlight the importance of examining literary translation through the lens of gender, ideology, and power structures. Language reflects cultural hierarchies, and translation can either reinforce or challenge them.

Feminist translation theory, for instance, emphasizes the translator's agency in addressing patriarchal language or reclaiming marginalized voices. Translators may consciously choose inclusive language or highlight suppressed nuances within the source text. However, such interventions raise ethical questions about fidelity and authorial intention.

Similarly, postcolonial translation studies investigate how literary translation can function as a tool of cultural dominance or resistance. Translating literature from marginalized or minority cultures into global languages such as English may broaden readership, but it may also risk homogenizing local identity. Translators must navigate these tensions carefully to preserve authenticity while ensuring accessibility.

In politically sensitive contexts, translation choices can influence interpretation. The rendering of politically charged terminology, national identity markers, or historical references can subtly shift ideological meaning [3, p. 3]. Thus, literary translation is not merely aesthetic but also sociopolitical.

The cumulative challenges discussed above point toward a central insight: the literary translator is not merely a linguistic mediator but a creative writer. Translation of literary texts demands artistic sensibility comparable to that of the original author.

This creative dimension manifests in multiple ways:

1. Crafting natural and aesthetically pleasing target-language prose.
2. Reconstructing imagery and symbolism.
3. Preserving narrative rhythm and pacing.
4. Making interpretative choices about ambiguity and tone.

Many renowned translators are accomplished writers themselves, which underscores the artistic nature of the discipline. Translation, in this sense, becomes a form of secondary authorship. The translator produces a new literary artifact that coexists with the original rather than replacing it.

Importantly, creative freedom does not imply unlimited liberty. It operates within constraints imposed by the source text. The translator must balance innovation with responsibility, ensuring that creative solutions remain grounded in faithful interpretation.

Another underexplored but crucial dimension of literary translation is reader reception. Translations enter new cultural markets and interact with

readers who may possess different expectations, literary traditions, and interpretative frameworks.

A literary work that provoked controversy or admiration in its source culture may elicit a different response in translation. Humor, irony, or satire may be interpreted differently depending on cultural context. The translator must anticipate potential misinterpretations and adapt accordingly without compromising integrity.

Reader response theory suggests that meaning is co-created by the reader. Therefore, translation does not merely reproduce an original text but generates new readings and interpretations. A translated novel may become canonical in the target culture while remaining marginal in its source culture or vice versa.

These dynamic underscores the transformative power of literary translation. It does not only transmit literature; it reshapes literary landscapes and influences global literary circulation.

As globalization accelerates intercultural exchange, literary translation will continue to expand in relevance. Emerging trends include:

- collaborative translation projects, where teams of translators work together;
- digital annotation platforms, providing contextual explanations interactively;
- hybrid human-AI translation models, combining computational assistance with human creativity;
- increased focus on minority and endangered languages, ensuring preservation of linguistic diversity [1].

However, regardless of technological innovation, the core challenges remain rooted in interpretation, creativity, and cultural negotiation. No algorithm can fully replicate human aesthetic judgment, emotional intuition, and contextual awareness. The challenges inherent in literary and creative translation are multifaceted, deeply interpretative, and uniquely demanding. They encompass linguistic intricacy, cultural nuance, stylistic innovation, and ethical responsibility issues that extend beyond semantic equivalence. Translators must balance competing priorities: preserving authorial voice while adapting to target-language norms, maintaining cultural specificity while ensuring comprehensibility, and navigating ambiguity without erasing artistic depth [5, p. 7]. Despite advances in technology and theoretical frameworks, literary translation ultimately remains a creative and human endeavor. It requires the translator not only to understand language but to *reimagine* literature producing texts that do not merely *translate* but *transplant* art into new cultural soils.

As you see, literary translators act as interpreters, artists, and cultural mediators. In a world of increasing linguistic and cultural exchange, their role continues to illuminate how literature connects and transforms global readers. The challenges explored in this article are not hindrances but opportunities for intellectual engagement and artistic creation reminding us that translation is both an art and a testament to the enduring power of language. The challenges

inherent in literary and creative translation are extensive and multidimensional. They include linguistic intricacy, figurative language, rhythm and form, cultural specificity, intertextuality, dialect representation, ideological implications, and reader reception. Each challenge requires thoughtful decision-making and artistic ingenuity.

Ultimately, literary translation is not a mechanical transfer of words but a transformative act of cultural dialogue. The translator serves simultaneously as interpreter, writer, critic, and mediator. Through this process, literature transcends linguistic borders and becomes part of a shared global heritage. Far from diminishing the original text, translation enriches it allowing it to live multiple lives in different languages and cultures. The inherent challenges of literary and creative translation thus represent not only difficulties but opportunities for intellectual growth, artistic creation, and intercultural understanding.

REFERENCES

1. Elkins, K. (2024). In search of a translator: using AI to evaluate what's lost in translation. *Frontiers in Computer Science*. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/computerscience/articles/10.3389/fcomp.2024.1444021/full>.
2. Abdullayeva Z. S. Approaches and Challenges in Literary Translation (2024). *World Bulletin of Social Sciences*. Vol. 35 (2024): WBSS, pp. 26–27. URL: <https://www.scholarexpress.net>.
3. Kim, J. et al. (2025). MAS-LitEval: Multi-Agent System for Literary Translation Quality Assessment (preprint). URL: <https://arxiv.org/html/2506.14199v1>.
4. Jakobson, R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. In Brower R. (Ed.), *On Translation* (pp. 232-239). Harvard University Press. URL: <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674731615.c18>.
5. Wei Yang & Syed Nurulakla Syed Abdullah & Lay Hoon Ang & Mingxing Yang, (2025). Translating impoliteness - literature review, translation challenges, and translation strategies in cross-cultural communication. *Humanities and Social Sciences Communications*, Palgrave Macmillan, vol. 12(1), pp. 1-12, December.

УДК 811.161.2:81'373:81'27

Olesia MINENKO,

candidate of philological sciences, associate professor

ORCID: 0000-0001-8981-3726

Oksana IVASHCHENKO,

candidate of pedagogical sciences, associate professor,

ORCID:0000-0003-0978-3075

Viktoria HRON,

candidate of historical sciences

ORCID:0000-0002-1221-3658

National University of Civil Protection of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

MANIFESTATIONS OF INTERNATIONALIZATION IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The article examines the ways of borrowing and adapting international units in the modern Ukrainian language. Special attention is paid to international word-forming elements. The article examines extralinguistic and interlinguistic factors influencing the development of the Ukrainian language in the late 20th and early 21st centuries. It provides a review of information on the study of changing processes at the lexical level of the language. The results of the influence of internationalization processes on the phonetics, phonology, and graphics of the modern Ukrainian language were clarified.

The increase in the number of abstract nouns, complex words, the processes of intellectualization (bookification) of the language and their connection with the emotionality of the language are shown. The role of word formation in modern Ukrainian nomenclature is highlighted, as are the external and internal factors of the appearance of neologisms, neoborrowings, new meanings in known words (neosemantisms), the formation of new root and word-forming nests, the increase in the fund of word-forming means of the language, and the peculiarities of their functioning in texts.

Key words: *internalization, Ukrainian, correlation, vocabulary, globalization.*

Олеся МІНЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID: 0000-0001-8981-3726

Оксана ІВАЩЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,

ORCID:0000-0003-0978-3075

Вікторія ГРОН,

кандидат історичних наук

ORCID:0000-0002-1221-3658

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

ПРОЯВИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються способи запозичення та адаптації інтернаціональних одиниць у сучасній українській мові. Особлива увага приділяється інтернаціональним словотворчим елементам. У статті розглядаються екстралінгвістичні та інтерлінгвістичні фактори, що впливають на розвиток української мови наприкінці 20-го та на початку 21-го століть. Наведено огляд інформації щодо вивчення процесів зміни на лексичному рівні мови. З'ясовано результати впливу процесів інтернаціоналізації на фонетику, фонологію та графіку сучасної української мови.

Показано збільшення кількості абстрактних іменників, складних слів, процеси інтелектуалізації (книжування) мови та їх зв'язок з емоційністю мови. Висвітлено роль словотворення в сучасній українській номенклатурі, зовнішні та внутрішні фактори появи неологізмів, неозапозичень, нових значень у відомих словах (неосемантизмів), формування нових кореневих та словотворчих гнізд, збільшення фонду словотворчих засобів мови та особливості їх функціонування в текстах.

Ключові слова: *інтерналізація, українська мова, кореляція, лексика, глобалізація.*

The emergence of Ukraine as an independent and united state led to the dynamics of the Ukrainian language, in particular in the field of lexical composition. In the conditions of state independence, Ukrainians gained access to previously prohibited information and the opportunity to freely contact with communities of the Western Diaspora, the peoples of Europe and other continents. Today, the Ukrainian people defend their home, their state sovereignty, and their language has become a powerful weapon both at the level of diplomacy and at the level of establishing national identity. In this context, the qualitative parameters of the language also become important: its purity and normalization, the originality of melody, and the richness of lexical resources.

For Ukrainians, who have been under the rule of several empires for a long time, language continues to be the cornerstone of national unity and security, the key to the survival of the Ukrainian ethnic group. The consequences of the language policy of the totalitarian regime are still felt today: violations of the norms of the literary language, in particular lexical ones, the lack of deep knowledge of the composition of the autochthonous Ukrainian vocabulary and the nature of lexical borrowings. Various errors associated with literary word usage provoke communicative failures. By analyzing the functioning of vocabulary in the texts of various discourses, it is possible to reveal the structure of erroneous action, determine the laws of human speech behavior and, on this basis, develop practical recommendations for improving speech.

In the system of any modern language, which has developed on the basis of the comprehensive use of all resources of the national language, international terms are its organic component. Over several centuries of their functioning, they have recorded the achievements and dialectics of human cognition thanks to new concepts that go beyond national borders. They have already firmly established themselves in the vocabulary of the language and constitute its integral component. New results of research on sectoral subsystems indicate a significant increase in international terms in modern texts. Thus, the fund of international word-forming elements is growing, the number of internationalisms is increasing, and their influence on thinking, language, and culture is increasing.

The constant changes in the vocabulary of any language are evidenced by its restructuring, the reorganization of multidimensional relationships between the components of the vocabulary, which are caused by both linguistic and extralinguistic factors. Similar changes in the vocabulary of a language also occur in connection with borrowings from different languages.

In recent decades, the focus of scientific discourse has been internationalization. The plurality of conceptual approaches to understanding the essence of internationalization and the systematization of its categorical attributes determine the relevance of studying the evolution of the theoretical concept of internationalization as an interdisciplinary scientific category. The dialectical connection of theory and practice determines the correlation of the subject of current scientific research and the demands of practical activity. From a methodological point of view, the mutual interweaving of two spaces (both theoretical and practical) ensures the determination of the goals and objectives of theoretical research by the problems and interests of practice. At the same time, theory forms the methodological basis of practical activity, scientifically sound mechanisms and tools for its development. Therefore, the study of the theoretical foundations of internationalization is equally relevant to monitoring the development of this process in the practical plane.

The development of modern Ukrainian terminology is closely related to science. The description of international vocabulary is impossible without a description of the socio-cultural and linguistic basis on which the need for internationalisms arises. The internationalization of words is related to the internationalization of social life.

The Ukrainian language belongs to the European language zone, which is based on Greekisms or Latinisms, although a name formed on the basis of any other European language that has penetrated into distantly related languages can also be an internationalism in this area.

The creation of new words to denote new concepts and processes is important in connection with scientific and technical progress and changes in scientific knowledge systems. One of the widely used ways of creating new words is the borrowing of words from other languages. The history of science

and technology shows that borrowed vocabulary from other languages often met the needs in terminological nomenclature.

Nowadays much attention is paid to the process of borrowing Anglo-American terms, since many new terms arise in the United States in connection with advanced technologies. After World War II, the economic potential of the United States increased significantly. This contributed to the development of the automobile industry, a construction boom, and increased defense spending.

Many American companies created subsidiaries in other countries to supply their manufactured goods to local markets.

The development of computer technology also played an important role in economic development and the provision of jobs in the service sector. The US government invested in the development of computer technology, which stimulated new military and space programs.

At the present stage of development of society, the exchange of information in various professional spheres plays an increasingly important role. This is especially important for the field of computer and information technologies, which have undergone rapid development in the last few years. Such intensive development of technologies together with globalization processes in modern society lead to the formation and systematization of the latest terminology of the IT sphere. Without a doubt, in this case the Ukrainian language is under the influence of English. Analysis of linguistic research proves that the processes of spreading IT or computer terms through translation activities demonstrate the processes of internationalization of this layer of vocabulary, because, as a rule, the source of its emergence and spread at the global level is English. The national language is the semiotic system that borrows and adapts these terminological lexemes, taking into account their pragmatic orientation and professionally-oriented sphere of use [9].

Internationalisms spread over large geographical areas as a result of the linguistic embodiment of common concepts of modern science, culture, technology, and politics. It is the internationalization of social life, which has received accelerated development under the influence of the scientific and technological revolution, that increases social needs in the study of foreign languages, in the translation of scientific and literary literature. The flow of information is steadily accelerating, and new concepts that require nomination appear in every field of science. Today, there is a colossal pace of the tendency towards the unification of languages.

During the 20th century, various terminological systems of the new Ukrainian language included a significant number of terms common in Western European languages. In the Ukrainian language, they often became the only names for special scientific concepts, which ensured one of the most important properties of the term [6, p.30].

Ukrainian linguist Nikitina F. (1996) argues that internationalisms have an inter-ethnic character of use, are the same in meaning and similar in pronunciation in three unrelated languages, but they do not necessarily have the

character of borrowings, since many words of the native language could have become internationalisms. For example, the Ukrainian word "electricity", the French word "électrique" and the Turkish word "elektrik" are pronounced almost the same. However, for native speakers of French the word "électrique" is not a borrowing, unlike native speakers of Ukrainian or Turkish [3].

Ukrainian linguist Tkachenko O. (2011) gives the following definition of the term "internationalism" – it is a word or expression that belongs to the common etymological fund of a number of languages, close in origin or historical affiliation to a certain zone, and is an important source of common vocabulary and phraseology (especially terms) in languages where they are widespread [8]. Since scientists have not formulated a single clear definition of the concept of "internationalism" yet, Ukrainian linguist Fenyuk L. (2016) in his work "Internationalisms and Interlexemes: Different Approaches to Definition" suggests highlighting some characteristics that will help separate internationalisms from borrowings. Thus, international vocabulary has the following features: – The presence of a common morpheme and syntactic construction, as well as a common or close meaning; – Presence in many languages – both closely related and distantly related; – Absence of geographical borders, internationalisms are understandable to speakers of most languages; – Homology – interlingual similarity both in terms of content and expression [8].

Some scholars suggest that internationalisms can overshadow the vocabulary of the Ukrainian language. Thus, according to Professor B. Stepanyshyn, the speaker's vocabulary is characterized primarily by its purity, synonymous richness, pronunciation normativity, and, ultimately, the ratio of native (Ukrainian) and foreign words. Ivan Ohienko warned the intelligentsia against littering the Ukrainian language with unnecessary foreign words. The assimilation of such words, in his opinion, indicates a fascination with foreignness and that people are overcome by a sense of their inferiority before foreigners [4]. A native speaker will not use such words in his speech as: "accompaniment", "intensification", "adequate", "accent", since there are our original words accompaniment, amplification, identical, emphasis. But there are, of course, many international words, without which it is impossible to do in linguistic communication, especially when it comes to scientific and technical concepts. Such words as television, telephone, football, individual affixes of the -ism type are an attribute not only of English, but also of many other languages. R. Budagov emphasized that internationalisms can be not only direct borrowings, but also "words that are formed like the structure of the corresponding foreign-language words, but do not borrow their material basis" [2].

Regarding whether internationalisms should be attributed to borrowings or to a separately existing group of words, A. Oliynyk believes that internationalism is a very broad concept that does not always coincide with the concept of an "international lexeme" (given the existence of the so-called "semantic internationalisms", the external form of which in several unrelated

languages is not always similar). Internationalisms are a special category of terms that is ontologically related to borrowings, which, however, should be considered not in a diachronic, but in a synchronic aspect [6].

Very often, international lexemes are called a component of borrowings. However, some scientists deny such identification. According to V. Akulenko, there is a fundamental difference between borrowings and internationalisms: "internationalisms are an objectively existing interlinguistic category of synchrony with their own specific characteristics, and borrowings are a diachronic category that is conditional for a certain synchronic section of the existence of a language" [1]. This methodological difference is fundamental.

The impetus for defining the concept of internationality was given by the English adjective international, the appearance of which in written records is dated to 1780. During the 19th century. the term spread in European languages, and in the 20th century. it penetrated the languages of all continents. The internationality of vocabulary is inherently relative, because this vocabulary is not used equally by all peoples. General linguistic features are called universals, but they relate to much broader phenomena in areas of general linguistics, such as synonymy, grammatical categories, the division of sounds into vowels and consonants, etc. The internationality of vocabulary is based on the use of the same words with the same meanings in a wide range of languages [2, p.23].

The philosophy of modern international economic relations assumes the identification of the objective essence of internationalization through the formation of its theoretical concept, based on a two-dimensional system of the logic of research search, the elements of which are: first, the methodology – consists in the study of internationalization as a scientific category that meets the criteria of truth and in the process of scientific knowledge is used to dismember, delimit and synthesize a set of processes and reduce their attributive diversity. The research methodology is based on the assertion that internationalization is an interdisciplinary scientific category that meets all categorical attributes: – reflects objective reality in its universal features; – is amenable to definition in various theories and sciences; – provides the transfer of knowledge in the process of interdisciplinary research; secondly, methods – make it possible to determine the essence of the category “internationalization” as a primary phenomenon of research and its categorical attribution, which is acquired in various areas of implementation based on the methods of scientific knowledge (dialectical methods of induction and deduction, analysis and synthesis). In accordance with the defined theoretical concept of the category “internationalization” in classical dictionaries is interpreted as an action related to the formation or creation of something international.

Instead, the Ukrainian dictionary interprets internationalization as the process of recognizing something as international, free for use by all people. In the system of etymologically related concepts (formed as a result of the combination of the English noun nation "people" and the preposition inter "between"), the concepts of "international" and "internationalism" (1780) were

initially used in scientific circulation to denote the process of strengthening economic and political interaction between the forces of different countries while preserving their autonomy. The main subject of this process is the nation (state). Accordingly, the political interaction of individual nations was considered by sociologists and politicians as a tool for solving common social problems. Until now, supporters of this statement define internationalization as a process of consensual interaction between nations, based on economic, cultural, scientific and political transactions.

Starting from the second half of the 20th century, the category of “internationalization” began to be used in various branches of science, which is due to the process going beyond intergovernmental cooperation and its gradual expansion into all spheres of life. In response to the dynamism of these processes in economics, politics and society, the category of “internationalization” became the subject of an active interdisciplinary scientific discourse, which is included in the conceptual apparatus of philosophy, political science, economics, management, sociology, etc. The object of research of these sciences is the internationalization of state and public administration, the activities of social institutions and establishments, economic activity (production, capital, business, etc.).

Regarding the Ukrainianization of text interfaces, it is worth noting that it borders on a complex of such problems and unresolved issues as the creation, unification and standardization of Ukrainian-language IT terminology, the problems of implementing high-quality localization, and the issue of Ukrainianization of strategic software [1, p. 89-90]. The lack of formation of Ukrainian-language IT terminology is manifested in the absence of a single glossary of computer terms in Ukraine, which would contain fixed and unified terms. Computer technologies and the global Internet space have created two interrelated problems for translators: Internationalization of an IT product as the creation of a product in such a way as to enable its effective adaptation to local requirements or localization with minimal losses. And accordingly, internationalization of the text as the neutralization of its national and linguistic-cultural specificity at the stage of creation.

The translator must have socio-cultural competence, that is, have knowledge of metric standards, ISO norms and their regional variants, so that the original content is ready for perception in international circles without any additional changes. In the future, if necessary, such a program, web page, application can be processed, that is, translated, interpreted and, subsequently, adapted for use by its audience in a particular region or locale. Localization of an IT product is defined as the process of comprehensive linguistic, technical and cultural adaptation of the product in accordance with the needs and expectations of a specific target market, using this definition, text localization is considered as the process of creating a translated text adapted to national industry standards, traditions and culture of the target language. Currently, the localization process is becoming an integral part of the implementation of software products on the

Ukrainian market and a strategic means of reaching the target user. Ukrainian legislation states that localization of software products is the bringing of software products used in Ukraine into compliance with the laws of Ukraine and other regulatory legal acts, standards, norms and rules in force in Ukraine.

Abbreviation is considered a way of replenishing the vocabulary of a language. The productivity of this method of word formation and the significant prevalence of abbreviations in modern languages are associated with the tendency to rationalize language in the process of professional communication. The names of devices and technical data are often presented as complex multi-component word combinations, therefore, for the purpose of economy, they are used in the form of letter abbreviations. Most often, abbreviation forms of terminological units are observed in sublanguages:

1. «Hardware» – апаратне забезпечення;
2. «Operating Systems» – операційні системи;
3. «EditorsandShells» – редактори та програмні оболонки;
4. «Programming Languages» – мови програмування.

We can assure that the terms of the IT sphere are created and structured according to typical models in the English language, but the modern development of information and computer technologies has significantly influenced the language processes. First of all, this concerns the lexical composition, since the "technical boom" led to the creation of a special terminological system - computer terminology, a characteristic feature of which was the high dynamism of development. Computer terms, as a layer of vocabulary, have prospects for future linguistic research, since this branch of science is accompanied by a constant update of the computer terminological system, the creation of new and transformation of existing terminological units.

Thus, internationalisms constitute an integral part of the vocabulary of the language with the growing role of cultural and economic ties between peoples and countries. The vocabulary of any language is constantly enriched and renewed. Some words disappear, others, on the contrary, appear, and native speakers actively use them. Thus, internationalisms in the modern Ukrainian language perform the main communicative function, since they participate in word-forming processes and thereby enrich the vocabulary of the Ukrainian language.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акуленко В. В. Питання інтернаціоналізації словникового складу мови. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1972. 216 с.
2. Мостовий М. І. Лексикологія англійської мови. Харків, 1993. 397 с.
3. Нікітіна Ф. О. Засоби структуризації інтернаціональних терміноелементів в українській науковій термінології / Ф. О. Нікітіна // Мовознавство. 1996. № 4–5. 260 с.
4. Огієнко І. Історія української літературної мови // Іван Огієнко. – Київ: Либідь, 1995. 296 с.

5. Олійник А. Д. Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / А. Д. Олійник. Київ, 2002. 20 с.

6. Пілецький В. Мовна специфіка українського терміна // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». 2005. № 538: Проблеми української термінології. С. 25–32.

7. Ткаченко О. Інтернаціоналізми. Відновлено з https://esu.com.ua/article12413_.

8. Фенюк Л. Д. Інтернаціоналізми та інтерлексеми: різні підходи до визначення / Л. Д. Фенюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. 2016. Вип. 25(1). С. 152–54.

9. Byrne J. Technical translation. Usability strategies for translating technical documentation. Dordrecht : Springer, 2006. 280 p.7.

УДК 81'243:378:004.9:355.58

Olesia MINENKO,

candidate of philological sciences, associate professor

ORCID:0000-0001-8981-3726

Natalia YEREMEIEVA,

candidate of philological sciences, associate professor

ORCID:0000-0002-3691-0298

Olha KRICKER,

candidate of historical sciences

ORCID:0000-0002-8810-1062

National University of Civil Protection of Ukraine,

Cherkasy, Ukraine

DIGITALIZATION IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH FOR FUTURE CIVIL PROTECTION SERVICE SPECIALISTS

The article concerns the phenomenon of digitalization as a key characteristic of the current stage of global economic and social development of society. It was noted that the digitalization of higher education is an objective and integral process that demonstrates the general development of the beginning of a digital society. It occupies an important place in the study of foreign languages, in particular English. Today, all Ukrainian higher education institutions strive to introduce digital technologies into the educational process, despite the difficulties of a financial and technological nature.

The theoretical foundations of the digitalization of the educational process are revealed, learning platforms, interactive resources, tools for the

development of oral speech and translation environments are analyzed. The relevance of digitalization in the context of the transformation of the educational environment and the growing requirements for language and translation training is substantiated.

The need for the development of digital pedagogy, training of teachers to work with multimedia tools, and the creation of original methodological materials based on digital resources for blended learning and inter-university cooperation is substantiated. Directions for further research are proposed, in particular, the development of blended learning models and a comparative analysis of digital platforms

Key words: language, foreign language, education, digitalization, English, methods.

Олеся МІНЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID:0000-0001-8981-3726

Наталія ЄРЕМЕЄВА,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID:0000-0002-3691-0298

Ольга КРІЧКЕР,

кандидат історичних наук

ORCID:0000-0002-8810-1062

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

ЦИФРОВАНІЗАЦІЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті розглядається феномен цифровізації як ключова характеристика сучасного етапу глобального економічного та соціального розвитку суспільства. Зазначалося, що цифровізація вищої освіти є об'єктивним та цілісним процесом, який демонструє загальний розвиток початку цифрового суспільства. Вона займає важливе місце у вивченні іноземних мов, зокрема англійської. Сьогодні всі українські вищі навчальні заклади прагнуть впровадити цифрові технології в освітній процес, незважаючи на труднощі фінансового та технологічного характеру.

Розкрито теоретичні основи цифровізації освітнього процесу, проаналізовано навчальні платформи, інтерактивні ресурси, інструменти для розвитку усного мовлення та середовища перекладу. Обґрунтовано актуальність цифровізації в контексті трансформації освітнього середовища та зростаючих вимог до мовної та перекладацької підготовки.

Обґрунтовано необхідність розвитку цифрової педагогіки, навчання викладачів роботі з мультимедійними засобами та створення оригінальних методичних матеріалів на основі цифрових ресурсів для змішаного навчання та міжвузівської співпраці. Запропоновано напрямки подальших досліджень, зокрема, розробка моделей змішаного навчання та порівняльний аналіз цифрових платформ.

Ключові слова: мова, іноземна мова, освіта, цифровізація, англійська мова, методика.

Just 20 years ago, humanity was not familiar with information processing technologies – gadgets, electronic resources, and devices, without which it is difficult for us to do in everyday life. The processes of globalization, the intensive development of communications, the Internet, and distance forms of education make knowledge of languages the main requirement for modern workers. Therefore, learning a foreign language is considered a necessary link in the general program of humanizing education. Modern specialists need personal qualities based not only on logic, but also on intuition and creativity: rational and figurative-sensory thinking, reflection, prompt response to the situation, purposefulness, the ability to make decisions in conditions of uncertainty, competitiveness. Competitiveness implies the presence of such qualities, skills and abilities in a specialist as health, intelligence, high efficiency, organization, creativity, discipline, the presence of business connections, sociability and communication skills.

Thanks to the development of science and technology, digital methods have become widely used in teaching a foreign language. When interacting with traditional teaching methods, they are able to fully implement the tasks provided for by the curriculum for learning a foreign language. This is especially important in conditions where the educational process takes place in a distance and blended mode. Thanks to the use of digital methods, the teacher receives a variety of educational resources for teaching educational material and stores them on modern tools. Of course, digital methods are important in modern education. However, their role in the preparation of students in higher education institutions has not been fully determined.

The purpose of this article is to determine the features of the use of the main innovative methods in the practical activities of a foreign language teacher.

Recently, increasing attention in pedagogical science and practice has been focused on teaching methods that, in terms of their content and methods of implementation, are impossible without a high level of external and internal activity of students. They are usually called "active teaching methods".

Digital technologies in the modern world are not only a technical means of learning, but also an environment of existence that opens up new opportunities for learning at any convenient time, in any place, the ability to design individual educational trajectories, with the ability to transition from simple consumption of electronic resources to their creation. The digital

environment requires a different mentality, a different perception of the world picture, completely different approaches and forms of working with students. A teacher becomes not only a carrier of the knowledge he shares, but also a guide in the digital world, which is why it is important for him to have digital competence at a sufficiently high level.

Digitalization primarily involves the transformation of significant information into digital form to ensure its effective use in various areas of human activity and the formation of new communicative and cognitive opportunities. Global digitalization forms a new type of culture of modern society – digital culture, which requires modernization and development of the professional education system in the direction of readiness for adequate use of the opportunities of technological innovations and the formation of relevant professionally significant qualities. Digitalization, in our opinion, is appropriate to treat as a trend of effective world development only if it is accompanied only by the effective use of its results. The most important task of modern science is to identify the positive aspects of this phenomenon, which are not as obvious as it seems at first glance.

The advantages of using digital tools in the process of learning of the foreign languages are the following:

- increasing student motivation and engagement in learning. Gamification elements used in many digital tools increase student motivation. Rewards, levels, achievements - all this contributes to creating a positive learning experience;
- the ability to diversify tasks and forms of work in the lesson. Thanks to digital tools, learning becomes more interactive. The use of video, audio, interactive exercises and games increases student interest and contributes to better assimilation of the material;
- development of critical thinking and independent information search skills;
- individualization of learning and adaptation of the pace and complexity of the material. Digital tools allow to adapt the learning process to the individual needs of each student. Teachers can create personalized tasks and tests, taking into account the level of preparation and interests of students;
- access to authentic materials and direct communication with native speakers;
- effective and convenient knowledge assessment and feedback generation.

In our opinion, higher education institutions in Ukraine should have the following tasks regarding digitalization:

1. Active implementation and use of information technologies in the educational process;
2. Ensuring increased motivation of teachers and students for active professional use of information technologies;

3. Ensuring mastery and improvement of qualifications of teaching staff of higher education institutions in the use of digital technologies in educational activities;

4. Providing professional information and consulting services on the use of digital technologies;

5. Providing a permanent and continuous opportunity for teachers together with students to use information resources and have free access to them;

6. Creating innovative learning and teaching conditions through the introduction of digital technologies in the educational process.

In the era of digitalization, when all the necessary information is available on a smartphone and computer, students are no longer interested in the traditional presentation of educational material in the form of regular lectures and practical classes. Therefore, the opportunity to turn smartphones and PCs into assistants as part of student-oriented models of organizing the educational process continues to become increasingly relevant.

The main principles of digitalization of language education include the following aspects:

- personalization of learning;
- interactivity and visualization of content;
- development of digital literacy skills;
- creation of an open educational environment;
- support for collaborative learning.

Translation education requires additional consideration of professional specifics.

In particular, digital tools should provide conditions for modeling real translation situations, processing authentic texts of various genres and styles, access to multimedia resources in foreign languages, etc. Let's consider what types of digital tools exist in general. Digital tools for language learning and translation can be conditionally divided into several categories. Among them: information and search platforms (online libraries, corpora, glossaries, dictionaries); online libraries (Google Books, JSTOR, DOAJ), which provide access to a wide range of scientific literature, textbooks, and research, which are important sources in language learning and translation; language corpora (British National Corpus, Sketch Engine), which allow analyzing real speech, identifying frequency and contexts of use of lexemes, which contributes to the formation of grammatical and lexical competence; dictionaries and glossaries (Cambridge Dictionary, Linguee, Multitran), which are indispensable for independent learning of vocabulary and finding equivalents in translation; educational platforms (Moodle, Google Classroom, Coursera, Edmodo).

Learning platforms, for example, have many functions, including allowing you to create courses, conduct tests, and track student progress (Moodle), integrating with other Google services and providing simple tools for communication, posting materials, and grading assignments (Google Classroom), being an international educational platform with a wide selection of

courses in linguistics, translation, and language teaching methods (Coursera), and combining the functions of a social network and a distance learning platform (Edmodo). Interactive tools for creating educational content (Genially, H5P, Canva, Mentimeter) are quite multifunctional. Genially: allows you to create interactive presentations, quizzes, visual stories that increase student interest and engagement. H5P: integrates with Moodle and allows you to create interactive videos, presentations, tests and other multimedia resources. Canva: is used to create infographics, posters, knowledge maps, which is especially useful for visualizing complex concepts and processes. Mentimeter: allows you to conduct surveys, votes, and collect instant feedback during classes.

The main principles of modern methods are: movement from the whole to the individual, orientation of classes on the student, purposefulness and content of classes, their focus on achieving social interaction in the presence of the teacher's faith in the success of his students, integration of the language and its acquisition with the help of knowledge from other branches of science [1].

Modern communicative methodology offers a wide introduction into the educational process of active non-standard methods and forms of work for better conscious assimilation of the material. In practice, the following forms of work have proven to be quite effective: individual, pair, group and team work.

Modern technologies include the technology of cooperation, which is actively introduced into the educational process. The main idea is to create conditions for active joint activity of students in various educational situations. Students are grouped into groups of 3-4 people, they are given one task, while discussing the role of each. Each student is responsible not only for the result of their work, but also for the result of the entire group. Therefore, weak students strive to find out from the strong what they do not understand, and the strong ones – so that the weak understand the task perfectly. And the whole class benefits from this, because they jointly eliminate gaps in knowledge [1].

During various types of work, students are faced with the problem of replenishing knowledge, vocabulary or communication skills, so they activate their activities and try to solve these issues in the process of communication. This has a positive effect on the development of students' thinking and attentiveness, interests them and stimulates them to cooperate.

Therefore, all exercises and tasks must be communicatively justified by the lack of information, choice and reaction (Information gap, choice, feedback). To complete them, students will need additional information, will make certain efforts to achieve it and in this way will be able to better and more effectively organize their activities.

The following forms of pair and group work are the most effective:

- inside / outside circles;
- brain storming;
- jigsaw reading;
- think-pair-share;
- pair-interviews and others [2].

These forms of work contribute to the expansion of students' knowledge and skills. In the process of communication, students learn to solve complex problems based on the analysis of circumstances and relevant information, express alternative opinions, make balanced decisions, communicate with different people, and participate in discussions.

The most common method is didactic games. This is a collective, purposeful educational activity, when each participant and the team as a whole are united by the solution of the main task and orient their behavior towards winning. A game organized for the purpose of learning can be called an educational game.

In the conditions of training qualified workers and specialists, business games are widely used. Their goal is to form and practice specific skills to act in clearly defined situations. Students learn to quickly analyze given production conditions, make optimal decisions, and solve economic problems.

Active methods include problem-based learning. Students are faced with educational, life and production situations. Active methods also include extracurricular work: conducting competitions, Olympiads, quizzes, press conferences, for example, holding a week of natural science disciplines. Conducting a competition for the best reader, which reveals the correctness of pronunciation and general expressiveness of speech. Competition for the best simultaneous translator, which provides an opportunity to demonstrate understanding of the language by ear. Competition for the best translator-referent reveals the ability to understand a foreign language text when reading. Competition for the best narrator provides an opportunity to demonstrate the ability to build a coherent statement. Competition for the best interlocutor reveals the ability to conduct a dialogue, exchange remarks [3].

The teacher's task is to create conditions for practical language acquisition for each student, to choose such teaching methods that would allow each student to show his activity, his creativity. The teacher's task is to activate the student's cognitive activity in the process of learning foreign languages. Modern pedagogical technologies such as cooperative learning, project methodology, the use of new information technologies, Internet resources help to implement a personality-oriented approach to learning, provide individualization and differentiation of learning taking into account children's abilities, inclinations, etc.

Grammar skills are developed through interactive exercises with instant feedback, visualization of grammatical structures, and adaptive learning platforms. Digital tools can not only explain rules, but also identify weaknesses in the knowledge of a particular learner, offering targeted practice to overcome them. This approach contributes to the individualization of grammar training and increasing its effectiveness. Despite the numerous advantages of digital technologies, their use in teaching foreign languages is accompanied by a number of challenges. In particular, technical difficulties are caused by uneven access to high-quality Internet connections, especially in remote regions, the need for regular software updates, and possible failures during online classes.

Additional difficulties arise in the case of incompatibility of individual platforms with different types of devices.

Modern technologies are, without a doubt, computer technologies, which have a number of advantages over traditional methods. Computer-based learning carries a huge motivational potential. The use of cyberspace for educational purposes is a completely new direction in general didactics and private methodology, as the changes that are taking place affect all aspects of the educational process, starting from the choice of methods and style of work and ending with changes in the requirements for the academic level of students [4].

The main areas of use of information and communication technologies by foreign language teachers are: multimedia classes based on basic computer training programs, computer testing, distance learning competitions, telecommunication projects, author's computer presentations in the form of lectures, seminars, laboratory work, student reports, project activities, etc. All these techniques and forms of work, except for telecommunication projects, are used at different stages of the lesson and in different types of speech activity. Methodologically, the forms of working with a computer in English lessons can be different: mastering new material or consolidating it using training programs, writing works, presentations, dictations, using translation programs when working with complex texts, checking literacy and spelling in English, using training programs to replenish vocabulary.

The use of computer presentations in the educational process allows to intensify the assimilation of educational material by students and to conduct classes at a qualitatively new level, using instead of the classroom board the projection of slide films and reference tables from the computer screen onto a large wall screen. The use of computer presentation allows to significantly increase the effectiveness of the lesson. The presentation allows to influence several types of memory at once: visual, auditory, emotional and in some cases motor.

The effectiveness of the impact of educational material on students depends on the degree and level of visibility of the material. Computer presentations allow students to focus on significant points of the information presented and create visual effective images in the form of illustrations, schemes, diagrams, graphic compositions. Computer presentations allow you to effectively adapt educational material to the characteristics of students. Increased interactivity leads to more intensive participation in the learning process of the student himself, which contributes to increasing the efficiency of perception and memorization of educational material. Presentations can be used in the educational process at different stages of the lesson, while its essence as a visual tool remains unchanged, only its forms change, depending on the purpose of its use.

The advantage of using electronic textbooks is: firstly, their mobility, secondly, accessibility due to the development of computer networks, thirdly, adequacy to the level of development of modern scientific knowledge. On the other hand, the creation of electronic textbooks also contributes to the resolution of such a problem as the constant updating of information material. They can

also contain a large number of exercises and examples, and illustrate in detail various types of information. In addition, with the help of electronic textbooks, knowledge control is carried out – computer testing [5].

A dictionary is perhaps the main tool in foreign language learning. It is in dictionaries that a large amount of useful reference information is contained: various forms of verbs, the use of prepositions, an indication of the stylistic characteristics of lexical units, lists of synonyms and antonyms. We emphasize that electronic dictionaries are completely independent software, which has certain differences from printed publications even in terms of content. But in addition to differences in the content and structuring of the dictionary base, they also have an intuitive graphical interface, which in some cases can be configured taking into account the user's requirements (scalable font size, color highlighting, personalized set of buttons on the toolbar). This allows you to effectively search by various criteria. Very convenient to use online dictionaries, that is, dictionaries posted on the Internet and available to users either free of charge or by subscription. The convenience and accessibility of online dictionaries is that they can be used from any computer connected to the Internet. In addition, online dictionaries have the ability to regularly update content, including by creating dictionaries. Electronic dictionaries also combine the functions of searching for the necessary information, demonstrating language patterns and provide an opportunity to master the educational material using a special system of exercises. All modern electronic dictionaries use the sound tools of multimedia personal computers to reproduce pronunciation.

The Internet at the present stage is a powerful catalyst for mastering a foreign language, acting as a source of a huge amount of linguistic and linguistic-regional material. The geographical remoteness of some settlements makes distance learning technologies particularly relevant, which allows for the implementation of an individual approach, adjusting it taking into account the professional and personal factors of students. Of course, the use of Internet resources, by which we understand a set of integrated means of technical and software-hardware nature, as well as information intended for publication on the Internet, requires a certain level of methodological and computer literacy. Sometimes this causes difficulties for representatives of the older generation, who, due to objective and subjective reasons, are not used to using computer technology. However, the introduction of modern technologies, in particular the Internet, into the learning process creates broad opportunities for the effective organization of the educational space and the expansion of communicative opportunities.

Here are just some examples of possible uses of Internet resources:

- search for text, graphic and audiovisual materials on various topics;
- perform linguistic analysis of oral and written discourse of an English-speaking audience;
- organize distance language courses;
- individual classes in Zoom, Google Meet.

Zoom began to be used for this purpose only a few years ago, and today learning online is easy and convenient. During a foreign language lesson in Zoom, the teacher trains all types of speech activity: reading, listening, speaking and writing. When teaching reading, the teacher selects literature, discusses what has been read, offers a number of training exercises to extract specific and general information from the text, and practices new vocabulary and grammatical forms with the student. At each lesson, small dialogues are listened to, music is listened to, excerpts from videos are viewed with subsequent practice of the listened material. In the process of learning a language online, writing training plays an important role. This aspect is trained in different ways, depending on the goals of learning the language, starting from writing essays, letters, various messages to writing business documentation, depending on the nature and goals of learning. Speaking as a type of speech activity occupies a special place in the online learning system. The main goal of learning in Zoom is to teach students to speak a foreign language fluently. Each lesson includes various language exercises that stimulate the student to communicate and promote the development of speech. These include debates, discussions of watched films, expressing opinions on sayings and quotes from famous people, and much more.

Special attention deserves the methodology of preparation for passing tests and qualifying exams. There are a number of language schools or English courses that have been specializing in preparing students for various certificates for quite some time. The most famous is the IELTS (International English Language Testing System) exam, which must be taken for immigration and admission to universities. This is a reliable assessment system designed to confirm the level of language proficiency. The TOEFL (Test of English as a Foreign Language) test must be taken by those who are going to study at universities in the USA or Canada, apply to MBA (Master of Business Administration) programs, as well as those who are going to work in the USA, and passing the exam is a mandatory condition. Cambridge English: Advanced (CAE) is a certificate that confirms proficiency in English at a high level; it is most important for those who want to achieve success in academic and professional spheres. Obtaining such a certificate is necessary for admission to any university in the world. Tests are divided into levels, the preparation method depends, first of all, on the student's knowledge base. It should be taken into account that the test does not provide any additional knowledge, it is only a verification and certification of the knowledge obtained. Therefore, test methods are not used for language learning: they help the student to better present himself on the exam, encourage him to repeat sections of grammar, vocabulary, and orient him to perform specific tasks.

The introduction of information and communication technologies, as well as the use of non-traditional teaching methods, allow teachers to qualitatively change the content, structure and organizational forms of learning. The main goal of innovative technologies in education is to strengthen the intellectual capabilities of students in the information society, as well as individualize the learning process and improve its quality at all stages of the educational process.

Therefore, teaching foreign languages will be effective precisely due to the comprehensive use of the latest innovative technologies and depends on the teacher's ability to apply a humanistic approach to learning, on understanding the need to abandon the authoritarian teaching method.

Education today is undergoing enormous changes that involve the integration of new technologies into the educational process. The digitalization of higher education is an objective and integral process that demonstrates the general development of the beginning of a digital society. The results of modern research indicate the diverse impact of digital technologies on the institution of higher education. However, it is undeniable that digitalization plays an important role in the study of foreign languages, in particular English. However, it is always worth considering the risks of innovations and combining traditional means with the latest ones in the process of mastering a foreign language.

Thus, the priority direction of development of the modern educational space is its digitalization, training of future teachers in higher education institutions using digital resources, distance learning of English. Nowadays, our country needs specialists with qualitatively formed foreign language and digital competencies, which are a sign of high qualification and competitiveness, capable of working online in a multicultural environment. That is why the digitalization of English teaching expands the scientific and professional boundaries of higher education students of various levels, both bachelors and masters. Active reform of the distance education system has affected the reorganization of higher education according to European standards. It obliges every graduate of a higher pedagogical education institution to be not only a first-class teacher of his subject, but also to have formed information and digital competence, which is one of the criteria for high-quality training of graduates of higher pedagogical education institutions.

Having analyzed the above-mentioned platforms, online services, websites and applications, we can conclude that today there are many new approaches to the educational process, new methods and forms of presenting educational information, especially in the field of linguistics. Digitization stimulates thinking processes, requiring students to reflect on the material being studied, see connections with other material and the sequence between them, as well as seek answers to questions that arise during the learning process. Students are not afraid to make a mistake, but on the contrary, they strive to correct it and find the answer. The ability to solve and correct errors using the example of their own research is formed. Digitization makes the educational process more personalized, accessible and flexible. This study confirms the relevance of digitalization in the educational space. In particular, it explores ways to more effectively implement digitalization as a set of tools for optimizing and personalizing learning, as well as automating routine educational processes. This study does not cover all the features of digital transformation in general. Further study is required on the issues of digitalization of education in educational institutions and the impact of digitalization on learning, in particular in the field of philology. The issue of ensuring the continuity of educational processes is especially relevant for Ukrainian scientists.

REFERENCES

1. Альошина О. М. Сучасні методи та технології викладання іноземних мов у ВНЗ: Збірник наук. Праць «Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної освіти». Х., 2012. С. 242.
2. Кунченко В. Інноваційні методи і форми викладання в умовах удосконалення вищої освіти // Гуманітарна освіта в профільних вищих навчальних закладах: проблеми і перспективи / Матеріали VI Всеукр.наук.-практичної конференції. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. С. 124–125.
3. Пулінець О. Б. «Інноваційні методи навчання при вивченні англійської мови». 2014.
4. Решетнік Т.С. Інноваційні тенденції у методиці навчання іноземних мов.
5. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A learning-centred approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 183 p.
6. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://pidruchniki.com/10470406/pedagogika>

УДК 81'243:37.013:316.77

Nataliia YEREMEIEVA,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ORCID:0000-0002-3691-0298

Olha KRICKER,

Candidate of Historical Sciences

ORCID:0000-0002-8810-1062

Olesii MINENKO,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

ORCID:0000-0001-8981-3726

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

BASIC PRINCIPLES OF THE COMMUNICATIVE METHOD OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES FOR CIVIL PROTECTION EMPLOYEES

The authors highlighted the issues of teaching foreign languages in higher educational institutions of technical direction. Special attention is paid to the study of a foreign language of professional orientation, which is based on the formation and development of communicative skills of communication in a professionally oriented environment. The authors of the article focused their attention on the structure of communicative competence. The main factors that influence the communicative competence of students and cadets are professional orientation,

humanistic style of communication and orientation to communicative culture as the main professional quality. From the point of view of the communicative approach, it is built on the real process of speech communication, that is, the process of learning foreign languages is a model of the process of speech communication.

Key words: *foreign language of professional orientation, communicative competence, professional orientation, communicative culture, speech communication.*

Наталія ЄРЕМЕЄВА,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID:0000-0002-3691-0298

Ольга КРІЧКЕР,

кандидат історичних наук

ORCID:0000-0002-8810-1062

Олеся МІНЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID:0000-0001-8981-3726

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ КОМУНІКАТИВНОГО МЕТОДУ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Авторами висвітлені питання навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах технічного спрямування. Особлива увага зосереджена на вивченні іноземної мови професійного спрямування, що базується на формуванні та розвиткові комунікативних навичок спілкування у професійно-орієнтованому середовищі. Автори статті акцентували свою увагу на структурі комунікативної компетенції. Основними факторами, які впливають на комунікативну компетенцію студентів та курсантів є професійна орієнтація, гуманістичний стиль комунікації і орієнтація на комунікативну культуру як основну професійну якість. З точки зору комунікативного підходу будується на реальному процесі мовленнєвої комунікації, тобто процес навчання іноземних мов – це модель процесу мовленнєвої комунікації.

Ключові слова: *іноземна мова професійного спрямування, комунікативна компетенція, професійна орієнтація, комунікативна культура, мовленнєва комунікація.*

Modern requirements for the training of a qualified specialist of civil protection service primarily require him to be a participant in intercultural communication and have the necessary communicative abilities in the areas of professional and situational communication in oral and written forms connected

with fire safety, civil protection, emergency medicine, extreme and crisis psychology, occupational safety, practical skills in a foreign language in various types of speech activity within the scope of topics determined by professional needs; and to be able to master the latest professional information (prevention of emergency situations, conducting rescue operations) through foreign sources. All this increases the demand for qualified graduates (specialists) who are fluent in a foreign language, in particular the language of international communication, and determines the need to study the course "Foreign Language".

Recently, most teachers have been asking themselves what approach to teaching a foreign language will be the best. It is necessary to single out the communicative approach, because its main direction is teaching speech in communication. This approach was determined as a result of understanding scientific achievements in the field of linguistics, in particular communicative linguistics, psychology and activity theory, which was reflected in works on psychology and methods of teaching foreign languages (O. O. Leontiev, I. O. Zimnya, Yu. I. Passov, S. F. Shatilov, G. V. Rogova and others). The communicative approach is quite effective, therefore it requires further study and development. According to the pan-European recommendations of the Council of Europe, the goal is not just to learn any language, but to communicate freely in this language, that is, to form foreign language communicative competence in cadets and students. The structure of communicative competence includes: speech competence (listening, speaking, reading, writing); language competence (lexical, phonetic, orthographic knowledge); discursive competence; sociocultural and sociolinguistic competence; strategic competence. A student or a cadet must be able to communicate orally, understand various professional information by ear, logically structure and convey their statements, and choose effective strategies for solving any problem. The main factors that influence the formation of communicative competence in students are professional orientation, humanistic communication style, and orientation towards communicative culture as a professional value. But it is necessary not to forget about the presence of those who study, the motive for communication. There is no activity without a motive - this is the main thing in the process of communication. The student or the cadet must be interested in learning a foreign language, he must accumulate his knowledge, skills and experience. Communicative competence is developed by involving cadets and students in solving a large range of significant, realistic and achievable tasks that have meaning, the successful solution of which causes satisfaction and increases their self-confidence in their professional competence [3, 220].

The communicative method of teaching foreign languages is based on the fact that the learning process is a model of communication. The communicative method of teaching speech activity is based on five principles:

- 1) the principle of speech and mental activity;
- 2) the principle of individualization with the leading role of the personal aspect;

- 3) the principle of functionality;
- 4) the principle of situationality;
- 5) the principle of novelty.

Communicative orientation of learning is a prerequisite for success in the practical mastery of a foreign language by students and cadets. As practice shows, this is largely facilitated by the atmosphere of collective communication organized on the basis of communicative situations. Situations stimulate students and cadets to communicatively motivated performance of speech actions, and communication in professional situations allows cadets and students to consciously master foreign language material. Dialogical and monological speech is of great importance. Several participants can be involved in this process.

From the standpoint of the communicative approach, the process of learning a foreign language is built adequately to the real process of speech communication, that is, the learning process is a model of the process of speech communication. The maximum convergence of the learning processes and real communication in such important parameters as communicatively motivated speech behavior of the teacher and students, as well as the objectivity of the communication process is ensured by a careful selection of communicative and speech intentions, topics, situations that reflect the interests and needs of students. Communication is needed – emotionally colored, permeated with experiences, which brings joy, interest, and creates the prerequisites for success both in studies and in everyday life. The current situation in the country proves that the demand for highly qualified specialists who are fluent in a foreign language is increasing every year. The most effective approach in teaching students a foreign language is the communicative approach, it contributes to the formation of communicative competence in them as a professional, influences their worldview, value system, and ability to think. The communicative aspect in language teaching shifts the focus from simply studying rules and grammatical structures to the practical use of language as a means of communication. The main goal is the formation of communicative competence, that is, the ability to express oneself freely and appropriately in real life situations.

Key characteristics

- Communication as a goal and a means: Language is learned through communication itself. Students do not just talk “about language”, but use it to solve specific tasks.
- Authenticity: The use of real texts (articles, videos, advertisements), and not just adapted textbook exercises.
- Functionality: It is important not only whether the sentence is grammatically correct, but also whether it achieves its purpose (requesting information, expressing a request, persuading).
- Situationality: Learning occurs through modeling situations that are as close to reality as possible (dialogues in a store, discussing the news, role-playing games).

Basic principles

1. Speech orientation: Each exercise should have communicative value.
2. Emphasis on content, not form: The priority is the transfer of meaning (fluency), not perfect grammatical accuracy (accuracy) at the initial stages.
3. The role of the teacher is a facilitator: The teacher becomes an organizer of communication, an assistant and a partner, and not just a source of knowledge.
4. Collective interaction: Work in pairs and groups is the dominant form of activity.

Components of communicative competence:

- Linguistic: knowledge of vocabulary and grammar.
- Sociolinguistic: the ability to take into account the context and status of the interlocutor.
- Discursive: the ability to build logical and coherent texts.
- Strategic: the ability to get out of difficult situations (for example, to paraphrase a forgotten word).

Communicative language teaching or communicative approach (from the English communicate) is an interactive method of learning foreign languages, the purpose of which is to master the skills of spoken language and its perception by ear. Unlike traditional methods that give preference to grammatical competence, the communicative approach is aimed at the formation of communicative competence, therefore communication is both the ultimate goal of language learning and a means of achieving it [1, 19–23]. The essence of communicative teaching is that group members focus on live communication. With the help of various conversational practices (oral activities), they constantly interact with each other and the teacher, learning to express their thoughts and understand the interlocutor [1, 34–36]. At the same time, the teacher must be both an equal member of the group and its leader, who directs the learning process in the right direction. The communicative approach to teaching a foreign language often becomes the object of criticism because it encourages students to make mistakes, especially grammatical ones. The reason for these errors is twofold. First, the student or the cadet has been taught by a teacher who believes that occasional grammatical or pronunciation errors are of no importance. Second, the student or the cadet may be involved in a speech situation for which he was not prepared, and, trying to implement it, makes mistakes. It is this fact that shows our attitude and our reaction to these errors [1, 41–46]. The communicative direction is developing in parallel with the development of communicative linguistics, social psychology and sociology on the basis of gaining experience in the educational process, which makes it possible to further explore this issue. The world practice of teaching English as a foreign language, which is the language of international communication, indicates a significant contribution of the communicative direction to solving the social task of the world community: to ensure communication of all its members on equal terms. Practice and training determine the evolution of views and the search for a

combination of communicativeness with actual training exercises from language to communication and from communication to language [2].

The communicative approach originated in the 60s-70s of the 20th century in Great Britain, when English began to acquire the status of the language of international communication. It is difficult to determine specific sources, because current teaching methods, as a rule, influence the following ones. It turned out that the grammar-translation and audio-lingual methods popular at that time no longer satisfied either teachers or their students. The latter required not so much systematic knowledge of the language as the rapid acquisition of skills in its use in everyday communication. Therefore, classical teaching methods, which were based on the study of grammatical structures and memorization of dialogues and texts, gave way to a communicative-oriented approach to teaching foreign languages [4]. On the basis of methodological research conducted by British linguists H. Stern, M. Halliday and American sociolinguists D. Hymes, S. Saviington, the communicative approach was formed as a specific complex didactic and methodological system [2].

Somewhat later, in the 60s, in accordance with the decision of the Council of Europe, a number of measures were taken to develop a program for intensification of foreign language learning on the continent. In 1971, a group of experts studied the possibilities of creating a system for teaching foreign languages to adults. This became the starting point for a whole series of studies aimed at developing a concept that could focus attention on the formation and development of the ability to communicate in a foreign language. As a result, the ideas of developing threshold levels as specific goals of mastering a foreign language were formed. What was originally intended for adult learners was later adapted to the goals and content of education at school and in other educational institutions. In 1982, the results of the research were presented in the document "Modern languages: 1971–81". This allowed to significantly expand the possibilities of practical use of the communicative method [3, 146–148].

An interesting fact: without knowing it, every person in the world has learned their native language thanks to the communicative approach, because at birth, a child does not know how to speak any language. And they do not even imagine how to teach it, or which language it will be easier for them to master. At first, she or he memorizes different sounds and their combinations, then tries to reproduce them in a certain order, composing words that she associates with certain objects and actions. Of course, with adults, everything is a little more complicated [3, 149–152].

In recent years, there have been significant qualitative changes in the teaching of foreign languages in higher educational institutions of technical direction. Clarification of the purpose of training led to its reorientation to ensure practical, professionally oriented mastery of the subject, which involves the ability of cadets, students and listeners to communicate using a foreign language. In this sense, the concept of practical ownership includes at least three components:

1. Knowledge (memorization) of a certain amount of language material provided in the system. Grammatical and lexical material, at the same time, is limited to the topics defined by the program for oral speech and reading.

2. Skills in handling language material and the ability to perform language activities in educational, mostly simulated or conditional situations.

3. Communicative skills, that is, to combine one's speech actions with various types of non-speech - work or cognitive activities [4, 133].

These three components actually represent different objectively existing aspects of speech: linguistic, psychological and social, which are launched in the process of communication and act as a whole. The issue of assimilation of language material and the formation of skills and abilities is adequately covered in educational and methodological literature. The regularities of skill formation and skill development are studied by general psychology primarily in relation to various types of work and educational activities of a person. They are as follows, for example, the activities of a firefighter, rescuer, driver, scientist, athlete or a doctor. Mastering these types of activities (professions) involves the formation of professional-oriented skills and abilities specific to each of them. It should be noted that language material, that is, the language system is closely related to language skills and abilities, which in turn form certain communicative skills [4, 134-135]. Corresponding regularities are transferred to the process of language acquisition. Thus, the generation of speech, or the construction of sentences and more complex linguistic units, is also based on appropriate language skills and abilities. But at the same time, it should be taken into account that speech, unlike other types of human activity, practically never acts independently as an independent type of activity [4, 136]. After all, a person never speaks for the sake of speaking. The only exception here is the process of learning a foreign language, when cadets and students engage in language activities in order to learn how to generate speech. The natural function of speech is that it is included as a constituent part in the activity of a higher one level, subordinates to it, serves it and is determined by it. People speak with some non-linguistic purpose based on certain life needs. In its natural function, speech is rather a means, a tool of work or learning [2]. In view of this, it is more expedient to consider it as a sequence of language actions that are part of higher-level activities.

This view of the function of speech is of crucial importance for the methodology of teaching foreign languages. If a person who has mastered the skills and ability to drive a car can get behind the wheel and start his activity, then language skills and communication skills are still not enough for him. It is also necessary to be able to include one's speech actions in a certain non-speech activity, to combine and harmonize them with the needs and nature of this activity [5, 220]. This is clearly visible in practice, when a person who studied at a higher educational institution, faced with the need for communication, is forced to study additionally, adapt his knowledge, skills and abilities to specific life needs related to professionally oriented needs.

Such a situation is often accompanied by a fear of being included in the communication process. In this regard, the understanding of the practical purpose of education is significantly clarified: having formed in cadets and students the skills and ability to build (generate) speech, the teacher must lead them further and also ensure the ability to subordinate their speech to the realization of some extra-speech goal, that is, activities with the help of speech. The foreign language training program of higher educational institutions for cadets and students means that they must be able to clarify their relationship with the interlocutor with its help - to report something important, discuss, argue, prove, demand something, and also use language as a means of learning phenomena and facts, not related to it [5, 221].

The ability to use speech as a tool of activity is an indicator of full mastery of it and indicates that a person has communicative skills. It ensures the speaker's impromptu readiness to communicate in unexpected, unplanned situations and the complete absence of a feeling of confusion and fear before the beginning of the communication process, which we can often observe. Thus, we can note that communicative ability is a component of language proficiency, which cannot be considered the same as knowledge of language material, or the formation of language skills and abilities. It also follows that this skill should be the subject of separate attention.

Each of the above-mentioned components can be considered as a stage in sequential language acquisition. This seems quite logical, because first the language material is memorized, then skills and abilities are formed on its basis, and finally, the ability to communicate develops. However, as evidenced by the history of teaching methods and practice, each of these components can also become a basic, starting point for building a separate teaching strategy, creating a certain approach to solving practical tasks. At the same time, each of them interprets the ways to achieve the final goal in a slightly different way and uses them in methodical technology, or in its system of exercises and methods of their application. We will consider all three approaches in sequence [5, 221–222].

The first approach to learning a foreign language is based on learning language material. In accordance with this, the teacher must carefully study the phonetic, morphological, lexical, and grammatical elements of the language. It should be noted that it is often necessary to rely on grammatical rules and require cadets and students to memorize professionally oriented vocabulary. In recent years, not individual elements of the language are offered for study, but language samples where phonetic, morphological, lexical and grammatical material appear in unity. In order to enrich the vocabulary the teacher must pay attention to synonyms, antonyms, homonyms, and paronyms. However, the so-called processing of structures under certain conditions can be considered an element of such an approach.

It is usually assumed that having mastered a certain material, the teacher can proceed to the formation of skills and abilities, and therefore to the development of cadets and students' ability to communicate. Thus, theoretically,

this is a way of sequentially mastering all three components of mastering a foreign language [5, 222–223].

However, practice makes its own amendments to this seemingly correct scheme, which makes this approach ineffective. Practical experience has proven that the three-stage approach greatly stretches the process of language acquisition. It is because of this that it is not possible to bring cadets and students to the level of communicative mastery due to the lack of time allocated for practical training. At best, the other two components are assimilated inconsistently and superficially. In addition, teachers who choose this path usually spend a very large amount of time on learning the language material. Memorizing basic, professionally-oriented vocabulary from each topic and learning grammatical models and rules for constructing narrative, negative and interrogative sentences in a certain tense form and consolidating this material by performing a large number of oral and written exercises takes a lot of time in practical classes. It should be noted that such training is relatively easy for teachers, as it provides an opportunity to constantly rely on the textbook and use writing. For cadets and students, the opposite is true. Material devoid of a communicative function, isolated from the speech process, is assimilated with great difficulty. The acquired knowledge is of a formal nature. This approach also has other disadvantages. Since it is based on the language system, it can rightly be called a linguistic system. In its worst form, it was widespread during the heyday of the grammar-translation method. However, we can observe its recurrences in our time, especially among teachers who do not have enough oral communication skills [5, 222–223].

The second approach to learning a foreign language is characterized by the fact that the attention of the teacher and cadets and students immediately focuses on the formation of skills and abilities. The latter is carried out, as a rule, on a situational basis within the limits of professionally oriented language material. With this approach, an attempt is made to imitate real speech, therefore, in addition to the situation, other non-verbal communicative measures are sometimes included here, such as address and modality of speech, intonation, facial expressions, gestures.

For the most part, such efforts are subordinated not to the real need for communication, but to the need to learn certain material and develop the appropriate skills and abilities on its basis. The situation and other non-linguistic means are artificially "adjusted" to the needs of learning the language system, which makes educational speech very poor and unclear in terms of communication. The basis of the methodical technology of this approach to learning foreign languages are exercises for the formation of skills and abilities. Of course, this approach does not eliminate the issue of language material acquisition. But here, its memorization takes place almost simultaneously with the formation of skills and in the process of language activity. In this regard, some teachers-methodologists propose to give speech development exercises an aspect direction and oppose them to system-language exercises [5, 223]. Cadets

and students do not follow the path of "memorize and act", but act, remember. Practical experience shows that assimilation of the language material in this way facilitates the process of memorization than the method of mechanical study of isolated words and grammatical and morphological rules. At the same time, the process of mastering the language is significantly condensed and shortened, due to which the teacher has more opportunities to bring those who are studying to the level of communicative mastery of the language.

The focus on learning a foreign language in the process of educational activity is dominant in the modern methodology and practice of university education. Of course, this approach also has its drawbacks. The artificiality of conditions and situations leads to the fact that cadets and students learn mainly pseudo communication, the game of speech. They can sometimes speak confidently based on conventional situations, but are helpless in unexpected life situations. This happens when the teacher could not bring his students to the level of full communication, which is not so rare. We can call the above-mentioned approach conditional-communicative. There is also a third approach, which involves learning the language directly in its communicative function, that is, in the process of activities with a non-linguistic purpose. This approach is related to direct access to communication. Practically, this means that the teacher focuses the attention of cadets and students not so much on the acquisition of language means or the development of skills and abilities, but on activities in the process of which language is used [6].

So, for example, in the topic "Fire Tactics" the emphasis is not only on active vocabulary or on the necessary grammatical forms and models, but also on teaching cadets and students how to extinguish fire, what methods to use, involving speaking in a foreign language at the same time. Work with this approach begins with the formation of cadets and students' need for language action. As you know, language arose precisely because people had a need to say something to each other. Realization of some practical needs is also a decisive factor when a child learns his native language. Motivation in learning a foreign language is formed on the same basis. Such motivation is, by general recognition, a decisive factor in strengthening the process of language acquisition. It is quite clear that with such an approach, which is usually called communicative, the assimilation of language material and the formation of skills and abilities are also carried out. This process takes place in parallel with communicative activity and against its background, while it should be remembered that the assimilation of new things on the basis of previously formed needs is carried out more successfully. The three possible approaches to learning a foreign language described above are generally autonomous and can to some extent characterize the work of one or another teacher [2; 6].

However, in the practice of education, they closely interact. Their elements often overlap, and then the teacher's educational strategy must be evaluated differently, that is, each technique separately.

It should be noted that the originality of the technology of various approaches is largely related to teaching speaking. As for reading and listening, the level of communicativeness of the work is primarily determined here by the content of the texts, which does not always depend on the teacher. In our opinion, the conditional-communicative approach is dominant when teaching a foreign language in higher educational institutions of technical direction. It is quite acceptable and provides an opportunity to form the basics of practical knowledge of a foreign language in cadets and students, as required by the training program. [6]. After all, this targeting cannot be categorical, because the conditions in which different teachers work are not the same. It should, however, be emphasized that the presence of different approaches is evidence of the objective development of the methodology, which goes from the ineffective manipulation of language elements to the affirmation of the communicative orientation of the practical lesson. And, actually, on this basis, it is necessary to look for new ways and methods of learning. If the teacher wants to achieve the best possible results, he must focus on the communicative approach as the main one in his work.

So, we can conclude that the communicative competence includes: absence of a language barrier and fear of communication, ability to express one's thoughts without prior preparation, ability to convey any information to the interlocutor, despite the limited lexical or grammatical base, understanding which speech construction, when and how to use ability to perceive speech by ear and understand the interlocutor, distinguishing, for example, formal speech from informal. Main principles on which the communicative approach is based are as follows: principle of speech orientation: learning is aimed at communication itself, which is possible only under the condition of constant practical use of language in situations close to real ones; principle of interactivity: learning takes place in groups in constant interaction between participants, which encourages them to communicate, generates competition and increases motivation for successful mastery of a foreign language; the principle of individualization: each person has their own individual characteristics that can affect their communicative skills and the success of mastering a foreign language. These characteristics must be taken into account in the learning process; the principle of functionality: grammatical constructions and speech means are presented primarily from the point of view of their practical use in speech; the principle of contextual conditionality (situationality): the use of speech means occurs situationally, within a certain context, which allows you to understand or guess the meaning of an unknown word or a whole phrase; the principle of novelty: the formation of new speech skills (e.g., the correct use of a grammatical construction, paraphrasing, combining, etc.) occurs with the help of already acquired knowledge and skills [6].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ніколаєва С. Ю. Сучасні підходи до викладання іноземних мов. *Іноземні мови*. № 1. 2002. С. 19–46.

2. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник. Київ, 2002. 328 с.

3. Зубенко Т. В. Комунікативний підхід до навчання іноземної мови. *Науковий вісник Миколаївського державного університету: Збірник наукових праць*. Випуск 23: Педагогічні науки. Том 1. Миколаїв, 2008. С. 146–152.

4. Король С. В. Комунікативний підхід у навчанні мови. *Педагогічний дискурс*. №11. 2012. С. 133–136.

5. Стойко С. В. Реалізація комунікативного підходу в навчанні іноземних мов. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Вип. 85 (Серія: Педагогічні науки). Чернігів, 2011. С. 220–223.

6. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посіб. Київ, 2004. 144 с.

УДК 81'243:378:37.013:62

Nataliia YEREMEIEVA,
Candidate of Sciences in Philology, Associated Professor
ORCID:0000-0002-3691-0298

Olha KRICKER,
Candidate of Sciences in History
ORCID: 0000-0002-8810-1062

Olesia MINENKO,
Candidate of Sciences in Philology, Associated Professor
ORCID:0000-0001-8981-3726

*National University of Civil Protection of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine*

THE INNOVATIONAL METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF A TECHNICAL DIRECTION

The authors highlight the issues of teaching foreign languages in higher educational institutions of a technical nature. Particular attention is paid to the study of a foreign language of a professional nature, which is based on the formation and development of communication skills in a professionally oriented environment. The main aspects of teaching, according to the authors, are: the formation of a specialized terminological dictionary on fire safety, labour protection, civil protection, extreme and crisis psychology; practical orientation of teaching; the use of traditional and modern teaching methods; the application of international standards to achieve the highest level of efficiency in teaching foreign languages.

Key Words: *foreign language, professional direction, communicative skills, professional activity, specialized vocabulary, practical orientation.*

Наталія ЄРЕМЕЄВА,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID:0000-0002-3691-0298

Ольга КРІЧКЕР,

кандидат історичних наук

ORCID: 0000-0002-8810-1062

Олеся МІНЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

ORCID:0000-0001-8981-3726

*Національний університет цивільного захисту України,
м. Черкаси, Україна*

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТЕХНІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Авторами висвітлені питання навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах технічного спрямування. Особлива увага зосереджена на вивченні іноземної мови професійного спрямування, що базується на формуванні та розвиткові комунікативних навичок спілкування у професійно-орієнтованому середовищі. Основними аспектами навчання на думку авторів є: формування спеціалізованого термінологічного словника з пожежної безпеки, охорони праці, цивільного захисту, екстремальної та кризової психології; практична спрямованість навчання; використання традиційних та новітніх методів навчання; застосування міжнародних стандартів для досягнення найвищого рівня ефективності у навчанні іноземних мов.

Ключові слова: *іноземна мова, професійне спрямування, комунікативні навички, професійна діяльність, спеціалізована лексика, практичне спрямування.*

Language is an integral part of the civilization and culture of every society. It reflects differences in the way of seeing extralinguistic reality, as well as norms and patterns of storing and transmitting information. In the process of learning foreign languages, there is a combination and enrichment of linguistic cultures and systems represented by different civilizations [1, 26–27].

Teaching foreign languages in technical higher education institutions focuses on the formation of communicative skills for professional activity, using both traditional and modern methods, including the study of the language of the profession, technical terminology in order to prepare cadets and students for international cooperation, reading technical documentation and working in the

globalized world of engineering and technology, often with the support of international standards. Main aspects of learning are as follows:

- Specialized vocabulary: emphasis on the terminology of a specific technical field (fire safety, labour protection, civil protection, extreme and crisis psychology, etc.), which differs from the general language course.
- Practical orientation: development of oral and written communication skills for professional purposes, including business communication and intercultural interaction.
- Modern methods: application of both traditional and innovative approaches, including computer technologies, interactive methods (conventional and unconventional).
- International standards: orientation on European competences in foreign language proficiency to achieve a certain level of proficiency (for example, B 2) [2, 56; 5].

Course structure usually includes a basic course, language of speciality, business foreign language, foreign language for professional orientation, foreign language in professional activity and oral/written speaking practice. An important question arises: why is this important for technical specialities. First of all, you can get full access to information, namely: the ability to read scientific articles, technical documentation, patents in English and other languages without translation. Knowledge of a foreign language promotes career growth, opens the way to international projects, work in foreign companies, participation in international conferences and internships. Technological development is also important, which makes it possible to understand global innovations, which are most often presented in English. Teaching foreign languages in technical institutions of higher education in 2026 focuses on digital transformation and preparing students for global engineering communication. The main emphasis is on studying ESP (English for Specific Purposes) [1, 71; 2, 48; 3, 4–7].

The key trends for 2025-2026 are hybrid learning and the use of AI. Learning increasingly combines online platforms and classroom classes. The use of artificial intelligence to personalize learning and automate knowledge testing is relevant. It is important to use a level approach. For bachelors of technical specialities, the target level is B1+, and for masters and postgraduates – B 2, which meets international standards. Integrated language and professional subject teaching (for example, giving lectures on firefighting and emergency rescue operations in English) is becoming increasingly popular in leading technical universities. It should be noted that the professional orientation of a foreign language should be noted, that is, the study should focus on professional terminology, reading technical documentation and the ability to conduct scientific discussions. In distance learning, cloud technologies and video conferences play an important role, as they ensure the continuity of education in wartime conditions [4, 328–329].

The possibility of international certification encourages students and teachers to obtain international certificates (IELTS, TOEFL, Cambridge

English) to increase academic mobility. The latest methods of teaching foreign languages combine classical approaches with technologies and interactive elements, including context-oriented methods, problem-based, simulation, as well as active use of artificial intelligence (chat bots) of Internet resources and mobile applications (Duolingo), focusing on communicative competence, development of critical thinking and creation of a natural language environment through games, projects and authentic materials[5; 6, 57–58].

Key modern methods and approaches: subject-language integrated learning: studying a foreign language in parallel with another subject (for example, history or biology), which makes the process more natural and purposeful. Project method: students work on a real project, using the language in an authentic context, which contributes to the development of all language skills. Interactive methods: discussions, debates, brainstorming, group exercises and language movements for active student engagement. Technological innovations: artificial intelligence: chatbots (ChatGPT), image generators (Stable Diffusion) for creating educational content, personalizing learning. Internet resources: platforms (Moodle), videos, authentic texts, audio and video materials. Mobile applications: Duolingo-type applications for self-study. Game approach: use of phonetic, lexical and grammatical games to relieve stress, motivate and consolidate the material. Guided Discovery method: students independently find language patterns under the guidance of a teacher. Audio-visual method: emphasis on listening and visual clarity for memorizing vocabulary and phrases. Modern trends: communicativeness [1, 69; 4, 329; 5].

The main goal is to form the ability to communicate in a foreign language, not just to know the rules. Personalization: adaptation of learning to the needs of each student or cadet. Immersion: creation of a natural language environment through real situations and authentic materials. The greatest value for education in our time is the personality of each student or cadet, therefore one of the priority areas in education is student/cadet-centeredness. The main task of the education sector is to create conditions for the development and formation of each person as an individual. And new economic and political realities require the formation of a modern worldview in Ukrainian teachers and their students and cadets, the adoption of European values. It is necessary to achieve new language standards that will contribute to the acquisition of new knowledge and its application in everyday life. Since language remains the only universal basis of human thinking, knowledge of a foreign language should be considered as a means of improving the intellectual abilities of the individual (memory, imagination, critical, logical, creative thinking). In turn, creativity and imagination are the highest manifestations of the development of the human mind [12; 13].

Creative ability is the ability to wonder and learn, the ability to find solutions in non-standard situations, it is a focus on discovering something new, creating objects of material and spiritual culture, producing new ideas, discoveries. Thanks to creative activity, students develop the ability to independently realize their

capabilities, and self-realization leads to personal growth. The requirements of the time set the task of using technologies in foreign language classes that would contribute to the intellectual development of each student or cadet in conditions of collective learning. Therefore, such technologies include: the project method, game activities, the use of multimedia and distance learning tools, the implementation of integrated classes. Let's consider some modern teaching technologies in foreign language classes. The "project method" has become widespread in the practice of teaching foreign languages in higher professional education. There are scientific studies that have confirmed the effectiveness of using this technology. As experts note, a project is an independent work of students or cadets, in which speech communication is organically woven into the emotional and intellectual context of other activities. Working on a project is a creative activity. Students and cadets actively interact with each other, carry out search activities. Thus, students and cadets develop creative competence, which is associated with intellectual abilities [8, 114; 9, 69].

By completing creative tasks, each student has the opportunity to show their own initiative, imagination, creativity, activity and independence in solving the problem. Project work is a multi-level approach to language learning, covering reading, listening, speaking and grammar. Let's consider some modern teaching technologies in foreign language classes.

When using the "Project Method", another modern learning technology is simultaneously used – the technology of cooperation. The main idea of this technology is to create conditions for active joint activity of students and cadets in various learning situations (one of which may be creating a project). Students are united in groups, receive a common task, discuss the role of each and begin to work to achieve the set goal. Each student or cadet is responsible not only for the result of his work, but also for the result of the entire group [10, 34]. The use of game types of work in a foreign language lesson also remains relevant.

"Game activity" is defined in the methodology of teaching foreign languages as one of the modern learning technologies. The game, as a complex and exciting activity, requires great concentration of attention, trains memory, develops thinking and speech, contributes to the process of socialization of the individual. The game is both a method and a form of organizing the educational process, and during its application up to 90 % of information is learned. Thanks to game moments, students' and cadets' motivation and interest in studying the subject, in our case the English language, increases. Games can be used at any stage of the lesson. In my opinion, the teacher should be the leader at the beginning of acquaintance with the rules of the game, but later it can be one of a student or a cadet. The role-playing is a means by which learners should freely improvise within the created situation, acting as its participants [10, 35]. Some authors use the term "simulation" to refer to this type of communication activity [11, 123]. However, in the methodological literature there is another interpretation of the term "simulation", which is used when the obligatory element of the role-playing game is to solve a given problem situation. This, in

turn, exacerbates the motivation of the utterances and, at the same time, makes them more argumentative and emotional [8, 94–95].

That is, the term "simulation" can be used to refer to a higher-level role-playing game. The simulation role-playing game, which is usually based on a solution to a particular problem, provides optimal activation of the communicative activity of individuals in the classroom. The need to find the right approach to solve the problem determines the naturalness of communication, because any communication is caused by the need for it.

The formulation of the problem and the need to solve it give impetus to the development of critical thinking in the students and cadets. Finally, the need to think carefully about the situation, to find the only correct one, from the point of view of the participant of the game, its solution develops logical thinking and the ability to reasonably speak, to convince the interlocutors, taking into account the relevant arguments and facts.

During role-playing, as in real communication, participants should listen carefully to each other, as they do not know in advance what their partners will say, as well as quickly analyze and adequately respond to the replies of their mates, express their thoughts phonetically, lexically and grammatically correctly [8, 81; 12; 13]. The use of situationalism as a component of the formation of professional speech of students and cadets of specialized higher educational establishments in the study of foreign languages is also widely discussed in the works of domestic authors.

In particular, special attention is paid to the application of modern innovative technologies in the study of foreign languages in the professional education of fire safety specialists [3, 5; 6, 58; 4, 329; 5; 9, 111].

It is indisputable that the study of foreign languages with the use of innovative technologies in the preparation of specialists of the State Emergencies Service of Ukraine, must meet modern requirements. First of all, it concerns the professional field – the fight against different types of fires, accidents, natural and environmental disasters. It is known that the professional activities of future fire safety professionals require a special communication competence that will ensure the mobility and effectiveness of their immediate duties – rescue victims in various natural and man-made disasters.

With this in mind, we are constantly using role-playing games when learning a foreign language, which allows us not only to evaluate the cadets' and students' assimilation of a certain amount of theoretical material, but also to ensure the formation of professional speech communication. This can be illustrated by examining several topics included in the Professional Foreign Language Program, such as: Natural and Man-Made Disasters, Emergency Medical Services, Fire Safety Rules, Causes of Fire, Fire Investigation, Fire Protection Equipment, and Fire Tactics [1, 59].

In class, cadets and students are encouraged to put themselves in a situation that may occur outside the classroom, in real life. This can be anything from simply extinguishing a fire to providing the first aid in an emergency. A

cadet or a student must adapt to a specific role in an emergency: in some cases, he may play the imaginary role of the victim, in others – a firefighter, a rescuer, a health and safety inspector or a crisis psychologist [2, 81].

Participants in the role-playing game need to behave as if everything is happening in their real life: their behaviour must match the role they are playing. Participants in role-playing games should focus on communicative use of language units rather than the usual practice of fixing them in speech. In the teaching of a vocationally-oriented foreign language, the vast majority of authors identify 5 major types of roles:

- “Inherent” (“innate”), which determine the gender and age of the participant of the game - for example, children affected by the earthquake;
- “prescribed” that identifies a nationality or affiliation with a particular social group, such as the elderly who have been injured in a railroad accident or a car crash;
- “acquired”, which define the profession: the lifeguard, the psychologist who provides psychological assistance during an emergency;
- “actional”, which defines a certain list of actions in a life situation, for example, in a fire, a car accident, train or air crash that anyone can get into and which is temporary.
- “functional”, which defines functional communication, for example, offering their help, expressing condolences, etc. The latter coincides with the category of communicative functions, which is widely used in the study of foreign languages.

In our opinion, the most important in the teaching of foreign languages of vocational orientation are the last three categories of roles: acquired, active and functional. These functional roles are considered as the minimum blocks that make up the role playing, they are inherent in many situations, and therefore they need to be carefully worked out at the preparatory stage [10, 36; 11, 110; 12].

There is an opinion that children are usually easily “immersed” in the game, while adult boys and girls, and this is our group of individuals, do not show much desire to participate in it because they are afraid to be funny among their peers. Therefore, in our opinion, it is important to prepare cadets and students for role-playing. First of all, they should be placed in a certain way in the teaching audience: if they are one by one and returned to the teacher, who is in the spotlight, there is no natural communication.

The most appropriate and rational is the location of the game participants in the form of a large circle, when each cadet or student is in contact with the teacher and other cadets.

There are three stages to the role-playing game: preparatory, actual play and final. A more detailed plan can also be proposed: a preparatory stage in the audience; preparatory stage at home; role playing; final stage at home; the final stage in the audience.

The preparatory stage in the classroom involves: an introductory interview by a teacher who introduces the audience to a role situation, discussion

questions, or problems; familiarity with the linguistic content of the game (basic words and phrases related to the topic); preliminary training of phonetic, word-forming and lexical units, as well as grammatical structures [13].

At this stage, the cadets and students have to perform a series of exercises to learn the material that will be used during the role-playing game. In this case, it is important to consider exercises to translate keywords and phrases on the topic: from English into Ukrainian and vice versa. The following should be done: selection of words that are relevant in meaning filling in the blanks with appropriate words in the required form; definition of antonyms and synonyms; performing combinatorial combinations of some lexical units with others to form new ones. It is also important to perform pronunciation and spelling correction, mastering word-formation affixes by performing phonetic exercises and word-formation exercises.

The development of grammatical material can be accomplished by constructing models of the formation of narrative, negative and interrogative sentences in the desired time forms. The preparatory stage at home should include: reading text, reference books, additional material on the topic, collecting information for each specific situation. After playing a role-playing game, a final step at home is required. It involves completing a specific task (for example, writing a professionally-focused topic or making a dialogue). During the final stage, the audience discusses role playing (teacher evaluation of each participant's communication activity) and discussion on proposed or similar topics. For a successful role-playing game, it is advisable for each participant to have a badge indicating his name, profession, or the position of the character he represents. It is also possible to use certain requisites to create the atmosphere of a role playing venue. Depending on the purpose of the class and the level of preparation of the audience, role-playing games can be conducted in pairs [12; 4, 329; 5]. Such games are aimed mainly at training in the use of certain lexical units and grammatical structures in subgroups with a number of participants of 5 ... 7 persons, and in the whole group (when playing games in subgroups and groups, speech is provided). Role playing in pairs is the simplest form of this methodical method. Many authors recommend using questionnaires for paired role-playing that participants fill out by asking each other questions.

The time allotted for this work should be limited. Role playing in subgroups can be different. It is desirable that all subgroups participate in a role-playing game at the same time in the so-called "buzz groups", whose work is supervised by the teacher, moving from one subgroup to another. However, another option may be assumed when subgroups are playing one by one: one subgroup plays and the other participants observe and evaluate its work in order to participate in further discussion of the performances.

Here is an example of role-playing in subgroups. Each subgroup is an operational calculation for firefighters who must leave to extinguish a fire. The use of future time, conversational formulas related to practicing fire-technical vocabulary can be considered as an effective technique for training [10, 32; 11, 87].

At the same time, the presence of problematic installations implies the development of both dialogic and monologue skills. Sometimes working in subgroups can be the first step to a higher-level role-playing game, during which all participants play discussions, meetings and conferences. Noteworthy is the use of handouts (role cards) that can be used during role play.

Each participant in a role-playing game receives a card of a large enough size, made of cardboard. The front of the card is the same for all participants. It gives basic information about the role situation and the problem to be solved. The reverse of the cards is different for each participant of the game, and contains information about the person involved and indicates the possible line of his behavior. In our opinion, such handouts are convenient to work with and should be well designed to arouse the interest of those involved in the role-playing game [12; 13].

An important stage in the role-playing game is the control by the teacher. Such control is carried out throughout the role playing: in the process of performing various tasks, different levels of exercises, oral dialogues. Some supervision by the teacher is also carried out before the beginning of the role-playing game. This allows you to place exercises and tasks within the concepts of "control – creativity", starting with simple "performing memorized dialogues", during which the teacher exercises maximum control, and ending with creative exercises [13].

In both cases, he monitors the progress of the game, fixes mistakes and miscalculations, but does not interfere with the course of the game to correct them. After the role-playing game, the teacher first analyzes its course, always focuses on the successful moments of the game, followed by the analysis of typical mistakes made by its participants, and subsequently organizes their correction. Therefore, role-playing is one of the most effective ways of implementing the communicative principle in the teaching of foreign languages. Its features can be defined as follows:

- role-playing is learning by doing, which stimulates emotional uplift and improves the quality of learning the material studied;
- role playing has certain advantages over other teaching methods because it makes it much easier to create a situation where each of its participants takes an active position and is free to express their own opinions, which is virtually absent during discussion;
- a role-playing game requires the full return of its participants, which can be implemented with both verbal and non-verbal means in a particular situation [1, 54; 2, 46].

There are the games that can be actively used at lessons: What's missing?: You can use cards or objects. The presenter asks all players to "Close your eyes" and, while everyone's eyes are closed, removes a card or object. After that, he says "Open your eyes" and the players have to guess what is missing. The game is useful while learning the names of fire protection equipment. Guess the ...: You can use cards or objects. Introduce the players to the cards or objects

available in the game. Then: if these are cards, turn them over; if these are objects, put them in an opaque bag or package. One player calls out a word from the card (object) and turns the card over (takes out the object). If the named word matches the card (object), the player takes his achievement. If not, he leaves it open on the playing field (board, desk). The one who collects the most cards (objects) wins. Telephone: An analogue of the Ukrainian-language version of the game “Broken Phone”. The player who is standing last can name the word that “reached” him through the “telephone” or take the named object (a card with the corresponding image). You can complicate it – use a phrase or sentence instead of a word. Eatable/ Uneatable: An analogue of the Ukrainian version of the game “Eatable/ Uneatable” [12; 13].

The game requires a ball. Funny alphabet: Cadets and students individually or in pairs “form” one letter from the English alphabet, and the other participants try to guess the “encrypted” letter. Snowballs: Cadets and students are divided into two groups. Each participant writes one word from the studied topic on a sheet of paper that he thinks is the most difficult. The teams exchange sheets of paper with words. The task of each player is to read the word received, make a “snowball” out of paper and throw it into a basket (box, bucket, etc.). The team receives one point for a correctly read word and another point for the “ball” getting into the basket. If a player needs help from his team to read the word, he says “Help” and then receives not one point, but half. The teams perform the tasks in turn. The team that has the most points after the game ends wins. A forbidden movement: Before the game starts, the leader and the players agree on one “forbidden” movement. During the game, the leader calls out different movements (stand up, turn around, clap your hands ...). The participants perform all the movements, and when they hear “forbidden” - they do not perform this movement. You can agree that during the “forbidden” movement, the cadets and students will shout something. A clever speaking parrot: Cadets and students play the role of “clever speaking parrots”. The presenter shows one card with pictures (words) and names them, sometimes making mistakes. “Clever parrots” say (repeat) only what is named correctly, and when the teacher makes a “mistake” they close their “beak” with “wings”. Game activity contributes to the communicative orientation of the educational process, the activation of students' thinking actions in mastering English as a means of communication, increasing motivation for learning, individualization of learning [7, 34; 8, 55; 9, 98].

One of the important technologies of innovative learning is also the use of a multimedia complex (MC) and means for distance learning (interactive whiteboard, personal computer, multimedia projector, laptop, tablet, TV and even a smartphone). Such a complex combines all the advantages of modern computer technologies and brings the learning process to a qualitatively new level. Due to the clarity and interactivity of the MC, it allows you to involve the entire class in active work.

The MC provides unique opportunities for work and creativity with considerable ease of management. It is necessary to take into account that modern cadets and students who have computers, laptops, tablets, smartphones perceive this as something ordinary. The capabilities of MK allow students and cadets to switch to the understanding that videos and game programs are successfully used for learning, contribute to the development of creative activity, enthusiasm for the subject, and create the best conditions for mastering listening and speaking skills, which ultimately ensures the effectiveness of learning material in English lessons [13].

Integrated lessons and CLIL methodology are one of the modern technologies of teaching at higher specialized establishments, which contribute to the development of the creative potential of students, cadets and teachers. Intra-subject and inter-subject integration helps to overcome the fragmentation and mosaicity of students' and cadets' knowledge. Integration ensures the mastery of complex knowledge of different subjects when studying one topic [5; 6, 58].

Content and Language Integrated Learning (CLIL) is a technology of subject-language integrated learning – has been introduced in many European countries. The term (CLIL) was developed by David Marsh in 1994, who first described a methodological approach according to which the study of a foreign language is carried out in an integrated manner. CLIL refers to situations when subjects or their parts are studied in a foreign language with a dual purpose, namely – studying the content with simultaneous study of a foreign language. Modern educational methods define CLIL as a didactic technology that allows cadets and students to develop linguistic and communicative competences in a language other than their native language in the educational context in which they form and develop general knowledge and skills [12; 13].

CLIL aims to combine the study of a foreign language with other academic subjects (biology, physics, chemistry, history, literature, etc.). Interesting material encourages students to study a foreign language, lays a linguistic foundation that they can develop in the future. Among the positive aspects of the above-mentioned methods, it should be noted an increase in motivation to study a foreign language, a focus on mastering a foreign language to solve specific communicative tasks, a priority for the development of communication skills in a foreign language, immersion in the created language environment, and expansion of vocabulary. High-quality training of cadets and students is impossible without the use of modern innovative educational technologies. It is important for a modern teacher to know the latest methods of teaching a foreign language, special teaching methodology and techniques in order to optimally select one or another teaching method in accordance with the level of knowledge, needs and interests of cadets and students [1, 37; 2, 76].

Teaching methods are not simple algorithmic units, their rational and motivated use in foreign language classes requires a creative approach from the teacher. The process of learning a foreign language is not an automatic insertion of educational material into the student's or cadet's head. It requires intense mental

work of the cadets and student, their own active participation in the process. This can be achieved only through active learning with the help of innovative educational technologies. Thus, the latest methods of teaching foreign languages contribute to a one-time solution to problems of a communicative, cognitive and educational nature: to develop communication skills and abilities, establish emotional contact with students and cadets, teach them to work in a team, take into account the opinions and statements of others [4, 329].

The use of these innovative teaching methods allows foreign language teachers to introduce and improve new methods of work, increase the efficiency of the educational process and the level of knowledge of cadets and students. The growing importance of cultural exchanges, integration into Europe, inclusion in world values, the process of globalization have increased the possibilities of contacts with native speakers. Thus, studying a foreign language in higher education acquires practical significance, and the communicative function of language plays a major role in the process of expressing feelings, judgments and assimilation of information, knowledge presented in any form. When using language, one goal dominates: to obtain information, request information, encourage action, express feelings, etc. Such materialization of acts of communication can take on various forms of expression, from the simplest to the most complex. An analysis of the practice of teaching English in a higher educational institution showed that textbooks and methodological developments used in the learning process still do not sufficiently take into account the role and significance of the motivational sphere of cadets and students, the dynamics of meaningful learning motives in the learning process, the extent and nature of the relationship between motivational readiness to acquire knowledge, to master the methods of such acquisition with specific methodological techniques. Therefore, an urgent problem is the study of the motivational sphere of cadets and students, the development of ways and methods for its correction and development. The most important condition for the formation and development of motivation is to provide a communicative character to the entire course of teaching English in higher education.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бочарова Л. Н. Ігри на уроках англійської мови на початковому і середньому ступенях навчання : Іноземні мови в школі. 1996. № 3. 75 с.
2. Виготський Л. С. Педагогічна психологія. Львів: Педагогіка, 1991. 120 с.
3. Вишневський О. І. Довідник учителя іноземної мови. Київ : Вища школа, 2007. С. 4-12.
4. Жинкін М. І. Механізми мовлення. Київ : Вища школа, 2000. С. 328–329.
5. Якименко С. С. Інноваційні освітні технології у вивченні англійської мови. Харків. <http://journal.osnova.com.ua/article/52127>.

6. Лазарчишин В. К. Основи загальної методики навчання іноземних мов. Київ : 2013. С. 57–58.

7. Лопата Ю.М. Предметно-мовне інтегроване навчання з використанням інноваційних технологій на уроках англійської мови для підготовки до ЗНО. Київ : 2019. 67 с.

8. Любечко О.В. Сучасні технології навчання та їх використання на уроці іноземної мови. Київ : Вища школа, 2012. 125 с.

9. Крючков Г. Болонський процес як гармонізація Європейської системи вищої освіти / Іноземні мови в навчальних закладах. Педагогічна преса, 2004.

10. Content and Language Integrated Learning (CLIL). A Development Trajectory DAVID MARSH. Edita: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Córdoba. Córdoba, 2012. 45 с.

11. Stern, H.H. (1983). Fundamental Concepts of Language Teaching. Oxford: Oxford University Press, 1998. 145 с.

12. <https://naurok.com.ua/bud-v-trendi-suchasni-tehnologi-navchannya-na-urokah-inozemno-movi-281277.html>.

13. <https://uk.wikipedia.org/>.

АВТОРСЬКИЙ ПОКАЖЧИК

БЄЛЄНОК Олексій.....	11
БЄЛЯЄВ Денис	404
БІЛЕНЬКА Світлана.....	543
БІЛОУС Ірина	411
БОВА Андрій	11
БОЖОК Дмитро.....	423
БОРИНЕЦЬ Христина.....	259
БУЖИНА Ірина.....	559
ВІНІЧЕНКО Ілля.....	430
ВЛАСЕНКО Ірина	471
ВОВК Неля	197, 584
ВОЗДВИЖЕНСЬКИЙ Вадим	70
ВОРОНОВСЬКА Людмила	23, 32, 70
ГОНТАРЕНКО Людмила	267
ГОРЕНКО Леся	41, 460
ГРІНЧЕНКО Світлана	54
ГРОМОЗДОВА Лариса	447
ГРОН Вікторія	139
ГУБАР Еліна.....	304
ДЕРУНЕЦЬ Альона	62
ДМИТРЕНКО Марія	70, 276
ДРОБЧАК Алла	292
ДУДЧЕНКО Володимир.....	437
ДУЛГЕРОВА Ольга	82, 90
ЖАДАН Артем	344
ЗАГАЛЕВИЧ Валентина.....	437
ЗЕМЛЯНСЬКИЙ Олександр	284
ЗИМОМРЯ Микола.....	96
ІВАЩЕНКО Оксана	423
КАЧАН Назар	206
КАШИНА Ганна	447
КАШУБА Володимир	575
КНЯЗЄВА Людмила	152
КОВАЛЕНКО-ЧУКІНА Ірина	102
КОНОЩУК Руслана	566
КОСТЕНКО Віталій	284
КОСЯК Світлана	110, 120, 460
	691

КОТКОВСЬКИЙ Володимир	292
КРИШТАЛЬ Аліна.....	213, 471
КРИШТАЛЬ Тетяна	304
КРУГЛОВ Віталій.....	312
КРУПСЬКИЙ Сергій.....	178
ЛАЗОРЕНКО Людмила.....	480, 526
ЛАПІЧ Марчін.....	221
ЛЕВКОВЕЦЬ Наталія	318
ЛИТВИН Андрій	488
ЛИТВИНЕНКО Ольга	614
МАЗУРКЕВИЧ Оксана	543
МАКІЄВСЬКИЙ Олексій	447
МАЛЬЦЕВА Ольга	496
МАРКЕВИЧ Костянтин	172
МЕЛЬНИЧЕНКО Софія	508
МИКИТЕНКО Руслана	593
НЕНЬКО Юлія	62, 129, 404
ОРОВЕЦЬ Олександр.....	139
ПАСИНЧУК Кирило.....	284
ПЕНЬКОВСЬКА Надія	517
ПЕРГА, Анастасія.....	253
ПОДЛЕСНА Валентина.....	276, 480, 526
ПОЛІЩУК Олександр.....	437
РЕДЬКІНА Ганна.....	152
РИЖЧЕНКО Ольга	535
РИЛЄСВ Данііл.....	187
САІДМУРАДОВ Гордій.....	120
СПІВАЧУК Валентина	543
СРІБНА Юлія	575
СТАСЬ Сергій.....	41
СТАШКО Себастьян.....	221
СТОЛЯРЕНКО Ольга	326
СТОЛЯРИК Ольга	259
СТУКАЛІНА Ольга.....	335
ТИЩЕНКО Ольга.....	551
ТУПКО Олена	559
УНДІР Віталій.....	566
ФЕДОРЕНКО Яніна.....	164, 172, 344

<i>ФІЛЬЧУК Ірина</i>	197
<i>ХАРЛАМОВ Михайло</i>	178, 187
<i>ХОМЕНКО Любов</i>	575
<i>ЦИГАНЕНКО Вікторія</i>	584
<i>ЧЕРЕДНИЧЕНКО Тетяна</i>	359
<i>ЧЕРНЕНКО Олександр</i>	197
<i>ЧУБІНА Анастасія</i>	351
<i>ЧУБІНА Тетяна</i>	32, 206, 213, 221, 351, 593
<i>ШАБАЛОВА Софія</i>	359
<i>ШЕРШОВА Тетяна</i>	599
<i>ШУСТИК Роман</i>	566
<i>ЮРЧЕНКО Любов</i>	229
<i>ЯКУБОВСЬКА Марія</i>	96
<i>BILYK Andrii</i>	367
<i>BRUSKA Natalia</i>	607
<i>CORONA COSIMANO Carolina</i>	241
<i>HRYNCHENKO Svitlana</i>	383
<i>HRON Viktoriia</i>	375, 648
<i>IVASHCHENKO Oksana</i>	430, 614, 648
<i>KHRABAN Tetiana</i>	241
<i>KRICHKER Olha</i>	622, 630, 657, 668, 679
<i>KRYSHTAL Alina</i>	393
<i>KUPRIKOVA Svitlana</i>	639
<i>MALKA Irina</i>	639
<i>MINENKO Olesia</i>	375, 622, 630, 648, 656, 667, 678
<i>NENKO Yuliia</i>	614
<i>YEREMEIEVA Nataliia</i>	622, 630, 656, 667, 678

ЗМІСТ

<i>Вітальне слово ректора НУЦЗ України .....</i>	3
<i>Вітальне слово головного редактора .....</i>	5
<i>Słowo wstępne redaktora głównego .....</i>	7
<i>Редакційна колегія .....</i>	10
 <i>Секція 1. Сьогодення, обпалене війною: реалії, що стають історією. Суспільні науки. Гуманітарна підготовка працівників ДСНС. Соціальні комунікації: теоретичні та практичні аспекти .....</i>	
11	
 <i>Андрій БОВА, Олексій БЄЛЕНКО</i> МІГРАЦІЙНИЙ СТАТУС ТА ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВНУТРІШНІХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ, РЕВЕРСНИХ МІГРАНТІВ ТА ІММОБІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	
11	
 <i>Людмила ВОРОНОВСЬКА</i> ФІЛОСОФІЯ НАДІЇ В ЧАСИ РУЙНУВАННЯ: ДУХОВНІ ОРІЄНТИРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	
23	
 <i>Людмила ВОРОНОВСЬКА, Тетяна ЧУБІНА</i> ГЕРОЇЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ЕЛЕМЕНТ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ КУРСАНТІВ	
32	
 <i>Леся ГОРЕНКО, Сергій СТАСЬ</i> ВІД КІННИХ ЕКІПАЖІВ ДО МЕХАНІЗОВАНОЇ ТЕХНІКИ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОЖЕЖНОЇ СЛУЖБИ КИЄВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ.....	
41	
 <i>Світлана ГРІНЧЕНКО</i> СТРАТЕГІЧНЕ КУЛЬТУРНЕ ПЛАНУВАННЯ У ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ	
54	
 <i>Альона ДЕРУНЕЦЬ, Юлія НЕНЬКО</i> КОМУНІКАТИВНИЙ ТЕЗАУРУС ОСОБИСТОСТІ РЯТУВАЛЬНИКА	
62	
 <i>Марія ДМИТРЕНКО, Вадим ВОЗДВИЖЕНСЬКИЙ, Людмила ВОРОНОВСЬКА</i> СВОБОДА І ВНУТРІШНЯ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ВІЙНИ	
70	
 <i>Ольга ДУЛГЕРОВА</i> КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	
82	
 <i>Ольга ДУЛГЕРОВА</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ НОРМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	
90	
 <i>Микола ЗИМОМРЯ, Марія ЯКУБОВСЬКА</i> ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ СВІТУ: ПРОЄКЦІЯ ПАМ'ЯТІ ЯК ДУХОВНОГО ФЕНОМЕНА БУТТЯ.....	
96	
 <i>Ірина КОВАЛЕНКО-ЧУКІНА</i> СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ЦІННІСНА ОСНОВА ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО- ПРАВОВИЙ ВИМІР ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	
102	

Світлана КОСЯК КУЛЬТУРА ЯК ФОРМА СУПРОТИВУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ	110
Світлана КОСЯК, Гордій САІДМУРАДОВ РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ПРОТИДІІ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ.....	120
Юлія НЕНЬКО МОВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОФІЦЕРІВ ДСНС ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОЇ МІЖНАРОДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....	129
Олександр ОРОВЕЦЬ, Вікторія ГРОН КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ РЯТУВАЛЬНИКА В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ.....	139
Ганна РЕДЬКІНА, Людмила КНЯЗЄВА ТЕОРЕТИЧНІ ПАРАДИГМИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ПІДґРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ.....	152
Яніна ФЕДОРЕНКО МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ.....	164
Яніна ФЕДОРЕНКО, Костянтин МАРКЕВИЧ ВІЙСЬКОВІ ЗДОБУТКИ ТА ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ ПОЛКОВНИКА ПЕТРА БОЛБАЧАНА.....	172
Михайло ХАРЛАМОВ, Сергій КРУПСЬКИЙ ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УСРР–УРСР У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921–1939 РР.).....	178
Михайло ХАРЛАМОВ, Данііл РИЛЄЄВ ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ВІЙН УКРАЇНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У ХХ-ХХІ СТОЛІТТЯХ.....	187
Олександр ЧЕРНЕНКО, Неля ВОВК, Ірина ФІЛЬЧУК ВІЙНА ТА ГУМАНІТАРНА КРИЗА: ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ	197
Тетяна ЧУБІНА, Назар КАЧАН СОЦІОДИНАМІКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ.....	206
Тетяна ЧУБІНА, Аліна КРИШТАЛЬ ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ	213
Тетяна ЧУБІНА, Себастьян СТАШКО, Марчін ЛАПІЧ ПОЛЬСЬКА ДОПОМОГА УКРАЇНІ В РАМКАХ ПРОГРАМИ POLSKA POMOC: СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ, МЕХАНІЗМИ ТА ВПЛИВ У ПЕРІОД 2022–2026 РОКІВ	221
Любов ЮРЧЕНКО ТАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ	

У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	229
Tetiana KHRABAN, Carolina CORONA COSIMANO UKRAINIAN MILITARY FOLKLORE AND MAGICAL THINKING: BETWEEN PSYCHOLOGICAL DEFENSE AND INSTITUTIONAL RISKS	241
Секція 2. Глобальні проблеми сучасності. Проблеми наукових досліджень у сфері державного управління. Міжнародні відносини та інтеграційні процеси. Гендерна політика у секторі безпеки та оборони України. Проблеми гендерного насильства в умовах воєнного стану	
Христина БОРИНЕЦЬ, Анастасія ПЕРГА, Ольга СТОЛЯРИК ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ КРИЗ ТА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	259
Людмила ГОНТАРЕНКО СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ПРОСТІР ГЕНЕРУВАННЯ ТА ЕСКАЛАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ	267
Марія ДМИТРЕНКО, Валентина ПОДЛЕСНА РОЗБУДОВА КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СТІЙКОСТІ ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ В ЕПОХУ ПЕРМАНЕНТНОЇ КРИЗИ	276
Віталій КОСТЕНКО, Олександр ЗЕМЛЯНСЬКИЙ Кирило ПАСИНЧУК СПІЛЬНІ ПРОЄКТИ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ДЛЯ ЗМІЦНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ	284
Володимир КОТКОВСЬКИЙ, Алла ДРОБЧАК АНАЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ТА ДОХОДІВ ВІД ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ	292
Тетяна КРИШТАЛЬ, Еліна ГУБАР ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ДО УМОВ РОБОЧОГО СЕРЕДОВИЩА	304
Віталій КРУГЛОВ АСИМЕТРІЯ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ ТА ПРИВАТНОГО ВЛАСНИКА В МОДЕЛЯХ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА	312
Наталія ЛЕВКОВЕЦЬ МІЖНАРОДНА СИСТЕМА СТРАХУВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	318
Ольга СТОЛЯРЕНКО ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ.....	326
Ольга СТУКАЛІНА ЗГВАЛТУВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ	335
Яніна ФЕДОРЕНКО, Артем ЖАДАН СПЕЦИФІКА ПРОЦЕДУРИ НЕГАЙНОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	344

Анастасія ЧУБІНА СТРАТЕГІЧНІ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ	351
Софія ШАБАЛОВА, Тетяна ЧЕРЕДНИЧЕНКО ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ В СУЧАСНІЙ АРХІТЕКТУРІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	359
Andrii BILYK ETHICAL ASPECTS OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICINE	367
Victoria HRON, Olesya MINENKO I. WALLERSTAIN'S CONCEPT IN THE CONTEXT OF THE OPPOSITION BETWEEN «MODERNIZATION THEORY» AND «DEPENDENCY THEORY»	375
Svitlana HRYNCHENKO LARGE-SCALE SPECIALIZED RESIDENTIAL COMPLEXES WITH INTERNAL INFRASTRUCTURE: IDENTIFICATION CRITERIA AND A PILOT CASE CORPUS.....	383
Alina KRYSH TAL PREVENTION OF CONFLICT OF INTEREST AS AN INSTRUMENT OF ANTI-CORRUPTION POLICY	393
Секція 3. Роль соціально-гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти. Освіта в Україні: історичний досвід та виклики сьогодення. Психолого-педагогічні проблеми професійної підготовки фахівців у ЗВО системи ДСНС України.....	
Денис БЄЛЯЄВ, Юлія НЕНЬКО ФАКТОРИ УСПІШНОСТІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У КОНТЕКСТІ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ	404
Ірина БІЛОУС ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ.	411
Дмитро БОЖОК, Оксана ІВАЩЕНКО ІНТЕГРАЦІЯ ІНШОМОВНИХ АВТЕНТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС	423
Ілля ВІНІЧЕНКО, Оксана ІВАЩЕНКО ОСОБЛИВОСТІ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДСНС УКРАЇНИ	430
Володимир ДУДЧЕНКО, Валентина ЗАГАЛЕВИЧ, Олександр ПОЛІЩУК ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	437
Ганна КАШИНА, Лариса ГРОМОЗДОВ А, Олексій МАКІЄВСЬКИЙ ПРАКТИКА ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ, ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ БАР'ЄРІВ ПРИ ОБРАННІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧАМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	447
Світлана КОСЯК, Леся ГОРЕНКО ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ АУДІОВІЗУВАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА.....	460

Аліна КРИШТАЛЬ, Ірина ВЛАСЕНКО МЕДИТАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В УМОВАХ ПРОЛОНГОВАНОГО СТРЕСУ	471
Людмила ЛАЗОРЕНКО, Валентина ПОДЛЕСНА УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ	480
Андрій ЛИТВИН ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ З ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ В УКРАЇНІ ПІД ВПЛИВОМ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ	488
Ольга МАЛЬЦЕВА СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДИСЦИПЛІНИ «ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПРОЄКТУВАННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ» У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАГІСТРІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ10 «СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА КОНСУЛЬТУВАННЯ».....	496
Софія МЕЛЬНИЧЕНКО ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СТАТИСТИЧНИЙ ТА АНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР.....	508
Надія ПЕНЬКОВСЬКА ФІЛОСОФІЯ ЯК МЕТАНАУКА ТА КРИЗА СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ГЛОБАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ І УКРАЇНСЬКІ ОСВІТНІ РЕФОРМИ.....	517
Валентина ПОДЛЕСНА, Людмила ЛАЗОРЕНКО КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ЗАПОРУКА УСПІШНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПЕРСОНАЛУ ДСНС УКРАЇНИ ІЗ ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ У ПУНКТАХ НЕЗЛАМНОСТІ (ЗИМА 2026 РОКУ).....	526
Ольга РИЖЧЕНКО РОЛЬ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ СИСТЕМИ ДСНС УКРАЇНИ.....	535
Валентина СПІВАЧУК, Світлана БІЛЕНЬКА, Оксана МАЗУРКЕВИЧ СУЧАСНИЙ УРОК: ПРОБЛЕМИ, ПОШУКИ, ЗНАХІДКИ, ПЕРСПЕКТИВИ	543
Ольга ТИЩЕНКО ПІДВИЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ.....	551
Олена ТУПКО, Ірина БУЖИНА ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	559
Віталій УНДІР, Роман ШУСТИК, Руслана КОНОЩУК ЦИФРОВИЙ ЕТИКЕТ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ ОНЛАЙН-ОСВІТИ	566

Любов ХОМЕНКО, Юлія СРІБНА, Володимир КАШУБА ФОРМУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УЧНІВ 7–9 КЛАСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	575
Вікторія ЦИГАНЕНКО, Неля ВОВК РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ПОЖЕЖНИХ- РЯТУВАЛЬНИКІВ: АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ.....	584
Тетяна ЧУБІНА, Руслана МИКИТЕНКО ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ФУНДАМЕНТ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОЇ ПОВЕДІНКИ	593
Тетяна ШЕРШОВА АКСІОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛУ	599
Natalia BRUSKA THE IMPORTANCE OF COMMUNICATION COMPETENCIES IN THE PROCESS OF MEDICAL STUDENTS' EDUCATION AND THEIR IMPACT ON CLINICAL EFFECTIVENESS AND THE SAFETY OF THE THERAPEUTIC RELATIONSHIP	607
Oksana IVASHCHENKO, Yuliia NENKO, Olha LYTVYNENKO STRATEGIES FOR DEVELOPING PROFESSIONAL FOREIGN LANGUAGE SPEAKING SKILLS	613
Olha KRICHKER, Olesii MINENKO, Nataliia YEREMEIEVA TEACHING PROFESSIONAL ENGLISH TO FIRE SAFETY AND CIVIL PROTECTION STUDENTS IN A MIXED-LEVEL UNIVERSITY CLASSROOM.....	622
Olha KRICHKER, Nataliia YEREMEIEVA, Olesii MINENKO DEVELOPING LISTENING SKILLS IN CIVIL PROTECTION AND FIRE SAFETY STUDENTS.....	630
Svitlana KUPRIKOVA, Irina MALKA CHALLENGES INHERENT IN LITERARY AND CREATIVE TRANSLATION	639
Olesia MINENKO, Oksana IVASHCHENKO, Viktoria HRON, MANIFESTATIONS OF INTERNATIONALIZATION IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE	648
Olesia MINENKO, Natalia YEREMEIEVA, Olha KRICHKER, DIGITALIZATION IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH FOR FUTURE CIVIL PROTECTION SERVICE SPECIALISTS	656
Nataliia YEREMEIEVA, Olha KRICHKER, Olesii MINENKO BASIC PRINCIPLES OF THE COMMUNICATIVE METHOD OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES FOR CIVIL PROTECTION EMPLOYEES.....	667
Nataliia YEREMEIEVA, Olha KRICHKER, Olesia MINENKO THE INNOVATIONAL METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF A TECHNICAL DIRECTION	678
АВТОРСЬКИЙ ПОКАЖЧИК.....	691

Наукове видання

**ВІСНИК ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА:
НАУКОВІ ПРАЦІ.
ВИПУСК 26**

Головні редактори:

Чубіна Т. Д. – доктор історичних наук, професор;
Grabowska-Lerczak I. – dr hab (Республіка Польща).

Відповідальний секретар:

Кришталі А. О. – кандидат педагогічних наук, доцент.

Підп. до друку 27.03.2026 р. Формат 60 × 84 1/8.
Гарнітура Times New Roman. Обл.-вид. арк. 45,15. Ум. друк. арк. 81,38.

Надруковано «ФОП Супрун Т. О.»
Дата та номер запису в Єдиному державному реєстрі
23.09.2024 р., № 2010350000000647670
Україна, 61007, м. Харків, вул. Миру, 32.
Тел. 096 132 53 75

gumconf_nuczu@ukr.net

